

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2006

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2006

Pécs, 2007

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Buday-Sántha Attila
Lux Gábor

A tanulmányokat lektorálta

Buday-Sántha Attila (9., 17.); *Erdősi Ferenc* (23.); *Faragó László* (7., 15., 16.);
Gazdag László (5., 6., 12., 19., 22.); *Gál Zoltán* (10., 24.); *Hanyecz Lajos* (21.);
Horváth Gyula (18., 20.); *Hrubi László* (11., 13., 14.); *Varga Attila* (8.).

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta
Clifford Sheperd Chadwick
Lux Gábor

ISSN 1588-5348

A szedés és a tördelés az MTA Regionális
Kutatások Központjának a munkája
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya, Lux Gábor
Borító: Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

TARTALOM

1. <i>Enyedi György</i> : Előszó: A regionális gazdaságtan aktuális kérdései	7
2. <i>Buday-Sántha Attila</i> : A regionális politika és gazdaságtan PhD-képzés 10 éves évfordulójára	13
3. A doktori iskola oktatói	41
4. A doktori iskolában abszolutóriumot szerzettek	63
5. <i>Bakucz Márta</i> : A turizmus mint a város és a környező régió fejlesztésének eszköze	65
6. <i>Balázs Éva</i> : Térségi közoktatás – „útközben”	91
7. <i>Czene Zsolt</i> : A kulturális örökség szerepe a térségfejlesztésben	115
8. <i>Dőry Tibor</i> : A regionális innováció szerepe a tudásalapú gazdaság kialakulásában	139
9. <i>Farkas Tibor</i> : Kistérségek a vidékfejlesztésben	155
10. <i>Ferkelt Balázs</i> : A monetáris integráció hatása a területi egyenlőtlenségekre	173
11. <i>Grosz András</i> : Potenciális autóipari klaszter Magyarországon	195
12. <i>Gulyás László</i> : Két történeti régió fejlődésének hosszú távú tendenciái	217
13. <i>Hardi Tamás</i> : Az államhatárokon túlnyúló régiók formálódása a Kárpát-medencében	241
14. <i>Koltai Zoltán</i> : A magyarországi városok versenyképessége	263
15. <i>Kovács Róbert</i> : A településszerkezet és a közigazgatási rendszer inkonzisztenciája a szuburbanizáció példáján, Budapest térségében	285
16. <i>László Mária</i> : Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszere	311
17. <i>Marton István</i> : A Balaton térség komplex gazdasági és turisztikai elemzése	333
18. <i>Nemeskéri Zsolt</i> : A régiók fejlődése és konvergenciája Kínában: új eredmények a kínai régiók közötti konvergencia vizsgálatában	357
19. <i>Novotny Gábor</i> : Határon átnyúló regionális hálózatok Európában	385
20. <i>Raffay Zoltán</i> : Szolgáltatások a területi fejlődésben, szolgáltatás-orientált regionális politika Magyarországon	409
21. <i>Reisz Teréz</i> : A közoktatási alapellátás területi folyamatai	435
22. <i>Tóth Zoltán</i> : Az európai regionális folyamatokat befolyásoló tényezők	459
23. <i>Veres Lajos</i> : Közlekedési rendszerek a regionalizálódó Magyarországon	481
24. <i>Wágner Ildikó</i> : A magyar bankrendszer térszerkezeti elemzése	503

1. ELŐSZÓ: A REGIONÁLIS GAZDASÁGTAN AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

Enyedi György

A regionális gazdaságtanban sincs sok új a nap alatt: az időszerű problémák évtizedről évtizedre azonosak, ha belső szerkezetük s megoldási módjuk változik is. Milyen területi egyenlőtlenségek jelentkeznek a társadalmi és gazdasági folyamatokban? Milyen kormányzati beavatkozások születnek az egyenlőtlenségek válaszaként? Mihez kezdünk a mindenhol s mindenkor jelenlévő egyenlőtlenségekkel? Ezeket az örök kérdéseket tesszük fel újra és újra.

Valójában a területi egyenlőtlenségek létezése természetes jelenség. A gazdaság működési feltételei a Föld különböző részein igencsak eltérőek – eltérő a gazdaság hozama is. Az egyenlőtlenségek tartalma s mérése is többféle lehet. Más-más egyenlőtlenségek jelennek meg más-más mutatókban; eltérő következtetésekre juthatunk a GDP vagy a Human Development Index (HDI) vizsgálata révén, s vannak bizonyos tartalmak, amelyeket a rendelkezésünkre álló eszközökkel nem is lehet pontosan mérni. Ezek az egyenlőtlenségek a térbeliség természetes velejárói; bizonyos esetekben mégis szükség van külső, nem piaci beavatkozásra. Az európai társadalom nem tartja elfogadhatónak a szabályozás nélküli piaci verseny okozta széles körű társadalmi kirekesztést. Az 1929–31-es gazdasági világválságból tanulva állami eszközökkel törekszik a legsúlyosabb aránytalanságok korrekciójára. Az Egyesült Államokban nagy az egyén felelőssége sorsának alakulására, s nagy a helyi politika szerepe is. Valamikor Amerikában is létezett ez a politika, de mára eltűnt. Ázsiában a szociális hálót nem az állam, hanem a kis közösségek tartják fenn, Afrikában és Latin Amerikában pedig a különbségek elfogadottak a társadalom számára, s ezért nem is törekednek enyhítésükre.

A területi egyenlőtlenségek forrása a gazdaság szintén egyenlőtlen térbeli formálódása. A térben sokszereplős folyamatok zajlanak le, amelyeken belül számtalan egyedi döntés születik. Még a területi elemzések sem vesznek figyelembe olyan fontos, de nehezen megfogható tényezőket, mint például az üzleti szféra és a háztartások térformáló erejét (gondoljunk csak arra, mennyire fontos kérdés, hogy egy család hová viszi gyerekeit iskolába, vagy milyen egy hely tár-

sadalmi atmoszférája). A civil szervezetek, az önkormányzatok, különféle területi döntéshozók és az állam számára elsősorban az a kérdés, hogy hol, s milyen eséllyel képes beavatkozni ezekbe a spontán folyamatokba. A kormányzat ugyanis csak létező folyamatokat segíthet vagy gátolhat; újak létrehozására nem képes. A területi politika sem mindenható, legfeljebb annyi várható el tőle, hogy pozitív irányba befolyásolja a területi folyamatok alakulását. Ahhoz azonban, hogy ezt sikeresen tegye, nem csak a tüneteket, hanem az azokat kiváltó okokat is ismernie kell.

A területi politika örökös dilemmája a hatékonyság vagy kiegyenlítődéskérdése. A gazdasági fejlődési ciklusok bizonyos fázisaiban erős területi koncentrációs hajlam mutatkozik, s ekkor a szorosán vett hatékonyság szempontja is a koncentrációra hajlamosít. A beavatkozás révén azonban mérsékelhetők, tom-píthatók egyes költségek, amelyek az egyensúlyhiányból fakadnak. A területi politika művészete az egyensúlyba hozás lenne; csak hogy ez inkább bűvészet, mint művészet, ráadásul annak sem eléggé hatásos. S ennek ellenére: a konfliktusok enyhítése érdekében nem kerülheti el a beavatkozást.

A területi fejlődésben új jelenségek éreztetik hatásukat, s befolyásolják a döntéshozók mozgásterét. Az első nagy változás a globális és európai hatások fölerősödése. Minden térbeli jelenség értelmezhető országos, de egyben kontinentális és globális szinten is. Nyugat-Dunántúl régió fejlettnek számít Magyarországon, de az EU-n belül már nem mondható annak. Ebből adódik a kérdés: csak az országon belüli kiegyenlítődéskérdés lehet-e a cél? Vagy éppen azokat a viszonylag hatékony térségeinket támogassuk, amelyek már ma is versenyképesek?

A második nagy változás a gazdaság új szerkezete. Az 1970-es és 1980-as években még a vidék iparosítása volt a legfontosabb területfejlesztési irány Magyarországon. Ma a GDP közel felét (Magyar Statisztikai Évkönyv 2005 szerint 48,2%-át) már a szolgáltatási szektor adja. A szolgáltatások telephelyi ismérvei radikálisan eltérnek a korábbiaktól; erősen kötődnek az infrastruktúrához és a munkaerő kvalifikáltságához. A kvalifikált munkaerő jelentős igényeket támaszt a településminőség iránt. Ez a kiemelkedő minőség csak nagyon kevés helyen áll rendelkezésre.

A magyar területi politika jelenleg a fejlesztési pólusok által törekszik a tudásalapú, kreatív elemek koncentrálására, a főváros-centrikusság oldására. Ismét elmondhatjuk, hogy nincs új a Nap alatt: ugyanez az elmélet már az 1940–50-es évek fordulóján megszületett Franciaországban, csak akkor Perroux még a húzóágazatokat azonosította fejlesztési tényezőkként. Párizs koncentrációjának oldására ellenpólusokat alakítottak ki; a rendkívül erős központi beavatkozást a francia Tervhivatalon keresztül vitték végbe. A fejlesztési pólusok elmélete világszerte elterjedt, 1972-ben minden kontinensen volt példa az alkalmazására. Bármilyen népszerűek voltak a növekedési pólusok, az alapvető problémát nem

szüntették meg. Sikeresen oldották az egyközpontúságot, de ezzel csak a városhálózaton belüli egyenlőtlenségeket helyezték egy szinttel lejjebb: a fejlődésnek induló nagyvárosok távolodtak környezetüktől. Magyarországon az 1971-es OTK¹-val megtörtént a pólusmodell adaptációja, átütő hatásáról azonban nem beszélhetünk.

A jelenlegi pólusokban nem tulajdonképpeni területfejlesztés valósul meg. Egyetlen céljuk, hogy ne egyedül Budapestre összpontosuljon a tudásalapú fejlődés. A fejlett városi környezet viszont igen szűk körű Magyarországon, a vidéki nagyvárosok kutatási kapacitásai rendkívül gyengék; a versenyképesség növelésének legkedvezőbb terepe Budapest marad. Tizenöt év alatt hiába enyhült a tudáskoncentráció a vidéki egyetemek fejlődésével, ha a felvevőpiac változatlanul a központ maradt. Így tehát a program nem kiegyenlítő, hanem mindössze átrendező szerepű lesz. Kérdéses, hogy van-e egyáltalán mód a jó fejlődési adottságokkal eredendően nem rendelkező térségek felzárkóztatására? Elképzelhető, hogy a legjobb megoldást a hagyományos gazdaság magas színvonalú fejlesztése, valamint a nem agrárorientációjú vidékfejlesztés jelentené. Lehet az is, hogy a fenntarthatóságot kevesebb ember számára kellene értelmeznünk, vagy elő kellene segítenünk a vidéki területek széleskörű funkcióváltását. E módosításokkal a modell kiegészítésére, korrekciójára kerülne sor, szem előtt tartva azt, hogy a területfejlesztési programok nem jelenthetnek rövid távú, egy-két éves és egy-két fejlesztésre összpontosító politikákat. A fenntarthatóság maga hosszú távú cél, amelynek kialakulását több évtizedes látókörben kell szemlél-nünk.

Az évkönyvben szereplő tanulmányok az imént felvetett kérdésekre és dilemmákra kísérelnek meg választ adni.

Jegyzetek

1) Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió.

CURRENT PROBLEMS IN REGIONAL ECONOMICS

György Enyedi

Member of the Hungarian Academy of Sciences

Even in the world of Regional Economics there is “nothing new under the sun”: Current problems remain the same from one decade to the next, even if their structure and the way to resolve them have changed. What sort of regional disparities emerge in today’s social and economic processes? What sort of government measures are taken in response to these disparities? What can we do about disparities which are both permanent and universal? Evergreen questions such as these are posed time and time again.

In reality, the existence of regional asymmetries should be regarded as a natural phenomenon. The natural operating conditions of the economy differ greatly in different parts of the globe – as does the benefit from the economy. What these disparities comprise – and measuring them – can also be very different. Different asymmetries also emerge in different indicators. We can draw different conclusions by examining the GDP or the Human Development Index (HDI) and there are certain factors which cannot be measured accurately by the tools currently at our disposal. These asymmetries are natural companions to spatial existence, and in certain cases there is still a need for external, non-market intervention. European society cannot accept the wide social exclusion created by unregulated market competition, and, learning from the world economic crisis of 1929–31, it attempts to correct the greatest disparities by using the state's own tools. In the USA the individual has a great responsibility in terms of his own destiny and local policy also plays a great role in this. At some point in the past this European-style policy also existed in America, although by now it has disappeared. In Asia the social network is maintained not by the state, but by small communities. In Africa and Latin America, on the other hand, these asymmetries are accepted; and society, therefore, does not try to redress them.

The source of regional disparities is the (also) asymmetrical spatial formation of the economy. In the spatial sector, processes go on involving many participants, and within these numerous individual decisions are made. Even regional analyses do not take into account factors (important but comprehensible with difficulty) such as the space-formulating power of business and of the family circle. (We need only think of the importance of the question of the school to which the family should take their children or what the social atmosphere of a particular location might be). Civic organisations, local authorities, various regional decision-makers and the government are mainly interested in the issue of where, and with what prospect of success, they would be able to intervene in these spontaneous processes. However, the government can only either support or block processes which are already in existence: it is unable to create new ones. Regional policy is not omnipotent. The maximum which can be expected from it is to wield a positive influence over the trends in regional processes. To be able to do this successfully, however, not only the symptoms but also the reasons producing them need to be known.

The permanent dilemma of regional policy is the issue of effectiveness and redressing the balance. In certain phases of economic development cycles, a strong regional willingness towards concentration can be seen, and then the view of effectiveness, in its narrow sense, spurs us in the direction of concentration through intervention, even though some costs rooted in this imbalance could be moderated. The art of regional policy should be to maintain a degree of equilibrium, but this would be a form of magic rather than of art, and, moreover, it would not even be effective. Nevertheless, regional policy cannot avoid intervention in resolving conflicts.

New phenomena can now be seen in regional policy to influence the field of action of decision-makers. The first major change lies in the strengthening of global and European effects. Each spatial phenomenon can be perceived at county and national level – but, at the same time, at the continental and global level also. In Hungarian terms, West Transdanubia is considered to be developed, but that cannot be said in the context of the EU. The issue is one of whether the exclusive aim should be to achieve overall equilib-

rium within national borders or precisely which regions to support that are already relatively efficient and competitive.

The second major change lies in the new structure of the economy. In the '70s and '80s it was still the case that industrialisation of the provinces was the most important trend in regional development in Hungary. Today, nearly 50% of GDP is provided by the service sector. The details of the locations of these services differ radically from the ones mentioned above but they are strongly linked to the infrastructure and to the qualifications of the labour force. A highly-qualified labour-force has high demands in respect of the quality of the settlement, but outstanding quality is available in only a very few places.

Hungarian regional policy is currently trying both to concentrate knowledge-based creative elements and to eliminate capital-city centralism by means of development poles. There is, as we said earlier, nothing new under the sun! The same theory was born at the turn of the '40s and '50s in France, but then Perroux regarded efficient industries as the principal factors in development. To reduce the level of concentration in Paris, counter-poles were created; and the necessary central intervention (particularly intensive) was undertaken by the French State Planning Office. The theory of development poles spread world-wide. By 1972 examples existed on all continents of countries applying it, although, no matter how popular growth-poles became, they could not solve the basic problem. They managed to eliminate uni-centralism, but, in doing so, they were able only to relocate disparities at one level lower within the urban-network, with the larger cities embarking upon their own development becoming more distant from their surroundings. In Hungary the adoption of the pole-model was laid down in 1971 in the National Settlement Network Development Concept, but we cannot talk of any great effectiveness.

Within the current poles it is not, in reality, regional development which is created: the sole aim is not to allow knowledge-based development to concentrate exclusively in Budapest. At the same time, it must be admitted that the developed urban environment in Hungary is quite narrow. The research capacity of provincial towns is very weak, and the most favourable area for increasing competitiveness always remains Budapest. In fact, even though knowledge-concentration weakened over some 15 years with the development of provincial universities, this was in vain since the centre remained the main receiving market with no change. The programme, therefore, will not achieve balance but will only serve to play a restructuring role, and it is questionable whether there is any chance at all for areas without a good development potential from the very beginning to close the gap. It is conceivable that the best solution would be the high-quality development of the traditional economy together with non-agrarian-oriented rural development. It seems likely that sustainability should be understood in terms of a smaller population, or that we should foster large-scale functional changes in the rural areas. In the event of such changes, the model could be improved, on the basis that regional development programmes cannot be considered as short-term – one or two year-long – policies concentrating on one or two developments. Sustainability itself is the long-term aim, and to establish it will require a perspective of several decades.

The studies included in the annual book attempt to provide answers to the questions and dilemmas mentioned above.

2. A REGIONÁLIS POLITIKA ÉS GAZDASÁGTAN PHD-KÉPZÉS 10 ÉVES ÉVFORDULÓJÁRA

Buday-Sántha Attila

tanszékvezető egyetemi tanár,
a Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola vezetője

Ez a kötet visszatekintés, munkával történő ünneplése a „Regionális politika és gazdaságtan” doktori képzés tízéves évfordulójának. Hosszas előkészítés után, az MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézetének, valamint a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszékének és az ahhoz kapcsolódó nagyon sok egyetemet, kutató központot, egyetemi kart, tanszékét képviselő oktató és kutató kollégának a közreműködésével 1996-ban kezdődött el a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán a „Regionális politika és gazdaságtan” PhD-program keretében – nemcsak Magyarországon, de a volt szocialista országokban is először – a regionális tudományokkal foglalkozó szakemberek doktori képzése. Az elmúlt tíz évben a programra 306 fő iratkozott be, 96 fő szerzett abszolutóriumot és 20 fő pedig doktori fokozatot. A doktori képzés elindítását és eredményes folytatását a regionális tudományos képzésre rendelkezésre álló feltételek és azok a feltételeket megteremtő változások (nevezhetjük fejlődésnek is) tették lehetővé, amelyek a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karán az elmúlt évtizedekben végbementek, és amelyeket jelentőségüknél fogva egyenként is érdemes megemlíteni.

A feltételek között ki kell emelni, hogy Pécsen működik az MTA Regionális Kutatások Központja, amelynek kiváló szakmai színvonala, nemzetközileg elismert szakemberállománya a regionális tudományok doktori színvonalú oktatásához megfelelő szakmai háttérrel nyújt. Az MTA RKK szakemberei előtt már a 80-as években világossá vált, hogy a következő évtizedekben, a globalizáció erősödésével egyidejűleg a közigazgatásban, de a társadalmi, gazdasági élet minden területén a regionalizmus, a regionális gondolkodás erősödése várható. Ezért Enyedi György akadémikusnak, az intézet korábbi főigazgatójának a javaslatára az intézet területi egységei a helyi egyetemekkel, főiskolákkal a korábbiaknál szorosabb oktatói és kutatói kapcsolatok kialakítására törekedtek. A nemzetközi oktatási tapasztalatok felhasználásával 1988-ban Horváth Gyula és

Hrubi László készítette el azt az oktatási programot, amely alapján az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetének és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karának együttműködésében „Terület és településfejlesztés” címmel másoddiplomát adó posztgraduális képzés keretében elkezdődött a regionális szakemberek közgazdasági alapon nyugvó képzése.

A képzés beindításának másik feltétele a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karának nyitottsága, fogadókészsége volt. Az 1980-as évekre a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara az ország egyik vezető közgazdászokképző intézményévé vált, amely a közgazdasági alapú regionális szakemberképzés számára a közgazdaság-tudományok terén színvonalas gazdaságméleti és módszertani háttérrel tudott nyújtani (Makro- és Mikroökonómia – Oroszi Sándor, Barancsuk János, Gazdaságinformatika – Dobay Péter, Cséfalvy György, Borgulya István) és emellett megerősödtek azok a tudományterületek is, amelyek a regionális tudományokkal foglalkozó szakemberek képzése szempontjából nélkülözhetetlenek (pl. Környezetgazdálkodás, Agrár- és vidékpolitika – Buday-Sántha Attila, Iparpolitika – Hoványi Gábor, Közigazgatási szervek gazdálkodása – Lehoczky Judit, Centrum és periféria – Gazdag László, Vállalati prognosztika – Sipos Béla, Menedzsment – Hanyecz Lajos).

A Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem Kihelyezett Nappali Tagozataként 1970-ben kezdődött el a pécsi közgazdasági képzés, amely az anyaintézmény oktatási szerkezetének megfelelően három szakkal, ipari, kereskedelmi (marketing) és agrárközgazdász szakkal indult. Az agrárközgazdasági szak oktatói voltak azok, akik már a szak megalapításától kezdve (1972) alaposabb természettudományi felkészültségük miatt az emberi környezetben végbemenő változásokra érzékenyebben reagáltak és az azzal kapcsolatos szakirodalmat fokozottan figyelemmel kísérték. Szabó Gábor 1973-ban már környezetvédelmi témájú tanulmányt publikált. A Baranya Megyei Tanács felkérésére (1975) a nagyüzemi állattartó telepek környezeti hatásának vizsgálatával (Buday-Sántha Attila – Szabó Gábor) kezdődtek el a karon a környezetvédelmi kutatások. Közel azonos időben kapta az Agrárcsoport (a Vállalatgazdaságtani Intézet az oktatott szakoknak megfelelő tanszéki csoportokból állt) azokat a kutatási megbízásokat, amelyeknek az agrárgazdasági követelmények mellett jelentős területi vonatkozásai is voltak. (1975. Szekszárd városban működő három termelőszövetkezet egyesítésének gazdasági terve – Buday-Sántha Attila – Szabó Gábor; 1976. Az IKR Közös Vállalat szervezési és tervezési rendszerének továbbfejlesztése. Pécs, 1976 Buday-Sántha Attila – Gyenis J. – Hanyecz Lajos – Poór József – Szabó Gábor; 1981–82. Pécs városkörnyékének hosszú távú és nagytávlatú fejlesztési terve – Buday-Sántha Attila – Hanyecz Lajos – Herich György). Az agrártérségek egyidejű környezeti és gazdasági fejlesztésével kapcsolatos kutatások a kutatócsoport vezetői számára bebizonyították, hogy a környezetvédelem kérdései területi vonatkozások nélkül nem kezelhetők, és egy

térség fejlesztése csak az összes érintett (ágazatok, hivatalok, hatóság, stb.) együttműködése és közös érdekeltsége esetén lehet sikeres. Az agrárgazdasági fejlesztések területi kérdéseivel kapcsolatos kutatások tették szükségessé, hogy a kutatócsoport a közvetlen szakmai kérdéseken túl az agrárágazat gazdasági és társadalmi kapcsolataival (pl. fogyasztás várható szerkezete, termelés és feldolgozás kapcsolata, a mezőgazdasági termelés eszközellátása, agrártermékek exportja, a közvetlen értékesítés lehetőségei, az ágazat foglalkoztatási lehetőségei, stb.) behatóbban foglalkozzon.

Különösen fontos tapasztalatokat nyújtott a Pécs és városkörnyéke hosszú távú és nagytávlatú tervének elkészítése, amelyben arra kerestük a választ, hogy hogyan lehet egy térségben lévő erőforrásokat az agrártermelésben (mező- és erdőgazdaság) gazdasági célokra eredményesen úgy hasznosítani, hogy közben az adott terület foglalkoztatási lehetőségei bővüljenek, a környezeti állapot pedig javuljon. Ez egy térség valamennyi ágazatának szerves együttműködésével, a fejlesztéshez fűződő közös érdekek feltárásával oldható meg, és a fejlesztésben a gazdasági, szociális és ökológiai szempontok egyidejű és azonos súlyú kezelését teszi szükségessé. Az itt kialakított kutatási módszertant tudtuk sikeresen alkalmazni a további területi vizsgálataink során.

Ezzel a komplex, egy adott térség egyidejű gazdasági, társadalmi és környezeti fejlesztésére irányuló szemlélettel készült el az MTA–OKTH közös megbízásából a Balaton és vízgyűjtő területén folyó agrártermelés környezetkímélő fejlesztésére irányuló kutatás (vezetője: Buday-Sántha Attila, résztvevői: Szabóné Dr. Guttyán Margit, Hanyecz Lajos, Herman Sándor) 1982–1987 között, amelyet 4 jelentésben tettünk közzé. A komplex szemléletű kutatások eredményei egyre több szakmai és tudományos elismerést kaptak. 1981-ben az MTA–OKTH–MÉM elfogadta a nagyüzemi állattenyésztés fejlesztésének az irányelveit (Buday-Sántha Attila), 1982-ben egy szerző az agrártermelés környezetvédelmi vizsgálataival kandidátusi fokozatot szerzett (Buday-Sántha Attila). 1984-ben az MTA a Balaton Somogy megyei vízgyűjtő területére vonatkozó kutatási jelentést akadémiai díjra javasolta, 1985-ben pedig a Veszprém megyei vízgyűjtő területre vonatkozó kutatási jelentést akadémiai díjban részesítette (Buday-Sántha Attila). Kérdés lehet, hogy az agrár szakintézményekkel szemben miért egy közgazdászképzéssel foglalkozó kar vált az agrár-környezetvédelmi kutatók egyik vezetőjévé? Ez azzal magyarázható, hogy – az egyéni kutatói érdeklődésen túlmenően – a közgazdászképzés mindig megkövetelte az ágazati problémáknak a nemzetgazdaság egészének figyelembevételével történő kezelését, és mivel az agrárágazat környezeti problémái is sokkal inkább társadalmi és nemzetgazdasági szinten okoztak feszültséget, mint ágazati szinten (pl. állattartó telepek hígrágya kezelése, a Balaton vízének leromlása, a vizek vegyszertartalmának mérhető növekedése, stb.), a környezetvédelmi problémák vizsgálatához is erre az átfogóbb szemléletre volt szükség.

A rendszerváltást követően is párhuzamosan folytak a területi és környezetvédelmi kutatások. Elkészítettük Baranya megye, a Dél-dunántúli régió, valamint Szekszárd város agrárfejlesztési tervkoncepcióját (Buday-Sántha Attila), részt vettünk a Riói és Johannessburgi Környezetvédelmi Világkonferencián, valamint az EU csatlakozást előkészítő hazai agrár és környezetvédelmi nemzeti jelentések elkészítésében (Buday-Sántha Attila). 1993-ban Buday-Sántha Attila környezetgazdaságtani kutatásaival megszerezte az MTA közgazdaság-tudományok doktora fokozatát.

A 80-as évek második felében a környezetvédelem kérdése már országos problémává vált és az Agrársoporton kívül több tanszék képviselői is, a tudományterületükhöz kapcsolódóan foglalkozni kezdtek ezzel a kérdéssel. Itt meg kell említeni Petschnig Mária Zita, Mach Péter, Bélyácz Iván, Veress József, Poór József nevét.

A Közgazdaság-tudományi Karon – az országban elsők között – 1980-ban kezdte el Szabó Gábor a Környezetvédelem c. tárgy oktatását alternatív tárgy keretében. 1984-ben – köszönve a Kar akkori előrelátó vezetésének – a társadalomtudományi egyetemek közül elsőként, és legalább egy évtizedig egyedülként sikerült a Környezetgazdálkodás tan c. tárgyat kötelező kollókviumi tárgyként elfogadtatni (Buday-Sántha Attila). Így ettől kezdve a PTE Közgazdaság-tudományi Karáról nem került ki olyan közgazdász, aki a környezetvédelem kérdéseivel tanulmányai során nem foglalkozott volna. A Környezetgazdálkodás beépült az 1983-ban beindított Agrármérnök-közgazdász posztgraduális másoddiplomát adó egyetemi képzés tantervébe is. A tárgy ismeretanyaga – megfelelő modellek hiányában – a képzéssel párhuzamosan alakult ki. Több egyetemi jegyzet után 1993-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál Sántha Attila: Környezetgazdálkodás I. (Általános rész) és a Nemzeti Tankönyvkiadónál Sántha Attila: Környezetgazdálkodás II. (Részletes rész), amely azóta már többször átdolgozva és kibővítve a PTE Közgazdaság-tudományi Karán folyó közgazdászképzés keretében a környezetvédelmi oktatás alapját jelenti. Mivel ezek voltak Magyarországon az első átfogó környezetgazdálkodási munkák, nagyon sok egyetem és főiskola használta azokat tankönyvként. Ezzel magyarázható, hogy a Környezetgazdaságtan I.-nek 2006-ban már a negyedik átdolgozott kiadása jelent meg, a Környezetgazdaságtan II. pedig három kiadást ért meg.

Az oktatásban új szint jelentett az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara együttműködésében, a posztgraduális képzés keretében megvalósuló „Terület és településfejlesztés” című regionális oktatás. Ebbe a képzésbe a Tanszék a Környezetgazdaságtan c. tárgy oktatásával kapcsolódott be. A rendszerváltást követően a nagyüzemek szétesésével az agrárközgazdászok iránti igény is radikálisan lecsökkent, ezért az agrárközgazdász képzés 1994-ben a Karon meg is szűnt. Ezzel egyidejűleg viszont megnőtt az igény a regionális tudományos ismeretekkel

rendelkező közgazdászok iránt. Ez használtuk ki, amikor 1994-ben az MTA Dunántúli Tudományos Intézetével szervesen együttműködve, a nappali graduális képzés keretében az országban elsőként megszerveztük a regionális közgazdászok képzésére a „Regionális politika és gazdaságtan” specializációt. A képzés tantervének kialakításában támaszkodni tudtunk a posztgraduális képzés több éves tapasztalataira, a regionális oktatás nemzetközi tapasztalataira, valamint arra a segítségre, amelyet a Leeds-i, Párizsi, Las Palmas-i Egyetemekkel közös Tempus program nyújtott. Ez a képzési irány az ismeretlenségből adódó kezdeti nehézségei után 2005-re a pécsi közgazdászképzés egyik legnépszerűbb területévé vált. A képzési programunk etalonnak számított nagyon sok egyetem (Kaposvári, Győri, Szegedi, Miskolci, Debreceni Egyetem) és főiskola (Győri, Dunaújvárosi Főiskola) regionális szakemberképzési programjának kialakításához. A képzési programunkat nagyon sok külföldi egyetem is mintának tekintette. A Tempus-program által nyújtott szakmai továbbképzések, nyugati utak nagy segítséget jelentettek abban, hogy a korábbi agrártárgyakat oktatók is megismerjék a regionális fejlesztéssel kapcsolatos irodalmat, főleg a nemzetközi jelentőségű fejlesztési eredményeket, és fokozatosan regionalistákká váljanak. A regionális közgazdászképzésbe sikeresen be lehetett építeni azokat a tárgyakat is (Környezetvédelmi menedzsment, Agrár- és vidékpolitika, Önkormányzati szervek gazdálkodása stb.), amelyekkel a Karon évtizedes kutatói és oktatási múlttal rendelkezünk.

1988-ban jött létre az agrárközgazdász és a környezetgazdaságtani oktatás és kutatás szervezésére az Agrár- és Környezetgazdaságtan Tanszék. A képzési profil megváltozása után napjainkig Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszék néven működik.

1994-ben tettünk kísérletet egy környezetgazdaságtani PhD-program beindítására. Be kellett azonban látnunk, hogy ezen a tudományterületen egész Dunántúlon nincs annyi minősített szakember, amennyire egy doktori programhoz szükség lenne. Ezért 1996-ban Horváth Gyulának, az MTA Regionális Kutatások Központja főigazgatójának a javaslatára kidolgoztuk és akkreditáltattuk, a „Regionális politika és gazdaságtan” PhD-programunkat. Doktori programunk alapításában az alapító a PTE Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszékén, valamint az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetén kívül sikerült bevonni az MTA RKK további két (Nyugat-dunántúli, Közép- és Északmagyarországi) Intézetét, a PTE 5 egyetemi tanszékét (Marketing, Gazdaságelmélet, Gazdaságinformatika, Polgári jogi, Társadalomföldrajz és Urbanisztikai Tanszék), öt egyetemet (Corvinus, Szent István, Károli Gáspár, Győr, ELTE) és az MTA Közgazdaság-tudományi és Földrajztudományi Kutató Intézeteit. Így a doktori képzésünkbe sikerült bekapcsolni az ország regionális oktatásban és kutatásban meghatározó jelentőségű szakembereinek a többségét.

A PhD-programunk kidolgozásában, továbbfejlesztésében, valamint az oktatóink képzésében, a regionális fejlesztés nemzetközi jelentőségű tapasztalatainak megismertetésében kiemelkedő szerepe volt annak a két Tempus programnak („Training managers in regional development and European Cooperation”), amelyet a Párizs 8, a Las Palmasi és a Leedsi egyetemmel közösen nyertünk el.

A regionális közgazdászok képzés egyik legfőbb nehézségét jelentette a megfelelő tananyagok hiánya. Ezt folyamatosan sikerült pótolni, amelyben nagy szerepe volt a Dialóg Campus Kiadó „Studia Regionum” sorozatában megjelent szakkönyveknek. A sorozat keretében megjelent könyvek között ki kell emelni Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás; Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika; Buday-Sántha Attila (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika, Buday-Sántha Attila (2002;2006): Környezetgazdálkodás I. Általános rész; Kovács Teréz (2003): Vidékfejlesztési politika; Faragó László (2005): A jövőalkotás társadalomtechnikája; Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan c. könyveit. Ezt a sorozatot jól egészítette ki Erdősi Ferenc (2000): A kommunikáció szerepe a terület- és településfejlesztésben. VÁTI, Budapest; Gazdag László (1994): Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra. Szenczi Molnár Kiadó, Budapest; Herich György (2002): Nemzetközi adózás. Penta Unió, Pécs; és Hanyecz Lajos (2006): A controlling rendszere. Saldó, Budapest.

Mind a nappali, mind pedig a doktori képzésünkben kiemelkedő jelentősége van az MTA RKK, valamint a PTE Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszéke együttműködésében folyó kutatásoknak, amelyek a hallgatóink számára jó gyakorlati terepet jelentenek. A gyakorlati képzés erősítését, a régióinkban folyó fejlesztésekbe való bekapcsolódás lehetőségét teremti meg az a ROP-3 programunk, amelynek célja, hogy a doktori iskola keretében kialakítson egy Regionális Oktató, Fejlesztő, Tanácsadó Központot. A Központ lehetőséget teremt arra, hogy az elméletileg magasán képzett PhD-hallgatók irányításával a regionális képzésben résztvevő hallgatók vállalatoktól, intézményektől, önkormányzatoktól elnyert megbízás alapján önálló programokat dolgozzanak ki és részt vegyenek azok megvalósításában.

Mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati képzés fontos területét jelenti a külföldi szakmai tapasztalatok megszerzése és az idegen nyelvek alapos elsajátítása. Erre részben a külföldi egyetemeken pályázatokon keresztül elnyert oktatási programok nyújtanak lehetőséget, amellyel minden felsőoktatásban résztvevő hallgató élhet. A Tempus program keretében nyílt lehetőség arra, hogy több diákunk és tanárunk a Las Palmas-i, a Leeds-i és Párizsi Egyetemen töltsön el hosszabb tanulmányi időt. A tanszék oktatási együttműködést alakított ki a francia Toursi Egyetemmel, amely biztosította, hogy öt hallgatónk francia posztgraduális diplomát szerezhessen, viszonzásként két francia hallgató készíthette el nálunk a diplomáját. Kezdetben a Tempus program, majd pedig a doktori

iskola költségvetése és az azt kiegészítő pályázaton elnyert összeg nyújtott lehetőséget arra, hogy minden évben, minden graduális és doktori képzésben résztvevő hallgatónkat elvigyük egy egyhetes szakmai tanulmányútra. Ez tette lehetővé, hogy a nehézipari válságtérségek, ún. „barnaövezetek” revitalizálását Nancy és Pompei (Franciaország) ipari válságtérségeiben, a szolgáltatások fejlesztését Leedsben és Sheffieldben, a nemzetközi ún. minőségi turizmust Las Palmasban, az elmaradott területek fejlesztési lehetőségeit Erdélyben, Kárpátalján, Burgenlandban és Nyugat-Szlovákiában, a főváros környéki „árnyék-térségek” fejlesztését Róma mellett, a versenyképes kis- és középvállalkozásoknak a területfejlesztésben betöltött szerepét a trieszti régióban, a falusi turizmust pedig Stájerországban és Kárpátalján tanulmányozzuk.

A doktori iskolánkban mindig nagy súlyt helyeztünk a határon túli területekről érkező magyar hallgatók támogatására. Részükre nem csak tandíjmentességet biztosítottunk, de egyes esetekben végig ösztöndíjjal is segítettük a tanulmányaik sikeres elvégzését. Célunk az volt, hogy az elszakított területek részére olyan szakembereket képezzünk, akik már önálló „műhelyek”, oktató és kutatócsoportok alapításával meg tudják alapozni térségükben a regionális oktatást, és területfejlesztési munkájukkal segíteni tudják szülőföldjük gazdasági felzárkózását. A doktori képzésünkben eddig 14 erdélyi és 3 vajdasági hallgató vett, illetve vesz részt.

A regionális tudományok terén tapasztalható gyors fejlődés és a környezet igényeinek gyors változása megköveteli a doktori iskola folyamatos fejlődését. Ezt elősegíti az, hogy felnőtt egy új oktató-kutató generáció, amely egyre nagyobb szerepet kezd betölteni az iskola munkájában, és az egyes tárgyakban folyó folyamatos tananyagfejlesztés mellett az oktatott témák körét is az igényeknek megfelelően módosítjuk. Képzésünket erősíti, hogy az eltelt 10 évben több oktatónk (Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona, Hajdú Zoltán, Nemes Nagy József, Illés Iván, Barta Györgyi, Varga Attila) megszerezte az MTA tudományok doktora fokozatát.

A doktori iskolánknak lehetősége van arra, hogy javaslatot tegyen azokra, akiket kiemelkedő tudományos teljesítményük és a regionális képzéshez való viszonyuk alapján érdemesnek tart a habilitáció lefolytatására, illetve egyetemi díszdoktori cím elnyerésére. Ez tette lehetővé, hogy támogattuk Rechnitzer János, Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona habilitációs eljárását és Enyedi György, László Ervin, Vincze Mária részére a díszdoktori cím adományozását. A habilitált és díszdoktori címet elnyerő kutatóknak az eljárás keretében elhangzott előadásait, amely lényegében az életművük szintézisét jelenti, a Doktori Iskola a Habilitációs Előadások sorozatában jelenteti meg. Az eddig megjelent előadások a következők:

1. Horváth Gyula (2001): Decentralizáció és regionalizmus Európában.
2. Rechnitzer János (2001): Szerkezeti változások a regionális gazdaságban.

3. Buday-Sántha Attila (2002): Környezetvédelem, vidékfejlesztés, agrártermelés.
4. Enyedi György (2003): Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában.
5. Pálné Kovács Ilona (2003): A területfejlesztés irányítása.
6. Vincze Mária (2005): Románia vidékpolitikája felül- és alulnézetben.

Az egyetemi oktatás minden szintjére (graduális, posztgraduális, PhD) kiterjedő regionális képzésünk az elmúlt évtizedben egyre több szakmai és tudományos elismerésben részesült. Ezek között meg kell említeni a Baranya Megyei Önkormányzat Felsőoktatási Díját, a Pro Régió Díjat (Buday-Sántha Attila) és az MTA RKK Nyugat-dunántúli Intézetének Regionális Tudományokért Díját (Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola).

Az évforduló alkalmából meg kell emlékeznünk a különböző szintű képzéseinken résztvevő kiváló hallgatóinkról, akik gyakran a közvetlen környezetünkönél is előbb azonosultak a képzési törekvéseinkkel, és akiknek érdeklődése, pozitív visszajelzései, új dolgok iránti érdeke, elhivatottsága nagyban segítette munkánkat és az oktatási programjaink sikeres megvalósítását. Érdeklődéssel követjük a pályafutásukat, és örülünk a szakmai sikereiknek. Örülünk annak, hogy végzett hallgatóink egyre fontosabb szerepet töltenek be a regionális igazgatásban, kutatásban és megtalálhatók a szakmai folyóiratok szerkesztő bizottságaiban is, és a szakmai lapok szinte minden számában találkozunk nevükkel.

Az elmúlt három évtized történéseit áttekintve összefoglalóan a magunk értékelésére annyit elmondhatunk, hogy talán időben felismertük azt, hogy mit kell tennünk, és megpróbáltuk azt a helyzetünknek és képességeinknek megfelelően legjobban végezni, még akkor is, ha adott időszakban a társadalmi és szakmai megítélés és sokszor a közvetlen környezetünk sem értékelte sokra az elvégzett munkánkat. Örömmel tölt el bennünket, hogy tanterveinket, oktatási anyagainkat számos hazai és külföldi egyetem és főiskola átvette és használja, és kezd kialakulni a környezetvédelmi és a regionális oktatást kiemelten kezelő oktatási intézmények szoros együttműködése.

Ahhoz, hogy egy új dolog megvalósuljon, feltétlenül kell egy ötlet, kellenek emberek, akik hajlandók azt kivitelezni, és kell egy szervezet, amely befogadja vagy támogatja, illetve ha nem is támogatja, legalább nem akadályozza azt. Ezért minden korábbi szakmai vitáink ellenére, most az évfordulón meleg szívvel gondolunk vissza első tanszékvezetőnkre, Dr. Komjáti Zoltánra és a Környezetgazdaságtan oktatását bevezető dékánunkra, Dr. Papp Lászlóra, akik már nem lehetnek közöttünk, de ugyancsak jó érzéssel köszönjük meg a Környezetgazdaságtan oktatásának támogatását Dr. Veress Józsefnek, a tanszék megalakulását és a regionális oktatás megkezdését Dr. Zeller Gyulának, valamint a PhD programot előterjesztő Dr. Rekettye Gábornak a segítségét, az új dolgok iránti érzékét.

Szerencsésnek tekinthetjük magunkat, hogy az agrárközgazdász, agrármérnök-közgazdász és a regionális közgazdász-képzésünk, valamint a környezetgazdaságtani oktatás és kutatás megkezdéséért, elismertetéséért folytatott küzdelemben egy olyan, kis létszámú, de sokoldalú felkészültségű és egymással szoros emberi és szakmai kapcsolatokat ápoló tanszéki kollektíva jött létre, amely képes volt a folyamatos megújulásra és a tanszék céljainak megvalósítására. Az Agrár-, Környezet- és Regionális Gazdaságtan Tanszék tagjai a belépésük sorrendjében a következők: Dr. Buday-Sántha Attila DSc tszv., egy. tanár, Dr. Hanyecz Lajos CSc, egy. docens, dr. Herich György CSc, egy. docens, dr. Gazdag László CSc, egy. docens, dr. Hrubí László tudományos munkatárs, má. egy. adjunktus, dr. Horváth Gyula DSc, egy. tanár. A képzésünk zavartalanságát nagy mértékben segítette Hetesi Mária tanulmányi osztályvezető, PhD-ügyintéző szakszerű munkája is.

A regionális képzés programjai

A regionális fejlesztéssel foglalkozó szakemberek közgazdasági alapú egyetemi képzése egy folyamatos oktatás és tananyagfejlesztés eredményeképpen valósult meg. Az első lépést a másoddiplomát adó egyetemi posztgraduális képzési program kidolgozása jelentette; tapasztalatainak felhasználásával készült el a graduális, majd pedig az oktatás legmagasabb szintjét jelentő PhD-képzés programja.

Regionális politika és gazdaságtan PhD-program

A regionális oktatásunk megkezdése és eredményes folytatása egyértelműen tükrözi azt, hogy egy multidiszciplináris tudományos háttérrel követelő képzési forma csak több intézmény összefogásával valósítható meg eredményesen. Az MTA RKK és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara között fennálló nagyon szoros szakmai és emberi kapcsolatok biztosították a képzésünk színvonalát és akadálymentes folytatását. Ebben a kapcsolatrendszerben minden intézeti kolléga tudása legjavát nyújtotta. Külön ki kell emelnünk Horváth Gyula főigazgató koncepciózus irányító munkáját, Enyedi György, Hrubí László, Pálné Kovács Ilona, Rechnitzer János, Erdősi Ferenc, Hajdú Zoltán, Illés Iván, Faragó László, Barta Györgyi, Kovács Teréz aktív támogatását. Az iskola sikeres működéséhez a más intézetekben oktató-dolgozó kollégák munkája is hozzájárult. (Nemes Nagy József, Nováky Erzsébet, Losoncz Miklós) Ennek jelentőségét mutatja, hogy a doktori iskolában rendszeresen oktató közül csak 13 fő a Közgazdaság-tudományi Kar állandó dolgozója, 3 fő (Kecskés László, Tóth József, László Mária) a Pécsi Tudományegyetem más karain dolgozik, míg 8 fő az MTA Regionális Kutatások Központjának munkatársa. A

közel 15 fő állandó meghívott előadónk más egyetemekről és intézményekből vesz részt a doktori iskola munkájában. Az iskola alapításakor az alapítók a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Karának oktatói, illetve az MTA RKK kutatói voltak.

Belső tagok:

- Dr. Buday-Sántha Attila Dsc. tszv. egyetemi tanár
- Dr. Dobay Péter CSc. tszv. egyetemi tanár
- Dr. Oroszi Sándor CSc. tszv. egyetemi tanár
- Dr. Sipos Béla DSc. egyetemi tanár, rektorhelyettes

Külső tagok:

- Dr. Horváth Gyula DSc. egyetemi tanár, főigazgató
- Pálné Dr. Kovács Ilona DSc. egyetemi tanár, igazgató
- Dr. Hoványi Gábor DSc. egyetemi tanár

2000-ben Pálné Dr. Kovács Ilona egyetemi tanár külön politológiai iskolát alapított, helyét Dr. Práger László DSc. egyetemi tanár foglalta el.

A Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Programnak két olyan sajátos-sága van, amely más programoktól eltér és a képzés rendszerét alapvetően meghatározza. Az egyik az, hogy közgazdasági ismeretekre alapozott regionális képzést valósít meg, így mindazok, akik nem közgazdász diplomával rendelkeznek, el kell hogy sajátítsák a közgazdaság-tudományok alapvető ismereteit. A másik jellegzetesség viszont abból adódik, hogy mivel a regionális tudományok terén egyetemi képzés csak nagyon kevés helyen folyt, a hallgatók többsége regionális tudományos ismeretekkel nem rendelkezik, tehát a doktori képzés keretében a szakismeretek elsajátítását is lehetővé kell tennünk. Ezek azok az okok, ami miatt a doktori képzés keretében a megszokottnál több tárgyat és nagyobb óraterjedelemben kell oktatnunk, és lényegesen több tételes vizsgát is kell tartanunk. Emiatt kezdetben a kutatásra fordított idő is kevesebb, s azt a hallgatóknak később kell pótolniuk. Az első év két szemeszterében még az oktatáson van a hangsúly, az elmélyült kutatásra inkább a második évtől kezdve válik lehetőség, a harmadik évben pedig lényegében már az önálló kutatómunka folyik. A kutatást megkönnyíti az, hogy az I. és II. évfolyam tárgyai keretében készített dolgozatok már a kutatási anyagba is beépíthetők. A III. évben tartánánk szükségesnek, hogy a hallgatóink hosszabb időt töltsenek el külföldi kutatóműhelyekben. Erre azonban korlátozottak a lehetőségek, amit csoportos szakmai tanulmányutakkal igyekszünk helyettesíteni.

A képzés struktúrájára az a jellemző, hogy az I. félév jelenti a különböző előképzettségekkel rendelkező hallgatók felzárkóztatására és módszertani alapképzésére fordított időt. A II–IV. félévben a tényleges szakmai képzésen van a hangsúly, míg az V–VI. félévben már többnyire az országos hatáskörű szervek (minisztériumok, főhatóságok) vezetőinek aktuális szakmai kérdésekkel foglal-

kozó előadásai segítik a hallgatók kutatói munkáját. Mivel az első évben a hallgatóknak jelentős oktatási terhelése van, ezért a III. félévben, a szakmai tárgyak többségének elsajátítása után kerül sor a kutatási terv megvitatására és a konzulens kiválasztására. A kutatási témáját a hallgató a kutatási tapasztalatai alapján a későbbiek során módosíthatja, és szükség esetén új konzulens is választhat. A három éves tanulmányi időszakot a hallgató abszolutórium letételével zárja. Az abszolutórium letételének feltétele a kutatási téma 1 vagy 2 fejezetét tartalmazó 40–60 oldalas dolgozat elkészítése, amelyet két opponens (az egyik a konzulens) elfogadó, támogató bírálata után nyilvánosan meg kell védenie. A dolgozatnak tükröznie kell a hallgatónak a kutatási témájában való előrehaladását és a kutatásra való alkalmasságát. A dolgozattervezet elkészítése után a dolgozat nyilvános munkahelyi vitájára kerül sor. A két opponens által elbírált és megvitatott dolgozat a bírálókat figyelembevételével történő átdolgozás után nyújtható be nyilvános védésre.

A doktori fokozat megszerzéséhez a hallgatónak a választott témájában új, illetve újszerű kutatási eredményeket kell elérnie és azt konferenciákon, folyóiratokban a szakmai közvéleménnyel meg kell ismertetnie és el kell fogadtatnia. Ezért a dolgozat benyújtásának feltétele legalább 10 önálló publikáció elkészítése, amelyből háromnak vezető szakmai folyóiratokban kell megjelennie és közülük legalább egynek külföldön, idegen nyelven. A külföldi publikálás nehézségei, hosszú időtartama miatt a külföldi folyóiratcikket legalább két külföldi konferencia anyagá helyettesítheti.

1. táblázat

A doktori iskola főbb statisztikai adatai (2006. X. 30.)

1996 óta a képzésre beiratkozott hallgatók száma					
Nappali tagozaton	Levelező tagozaton	Egyéni tanrend	Összesen	Abszolutóriumot szerzett	Fokozatot szerzett
43	257	6	306	96	20

Doktori iskolánk kezdetben a külföldi kutatók előadásainak megőrzése érdekében jelentetett meg önálló kiadványokat, 2001-től kezdve viszont hallgatóink kutatási teljesítményének felmérésére, és a publikációs lehetőségek megteremtése érdekében minden évben önálló évkönyvet jelentet meg, amelyben számonként 30–40 hallgatónak van lehetősége arra, hogy a kutatási eredményeit ismertesse. A 2004–2005-ös Évkönyvünk a „Környezetvédelem – Regionális fejlesztés – Fenntartható fejlődés” c. nemzetközi konferenciánk anyagát tartalmazza, amelyben 167 hazai és külföldi előadó előadása szerepel.

A 2006-ban kiadásra kerülő évkönyvünk két kötetes lesz. Az első kötet nagyon részletes angol nyelvű összefoglalóval kiegészítve 20 doktori fokozatot

szerzett volt hallgatónk kutatási eredményeit ismerteti, míg a II. kötet a doktori képzésben résztvevő hallgatók tanulmányait tartalmazza.

2. táblázat

A Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Tanterve

Tárgy címe	Tárgyfelelős	Szervezet
<i>I. félév</i>		
Többváltozós statisztikai módszerek	Dr. Csébfalvy György CSc egy. docens	PTE KTK
Számítógépes adatbázis-kezelési technikák	Dr. Dobay Péter CSc egy. tanár	PTE KTK
Makroökonómia	Dr. Oroszi Sándor CSc egy. tanár	PTE FEEFI
Mikroökonómia	Dr. Barancsik János CSc. egy. docens	PTE KTK
Pénzügytan	Dr. Lehoczky Judit CSc. egy. docens	PTE KTK
Marketing	Dr. Orosdy Béla CSc egy.docens	PTE KTK
Menedzsment	Dr. Hanyecz Lajos CSc egy.docens	PTE KTK
Gazdaságföldrajz	Dr. Hajdú Zoltán DSc egy. docens	MTA RKK
Vállalati prognosztika Kutatás	Dr. Sipos Béla DSc, egy. tanár Témavezető	PTE KTK
<i>II. félév</i>		
Regionális gazdaságtan	Dr. Illés Iván DSc egy. tanár; Dr. Hrubi László tud. munkatárs	MTA RKK
Területi tervezés	Dr. Faragó László PhD főigazgató-helyettes; Dr. Rechnitzer János DSc egy. tanár, igazgató	MTA RKK
Európai összehasonlító regionális politika	Dr. Horváth Gyula DSc főigazgató, egy. tanár	MTA RKK
Környezetgazdaságtan	Dr. Buday-Sántha Attila DSc egy. tanár	PTE KTK
Agrár- és vidékpolitika	Dr. Buday-Sántha Attila DSc egy. tanár	PTE KTK
Iparpolitika	Dr. Hoványi Gábor DSc egy. tanár	PTE KTK
Területi irányítás	Pálné dr. Kovács Ilona DSc egy. tanár, igazgató	MTA RKK
Településszociológia	Dr. Kovács Teréz CSc tudományos főmunkatárs	MTA RKK
Kutatás	Témavezető	

A 2. táblázat folytatása

Tárgy címe	Tárgyfelelős	Szervezet
<i>III. félév</i>		
EU-jog és jogharmonizáció	Dr. Kecskés László DSc egy. tanár Dr. Bruhács János CSc egy. tanár	PTE ÁJK
Infrastruktúra politika	Dr. Erdősi Ferenc DSc egy. tanár	MTA RKK
Jövőkutatás, előrejelzés	Dr. Nováky Erzsébet DSc egy. tanár	Corvinus Egyetem
Regionális marketing	Dr. Horváth Gyula DSc főigazgató, egy. tanár; Dr. Somogyi Gabriella tudományos munkatárs	MTA RKK
Településfejlesztés	Dr. Tóth József DSc egy. tanár	PTE TTK
Regionális elemzési módszerek	Dr. Nemes Nagy József DSc egy. tanár	ELTE
Kutatási módszertan	Dr. Farkas Ferencné CSc egy. docens	PTE KTK
Kutatói Fórum	Dr. Buday-Sántha Attila DSc egy. tanár, Dr. Horváth Gyula DSc egy. tanár, Dr. Gazdag László CSc egy. docens, Dr. Hanyecz Lajos CSc egy. docens	PTE KTK
Kutatás	Témavezető	
<i>IV. félév</i>		
Európai integráció	Dr. Losoncz Miklós CSc kutatásvezető	GKI Gazdaságkuta- tó ZRt.
Térgazdaságtan	Dr. Varga Attila DSc egy. tanár	PTE KTK
Önkormányzatok gazdálkodása	Dr. László Mária PhD egyetemi docens	PTE TTK
Az ipar és szolgáltatások területi tagozódása	Dr. Barta Györgyi DSc igazgató, egy. tanár Dr. Gál Zoltán CSc tudományos főmunkatárs	MTA RKK
Magyar regionális politika	Enyedi György DSc akadémikus	MTA RKK
Kutatás	Témavezető	
<i>V. félév</i>		
Aktuális regionális előadások	Meghívott előadók	
Turizmológia	Dr. Michalkó Gábor CSc tud. osztályvezető	MTA Földrajztud. Intézet
Kutatás	Témavezető	

A 2. táblázat folytatása		
VI. félév		
Az agrárgazdaság és a vidék fejlesztése az EU-ban és Magyarországon	Dr. Vajda László kabinetfőnök	FVM
Nemzeti Fejlesztési Terv	Dr. Szaló Péter elnök	Nemzeti Fejlesztési Hivatal
Az agrárgazdaság nemzetközi helyzete	Dr. Benet Iván	MTA Közgazdaságtud. Intézete
Aktuális regionális előadások	Meghívott előadók	
Kutatás	Témavezető	

*Graduális nappali képzés:
Regionális politika és gazdaságtan specializáció*

A nappali tagozatos regionális közgazdászképzés Master szinten a IV–V. éven működő „Regionális politika és gazdaságtan” specializáció keretében folyik. A IV. évfolyamon heti 6, az V. évfolyamon pedig 8 óras óraszámban. Az oktatás szerkezetében az első félév szakmai alapozó tárgyait a különböző ágazati politikák, majd pedig ezeket a regionális fejlesztésben meghatározó ágazatokkal, gazdasági funkciókkal kapcsolatos tárgyak követik. A képzés keretében 2006-ig diplomát szerzettek száma kb. 155 fő.

3. táblázat

A graduális képzés tanterve

I. félév	Regionális gazdaságtan	Dr. Hrubí László, tud. munkatárs
	A területfejlesztés elmélete	Dr. Faragó László, PhD főigazgató-helyettes
	A centrum–periféria kérdése	Dr. Gazdag László, CSc egy. docens
II. félév	Európai regionális politika	Dr. Horváth Gyula, DSc egy. tanár, főigazgató
	Agrár- és vidékpolitika	Dr. Buday-Sántha Attila DSc tszv. egy. tanár (Pálné dr. Kovács Ilona DSc egy. tanár, igazgató, Somlyódyiné Dr. Pfeil Edit PhD tud. főmunkatárs), Dr. Finta István, tud. munkatárs
	Helyi politika – Területi Közigazgatás	
III. félév	Önkormányzatok gazdálkodása	Dr. Lehoczky Judit, egy. docens
	Környezetvédelmi menedzsment	Dr. Buday-Sántha Attila DSc tszv. egy. tanár
	Térgazdaságtan	Dr. Varga Attila DSc egy. tanár
IV. félév	Regionális projektmenedzsment	Dr. Hanyecz Lajos CSc egy. docens
	Regionális menedzsment	Dr. Hanyecz Lajos CSc egy. docens (Dr. Somogyi Gabriella tud. munkatárs)
	Transzeurópai hálózatok és a regionalizmus	Dr. Erdősi Ferenc DSc egy. tanár
	Településszociológia	(Kovács Teréz, tud. főmunkatárs) Dr. Pauker Csaba, egy. adjunktus
	A gazdaság területi szerkezete	Dr. Hrubí László, tud. munkatárs

() A zárójel a korábbi oktatókat jelzi.

ON THE 10TH ANNIVERSARY OF THE PH.D. SCHOOL IN REGIONAL POLICY AND ECONOMICS

Dr. Attila Buday-Sántha

Head of Department and University Professor
Head of the Doctoral School of Regional Policy and Economics

This volume is both a review and a form of working celebration of the 10th anniversary of the establishment at this university of doctoral education in Regional Policy and Economics. In 1996, following a long preparatory process, the education to doctoral level of specialists in regional sciences – new, not only in Hungary, but also in the former socialist countries - started at the Faculty of Business and Economics at the University of Pécs. This involved the contributions of teacher- and researcher-colleagues from the Transdanubian Research Institute (TRI) of the Hungarian Academy of Science (HAS), the Centre for Regional Studies (CRS) and the Agrarian, Environmental and Regional Economics Department of the Faculty of Business and Economics at Pécs University – and from the many related university research centres, faculties and departments. During these ten years a total of 306 individuals have registered for the programme, 96 of whom have gained their “Absolutorium” and 20 have been awarded a Ph.D. degree. To be able to start and successfully complete such a doctoral education programme was only possible due to the changes (developments, as we can justifiably term them) which created the conditions for education in regional sciences and introduced in recent years at the Faculty of Business and Economics at the University of Pécs. These are, in any case, worth mentioning as being of basic importance.

We should highlight the fact that the Centre for Regional Studies (CRS), which belongs to the HAS, is based in Pécs, and the outstanding professional level of the institution and of its staff, who enjoy international recognition, provide the appropriate professional background for the doctoral level teaching of Regional Studies. For the specialists of the CRS it had already become clear in the ‘80s that, over the forthcoming years, together with the strengthening of globalisation, a strengthening of regionalism and of regional thinking could also be expected in Public Administration and in all areas of social and economic life. There were, therefore, attempts to establish links closer than those of earlier years between the various regional units of the Institute and local universities and colleges – a move which took place at the initiative of György Enyedi, the academic and former Director of the Institute. In 1988, based on international teaching experience, Gyula Horváth and László Hrubí collated a programme for the economics-based education of regional specialists. This was the basis on which, in cooperation with the TRI of the HAS CRS, and the Faculty of Business and Economics of the University of Pécs offered a second degree within the framework of postgraduate education and entitled: Regional and Urban Development.

The other conditions favourable for embarking upon this form of education were the openness and receptivity of the Faculty in Pécs. By the ‘80s the Faculty had become one of the leading educational institutes of the country, able to provide a high-level background in the theory and methodology of economics for regional specialist training.

(Macro- and Micro-Economics involved Sándor Oroszi and János Barancsik, whilst Economics-related Informatics included Péter Dobay, György Csébfalvy and István Borgulya). In addition to these, those fields of science were also strengthened which are vital in terms of the training of specialists dealing with regional studies, e.g., Environmental Economics, Agrarian and Rural Policy – Attila Buday-Sántha; Industrial Policy – Gábor Hoványi; the Economics of Public Administration Bodies – Judit Lehoczky; the Centre and Periphery – László Gazdag; Corporate Prognostics – Béla Sipos, and Management – Lajos Hanyecz.

In 1970 economics started to be taught in Pécs, which was established as an “outsourced”, full-time, branch faculty of the Karl Marx University of Economics (of Budapest). The Pécs entity followed the teaching structure of the mother institute and started with three specialisations - industrial, commercial (marketing) and agrarian economics. Since the foundation in 1972, the teachers in the agrarian economics specialisation have been those who – as they were more fully equipped with a deeper knowledge of the natural sciences – reacted more sensitively to the changes emerging in the human environment, and they paid increasing attention to the related specialised literature. As early as 1973 Gábor Szabó published an environmental protection-related study. The year 1975 saw environmental protection-related research start at the Faculty, at the request of Baranya County Council, with an analysis of the environmental effects of large-scale, animal-husbandry complexes by Attila Buday-Sántha and Gábor Szabó. Almost at the same time the Agrarian Group (the Corporate Economics Institute consisted of departmental groups matching the specialisations taught) was given these requests for research. (1975. The Economic Plan for Merging Three Agricultural Cooperatives Operating in Szekszard – Attila Buday-Sántha – Gábor Szabó; 1976. The further development of the organisation and planning system of the IKR (Industrial Corn Production System) Joint Venture. Pécs, 1976. Buday-Sántha, A. – Gyenis, J. – Hanyecz, L. – Poór, J. – Szabó, G.; 1981–82. The long-term and large-scale development plan for Pécs and its environs – Buday-Sántha, A. – Hanyecz, L. – Herich, Gy.). The research relating to the parallel environmental and economic development of the agricultural areas made it clear to the leaders of the research group that environmental protection issues cannot be handled without their regional aspects, and the development of a region can be successful only with the cooperation of all involved parties (sectors, offices, authorities etc.) and their common stakeholder interest. The research relating to the regional issues of agrarian economic development made it necessary in any case for the research group to deal more thoroughly with the agrarian sector’s economic and social relationships (for example, the expected structure of consumption, relations between production and processing, the supply of equipment for agricultural production, exports of agricultural products, direct sales potential, employment opportunities in the sector etc.).

Especially important experiences emerged from assembling the long-term and large-scale development plan for Pécs and its environs. In this we were searching for the answer to the question of how it might be possible to make successful economic use of the resources of a particular area in agricultural production (in the agricultural and forestry economy) - ensuring not only that employment opportunities should increase, but that, in parallel, the state of the environment should improve. This can be achieved with the organic cooperation of all sectors of a given area exploiting the common interests

related to the development, but it means that the economic, social and ecological perspectives of the development should be handled at the same time and given the same weight. The research methodology which we established here could be successfully applied in our further regional research.

With this complex view targeting the parallel economic, social and environmental development of a given area, research aiming at the environmentally-friendly development of agricultural production around Lake Balaton and its catchment area started at the request of the Hungarian Academy of Science (HAS: MTA in Hungarian) and the National Environmental and Nature Protection Office (NENPO: OKTH in Hungarian). (The leader was Attila Buday-Sántha and the participants were: Dr Margit Guttyán Szabóné, Lajos Hanyecz and Sándor Herman). This took place between 1982 and 1987, and the results were published in four reports. The results of this complex research were given increasing professional and scientific recognition, and in 1981 the HAS–NENPO–MAF (Ministry of Agriculture and Food) (MTA–OKTH–MÉM in Hungarian) accepted the concepts of the development of large-scale animal-husbandry (Attila Buday-Sántha), and in 1982 an author was awarded a candidate degree on the basis of his analyses of environmental protection in agricultural production (Attila Buday-Sántha). In 1984 the research report on that part of the Balaton catchment area located in Somogy County was recommended for an academic award by the Academy, and in 1985 the report relating to the part located in Veszprém County was actually given the academic award (Attila Buday-Sántha). This might prompt the question of why it was a University Faculty dealing with education in Economics which became the leader of research into agrarian environmental protection rather than an institute specialising in agrarian matters. This can be explained by the fact that, in addition to the interest on the part of the individual researcher, education in economics always demands that the problems of a sector are handled from the standpoint of the national economy, and, as the environmental problems of the agrarian sector were generating increasing social tension at national economic rather than at sectoral level (e.g., the handling of liquid manure from animal-husbandry complexes, deterioration of the water-quality of Balaton, a measurable increase in the pesticide content of the water-table etc), it was necessary to take this more comprehensive approach in examining or analysing environmental problems.

Following the change of regime the regional and environmental research went on in parallel. We have prepared a new agrarian development planning concept for Baranya County, the South Transdanubian Region and also for the town of Szekszárd (Buday-Sántha, A.). We participated in the preparation of the domestic agrarian and environmental protection National reports prepared for the Rio and Johannesburg Environmental Protection World Conference and that of preparing the EU Accession (Buday-Sántha, A.). In 1993 Attila Buday-Sántha with his environmental economics research won the Academy's Doctoral degree in economic science.

In the second half of the '80s the issue of environmental protection became a topic of national interest and, in addition to the agrarian group, representatives of many more departments started to deal with these matters in relation to their own areas of scientific interest. In this connection we should mention the names of Mária Zita Petchnig, Péter Mach, Iván Bélyácz, József Veress and József Poór.

In 1980, at the Faculty of Business and Economics – for the first time in the country – Gábor Szabó started to teach Environmental Protection as an optional subject. In 1984 – thanks to the far-sighted management of that time – for the first time among universities teaching Social Sciences and, for at least a decade, exclusively, “Environmental Economics” was accepted as compulsory subject requiring a closing examination (Attila Buday-Sántha). From this point on, therefore, no student of economics could complete his degree at the Faculty of Business and Economics at Pécs University without having dealt with environmental issues during his studies. Environmental economics was built into the curriculum of university-level education and gave a second (post-graduate) degree – the “Agrarian Engineer-Economist” specialisation which was started in 1983. The knowledge-base of the subject – lacking appropriate models – was established in parallel with teaching. Following several university text-books, 1993 saw the publication (by Akademia Publishing) of Attila Buday-Sántha’s “Environmental Economics I” (a general overview of the topic) and, at National Textbook Publishing, the same author’s “Environmental Economics II” (a detailed version), which since then has been revised and expanded several times and has become the basis of Environmental Protection studies in the Economics Faculty at Pécs University. Since they were the first comprehensive works on Environmental Economics in Hungary, they were also used as textbooks in a number of other Universities and Colleges – which is the reason why “Environmental Economics I” appeared in its 4th revised edition in 2006, whilst “Environmental Economics II” is now in its 3rd edition.

The TRI of the HAS CRS (MTA RKK DTI in Hungarian) and the Faculty of Business and Economics at Pécs University (KTK PTE in Hungarian) together started teaching Regional Studies under the title “Regional and Urban Development” as a post-graduate course. This represented, in fact, a totally new colour in the spectrum of education in which the department participated, teaching the subject under the title “Environmental Economics”. Following the change of regime, and simultaneously with the disintegration of the large-scale conglomerates, the demand for agrarian-economics specialists also declined radically, and so, 1994 even saw the cessation of agrarian-economics courses at the Faculty. However, this coincided with an increased demand for economics specialists with some knowledge of regional sciences. To exploit this, in 1994, and in close co-operation with Transdanubian Research Institute of the HAS CRS, for the first time in the country we organised the “Regional Policy and Economics” specialisation with the aim of training regional economics experts on a full-time university (undergraduate) basis. In elaborating this curriculum we were able to utilise those years of experience in post-graduate education, the international experience accumulated in teaching Regional Studies and the assistance provided under the Tempus Programme by partner- Universities in Leeds, Paris and Las Palmas. In spite of initial difficulties, due to being an unknown quantity, by 2005 this specialisation had become one of the most popular fields of economics-related education in Pécs, and our teaching programme was considered to provide a solid basis for the regional specialist programme in many universities (in Kaposvár, Győr, Szeged, Miskolc and Debrecen) and also in such colleges as Győr and Dunaújváros. Our teaching programme was viewed as a model for many foreign universities also. Professional further training provided under the Tempus Programme and visits to the West assisted those lecturers formerly teaching agrarian

subjects to become acquainted with the literature dealing with regional development, especially the development results of international importance, and gradually to become “regionalists”. It was also possible to incorporate successfully into Regional Economics subjects, such as Environmental Protection Management, Agrarian and Rural Policy and Local Government Financing, in which we had ten years solid experience as researchers and lecturers at the Faculty.

In 1988 the Department of Agrarian and Environmental Economics was established for organising teaching and research in the fields of Agrarian and Environmental Economics. Following changes to our education profile, it now operates as the Department of Agrarian, Environmental and Regional Economics.

In 1994 we attempted to start a PhD. Programme in Environmental Economics. It was, however, realised there were insufficient qualified specialists in this field in the whole of Transdanubia to have made it possible to start a doctoral programme, and so, in 1996, at the suggestion of Gyula Horváth (the Director-General of the HAS Centre of Regional Studies) the “Regional Policy and Economics” PhD. Programme was elaborated and accredited. In addition to the two founding members – the Department of Agrarian, Environmental and Regional Economics at Pécs and the Transdanubian Research Institute of the HAS CRS– two further Institutes of the HAS (the West Transdanubian and the Central- and North-Hungarian), five departments of Pécs University (Marketing, Economic Theory, Economic Informatics, Civil Law, Social Geography and Urban Studies), and five other universities (Corvinus, Szent István, Károli Gáspár, Győr and ELTE) and the Economics and Geographical Science Research Institutes of the Hungarian Academy were successfully involved in the foundation of our doctoral programme. We were able, therefore, to integrate into our doctoral education most of the notably important specialists in the field of regional teaching and research.

The two Tempus Programmes (“Training Managers in Regional Development and European Cooperation”), in which we participated with the Paris 8, Las Palmas and Leeds Universities were of outstanding importance in creating and developing further our PhD. Programme - and also in training our lecturers and disseminating the international experience of regional development.

One of the main difficulties in teaching regional economics was the lack of appropriate teaching materials. This problem we managed to solve in time, and the specialised books published in the series “*Studia Regionorum*” by the Dialog Campus publishing house played an outstanding part in this process. Of the books published within the framework of the series we must highlight: Ilona Pálné Kovács (1999): *Regional Policy and Public Administration*; Gyula Horváth (2000): *European Regional Policy*; Attila Buday-Sántha (2001): *Agrarian Policy-Rural Policy*; Attila Buday-Sántha (2002; 2006): *Environmental Economics I. (General Study)*; Teréz Kovács (2003): *Rural Development Policy*; László Faragó (2005): *Social Techniques in Creating the Future*; Imre Lengyel – János Rechnitzer (2005): *Regional Economics*. This series was well supported by Ferenc Erdősi (2000): *The Role of Communication in Spatial and Urban Development*. VÁTI, Budapest; László Gazdag (1994): *Transformations East and West of the Elbe*. Szenczi Molnár Publishing. Budapest; György Herich (2002): *International Taxation*. Penta Unió. Pécs and Lajos Hanyecz (2006): *The System of Controlling*. Saldó. Budapest.

The research undertaken by the HAS CRS in cooperation with the Department of Agrarian, Environmental and Regional Economics has had an outstanding role both in our full-time and doctoral education programmes, providing excellent opportunities for practice for our students. Our ROP-3 programme gives students the chance to augment their practical training and to become involved in the ongoing developments of our region – all of which is aimed at establishing a Regional Education, Development and Consulting Centre within the Doctoral School. Under the direction of PhD students with high theoretical qualifications, the Centre makes it possible for students in regional education to take part in drawing up individual programmes requested by companies, institutions and local authorities and to be involved in implementing them.

Augmenting foreign professional experience and mastering foreign languages represent an important segment of both theoretical and practical education, and this was partly achieved by means of attending teaching programmes available at foreign universities (an option for all students in higher education), and within the Tempus programme there was provided for several of our students and lecturers the chance to spend longer study periods at the Universities of Las Palmas, Leeds and Paris 8. The department also established cooperation with the French University of Tours, which gave 5 of our students an opportunity to obtain a French postgraduate degree, whilst, in return, 2 French students were able to write their diploma thesis here with us. The Tempus programme itself, followed by the doctoral school's own budget and several additional (successful) applications for supplementary funds, have enabled the university to take all of our students in undergraduate and doctoral education for an annual, week-long professional study-tour. This has made it possible to study, *inter alia*, the revitalisation of a heavy industry crisis area, the so-called "brown belt", in Nancy (France), the development of services in Leeds and Sheffield, international quality tourism in Las Palmas, the development opportunities of disadvantaged areas in Transylvania, Sub-Carpathia, Burgenland and Western Slovakia, the development of "shadow regions" around a capital (Rome), the role of competitive SMEs in regional development in the Trieste region, and village tourism in Styria and Sub-Carpathia.

We take very seriously supporting Hungarian students coming from beyond the borders, and, for them, we not only provide free education, but, in certain cases, support by means of a scholarship to enable them to complete their studies. Our aim has been to educate specialists in these separated areas who can form a base for regional education in their areas. Aided by individual workshops and by setting-up teaching and research teams, their regional development can help their homelands to catch up economically. In our doctoral education to date no fewer than 14 students from Transylvania (now in Romania) and 3 from the Voivodina (now in Serbia) have already participated or are currently doing so.

The swift development of regional sciences and the rapid changes in the demands of the environment necessitate the continuous development of the doctoral school. This is supported by the fact that a new teacher- researcher generation has started to play an increasingly large role in the work of the school, and, in addition to the continuous development of teaching materials, in some subjects the topics to be taught have also been modified in line with demand. Our quality of education is further reinforced by the fact that, during the last 10 years, several of our lecturers (Gyula Horváth, Ilona Pálné Ko-

vács, Zoltán Hajdu, József Nemes Nagy, Iván Illés, Györgyi Barta and Attila Varga) have been awarded the Hungarian Academy of Science's Doctorate.

Our doctoral school is able to recommend those who, on the basis of their outstanding academic performance and their connection to regional education, are considered suitable to undergo the habilitation process or to be awarded a University Honorary Doctorate. This has enabled us to support habilitation for: János Rechnitzer, Gyula Horváth and Ilona Pálné Kovács and the award of Honorary Doctorates to György Enyedi, Ervin László and Vincze Mária.

The doctoral school has also published the Presentation Lectures of those researchers who underwent habilitation or who gained an Honorary Doctorate under the series title: "Habilitation Lectures". These are basically a synthesis of their life-work, and to date the works published are:

- Gyula Horváth (2001): Decentralisation and Regionalism in Europe.
- János Rechnitzer (2001): Structural changes in Regional Economy.
- Attila Buday-Sántha (2002): Environmental Protection, Rural Development and Agrarian Production.
- György Enyedi (2003): Urban World – Urban Development in the Globalisation Era.
- Ilona Pálné Kovács (2003): Administration in Spatial Development.
- Mária Vincze (2005): Romanian Rural Policy Viewed from Above and Below.

Our regional education which covers university teaching at every level (undergraduate, postgraduate and PhD) has been given more and more recognition during the last 10 years, and in this context it is worth mentioning the Higher Education Award of Baranya County Council, the PRO REGIO Award (Attila Buday-Sántha) and the Award for Regional Sciences Studies given by West Transdanubian Institute of the HAS CRS (the Doctoral School of Regional Policy and Economics).

On the occasion of the anniversary we should also make mention of those excellent students who not only take part in our education at different levels but who, sometimes even more quickly than the lecturers and their immediate circle, take in our efforts at education and whose interest, positive feedback, sensitivity towards innovation and devotion have greatly helped our work and the successful completion of our teaching programmes. We follow their careers with great interest and are delighted at their professional success. We are happy that our graduates are playing an increasingly important role in regional administration and research and that they are members of the editorial boards of professional journals – where we can see their names in almost every volume.

To review and summarise the events of the last 30 years as a form of self-assessment, we could perhaps say that, in time, we came to understand what we had to do and we did it to the best of our ability, in the light of the conditions and of our abilities - even at those times when social and professional judgement (and on several occasions even our immediate surroundings) did not appear to evaluate our completed work at all highly. We are very happy that our syllabuses and teaching materials have been adopted and are being used by several domestic and foreign universities and that cooperation among the teaching institutes dealing intensively with environmental protection and regional education has now started.

To create and establish something new, what is essential is an idea, as are also the people who are willing to realise it. In addition an organisation is needed which accommodates and supports it – or, at least, even if it does not support it, does not impede it. Therefore, notwithstanding all the earlier professional debates, we can now recall with warmth and gratitude on this anniversary our first department head, Dr Zoltán Komjáti, and Dr László Papp, the Dean who first introduced the teaching of Environmental Economics - neither of whom, sadly, is with us any longer. With similarly positive feelings, we would also express our gratitude to Dr József Veress for his support of the teaching of Environmental Economics, to Dr Gyula Zeller for the creation of the department and the start of Regional Education and to Dr Gábor Rekettye for his promotion of the PhD programme and for his feeling for the innovative.

We can consider ourselves fortunate that, in the battle to start and win recognition for our courses in Agrarian Economics, Agrarian Engineering-Economics and Regional Economics, we gathered together a remarkably low number of individuals - albeit so multi-talented and with the very best of human and professional contacts – who formed an entity with the capacity for continuous renewal and for fulfilling the aims of the department. The current members of the Agrarian and Regional Economics Department in their order of arrival are: Dr Attila. Buday-Sántha DSc, Department Head, University Professor, Dr Lajos Hanyecz CSc, University Associate Professor, Dr. György Herich CSc, University Associate Professor, Dr. László Gazdag CSc, University Associate Professor, Dr. László Hrubí, Research Fellow and part-time University Assistant Professor, Dr Gyula. Horváth DSc, University Professor. To a great extent our undisturbed flow of education was assisted by Mária Hetesi's professional work as Head of Administration of the Department of Studies and Executive Administrator of the PhD. programme.

The Regional Education Programmes

The University-level education of specialists in Economics-based Regional Development came about as a result of the continuous development of education and teaching materials. The first step had been the elaboration of the university's post-graduate course which had provided a second degree; then, using the experience gained from this, came the undergraduate course followed, later, by the PhD programme, the latter representing the highest level of education.

The Regional Policy and Economics Ph.D. Programme

The launching of regional education and its successful operation demonstrate without question that a form of education which demands a multi-disciplinary scientific background can be introduced successfully only with the cooperation of several institutes. The very close professional and human relationships between the HAS CRS and the Faculty of Business and Economics at Pécs guaranteed the level of the education provided and also its trouble-free operation. In this system of relationships each colleague from the Institute demonstrated his knowledge to its best effect, but especially

we should highlight the conceptual guiding force of the Director-General, Gyula Horváth and the active support of György Enyedi, László Hrubí, Ilona Pálné Kovács, János Rechnitzer, Ferenc Erdősi, Zoltán Hajdú, Iván Illés, László Faragó, Györgyi Barta and Teréz Kovács. The successful operation of the school was also underpinned by the work of colleagues teaching and working in other institutes (József Nemes Nagy, Erzsébet Nováky and Miklós Losoncz). The importance of this is indicated by the fact that, of the regular teaching staff in the Doctoral School, only 13 are full-time members of the Faculty, 3 (László Kecskés, József Tóth and Mária László) work in other Faculties at Pécs, whilst 8 are Research Fellows of the HAS Centre for Regional Studies (CRS).

Some 15 guest lecturers, regularly invited from other universities and institutes, now participate in the work of the Doctoral School, whilst, at the foundation of the School, the initial lecturers were drawn from the Faculty of Economics at Pécs and from among the Research Fellows of the HAS CRS:

Internal members:

- Dr Attila. Buday-Sántha DSc. Dept. Head, University Professor
- Dr Péter. Dobay CSc. Dept. Head, University Professor
- Dr. Sándor Oroszi CSc. Dept. Head, University Professor
- Dr. Béla Sipos DSc. University Professor, Vice-Rector

External members:

- Dr. Gyula Horváth DSc. University Professor, Director-General
- Dr. Ilona Pálné Kovács DSc. University Professor, Director
- Dr. Gábor Hoványi DSc. University Professor

In 2000 Dr. Ilona Pálné Kovács, University Professor, founded a separate School of Political Science and was replaced by Dr László Práger DSc., University Professor.

The Regional Policy and Economics Doctoral Programme have two particular features which distinguish it from others and which define the education system fundamentally. One is that it provides tuition in Regional Science based on a knowledge of Economics; and so all those who lack such a degree are obliged to study all the basic issues of the subject. The other characteristic feature arises from the fact that, in the area of Regional Science there are very few places where university-level education is available, and so most of the students have no knowledge of regional science. It is; therefore, clear that, within our doctoral programme we also need to provide the opportunity to gain professional knowledge. These are the reasons for our teaching a wider range of subjects – and in a higher number of classes – within our PhD programme and for the greater number of examinations relevant to knowledge of the subjects. It is also the reason why, in the early days of the course, the time for research is limited, a factor which students need to deal with later. Specifically, in the two semesters of the first year the emphasis is still on teaching, and so opportunities for serious research work are more readily available from the second year onwards. In the third year essentially independent research work can be undertaken. Such research is, in fact, made easier by the fact that the papers or essays written taught on the subjects taught in the 1st and 2nd years can be incorporated in the research material. In the 3rd year we would hope to see our students spending some time in foreign research workshops, but, for this, opportunities are limited, and so we try to compensate by arranging professional study tours organised in groups

It is also typical of the structure of our education that, in the 1st semester, those students who arrive with an unrelated degree should plug the gaps in their knowledge and prepare themselves for methodological basics. In semesters 2–4 the emphasis is essentially on professional education, whilst, for the most part, in semesters 5 and 6 lectures dealing with current professional issues and given by leading figures from national authorities (Ministries etc) help the research work of the students. In the 1st year, students are heavily burdened with teaching, which is why, in the 3rd semester and after studying most of the professional subjects, come the discussion on their research plan and the choosing of their consultant. On the basis of his research experience, the student can later modify his research topic and he can even choose a new consultant if necessary. The student closes the 3-year study period by being granted an “Absolutorium”, one condition of this being that he should prepare an initial 40 to 60 pages (one or two chapters) of the proposed thesis based on the research topic. This work, following its acceptance and a supporting assessment from the two opponents (one of whom is his consultant) should be defended publicly. The work should reflect progress in the research topic and also his ability to undertake research. After the completion of the first version of the thesis comes the (public) domestic defence. The thesis – assessed and analysed by the two opponents – can be submitted for its final public defence after its revision and reorganisation in the light of these assessments.

To obtain the PhD degree the student should produce new (or relatively new) research results in his chosen topic and he must have them publicised and accepted by professional public opinion in both conferences and journals. Therefore, a further precondition for submitting the thesis is that there should be 10 individual publications, of which a minimum of 3 should be published in leading professional journals and at least 1 (abroad) in a foreign language. In view of the difficulties in arranging foreign publications and the length of time normally required, this article in a foreign journal can be replaced by a minimum of 2 presentations at foreign conferences.

Table 1

Main Statistical Data of the Doctoral School (October 30th. 2006)

<i>Number of registered students since 1996</i>					
Full-time education	Correspondence courses	Individual training	Total	Absolutoria Granted	Degrees awarded
43	257	6	306	96	20

Initially, our Doctoral school published individual volumes to record the lectures given by foreign visiting lecturers, but since 2001 we have published a separate volume each year to assess the research performance of our students and to provide a regular publication opportunity. In each of these volumes PhD students have the opportunity to publish their research results. Our 2004–2005 volume contains material from our international conference which was held under the name “Environmental Protection – Regional Development – Sustainable Development” in which no fewer than 167 domestic and foreign presenters were able to publish their presentations.

Table 2

Curriculum of Doctoral School of Regional Policy and Economics

Subjects	Person responsible	Organisation
<i>Semester I</i>		
Multi-variable statistical methods	Dr. György Csébfalvy CSc University Associate Professor	PTE KTK ¹⁾
Data-handling computer techniques	Dr. Péter Dobay CSc University Professor	PTE KTK
Macro-economics	Dr. Sándor Oroszi CSc University Professor	PTE FEEFI ²⁾
Micro-economics	Dr. János Barancsik CSc University Associate Professor	PTE KTK
Theory of Finance	Dr. Judit Lehoczky CSc University Associate Professor	PTE KTK
Marketing	Dr. Béla Orosdy CSc University Associate Professor	PTE KTK
Management	Dr. Lajos Hanyecz CSc University Associate Professor	PTE KTK
Economic Geography	Dr. Zoltán Hajdú DSc University Associate Professor	MTA RKK ³⁾
Corporate Prognostics Research	Dr. Béla Sipos DSc University Professor Supervisor	PTE KTK
<i>Semester II</i>		
Regional Economics	Dr Iván Illés DSc University Professor, Dr. László Hrubí, Research Fellow Dr. László Faragó Ph.D.	MTA RKK
Spatial Planning	Deputy Director-General, Dr. János Rechnitzer DSc University Professor, Director	MTA RKK
European Contrastive Regional Policy	Dr. Gyula Horváth DSc Director-General, University Professor	MTA RKK
Environmental Economics	Dr. Attila Buday-Sántha DSc University Professor	PTE KTK
Agrarian and Rural Policies	Dr. Attila Buday-Sántha DSc University Professor	PTE KTK
Industrial Policy	Dr. Gábor Hoványi DSc University Professor	PTE KTK
Regional Public Administration	Dr. Ilona Pálné Kovács DSc University Professor, Director	MTA RKK
Urban Sociology Research	Dr. Teréz Kovács CSc Senior Research Fellow Supervisor	MTA RKK

<i>Semester III</i>		
EU-Law and Legal Harmonisation	Dr. László Kecskés DSc University Professor, Dr. János Bruhács CSc University Professor	PTE ÁJK
Infrastructural Policy	Dr. Ferenc Erdősi DSc University Professor	MTA RKK
Futurological Research and Prognostics	Dr. Erzsébet Nováky DSc University Professor Dr. Gyula Horváth DSc Director-General, University	Corvinus University
Regional Marketing	Professor, Dr. Gabriella Somogyi Research Fellow	MTA RKK
Urban Development	Dr. József Tóth DSc University Professor	PTE TTK
Regional Analytical Methods	Dr. József Nemes Nagy DSc University Professor	ELTE
Research Methodology	Dr. Ferencné Farkas CSc University Associate Professor	PTE KTK
Researcher Forum	Dr. Attila Buday-Sántha DSc University Professor, Dr. Gyula Horváth DSc University Professor, Dr. László Gazdag CSc University Associate Professor, Dr. Lajos Hanyecz CSc University Associate Professor	PTE KTK
Research	Supervisor	
<i>Semester IV</i>		
European Integration	Dr. Miklós Losonczi CSc University Associate Professor	University of Győr
Spatial Economics	Dr. Attila Varga DSc University Professor	PTE KTK
Local Government Finance	Dr. Mária László Ph.D. University Associate Professor	PTE TTK
Regional Structure of Manufacturing Industry and Services	Dr. Györgyi Barta DSc Director, Dr. Zoltán Gál CSc Senior Research Fellow	MTA RKK
Hungarian Regional Policy Research	György Enyedi DSc Academic Supervisor	MTA RKK
<i>Semester V</i>		
Lectures on Current Regional Topics	Guest Lecturers	
Tourism	Dr. Gábor Michalkó CSc Academic Department Head	MTA Földrajztud. Intézet ⁴⁾
Research	Supervisor	

<i>Semester VI</i>		
Agrarian and Rural Developments in the EU and Hungary	Dr. László Vajda, Head of Ministry Cabinet	FVM ⁵⁾
National Development Plan	Dr. Péter Szaló Chairman	National Development Office
International Issues in the Agrarian Economy	Dr. Iván Benet	MTA Közgazdaságtud. Intézete ⁶⁾
Lectures on Current Regional Issues	Guest Lecturers	
Research	Supervisor	

The 2006 publication will, in fact, comprise 2 volumes – the first, with very detailed English Language abstracts, includes the research results of 20 former students who have been awarded their PhD, whilst the second contains studies by students who have yet to complete their studies.

Undergraduate full-time education: Regional Policy and Economics Specialisation

The full-time Regional Economics course (MSc level) goes on within the framework of the Regional Policy and Economics specialisation in the students' 4th and 5th years. In the 4th year there are 6 classes weekly and 8 in the 5th year. The structure of the course provides that the various sectoral policies follow on from the professional basic subjects dealt with in the first semester, and then come subjects related to those sectors and economic functions which are especially important in regional development. By 2006 a total of 155 students had gained their MSc degree in this specialisation.

Table 3

The undergraduate curriculum

Semester I.	Regional Economics	Dr. László Hrubí, Research Fellow
	Theory of Spatial Development	Dr László Faragó, Ph.D. Deputy Director-General
	Issue of Centre and Periphery	Dr. László Gazdag CSc University .Associate Professor
Semester II.	European Regional Policy	Dr. Gyula Horváth DSc University Professor, Director-General
	Agrarian and Rural Policies	Dr. Attila Buday-Sántha DSc University Professor (Dr. Ilona Pálné Kovács DSc University Professor, Director),
	Local Policy and Regional Public Administration	Dr. Edit Somlyódyne Pfeil Ph.D. Senior Research Fellow), Dr. István Finta, Research Fellow

Semester III.	Local Government Finance	Dr. Judit Lehoczky, University Associate Professor
	Environmental Protection Management	Dr. Attila Buday-Sántha DSc University Professor
	Spatial Economics	Dr. Attila Varga DSc University. Professor
	Regional Project Management	Dr. Lajos Hanyecz CSc University Associate Professor
Semester IV.	Regional Management	Dr. Lajos Hanyecz CSc University Associate Professor (Dr. Gabriella Somogyi, Research Fellow)
	Trans-European Networks and Regionalism	Dr. Ferenc Erdósi DSc University Professor (Dr. Teréz Kovács, Senior Research Fellow)
	Urban Sociology	Dr. Csaba Pauker, University Assistant Professor
	Regional Structure of the Economy	Dr. László Hrubí, Research Fellow

() Brackets indicate former lecturers

Notes

- 1) University of Pécs – Faculty of Business and Economics.
- 2) University of Pécs – Adult Education and Human Resource Development Institute.
- 3) Hungarian Academy of Science – Centre for Regional Studies.
- 4) Hungarian Academy of Science – Institute of Geography.
- 5) Ministry of Agriculture and Rural Development.
- 6) Hungarian Academy of Science – Institute of Economics.

3. A DOKTORI ISKOLA ALAPÍTÓ TAGJAI

Dr. Buday-Sántha Attila
tanszékvezető egyetemi tanár, MTA
doktora, a Doktori Iskola vezetője
PTE KTK Agrár-, Környezet- és
Regionális Gazdaságtan Tanszék

Dr. Horváth Gyula
főigazgató, egyetemi tanár,
az MTA doktora
MTA Regionális Kutatások
Központja

Dr. Dobay Péter
egyetemi tanár, kandidátus
PTE KTK Gazdaságmódszertani
Intézet

Dr. Hoványi Gábor
egyetemi magántanár,
az MTA doktora

Dr. Oroszi Sándor
intézetigazgató-helyettes,
egyetemi tanár, kandidátus
PTE FEEK Emberi Erőforrás
Fejlesztési Intézet

Pálné Dr. Kovács Ilona
igazgató, egyetemi tanár,
az MTA doktora
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

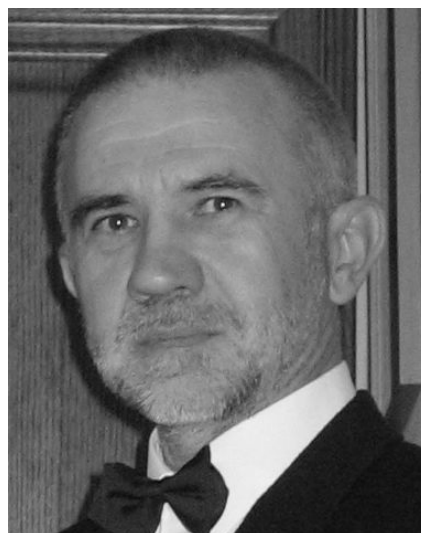
Dr. Práger László
*intézetvezető egyetemi tanár,
az MTA doktora*
KGRE ÁJK Társadalomtudományi
Intézet

Dr. Sipos Béla
*rektorhelyettes, egyetemi tanár,
az MTA doktora*
PTE KTK Gazdaságmódszertani
Intézet

A DOKTORI ISKOLA MEGHÍVOTT TAGJAI

Dr. Barancsik János
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Közgazdasági- és
Regionális Tudományok Intézet

Dr. Barta Györgyi
igazgató, egyetemi tanár,
az MTA doktora
MTA RKK Közép- és Észak-magyar-
országi Tudományos Intézet

Dr. Benet Iván
egyetemi tanár, az MTA doktora
SZTE GTK Világgazdaságtani és
Európai Integrációs Tanszék

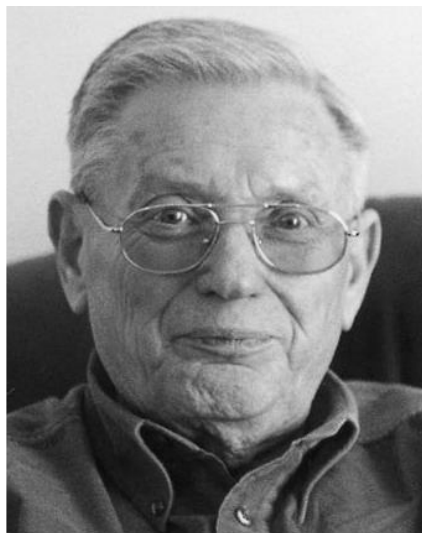
Borszéki Éva
intézetvezető egyetemi tanár,
kandidátus
SZIE GTK Pénzügyi és Számviteli
Intézet

Dr. Bruhács János
egyetemi tanár, az MTA doktora
PTE ÁJK Nemzetközi- és
Európai Tanszék

Dr. Csébfalvi György
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Gazdaságmódszertani
Intézet

Dr. Enyedi György
az MTA rendes tagja

Dr. Erdősi Ferenc
tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár, az MTA doktora
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. Faragó László
főigazgató-helyettes, Ph.D.
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

**Dr. Farkas Ferencné
Kurucz Zsuzsanna**
egyetemi docens, Ph.D.
PTE KTK Gazdálkodástudományi
Intézet

Dr. Gazdag László
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Közgazdasági- és
Regionális Tudományok Intézet

Dr. Gál Zoltán
tudományos főmunkatárs,
kandidátus
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. Hajdú Zoltán
tudományos tanácsadó,
az MTA doktora
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. Hanyecz Lajos
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Közgazdasági- és
Regionális Tudományok Intézet

Dr. Illés Iván
tudományos tanácsadó,
az MTA doktora
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. Kecskés László
tanszékvezető egyetemi tanár,
az MTA doktora
PTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék

Dr. Kovács Teréz
tudományos főmunkatárs,
kandidátus
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. László Mária
egyetemi docens, Ph.D.
PTE TTK Földrajzi Intézet

Dr. Lehoczky Judit
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Közgazdasági- és
Regionális Tudományok Intézet

Dr. Losoncz Miklós
kutatóvezető, kandidátus
GKI Gazdaságkutató Zrt.

Dr. Michalkó Gábor
tudományos főmunkatárs,
kandidátus
MTA FKI Társadalomföldrajzi
Osztály

Dr. Nemes Nagy József
tanszékvezető egyetemi tanár,
az MTA doktora
ELTE TTK Földrajz- és
Földtudományi Intézet,
Regionális Földrajzi Tanszék

Dr. Nováky Erzsébet
tanszékvezető egyetemi tanár,
az MTA doktora
BCE Jövő kutatási Tanszék

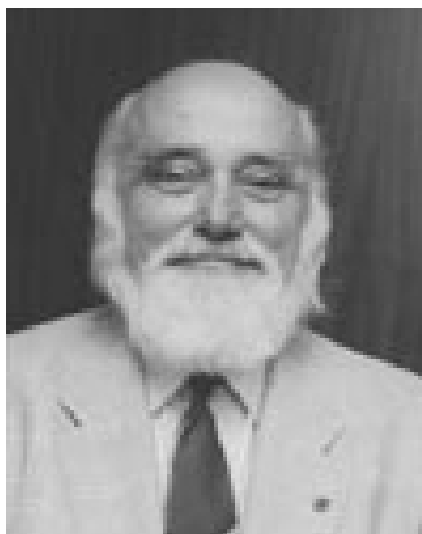
Dr. Orosdy Béla
egyetemi docens, kandidátus
PTE KTK Gazdálkodástudományi
Intézet

Dr. Rechnitzer János
igazgató, az MTA doktora
MTA RKK Nyugat-magyarországi
Tudományos Intézet

Szörényiné Dr. Kukorelli Irén
tudományos főmunkatárs,
kandidátus
MTA RKK Nyugat-magyarországi
Tudományos Intézet

Dr. Tóth József
rector emeritus, az MTA doktora
PTE TTK Földrajzi Intézet

Dr. Varga Attila
intézetvezető egyetemi tanár,
az MTA doktora
PTE KTK Közgazdasági- és
Regionális Tudományok Intézet

A DOKTORI ISKOLA MEGHÍVOTT ELŐADÓI

Dr. Hrubai László
tudományos munkatárs,
egyetemi doktor
MTA RKK Dunántúli Tudományos
Intézet

Dr. Somogyi Gabriella
területfejlesztési csoportvezető
Regionális Támogatás Közvetítő
Közhasznú Társaság

Dr. Szaló Péter
elnök
Nemzeti Fejlesztési Hivatal

Dr. Vajda László
főosztályvezető
FVM EU Koordinációs és
Nemzetközi Főosztály

Hetsi Mária
Ph.D. ügyvivő

4. A DOKTORI ISKOLÁBAN ABSZOLUTÓRIUMOT SZERZETTEK LISTÁJA

1) Ács Pongrác	33) Kolumbán Gábor
2) Baráth Gabriella	34) Komáromy Krisztián
3) Békési László	35) Kovács Antal
4) Borbás László	36) Kovács László
5) Boris Szilvia	37) Kuráth Gabriella
6) Czigler Adrienn	38) Lovas Iván
7) Csáki Béla	39) Löry Zoltán
8) Csalagovits Imre	40) Magyar Tünde
9) Cseh Judit	41) Makra Zsolt
10) Deákné Gál Anikó	42) Málóvics György
11) Dobay Kata	43) Márton György
12) Domboróczky Zoltán	44) Mészáros Nóra
13) Finta István	45) Mezei Cecília
14) Forgó Mónika	46) Mezei Katalin
15) Füzesi Zoltán	47) Molnár András
16) Gere János	48) Molnár Beáta
17) Geréb László	49) Nagy Annamária
18) Géro Imre dr.	50) Nagy István
19) Glück Róbert	51) Nagy Benedek
20) Gubán Pál	52) Novák Miklós
21) Gyarmati Gábor	53) Palkó Katalin
22) Hegyi Gábor	54) Pálmai Zsolt
23) Horn Gergely	55) Pordán Krisztina
24) Horváth Alpár	56) Póla Péter
25) Huszti Levente	57) Pusztai Beatrix
26) Ilyés Ferenc	58) Pusztai József
27) Jakab Tamás	59) Rácz Gábor
28) Járosi Péter	60) Rónaszegi Lenke
29) Jobbágy Valér	61) Rubaj Anita
30) Kerekes Csaba	62) Ruzsa Csaba
31) Kiss Lilla	63) Sági Béla
32) Kiss Mária	64) Sándor Virág

- 65) Sánduly Edit
- 66) Simon Szilárd
- 67) Skoumal Krisztián
- 68) Szebellédi István
- 69) Szyrak Agnieska
- 70) Tóth Erzsébet
- 71) Tüske Tamás
- 72) Vadasi Aida
- 73) Vajkai András
- 74) Varga Eszter
- 75) Varró Krisztina
- 76) Wágner András
- 77) Zádori Iván

BAKUCZ MÁRTA

Született: Pécs, 1953

Iskolák:

Bölcsész (angol–oroszl szak)

2005 MBA

2005 Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaság-tudományi
Kar, Regionális Politika és
Gazdaságtan Doktori Iskola

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Gazdaság-
módszertani Intézet, egyetemi docens

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

2001– Regional Studies Association

Tíz legfontosabb publikáció

- Bakucz, M. 2001: Thoughts on the future development of Hungarian city tourism in the light of specific Austrian experience. *1st International Conference for Young Researchers*. Szent István Egyetem, Gödöllő, pp. 33–39.
- Bakucz, M. 2001: Gondolatok a városi turizmus fejlesztéséről, két testvérváros vendégköreinek elemzése alapján. *Tér és Társadalom* 1., pp. 131–151.
- Bakucz, M. 2001: Reflections on the Future Development of City Tourism – Based on Surveys of Visitors to Two (Twinned) Cities. Előadás absztrakt. *REGIONAL TRANSITIONS. European Regions and the Challenges of Development, Integration*

- and Enlargement. Gdansk.* Regional Studies Association, Seaford, pp. 62–63. Interneten teljes terjedelemben megjelent: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk>
- Bakucz, M. 2001: A magyar városi turizmus fejlesztési lehetőségei. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs, pp. 276–287.
- Bakucz, M. 2002: Opportunities for the Future Development of Hungarian City Tourism. Karl W. Wöber (ed.): *1st International City Tourism Conference. Marketing Meets Science – Shaping the Future of the City Tourism*. Springer-Verlag, Wien–New York, pp. 220–230.
- Bakucz, M. 2003: Cultural capital of Europe status as the sole economic potential for the city of Pécs? Kis, M. – Gulyás, L. – Erdélyi, E. (szerk.): *Európai kihívások 2. Tudományos Konferencia*. Szegedi Tudományegyetem – SZÉF, Szeged, pp. 424–428.
- Bakucz, M. 2003: A turizmus és a regionális fejlődés stratégiai összefüggései két közép-európai ország tapasztalatai alapján. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs, pp. 70–92.
- Bakucz, M. 2004: Osztrák példák a városi turizmus szervezeti és kommunikációs kereteinek korszerűsítésére. Borgulya, I. (szerk.): *Kultúraközi, szakmai és szervezeti kommunikáció*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, pp. 273–283.
- Bakucz, M. 2004: A szatellit számlák különös jelentősége a turizmus gazdasági hatásának elemzésében. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs, pp. 392–409.
- Bakucz, M. 2005: Gondolatok egy város és környező régiója fejlesztésének egy sajátos lehetőségéről. Glück, R. – Gyimesi, G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005*. III. kötet. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs, pp. 136–145.

5. A TURIZMUS MINT A VÁROS ÉS A KÖRNYEZŐ RÉGIÓ FEJLESZTÉSÉNEK ESZKÖZE

Bakucz Márta

A 2000. évben elkezdett kutatásom abból az alapfeltételezésből indult ki, hogy *az a város, ahol a turizmust fejlesztik, a teljes hozzátartozó régió hatékony növekedési pólusává válhat*. A hipotézis igazolásához olyan kutatásra volt szükség, amely teljes mértékben figyelembe veszi az idegenforgalomnak nemcsak az érintett városra, hanem háttországára, a környező régióra gyakorolt komplex gazdasági hatását is.

Dolgozatom egyik legfontosabb célkitűzése volt egyrészt egy tágabban értelmezett regionális politika elemeként kezelt *városi turizmusfejlesztés hatásainak vizsgálata*, másrészt *a területi fejlesztés tervezése és a turizmus közötti kapcsolattrendszer elemzése*, harmadrészt *a turizmus tervezés és a területi tervezés különböző tércategóriákon alapuló stratégiai megközelítésének kimunkálása*.

A kutatás elején felállított hipotézisem igazolására elemeztem a sok szempontból hasonlóan tartott két közép-európai térség, az ausztriai *Stájerország* és a magyarországi *Dél-Dunántúl* gazdasági sajátosságait, turisztikai jellemzőit. Ezt nem kizárólag az említett régiók idegenforgalmi teljesítményének bemutatása érdekében tettem, hanem célom a *hasznos elképzelések és módszerek átvételi lehetőségének feltárása*, valamint egy *stájer példán alapuló új modell kialakítása volt a Dél-dunántúli régió turizmus teljesítményének mérésére*. Mindezekkel a szektor folyamatos javítását és fejlesztését elősegítő hasznos eszközt szándékoztam a szakemberek kezébe adni.

Úgyszintén célkitűzéseim között szerepelt a *„legjobb gyakorlat”* (best practice) koncepció és fogalmi kereteinek *kialakítása* a turizmus sajátos területe, a *városi turizmus* számára, és hazai körülmények közötti alkalmazhatóságának, valamint hatékonyságának vizsgálata.

További céljaim között szerepelt *ajánlások* megfogalmazása egy olyan *várospolitikai kialakítására*, amely támogatja a turizmus fejlesztését, s vele együtt a szükséges szervezeti és intézményi rendszer kiépítését, valamint egy olyan *marketingpolitika kialakítására*, amely sikeresen pozicionálja a várost a nemzeti és a nemzetközi városversenyben egyaránt.

A kutatás során kitűzött céljaim elérésére elsősorban a témához kapcsolódó *szakirodalom és egyéb szakmai dokumentáció átfogó rendszerezését*, mélyreható elemzését alkalmaztam. A feldozott szakirodalom magában foglalja a turiz-

mus általános kérdéseivel foglalkozó és a városi turizmus vonatkozásában, a szeOrzó véleménye szerint legjelentősebb *hazai műveket* (Lengyel, 1992, Michalkó, 1999, Piskóti et al., 1997), a turizmus gazdasági hatását elemző legfontosabbnak tartott *külföldi szakirodalmat* (Williams and Shaw, 1990, Crouch és Ritchie, 1999), valamint a turisztikai vonatkozású felmérések szervezéséhez, lebonyolításához és kiértékeléséhez szükséges *módszertani irodalmat* (Mazanec et al., 1997).

Az elemző feladatok megoldásához SPSS program segítségével a *klaszter analízis* módszerét alkalmaztam, egyrészt a Központi Statisztikai Hivatal által biztosított adatok, másrészt saját empirikus kutatás eredményeként nyert adatok feldolgozására.

Az osztrák turizmus-szatellitszámlákat *leíró-elemző technikával* mutattam be annak érdekében, hogy bizonyítsam a rendszer relevanciáját és értékét a turizmus valódi gazdasági hatása kimutatásában, ezzel is kihangsúlyozva mielőbbi magyarországi bevezetésének szükségességét.

A 2000-ben végzett empirikus, *kvantitatív jellegű kutatásaim* értékes adatházist biztosítottak a városi turizmus akkori vendégkörére és lehetséges jövőbeli bővítésére vonatkozóan két vizsgált városban: Pécsen és Grazban. Mindkét érintett országban *kvalitatív jellegű kutatásokat* is végeztem számos, a városi turizmus specifikus területét és stratégiai hátterét képviselő „véleményformáló” elméleti és gyakorlati szakemberrel lebonyolított mélyinterjú formájában.

A felmérések eredménye alapján *komparatív elemzéssel* kísértem meg az egyértelműen sikeresnek bizonyult osztrák/stájer/grazi koncepciók, eljárások magyarországi/dél-dunántúli/pécsi alkalmazhatóságának alapos vizsgálatát, és bevezetési lehetőségük áttekintését.

A dolgozat két részre tagolódik, és összesen hét fejezetből épül fel. A három fejezetből álló *első részben a turizmust, mint a gazdasági fejlődést elősegítő komplex jelenséget mutatom be.*

A turizmus és társadalmi-gazdasági hasznát tárgyaló fejezetben sorra vettem a gazdasági fellendülést elősegítő tényezőket. Itt olyan alapvető kérdéseket elemeztem, mint a komparatív előny és a versenyelőnyök, amelyek magukba foglalják egy turisztikai célállomás (desztináció) alapvető vonzerejét és természeti korlátait, infrastruktúráját, önkormányzati menedzsment kultúráját, vállalkozói adottságait. Ugyanitt kihangsúlyoztam, hogy milyen előnyökkel járhat a turizmus a település közösségére, a környező régióra illetve az egész országra nézve. Ugyanebből a szempontból vizsgáltam a helyi lakosságot erőteljesen befolyásoló tényezőket; az általános gazdasági jólét fokát, a környezetet és az életminőséget. Bármely turisztikai célállomás versenyképességét meghatározó tényezők egymásra épülését, összefüggéseit szemléltető elméleti modell (Crouch and Ritchie, 1999) elemzésével bemutattam a turisztikai ágazat komplexitását, és igyekeztem bizonyítani az ágazatban tevékenykedő szakemberek számára, hogy

az élesedő versenyben kizárólag új szervezeti formák és módszerek kidolgozásával vehetnek részt eredményesen. A modell magába foglalja azokat az *elsőleges tényezőket*, amelyek meghatározzák egy település vonzerejét mind az állandó, mind az ideiglenes lakosok (látogatók) számára. Ezek közül a hely természeti földrajzi sajátosságai, kultúrája és története, etnikai alapú piaci kötődései adottak, így a turisztikai menedzsment részéről nem befolyásolhatók. Míg egy település (turisztikai célállomás) által biztosított *tevékenységi formák* választékát, az ezen belül kínált *különleges események* sorát, valamint a turisztikai célokat szolgáló *specifikus infrastruktúrát* tekinthetjük azoknak a meghatározó elemeknek, melyeket a turizmusért felelős szakemberek képesek ellenőrizni és a piac igényei szerint alakítani. A *másodlagos tényezők* – a település általános infrastruktúrája, szolgáltatói háttere, a helyi gazdaság fejlettségét meghatározó kis- és középvállalkozói réteg aktivitása, valamint a település megközelíthetősége – biztosítják azt a szilárd alapot, amelyre egy sikeresen működő turisztikai iparág telepíthető. A *desztináció (a fogadó város) menedzsmentje* felelős a hatékony településmarketing tevékenységért, a turisták elégedettségét kiváltó komplex szolgáltató csomag biztosításáért, a turisztikai üzletági folyamatokhoz kapcsolódó teljes és zavartalan információ áramlásért, valamint a fenntartható turisztikai versenyképesség érdekében gondnokságot kell vállaljon a települési erőforrások felett. Mindhárom tényező csoportot befolyásolják a helyzeti körülményekből adódó *minősítő elemek*, amelyek az üzletág hatókörén kívül esnek, de meghatározzák korlátait. Ilyenek:

- a turisztikai célállomás *természeti elhelyezkedése* – tengerparti, magashegyi fekvés – kétségbenvonhatatlan előnyök,
- a desztinációk közötti *függőségi viszonyok*, amire pozitív példa lehet egy nagy közlekedési csomópont közelsége, egyértelműen negatív példa a terrorista cselekmények turizmusra gyakorolt hatása,
- a település *biztonsága*, amit a természetesen felmerülő problémák (bűnözési hajlandóság, ivóvíz gondok, nem kielégítő egészségügyi szolgáltatás és a természeti csapások lehetősége általában) veszélyeztethetnek,
- a legtágabban értelemben vett *árszínvonal*, amely a települési általános megélhetési költségeket tükrözi, beleértve a turisztikai szolgáltatások és termékek árát is.

Mindezzel egy olyan *újszerű megközelítést* igyekeztem felvázolni, amely a turisztikai desztináció irányító és szervező szakemberei számára az ágazat sajátosságait egy rendszerezett és részletesen kidolgozott keretbe foglalja, egyben elősegíti nemzetközi viszonylatban is magas szintű versenyképesség kialakítását. A vázolt modell elemeit tartalmazza a 2000-ben Grazban és Pécsen végzett vendégkör felmérés, mely empirikus alapot adott a két város piaci versenyképességét vizsgáló faktoranalízishez.

A turizmus és a gazdasági fejlődés kapcsolatát tárgyaló fejezetben a turisztikai ágazat fogalomkörével és a nemzeti, valamint regionális gazdaság fejlődésében betöltött szerepével foglalkoztam, valamint osztrák kontextusba helyezve igyekeztem feltárni a turizmus szatellit-számlarendszer eredményeit. Általában a turizmus fontossága a nemzetgazdaságban elismert és számos módon mérhető. Ezek közül a legkézenfekvőbb annak mérése, mennyiben járul hozzá az ágazat

- a fizetési mérleghez (legalábbis ott, ahol nemzetközi turizmusról beszélhetünk),
- a foglalkoztatottsági arányhoz bizonyos területeken,
- a GDP-hez, és
- indirekt hatások segítségével a gazdaság egyéb területeihez.

Számos nemzetgazdaságban a turizmus meghatározó szerepet tölt be a jövedelemtermelésben és a foglalkoztatásban, következésképpen paraméterei, mutatói és adatai fontos inputjai az ország turizmus politikájának. Az e téren nélkülözhetetlen nemzetközi tapasztalat hasznosításának előfeltétele, hogy *mérni tudjuk a turisztikai tevékenységeket és hatásukat az érintett gazdasági szektorokra*, és hogy olyan adatok birtokába juthassunk, amelyek nemzetközi szinten összehasonlíthatók. Egy világos módszertani megközelítés kimunkálása szükséges ahhoz, hogy ezt elérjük.

Kutatásaim során a gazdasági hatás mérésének a turizmus-szatelliteszámla (TSA) alapú megközelítését, és kiterjesztési lehetőségeinek elemzését tűztem ki célként. A vizsgálódás empirikus alapját Ausztria példája szolgáltatja.

A TSA arra irányuló kísérlet, hogy a turizmust, mint gazdasági jelenséget regisztrálják és elemezzék a nemzeti számlák és más üzleti statisztikák szempontjából. Erre a célra a nemzeti számlák keretként és integrációs mátrixként szolgálnak. Azonban a TSA sokkal több, mint pusztán a nemzeti számlák egyik alrendszere, elsősorban azért, mert igény szerint pótlólagos információk adhatók hozzá.

A téma kutatása eredményeként arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szatelliteszámla-rendszer összeállítása szükségszerű Magyarországon is, mivel ez teszi lehetővé a turizmus makrogazdasági hatásainak meghatározása mellett az ágazat teljesítményének mérését, előrejelzések, gazdasági hatásvizsgálatok készítését. Mindez nélkülözhetetlen a turizmus stratégia kialakításához. Felállítással az euró bevezetését követően is megbízható adatok nyerhetők majd az ágazat teljesítményéről. A gazdasági hatásban a beutazó turizmus mellett igen komoly részt képvisel a lakosság belföldi turisztikai fogyasztása is, de nem hagyható figyelmen kívül a lakosság külföldi utazása során megvalósított fogyasztása sem. A KSH által készített turizmus-szatelliteszámla a turisztikai kereslet mindhárom típusának gazdasági hatásairól részletes információt tud majd adni. Ennek összeállításához nélkülözhetetlen a turizmusban résztvevők szokásainak felmérése, a bevételek, a turisták motivációjának, költési szerkezetének

meghatározása. A dolgozatom empirikus alapját képező 2000-ben készített felmérés is részben ezt a célt szolgálta, a további kutatásaim során a turisták költési szokásaira szeretnék koncentrálni.

A turizmus és a regionális fejlődés stratégiai összefüggéseit két közép-európai ország tapasztalatai alapján bemutató fejezetben arra törekedtem, hogy átfogó képet adjak *az osztrák és a magyar turizmust* meghatározó, országos, illetve regionális szinten jellemző trendekről, amelyek ismerete lényeges a szektor jövőbeli hatékony fejlesztéséhez. Az elemzésben azokat az összefüggéseket kívántam feltárni, amelyek egyértelműen bizonyítják *a turizmus lokális, regionális és nemzetgazdaságra gyakorolt komplex hatásmechanizmusát*.

Először a „*rövid üdülés*”, mint a ma egyik legmeghatározóbb turisztikai kategória gazdasági következményeit vizsgáltam, mivel ez a megközelítés kapcsolódik leginkább fő kutatási területemhez, a *városi turizmus* helyi és regionális gazdaságra gyakorolt hatásainak elemzéséhez.

A fejezet célja tézisem azon elemének igazolása volt, hogy a gazdaságra gyakorolt hatása miatt a *városi turizmust* a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia külön elemeként kellene kezelni, ebből következően *fejlesztését* a Nemzeti Fejlesztési Terven belül önállóan kezelni. Ez a sajátos szegmens tipikusan rövid tartózkodásokat jelent a kiválasztott célterületen, ahová külföldi és hazai turisták egyaránt jelentős számban érkezhettek, ezért az ehhez kapcsolódó körülmények *tervezést és hálózatépítést* rendkívül fontosnak tekinthetjük. Ezáltal a turisztikai vonzerővel rendelkező városokban egyidőben lehetne biztosítani a *minőségi turizmus feltételeit* és a *helyi lakosság magas színvonalú életkörülményeit*.

A fejezet második részében az osztrák és a magyar turizmus regionális fejlődési irányvonalait vázoltam fel annak érdekében, hogy a hasonlóságok és különbségek összevetésével kidolgozhatóvá váljanak azok az „egyedi értékesítési ajánlatok”, amelyek a magyar régiók turisztikai termékeinek versenyképességét fokozhatnák Közép-Európában.

A fejezet végén körvonalaztam azokat a jövőbeli turisztikai fejlődési vonalakat, amelyek mindkét országot jellemezhetik az „új identitás” keresésében, az új „turisztikai termékcsomagok” kidolgozásában a 21. században.

Ebben a fejezetben bemutattam a hosszabb ideig tartó utazások iránti keresleti csúcsok szezonális ritmusának meghatározása mellett a *modern rekreációs irányzatokat*. Igyekeztem azt igazolni, hogy a rövid utazások – mint az egynapos, vagy a hétvégi kirándulások – iránti igényeknek is van ritmikus váltakozása. Ez mindkét országban a szálláslehetőségek biztosítása szempontjából nagyobb rugalmasságot igényel, valamint bizonyos régiók, főként az urbanus területek szálláskapacitásának kihasználtsági fokát ronthatja.

Ausztriában a nyolcvanas évektől kezdve folyamatosan jósolták és várták az egynapos kirándulások és a rövid utazások számának erőteljes növekedését, be-

leértve a német turisták keresletének ugrásszerű emelkedését is (Zimmermann, 1991). A KSH adatai alapján látható, hogy Magyarországon – bár egy évtizedes időeltolódással – nagyon hasonló helyzet állt elő. A magyar turizmus még jelenleg is súlyos bevételi hiánnyal küzd, ami abból az ellentmondásos helyzetből ered, hogy a vendégérkezések magas száma ellenére a vendégéjszakák száma viszonylag alacsony, és fajlagos költségük is kicsi.

A kilencvenes években a politikai rendszerváltással egyidőben a magyar gazdaságban ágazati és térbeli folyamatok is lezajlottak, amelyek jellegében más típusú és hatású térszerkezetet eredményeztek az országban. A korábbi ipari forradalmak erőforrásaira és technológiai bázisára építkező klasszikus gazdasági körzetek felbomlottak. A koncentrált gazdaságfejlesztési stratégiát követő országos településhálózat magában hordozta az erősen urbanizált és a leszakadó vidéki területek ellentmondásait (Enyedi, 1996). Emiatt a turisztikai vonzerők átrendeződése a rendszerváltást követően nehezen indult meg. Azonban gyökeres változást jelentett az, hogy Közép-Európa nyitott térré vált, s így ebből a szempontból Magyarország elvesztette egyediségét. Ugyanakkor a határmeléleti és a tranzitforgalom adatai – közel 40 millió látogató – az évtized nagy részében elfedték a mélyben rejlő problémákat, amelyek mára már egyértelműek és strukturális jellegűnek mondhatóak. A doktori értekezésben bemutatott kereskedelmi szálláshelyek kihasználtságát tükröző 2000. évi adatok szerint a Balaton és Budapest súlya meghatározó, s elmondhatjuk, hogy ez a helyzet még azóta sem változott; a turizmusban korábban tapasztalt területi *keresleti-kínálati egyensúlytalanság* továbbra is fennáll.

A regionális turizmus fejlesztése a turisztikai vonzerőkön alapszik. Ezek azonban ritkán követik a megyei közigazgatási határokat, így a turisztikai fejlesztési programokat a turisztikai kistérségek és termékcsoportok alapján állítják össze. Továbbá a turisztikai terméktípusok is képezhetnek önszerveződő turisztikai fejlesztési programokat, tereket. A fejlesztési téregységek alapja lehet egy-egy turisztikai termékcsoport dominanciája, amely meghatározza a fejlesztések irányait és a térség arculatát (Piskóti–Dankó–Schupler–Büdy, 1997).

A dél-dunántúli turisztikai régió, amely történelmi korok, kultúrák, tájegységek és népek találkozóhelyeként, az ezekhez kapcsolódó vonzerők alapján az ország talán legszínesebb turisztikai kínálatával rendelkezik. A régió vonzerői közül *nemzetközi* jelentőségűnek minősíthetjük a sokszínű kultúrát és az ebből fakadó kulturális életet, valamint a régió borászatát. *Országos* jelentőségű kategóriáknak számítanak a történelmi helyszínek, a termál- és gyógyfürdők. Ezek az értékek nemzetközi szinten is versenyképes turisztikai termékekké tehetők következetes és szakszerű fejlesztéssel, valamint színvonalas és komplex szolgáltatáscsomag kialakításával, amit az országos (Nemzeti Fejlesztési Tervben) és a regionális programozásban (Dél-dunántúli Regionális Marketing Igazgatóság) prioritásként kezelnek.

A régió turizmusának átfogó fejlesztése csak turisztikai központ(ok) kifejlesztésével képzelhető el. Egy tipikus turizmusközpontban például a látogató tapasztalatainak milyensége nemcsak az elsődleges attrakció vonzerején, hanem a kiegészítő szolgáltatások – pl. a szállodák, éttermek, üzletek és szállítóeszközök – minőségén és hatékonyságán is múlik. Mivel a tömörülés tagjai kölcsönösen függnek egymástól, az egyik jó teljesítménye a többiek üzletmenetét is felendíti (Porter, 1999). Az egymást erősítő kiegészítő hatások legnyilvánvalóbb példáját figyelhetjük meg a kilencvenes évek közepétől Graz és Stájerország esetében, ahol egy új összehangolt turizmuspolitika eredményeként létrejött a tartományi főváros és a tartomány által kínált sokrétű turisztikai termékcsomagkínálat, és annak összehangolt értékesítése elősegítette a turizmus terén korábban kialakult területi aszimmetria csökkenését.

1992-ben, Stájerországban az új turizmus politika részeként megalkottak egy komplex turizmus törvényt, amelynek a tartományi adórendszer egységesítése mellett nagy vívmánya volt, hogy a stájer tartományi területeket turisztikai vonzerejük és az irántuk megnyilvánuló kereslet alapján kategorizálták fejlesztésük pontosabb tervezhetősége érdekében.

A kutatás során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Dél-dunántúli régió turisztikai vonzerőleltára és a turisztikai forgalom adatainak folyamatos feldolgozása alapján a stájer kategorizálási térképhez hasonló megszerkesztése jelentős előrelépést és segítséget jelentene a régió turizmusának következetes, hosszú távra szóló tervezéséhez. Kutatásaim további részében klaszteranalízis segítségével megpróbáltam elkészíteni ennek mintáját a dél-dunántúli kistérségekre vonatkozó, 2000–2003. évi KSH turisztikai adatok alapján, s ezzel módszertani segítséget nyújtani a régió szakemberei számára a turizmus fejlesztésének tervezéséhez. A kísérlet eredményét a térképek mutatják be (1/a-b ábra).

Az első változat (1/a ábra) azt mutatja, hogy a Balaton déli partján fekvő három kistérség mellett két másik kistérség – a lengyeltóti és a siklósi – turisztikai teljesítménye kitér az átlagból, köszönhetően a fejlettebb turisztikai infrastruktúrájuknak (szálláshely száma/1000 lakos). Ez a tényező Pécs esetében alacsonyabb értéket mutat az elvártnál, ezért levonhatjuk azt a következtetést, hogy a város idegenforgalmi teljesítményét nagymértékben fokozhatná a rendelkezésre álló szálláshely kapacitás mennyiségi és minőségi emelése (az egyetlen olyan nagyváros, ahol nincs négycsillagos hotel).

A második változat (1/b ábra) eredménye arra mutat rá Pécs esetében, hogy itt kiemelkedő súlya van a három vizsgált változó közül a vendégérkezések számának. A városba érkező látogatók többsége azonban csak egy napot tölt el, vagy esetleg egy-két éjszakára vesz kereskedelmi szálláshelyet igénybe. A turizmusból eredő bevételek emelkedésére akkor lehetne biztosan számítani, ha az egy főre eső vendégéjszakák számát sikerülne jelentősen megnövelni.

1/a ábra

A dél-dunántúli kistérségek turisztikai kategorizálási térképe a klaszteranalízis eredményei alapján (1. változat)

Forrás: A szerző saját szerkesztése (Alkalmazott változók: a szálláskihasználatra vonatkozó éves átlagok aggregált adatai, a rendelkezésre álló, ezer lakosra jutó szálláshely kapacitás, az egy főre eső vendégéjszaka átlaga.)

Az előbbi megállapításokat figyelembe véve, a klaszteranalízissel végzett empirikus vizsgálat alapján arra a megállapításra jutottam, hogy az első térkép eredményező változatban használt tényezőknek jelentősebb szerepe van egy település idegenforgalmi teljesítményének alakulásában. Az elvégzett kísérlet eredményeként az első változó csoport alkalmazásával javasoljuk a *turisztikai teljesítmény alakulását követő kistérségi klaszteralkotást*, mint hatékony eszközt az idegenforgalmi és a területi, regionális fejlesztéssel, valamint az ahhoz kapcsolódó gazdasági tervezéssel foglalkozó szakemberek számára.

Végül itt mutattam be egy osztrák szakemberek által felépített és működtetett komplex hálózatot, a *turizmus marketing információs rendszert* (TourMIS), amely a szektorra vonatkozóan folyamatosan friss adatokkal szolgál és könnyen

1/b ábra

A dél-dunántúli kistérségek turisztikai kategorizálási térképe
a klaszteranalízis eredményei alapján (2. változat)

Forrás: A szerző saját szerkesztése (Alkalmazott változók: a vendégérkezésekre vonatkozó éves átlagok aggregált adatai, a rendelkezésre álló, ezer lakosra jutó szálláshely kapacitás, az egy főre eső vendégéjszaka átlaga.)

hozzáférhető az összes érintett fél, önkormányzati vezetők, helyi turisztikai szakemberek, vállalkozók és a helyi lakosok számára egyaránt. A rendszer ismerteti, összehasonlítja és elemzi a hálózathoz csatlakozott városok turisztikai teljesítményét. Ezzel azt kívántam bizonyítani, hogy milyen rendkívüli előnyökkel jár egy ilyen *integrált adatbázis lokális, regionális, nemzeti és európai szinteket elemző használata*.

Az értekezés *második részében* az olvasók figyelmét arra irányítottam, hogy a 21. század elején egy közép-európai város és a környező régió regenerációjának egyik legjárhatóbb útja lehet a turisztikai célponttá történő fejlesztés. Ennek a *régió* egészére gyakorolt hatását már a dolgozat korábbi részében kihangsúlyoztam, így a második részben a *városra* vonatkozóan mutattam be turizmus által nyújtott egyedülálló fejlesztési lehetőségeket a mai európai gazdasági környezetben.

Az európai városi problémákat értelmező fejezetben a jelenlegi európai városverseny sajátosságait kíséreltem meg összefoglalni, és mérlegettem annak lehetőségét, hogy egy közép-európai város miként kapcsolódhat be sikeresen ebbe a versenybe. A sikeres, versenyképes városnak rendelkeznie kell:

- a gazdasági tevékenységek széles tárházával a termelőipar és a szolgáltatások terén egyaránt,
- képzett munkaerő-kínálattal, amely képes kielégíteni a mai tudásalapú iparágak igényeit,
- a beszállítók és a fogyasztók közötti *hatékony kapcsolatrendszerrel*, mind az oktatási intézmények, mind az állami és a magánszektor tekintetében,
- fizikai, társadalmi és kulturális értelemben vett *kiemelkedő minőségű környezettel*, amely képes a modern iparágak működéséhez szükséges munkaerőt odavonzani,
- *jó kommunikációs lehetőségekkel*, mind a fizikai értelemben vett infrastruktúra, mind a helyhatóságok nyílt, támogató együttműködése szempontjából,
- és a kommunikációra, az információcserére és a partnerekkel történő együttműködésre irányuló, az *összes érdekelt fél részéről megnyilvánuló hajlandósággal*.

Összefoglalva, a sikeres városműködéshez egyfajta előrelátás és olyan sajátos képesség szükséges, amely mozgósítani tudja a köz-, a magán- és a lakossági szféra társadalmi, kulturális és politikai erőforrásait, hogy együtt létrehozzanak és bevezessenek egy hosszú távra szóló gazdaságfejlesztő stratégiát. Ez a komplex stratégia meggyőződésünk szerint Pécs esetében a városi turizmus fejlesztésére alapozható, mivel a város rendelkezik az ehhez szükséges összes adottsággal.

A város–régió kapcsolatrendszerrel foglalkozó szakirodalom alapján összefoglaltam az erre vonatkozó legfontosabb megállapításokat. Az összefüggések rendszerezésével kívántam alátámasztani azt a korábban felállított hipotézist, hogy *a turisztikai célponttá fejlesztett város miért tekinthető gazdasági fejlődés szempontjából a környező régió növekedési pólusának*.

Ezt követően a nélkülözhetetlen várospolitika, s az ehhez kapcsolódó szervezeti kapacitások megteremtésének gyakorlati kérdéseire összpontosítottam, amelyek együttesen biztosíthatják a városok számára a versenyképességet. Majd a városmarketing elmélet fejlődését (hangsúlyozottan turizmus központú megközelítésben) tekintettem át, mintegy bevezetésként a városi turizmus jelenlegi helyzetének elemzésébe. Ezzel is érzékeltetni szerettem volna a téma fontosságát.

A városi turizmus fejlesztési dinamikáját ismertető fejezetben azt fejtettem ki, hogy napjainkban, bármely desztináció viszonylatában a *turizmus ciklikus természetét* ugyanúgy felismerték, mint a késztermékek életciklus elvét. Ha a

turisztikai életciklust megpróbáljuk számokkal kifejezni, akkor az eladott késztermékek mennyiségéhez hasonlóan mérni kell a látogatók számát. Másrészt ez sokkal komplexebb kérdés, hiszen a turizmussal kapcsolatban nem egy kizárólagos termékről beszélünk, hanem számos termék és szolgáltatás együtteséről.

Egyébként a nyolcvanas évek elején Butler ismerte fel, hogy a fejlődés ciklikus természete a turizmusban is érvényesül, így ez az elv, a termék életciklus-elméletéhez hasonlóan, alkalmas egy turisztikai desztináció és a környező régió fejlődésének ellenőrzésére.

A látogatók számát, mint a turisztikai teljesítmény egyik alapadatát mennyiségi mutatónak kell tekintenünk, amelyről minőségi megközelítésben kaphatunk tisztább képet. Az egyes életciklus szakaszokban, a turisztikai célállomásra érkező turisták „minőségét”, típusát értjük ez alatt. Ugyanis *egy település, fejlődése során egészen biztosan más-más látogatót vonz.* Ez a folyamatos változás, keveredés egyértelműen nagy kihatással van a város gazdaságára is.

Amennyiben megkíséreljük azt összefoglalni, hogy milyen tényezők befolyásolják az életciklus dinamikáját, azt látjuk, hogy az ár viszi a meghatározó szerepet. A többi tényező, mint a divat és az „önfelszámoló” hajlam mellett egyebek is (úgy mint a kereslet–kínálat alapvető összefüggései, s az a közhelynek tűnő igazság, hogy a siker magával hozza a negatív és a pozitív hatásokat egyaránt) közrejátszanak a költség- és árviszonyok alakulásában, de az észlelt érték szempontjából, az árak határozzák meg leginkább egy város ciklusbeli helyzetét.

Véleményem szerint, meglehetősen komplex kérdés Pécs és Graz esetében annak meghatározása, hogy turisztikai desztinációként milyen pozíciót foglalnak el ezen az életciklus görbén. A korábbiakban *egyiket sem tartották számon kifejezetten olyan városként, amelynek meglátogatását hazai és külföldi turisták egyaránt kihagyhatatlannak tartanának.* Ezt figyelembe véve felmerülhet a kérdés, hogy turisztikai szempontból beszélhetünk-e esetükben késői, vagy bármelyik másik életciklus fázisról. Tudjuk, hogy a kilencvenes évek elején Graz érzékelhetően gyors hanyatlásnak indult mint turisztikai célpont. Pécs ugyan tartja korábbi pozícióját mint „rövid tartózkodási” célpont, de jelentős fejlődést nem tud felmutatni.

A kilencvenes évek közepén Grazban komoly, tudatos döntéseket hoztak a kedvezőtlen folyamat megfordítására. Ezeknek köszönhetően a város most élvezi a „Graz 2003” projektben csúcspontját elérő fejlődési folyamat gyümölcsét. Az általános fejlesztésre irányuló erőfeszítések és a befektetett jelentős tőke eredményeként a várost napjainkban a „turisztikai életciklusgörbe meredeken felfelé ívelő második szakaszába „helyezhetjük”. Meglátásom szerint a grazi városvezetés tudatosan alkalmazza az életcikluselvet, amikor az elért *eredmények megőrzésére, valamint a fenntartható fejlődésre* koncentrálnak az elkövetkező időszak stratégiájának megtervezésénél.

Ugyanakkor meggyőződésem, hogy Pécs nem rendelkezik még ilyen tapasztalatokkal, *a gondolkodásmódot, a döntéshozó folyamatokat még nem a köz- és a magánszféra érdekeinek komplex egysége hatja át a városban*. A gazdasági megújulás érdekében a városvezetés a jövő tervezésénél a *turizmust*, mint komoly fejlesztési lehetőséget nem hagyhatja figyelmen kívül. Ehhez ajánlottam a „*turizmus ciklikus természete*” elv figyelembe vételét, és egy alapos, mindenre kiterjedő önértékelés elkészítését a tervezési folyamat elején. Egy ilyen értékelés elkészítésének elsődleges célja az, hogy képessé tegye a várost az emelkedés és a hanyatlás ciklikusságának „ördögi köréből” való kitörésre, felruházza a mindenkori helyzetét, a fejlődés gyorsaságát és irányát ellenőrző, valamint a legfontosabb mutatószámokat közvetítő eszközökkel. Az utóbbiakra vonatkozóan Manente és Celotto (2004) gyűjtöttek össze egy olyan szempontsort, amelynek alkalmazása a városi turizmus tervezésére és működtetésére rendkívül hasznos.

Két testvérváros – Graz és Pécs – turizmusának jövőbeli fejlesztése érdekében végzett vendégkörfelmérés tapasztalatait összegező fejezet legfontosabb mondanivalója a turizmus és a városi megújulás összefüggéseinek feltárása, amelynek legfontosabb eredményeként megállapítható, hogy *a városi turizmust nem csupán annak közvetlen hatásai, hanem az urbánus területek újjászületését elősegítő stratégiai fontossága miatt érdemes támogatni*.

Már régóta ismert és elfogadott az a tény, hogy a turizmus gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból pozitív és negatív hatást egyaránt gyakorol a turistákat fogadó településekre (Beioley et al., 1990). Azonban a közérdeklődés leginkább úgy tekint a turizmusra, mint a gazdasági fejlődés és megújulás lehetséges gerjesztőjére. A későbbiekben olyan vélemény is kialakult, hogy a turizmus szerepet kaphat a városi regenerációs folyamatokban (Collinge, 1989). Ez azt jelenti, hogy a turizmus nemcsak közvetlen hatása miatt jogosult a promócióra, hanem a tágabb értelemben vett városi megújulást célzó stratégiákra gyakorolt befolyása következtében is. *A teljes hozadékát pedig több tényező együttes hatása alakítja: az iparág helyi mérete/súlya, az odavonzott turisták száma, az általuk helyileg generált jövedelem és az újonnan létrehozott munkahelyek száma, a térség/település fizikai értelemben vett átalakulása. Mindezekhez társul még bizonyos marketing-erőfeszítések hozzáadásával pozitív városimázs kialakítása*.

Bár – hosszú távon – a turizmus munkahelyeket teremt, és magánbefektetőket vonz, az, hogy az induláskor infrastrukturális és a környezet javítását célzó beruházási munkálatokra van szükség, egyben azt is jelenti, hogy az állami szektor kulcsszerepet kell vállaljon egy ilyen, fent említett stratégia bevezetésében.

Így jogosan felmerülhet a következő kérdés: mennyiben reálisak a turizmussal szemben támasztott elvárások arra vonatkozóan, hogy a városi megújulási

folyamat „katalizátorává” váljon, kiváltképp az EU-hoz 2004-ben csatlakozott, a gazdasági átalakulás gondjaival még mindig küszködő, közép-kelet-európai régiók esetében?

Ebben a térségben a városok zöme iparosodott jellegű volt, ahol a turizmusnak egyáltalán nem volt hagyománya. Számos magyar város is – köztük Pécs – az elmúlt több mint egy évtizedben jelentős gazdasági hanyatlással szembesült, mivel többé nem támaszkodhattak sem a korábban már megszokott és jól bevált kulcsiparágagra – ilyen volt Pécssett a bányászat – sem a korábbi regionális vezető szerepből fakadó előnyökre. Ez utóbbi szempontból is Pécs hátrányos helyzetbe került a Dél-dunántúli régióban zajló városversenyben. Ebből következően *Pécs és a hozzá hasonló helyzetben levő városok számára elkerülhetetlen, hogy újrapozícionálják magukat a „városértékesítési piacon”, és megtalálják azt az egyedi és megkülönböztető „városterméket”, amelyek sikeresen odavonzák majd a vállalkozókat és az egyéni érdeklődőket is.*

Általában a városok versenyképességük megőrzéséhez – a korszerű technológiát alkalmazó *termelőtevékenységek* mellett – kísérletet kell tegyenek olyan, egyértelműen *fogyasztáson alapuló szektor* fejlesztésére is mint a turizmus, a hozzá kapcsolódó szabadidős és kulturális funkciókat is beleértve. Mindkét kategórián belül megtalálhatjuk azokat a lehetőségeket, amelyek biztosan előtérbe hozzák a lokális komparatív előnyöket. Képes erre a *városi turizmus* Pécssett és a többi magyar – hasonló helyzetben levő és hasonló adottságokkal rendelkező – városban?

Ahhoz, hogy a turizmus általános gazdaságélénkítő szerepe lokálisan érvényesülhessen, szükséges a keresleti piac igényeinek folyamatos követése, felmérése és elemzése, hogy az új évezred elején végre hatékony tervezésre és cselekvési program összeállítására kerülhessen sor. Sikerre a jövőben az a turizmus számíthat, amely messzemenően kielégíti a turista sokrétű igényeit, hasznot hoz a helyi vállalkozóknak, előnyöket jelent a lakosságnak, és óvja a természeti és épített környezetet.

Egy ilyen hatékonyan működő városi turizmus kiépítésének elősegítése érdekében végeztem 2000 nyarán egy felmérést, amely részben a Pécsre látogató turistákat kérdezte ki a városban tartózkodásuk tapasztalatairól, másrészt a helyi lakosság véleményét kérte ki arról, hogy látják városuk versenyhelyzetét a szabadidős és üzleti turizmus vonatkozásában néhány más magyar „versenytárs” várossal összehasonlítva. A felmérés első részét – a pécsivel nagyjából azonos időpontban – Grazban is lefolytattam, azzal a céllal, hogy a városi turizmusban sikereket elérő második legnagyobb ausztriai város, tartományi székhely vendégkörét is megvizsgáljam, s a hasonlóságokat, különbségeket összevetve a hazaival megállapíthassam, hogy mely pontokon találhatunk adaptálható módszereket, eljárásokat, melyek az itthoni körülmények között sikerrel bízathatnak. A felmérés eredményeit részletesen elemeztem a *Tér és Társadalom* című

tudományos folyóiratban megjelent cikkemben (Bakucz, 2001). A felmérőlapok segítségével begyűjtött információk egyaránt szolgálhatják mindkét város általános és idegenforgalmi marketingjének pontosabb orientálását, valamint az eredmények elemzésére támaszkodva a városok, s elsősorban Pécs környezeti, ellátási, információs és szolgáltatási hátterének célirányos fejlesztését.

Az értekezés utolsó fejezetében az Európai Kulturális Főváros címet, mint Pécs város gazdasági megújulásának lehetséges eszközét vizsgáltam, párhuzamba állítva a 2003-ban e címet viselő Graz fejlődésével.

Ebben a fejezetben a *kiemelkedő kulturális rang szerepét* kívántam bemutatni, mely Pécs esetében, véleményem szerint, valószínűleg egyedülálló módon biztosíthatná a *tartós gazdasági fellendülés lehetőségét*. A korábbi tapasztalatok alapján valamennyi érintettnek tudnia kell, hogy a címet elnyerő város fáradságos és költséges előkészületi folyamattal szembesül majd, mely magában foglalja a városi infrastruktúra fejlesztését is. Nem elegendő, ha a helyi döntéshozók kizárólag a helyi befektetésekre, illetve fejlesztési tervekre koncentrálnak. Első lépésként egy átfogó stratégiát kell meghatározzunk, mely magában foglalja a *rendelkezésre álló helyi eszközök* objektív leltárát is, hogy megmutathassuk, hogy a város versenyképes-e az érintett területeken. A következő lépés az, hogy elképzeléseink megvalósítása érdekében *időrendbe soroljuk a szükséges tevékenységeket*, illetve *megtervezzük a promóciós eszközöket*. Az egész, összetett folyamat megismeréséhez meggyőződésem szerint a legjobb példát Pécs testvérvárosa, a számos szempontból hasonló helyzetű Graz szolgáltatja. Tanulságos lehet, ha megnézzük azt az utat, melyet végigjárva a stájer főváros elnyerte a címet 2003-ban.

Az összevethetőség szempontjából az első és legfontosabb dolog az volt, hogy megvizsgáltam a *mindkét városban közös erősségeket*, melyek igazolták, hogy a tervezésben felhasználható következtetések helyesek. Ezekhez kapcsolódva megállapítható, hogy két város szinte *azonos lehetőségekkel* rendelkezik:

- képesség az európai gazdasági és társadalmi vérkeringésbe kapcsolódáshoz,
- életképes mezőgazdasági rendszer kiépítése,
- a felsőoktatásra épülő szolgáltatások körének kiterjesztése,
- komplex turisztikai termékek és szolgáltatások fejlesztése,
- lehetséges együttműködés Szlovéniával és Horvátországgal.

Graz, felismerve az Európai Kulturális Főváros cím jelentőségét, a lehetőségei teljes kihasználása érdekében, még jóval 2003 előtt, 1999-ben megkezdte a részletes tervezést, felkészülést. Azóta, mint Európa Kulturális Fővárosa, szellemi és materiális értelemben is sokat változott. Azonban minden érdekelt fél biztos abban, hogy a hosszú előkészületi folyamatnak köszönhetően, és még sokáig a nagy események után is, *Graz virágozni fog mint a régió központja, politikai, gazdasági és kulturális megújulásának köszönhetően*.

Graz a város vonzerejét növelő nagyobb projektek megvalósítáival, a promócióba fektetett erőfeszítések segítségével rendkívüli eredményt és hosszantartó hatást ért el. A nem „kézzel fogható” előnyök is fennmaradnak, amelyek a város általános életszínvonalát fokozzák. Ezek a városlakók számára hosszú távon biztosított kulturális lehetőségekben jelentkezhetnek (amelyek a társadalom olyan iskolázottabb és képzetesebb tagjai számára vonzóbbak, akik a helyi üzleti világban akár döntéshozókká is válhatnak). Ezzel kapcsolatban értékelésem alapját képezte a grazi Joanneum Kutatóintézet elemzése, amely abból indul ki, hogy Graz gyenge pontja a *nemzetközi ismertség hiánya* volt, más szóval vidéki városnak minősítették Béccsel szemben. Az intézet kutatói úgy értékelik, hogy ebből a szempontból még további, fenntartható fejlődés várható „2003” eredményeként.

Azt azonban elismerték, hogy a *Graz 2003* érdekében végzett erőfeszítések és befektetések nem teremtik meg önmagukban a kívánt hosszú távú hatást: az inputok egy valamilyen más formában való fenntartása szükséges. Jó példa erre a ragyogó Kunsthalle esete. Ha megfelelően kihasználnák, hozzájárulhatna a város kulturális hírnevének erősítéséhez. Ugyanígy, a város nevének és imázsának vonatkozásában is meg kellene őrizni a jelenlegi pozitív folyamatot, amihez a város kulturális és tudományos eseményeit összehangoló szervezet felállítását javasolták.

A város által kiadott jelentés azt hangsúlyozza, hogy az év költségei nem jelentettek terhet a költségvetés számára, inkább értékes gazdasági impulzusokat képeztek.

Ezeket alapul véve úgy gondolom, hogy Pécs Európa Kulturális Fővárossá fejlesztésének koncepciója önmagában nem elegendő, és nem lehet több, mint kezdőlépés a jövőbeni gazdasági fejlődéshez.

A leginkább vitás kérdés a sorrendiség: minek kellene bekövetkeznie előbb: a kulturális vagy a gazdasági fejlődésnek? Meggyőződésem, hogy a kettőt egyszerre kell kiaknázni. Pécs fejlődése nem lehet csak egy kulturális fejlődési folyamat; ebben a gazdaság általános fejlődésének döntő szerepe van, mivel *a gazdaság jövőbeni állapota befolyásolja a nagyszabású kulturális projektek sikerét*. Elképzelhetetlennek tartom, hogy a kultúra legyen az egyetlen út, hogy a város Dél-Dunántúl erős gazdasággal bíró regionális központja legyen. Az egyik tényező kizárólagos fejlődése azt jelentené, hogy a végső cél elérhetetlené válna – ezért az *újraiparosítás* egy bizonyos szintje elengedhetetlen. Meggyőződésem, hogy semmilyen komoly gazdasági fejlődés sem lehetséges hatékony iparfejlesztési stratégia nélkül.

A jelenlegi elvek szerint a figyelem elsősorban a *város regionális szerepére*, a város és a civil szervezetek közötti kapcsolatokra, és a városok és hátszáguk közötti különbségekre irányul. *Ennek következményeként a „Kulturális Fővárosoknak” többé nem saját maguk bemutatása az alapvető érdekességük, in-*

kább a kultúra azon erejének megjelenítése, amely átformálhatja, vagy újraformálhatja a város külső, látható karakterét, mellyel befolyást gyakorol a város gazdasági szerkezetére, megerősíti a hosszútávú és a térbeli fejlődést, valamint megmutatja a kultúra munkahelyteremtő kapacitását. A cél olyan tényező megtalálása, amely alkalmas a fejlődés felgyorsítására, és ami megteremti, és hosszútávon megkülönböztető imázst ad a régió fővárosának.

Nagyon fontos egy város „újraértelmezésének” képessége. 2003-ban Graz újragondolta egész kulturális küldetési koncepcióját, és amellet döntött, hogy a kultúra olyan, mint az étel – létszükségletet jelent.

A pályázati ciklus egy nagyon fontos eleme volt a *regionalizmus* egyértelmű jelenléte. A címre aspiráló pályázatnak meg kellett mutatnia, hogyan tervezi a város felhasználni a cím imázsértékét és a velejáró infrastrukturális beruházások hasznát a régió, mint egész számára. Általános elvárás tehát, hogy a projekt nem állhat meg a város határán: a mindenkori pályázatnak világos gondolatokat kell tartalmaznia:

- világos gondolatokat a régió fejlődését illető kérdésekben,
- az év folyamán megalapításra (vagy újraszervezésre) kerülő intézményekről szóló további terveket –
- összességében a város jövőbeni társadalmi-gazdasági fejlesztésére vonatkozó elgondolásokat.

Az értekezés megírása óta eldőlt, hogy Pécs kapja az Európa Kulturális Fővárosa megtisztelő címet. Ha a helyi politikai és pénzügyi elit képes lenne meg egyezni a fejlesztés irányairól már a tervezési és felkészülési időszakban, akkor még mindig időszerű segítség lenne számukra tanulmányozni a Graz által véghezvitt komplex feladat lépéseit, módszereit.

A *spill-over* (túlcsoordulási) hatás segítségével Stájerország teljes gazdasági fejlődését nem lehetett volna elérni, ha a lakosok ne értették volna meg a vállalkozás céljait – hogy részt vállaljanak, és mélyen azonosuljanak ezekkel. A grazi vezetés azt is felismerte, hogy nem hagyatkozhatnak kizárólagosan a cím erejére: annak érdekében, hogy sikeres legyen az EKF projekt, szorosan együtt kell működniük a turizmussal és az iparral is. A *Graz 2003* programot nem szabad túlértékelni, ugyanígy a Kulturális Fővárosi cím sem csodaszer. *A város és a környező régió újjászervezésének igénye sokkal összetettebb tervezést, befektetéseket és erőfeszítéseket kíván.* Mindezek ellenére, az Európai Kulturális Főváros cím elnyerése egy évig hatalmas fellendülést, és egy nagy lehetőséget ad a városnak arra, hogy újragondolhassa magát.

Következtetések, eredmények és javaslatok

A vonatkozó irodalom és a statisztikai adatok elemzése segítségével arra a következtetésre jutottam, hogy a hazai idegenforgalomnak szüksége van a területi aszimmetria feloldására a minőségi turizmus fejlesztésével és térbeli kiterjesztésével. Ez a folyamat szerencsésen kapcsolódik a területfejlesztés és az EU programok céljaihoz, így esély van arra, hogy a turizmus – tudatos tervezéssel és strukturális megújulással – a magyar gazdaság egyik vezető szektora maradjon.

Az Ausztriában alkalmazott turizmus-szatellitszámlák tanulmányozásával a rendszer fontosságát kívántam bizonyítani. Ez globális szabványok és definíciók sorát fekteti le a turisztikai iparág nemzeti gazdasághoz történő hozzájárulásának mérésére, a GDP, a munkaerőpiac, a tőkeberuházások és a turizmus nemzeti fizetési mérlegben betöltött szerepe szemszögéből. A Nemzeti Számlákkal párhuzamosan fut, és az ország saját statisztikai intézetei által összeállított nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatsorokat biztosít. *Ez először biztosítja annak lehetőségét, hogy a turizmus a többi, kevésbé diverzifikált gazdasági szektorhoz hasonlóan értékelhetővé váljon, ezért magyarországi bevezetését mielőbb javasoltam.*

A magyar turizmust jellemző, már korábban említett területi asszimmetria és az erős szezonális ellensúlyozására javasoltam, hogy *a városi turizmus fejlesztésére kellene hangsúlyt fektetni, annak kifejezetten nem szezonális jellege miatt, amelyet a környező régió különböző célállomásaira irányuló csomagutak összehajtásával lehetne támogatni, tartalmasabbá tenni.*

A kutatás során feltárt okok egyértelműen azt mutatják, hogy a rövid utazásokat ajánló turizmust és a hosszabb kikapcsolódást biztosító turizmust – annak néhány pozitív hatásától eltekintve (ilyen lehet például a pihenést szolgáló létesítmények jobb kihasználtsági foka, következésképpen nagyobb nyereségességük) – a továbbiakban nem lenne ésszerű együttesen kezelni: a fejlesztésükre irányuló tervezés különválasztása elkerülhetetlenné vált. *Ezért javasoltam, hogy a Nemzeti Turisztikai Fejlesztési Terven belül külön rész foglalkozzon a városi turizmus tervezésével.* Ez a turizmus olyan sajátos területe, amely főként rövid időtartamú túrák szervezésére összpontosít, nagy számban vonz külföldi és hazai turistákat egyaránt, így fejlesztése körültekintő tervezést és *hálózatépítést* igényel. Ugyanakkor ez a megközelítés biztosítja a település fenntartható fejlődését, mivel segít megőrizni az odalátogatók számára oly fontos rekreációs minőséget, az ottlakóknak pedig az egészséges lakókörnyezetet.

A vonatkozó szakirodalom feldolgozása után arra a meggyőződésre jutottam, hogy *a régió turizmusának átfogó fejlesztése csakis turisztikai üzletági központ(ok) – „turisztikai városok” – kifejlesztésével képzelhető el*, ami pozitívan befolyásolhatja az infrastrukturális fejlődést és gazdasági élet megélénkülését a központ(ok)tól távolabb eső területeken. Ez is aláhúzza annak szükségesség-

ét, hogy a városi turizmuspolitika egy tágabb értelemben vett regionális politika részét kell képezze.

Saját empirikus kutatásra alapozva megkíséreltem nyomon követni a városi turizmus fejlődésének szükségszerű trendjeit és a turisztikai piac alakulását. A vendégkörfelmérés elemzés eredménye bizonyította a két testvérváros összemérhetőségét, és a „legjobb gyakorlat” (*best practice*) ötletek adaptálhatóságát.

A városi turizmus szakirodalmának elemzése eredményeként arra a következtetésre jutottam, hogy a turizmus rendelkezik az urbánus térségek rehabilitációját biztosító képességgel. A turizmus városi megújulásra gyakorolt hatása foka függ az iparág súlyától, az odaérkező látogatók számától, a régióba beáramló jövedelemtől és az új munkahelyek számától, a térség fizikai értelemben vett átalakulásától. Mindezek, valamint tudatos marketing erőfeszítések segítségével juthatunk el a kedvező városimázs kialakításához. A városi turizmusban rejlő potenciál kihasználásának módszeréről – üzleti, konferencia, kulturális, „nagy események” köré szerveződő turizmus fejlesztése, vagy ezek bármilyen kombinációja lehet a megoldás – a helyi szereplők valamennyi érdek egyeztetésével, értelemszerűen közösen döntsenek. Itt szeretném megjegyezni, hogy az előbbi elvárás legjobban úgy teljesülhet, ha a helyi önkormányzat önálló intézményt, vagy saját testületi felépítményében külön osztályt (hasonlóan a Grazi Polgármesteri Hivatalhoz) hoz létre a város turisztikai tevékenységeinek tervezésére, szervezésére, koordinálására és ellenőrzésére. A dolgozat e témához kapcsolódó fejezeteiben összegyűjtöttem azokat a legfontosabb marketing és menedzsment módszereket, amelyekkel a hatékony városi turizmus megteremthető és fenntartható. Első lépésként kiemelten ajánlottam a városi turizmus fejlesztését tervező önkormányzatoknak, szakmai irányító testületeknek az Európai Városi Turizmus Hálózathoz (European Cities' Tourism Network) csatlakozást, amivel a folyamatos információ áramlást biztosíthatnák e specifikus szektor számára.

A stájer turizmus kategorizálási térkép alapján, hasonló eszköz hiányában a Dél-dunántúli régióban, elhatároztam, hogy empirikus kutatást végzek annak érdekében, hogy kifejlesszek egy „legjobb gyakorlat” modellt a dél-dunántúli kistérségek turisztikai potenciáljának mérésére. Az ehhez használt klaszteranalízis alkalmazása az adatok feldolgozására eszközt adna az elméleti szakemberek kezébe a régió turizmusának következetes, hosszú távra szóló tervezéséhez. Az eredményül kapott modell komoly módszertani segítség lehet a régió szakemberei számára.

Az Ausztriában jól működő integrált információs hálózat leíró elemzése alapján javasoltam egy másik „best practice” példa, a *TourMIS* modell magyarországi átvételét annak érdekében, hogy a turisztikai adatsorok hozzáférhetőségét minden területi szinten biztosítsuk, ezzel is elősegítve a turizmus és a régió együttes fejlesztésének tervezését.

További kutatási elképzeléseim a Pécssett jelenleg legaktuálisabb téma felé irányulnak: a 2010-ben esedékes Európai Kulturális Főváros cím által a városnak és környékének kínált gazdasági fejlesztési lehetőségeket szeretném elemezni, nyomon követni az ehhez kapcsolódó előkészületeket.

Az EKF cím jelentőségét már több elemző próbálta különböző szempontból vizsgálni. Az átfogó, történeti megközelítés helyett én már az értekezésben is egyetlen korábbi példát emeltem ki a sorból; nevezetesen a vitathatatlanul sikeres 2003-as grazi projektet. Ennek tapasztalatait – a két város közötti hasonlóságok alapján – eredményesen lehetne használni a pécsi folyamat követésére, értékelésére. 1998-tól a grazi előkészületek öt évét bemutató komoly adatbázis áll az érdeklődő kutatók rendelkezésére a tervezési, finanszírozási és a kivitelezési feladatokra kiterjedően. Ha elfogadjuk a két város összevethetőségét, akkor feltételezhetjük, hogy hasonló elkészítése Pécs vonatkozásában segítené a felkészülést. Bár a két városnál politikai, pénzügyi és menedzsment kérdésekben jelentős eltéréseket is észlelhetünk, ez nem ingatja meg azt a kutatói feltételezést, hogy pontos „mértékegységek” kialakításával az összehasonlítás megalapozottnak, és értékes adatok forrásának tekinthető, mind Pécs, mind a Dél-dunántúli régió számára.

Természetesen ez a „nyomkövető” elemzés nem fejeződné be a 2010-es események megnyitásával, de még az év zárásakor sem. A kiemelkedő jelentőségű év zárómérlege és eredmény kimutatása egyaránt fontos lehet akár a régió gazdasági fejlődésével, akár a városmarketinggel foglalkozó szakemberek számára. Hasonlóképpen tanulságos lenne az Európai Kulturális Főváros év jövőbeli haszonhozamának felbecsülése a látogatók száma és a jövedelmek növekedése, valamint a kapcsolódó munkahelyteremtés szemszögéből.

Irodalom

- Bakucz, M. 2001: Gondolatok a városi turizmus fejlesztéséről két testvérváros vendégköreinek elemzése alapján. *Tér és Társadalom*. 1. pp. 131–151.
- Bakucz, M. 2004: A szatellitszámlák különös jelentősége a turizmus gazdasági hatásának elemzésében. In Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar. Pécs. pp. 392–409.
- Beioley, S. – Maitland, R. – Vaughan, D. R. 1990: *Tourism and the Inner City: An Evaluation of the Impact of Grant-Assisted Tourism Projects*. HMSO, London.
- Collinge, M. 1989: *Tourism: A Catalyst for Urban Regeneration*. Unpublished paper to *Vision for Cities Conference*, Manchester. 21st February 1989.
- Crouch, G. I. – Ritchie, J. R. B. 1999: Tourism, competitiveness and societal prosperity. *Journal of Business Research*. 44. pp. 137–152.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon*. SZÓ-KÉP Kft. Budapest.

- Lengyel, M. 1997: *A turizmus versenyképességét befolyásoló tényezők*. Műhelytanulmány. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Vállalatgazdaságtan Tanszék. Budapest.
- Manente, M. – Celotto, E. 2004: *From Sustainable Tourism to Decline: How to Monitor the Risk*. Research report. CISET. University of Venice. forumstat7_manente.doc www.tourismforum.scb.se (2004.10.11).
- Mazanec, J. A. 1997: A guest mix approach. In Mazanec, J. A. (ed.): *International City Tourism; Analysis and Strategy*. Pinter. London. pp. 131–146.
- Michalkó, G. 1999: *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. MTA Földrajzi Kutatóintézet. Budapest.
- Piskóti, I., – Dankó, L., – Schupler, H. – Büdy, L. 1997: *Regionális és helymarketing*. Miskolci Egyetem. Miskolc. pp. 200–221.
- Porter, M. E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press. New York.
- Williams, A. M. and Shaw, G. 1990: Tourism and Regional Economic Development: Perspectives on Western Europe. In Hardy, S., Hart T. and Shaw, T. (eds.): *The Role of Tourism in the Urban and Regional Economy*. Regional Studies Association. Peterson Printers. Newcastle-upon-Tyne. pp. 5–10.
- Zimmermann, F. 1991: Contrasting Tourist Seasons and Contrasting Regions. In Williams, A. M. and Shaw, G. (eds.): *Tourism and Economic Development*. Belhaven Press. London. pp. 153–172.

TOURISM AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF CITIES AND THEIR REGIONS

Márta Bakucz

Tourism, more than many other economic activities, relies on an integrated and sustainable development of its area and of its population. Networks of businesses providing a range of services are required, and the effectiveness of developments within one specific area may be reduced if others are neglected. Tourism development must be sustainable economically, environmentally and also socially, which is why tourism in general, and its special segment of city tourism, is so significant today.

“The 21st century will be the century of the city. The majority of the world’s population will live in cities, and they will be the drivers of economic and social development and the places in which our culture will be created and defined.” (Wood, 2002).

City tourism provides an obvious, general boost to the economy of a city or town. The effect is clearly stimulating and impacts on different areas: on job creation, on the support of local entrepreneurial activity and the promotion of investment and re-investment, on improving the general environmental culture, on helping to develop a sense of local identity, and on sustaining and developing the concept of city marketing.

To be successful in this special segment of tourism there is an obvious need for the local authority to play a coordinating role in organising tourism in their city – aiming to formulate a public-private partnership with local business. Examples successful in practice are necessary to persuade anyone to adopt a new approach to affairs earlier treated very differently. Hungary has a major advantage in bordering a friendly country, Austria, which has a formidable range of experience to offer in Hungary's learning process. We made use of the Austrian example when examining such issues as national and regional trends in tourism, the emergence of relatively new market sectors such as the "short holiday" and "city tourism" and in researching the methods of extracting useful data from tourism. The latter merits careful attention if the great significance of this economic field is to be fully understood by all concerned – and correctly handled so as to maximise the potential benefits of tourism in a sustainable way.

To date, much traditionally produced data has been inadequate, depending on a very narrow perspective of the economic benefits of tourism. However, the TSA (Tourism Satellite Account) method fulfils serious requirements extremely well – and generates figures proving that the value of tourism to the economy is much greater than thought, and we urge the rapid adoption of TSA into the Hungarian statistical framework.

For maximum local (and regional) benefit, it is vital that changing market demands are monitored - a major task for the local authority, either alone or together with the private sector. The local community should also be satisfied and see its share of the benefits, whether in terms of employment, the environment or in the overall quality of life.

To explore this question more deeply, the author carried out a survey during the summer of 2000 focusing, firstly, on the opinions and experiences of local residents. These had been asked how they saw and evaluated their city in the context of strong domestic competition in the leisure and business tourism markets. A second survey questioned visitors concerning their demands, preferences and experiences. Both surveys were carried out at roughly the same time in Pécs and Graz. The latter is Austria's second city, the capital of Styria, and a city with outstanding recent success in city tourism. We looked for conclusions formulated as working recommendations to assist Pécs in its efforts for recognition and a place on the international tourist map.

In May 2004, Hungary joined the European Union, so qualifying for one of the EU's minor, but stimulating projects – the title of European Capital of Culture (ECoC), and the possibility arose of Pécs being Hungary's choice for 2010 – in which a German city was to hold the title but with a partner city from a new member state. We concluded the thesis by examining what would be involved: the input, investment, costs and benefits of 2010 and of later years in retaining the gains of the year as ECoC. It was very helpful that Graz had been the ECoC in 2003.

Briefly, the author's basic hypothesis was that the city where tourism is developed can be a growth-pole for the entire region. The main aims were to analyse the impact of city tourism development as a part of broad regional policy and the relationship between regional development planning and tourism. A further aim was to elaborate a strategy planning tourism and regional development on the basis of different spatial categories.

Comparing two examples in Central Europe considered quite similar (Styria and Graz in Austria; South Transdanubia and Pécs in Hungary) was done mainly, although

not exclusively, to show the potential in the new approach to measuring the tourism performance of South Transdanubia.

Other objectives included the elaboration of a “best practice” concept in this special area of tourism (city tourism), exploring its effectiveness in the Hungarian context. Additionally, suggestions were drafted for a city policy to develop tourism, together with an organisational system to support it, and to create a marketing policy which would successfully position the city in both national and international city competition.

An exhaustive selection from the available literature and from other sources (tourism-related documents) was used. A major analytical exercise undertaken was a cluster analysis carried out with the help of the SPSS programme and utilising data provided by the Hungarian Central Statistical Office. We used a descriptive analytical technique to present the Austrian TSA system to demonstrate value of this method of calculating tourism’s true economic impact.

We classified the surveys as quantitative research, and the numerous interviews with opinion leaders in both countries (mainly researchers and practitioners representing the strategic background to this specific area of city tourism), as qualitative research.

The output was assessed by the author as an exercise in comparative analysis of the adaptability of the successful Graz/Styrian/Austrian concepts to those of Pécs/South Transdanubia/Hungary and in reviewing the realistic possibilities for implementation.

The first part of the thesis attempted to deal with broad, but relevant, issues of tourism and society. In the opening chapter we looked at factors contributing to economic prosperity. This involved issues of comparative and competitive advantages of a destination, the infrastructure, local managerial and entrepreneurial culture, and a view of how tourism benefits a community, region or country. We examined factors relating to general economic wellbeing, the environment and quality of life, since they affect the resident population also. The second chapter dealt with the industry, with its economic role in regional development. We tabulated data on tourism in the national economy for all EU-25 member-states for 1996–2001 and then moved on to the problems of unreliable economic data from traditional sources, leading to the clear necessity to adopt TSA (Tourism Satellite Accounts) principles for data collection and evaluation. The third chapter looked more closely at the trends affecting tourism in both Austria and Hungary and then moved on to a comparative overview of the two regions under examination. Styria has at its disposal an enviable system of data gathering which perfectly reflects the distribution of tourism over the whole province. This was a most valuable aid for planners in determining future development, and, noting the absence of any equivalent in South Transdanubia, the author undertook a programme of empirical research, in which micro-regional data was used as input for a specific cluster analysis exercise – to produce a model for the same purpose. Finally, we highlighted the importance of city tourism to Hungary, a phenomenon which, in combination with the ever-growing popularity of the “short break”, perfectly fits Hungary’s attractions and tourist-handling capacity.

In the second part the author focused on the most appropriate way to develop a Central European city and region as a thriving tourist destination at the onset of the 21st century. It commenced with an examination of the competition and an evaluation of the potential to compete successfully. Thoughts on the creation of relevant urban policy and

organisational capacities were followed by an overview of the theoretical development of place-marketing (in terms of tourism) prior to an analysis of the possibility of Pécs participating in the CCoE project.

By analysis, we concluded that, the spatial lop-sidedness of Hungarian tourism and the development of quality tourism has become urgent for Hungary. This meets the aims of regional development and of EU-supported programmes.

The Tourism Satellite Account system sets a series of global standards and definitions which measure the tourism industry's contribution to the national economy in terms of GDP, jobs, capital investment and the balance of payments. It parallels National Accounts and provides internationally comparable data. This puts tourism, for the first time, on an equal footing with other, less diversified, economic sectors.

Territorial asymmetry and the seasonal character of tourism in Hungary could be given some balance by emphasising the development of city tourism, in view of its non-seasonal character.

One suggestion was to create a separate plan for city tourism within the National Tourism Development Plan. Since city tourism is a typical area of short-term tourism and can attract a high number of tourists, both foreign and domestic, careful planning in connection with its development and networking is of great importance. This could reduce problems for both people and location by helping to preserve recreational quality for guests – and the environment for the resident population.

The author was convinced that overall improvement in the region's tourism could be brought about only with the development of centres of the industry including "tourism cities". These could enhance development and stimulate economic activity even in more remote locations, emphasising that city tourism policy should be part of regional policy.

We then concluded that tourism had the capacity to regenerate urban areas. The total impact of tourism on urban regeneration depended on the scale of the industry, the number of visitors attracted, the income brought into the area and the number of jobs created, the physical transformation of the area and, through this and marketing efforts, the effect on the creation of a positive image of the city. Although, in the longer term, tourism should produce both jobs and private investment, the initial need for improvements to the infrastructure, to the environment and for key attractions means that the public sector must play a major role in inaugurating such a strategy. The method of utilising city tourism potential – whether it be city tourism development organised on a business, conference, cultural or on a "mega-event" basis (or any combination of these) – should be agreed upon by all. At this point we suggested that local authorities establish a department within their administration to plan, arrange, co-ordinate and monitor tourism in the city and its region. In the relevant chapters we gathered the most important marketing and organisational methods to achieve this. The author specifically suggests that the first step should be to join the European Cities' Tourism Network – to obtain and provide a continuous flow of information concerning the sector.

On the basis of the Styrian tourism categorisation map, and in the absence of a parallel product in South Transdanubia, we undertook empirical research to devise a best-practice model for measuring the tourism potential of the micro-regions in South Transdanubia and to work out a similar map based on this.. The method used – cluster

analysis – would provide continuous help in planning long-term regional tourism, and the model created would be a serious methodological help for experts in the region.

From the descriptive analysis of the existing integrated information system network in Austria, we further suggested adopting another best-practice example – the TourMIS model – to ensure the accessibility of Hungarian tourism data at each spatial level, so aiding and supporting development planning for tourism and for the region.

To develop this line of research, the author proposes to pursue the ECoC issue – the title of European Capital of Culture awarded to the city of Pécs for the year 2010 – by tracking and analysing the progress of preparations for the event in the city and region.

It is unarguable that the event in Graz in 2003 was a great success and, once more, that city's experience can be used profitably to measure the adequacy of progress in Pécs. Serious data are available from 1998 showing the development of planning, funding and execution for some five years prior to the year itself and similar data from Pécs needs to be presented for a constructive comparison. Circumstances (political, financial, management resources, etc.) do, of course, vary greatly, but the author contends that a rational comparison based on accurate scientific measurements will produce data of value to a number of entities, not least to Pécs and the South-Transdanubian Region.

This ongoing tracking and analysis would not, of course, end with the opening of 2010 – nor with its close. What we might term the Consolidated Balance Sheet for the year, as well as its Profit and Loss Account, are products of significant interest to regional economics and allied disciplines such as city marketing. Similarly illuminating would be an assessment of the future benefits extracted from the ECoC year expressed in terms of measurable increases in numbers (of visitors) and values (revenues earned) and related jobs.

BALÁZS ÉVA

Született: Budapest, 1952

Iskolák:

- 1975 okl. üzemgazdász, Pénzügyi és Számviteli Főiskola, Budapest
- 1976 rendszerszervező, SZÁMALK
- 1984 szociológus, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest
- 1988 bölcsészdoktor – szociológia, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest
- 2004 PhD – Regionális politika és gazdaságtan, JPTE (PTE) Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs

Munkahely és beosztás:

- 1974–1982 Ganz Műszer Művek, számítástechnikai rendszerszervező üzemgazdász
- 1982–1990 Oktatókutató Intézet, 1982–1990, kutatószervező, tudományos munkatárs
- 1987–1989 Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem, Budapest, óraadó
- 1990– Országos Közoktatási Intézet, Kutatási Központ, tudományos munkatárs (1990–1994); igazgatóhelyettes (1994–1998); igazgató (1999–2004); tudományos főmunkatárs (2004. április–)
- 1995– Közoktatási Vezetőképző Intézet (KÖVI, Holland–Magyar Vezetőképző Intézet), óraadó, 1998–2003 között Program- és Vizsgabizottság tagja

- 1996–2004 Janus Pannonius Tudományegyetem / Pécsi Tudományegyetem
Részfoglalkozású tudományos munkatárs, adjunktus
- 2005– Veszprémi Egyetem, PhD-program, óraadó

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- 1983– Magyar Szociológiai Társaság, Oktatásszociológiai szakosztály
- 1993– European Network for Improving Research and Development in
Educational Management (ENIRDEM)

Tíz legfontosabb publikáció

- Balázs É. – Surányi B. (1992): A nagylétszámú korosztályok iskolázása és a rendszer-
váltás. Balázs É.–Lannert J.–Surányi B.: *Demográfiai hullám, iskola, munkanélküliség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 81–85.
- Balázs É. (szerk.) (1998): *Iskolavezetők a 90-es években*. Okker, Budapest; valamint e
kötetben három tanulmány, egy tanulmány szerzőtársa Szabó I..
- Balázs É. (1999): Területi tervezés a közoktatásban. *Iskolakultúra* 12, pp. 52–66.
- Balázs É. – Halász G. (szerk.) (2000): *Oktatás és decentralizáció Kelet-Európában. Tanulmánykötet*. Okker, Budapest; valamint e kötetben: Magyarország, pp. 17–127.
(társszerző Halász G., Imre A., Moldován J., Nagy M.). A tanulmány rövidebb angol
változatát lásd még: Hungary. Fiszbein, A. (ed.) (2001): *Decentralizing Education in
Transition Societies. Case studies from Central and Eastern Europe*. World Bank
Institute. Learning Resources Series, Washington D. C., pp. 53–70.
- Balázs É. – van Wieringen, F. – Watson, L. (szerk.) (2000): *Quality and educational
management*. Wolters Kluwer – Műszaki Könyvkiadó, Budapest; valamint e kötet-
ben: Managing educational quality (társszerző van Wieringen, F.)
- Balázs É. (2003): A tanulás fejlesztése és az új kompetenciák. Monostori A. és Kósa B.
(szerk.): *Nyitott iskola, tanuló társadalom*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest,
pp. 25–32.
- Balázs É. (2003): Expanzió középfokon. *Szociológiai Szemle* 1. pp. 55–78.
- Balázs É. (2003): Közoktatás mint humánerőforrás-fejlesztési tényező – EU kényszer
vagy paradigmaváltás?. *EDUCATIO* 4., pp. 536–549.
- Balázs É. (2005): *Közoktatás és regionális fejlődés*. Országos Közoktatási Intézet, Bu-
dapest.
- Balázs É. (2006): Küzdelem az eredménytelenség ellen. Lannert J. – Nagy M. (szerk.):
Eredményes iskola. Adatok és esetek. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, pp.
245–297.

5. TÉRSÉGI KÖZOKTATÁS – „ÚTKÖZBEN”

Balázs Éva

Előszó

A közoktatás és a regionális fejlődés kapcsolatrendszerével foglalkozó, kötetben megjelent disszertációm (*Balázs, 2005*) annak feltárására vállalkozott, mit ad hozzá a közoktatás egy térség humán erőforrás-fejlesztéséhez; mennyiben szolgálja annak gazdaság versenyképességét és társadalmi kohézióját. Hogy e kérdésekre válaszolni lehessen, először meg kellett határozni, mit jelent az, ha a közoktatásról mint a humán erőforrás-fejlesztés tényezőjéről beszélünk. Erre a humán erőforrás fogalom átalakulásának bemutatásával és jelenlegi kihívásaival összefüggésben végzett elemzés alapján tettem kísérletet. A Magyarország európai uniós csatlakozásával megnyíló strukturális támogatások fogadása szempontjából e megközelítés gyakorlati jelentőségűvé vált.

Másodszor meg kellett határozni, milyen értelemben beszélhetünk a közoktatás területi teljesítményéről, illetve, hogy mely szinteken és milyen módon közelíthető meg a közoktatás regionális fejlődést szolgáló teljesítménye. Az idézett munka egyrészt adott egy definíciót a közoktatás területi teljesítményére, majd statisztikai adatokra, valamint saját és másodelemzett empirikus kutatások eredményeire építve e teljesítmények számos elemét mutatta be két területi szinten: a tervezési-statisztikai régiók, valamint a történelmi hagyományokkal inkább bíró megyék szintjén.

A téma kutatásának logikus folytatása a vizsgálatok kistérségi szintre való kiterjesztése. Az iskolarendszerben való továbbhaladás, a közoktatási rendszer teljesítménye szempontjából kulcsjelentőségű általános és a középfokú iskola közötti átmenet ugyanis a tanulók többsége számára kistérségi léptékben történik. A kistérségi szint fejlesztése időközben a közigazgatási rendszer átalakításának is a középpontjába került, egy 2004. évi törvény pedig utat nyitott egyes területi közszolgáltatások – köztük a közoktatás – közös, intézményesített társulásban történő megszervezésének. Az ehhez kapcsolt normatív állami támogatások rövid időszak alatt többcélú társulások tömeges létrehozását eredményezték. Ez megnövelte a kistérségek fejlesztéspolitikai jelentőségét, s egyben átrendezte a területi szintek közötti viszonyokat is.

A tanulmány első része ezen átrendeződési folyamat elemzését végzi el. Azt mutatja be, hogy milyen fejlődési perspektíváknak néz elébe és milyen dilemmák előtt áll a komplex térségfejlesztésben a területi közoktatás-irányítási rend-

szer. A második rész a közoktatás kistérségi szintű teljesítményének egy, a humán erőforrás-fejlesztés szempontjából fontos elemével, az idegennyelv-oktatással foglalkozik. Egy empirikus vizsgálat eredményeire támaszkodva azt mutatja be, milyen együttműködések vannak a kistérségek iskoláiban az idegennyelv-oktatás területén, s hogy kik e kooperációk szereplői.

A területi közoktatás-irányítás átalakulása

Területi közoktatás-irányításról jelenleg három szinten beszélhetünk: a régió, a megye és a kistérség szintjén. A leghosszabb hagyományokkal a megyei irányítás rendelkezik, a régiók 1999, a kistérségek pedig 2004 óta rendelkeznek egyes területi irányítási jogosultságokkal. Mindhárom szint gyenge kompetenciákkal jellemezhető mind a helyi és az intézményi, mind az országos szinthez képest, de az eltelt bő másfél évtized változásai valamelyest erősítették a területi irányítás potenciálját a rendszerváltás utáni kiinduló állapothoz képest.

A megyei szint gyengeségének alapja az, hogy az 1990-es önkormányzati törvény mellérendelt viszonyt határozott meg a megyei és a települési önkormányzatok között. Így az előbbiek a településekhez lényegében azonos felelősségekhez jutottak, azzal az eltéréssel, hogy a helyi önkormányzatok számára nem kötelező, de azok által is vállalható közoktatási ellátási feladatok (pl. középfokú oktatás, művészetoktatás) és a területi szolgáltatások (pl. nevelési tanácsadás) ellátása számukra kötelező, míg az előbbiek szabadon vállalhatnak ilyen feladatokat.¹ 1996-ban az oktatási törvény módosítása a megyei önkormányzatok számára középtávú közoktatás-tervezési kötelezettséget írt elő, amellyel a megyék területi irányítási és koordinációs szerepkörhöz jutottak. Az önkormányzati törvény szabályozása miatt azonban a megyei tervek a megye területén levő helyi önkormányzatok számára csupán ajánlásként funkcionálhattak (Balázs–Imre, 1999; Palotás, 2000). Az 1999-ben a települési szintű tervezés bevezetésével kibővült, majd 2003-ban módosított oktatástervezési rendszerben a megyei koordinatív szerepkör kissé erősödött (Halász–Palotás, 2003).

A regionális szintű közoktatás-irányítás gyengesége alapvetően külső okokra vezethető vissza. Az 1998-ban létrehozott tervezési-stratégiai régiók szakmai és társadalmi konszenzussal máig sem bíró képződmények. Regionális önkormányzatiság híján e szinten a különböző társadalmi ágazatokban dekoncentrált szervezetek jöttek létre. A közoktatásban egy ilyen szervezet alakult meg 1999-ben, az oktatási miniszter irányítása alatt álló Országos Közoktatási Értékelési Vizsgaközpont (OKÉV). Az OKÉV regionális egységeinek hatósági feladatai a közoktatás értékelési rendszeréhez kapcsolódnak, s ők felelnek a mérési-értékelési és vizsgarendszer működtetéséért is. A szervezetnek a törvényi definíció alapján a területfejlesztéssel összefüggő országos, illetve miniszteri feladatokban történő közreműködésben is szerepet szántak, ennek azonban az OKÉV ke-

véssé tudott eleget tenni. Ugyanakkor az oktatási tárca egyedüli regionális szervezeteként számos olyan feladat is hárult és hárul az intézményre, amely eredeti céljától távol áll (*Halász–Palotás*, 2003). Az OKÉV tevékenységi körébe tartozó új feladatai között legjelentősebb az országos, teljeskörű tanulói mérés-értékelés iskolafenntartói felhasználásának nyomon követése és hatósági ellenőrzése.²

A működési hagyományokkal már rendelkező fenti két területi közoktatás-irányítási szint fejlődésének perspektíváit illetően számos dilemma vetődik fel. Az egyik az eltérő jogállás és szakmai-társadalmi beágyazottság kérdése. A megyei önkormányzatok 1994 óta helyi választások útján jönnek létre, így van bizonyos politikai legitimitációjuk. Munkaszervezeteik az önkormányzati rendszer kereteiben működnek, a közigazgatás meglévő, bizonyos mértékben hagyományos rendszerébe illeszkednek, amelyekben az egyes közszolgáltatások szakigazgatása szakmailag elkülönült, de szervezetileg egységes, így a közoktatási szakigazgatásnak vannak más ágazatokról ismeretei, információi és ilyen jellegű kapcsolatai. Az OKÉV egységei az ágazati irányítás dekoncentrált szervei, így területi beágyazottság igénye nélkül működnek a tervezési-statisztikai régiókban. Feladatkörük kizárólag az oktatási ágazatra koncentrálódik, más ágazati „dekókkal” nincs szakmai kapcsolatuk, így eddig tapasztalatokra sem tettek szert az ágazatok közötti együttműködésben.

A régió és megye fejlődési perspektíváinak dilemmái nem oktatáspecifikusak. A területi középszintek alapproblematikája – hogy hol legyenek a területi hatáskörrel rendelkező szintek, melyek legyenek e hatáskörök, s milyen legyen az egyes szintek egymáshoz való viszonya – évtizedes vitatémája a területfejlesztéssel, közigazgatás-szervezéssel foglalkozó szakembereknek.

A régiók fejlesztésének szükségessége az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájából, s az e politika fő eszközét jelentő strukturális alapok rendszeréből következik, hiszen a támogatási szabályozás és feltételrendszer alapja és a támogatások fő helyszíne a regionális szint. A régiók létrehozása az EU-csatlakozás szükséges lépése volt; az ez alatt lévő területi szint, a megye léptéke és elaprózottsága miatt szóba sem jött, hogy NUTS II szintre kerüljön. A tervezési-statisztikai régiókban a regionális intézményrendszer létrehozása döntően csak a területfejlesztés vonatkozásában történt meg, amely nélkülözhetetlen volt a strukturális politika intézményrendszerének kiépítéséhez. Ez Magyarországon kevésbé átfogó, az ágazatokon felüli komplex megközelítésben történt, mint ahogyan a területfejlesztést a nemzetközi gyakorlatban értelmezik, noha az EU szabályozás nem technikai jellegű: a regionális szintű támogatáspolitikai fő célja a szubszidiaritás erősítése, amely a régiók döntéshozatali jogainak bővítését, távlatában az önkormányzati régiók létrehozását igényli. Bár ezt az irányt a 2005-ben készült új Országos Területfejlesztési Konceptió deklarálta, a reálfolyamatok szintjén kevésbé érvényesült eddig. A régiók fő fejlesztési döntéshoza-

tali szerveiben, a Regionális Fejlesztési Tanácsokban (RFT) azok megalakulása óta több jogszabály-módosítás után is magas maradt a kormányzati szereplők aránya. Az egyéb tagsági és delegációs szabályok alapján a tárcavezető miniszter delegáltja mellett oktatási szakemberek esetlegesen, politikai felhatalmazással kerülhetnek be a tanácsokba. Az oktatási ágazat szakmai képviselőjére elvben a RFT-k bizottságai adnak lehetőséget, 2006 közepén azonban csak egy régióban, Észak-Alföldön van önálló Humánerőforrás-fejlesztési Munkabizottság, amelynek 10 tagja közül három képviseli az oktatási területet.³ A regionális szintű irányítási potenciál fejlesztése terén, más ágazatokkal összehasonlítva nincs ugyan érdemi lemaradása a közoktatási ágazatnak, de ha figyelembe vesszük annak más közszolgáltatásokhoz képest érzékelhető kisebb súlyát és csekély szakmai érdekérvényesítő potenciálját a területfejlesztésben, akkor ez nem megnyugtató abból a szempontból, hogy a közoktatás humánerőforrás-fejlesztési feladatai megfelelően artikulálódnak-e a regionális szintű fejlesztéspolitikában. Ezt támasztja alá egy 2001-ben két régióban végzett interjú vizsgálat is, amely szerint az oktatásügy szakemberei rendelkeznek bizonyos ismeretekkel a területfejlesztésről, ez utóbbi szakma képviselői azonban kevésbé ismerik az oktatást (Balázs, 2002).

Mivel belátható perspektívában a regionális szintű önkormányzatok kialakítása nem valószínű, a szakértők többségének álláspontja szerint a közoktatás régiós irányítási potenciáljának fejlesztése a dekoncentrált regionális intézményi szerepkörök erősítésével lehetséges. E folyamat az oktatásban igen lassan halad előre, noha a szakképzés területén már 1999-ben megkezdődött. Ekkor jöttek létre az OKÉV Regionális Fejlesztési és Képzési Bizottságai, amelyek a Munkaerő-piaci alap fejlesztési és képzési alaprészének felhasználására szóló pályázatok elbírálásában kaptak szakmai közreműködői jogosultságokat. A bizottságok feladatköre 2005-ben bővült a szakképzés munkaerő-piaci igényekkel való összehangolása területén. Az, hogy a bizottságok adnak javaslatot a régióspecifikus hiány-szakképesítések jegyzékére, már a térségi fejlesztéspolitika szakmai megjelenítése irányába mutat. Felmerült hasonló bizottság létrehozásának terve a közoktatásban is, de a fentieknél gyengébb jogosultságokat teremtett meg az a 2006 tavaszán elfogadott jogszabály-módosítás, amely regionális közoktatási egyeztető fórumok létrehozását irányozta elő.⁴ A fórumok feladata az OKÉV segítése a régiók közoktatás-fejlesztési stratégiai készítésében, a régiót érintő programok, pályázatok összehangolásában, a régió közoktatás-fejlesztését szolgáló pénzügyi források hatékony felhasználásának támogatásában. E feladatok végzésének eszközeit azonban a jogszabály nem tartalmazta és feltételeit sem teremtette meg. A 2006 végére elkészült stratégiák készítésében a régiók területfejlesztési szakemberei eltérő módon és intenzitással vettek részt; ezek felhasználhatósága és tényleges felhasználása a közeljövőben kerül mérlegre. Ugyanakkor a közoktatás regionális szintű fejlesztésének a régiófejlesztésbe tör-

ténő beillesztése alapvető kérdés, hiszen az EU-támogatások 2007 és 2013 közötti periódusában a közoktatást involváló fejlesztési források korábbinál jóval nagyobb része decentralizáltan kerül felhasználásra, mint 2004–06 között, amikor a közoktatási fejlesztésekben a nagy központi programok domináltak.

A magyar önkormányzatiság politikailag érzékeny rendszerében a *megyei önkormányzatok* területi irányítási feladatainak perspektívája jóval bizonytalanabb, mint a régióké, a megyékből „összeépülő” régiók fejlődési perspektívája pedig az érintettek ellenérdekeltségei miatt még akkor sem lenne biztató, ha ezt a politika támogatná. A 2005-ös Országos Területfejlesztési Koncepció alapján a megyék jövője két irányban is lehetségesnek látszik. Az egyik a „közszolgáltató megye”, amely intézményi ellátást folytat és közszolgáltatások végzését látja el, szigorúan kikerülve a regionális funkciókkal való párhuzamosságot. Ez közigazgatási reform nélkül is megvalósítható lenne. A másik lehetséges szerep a „fejlesztéspolitikai integrátoré”, amelyben a megyék lehetőséget kapnának a strukturális támogatások kezelésére, szakmailag közreműködhetnének kistérségi és/vagy regionális programokban, s akár operatív programok végső kedvezményezettjei is lehetnének.

Nem azonosak a közoktatás megyei irányítási rendszerének továbbfejlesztési lehetőségei a két esetben. Az 1996-ban létrehozott területi tervezési rendszer stratégiai, fejlesztésorientált szemléletű volt, jóllehet szűkös hozzárendelt eszközökkel. A megyei tervezés későbbi alakulása nem kedvezett e szemlélet kibontakozásának. Egyrészt azért, mert a helyi tervezéssel kibővülő rendszer szűkebb célok: az intézményhálózat kapacitástervezése és racionalizálása felé mozdult el, másrészt pedig azért, mert a tervek megvalósításának fő eszközeit, a megyei közalapítványok forrásait térségspecifikus fejlesztési célok szolgálata helyett döntően központi oktatáspolitikai célok megvalósításának irányába állították. A megyei közalapítványokba allokált központi források ugyan nagyságrendileg növelték meg ezek vagyont, de e szervezetek szerepe technikai közvetítéssé degradálódott (Balázs, 2001). Ha a megyék közigazgatási és területfejlesztési perspektívája az, hogy megmaradnak a települési önkormányzatok által nem kötelező feladatok ellátásánál, és nem kapnak szerepet a strukturális politikában, területi koordinációs feladataik meg-, illetve visszaerősítése nem haszontalan, de hosszú távon nem funkcionális. A második esetben viszont nemcsak célszerű, de kikerülhetetlen a megyék fejlesztésorientált tervezésének az eredeti irányt megcélzó továbbfejlesztése. A 10 éves tervezési, a térségük településeivel a konfliktusok ellenére is szoros kapcsolati hálóval bíró megyei önkormányzatok a komplex fejlesztéspolitika-orientált területi közoktatás-irányítás legitim szereplői lehetnek.

A területi szintű közoktatás-irányítási struktúra harmadik tagja, a *kistérség* csak az ezredforduló utáni évtized közepére vált valódi szereplővé. A mai statisztikai kistérségek által megrajzolt térszerkezetűtől nem sokban eltérő járások

rendszere 1984-ben szűnt meg, s ez idő után az akkoriban még erős megyék mellett városkörnyéki és körzeti funkciókat ellátó „mikrotérségi” szerveződések képviselték a településinél magasabb, ám a középszintnél alacsonyabb irányítási szintet. A települések és a megyék közötti térségi szint újraszervezésének szükségessége és közigazgatási jogosítványokkal való ellátása a közigazgatási reform-elképzelések kapcsán merült fel az ezredforduló táján.⁵ Az első átfogó javaslatot a kistérségi szint közigazgatási rendszerbe történő illesztéséről a kormányzat közigazgatási reformjának szakmai megalapozását végző IDEA Programbizottság 2002-ben dolgozta ki.

A *kistérségi társulások* mai, valószínűleg még nem végleges rendszere egy sokszálú folyamat fontos állomása. Területi alapú társulások már a 90-es évek első felében megjelentek, meglehetősen változatos szervezeti formákban és célokkal, gyakran külső készítésre, a forrásszerzés lehetősége által motiválva. Ezek az ngo-ként működő társulások – amelyek területfejlesztési, együttműködési feladatvállalását Phare források is ösztönözték – nyitottak voltak az általuk lefedett terület önkormányzatai, civil szervezetek, egyházak, magánszemélyek irányában (Kovács, 2006). Az 1996-os területfejlesztési törvény inkább az önkormányzati tagságú kistérségi társulásokat támogatta, ezek megalakulását ugyanakkor nem tette kötelezővé, nem követelte meg a statisztikai kistérséghez tartozó önkormányzatok teljes körének csatlakozását, s a kettős tagságot sem zárta ki. Így szabad teret hagyott a természetes vonzáskörzeti kapcsolatok szerinti, illetve az érdekezésség vagy különbözőség mentén történő társulási tagolódásnak. A társadalmi szervezetként működő, területi alapon szerveződő társulások gyakran átfedésben maradtak az önkormányzati társulásokkal, de részben forrásszerző erejük, részben közösségi gyökereik miatt nem szűntek meg. Az ilyen formációk létrejöttét a SAPARD fogadását előkészítő tervezés is támogatta 1999–2001 között (Kovács, 2006). Ekkor 195 vidékfejlesztési kistérség alakult meg, részben területi átfedésben az önkormányzati társulásokkal. 1996–97-ben a megyei területfejlesztési tanácsok munkájában való részvétel, s ezzel a megyei területfejlesztési politika befolyásolásának lehetősége ösztönzött társulásra. A területfejlesztési törvény 2004. évi módosítása végül 168 kistérséget definiált statisztikai és fejlesztési egységként.⁶ Kézenfekvőnek látszott, hogy az új NUTS IV szintre telepítsék a közigazgatás rendszerébe ellentmondásosan illeszkedő, kezdetben komplexnek, majd többcélúnak nevezett, kötelező érvényűnek szánt kistérségi társulásokat. Mivel azonban ennek bevezetése önkormányzati törvénymódosítást igényelt volna, amelynek nem voltak meg a politikai feltételei, csak arra volt lehetőség, hogy önkéntes társulási formában a nagy ellátórendszerekhez (közoktatás, szociális ellátás, egészségügy) tartozó egyes közszolgáltatás-szervezési feladatok ellátása legyen kötelező, más funkciók szabadon választhatósága mellett. A területfejlesztési törvény módosítása előírta a statisztikai kistérségekben a területfejlesztési feladatokat ellátó kistérségi ta-

nácsok kötelező megalakítását, kizárta a települések számára a kettős tagságot és biztosította az országos lefedettséget.

A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló törvény a „többcélú kistérségi társulások intézményesítése, a kistérségek összehangolt fejlesztésének előmozdítása, az önkormányzati közszolgáltatások színvonalának kiegyenlített emelése érdekében” született.⁷ A szabályozás kevésbé hangsúlyozta, de a későbbi szakmai és politikai érvelésben hangsúlyossá váló célja a hatékonysági szempontok érvényesítése; az, hogy támogatásokkal ösztönözze a körzeti szintű feladatellátást és szervezést a területfejlesztésben és a három legfontosabb közszolgáltatásban.

A többcélú társulási jogszabály a többcélú kistérségi társulások önkéntes szerveződésére épít. A területfejlesztési feladatok kivételével engedményt tesz néhány tekintetben; így amennyiben nem sikerül lefedni a teljes statisztikai kistérséget, a közszolgáltatások közös szervezésére a statisztikai kistérséghez tartozó települések többségének (a települések legalább 50%-ának a lakosság 60%-os arányával vagy fordítva), és nem összességének kell társulnia. A többcélú kistérségi társulások a korábbiakhoz képest igen jelentős központi költségvetési támogatásokban részesülhetnek. A 2005-ös évben a támogatások két részből álltak: a megalakulás ösztönzésére és modellkísérletek végzésére szolgáló 6,4 Mrd Ft mellett 9 Mrd Ft normatív működési támogatásként jutott a kistérségekbe. Nem meglepő, hogy Budapest és Debrecen mellett, amelyek önálló kistérségi besorolásúak, de nem szerepelnek a kistérségi támogatottak között, 2005 tavaszán már csak 9 kistérség nem lépett be többcélú társulásba; a Középmagyarországi régióból csak Gödöllő nem (*Czeglédy, 2005*).

Azzal, hogy közoktatási feladatok ellátása bekerült a többcélú kistérségi társulások kötelező feladatai közé, az oktatásügy az ágazaton kívülről és „felülről” kapott támogatást ahhoz, hogy a kistérségi oktatásfejlesztés kiemelt színtere legyen legégetőbb problémái, az oktatás hatékonysági és minőségi problémái megoldásának. A településközi együttműködések segítségével a korábbi másfél évtizedben az országos oktatásirányítás is részt vállalt. A 90-es évek közepétől a közoktatás területén is megjelentek az együttműködés különböző formái, más területekhez hasonlóan a (változó) közigazgatási határok kereteihez igazodva vagy azon kívül. A legelterjedtebbek és legsikeresebbek ezek között a közoktatási ellátási körzetek voltak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol az irányítási feladatok egy részét is településközi szintre emelték, valamint az időközben országos szervezetté alakuló iskolaszövetségek, amelyek Szabolcs-Szatmár-Beregből terjedtek el.⁸ Bár e progresszív kezdeményezéseket az oktatási kormányzat is támogatta, számos okból nem vezettek a rendszer egészét átható eredményre. A fő korlátot a szabályozási körülmények változásai, kiszámíthatatlansága, a települések többségében pedig az együttműködési készség hiánya és a bizalmatlanság jelentette.

A közoktatás 2004-ben elkészült középtávú ágazati fejlesztési stratégiája⁹ kiemelte a kistérségek szerepét a közoktatás költséghatékonyságának és irányításának javításában, ezért ezek fejlesztésére, területi irányítási kompetenciáik megteremtésére tett javaslatot. Az oktatási kormányzat – felismerve az ágazati és a kormányzati célok egyeztetésének lehetőségét – 2003-tól bekapcsolódott a többcélú kistérségi társulások létrehozó törvény előkészítésébe. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a többcélú kistérségi társulásokban ellátható közszolgáltatások közé bekerült a közoktatás, s ahhoz, hogy a szabályozásban oktatási ágazati szempontok is érvényesüljenek. A többcélú kistérségi társulásokra vonatkozó szakágazati szabályozást a közoktatási törvény módosítása, valamint egyéb ágazati dokumentumok rendezték.

A többcélú kistérségi társulások létrejötte két szempontból alakította át a közoktatási rendszert. Az első az, hogy a kistérségek bekerültek az önkormányzati iskolafenntartók körébe. A közoktatási törvény kiegészült egy új paragraffussal (VI. fejezet 89/A §), amely az önkormányzatok feladatellátási kötelezettségeinek, az önkormányzatok fejlesztési tervezésének és az önkormányzatok közötti együttműködéseknek a többcélú kistérségi vonatkozásait szabályozza. Azzal, hogy a többcélú kistérségi társulások kezdeményezhetik a megyei szinthez rendelt pedagógiai szakszolgáltatási és szakmai szolgáltatási feladatok ellátását, az átvett feladatokról a megyével megállapodást köthetnek, s ez alapján a feladat ellátását biztosító megyei intézményi vagyont a kistérség használatára át kell engedni, a kistérségek a megyék versenytársaivá váltak a közoktatási szolgáltatások piacán. A másik jelentős változás az, hogy a kistérségek az általuk ellátott feladatok vonatkozásában önálló intézkedési tervet kötelesek készíteni. A kistérségi tervezést az oktatási minisztérium több szakmai háttéranyaggal, illetve segédanyaggal támogatta, kistérségi intézkedési tervmodelleket is kidolgozott. Ezekkel az intézkedésekkel egy új „alsó-közép” irányítási szint csírái jöttek létre a közoktatásban.

Ma még nem beszélhetünk a közoktatás kistérségi szintű rendszeréről, de ennek kialakulása nem tekinthető merész feltételezésnek. A közoktatási kapacitások és a tanulólétszám tartós csökkenése közötti ellentmondás hosszabb távon minden bizonnyal a kistérségek léptékében racionalizálódó hálózat kialakulását vetíti előre. Bár a kistérség és a többi területi, illetve a helyi szint közötti egyeztetési mechanizmusok még kialakulatlanok, érzékelhető a törekvés a tervek közötti koordináció erősítésére az önkormányzati törvény lehetőségei között. Számos anomáliája, s a máig nem lebomló történeti és politikai gyökerű gátak ellenére a kistérségekben, főleg a kisebb települések, illetve ezek iskolái között az együttműködés érzékelhetően javult a korábbihoz képest. Elsősorban ennek a – döntően az oktatás praxisából kiinduló – potenciálnak egy elemét vizsgálom a tanulmány következő részében.

Kistérségi együttműködések az idegennyelv-oktatás területén

Nem vitatható, hogy a kommunikációképes idegennyelv-tudás az egyik kulcs-kompetencia, amely nélkülözhetetlen mind a munkaerőpiacon, mind a társadalmi életben. Ennek elsajátítását a társadalom a 18 éves korig tartó tankötelezettség keretei között az intézményes oktatástól várja el. Különösen fontos e területen a méltányossági szempont érvényesítése. A magas kulturális tőkével rendelkező szülők az iskolai nyelvoktatás kudarcát a nyelvoktatás piacán korrigálhatják, az e híján élő családokban felnövekedő gyerekek viszont csak a közoktatásra számíthatnak. Az idegennyelv-tanulás eredményessége a térség társadalmi-gazdasági versenyképességének fontos tényezője, eredménytelensége viszont hozzájárulhat a társadalmi kohézió romlásához.

Az idegennyelv-oktatás instrumentális eredménye, a kommunikációképes nyelvtudás csak viszonylag hosszú időszak alatt, több iskolafok együttes erőfeszítésével érhető el. A folyamatban részt vevő iskolák, települések között e téren formálódó együttműködések pozitív módon befolyásolhatják az idegennyelv-oktatás eredményességét. Annak, hogy a megkezdett idegen nyelv tanulása folytatódik-e a következő iskolafokon, vagy hogy egymást erősítik-e az egyes pedagógusok, iskolák által használt tankönyvek, elsősorban a nem előnyös társadalmi helyzetű családokban élő tanulók számára van jelentősége.

A közoktatás más területeihez hasonlóan az idegennyelv-oktatásról szóló döntések, a tanításhoz és tanuláshoz kapcsolódó szakmai kérdések az oktatás törvényi szabályozása szerint nagyrészt iskolai szinten dőlnek el. Az iskolafenntartó a pedagógiai programok elfogadásával meghatározza ugyan az oktatás fő kereteit, de ez nem érint számos olyan kérdést, amelynek szerepe lehet az idegennyelv-oktatás eredményességében. Egy adott iskola fenntartója nem is lát tovább a „saját” intézményénél; a tanulók kimeneti eredményességét lényegében a továbbtanulás sikerességében fogalmazza meg. A több iskolát, iskolafokot magában foglaló, és az izolált intézményekkel szemben szerves intézményhálózattal rendelkező kistérségi társulás intézményfenntartóként jóval alkalmasabb a térség közoktatását egységben kezelni, mint egy települési önkormányzat; mint irányítási egység pedig tudatosan képes befolyásolni az egész térség szempontjából értelmezett folyamatokat. Mivel a kistérségben mind az oktatás szereplőinek, mind klienseinek többsége egy többé-kevésbé szerves és áttekinthető földrajzi-társadalmi tér tagja, az oktatási rendszer elszámoltathatósága a szakma és a társadalom szempontjából nagyjából azonos alapokon nyugszik; így például az eredményesség kritériumai nem az egyes részek, hanem az egész rendszer szempontjából fogalmazódhatnak meg.

Az, hogy a fenti elvi lehetőségek mennyire jelennek meg a gyakorlatban, csak a többcélú társulások többéves működési tapasztalatai alapján tárható majd fel. A többcélú kistérségi társulások létrejöttének jelenlegi szakaszában a társu-

lási tanácsok, s a megalakult munkaszervezetek értelemszerűen még csak a kötelezően ellátandó feladatokra koncentrálnak. A térségi közoktatási együttműködések azonban nem a többcélú kistérségi társulásokkal kezdődtek. Azt tehát, hogy milyen, a többcélú társulások működésének kezdeti periódusában számba vehető potenciálok vannak e téren, érdemes vizsgálni. Annál is inkább, mert e potenciálok ki- és felhasználása jelentős versenyelőnyt hozhat a kistérségek számára már az Európai Unió strukturális támogatásait felhasználó 2007–2013-as időszakban, amikor a humánerőforrás-fejlesztést támogató programokban nő a decentralizált pályázatok aránya. Az itt feltárt pozitív tapasztalatok mint a nyitott koordinációs módszer¹⁰ „jó példái” átvehetőek és felhasználhatóak a kistérségi együttműködések továbbfejlesztésében. A negatív tapasztalatok pedig – oktatásügyi szakemberek mellett a komplex térségfejlesztés más szereplői számára is – arra hívhatják fel a figyelmet, hogy a kötelező közoktatási feladatok mellett a térség közoktatásának humánerőforrás-fejlesztési teljesítményében fontos horizontális kérdésekkel is érdemes foglalkozni. Az Országos Közoktatási Intézet 2006 tavaszán végzett vizsgálata ehhez kívánt adalékot nyújtani.¹¹

Az idegennyelv-tanulás folyamatosságának komplex vizsgálata magában foglalta a tanulói szintű nyelvtanulási utak feltárását, az idegennyelv-oktatás tervezése és koordinációja kérdéseinek elemzését, a nyelvtudás alakulásának nyomon követését, mindezt a nemzetközi és a hazai nyelvpolitika keretébe ágyazva. A kutatás 2003-ban lezajlott első része – 9. évfolyamos tanulók idegennyelv-tanulási útjainak feltárása – hozzájárult az oktatási tárca akkor formálódó idegennyelv-oktatási stratégiájának helyzetelemzéséhez is. A projekt többi tevékenységére, ezen belül az idegennyelv-oktatásra vonatkozó területi együttműködések empirikus vizsgálatára – amely a kutatócsoport tagjaként számomra disszertációm egy fontos területének folytathatóságát is ígerte – az első Nemzeti Fejlesztési Terv 3.1.1. programja teremtett lehetőséget. Így 2006. tavaszán kérdőíves és interjú vizsgálatot végeztünk a kistérségekben.

Az elektronikus úton el- és ugyanilyen formában visszajuttatott, önkitöltős kérdőív mind a 168 kistérségbe eljutott. A kérdőív címzettjei a többcélú kistérségi társulásokban a közoktatási ágazati irányítás szorgalmazására megbízott oktatási referensek voltak. A visszaküldés aránya 43,5%-os volt, amely a postai kérdésben megszokotthoz képest – figyelembe véve az elektronikus kommunikációs forma szokatlanságát is – nem tekinthető alacsonynak. A válaszadási arány és a válaszadóknak a teljes populációtól eltérő földrajzi, illetve társadalmi-gazdasági jellemzők szerinti megoszlása azonban nem ad lehetőséget arra, hogy a kistérségi folyamatokról reprezentatív képet nyújtson.¹² Ezt azért nem tekintettük kritikus problémának, mert egy olyan területen vizsgáldtunk, amely nem kötelező eleme a többcélú kistérségben vállalt közoktatási feladatoknak; eleve várható volt, hogy a kérdőívet elsősorban a vizsgálati témánkban pozitív

kezdemenyezésekkel rendelkező kistérségek képviselői töltik ki. Eredményeinket a „jó példák” értelmezési keretében kívántuk interpretálni. Nyolc, a kérdőív és egyéb információk alapján kiválasztott kistérségben, ahol szélesebb spektrumú vagy intenzívebb együttműködésekre számíthattunk, interjúkat is készítettünk, amelyek kiegészítik, illetve árnyalják a kérdőívből látható képet.

Az idegennyelv-oktatás területén a formalizált keretekben folyó együttműködések fő színtere az idegennyelv-oktatási munkaközösség. A munkaközösségek iskolai szinten egy-egy tantárgy oktatását gondozó pedagógusokat fogják össze. Térségi szinten a munkaközösség az iskolai munkaközösség-vezetőkből áll. A munkaközösségek tevékenysége a pedagógiai munka elemzésének, értékelésének, a szakmai fejlesztés támogatásának számos területére kiterjed. A kistérségi munkaközösségek a szakmai információcsere legfontosabb színterét jelentik, lehetőséget nyújtanak az iskolák közös tevékenységeire, ezek koordinációjára. Kistérségi szintű munkaközösségek a vizsgálatban válaszoló kistérségek 60%-ában működnek; előfordulásuk a leggyakoribb a nem kötelezően vállalt feladatok között; több kistérségben megtalálhatóak, mint ahányban iskolabuszt működtetnek (amely költségeit a kistérségek elszámolhatják). Jólal kevesebb azonban a kifejezetten az idegennyelv-oktatási munkaközösségek száma: a 65 értékelhető választ adó kistérség bő negyedében működnek. Eloszlásuk igen egyenlőtlen: Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről hét kistérség midedgyikében van idegennyelvi munkaközösség, a Dunántúli kistérségekben viszont összesen van hét.

Az idegennyelv-tanári munkaközösségek többsége az általános iskolákban tanító nyelvtanárokat fogja össze (11 kistérségben); a térségek és iskolarendszereik inhomogenitása is megmutatkozik abban, hogy tagjaik száma 6 és 60 pedagógus között mozog. Csak középiskolai tanárokból álló munkaközösség 2 kistérségben működik, s három kistérségben van külön szervezete az általános iskolai és a középiskolai tanároknak. A szakmai munkaközösségek iskolafokonkénti elkülönülése természetes jelenség, másfelől azonban nem kedvez annak, hogy a szakmai munka kiterjedjen a tanulói továbbhaladás, a munka egymásra épülése kérdéseire. Hét kistérségben találtunk olyan idegennyelv-tanári munkaközösséget, ahol az általános iskolák és a középfokú intézmények pedagógusai együtt dolgoznak, s így elvbem lehetőség nyílik e probléma „kezelésére”. A borsodi térségből kettő ilyen van, Kazincbarcika és Mezőkövesd, továbbá a Szolnoki, a Szentesi kistérség, a Dunántúlról pedig a Sellyei, a Móri és a Sárvári.

Az előzetes elvárásoknak megfelelően idegennyelv-oktatási együttműködések elsősorban azokban a kistérségekben fordulnak elő, amelyek általában is kooperatívabbak, több, nem kötelező feladatban is vállalkoznak a közös munkára.¹³ A pedagógus-továbbképzés tervezésében, szervezésében egyeztető kistérségek több mint felében működik idegennyelv-tanári munkaközösség is, míg ahol nem, ott csak elvétve. A tanulók értékelése, mérése a kérdőívet megvála-

szoló kistérségek között ritka, de azon 10 kistérség közül, ahol ez megvalósul, egy híján idegennyelv-oktatási munkaközösség is működik.

Az is a várakozásokat támasztja alá, hogy inkább találunk idegennyelv-oktatással kapcsolatos együttműködéseket azon kistérségekben, ahol a népesség korösszetételéből adódóan az oktatásügy maga is fontos kérdés. Ott, ahol az általános iskolás korú és az ennél fiatalabb 0–14 éves népesség aránya magas, a kistérségek 40%-ában működik idegennyelv-tanári munkaközösség, míg ahol közepes, csak a negyedükben, s ahol alacsony, ott egyben sem.¹⁴

Az együttműködés lehetséges mozgatói között szerepelhetnek a kistérségi társulás létrejöttének általános körülményei, jellemzői. Ezek egyike a korábbi társulási együttműködésben eltöltött idő. Idegennyelvi munkaközösségek döntő részben olyan kistérségekben működnek, ahol a társulás már régebben megalakult. A társulás közös múltja annak az alapját teremtheti meg, hogy belső indítékból vagy külső támogatással, akár szabályozás nélkül is kialakuljanak a kistérség oktatásának egésze szempontjából fontos együttműködések.

A kooperativitás markánsan különbözik aszerint, hogy milyen a kistérség oktatási hálózatának jellege. Ezt több mutatóval közelítettem meg. Az első kettő azt jelzi, hogy a kistérség településeinek, illetve általános iskoláinak mekkora részében nincs befejezett nyolcosztályos képzés, azaz mekkora a hálózatban az olyan kisiskolák aránya, amelyek „kimenete” nem a következő iskolafok.

1. táblázat

Van-e a kistérségben idegennyelv-oktatási munkaközösség a szerint, hogy a kistérség településeinek, valamint általános iskoláinak mekkora részében nincs nyolcosztályos képzés, % (N= 59) (szign. 0,02)

Munkaközösség	A települések			Az általános iskolák		
	15%-ánál többen nincs	maximum 15%-ában van	mind- egyikén van	több mint 15%-a nem	maximum 15%-a nem	mind- egyike
	nyolcosztályos képzés			nyújt nyolcosztályos képzést		
Van	45,5	20,0	25,4	50,0	12,5	9,5
Nincs	54,5	80,0	76,4	50,0	87,5	90,5
Sor %	37,3	25,4	37,3	35,1	28,1	36,8

Forrás: Saját szerkesztés.

Ahol a kistérség általános iskolát fenntartó településeinek több mint 15%-ában csak 1–4. és/vagy 1–6. osztályos képzési forma van, inkább működnek idegennyelv-tanári munkaközösségek, mint ahol a nyolcosztályos iskolát fenntartó települések a meghatározóak.

Még inkább így van ez akkor, ha a kistérség általános iskoláit együttesen vizsgáljuk aszerint, hogy mekkora hányaduk nem irányul közvetlenül a közép-

fokra. A paradoxnak tűnő eredményben az eltérő érdekeltséget, illetve a rászorultság különbségeit tételezhetjük. E feltételezést megerősítik az együttműködések urbanizációs mutatókkal összefüggésben végzett vizsgálatai is. A kisiskolás térségek iskolái között tapasztalható gyakoribb kooperáció mögött a nagyobb szakmai egymásra utaltság áll, míg ennek hiányában – jellemzően a megyei jogú város központú, valamint a többvárosos kistérségekben – e hajlandóság kisebb. Nagyobb iskolahálózatban az iskolák egymás elleni versenyzése határozza meg a kultúrát, amellyel szemben – interjú tapasztalatokkal megerősítve – az iskolafenntartók is eszköztelenek. Az együttműködés motívumai között természetesen más motívumok is szerepet játszhatnak, így az idegennyelv-oktatás személyi feltételei (a szakos ellátás biztosítása), valamint munkaerő-foglalkoztatási szempontok (a tanári óraszám biztosítása), de ez nem von le a kooperatívítás értékéből.

A fenti problémakört a középfokú oktatásban vizsgálva ugyanezt tapasztalhatjuk. Azon kistérségekben, amelyek településeinek felénél kevesebben működik az érettségihez vezető középiskola, inkább hoztak létre idegennyelv-oktatási munkaközösséget, mint ahol a települések nagyobb részében vagy mindegyikében van gimnázium és/vagy szakközépiskola. A szakiskolák túlsúlyával jellemezhető térségekben nagyobb a nyelvszakos tanárhiány, s itt találkoznak a tanárok a legtöbb tanuló problémával is; olyanokkal, amelyekkel a középiskolák nem vagy csak elvétve. Ahol az érettségivel végződő képzés a kistérség településeiben az iskolahálózat felénél kevesebbet jellemez, a kistérségek 57,1%-ában működik idegennyelv-tanári munkaközösség, ahol viszont a települések minden iskolája érettségiztet, csak a kistérségek 26,5%-ában. Valószínűsíthető, hogy a tanulók megválogatásának kisebb lehetősége, a szakmai problémákban nagyobb fokú egymásra utaltság inkább serkenti az együttműködési hajlandóságot, mint ahol nagyobb fokú szelekciós lehetőségek vannak.¹⁵ A másik oldalról felvethető az a hipotézis, hogy az oktatás nehézségeivel szembenézni kevésbé kénytelen, a bemeneti oldalon válogatni, az idegennyelv-tanulás eredményességében iskolán kívüli tényezőkre támaszkodni tudó iskolák dominanciája kevésbé vezet a térségi szintű szempontok mérlegelésére, a kistérség egésze, illetve az itt élő tanulók összessége érdekeinek figyelembe vételére. Az érettségit adó iskolák, települések túlsúlya esetén – a nem kötelező, illetve költségvetési támogatást nem élvező feladatok esetében legalábbis – a törvényi adottságokból fakadó iskolai önállóság erősebb meghatározója a kistérségi együttműködést alakító folyamatoknak, mint a települések és iskolák közötti, kölcsönös alkalmazkodás. Erről a jelenségről egy megyei jogú város központú kistérségi interjúpartnerünk is beszámolt.

Az idegennyelv-oktatás folyamatosságát segítő térségi együttműködések szempontjából fontos kérdés az, hogy foglalkoznak-e a tanulók továbbhaladásával kapcsolatos nyelvtanítási kérdésekkel; van-e kapcsolat az általános és a kö-

zépfojú oktatás nyelvtanítása között.¹⁶ Erre az általános és a középiskolák, illetve középfojú intézmények tanárait együttesen összefogó munkaközösségekben nyílik mód, de még itt sem mindenhol valósul meg.

2. táblázat

A tanulók továbbhaladásával kapcsolatos együttműködések aszerint, hogy van-e a kistérségben idegennyelv-oktatási munkaközösség, % (szign.: 0,005)

Együttműködés a továbbhaladásban	Működik-e idegennyelvi munkaközösség?		N
	Igen	Nem	
Van	47,1	21,4	17
Nincs, de tervezik	41,2	38,1	23
Nincs, nem is tervezik	11,8	40,5	19
Sor %	28,8	71,2	59

Forrás: Saját szerkesztés.

Azoknak a tevékenységeknek, amelyekben a kistérség, vagy annak egyes iskolái között valamiféle egyeztetés folyhat, igen széles lehet a spektruma. A kérdőívben azokra a területekre kérdeztünk rá, amelyeknek az idegennyelv-oktatás folyamatossága, s annak kistérségi koordinációja szempontjából fontosságot tulajdonítottunk. Tekintettel a többcélú társulások megalakulása óta eltelt rövid időre, azt is érdemesnek tartottuk megkérdezni, hogy ha az adott területen még nincs térségi együttműködés, tervezik-e azt. A válaszokat a kistérségi előfordulásuk gyakorisága szerint az általános iskolai vertikumon mutatja a 3. táblázat.

Ezeknek az együttműködéseknek elsősorban a formálisan megalakult munkaközösségek adják a szervezeti keretét, de nem mindegyiknek. Két területen a válaszok alapján van térségi egyeztetés, noha nem működik munkaközösség. Az egyik annak meghatározása, hogy a korai idegennyelv-oktatásban, az általános iskolák 1–3. évfolyamán megkezdett nyelvtanításban kik vehetnek/vegyenek részt. A másik az emelt szintű idegennyelv-oktatással kapcsolatos döntések meghozatala. Egyes interjúk is megerősítették azt a feltevést, hogy e kérdésekben a kistérségi szintű oktatáspolitikai döntéshozatalt végző testület határoz; akár önállóan, akár szakértői háttérre támaszkodva.

Az együttműködések munkaközösség híján is döntően tipikus iskolai munkaközösségi feladatokra vonatkoznak, az iskolák közötti kapcsolatokra kiterjesztve: a résztvevők egymás iskoláinak idegennyelv-óráit látogatják, a tanártovábbképzés tervezését és szervezését végzik közösen, kezdő tanárokat mentórnak, összehangolják a tanterveket és követelményeket, valamint a tankönyvválasztást. Ez utóbbi két területet több válaszadónk a nyitott kérdések között is említette, mint a tanulók továbbhaladásával kapcsolatos együttműködés lényegét. Egyikük érve így szól: „fontos az egymásra épülés”. A tanulók idegen

nyelvi közegben való tanulási lehetőségeinek tervezése és szervezése – amely nem rendszeres szakmai munka – szintén előfordul nem szervezeti együttműködési keretek között is. A kérdőíves vizsgálatot néhány kistérségben kiegészítő interjúink alapján az ilyen eseteket hitelesnek fogadhatjuk el, több ok miatt is. Egyfelől előfordul, hogy a kistérségen belül egyes iskolák, mikrotérségek között már van, az egész térségre azonban nem terjed ki együttműködés. Másfelől, a többcélú kistérségi társulás megalakulása és beindítása igen szerteágazó, munka- és időigényes feladat volt, így a társulás keretei közötti kooperációk még csak a kötelező, valamint a leginkább égető területeken intézményesültek. A szakmai együttműködések csírái itt is meglehetnek, részben az intézmények között szervezett közös programok révén, részben úgy, hogy a kistérség megalakulásakor szükséges egyeztetések során létrejöttek ad hoc szakmai csoportok. Több interjúpartnerünk nyilatkozott arról, hogy a kistérségben az idegen nyelv-oktatási munkaközösségek létrehozását a közeljövő egyik fontos szakmai feladatának tartja.

3. táblázat

Az idegennyelv-oktatási együttműködésekben részt vevő kistérségek aránya az együttműködés fő területei szerinti nagyságrendben, általános iskola, % (N= 54-60)

Terület	Van együttműködés	Még nincs, de tervezik	Nincs és nem is tervezik
Egymás óráinak látogatása	25,0	16,7	58,3
Tanártovábbképzés tervezése, szervezése	22,0	28,8	49,2
Tanulók idegen-nyelvi közegben való tanulási lehetőségeinek tervezése, szervezése (pl. tanulmányutak, iskolai partnerkapcsolatok)	12,5	26,8	60,7
Kezdő tanárok mentorálása	12,3	22,8	69,4
Tantervek, követelmények meghatározása, összehangolása	10,2	28,8	61,0
Tankönyvek, taneszközök kiválasztása, összehangolása	10,0	25,0	65,0
Közös pályázatírás	9,1	38,2	52,7
Tanulók értékelése	8,9	21,4	69,6
Tanárok külföldi tapasztalatszerzésével kapcsolatos együttműködések	7,3	36,4	56,4
A tanulók idegen nyelvi óraszámainak meghatározása	5,7	5,7	88,7
A tanulók nyelvtudásának mérése	5,4	35,7	58,9
Tanított nyelvek meghatározása	3,8	13,5	82,7
Pedagógus-helyettesítési rendszer kialakítása	3,7	37,0	59,3
A nyelvtanulás alóli felmentés gyakorlatának szabályozása	3,6	10,9	85,5

Forrás: Saját szerkesztés.

A fenti területek mindegyikén a borsodi kistérségek a leginkább aktívak; itt a kistérségi léptéken már túlmutató kooperációs folyamatról is beszélhetünk az idegennyelv-oktatásban. Egy-egy kistérségben szigetszerű, viszont igen széles az együttműködések spektruma: a Vasvári kistérségben 14, a Várpalotai térségben 8, a móriiban 7 területen folyik idegennyelv-oktatási együttműködés az általános iskola szintjén.

A zárt kérdésekben nem felsorolt témák mellett több kistérségben a versenyek szervezése, a tanórán felüli oktatás (akár nyelvvizsga-előkészítő, akár szakkör) is része a közösen végzett, egyeztetett munkának. Szintén több térségben nem a többcélú társulás keretében, hanem egyes iskolák között vagy egy-egy vonzáskörzetben valósulnak meg különféle – esetenként a kistérségben találhatónál tartalmasabb, szakmailag igényesebb – kooperációk. Szentesen például alapítványi támogatással idegennyelvi lektorokat alkalmaznak.

A tervezett kooperációk között leggyakoribb a közös pályázatírás, amelynek indítékai a növekvő hazai és nemzetközi pályázati lehetőségek, s a pályázás feltétele: a partnerség, az intézményi és/vagy települési, térségi konzorcium létrehozása. A legtöbb kistérség terveiben szereplő további együttműködési területek közül a pedagógushelyettesítési rendszer és a tanulók mérésének közös alakítása ígéretes a kistérségi szintű közoktatás minőségének és hatékonyságának javítása szempontjából. A tanárok külföldi tapasztalatcseréinek szervezése – amely több kistérség terveiben szerepel – szintén fontos abból a szempontból, hogy bevonhatja a pedagógusok tágabb körét sokféle példa megismerésébe. Ez utóbbi területen a kistérség urbanizációs mutatója¹⁷ szerint markánsan eltérő az együttműködés gyakorisága: a megyei jogú város központú kistérségeknek 45%-a, a többvárosos kistérségek 48, az egyvárosos vagy városihiányos térségek 70%-a vesz részt ilyenben.

A tervezett és az adott területen már megvalósult együttműködések együttesen is csak a kistérségek mintegy felét jellemzik. Ez a XXI. század tudástársadalmának igényeit szolgáló közoktatás szempontjából nem túl biztató helyzet. Azért sem, mert van néhány fontos terület, ahol sem a tények, sem a tervek szintjén nem érzékelhető törekvés az iskolarendszerű idegennyelv-oktatás folyamatosságának megteremtésére, illetve a nem előnyös helyzetű társadalmi csoportok gyermekeinek nyelvtanítása szempontjából alapvető kérdésekben az iskolák és/vagy a nyelvtanárok szempontjain túlmutató egyeztetésekre. Főképp a tanított nyelvek meghatározása, az emelt szintű oktatással kapcsolatos döntéshozatal, valamint az idegennyelv-tanulás alóli felmentés kérdéseinek kezelése tartoznak e problémakörbe.

A középfokú oktatásban mind a megvalósult, mind a tervezett együttműködések gyakorisága még alacsonyabb fokú, mint az alapfokon. Az említett együttműködések főként a magyar középiskolai idegennyelv-oktatás legújabb fejleményeivel kapcsolatos területeket fognak át: a nyelvi előkészítő osztályok-

kal és az érettségivel, ez utóbbin belül is a tanulók nagyobb részét érintő közép-szintű érettségi szervezésével kapcsolatos feladatokat. Hasonlóan az általános iskolához, a nyelvtanítás más szakmai kérdéseinél itt is gyakrabban fordul elő a közös pályázatírás, valamint a tanulók idegen nyelvi közegben való tanulási lehetőségeinek szervezése.

A vizsgálat adatai alapján aggasztónak tűnik, hogy a területi közoktatási ellátás körébe tartozó középfokú oktatásban, amely a kötelező iskolázás befejező szakasza, az idegennyelv-tanítás kérdéseivel meglehetősen elszigetelt módon foglalkoznak. A társulások létrejötte óta eltelt rövid idő, a társulások szabályozása és annak számos anomáliája miatt kevésbé a létező, inkább a jövőben tervezett kooperációk alacsony szintje az, ami problematikus. Döntően az egyes iskolák döntenek el, kit mentenek fel az idegen nyelv tanulása alól; az iskolák határoznak az első és második nyelvről a gimnáziumokban, az óraszámokról – amelyek finanszírozásáról az iskolafenntartó dönt –, valamint a nyelvtanárok munkaerő-gazdálkodásának kérdéseiről. A fenti esetek mellett ilyen a tanulók mérése is, amely tipikusan olyan terület, ahol a térség sajátos társadalmi-gazdasági körülményeinek kontextusában lehet az eredményeket adekvát módon elemezni és értékelni. Ennek ellenére jelenleg csupán kettő, a tervek szerint további 6 kistérségben fogják e feladatot közösen végezni. Egy másik példa: az, hogy egy középiskolás tanulót milyen alapon lehet felmenteni az idegennyelv-tanulás alól, jelenleg 4, a jövőben is csak várhatóan további 4 kistérségben kerül abba a körbe, ahol erről egyeztetnek.¹⁸

A kistérség egésze szempontjából meghatározó ilyen jellegű stratégiai kérdésekben az iskolai, sőt gyakran tanári szintű döntések kizárólagos legitimitása, a talán az intézményi autonómia csorbításaként felfogott kistérségi koordináció hiánya a tanulókat, elsősorban azokat a tanulókat érinti kedvezőtlenül, akik családjai nem tudják igénybe venni a nyelvtanulás iskolarendszeren kívüli eszközeit, és nincs sem megfelelő orientációjuk, sem érdekérvényesítő képességük a nyelvoktatásban eredményes iskolákba való bejutásra. Az ilyen problémák megoldása érdekében a központi szabályozástól nem várható érdemi beavatkozás. Nem csupán a decentralizált oktatásirányítás miatt, hanem azért is, mert a kistérségi szabályozás fő problémája épp az, hogy nem tudja követni a kistérségek igen eltérő adottságait. Az is igaz, hogy a kistérségi oktatásirányításnak nincsenek közvetlen befolyásoló eszközei; ezek kiépítése nagyrészt magukon a kistérségi társulási szereplőkön múlik. A vizsgálat arra hívja fel a figyelmet, hogy a kistérségi idegennyelvi együttműködésekben részt vevők, az ebben érdekelték inkább a kedvezőtlenebb helyzetű, s ettől nem függetlenül a kooperációra, a kölcsönös tanulásra, az információszerzésre inkább rászoruló települések és intézmények. Remélhető, hogy ezek együttesen nagyobb nyomást képesek kifejteni a kistérségi modernizációs folyamatok alakítására, mint a kedvezőbb státusú, s így a települési fenntartókkal egyenként egyezkedő, tanulóikat a bemenet-

nél megválogatni tudó előnyös helyzetű iskolák, s hogy ezzel a kistérségi közoktatás-politikák meghatározó szereplői is élnek majd, s ezzel térségük versenyképessége mellett annak társadalmi kohéziójához is hozzájárulnak.

Jegyzetek

- 1) A szubszidiaritás elve felemás módon érvényesült, mivel a települési önkormányzatok intézmény-fenntartási szabadsága a megyék számára számos kedvezőtlen következménnyel járt.
- 2) A 2006. évi LXXI. Törvény 18. § (3) és (5) bek. szerint, ha valamelyik oktatási intézmény nem felel meg az országos mérés jogszabályi minimumának, a fenntartónak intézkednie kell. Ha az iskola a következő tanévben sem éri el a minimum teljesítményszintet, az új intézkedési tervet az OKÉV felügyeletével kell elkészíteni, megvalósítását az OKÉV hatósági vizsgálat keretében ellenőrzi.
- 3) A hét Regionális Fejlesztési Tanács honlapjáról (egyes esetekben a RFT-k SzMSZ-ei alapján, szintén a honlapokról) a szerző gyűjtése.
- 4) 105/1999 (VII. 6) Kormányrendelet, 8/A §.
- 5) Lásd a 1052/1999 (V.21) és a 1057/2001 (VI.21.) Kormányhatározatokat.
- 6) A 244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet rendelkezett a kistérségi lehatárolás megváltoztatásának módjáról; ezt 2004-ben újabb kormányrendelet, majd a területfejlesztési törvény módosítása tovább módosította.
- 7) Idézet a 2004. évi CVII. Törvény preambulumból.
- 8) A MIASZÖSZ országos hatókörű közhasznú társadalmi szervezet, 2005. májusában alakult meg 19 taggal: www.miaszosz.hu.
- 9) Lásd: *Az Oktatási Minisztérium..., 2004.* A stratégia oktatási miniszteri értekezleten elfogadásra került, de magasabb fórumon nem került tárgyalásra.
- 10) A nyitott koordináció módszeréről lásd: *Kemény, 2002.*
- 11) Témavezető Vágó Irén. A kutatás résztvevői: Balázs Éva, Einhorn Ágnes, Imre Anna, Nikolov Marianne.
- 12) Csak a kistérségek 18,2%-ából kaptunk választ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről, Tolna (20%), Hajdú-Bihar (22,2%), valamint Csongrád és Heves (28,6-28,6%) kistérségeiből. Az átlagot meghaladó számú kistérség válaszolt a Bács-Kiskun (80%), Zala (66,7%), Somogy (60%), Győr-Moson-Sopron (57,1%) és Baranya (55,5%) megyei kistérségekből.
- 13) A legszorosabb korreláció a továbbképzések közös tervezése, szervezése és a szakmai munkaközösségek léte, az előbbieket és a közös pályázatírás (0,7**), a pályázatírás és a munkaközösségek (0,6**), s a továbbképzési egyeztetés és a tanulók értékelésével, mérésével kapcsolatos közös munka (0,6**) között van.
- 14) A kérdőív adataihoz hozzákapcsoltam néhány, a kistérségekről rendelkezésre álló KSH területi statisztikai adatot.
- 15) Mindez mögött nem tapasztalható társadalmi-gazdasági összetételhatás; sem a nyolcosztályos általános iskolák előfordulásának nagyságrendjei, sem a középiskolázásnak a középfokú képzésen belüli súlya nem a térség gazdasági helyzete, munkanélkülisége szerint tagolódik.

- 16) Általában a továbbhaladással kapcsolatban a kistérségek 30%-ában van egyeztetés, további csaknem 40%-ban tervezik (N=63).
- 17) A kistérségeket 3 csoportba soroltam: (1) megyei város központú kistérség (6); (2) többvárosos (21); (3) egyvárosos vagy városiányos kistérség (46).
- 18) Az idegen nyelv tanulása alóli felmentés valójában az iskola és a pedagógus „megszabadulását” jelenti a több tanulási problémával küzdő, családi háttere által kevésbé támogatott gyerekek tanítása alóli felelősségtől.

Irodalom

- Az Oktatási Minisztérium középtávú közoktatás-fejlesztési stratégiája 2004. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Balázs É. 2001: A közoktatási tervezés rendszere, a területi és a helyi tervezés. Palotás Z. (szerk.): *Önkormányzat és közoktatás 2000*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Balázs É. 2002: *A közoktatás a humánerőforrás-fejlesztésben két régióban. Tér és Társadalom 3*.
- Balázs É. 2005: *Közoktatás és regionális fejlődés*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Balázs É. – Imre A. 1999: *A megyei közoktatás-fejlesztési tervek elemzése. Kutatási zárótanulmány*. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet, Kutatási Központ.
- Czeglédy G. 2005: *A közigazgatás megyei és kistérségi szintjeinek intézményi elemzése*. Online: www.idea.gov.hu
- Halász G. – Palotás Z. 2003: A közoktatás irányítása. Halász G. – Lannert J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Kemény G. 2002: Lisszabontól Barcelonáig – változások az oktatás és képzés közösségi koordinációjában. *Új Pedagógiai Szemle 12*.
- Kovács K. 2006: *A közigazgatási reform és a területi közoktatás-irányítás*. Kézirat. Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ.
- Palotás Z. 2000: A közoktatás irányítása. Halász G. – Lannert J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2000*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

PUBLIC EDUCATION AND REGIONAL DEVELOPMENT – “ON THE WAY”

The dissertation, which was published in book form (Balázs, 2005), was prepared to explore how public education contributed to the human resource development of a geographical area and how it could serve the economic competitiveness and social cohesion of the area. The work conceptualised and operationalised the term ‘achievement of the regional system of public education’. Based on statistical data and research, including studies by the author and others others, the dissertation showed several elements of these achievements at two territorial levels (NUTS II and III).

It was planned to extend this research to NUTS IV level, since progress within the system took place in micro-regions for the majority of pupils. Meanwhile, developing

this level has become the core of the reform of the public administration system, increasing the importance of micro-regions in regional policy and, at the same time, restructuring relations among different territorial levels. In this context, the first part of this study analyses the perspectives and dilemmas of territorial public education administration from the point of view of complex regional development.

From the beginning of the social transformation of Hungary there has been weak power on any territorial level of public education administration compared to local, school and state levels. The EU subsidiarity criteria and absorbing structural funds emphasized the importance of the development of territorial administration.

The system of administration of Hungarian public education is integrated into the public administration system, so its development is tied to changes in the latter. Due to the lack of political consensus on the reform of the public administration system, mainly in respect of the functions of regional and county levels and the relation between them, the reform of territorial public education administration is progressing only slowly.

The position of county level administration, dominant under state socialism, has become unstable following 1990. The system of local government introduced then established a form of co-existence of settlements and counties. Some territorial administrative responsibilities were devolved to the counties, but they were also given to settlements. The county-level planning of educational development was introduced in 1996, but the actual legislation gave limited power to influence development initiated at settlement level. There were attempts, and subsequent legal amendments, to strengthen NUTS III level co-ordination but they were again limited due to the legal system.

Regions have existed in Hungary since 1998 as planning and statistical units – but with no historical or social roots. In the absence of regional decentralisation, there are merely a few de-concentrated organisations at this level. The education sector has one such – the National Centre for Public Education Evaluation and Examination (OKÉV) –, which undertakes administrative tasks in the field of state education in the regions.

Expert opinion asserts that, as it is unlikely that a regional self-governance system will be established in Hungary in the near future, any development of the potential of regional administration can be based only on strengthening the roles of de-concentrated institutions. The study shows that the steps taken in the field of vocational educational administration are promising in terms of complex regional development, although those in the public educational administration sector have only just started.

The newest member of territorial-level public education administration is the micro-region (NUTS IV). Although this level has a relatively long tradition, its place in the new administrative system seems to have been settled only since 2004. A law enacted in that year aimed at the institutionalisation of micro-regional associations, at promoting the harmonised development of micro-regions and at a levelling-up process in the area of public services. One aim of the law (increasingly stressed but not originally emphasized) is to improve efficiency. Certain tasks targeting the organisation of public services such as public education, social care and public health, as well as regional development, are compulsory whilst other tasks are voluntary. Since these ‘multi-functional associations of local governments’ at micro-regional level (MALGO) receive considerable state support, only 9 of the 168 statistical micro-regions had not converted themselves into multi-functional units by Spring, 2005.

The MALGO was regarded as an important tool for solving efficiency and quality problems of education in national public education policy. Educational government joined in preparing legislation aimed at establishing multi-functional associations, and this brought several elements of educational policy into effect in the regulations.

The establishment of MALGO changed the public education system in two respects. The first was that micro-regions were made responsible for maintaining schools, so becoming competitors with counties in the educational services market; the second was that micro-regions had to draw up their own two-year development plans for education. All of this meant that the basics of a new sub-medium administrative level were established in public education.

It is not insignificant that a micro-regional system of public education exists, but the development of a system at this level cannot be regarded as radical. The conflict between the public education infrastructure and decreasing pupil number also indicates the need for a more rationalised school network at micro-regional level. Although the mechanics of harmonisation in terms of administration between micro-regions and other territorial or local levels are still to be finalised, efforts can be perceived in the strengthening of coordination in planning at local, micro-regional and county level.

Within micro-regions, and in spite of current anomalies and persisting historical and political obstacles, the conditions for cooperation among (mainly small) settlements and their schools have improved. One element of this potential, deriving from education praxis, is analysed in the second part of this study.

Empirical research dating from Spring 2006, revealed that cooperation in the field of foreign language teaching has now been introduced at the micro-regional level. Cooperation of this type can be regarded as an important building-block for improving the foreign language competence of pupils in territorial public education. Regional coordination of foreign language teaching is considered to be significant for socially disadvantaged pupils, since it is them who have no access to channels of non-formal language education. Continuity in foreign language learning, the languages taught are all essential conditions for achieving high levels of language competence in schools.

This research, based on electronic questionnaires and interviews with the educational executives of micro-regions, was carried out in a period when micro-regional associations had just been formed. On this occasion, organising the tasks which were either compulsory or qualified for financial support from the state dominated discussion within the associations. Due to essentially limited involvement, the percentage of the questionnaires returned was 43,5%, and so the results can be taken as ‘best practice’ although this can be a tool for the open method of coordination (OMC).

The main setting for formal co-operations in the field of foreign language education is the so-called working-group of language teachers. Working-groups for different subjects are found in 60% of micro-regions, but in less than a quarter in respect of foreign languages, where their geographical spread is very diverse. They are found mainly in micro-regions that are generally more cooperative than the average and are more frequent in places where the proportion of the young is relatively high and where education as such is a more important issue for the public than in other regions. One possible factor that may help to explain this cooperativeness is the longer time spent earlier in various forms of association. This is supported by the fact that foreign

language working-groups are mostly found in micro-regions of this character. This depiction can be augmented by one factor, which might have significant consequences in the development of micro-regional education administration. Co-operation is more frequent in micro-regions that consist mainly of small settlements and small schools. In secondary education the willingness to collaborate on issues of language teaching can be found in micro-regions where the weight of vocational training schools is high. Several factors may reinforce this: limited choice in selecting pupils and increased mutual dependence are two of these. Schools have considerable legal autonomy, and this autonomy in schools with a high reputation is a stronger factor in the processes giving rise to co-operation than the opinions of the authorities maintaining the schools.

The regional distribution of micro-regions where the coordination of foreign language education can be found is very uneven. There is, in fact, only one larger area in Hungary – one of the less developed ones – where a majority of micro-regions fall into this category and so where the process goes beyond the NUTS IV scale. Some other micro-regions can be seen as islands dotted over a broad sweep of types of co-operation, which have no influence on educational administration, and there are close connections between some schools or within a smaller area. Among these, we find noteworthy common activities such as employing a foreign language lector serving more than one school. In general, however, the decisions taken at school or, frequently, at teacher level, in respect of foreign language teaching issues dominate. A lack of territorial coordination has a negative effect on pupils with a poor family background – those without the tools necessary for taking remedial measures in the foreign language teaching market and without ability to express their interest. State-level regulation cannot solve this problem, since state regulation cannot conform to the widely divergent conditions of the micro-regions. In addition, micro-regional administration has few direct tools and so much depends on the practitioners in cooperative development.

In summary, the research indicated that educational administration at micro-regional level can count more on settlements and schools in socially and economically disadvantaged situations in developing coordination in foreign language education. At the same time, the ways for these to express their interest should also be developed and applied in micro-regional policy-making.

CZENE ZSOLT

Született: Szeged, 1972

Iskolák:

- 1991 Bartha János Kertészeti Szak-
középiskola, Szentes
1996 Gödöllői Agrártudományi
Egyetem Környezet- és Táj-
gazdálkodási Intézet, Gödöllő
2004 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahelyek:

- 1998–2003 egyéni vállalkozó területfejlesztés, vidékfejlesztés szakértői feladatokkal, Szeged
2003 Csongrád Megyei Agrárkamara, szaktanácsadási munkatárs, Szeged
2003– VÁTI Magyar Urbanisztikai és Regionális Fejlesztési Kht. Stratégiai Tervezési és Értékelési Igazgatóság

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- 1996–1998 Magyar Urbanisztikai Társaság
2001–2002 Dél-Alföldi Népművészeti Egyesület
2004– Stratégiakutató Intézet kutatócsoport

Munkáért kapott elismerések:

- 1996 Diplomadíj, Magyar Urbanisztikai Társaság

Tíz legfontosabb publikáció

- Czene, Zs. 2001: A nap, a hold, a csillagok. Gondolatok a területfejlesztés alapkérdéseiről. *A falu*. 1., pp. 79–84.
- Czene, Zs. 2001: Segítség! Valaki engem fejleszteni akar! A szentesi kistérség fejlesztése. *Falu Város Régió*. 6., pp. 31–33.
- Czene, Zs. 2002: Kulturális örökség a szentesi kistérségben. *Falu Város Régió*. 4., pp. 9–13.
- Czene, Zs. 2002: És hol vannak a híres belső erőforrások? *A falu*. 2., pp. 55–60.
- Czene, Zs. 2002: A kulturális örökség területfejlesztési megközelítése. *Tér és Társadalom*. 4., pp. 25–38.
- Czene, Zs. 2003: Pusztuló falvak – teremtő élet; kulturális örökség és regionális megújulás. Mezey, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 353–370.
- Czene, Zs. 2003: A horizont mögött. A területi politika értékközvetítő szerepe. *A falu*. 1., pp. 37–43.
- Czene, Zs. 2004: *A kulturális örökség szerepe a területfejlesztésben*. Ph.D. értekezés. Pécs.
- Czene, Zs. 2005: A kulturális örökség metaelméleti nézőpontból. Varga, Cs. (szerk.): *Metaelmélet-metafilozófia. Metaelméleti könyvek 2*. Stratégiakutató Intézet, Nagykovácsi. pp. 310–327.
- Czene, Zs – Jávor, K. 2006: A tanyák: XXI. századi végváraink. *A falu* 2., pp. 13–25.

7. A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG SZEREPE A TÉRSÉGFEJLESZTÉSBEN

Czene Zsolt

Bevezető: a vizsgálat indoka, célja, kutatási hipotézisek

A kulturális örökség lényegében viszonyítás. Viszonyítás az időhöz: az örökség a korábbi nemzedékek épített, tárgyi és szellemi, kulturális hagyatéka. Viszonyítás másokhoz: az örökség mindig egy tájegységhez, népcsoporthoz, néphez, kultúrkörhöz kapcsolódik, az egyéni és közösségi önazonosság alapja, amely egyszerre közösségi keret és elválasztó határ. Viszonyítás az életmódhoz és a gondolkodásmódhoz: az örökség megítélése mindig más, egyszer félretesszük, mert a saját utunkat akarjuk járni, másszor tudatosan visszakanyarodunk hozzá, merítünk belőle, újraértelmezzük. Mindennapi életünkben egyéni és közösségi szinten is jelen van, legfőljebb nem tudatosul.

Területi vonatkozásai alapján kerülhet a területi kutatások és a terület- és vidékfejlesztés érdeklődési körébe. Hozadéka a domináns gazdasági és gazdaságfejlesztési szempontú regionális tudomány és területfejlesztés szemléletének tágitása, megközelítéseinek árnyalása. Az örökség arra példa, hogy a gazdaságon túl is van élet, a gazdaságot pedig nemcsak pénzben mérik. Persze fontos az örökség a gazdaságnak is: ez alapján került be a legfontosabb területfejlesztési és vidékfejlesztési (európai) dokumentumokba, programokba. Ugyanakkor bár a különböző szakpolitikák részletesen foglalkoznak vele, a tudomány inkább csak követi ezeket. A fejlesztés már „örökségiparnál” tart, az örökségvédelem alig győz a sokféle szempontnak megfelelni, az örökség szó gyakori használatától erősen kopik a tényleges tartalom és a határok elmosódnak; a tudomány pedig nehezen tudja a saját részhalmozainak rendszerébe illeszteni. A kulturális örökséggel szakmailag azért érdemes foglalkozni, hogy valódi tartalommal lehessen megtölteni, ki lehessen bontakoztatni a terület- és a vidékfejlesztésben. Tudományos szempontból alkalmas arra, hogy a tudomány új fejlődési irányába illeszkedő interdiszciplináris kutatás témája legyen, mint ilyen integrálja a környezet – társadalom – gazdaság együttes szempontrendszerét, kapcsolódjon a nemzetközi tudomány kurrens témáihoz, összekapcsolja az elméleti kutatásokat és a gyakorlati alkalmazásokat, a regionális tudomány új szempontja legyen.

A kutatás célkitűzései

- *A kulturális örökség fogalmának, tartalmának elhelyezése a regionális tudományban, területfejlesztési szempontú értelmezése és definiálása.*
- *A kulturális örökség területi fejlődésben betöltött szerepének feltárása: térségi jelenlétének, egy térség társadalmi – gazdasági helyzetére, fejlődésére gyakorolt hatásainak, térségi-területfejlesztési viszonyrendszerének vizsgálata.*
- *A kulturális örökség területfejlesztésben, területi tervezésben, regionális politikában történő hasznosítási lehetőségeinek és környezetének vizsgálata: szakpolitikai, tervezési és végrehajtási szinten hogyan épül és építhető be a területi tervezésbe és a térségfejlesztés gyakorlatába, a fejlesztési stratégiák módszertani továbbfejlesztésében hasznosítható-e.*

A kutatás hipotézise

Kutatásom kiinduló hipotézisét az a feltételezés adta, hogy a kulturális örökség támogatólag hat egy térség fejlődésére, társadalmi és gazdasági téren egyaránt. Vagyis a kulturális örökség és egy térség társadalmi – gazdasági fejlődése között kölcsönös kapcsolat és egymásra hatás van. Azzal együtt megtartottam ezt a hipotézist, hogy egzaktnak, a tudomány hagyományos eszköztárával nem igazolható. A mérhetőség a probléma: a kulturális örökség kvantitatív módszerekkel legfeljebb részlegesen mérhető. Emellett értelmezési probléma, hogy mi a térségi siker, van-e vagy milyen az összefüggés a siker és egy térség múltja, az ott élők identitása, értékrendszere között; mi lehet a viszonyítási alap, s különböző viszonyítási alapokon milyen eredményekhez jutunk; milyen összefüggés van regionalitás és a kultúra között; a területi fejlettség – elmaradás mit tükröz ebből; egyáltalán: mi a kulturális örökség? Mivel e kérdések nagyrészt túlmutatnak e kutatáson, a kutatást előkészítő, alapozó, feltáró jelleggel végeztem. Céлом volt az is, hogy kutatásom az elméleti, szintetizáló kutatási oldalt erősítse.

A kutatás eredményei

*Mennyiben, hogyan tudja bővíteni a kulturális örökség
a regionális tudomány szemléletét?*

A kulturális örökség vizsgálata a regionális tudománynak a jelenleginél szélesebb ismeretelméleti alapot adna. A regionális tudomány egy meglehetősen szűk részdiszciplína, önálló tudományként való elismerése megkívánja, hogy a más tudományokból összeillesztett szempontok mellett a tudomány egészéhez szóló kérdésekhez is hozzá szóljon. A kulturális örökség általános jelentése és

sokágú fogalmi, tartalmi, szakági kapcsolatrendszere erre alkalmassá teheti. Az örökségben és területi összefüggéseiben ugyanaz a sokszínűség érvényesül, mint a területiségben, az örökség a területi változatosság egyik eleme.

A kulturális örökség történelmi távlatokba helyezi, ezáltal árnyalja a térségi fejlődést és sikert. A történelem tanulsága szerint a gazdasági prosperitás és növekedés nem állandó, a fent és a lent térségek között, térségeken belül társadalmi csoportok, ágazatok, megélhetési formák között folyton változik. Emellett egy térség gazdasági fejlődése sokszor más térségek gazdasági kizsákmányolásával, a közös ökológiai rendszer károsításával vagy a társadalmi különbségek túlzott növekedésével van összefüggésben. A regionális tudomány pedig nem lehet ezekkel a jelenségekkel semleges viszonyban. Az örökség szempontja segíthet a regionális tudomány értékpreferenciájának kialakításában. Egy térség „sikerét” az egyoldalú gazdasági és jóléti szempontok helyett célszerűbb a fejlődés és az ottani élet harmóniája (viszonylagos egyensúlya) szerint megítélni. Inkább az a térség a sikeres, amely fejlődésében megőrzi a természet – társadalom – gazdaság egyensúlyát nemcsak az adott helyen, hanem azokban a térségekben is, amelyekre az bármilyen módon hatást gyakorol.

A kulturális örökség a kulturális szempontokat erősíti a területi kutatásokban. Ezek vizsgálata másodlagos, bár fontosságát elismerik. A kulturális tényezőknek ugyanis meghatározó szerepük van a területi fejlődés olyan háttértényezőiben, mint identitás, közösség, társadalmi kohézió, értékrend, erkölcsi normák, szemlélet, tudás, munkakultúra, hagyományok. A kulturális tartalom erősíti a regionális tudomány interdiszciplináris jellegét. A kulturális örökség a területi egyenlőtlenség és különbségek gazdasági dimenziója mellé a kulturális aspektusokat hozza. A regionális fejlődés tényezői nem ragadhatók meg tisztán gazdasági logikai vagy matematikai modellekkel (Polése, 1995). A gazdasági dinamizmus sokszor kulturális értékvesztéssel jár, a gazdasági elmaradottság ellenére pedig lehetséges magas kulturális teljesítmény, de legalábbis élő hagyomány. A kulturális örökség időtávlataival rávilágít a térségi fejlettség megítélésének viszonylagosságára.

Mit jelent és miért fontos a kulturális örökség a területfejlesztés számára?

A kultúra azáltal, hogy az életminőség egyik eleme és a gazdaság egyik háttérfeltétele vagy ágazata, a területi fejlődés egyik legfontosabb tényezője. A kulturális örökség nem választható el a kultúrától, lényegében az örökséggé válás vagy az örökséghez való viszonyulás is kulturális kérdés. A *kultúra és a kulturális örökség* egymással kölcsönös hatásrendszerben és átfedésben lévő, de minőségükben különböző jelenségek. Kölcsönösen egymás forrásai és eredői. A kulturális örökség a mindenkori kultúra alapját vagy viszonyítási pontját képezi, a kultúra pedig idővel kulturális örökséggé válik. Kultúra és kulturális örökség

metszéspontjában áll például az identitás, a közösség, a hagyomány. A kulturális örökség azonban nemcsak a kultúra öröksége, hanem komplex örökség, amelyet döntően a kultúra tart össze. A kulturális tartalom emeli az örökséget a kultúra általános, az ember és a társadalom viszonyrendszerét egybefoglaló szintjére. Az örökség a múlthoz fűződő viszony kifejezője, a társadalmi tudat egyik eleme, ezáltal térségfejlesztési tényező.

A kulturális örökség összefügg a kultúra határokat vagy éppen kapcsolatokat kijelölő, azonosulási, önmeghatározási vagy éppen elkülönülési, partikularizációs lehetőséget kínáló szerepével. Abban az esetben, ha a világ jövőjét a *civilizációk közötti konfliktusok* fogják jellemezni, a kulturális örökség mint identifikációs és védelmi rendszer kerül előtérbe. Védelme felértékelődik, igaz, csak a saját kultúrkörön belül, egyéb esetben konfliktusforrás. Amennyiben a *multikulturalizmus* modellje érvényesül, melynek következtében a különböző kultúrák összekeverednek, a kulturális örökség helyzete kettős lehet: egyrészt számos eleme a világméretű kulturális csere eredményeként szimbólumként, tudásként kiléphet az adott kultúrkörből, hatása így kiszélesedhet, sok eleme azonban éppen emiatt háttérbe szorulhat. A kulturális örökség jelentősége azáltal nő meg, hogy a lokális és regionális kötődés alapja lesz, s a kultúrák együttélésének modelljében fel- és átértékelődik: mi belőle a fontos a jövőre nézve? A kulturális globalizáció alapvetően érinti az örökséget.

Az *identitás* a jövőben (a globális-lokális világban) rendkívül fontossá fog válni, egyrészt mint választási lehetőség, azaz, hogy ki melyik közösséghez, milyen kulturális értékrendhez tartozást választ, másrészt mint probléma, azaz éppen a sokféle kulturális hatás miatt nehéz lesz a közösségi és az egyéni identitás megtalálása, megőrzése. Egyre kevésbé lesz feltételezhető a közösségi – társadalmi kulturális azonosság (ennek bomlása jelenleg is tapasztalható), sokkal inkább egy széles, szinte mindenkinek elérhető közös, meglehetősen vegyes kultúrkincs létrejötte, és az abból való egyéni vagy kisközösségi választás valószínűsíthető. Magyarországon még kevésbé, de Nyugat-Európában növekvő (nemcsak) kulturális probléma a bevándorlók helyzete. Például ők melyik kultúrát és kulturális örökséget fogják vállalni és követni, a befogadó államét (nemzetét) vagy a sajátjukat és hogyan alakul ez a generációk során? Hogyan fog mindez visszahatni a befogadó ország kultúrájára és kulturális örökségére? Azáltal pedig a régió fejlődésére, helyzetére?

Az életmóddal, szokásokkal, ünnepekkel kapcsolatban lévő, múlt és jelen viszonylatában egyfajta folytonosságot teremtő hagyomány az örökség egyik legfontosabb eleme, dinamikus jellegének fő alakítója. A „hagyományalapú társadalom”, illetve a „hagyományalapú tudástársadalom” koncepciója (*Csörgő*, 2000, *Hoppál*, 2002) kiemeli a kulturális örökség legfontosabb elemét és jelentőségét: a benne örökött *tudás- és tapasztalatkészletet*. Az örökség ugyanis elsősorban azzal képvisel értéket, hogy az ember világhoz fűződő viszonyának meg-

ismerését, megértését segítheti azáltal, hogy régebbi időkből objektumokat, vagy szokásokban, mítoszokban, mondákban, mesékben megörökítve tapasztalatokat, tudásokat őriz meg. Az örökség minden eleme a maga szintjén és minőségében képvisel valamilyen tudásértéket. Nem feltétlenül átvenni kell ezt a tudást, hanem tudástárként kezelni, mert tanulságként vagy mintául szolgál. Szemlélteti, hogy lehet(ett) másképpen is élni és a világról gondolkodni. Az örökségben rejlő tudás közösségi és egyéni szinten is érvényes. Kérdés azonban, hogy mennyire feltárt és mennyire érvényesül, ismeri-e, érdeklődik-e iránta, használja-e a társadalom (Erdősi, 2000)? Mi az, amit meg kell őrizni belőle, hogyan, mi célból és milyen társadalmi körben? Hogyan történik a megőrződése, hagyományozódása, átörökítése vagy éppen az elvesztése? Hogyan biztosítható a széles társadalmi hozzáférés, mit változtat ezen a digitális feldolgozás és archiválás lehetősége (*digitális kulturális örökség*)? Az örökség szempontjából kulcskérdés az emlékezet és a neki tulajdonított értelem és jelentőség.

A tudományos és szakmai közvélemény egyöntetű álláspontot képvisel abban, hogy az örökség érték, melyet ebből következően meg kell őrizni. Erre épül az örökségvédelem szerteágazó jog- és intézményrendszere. Az *örökség értéke* alapvetően három értékkategória szerint értelmezhető. Egyrészt az örökséget értéké teszi történetisége, hogy valamely korból fennmaradt, megőrződött. Másrészt az örökségnek az esetek többségében – de nem feltétlenül minden esetben – van esztétikai (művészet- és kultúrtörténeti) értéke. Harmadrészt az örökség a régi korok és emberek tudásának lenyomata. Az értéktartalom kapcsán szembeötlő a kulturális örökségre vonatkozó tudományelméleti keretek bizonytalansága, illetve a mérési-értékelési szempontrendszer hiánya. Összességében megállapítható, hogy az egyes tényezők megítélése mindig az adott kor és helyzet (tér–idő–társadalom, funkció) viszonylatában dől el. Emellett gyakran ami a gazdasági fejlődés szempontjából pozitívum, az a társadalmi és kulturális hatások szempontjából negatívum, és természetesen mindez történelmileg és kultúránként is változik.

A kulturális örökséghez kapcsolódó tudományokban, szakágakban (műemlékvédelem, örökségvédelem, tájvédelem, kulturális földrajz és gazdaságtan, stb.) felmerülő szempontok, felfogások kirajzolják a témakör komplexitását és összefüggéseit. Az örökséggel való foglalkozás új diszciplínaként is jelentkezik mint örökségföldrajz (Graham–Ashworth–Turnbridge, 2000) vagy örökségtudomány (Nagy, 2002). Jellemző folyamat az a szemléleti változás, hogy a kulturális örökség fogalma az alapjelentést adó műemlékvédelmen, illetve hagyományőrzésen túl folyamatosan tágulva további szférákat integrál, így az „örökség diskurzusba” további tudományok és szakterületek kapcsolódnak be. Megjelenik az *integrált örökségvédelem* (Rácz, 2000). A kulturális örökségnek azonban olyan széleskörű jelentéstartománya van, hogy könnyebb a részeit (pl. épített örökség) meghatározni, leírni és kezelni, mint magát a komplex jelenséget

együtttest. Pontos definíciója nem igazán fogalmazható meg. A komplex kezelésre törekvő örökségvédelem megkívánja a szakmai részszerkezetek közelítését és integrálását, melynek egyik horizontja a terület- és vidékfejlesztési funkció lehet. Ez hosszú távon elvezethet esetleg az önálló örökségtudományhoz, ehelyett azonban inkább olyan örökségkutatásra van szükség, ami a tudomány egészébe épül bele. Az örökséggel való foglalkozás (legalábbis a területfejlesztés felől) elsősorban szemlélet, másodsorban eszköz és módszer, a tudomány- és szakmaközi párbeszéd egyik területe.

Területi szempontból a kulturális örökség a kulturális, társadalmi és gazdasági folyamatok, tevékenységek egy térséghez folyton halmozódva hozzájáruló lenyomataként értelmezhető. Ha így fogjuk fel, akkor nemcsak értékek halmaza, hanem visszahúzó erő is lehet. *Dinamikus alap*, amelyen az adott térségben, közösségben lezajló minden (pozitív és negatív) folyamat lejátszódik, és amely ezáltal folyamatosan változik.

Területfejlesztési szempontból értékelhető a kulturális örökség minősége és állapota. Ehhez az örökséget tartalmában pozitív és negatív elemekre kell bontanunk. A pozitív elemek az örökségértékek, amelyek így egy térség belső erőforrásai is. A negatív tartalmat az olyan múltban történt eseményből adódó gyengeségek és hiányok hordozzák, amelyek az erőforrások kihasználását gátolják, gyengítik. Az örökség hármasszempontját tekintve a pozitív elemek (örökségértékek) viszonylatában mindhárom értékkategória – történeti, esztétikai és tudásbeli –, míg a negatív elemek esetében a tudásértékből a tapasztalatlanság értelmezhető. A *kulturális örökség minőségét* a pozitív és negatív tartalmú elemek viszonyaként határozhatjuk meg. A regionális versenyképesség szempontjából például hogy ha az örökség pozitív elemei dominálnak, az a térség fejlődését segíti, míg ha a negatív tényezők hatása erősebb, az fejlődésében elmaradáshoz, zavarhoz, válsághoz vezet.

A *kulturális örökség állapota* a pozitív és negatív tényezők által kialakult hatások eredőjeként értelmezhető. Amennyiben az örökség pozitív tartalmú elemei minőségükben jelentősek (azaz jelentős értékek) és hatóképességüket sem veszítették el (tehát élő, működőképes ez az erőforráscsoport, a közösség ismeri, értékeli, használja), akkor a kulturális örökség élő, működő, hatóképes. Azok az örökségelemek, amelyek elvesztik hatóképességüket, holt örökséggé válnak, s részei maradnak a kulturális örökségnek, de fejlesztési erőforrást már nem, vagy csak újraterepítés után jelenthetnek. Ezzel teremtődik közvetlen összefüggés a kulturális örökség állapota és a térség fejlődőképessége között. A kulturális örökség befolyásolja, értékeivel segíti egy térség fejlődését.

Az örökség egy térség/közösség múltjának lényegében valamennyi elemét és következményét hordozza. Mindig egyedi: adott tájnak, közösségnek mindig megvan a maga története, így öröksége. Ezért benne területileg jelentős különbségek vannak. Ez a *különbözőség mindig minőségi*, azaz másságot, különbözőséget

jelent. Értékbeli különbség az egyes kultúrák, nemzetek, közösségek örökségében nem tehető. Hogy mi és mennyire fontos, illetve, hogy mit jelent, mindig adott helyen, időben és helyzetben dől el. Az örökséghez való viszonyulás mindig *szubjektív* is, azaz nincs olyan része a kulturális örökségnek, ami mindenki számára ugyanazt jelentené, még akkor sem, ha jelentőségét mindenki (el)ismeri. Értéküket tekintve természetesen azok a dolgok emelkednek ki, amelyek egy nagyobb közösség, akár az emberiség egésze számára jelentenek valamit, mint a Világörökség vagy a nemzeti örökség; s bár ezek ismertsége, fontossága, értékkelé válása történelmileg és kulturálisan megalapozott, tulajdonképpen mindig *szubjektív* választás eredménye. Ezen értékeknél az örökségi érték mellett belép a *reprezentativitás*: az örökség a város, nemzet, civilizáció jelképe is lehet. Az esetleges értékminőségbeli különbséget ez megint relatívvá teszi. Az örökségnek ez a fajta minősége tehát nem minősítő, hanem tartalmi jellegű. Vizsgálatát nehezíti a dinamikus változás és az objektív mérés lehetetlensége, illetve a sok lehetséges vizsgálati szint.

A kulturális örökség a *területfejlesztésben két oldalról* kerül elő: egyrészt szellemi, kulturális vagy tárgyi – anyagi erőforrás, kulturális többlet, amely közvetlen vagy közvetett gazdasági tényező; amire a területfejlesztés építhet, illetve amely hatékonyságának egyik háttérfeltétele. A másik oldal a védelem, a megőrzés, amely ágazati (műemlékvédelem, táj- és természetvédelem, kulturális javak védelme) keretben valósul meg. A területfejlesztés szerepe azonban elmentmondásos, mert az örökséghasznosításnak be kell épülnie a fejlesztési politikába, ugyanakkor a területfejlesztés ellenérdekelt is lehet az örökségvédelemmel. Az örökség szempontjából ugyanis a fejlesztés hatásai negatívak is lehetnek. Ez általánosan felveti az *értékválasztást*: milyen problémák megoldását tűzi ki célul, milyen elveket, módszereket, gyakorlatot követ a területi politika? Az örökség három szempontra világít rá: a komplex és integráló fejlesztésre; a kulturális és társadalmi aspektusok erősebb hangsúlyára, a fejlődés egyensúlyára, vagyis az össztársadalmi eredményre; valamint a térségenként különböző módszerekre. Mint közösségi tulajdonú és használatú „erőforrás”, az örökség megóvásában, kezelésében, használatában kulcsszerepet kell, hogy kapjon a helyi közösség, ezáltal az örökség közösség-szervező, a közösségi részvételt biztosító tényező.

A kulturális örökséggel kapcsolatban egyre nagyobb teret kap az elgondolás, hogy az örökség gazdaságilag hasznosítható érték, lényegében piaci termék, árucikk (*Graham–Ashworth–Turnbridge*, 2000). Ennek három oldala van: egyrészt az örökségértékek gazdaságilag közvetlenül kiaknázzhatók, vagyis rájuk jövedelmező gazdasági tevékenység építhető, másrészt az örökség a gazdasági élet fejlődését és a tőkevonzást közvetetten segítheti mint kedvező társadalmi-kulturális feltétel, harmadrészt az örökség reprezentálja az adott várost, vidéket, országot, mint ilyen marketing eszköz és a térség egyediségének megjelenítője.

A kulturális örökség gazdasági jelentőségét természetesen nem lehet vitatni. Azonban az örökséget erre leegyszerűsíteni sem lehet. A kulturális örökség a gazdasági jelentőségnél lényegesen több, hiszen nem minden eleme tehető gazdasági értéké, pláne nem pénzben megjelenő haszonná, s ez nem is lehet cél. *Az örökség ugyanis nemcsak gazdasági tényező,* és csak egyik oldala a gazdasági jelentőség. Egyrészt nem minden örökség képvisel gazdasági értéket, legalábbis sok örökségértéknél ez csak közvetetten jelentkezik. Másrészt az örökségiparban forgó örökség is hordoz a gazdasági értékén túl más tartalmakat. Az örökség tehát elsősorban kulturális, és nem gazdasági tényező. Gazdasági jelentőségét is elsősorban *kulturális jellegű hozzáadott értéke* adja. Mindig kérdés, hogy sérül-e vagy sem a gazdasági hasznosításnál az örökség kulturális érték tartalma? Ebből a szempontból *Graham–Ashworth–Turnbridge* is „fenntartható örökségi fejlesztésről” beszél, vagyis úgy célszerű kiaknázni az örökségben rejlő gazdasági lehetőséget, hogy közben az örökség kulturális értéktartalma sem sérül. Ugyanakkor nem feltétlenül kell e kettőt szembeállítani: az örökség is arra világít rá, hogy a természet–társadalom–kultúra–gazdaság szektorok szétválasztása helyett olyan új (többek között közgazdaságtani) felfogásra van szükség, amely egészben gondolkodik.

A gazdasági jelentőségnél jön elő leginkább az örökség *közvagyon* jellege (Nagy, 2003). Az örökség ugyanis alapvetően közvagyon, tehát a róla való ismeret, a hozzáférés mindenkinek joga. Számos olyan eset van azonban, amikor az örökség magántulajdonban van, vagy vagyonkezelés révén szolgál magánérdeket (is). Mindig kérdés, hogyan érvényesül a közvagyon jelleg és a közérdekű hozzáférés, valamint, hogy melyik az elsődleges, amikor ütközik a kettő. *Monok* ezzel kapcsolatban a köz és a magán mindenkori ellentétét fogalmazza meg, ugyanakkor azt is állítja, hogy sem a közösségi célokat, sem a magáncélokat nem célszerű kizárólagossá tenni (Monok, 2005).

Fel kell tenni azt a kérdést is, hogy meddig érdemes elmenni a gazdasági haszon miatt, akár az örökség manipulálásáig? Az örökségiparral kapcsolatban szinte minden esetben vizsgálható, hogy mennyire épít a *valódi és a fiktív kulturális örökségre*. Üzleti szempontból ugyanis az örökség valós vagy fiktív volta könnyen háttérbe szorul, hiszen az örökséget mint terméket el kell adni, s ennek be kell hoznia az árát: tehát széles közönséget kell kiszolgálnia, megfelelően kulturális igényeinek. További kérdés, hogy ezek hogyan épülnek be az egyéni és társadalmi tudásba, s ennek milyen következményei vannak.

A kulturális örökség manipulálhatósága a *politikai–hatalmi összefüggésekben* is kérdés. A múlt és az örökség mindenkori értelmezése ki van szolgáltatva az aktuális társadalmi (erő)viszonyoknak és ideológiáknak (Erdősi, 2000). A múlt egyes eseményei felértékelődhetnek, kiemelhetők, feljavíthatók, de meg is tagadhatók és elhallgathatók, az éppen aktuális igényeknek megfelelően. A múltismeretünk nem feltétlenül pontos, így az sem, amit örökségünknek tartunk.

A kulturális örökséget *meg nem újuló erőforrásnak* tartjuk (Máté, 1999, 2000). Ez azt jelenti, hogy az örökség nem teremthető újjá, legföljebb másolható. Ez hívta életre az örökségvédelmet. Mivel azonban örökség napról napra keletkezhet, az aktuális, folyamatos kulturális értékteremtésen, létrejövő építészeti, művészeti alkotásokon keresztül mégis beszélhetünk az örökség teremtéséről (bár az örökséggé válás mindig később következik be). Ilyen értelemben tehát az örökség mégis *megújuló erőforrás*, igaz, ez mindig azt jelenti, hogy új elemek kerülhetnek a régiek, elveszettek helyébe.

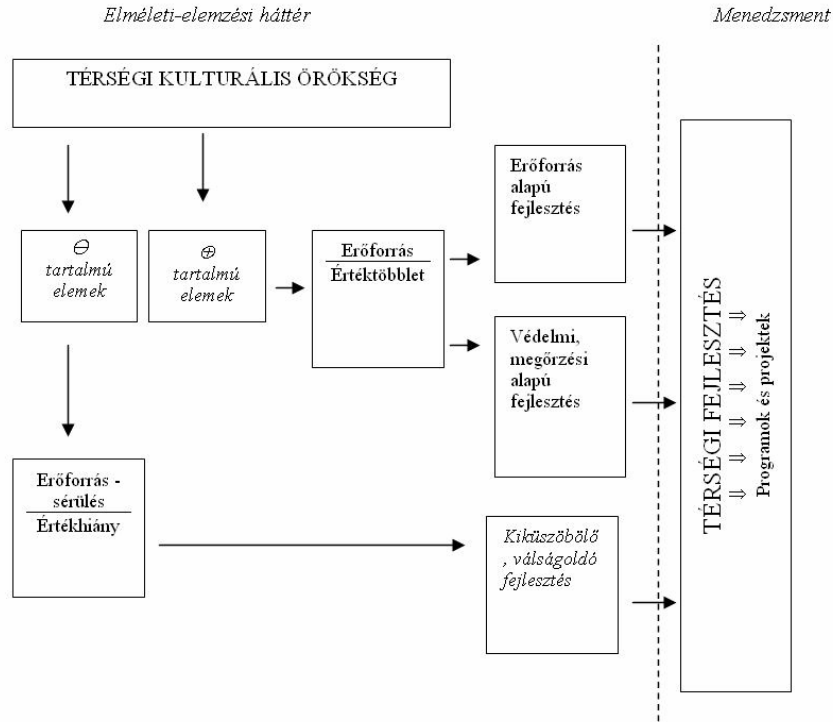
A kulturális örökséget *egyszerre kell megőrizni és meghaladni*. Nem lehet sem gazdasági, sem kulturális értelemben csak az örökségből megélni. Tradíció és modernitás ilyen értelemben nincs ellentétben egymással, hiszen minden tradíció született egykor, lehet, a maga korában még innovációként, újításként. Az örökség tehát fontos, ápolni, védeni kell, de ugyanilyen fontos, hogy meglegyen, fennmaradjon az a kulturális, társadalmi közeg, amelyben a kultúra teremtő ereje érvényesülni tud. Vagyis a jövő kulturális öröksége szempontjából is a legfontosabb az adott *közösség kulturális értékteremtő tevékenysége*. A kérdés az, hogy születnek-e a mindenkoriban jelenben olyan dolgok, amelyek nemcsak történetiségük miatt, hanem értékeik okán válnak eljövendő korok megbecsült örökségévé? Ezt végiggondolva látható, hogy a kultúra és a kulturális örökség nem önmaguk miatt fontos, hanem mert a fenntarthatóság egyik szegmensét képezik, a társadalom létének talán legfontosabb hátterét jelentik, amely kihat a gazdasági és természetesen a regionális fejlődésre.

A kulturális örökség pozitív és negatív tartalmú elemei szerint modellezhető, hogy mit jelent a kulturális örökség a területfejlesztésben (*I. ábra*). Az örökség pozitív hatótényezői erőforrást jelentenek és értéktöbbletet hordoznak, ezért ezeket fejleszteni és védeni kell – eszerint erőforrás alapú (a bennük lévő értékeket kibontakoztató), illetve védelmi, megőrzési alapú (amikor az örökségvédelem dominál) fejlesztésről beszélhetünk. Az örökség negatív hatótényezői ezzel szemben erőforráshiányként, sérülésként, értékhiányként jelentkeznek, amelyek oldására kiküszöbölő, válságoldó fejlesztések szükségesek. Akár e szempontok szerint is felépíthető egy területfejlesztési program és annak projektjei.

Ha a fejlesztési programokat és projekteket nézzük, a legtöbb értelmezhető abból a szempontból, hogy hogyan viszonyul a kulturális örökséghez. Az örökséggel kapcsolatba hozható térségi fejlesztési projektek infrastrukturális – épített környezeti, társadalmi – közösségi, gazdasági, illetve táji – környezeti (vagy más) kategóriái (mint egy mátrix) egybevetethetők az örökségre mint erőforrásra vagy védendő értékre vagy éppen az értékhiányra építő fejlesztési beavatkozási kategóriákkal. E módszer alkalmas a térségi fejlesztések kulturális örökségre gyakorolt hatásának, illetve fordítva, a kulturális örökség terület- és vidékfejlesztési programokat, projekteket meghatározó szerepének elemzésére, az összefüggések feltárására.

1. ábra

A kulturális örökség mint beavatkozási logika a területfejlesztésben

Forrás: Saját szerkesztés.

Hogyan járulhat hozzá a kulturális örökség a területfejlesztési tervezés és gyakorlat továbbfejlesztéséhez?

A kulturális örökség hasznosítása és kezelése jelenleg is része szakpolitikai, program- és támogatási szinten a terület- és a vidékfejlesztésnek. Az Európai Unió regionális politikáját orientáló Európai Területfejlesztési Perspektívában (ESDP) az európai területfejlesztési politika három fő célja közül az egyik a természeti és kulturális örökség védelme és fejlesztése. Ennek alapján megtaláljuk az *EU strukturális és kohéziós politikájának* támogatási rendeleteiben, eszközeiben, az azok alapján készülő nemzeti fejlesztési programokban. Magyarországon szerepelt a Regionális Operatív Programban mint várak, kastélyok, világörökségi területek fejlesztése, az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Prog-

ramban mint a vidék tárgyi-szellemi örökségének megőrzése (2004–2006). A 2007–2013-as programidőszakra vonatkozó Európai Regionális Fejlesztési Alap (gazdaságfejlesztéshez, turizmushoz kötődő kulturális értékek) és az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap támogatási területei (a vidék tárgyi és szellemi öröksége megőrzése) továbbra is helyet kaptak, így a megfelelő hazai (regionális) operatív programok, illetve a Nemzeti Agrár-vidékfejlesztési Programban is megtaláljuk őket. A hazai területfejlesztési politika körvonalait elsődlegesen megadó megújított *Országos Területfejlesztési Konceptióba* (OTK) átfogó célként került be az örökségvédelem. Az Országos Területrendezési Terv (OTrT) tervezetében önálló védelmi övezetet kapott az örökség, a felülvizsgálatban is szempont. Globális szinten foglalkozik az örökséggel az *UNESCO*, tevékenységében legismertebb a Világörökség Program.

A kulturális örökség a *régiók, települések felértékelődő potenciálja*. A gazdag, ismert örökség értékekkel rendelkező városokban, térségekben (történeti városok, régiók) az örökségipar az egész gazdasági életet szervezni képes. Mivel kulturális örökséggel minden térség és közösség rendelkezik, az örökség mindenhol fejlesztési potenciált jelent. Különösen nagy jelentősége van ennek a leszakadó térségek esetében mint rendelkezésre álló, hozzáférhető erőforrás (a terület- és vidékfejlesztési politika törekvései ellenére, 1990 óta Magyarországon nőttek a regionális különbségek). Itt négy szempontból kaphat szerepet az örökség. Egyrészt ezek a különbségek sokkal kevésbé tükröződnek a kultúrában, másrészt az örökség a legtöbb helyen nem kellően feltárt és „hasznosított” erőforrás, harmadrészt mint a térségi egyediség hordozója az örökség szerephez juthat a térség pozicionálásában, negyedrészt az örökség olyan gazdálkodási hagyományokat őriz, amelyek mint helyi termékek, módszerek felértékelődnek. A kulturális örökség hasznosítása lehet az *elmaradott vagy leszakadó térségek fejlesztési stratégiájának egyik pillére*.

Kézenfekvő az örökség *turisztikai hasznosítása*. Az örökségturizmus a turizmus egyik növekvő ága. Az örökség hasznosítása azonban nemcsak azt jelenti, hogy az örökségből kifelé eladható terméket kell faragni, hanem azt is, hogy a kulturális örökség *közvetett hasznát* is érdemes kibontakoztatni. Vagyis az örökség közösségi élmény, közösségformáló tényező, megismerése beépíthető az iskolai tananyagba, kezelése közösségi részvétellel történhet, s mindez erősíti a helyi közösséget, az emberek egymás közötti kapcsolatait és a településhez, térséghez való kötődésüket. Ennek pozitív hatása pedig előbb-utóbb jelentkezik a térség társadalmi – gazdasági fejlődésében.

A *közösségi részvételen* alapuló térségfejlesztés és tervezés egyre elfogadottabb módszer a vidékfejlesztésben. A kulturális örökség egyik jelentősége az, hogy olyan erőforrás, amelyhez az ott élő közösség minden tagja hozzáférhet, amelyet mindenki „használhat”. A helyi közösség közvagyonát képező közös kulturális örökség feltárása, hasznosítása, kezelése, védelme, megőrzése csak

társadalmi részvétellel történhet. A kulturális örökség kezelése így elősegítheti, sőt feltételezi a társadalmi részvételt. Minden örökségi projektnél biztosítani kell, hogy az a helyi közösség számára is hasznosuljon.

A kulturális örökség önmagában nem új szempont a területi tervezésben és fejlesztésben, de értéktartalmával és komplexitásával új szemléletet hozhat abba. „Az örökség fejlesztése lehet az új területfejlesztési politika egyik kulcsszava” (Rechnitzer, 1998). Az „örökségalapú regionális fejlesztés” olyan tervezési és végrehajtási gyakorlatot jelenthet, amely a jelenlegi gazdaság központú fejlesztés dimenzióit kitágítja. Az örökségalapú fejlesztés a kulturális örökséget egy térség meghatározó belső adottságának, erőforrásának tekinti, abból indul ki és hatásaiban is tekintettel van rá.

Az örökségalapú fejlesztés egyik oldala *szemléleti*. Ez azt jelenti, hogy egy térségre nemcsak jelenkori állapotában és statisztikai mutatói alapján, hanem történeti időtávban (elemezve, hogy korábban hogyan alakult a térség versenyképessége, ennek milyen okai, tényezői voltak), a környezet – társadalom (közösség) – gazdaság együttes szempontja alapján, a térség egyediségének kimutatásával, a belső adottságok (erőforrások) feltárásával tekint. A másik oldal a *gyakorlati alkalmazás*, amely a kulturális örökség feltárását, a tervezésbe való beemelését, valamint a végrehajtásban az örökségprojektek sajátos módszerét jelenti. A feltárás eszköze az örökségfeltárás készítése, amely helyi közösségi részvétellel készülhet. A tervezés módszertan fő elemei a területi stratégiákba, illetve programokba való beépítés, ennek továbbvitele a projekttervezésben, a más programokkal, fejlesztésekkel való szinergiák kiteljesítésében, a fenntarthatóság biztosításában. A menedzsment módszertan pedig az örökségprojektek végrehajtásának specifikumait (közösségi részvétel, közösségi hasznosítás, kulturális tartalom, megőrzés és fejlesztés szempontja) jelenti. E három módszertani terület még alig van kidolgozva, ennek megalkotása *nemzetközileg érdekes újítás* lenne. Például a Világörökség helyszínek fejlesztése során közvetlenül használható.

E *módszertan előkészítésével, kidolgozásával* kísérleteztem, amikor egy térségi példa (szentesi kistérség) alapján mutattam be a „kulturális örökség vizsgálatát”, a „kulturális örökség hatásvizsgálatát”, a „múltbeli sikeresség vizsgálatát” és a „stratégiai helyzetelemzést”, illetve néhány fejlesztés kulturális örökségi szempontú vizsgálatát. Ezek megerősítették, hogy az örökség által megkívánt szemlélet és speciális elemzési módszerek beépíthetők a területi stratégiákba; ennek modelljét is vázoltam. Két fő probléma van: a kvantitatív mérés lehetlensége az immateriális örökség esetében, és a szubjektivitás (ki mit tart örökségnek, erőforrásnak és milyen mértékben). Annak módszertana, hogy a szemléleti *komplexitást hogyan lehet leképezni* a gyakorlati végrehajtás szintjére, általában nem megoldott. Ez a terület- és vidékfejlesztés legfontosabb kérdése.

Az örökségi projektek komplex fejlesztést valósítanak meg, sok járulékos (környezeti, infrastrukturális, gazdasági) hatással, sok kapcsolódó lehetőséggel. Fontos *többségi*, hogy olyan intézményeket és eszközöket kapcsolnak a területfejlesztésbe, amelyeket a szakpolitika eddig nem volt képes hatékonyan mozgósítani. A kulturális örökség gyakorlati hasznosításának ez alapján két fontos érvényességi tere lehet: a gazdaságfejlesztés (kulturális turizmus, kulturális ipar, kézművesség, egyedi [táj]termékek előállítás, tudás- és kulturális háttér), és az életminőség megőrzése, javítása (identitás, kultúra, természeti és épített környezet). Az örökséghez kapcsolódó fejlesztések egyszerre társadalmi és gazdasági célúak – ez a területfejlesztési jelentőségük.

A kulturális örökség hasznosításához megfogalmazódó *feladatok* az ingatlan és anyagi jellegű örökségre, főként a műemlékvédelemre koncentrálnak. Kiemelik a szakmapolitikai irányítás biztosítását, a gazdasági lehetőségek optimalizálását, az ismeretterjesztést, nevelést, az értékek tudatosítását (Rácz, 2002). Lényegében ez az örökségvédelem többi területére is megfogalmazható (például: kulturális javak, értékek, kulturális és történelmi helyszínek; tájvédelem, szellemi örökség, hagyományok). A hasznosítás jobb feltételeit az örökség esetében is a jogszabályi háttér (összehangolás), az intézményi háttér (partnerség és társadalmi részvétel), valamint a finanszírozási háttér fejlesztésével lehet biztosítani. A legfontosabb azonban a szemléletformálás, a *szemléleti változás elérése*. Ennek egyik oldala az egységes (komplex) gondolkodás és kezelési szempontrendszer térnyerése, hogy az örökség nemcsak azért fontos, mert gazdaságilag kiaknázható vagy marketing szempontból felhasználható vagy mert egyszerűen régi, hanem mert múltunk egy darabját őrzi, esetleg tudást őríz. Másik eleme pedig a közösségi részvétel erősítése, az emberek figyelmének felhívása az örökség fontosságára, aktivitásuk felkeltése ezzel kapcsolatban. Az integrált örökségvédelem a területfejlesztés szemszögéből két dolgot jelent: az örökségvédelmi, hasznosítási szempontok területfejlesztési tervezésben, programozásban való hangsúlyos figyelembe vételét, ezáltal erőforrásaiknak és energiáiknak a térségi fejlesztésbe történő integrálását; valamint az örökségvédelemhez és kezeléshez kapcsolódó szakági politikák nyitásának szükségességét a területfejlesztés felé.

Összefoglalás, következtetések

A kulturális örökség tudományos és szakági jövőjének egyik útja az, hogy megmarad jellegzetes interdiszciplináris témának, amelyre vonatkozóan számos tudomány, többek közt a regionális tudomány megfogalmazza a maga álláspontját, másik útja pedig az, hogy önálló tudománnyá válik (örökségföldrajz, örökségtudomány). A szakpolitikákban és a közbeszéd különböző szintjein – beleértve a politikát is – deklarálják fontosságát. Ez erősíti annak igényét, hogy a vele kapcsolatos – minden intézményesülés ellenére továbbra is fennálló – fo-

galmi, tartalmi, módszertani hiányosságokat kiküszöböljék. Ilyen feladat lehet a fogalmi tisztázás, a kompetenciahatárok kijelölése, az interdiszciplinaritás és komplexitás elméleti – gyakorlati kezelése, a gazdasági és egyéb szempontok összehangolása, valamint a mérési – értékelési, tervezési módszertan és eszköztár kialakítása, továbbfejlesztése. A regionális tudományra, területi tervezésre, regionális fejlesztésre, vidékfejlesztésre ebben mindenképp hárul feladat.

A kulturális örökségnek azonban a közvetlen fejlesztési (erőforrás) szerepénél fontosabb a *társadalmi tudatban betöltött szerepe*. Az örökség a múltismeret talaján tartást ad, nem egy esetben olyan gazdálkodási, életmódbeli, világnézeti mintát kínál, amihez visszanyúlhatunk. Viszonyítási pontot is jelent. Az örökség továbbélése soha nem törvényszerű, nem is kötelező, nem szabad, hogy lefojtsa a jelenkori fejlődést. Valahol fel kell oldódnia benne. Az örökség azonban mindenkor érték, mert régvolt tudások és tapasztalatok tárháza, továbbá rengeteg helyi változatot mutat fel. Védelme a globalizáció korában a kulturális sokszínűség megőrzésének egyik legfontosabb területe.

Irodalom

- Csörgő, Z. 2000: A hagyomány mint világnézet. A múlt hagyománya mint a jövő paradigmája. *INCO*. 2. www.inco.hu.
- Erdősi, P. 2000: Feljegyzések az örökség diskurzusáról. Két konferencia tanulságai. *Regio*. 1. pp. 267–275.
- Graham, B. – Ashworth, G. J. – Turnbridge, J. E. 2000: *A Geography of heritage. Power, Culture, Economy*. Oxford University Press, London.
- Hoppál, M. 2002: A hagyományalapú társadalomról. *Magyar Szemle*. 1–2., pp. 33–39.
- Máté, Zs. 1999: A kulturális örökség mint térségi összefüggérendszer. *Falu Város Régió*. 6., pp. 3–8.
- Máté, Zs. 2000: Megőrzés és konfliktus a kulturális örökség térségi rendszerében. *Falu Város Régió*. 8., pp. 31–35.
- Monok, I. 2005: A kulturális örökség közvagyon? György, P. – Kiss, B. – Monok, I. (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Országos Széchenyi Könyvtár – Akadémiai Kiadó. Budapest, pp. 9–11.
- Nagy, M. 2002: Örökségvédelem és minőség. *Műemlékvédelem*. 1., pp. 4–10.
- Nagy, M. 2003: Örökségvédelem és közérdek. *Falu Város Régió*. 2., pp. 5–10.
- Polése, M. 1999: From Regional Development to Local Development: On The Life, Death and Rebirth (?) of Regional Science as a Policy Relevant Science. *Canadian Journal of Regional Science*. 3., pp. 299–314.
- Rácz, J. 2000: Integrált értékvédelem és szerepe a településfejlesztés stratégiai tervének alakításában. Kétlépcsős training program holland–magyar szakmai csoport vezetésével. – *Falu Város Régió*. 2. pp. 13–15.
- Rácz, J. 2002: A brit kormányzat örökségvédelmi koncepciója. *Műemlékvédelem*. 2., pp. 112–114.
- Rechnitzer, J. 1998: *Területi stratégiák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE IN REGIONAL DEVELOPMENT

Zsolt Czene

Motivation, aims and hypothesis of research

The starting point of my research was the hypothesis that regional science and regional development cannot deal with development factors outside the economy. One example would be that of cultural heritage, in view of the dominance of economic matters and of the approach based on economic development. Such factors might be basically ignored, acknowledged perfunctorily or simply subordinated to economic considerations – all as though spatial problems were merely economic in nature and so soluble only by economic means, all other matters being of secondary importance – especially those which cannot be comprehended objectively.

Cultural heritage rarely features in spatial research, and it is important that regional science should embrace it – in view of its complexity, its capacity to integrate differing features and its cultural content. It is, in fact, worth studying cultural heritage to be able to use it more effectively for regional and rural development. In scientific respects the cultural heritage is a subject highly appropriate for interdisciplinary research in that it accommodates the new development trends of science, and, consequently, brings together the “triad system” comprising the environment, society and the economy. It is able to link the current themes of international science, to connect with theoretical research and their practical adaptation, as well as to become a new aspect of regional science.

Research aims

- *To establish the concept and subject of cultural heritage in regional science, its interpretation and definition amongst the various facets of regional development.*
- *To explore the role of cultural heritage in spatial development: to analyse its presence in a region, its impacts on the socio-economic situation and on the development of a region and the relationship system of cultural heritage from the point of view of regional development.*
- *To analyse the utilisation possibilities and the context of cultural heritage in regional development, regional planning and regional politics: its potential to infiltrate: is it able or unable to infiltrate into the practice of regional development on the level of special planning and execution? Is it able or unable to be utilised in methodological improvement of development strategies?*

The basic hypothesis of my research was: “*regions with a living and rich cultural heritage are more successful in socio-economic development than regions with a somehow impaired heritage. There is a mutual connection and interplay between cul-*

tural heritage and social–economic development of a region”. It was clear at the beginning that this hypothesis cannot be proved precisely by the conventional toolbar of science. Specifically, measurability is a very great problem: cultural heritage can be measured with difficulty, at best partially, with quantitative methods. Moreover, there are many interpretation problems, such as: regional success, points of reference, the identity and value-system of people, the relationships among region, economy and culture. The research was, in fact, carried out on a multistage basis – respectively, by preparation, substantiation and revelation. A further aim was to enhance the theoretical and synthetising aspect of science.

Research results

How can cultural heritage broaden the view of regional science?

Research into cultural heritage would give a wider scientific and theoretical basis for regional development. An analysis of the situation of regions can be included in a general framework extending beyond relatively short-term political and economic questions.

Cultural heritage places regional development and success in an historical perspective, and so we can examine the relativity of their interpretation. It is more expedient to judge by the harmony of development rather than on the basis of one-sided aspects of the economy and welfare. Regional science cannot be in an ambiguous relationship with these phenomena, and the cultural heritage can help to form the value preferences of regional science beyond the one-sided economic approach.

Cultural heritage intensifies the cultural aspects of spatial studies. Cultural factors have a determining role in the background factors of spatial development, for example in the community, social cohesion, value systems, moral norms, outlook on life, knowledge, work culture, traditions, living cultural heritage and identity. The cultural content would intensify the interdisciplinary character of regional science.

Cultural heritage introduces further cultural factors in addition to the economic dimension of spatial inequality and differences. It reveals the relativity of judging regional development and spatial inequality.

What does cultural heritage mean and why is it important for regional development?

Cultural heritage is one of the most important factors of spatial development, since it is an important element in the quality of life and one of the background conditions or sectors of the economy. Cultural heritage is both the foundation and point of reference if culture is, in time, to become a heritage. For example, identity, community and tradition are at the point of intersection of culture and cultural heritage. However, cultural heritage is not only the heritage of culture, but a complex heritage kept together primarily by culture and can be apprehended by culture.

Cultural heritage is connected with the role of culture in creating dividing lines or connections and in identifying or particularising possibilities. If the conflicts between civilisations will characterise the future of the world, cultural heritage comes to the front as an identifying and defence system. If the multicultural model will prevail, therefore, different cultures will be mixed and the cultural heritage can play a double role. To some extent, elements can stand out from their own culture as symbolising knowledge of worldwide cultural exchange, and so it can have wider effects. Other elements of heritage will increase since it will be the base of local and regional affinity.

Identity will be very important in the future (in the global-local world) as both a choice and a problem. Consider the immigrants in Western Europe. Which culture and heritage will they adopt and follow: the culture of the receiving country or nation or their own? How will this impact on the culture and heritage of the receiving state or the development and situation of that region?

The concept of “tradition-based society” or “tradition-based knowledge society” stresses the most important element and significance of cultural heritage: it is a complex entirety of knowledge and experience. Heritage represents value by this means. This knowledge can serve as a lesson or a model. It shows that is possible to live or think about the world in another way.

We can interpret the value of heritage basically from three aspects. The first is its historical nature, the second, the aesthetic (history of art, history of culture) value and the third is the knowledge it stores from the past.

The aspects and conceptualisations in related specialties (monument protection, landscape protection, cultural geography and cultural economy, heritage protection) demonstrate the complexity and connections of this subject. Specialising on heritage appears as a new discipline – for example, heritage geography and heritage science. Now the typical process represents a change of view from monument protection as a basic discipline to further spheres, and so additional sciences and specialties join in the heritage discourse and interpreted heritage protection gains ground.

From the aspect of regional development, cultural heritage is a complex ensemble of cultural, social and economic phenomena or a mark of these which is incessantly accumulation in a region. It is a dynamic base, in which every – positive and negative – process in a region and a community takes place and which are constantly changing.

We can define the quality and state of cultural heritage from the point of view of regional development. The starting-point is that cultural heritage can be opened up to reveal the positive and negative elements in its content. Positive elements are the values which are the endogenous resources of a region at the same time, and the negative are the weaknesses and absences blocking and weakening the utilisation of resources. We can, therefore, define the quality of cultural heritage as the relation of these positive and negative elements. From the point of view of regional competitiveness, this means that a region is successful if its positive elements dominate, whereas, if the effects of its negative elements are stronger, these generate difficulties and crisis.

We can interpret the state of cultural heritage as a result of the effects produced by positive and negative elements. If the positive elements of heritage are notable in their quality (namely, the important values) and have not lost their effectiveness, this resource group is animate and able to work, cultural heritage is living, working and

effective. This makes a direct nexus between the state of the cultural heritage and the ability of a region to develop. Hence regions with a lively and rich cultural heritage can be more successful in the socio-economic development than regions with an impaired or weaker heritage. Cultural heritage invariably influences development and can help a region to develop in line with its values.

Heritage carries all the elements and consequences of the past. It is always unique and connects to a land and community with such characters. That is reason for significant regional differences, which are always qualitative – meaning otherness and difference. There is no difference in the value of heritage between civilisations, nations, communities. The attitude to heritage is always subjective, and so practically there is no part of heritage which means the same for everybody. Representativeness is a special question, since heritage can relate to a town, nation or a civilisation.

Cultural heritage appears in regional development in two ways: on the one hand it is a spiritual, cultural or objective–material resource, a cultural plus. It is a direct or indirect economic factor on which regional development can build on the project level; or rather it is one of the background conditions of its effectiveness. The other aspect is protection and conservation, which materializes in the frame of sectoral policies (monument protection, landscape protection, conservation, protection of cultural goods). The related role of regional development is controversial since, on the one hand, heritage protection has to be integrated into regional politics, whilst, on the other hand, regional development can be on the opposing side in projects where the protection of the heritage is an obstacle. This introduces a choice of values in general: which principles, methods and practices should regional policy follow? Heritage reveals three aspects: complex and integrating development; the harmony and balance of development; namely the result on the level of the whole society; and the differing intervention policies of regions.

The idea that cultural heritage is a value which can be utilised in the economy and so is a market product, a commodity, is gaining ground constantly, but we cannot reduce the heritage to this. In the first place, heritage is not an economic factor: its economic significance follows primarily from its special value added in connection with culture. It has three main factors: locality, event and market, and presentation is also necessary. However, there is a question: does the cultural content of heritage harm or not? By its complexity heritage reveals that we need a new approach (for example in economics) to think in unity and in terms of the whole instead of by selection – from the sectors of nature, society, culture and the economy.

Heritage is public property, but it can be in private ownership. In this case, the question is: how can the public property character and the private interest be harmonised? Which is more important if they are in conflict?

We have to ask a further question: how far is it worth going for economic benefit? Is it possible and is it worthwhile to manipulate heritage? In connection with the heritage industry, we can analyse whether it is built on a real or fictitious heritage.

Manipulating the heritage is a question of the coherence of political supremacy (for example, of conflicts between nations and regimes). The fixed interpretation of the past and heritage is at the mercy of current social power relations and ideologies, and we cannot be sure that our knowledge of the past is correct.

Cultural heritage is considered a non-renewable resource. This means that heritage cannot be recreated; at most it can be copied. Because heritage comes into being from day to day, we can talk about the creation of heritage through the actual, continuous creating of cultural values, architectural and artistic products (even if the transformation into heritage invariably comes later).

It is necessary to preserve and to improve upon heritage at the same time. We cannot live only on our heritage – either in economic or cultural terms. Tradition does not conflict with modernity, we need both. We have to protect the heritage, but it is more important to be and survive as a cultural and social medium in order for the creative power of culture to succeed. The activity of creating the cultural values of a community is fundamental from the point of view of the cultural heritage of the future.

On the basis of the positive and negative elements of cultural heritage, we can construct a model to see what cultural heritage means in regional development. The positive factors of the heritage are resources and carry added value, which is why these have to be developed and protected. Accordingly we can talk about resource-based or protection/conservation-based development. The negative factors of heritage appear as a resource deficit, an impairment or value deficit which need crisis-resolving treatment.

Most development programmes and projects can be interpreted from the point of view of their attitude to cultural heritage. The infrastructural–built environment, social–communal, economical, and landscape–environment (or other) categories of regional development projects related to heritage can be collated with the intervention categories building on heritage as a resource, a protected value or a resource deficit. This method is suitable for analysing the effects of regional development projects on the cultural heritage, or conversely, the role of cultural heritage determining regional and rural development programmes and projects.

How can cultural heritage contribute to develop planning and practice of regional development?

The management and protection of cultural heritage is a part of regional and rural development at the level of policies, programmes and support. We can find it in the European Spatial Development Perspective (ESDP) as a priority, in Structural and cohesion policy (European Regional Development Fund) and in Rural Development policy (European Agricultural and Rural Development Fund) of the European Union. We can find it in the Regional Operative Programme of Hungary as renovating castles, developing World Heritage sites, and we can find it in the Agricultural and Rural Development Operative Programme as the protection of rural heritage. This subject will also appear in the regional and rural development programmes of the next period. We can find it in the new National Development Concept as a priority. The World Heritage programme of UNESCO is very important at global level.

Cultural heritage is potential for regions and settlements to become more important. As the heritage industry, heritage is able to organise the whole economy in regions and towns which have significant, well-known heritage values, but all regions have a heritage, and the utilisation of cultural heritage can be one of the pillars of development strategies of underdeveloped regions also. Heritage can play a significant role in four

ways. Firstly, differences in culture are smaller than in the economy; secondly, heritage is not explored and utilised properly; thirdly, heritage can play a role in the positioning of a region (in the competition of regions) and fourthly heritage takes care of economic traditions becoming more and more local products and methods.

Utilising heritage in tourism is clear, and heritage tourism is one of the growing sectors of tourism. However, the utilisation of heritage does not mean only that we have to make a product for sale for the outside market, but it is worth using its indirect benefit. Because heritage is a communal experience, it is a factor forming the community, which has indirect effects on economic development.

Participatory planning and development is gaining ground in rural development. An important significance of cultural heritage is that heritage is an accessible resource for everybody, because it is a communal value. Exploring, utilising, managing and protecting the cultural heritage owned by the local community as a public property is possible only with social participation, and so managing the cultural heritage helps in social participation.

Cultural heritage can renew the practice of regional planning and development. Heritage-based regional development may mean new planning and executive practice, which can widen the horizons of economy-dominated development. Heritage-based development considers heritage one of the most important resources of a region.

One aspect of heritage-based development is its approach: the historical view, the complex horizon of environment, society (community) and economy, the significance of the uniqueness of a region and local (cultural) resources. The other aspect is practice. It means the exploration of cultural heritage, renewing spatial planning in its approach, and the special methodology of heritage projects. These methods are scarcely worked out, and creating them would be an innovation.

I carried out experiments with preparing and working out this methodology. I demonstrated these methods with an example (the Szentes micro-region): exploration of cultural heritage, analysis of cultural heritage, analysis of the quality and state of heritage, impact assessment of cultural heritage, analysis of previous success, analysis of strategic position. These experiments confirm that the approach and methods of analysis can be adopted into regional strategies. I also drafted the model of this process, but in connection with this we need to consider the greatest difficulties, those of measuring and subjectivity. The non-material cultural heritage cannot be measured by quantitative methods. What is always in question is who considers something as a part of the heritage; why and to what degree? The methodology of representation of complexity to the level of practice has not yet been worked out and is, in my opinion, the most important question of regional development.

There are two important fields of the utilisation of cultural heritage in practice: economic development (cultural tourism, cultural industry, handicrafts, the production of unique [local] products, knowledge and cultural background) and the preservation and improvement of the quality of life (identity, culture, natural and built environment). Development projects connecting the heritage have social and economic aims simultaneously – this is their significance from the standpoint of regional development.

In the specialised literature we can find suggestions for action in connection with cultural heritage (practical tasks for financing, institutions and actions). In my opinion,

it is most important to develop our view, to achieve changes in our approach in connection with heritage. One side of this is the complex thinking and complex aspects of management. The other side is strengthening communal participation in heritage projects and calling peoples' attention to heritage, since everyone has the opportunity and responsibility in connection with the protection of our heritage. Two important standpoints can be defined in regional development terms. One is the (emphasised) respect of aspects of heritage protection and utilisation in regional development planning and programming, thereby integrating their resources and energies into regional development; the other is opening up professional policymaking in connection with heritage protection and management to regional development.

Cultural heritage offers new ways in approach and methodology. It confirms the integrated character of regional science and regional development. Regional and rural development may be made more efficient by this, but the role of the heritage in social consciousness is more important than as a direct development resource. Heritage has permanent value, since it is a storehouse of knowledge and experience from the past and has many local varieties. The protection of the cultural heritage is one of the most important factors in preserving cultural variegation in this age of globalisation.

DÓRY TIBOR

Született: Győr, 1969

Iskolák:

- 1993 Budapesti Műszaki Egyetem
Gépészmérnöki Kar, Termelési rendszerek szak, okleveles gépészmérnök
- 1997 Pénzügyi és Számviteli Főiskola, közgazdasági szakokleveles mérnök
- 2001 Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahelyek:

- 1994–2002 MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr, 2000–2006: tudományos munkatárs
- 2002– Európai Bizottság, Közös Kutatási Központ, Institute for Prospective Technological Studies, Sevilla, Spanyolország, kutató

Tudományos és szakmai szervezetek tagsága:

- 1995–2002 Magyar Innovációs Szövetség Észak-dunántúli regionális képviselője
- 1996– Magyar Közgazdasági Társaság
- 1999–2002 EUROREGIO West/Nyugat PANNONIA Területfejlesztési- és rendezési Almkabizottság tagja

Tíz legfontosabb publikáció

- Dóry, T. 1997: Szellemi potenciál és a műszaki fejlesztés az Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom* 1., pp. 57–72.
- Dóry, T. 1998: Beszállítói kapcsolatok és az ipari együttműködés lehetséges klaszterei a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom* 3., pp. 77–92.
- Dóry, T. 2000: Innovationsaktivität der Unternehmen in der Region Central-Transdanubien. *Jahrbuch der Gesellschaft für Regionalforschung* 42., pp. 199–211.
- Dóry, T. 2000: Possible networks of suppliers and industrial co-operation in the Central-Transdanubian Region. Rekettye, G. (ed.): *The significance of the last decade*. Pécs, pp. 357–372.
- Dóry, T. 2002: The role of innovation strategies in regional development from the accession countries' point of view. *The IPTS Report*. No. 66., pp. 21–27.
- Dóry, T. 2002: Towards a regional innovation system: regional policy issues and problems in the Central Transdanubian Region. Varga A. – Szerb, L. (eds.): *Innovation, Entrepreneurship, Regions and Economic Development*. University of Pécs, Hungary, pp. 245–264.
- Dóry, T. 2003: The Future of manufacturing in Europe 2015–2020. The challenge for sustainability. Geyer, A. – Scapolo, F. – Boden, M. – Dóry, T. – Ducatel, K. (eds.): *Technical Report*. DG JRC IPTS, Sevilla.
- Dóry, T. 2005: *Regionális innováció-politika: Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Dóry, T. – Muller, E. – Zenker, A. 2002: Regional innovation capacities and economic transition: The example of West Transdanubia. Pfirman, O. – Walter, G.H. (eds.): *Small Firms and Entrepreneurship in Central and Eastern Europe – A Socio-Economic Perspective*. Physica-Verlag, Heidelberg–New York., pp. 251–272.
- Dóry, T. – Rechner, J. 2000: *Regionális innovációs stratégiák*. Oktatási Minisztérium, Budapest.

8. A REGIONÁLIS INNOVÁCIÓ SZEREPE A TUDÁSALAPÚ GAZDASÁG KIALAKULÁSÁBAN

Dóry Tibor

Két meghatározó tendencia játszik fontos szerepet a regionális innovációs rendszerek, valamint a regionális innovációpolitika súlyának – különösen az utóbbi évtizedben tapasztalható – növekedésében. Egyrészt, az innovációs környezetben bekövetkező változások, illetve magának az *innovációs folyamatnak az egyre komplexebbé válása*, ami magával hozta az állami szerepvállalás módjának és az intervenció formáinak módosulását is. Másrészt, a *tudományos, technológiai és innovációs politikák növekvő decentralizációja és „regionalizációja”* hatékonyabb regionális menedzsmentet feltételez, ami szoros kapcsolatban áll az átláthatóbbá, felelősségre vonhatóvá tétel követelményével. Ezek a folyamatok a regionális politikák és programok hatékony értékelését feltételezik, különösképpen, ha figyelembe vesszük az Európai Unió által kezdeményezett Európai Kutatási Térség (EKT) megvalósítása érdekében szükséges intézkedéseket.

A regionális innovációs rendszerek kialakulásának feltételei

A nemzetközi és a hazai szakirodalom rendszerező áttekintése után levonható a tanulság, hogy még a téma tapasztalt, nemzetközi hírű kutatói sem vallanak egységes nézeteket a *regionális szinten megjelenő innováció és a regionális innovációs rendszerek* jellemzőiről. Ennek következtében nehéz egyértelműen meghatározni, hogy mit tekintünk *regionális innovációnak*, melyek a legjellemzőbb stílusjegyei, illetve mikor tekinthetjük eredményesnek a folyamatot.

Mindenesetre az *innováció folyamat jellégét, interaktív és hálózati modelljeit* hangsúlyozó megközelítések vezetnek el az *innováció regionális dimenziójához*, az innováció ösztönzés regionális szintű tárgyalásáig. Ebben az összefüggésben a szerző arra igyekezett választ keresni, hogy miképpen lehet a (regionális) politika eszközeivel hozzájárulni a régiók szintjén az innováció fokozásához és milyen kihívásokat kell számításba venni e politikák kialakításakor.

A nemzetközi és a regionális versenyképesség megítélésben ugyanis az is lényeges, hogy *egy régió, egy térség hosszútávon mennyire innovatív, képes-e a megújulásra*. Ebben a vonatkozásban tehát nem egy adott időpontban megfigyelhető, hanem tartós sikerességről célszerű beszélni. A múlt tapasztalatai óva

intenek, hiszen az ipari forradalom korától a 20. század fordulójáig sikeresnek tartott térségek (pl. a Ruhr-vidék, Észak-Anglia iparvidékei) napjainkban egyfajta strukturális válsággal küzdenek. Viszont az elmúlt évszázadokban fejletlen, jellemzően kézműves hagyományokkal rendelkező, döntően mezőgazdasági területek (pl. Bajorország, Skandináv országok) váltak napjainkban az európai gazdasági növekedés magterületeivé, magas GDP-vel rendelkező és fejlődni képes régiókká. A sikeres régiókban

- az innovációs aktorok folyamatosan innovatív magatartást tanúsítanak;
- versenyképes termékekkel, szolgáltatásokkal vannak jelen nemcsak a hazai, hanem a világpiacon is;
- az innovációs rendszer elemei között hálózatszerű és sokoldalú együttműködési, valamint partnerkapcsolatok alakultak ki és aktívan fejlődnek;
- az állami és a magánszféra között folyamatos a párbeszéd, amelyet az igények körültekintő figyelembevétele és a szolgáltatási, támogatási kínálat ennek megfelelő kialakítása jellemez.

Ilyen keretfeltételek között *újra kell gondolni az állami szerepvállalás módjait és eszközeit* is. Az áttekintett innováció kutatási eredmények arra sarkallnak, hogy az állami támogatásoknak azokra a tevékenységekre kell koncentrálni, amelyek a vállalkozások hatékonyabb működését, növekedését segítik elő. A jelenlegi innovációpolitikai trendek (különösképpen az Európai Unió „lisszaboni és barcelonai stratégiája”) az *alapkutatások súlyának mérséklését* vetítik előre, miközben egyre növekvő prioritást élvez a termékfejlesztés mellett a *kísérleti gyártás*, a kifejlesztett termékek gyors és széles körű *piaci bevezetésének támogatása*, valamint ezen területekhez kapcsolódó *technikai és üzleti szolgáltatások* nyújtása, azok szubvencionálására.

Ez a fajta megközelítési mód új intézmények létrehozását, illetve a régiek átalakítását követeli meg: regionális technológiai ügynökségek, üzleti fejlesztő központok kialakítását, valamint a vállalkozások, egyéb szervezetek, állami ügynökségek régióon belüli partnerkapcsolatainak fejlesztését, illetve a nemzeti, európai és a nemzetközi szintű együttműködési hálózatok létrehozásának elősegítését kell, hogy megcélozza. Talán még ennél is fontosabb, hogy az állami támogatásoknak a regionális innovációs rendszer alapvető elemeinek tekintett vállalkozások és a „tudástermelő” intézmények (pl. a vállalkozások és az egyetemek, főiskolák, valamint a kutatóhelyek) közötti kooperációt kell szolgálni (Dóry–Rechnitzer, 2000).

Az egyes régiók technológia alapú, a képzett szakemberek által végzett magas szintű fejlesztő és értékeremtő munka eredményeként megvalósuló fejlődésének feltétele, hogy a térségek képesek legyenek ezeket a magasan képzett dolgozókat magukhoz vonzani. Természetesen ez jelentős probléma világszerte, hiszen a fiatal diplomások szívesebben maradnak képzésük színhelyén, általában a nagyvárosokban. A metropoliszok és a dinamikusan növekvő centrumok

pezsgó élete után nem találják elég attraktívnak sem az egykori lakóhelyük bér-színvonalát, sem az ottani életfeltételeket. A magasan képzett munkavállalók letelepedési döntéseit meghatározóan befolyásolják az olyan „puha” tényezők, mint például a jó lakáshelyzet, a szabadidős és kulturális intézmények szolgáltatásainak kínálata, tiszta környezet és természeti vonzerők. Az egyetem, főiskola elvégzése utáni hazaköltözés ösztönzése és ezzel a helyi gazdaság dinamizálása mind a központi, mind a területi önkormányzatokra jelentős feladatokat ró. Ebben a folyamatban segítséget jelenthet vállalatvezetők delegálása az egyetemek, főiskolák vezetőségébe, a felnőtt oktatás, a gyakorlati és a felsőfokú képzés kombinálása éppúgy, mint a friss diplomások letelepedését szolgáló vonzó lakókörnyezet kialakítása a települések szintjén.

A régióban lévő fizikai infrastruktúra közül a vállalkozások számára elsősorban a telekommunikációs és a közlekedési infrastruktúra a legfontosabb, hiszen azt tevékenységük minden fázisában mindennap használják. Ennek megteremtése és fejlesztése óriási teher az állam számára, de a telekommunikáció terén már főként a magánvállalkozásoké a főszerep. Ők üzleti alapon, egyre javuló színvonalon végzik szolgáltatásukat. Anélkül, hogy a fizikai infrastruktúra fejlesztésének részterületeinek tárgyalásában mélyebben elmerülnénk, fel kell hívni a figyelmet a regionális és a nemzeti infrastruktúra egyes elemeinek integrációjára, a párhuzamosságok megszüntetésére (pl. a vállalkozásfejlesztésben).

Annak ellenére, hogy minden régió számára a kívánatos cél a fenntartható gazdasági növekedés feltételeinek megteremtése, a nemzeti technológiapolitika nem tudja megfelelően figyelembe venni a regionális problémákat, igényeket, mivel azokat nem ismer(het)i pontosan, sőt, nincs is megfelelő eszköze a régiókban jelentkező specifikus feladatok megoldására. A nemzeti innovációs rendszer jobb és átfogóbb megértéséhez is hozzájárul, ha a központi politika megismerkedik – például a regionális innovációs stratégiákon keresztül – az egyes régiók jellemzőivel és szükségleteivel (*Wiig–Wood, 1997*).

A regionális innovációs stratégiák kidolgozásának pozitív európai, illetve hazai tapasztalatai ellenére rá kell mutatni arra, hogy Európában kevés (egy-két tucat) teljes mértékben kiépült és jól működő regionális innovációs rendszer található. Ezek közül is csak néhány gazdasági teljesítményéről mondható, hogy az jelentősen meghaladja az uniós átlagot. Ugyanakkor, a kiemelkedő gazdasági teljesítményű európai régiók innovációs rendszere széles körűen kiépült és kihasználta, mivel jól illeszkedik a regionális gazdaság igényeihez, éppen ezért keresletvezéreltnek tekinthető. Ezekre a régiókra nem jellemző a piac elégtelen működése és zavarai, ebből következően csak minimális állami beavatkozásra van szükség. Ellenben az európai, de szélesebb értelemben a fejlett világ régióinak többségében viszont a piaci mechanizmusok önmagukban nem képesek korrigálni a piaci zavarokat, illetve innovációs rendszerük hiányosságait – ha

egyáltalán rendszerről lehet beszélni –, aminek következtében különböző mértékű állami intervenció alkalmazása indokoltnak tekinthető.

Az európai innovációpolitika jövőbeni súlypontjai

A 2000. évben meghirdetett Európai Kutatási Térség megvalósítása érdekében az Európai Bizottság számos intézkedést kezdeményezett, amelyek súlypontjait az alábbi témakörökben kiadott közlemények mutatják: a kutatási politikák benchmarkingja, a kiváló kutatóhelyek feltérképezése, a kutatói mobilitás, a kutatási infrastruktúrák, a nemzeti kutatási programok, az üzleti szektor kutatás-fejlesztési ráfordításai, a szellemi tulajdonjogok, elektronikus kutatói hálózatok, a kutatás nemzetközi és regionális dimenziójának, valamint a tudomány és a társadalom viszonyának áttekintése.

A regionális szintű innováció ösztönzését elősegítő Európai Unió kezdeményezések közül két dokumentumot kell kiemelni. Az első, a kutatásokba történő befektetések ösztönzését elősegítő akcióterv (EC, 2003a), míg a másik az Európai Unió aktualizált innovációpolitikáját határozza meg a „lisszaboni stratégia” tükrében (EC, 2003b).

A kutatások intenzitásának fokozását célul tűző akcióterv intézkedéscsomagjának első része síkra száll a politikai intézkedések átláthatóságának és hatékonyságának további növeléséért, amelynek érdekében szükség van a tagállamok és az újonnan csatlakozó államok *kutatási és innovációpolitikáinak további összehangolására*. Ennek jegyében kerülnek megvalósításra az „*európai technológiai platformok*”, amelyek legfontosabb feladata, hogy az innovációban érdekelt szereplőket – a kutatóhelyek, az ipar, a törvényhozás és a felhasználók képviselőit – közös gondolkodásra kényszerítse, illetve együttesen készítsenek el stratégiát és cselekvési tervet a kulcstechnológiák fejlesztése és hasznosítása érdekében.

A intézkedések második csoportja a *kutatás és az innováció támogatását* érinti. Annak érdekében ugyanis, hogy az üzleti szféra érdemben növelni tudja a kutatás-fejlesztési ráfordításait – és 2010-re megközelíthetővé váljanak a lisszaboni stratégiában megfogalmazott célok, azaz a kutatás-fejlesztésre fordított ráfordítások ériék el a nemzeti jövedelem 3 százalékát –, nemcsak kiváló kutatókra és komplex kutatás-fejlesztési feladatok elvégzésére alkalmas kritikus méretű kutatócsoportokra van szükség. Az akcióterv ebből a megfontolásból fókuszál a kutatói életpálya támogatására, amelyben váltakoznak a magán és közszférában (az egyetemeken és az állami kutatóintézeteknél) eltöltött időszakok. Az ipari és a kutatóintézeti kapcsolatok eredményességének fokozása miatt is lényeges a kutatói mobilitás kétirányú ösztönzése. A jelenlegi tapasztalatok szerint ugyanis a jóval magasabb fizetést és attraktívabb fejlesztési környezetet kínáló vállalati tapasztalatok után a kutatók kevésbé hajlandóak visszamenni az egyetemekre, állami kutatóintézetekbe.

A kutatást ösztönző közpénzek hatékonyabb felhasználását és növelését célozzák az akcióterv harmadik csoportjába tartozó kezdeményezések, amelyek költségvetési eszközökkel igyekeznek ösztönözni a kutatás-fejlesztésbe történő befektetéseket. A fenntartható fejlődés fontos zálogának tekintett kutatási tevékenységek serkentése érdekében a költségvetési irányzatok felülvizsgálatára, illetve a támogatási és közbeszerzési gyakorlat módosítására szólítja fel a tagállamok kormányzatait az Európai Bizottság. Ezen a versenysemlegesség elvének betartása mellett azt kell, érteni, hogy az állami támogatások és a közbeszerzések ténylegesen is hozzájáruljanak az üzleti szektor versenyképességének növeléséhez. Az európai döntéshozók komoly változásokat kívánnak előidézni az innovációbarát(abb) környezet megteremtése érdekében is. Az új szabályozási intézkedések elsősorban a szellemi tulajdonjogok, verseny- és adószabályok, valamint a szabványosítás területét ölelik majd át (EC, 2003a).

Az Európai Unió aktualizált innovációs politikájának irányairól kiadott közlemény hangsúlyozza, hogy a kutatás bármennyire is az innováció alapvető feltétele, a kutatás-fejlesztési tevékenység hatékonyságának, intenzitásának növelésén kívül számos más tényező befolyásolja az innovációt. Az eredményes innovációs tevékenységhez nem elegendő tehát csupán a kutatási ráfordítások növelése. Az innovációt támogató politikáknak ennek megfelelően figyelembe kell venni az innováció különböző típusait (technológiai, szervezeti, üzleti modell innováció), azok jellegzetességeit, hiszen a felfogásbeli különbségek alapvetően következményekkel járnak az innovációt ösztönözni kívánó politikák meghatározásakor, illetve jelentősen befolyásolják azok hatékonyságát. Mindezek alapján az európai innovációpolitika előtt álló kihívások négy csoportba sorolhatók (EC, 2003b):

- A tagállamok innovációs teljesítménye közötti jelentős *különbségek csökkentése*. Ezt a folyamatot lassítja az Európai Unió bővítése, amelynek következtében jelentősen megváltozik az Európai Unió innovációs profilja, illetve tovább növekednek az egyes országok, területi egységek közötti különbségek.
- Az innovációs politikának figyelembe kell venni és előnyt kovácsolni Európa *sokszínűségéből, diverzitásából*. A kibővített Európai Unióban ebből adódhatnak ugyan kommunikációs problémák, illetve növekedhetnek egyes tranzakciós költségek is, viszont a sokszínűség egyértelműen hasznos az új ötletek generálása és az innováció szempontjából.
- Az innováció szempontjából fontos szakmákban fellépő *munkaerőhiány*, specialisták hiánya például az informatikában, a bio-, illetve a nanotechnológiai fejlesztésekben, valamint a technológiai vállalkozások menedzselésében. A gondokat tovább fokozza majd a munkaképes népesség csökkenése a legtöbb európai országban, ami a demográfiai trendek szerint különösen 2012 után lesz szembetűnő.

- A nagyméretű állami szektor és a városokban koncentrálódó népesség. Az állami szektor, mint az innovációk fontos felvevő piaca jelentős mértékben ösztönözheti a fejlesztéseket, másrészt intézményei által szolgáltatásokkal, szabályozással támogatja az innovációs folyamatot. A jövő innovációs telephelyeinek, városainak fejlődését alapvetően meghatározza, hogy azok mennyire lesznek képesek megtartani és magukhoz vonzani a tehetséges kutatókat, fejlesztőket és vállalkozókat. A szabadidős, rekreációs tevékenységek és létesítmények kínálatának szerepe folyamatosan növekedni fog, amit a területfejlesztési politikák alakítóinak is figyelembe kell venni.

A fenti innovációpolitikai kihívások, az Európai Uniónak a regionális innováció elősegítésére tett politikai kezdeményezéseinek, valamint a regionális innováció ösztönzését elősegítő programok értékelése alapján az alábbi következtetések vonhatók le a *regionális innováció politika jövőjére* vonatkozóan:

- Az elemzések és az értékelések rámutattak, hogy csak kevés régió esetében beszélhetünk teljesen kiépült, megalapozott és jól működő regionális innovációs rendszerről. A jobb-rosszabb teljesítményt felmutató nemzeti innovációs rendszerek mellett nem létezik „európai innovációs rendszer” sem. Ez utóbbi kiépítésére vállalkozó „lisszaboni” és „barcelonai” stratégia, valamint az Európai Kutatási Térség koncepciója komoly mobilizáló és integráló szerepet szán a regionális innováció ösztönzésnek.
- A gazdasági és szociális kohézió az Európai Unió alapvető célkitűzése, viszont az eddigi tapasztalatok alapján nehéz tetten érni a regionális innováció ösztönző programok közvetlen hatását a regionális jövedelem és életszínvonal növekedésre, illetve a regionális különbségek mérséklésére. Azonban valószínűsíthető, hogy nélkülük tovább növekedtek volna a fejlett és a fejletlen régiók közötti különbségek, viszont ezek az intézkedések semmiképpen nem tekinthetők általános „gyógymódnak” a magasabb életminőség elérésében.
- Az elkövetkező években vélhetően tovább folytatódik majd az a trend, hogy a szegényebb tagállamok és régiók kevesebbet áldoznak kutatás-fejlesztésre és innovációra. Továbbra is 10–15 „high-tech” térségben összpontosul majd az európai innovációs kapacitások közel fele. Az Európai Kutatási Térség koncepciója értelmében az Európai Unió nem kívánja elősegíteni a kutatási tevékenységek további koncentrációját, ellenben helyzetbe szeretné hozni a hátrányos adottságú régiókat, azonban nekik jelentősen növelni kell innovációs támogatásokat „felszívó” (*abszorpció*) *képességüket*. Ez egy lassú, több évtizedet igénylő feladatnak ígérkezik, és a felzárkózást tovább lassítja az Unióhoz 2004-ben újonnan csatlakozott 10 új tagállam, valamint 2007-től Románia és Bulgária integrációja is.

- Minden bizonnyal erősödni fog a *regionális szemléletmód és fókusz*, hiszen a nemzeti kutatás-fejlesztési és innovációs politikák szerepének gyengülése már ma is megfigyelhető, és a jövőben még inkább várható e tendencia felerősödése. Széles körben fel- és elismerést nyert, hogy a globális versenyben való helytálláshoz hatékony *lokális válaszok* szükségesek. A térbeli közelségnek, a helyi/regionális együttműködési hálózatoknak kritikus szerepe van a versenyképesség megőrzésében és növelésében. A regionális politikáknak az eddigieknél jobban kell koncentrálni a strukturális változások elősegítésén túlmenően a lokális/regionális innováció ösztönzésére, a helyi adottságokat jobban figyelembe vevő programok támogatására.
- Ha nem sikerül jól működő *interregionális innovációs hálózatokat* kiépíteni, felerősödhet az „*agyelszívás*”, ami a hátrányos helyzetű térségek jövőjét jelentősen behatárolhatja.
- Problematikus a regionális innovációs teljesítmények és a támogatási programok hatékonyságának *mérése*, mivel a regionális adatok gyakran hiányosak. A jövőben várhatóan elmozdulás történik ezen a területen, mivel a tagállamok és az Európai Unió szintjén is megoldódott már ez a kérdés. A döntéshozók információs ellátottságának javulásával feltételezhetően jobban célzott, pontosabban definiált támogatási programok indíthatók a rászoruló térségekben.
- Kívánatos a regionális innovációtámogatási eszközök számának redukálása, „*kreatív rombolása*”, azaz az újabb támogatások helyett a régiók számának csökkentése és azok újrapozícionálása.

A regionális innovációpolitika hozzájárulása a tudásalapú gazdaság kialakulásához

Az innovációs elméletek többek között arra hívják fel a figyelmet, hogy a tudás és a technológiai ismeretek folyamatosan növekvő szerepet töltenek be úgy a technológiai és gazdasági fejlődésben, mint a vállalkozások, régiók és az államok versenyében. Korunkban azok az egyének és szervezetek képesek jelentősebb sikereket elérni, akik *gyorsan, a többieket megelőzve és náluk hatékonyabban* képesek a tudás hasznosítására. Az információfeldolgozás és továbbítás fejlődésével, illetve e költségek jelentős mértékű csökkenésével az innovációhoz szükséges tudáshoz való hozzáférés előtt álló technikai akadályok jelentősége (távolság, földrajzi elhelyezkedés) minimálisra zsugorodott. Napjainkban a tudás tölti be a központi szerepet a helyi és globális versenyben. Az információ- és tudásáramlással egyidejűleg lehetővé és szükségessé vált közvetlenebb kapcsolatok kialakítása a kutatás-fejlesztés, valamint az innováció megvalósítása között, a vásárlók egyedi igényeit jobban kielégítő termékek és szolgáltatások

bevezetése. Ennek következtében a hagyományos ágazatokban is rövidebbé vált a termékek életciklusa.

Az információáramlás sebességének, kapacitásának ugrásszerű növekedése, az információ feldolgozás és továbbítás egyszerűsödése, valamint a költségének radikális csökkenése lehetővé tette a globális kereskedelem és a külföldi tőkebefektetések erőteljes növekedését. Az olyan globális gazdaságban, ahol egyre könnyebb hozzáférni a versenyképesség fokozásához nélkülözhetetlen információkhoz, a tudás hatékony létrehozása, hasznosítása és terjesztése a piaci siker egyre meghatározóbb tényezője. Ebben az összefüggésben a tudás formái közül leginkább az *összefüggések ismeretének* („know why”) és a tudás *személyekhez, illetve intézményekhez kötődő tudás* („know who”) szerepének további jelentős térnyerésére lehet számítani.

A tudásalapú gazdaság egyaránt jelent nagy lehetőségeket és komoly kihívásokat a régiók és a nemzetállamok számára. Különösen a fejlődő és az átalakuló gazdaságú államok, mint amilyen Magyarország is, számára lényeges, hogy miként tudják hasznosítani a kínálkozó lehetőségeket és elkerülni vagy minimalizálni a velejáró kockázatokat. A kutatások tapasztalatai és nemzetközi szervezetek javaslatai azt mutatják, hogy három bonyolult feladatot kell megoldani a tudásalapú gazdaság kialakulásának elősegítése érdekében. *Elsőként*, koherens és sokoldalú tudásalapú gazdaságfejlesztési stratégiákat kell kidolgozni. *Másodszorban*, a korábbi tervezési gyakorlattól eltérően, a stratégiakészítési folyamatnak széles körű részvételen kell alapulni, bevonva a munkába a társadalom különböző csoportjait, a magán szféra, az oktatási szféra, a kutatók, a civil társadalom és a média képviselőit. *Harmadszorban*, számos kompromisszum, a célok és prioritások, illetve az időbeli ütemezés rugalmas kezelése mellett kell megvalósítani a stratégiát egy gyorsan változó és nehezen kiszámítható globális környezetben.

A tudásalapú gazdaság kialakulását elősegítő stratégiáknak legalább négy, egymással szorosan összefüggő kihívásra kell válaszokat megfogalmazni (World Bank, 2002):

1. Olyan *gazdasági ösztönző- és intézményrendszer* létrehozása, amely a gazdaság minden ágazatában elősegíti a tudás széles körű terjesztését és hatékony hasznosítását, ösztönzi a vállalkozások fejlődését, lehetővé teszi és támogatja a „tudás forradalomhoz” kívánatos gazdasági és társadalmi átalakulásokat. A szabályozási és a gazdasági környezetnek lehetővé kell tenni a tudás szabad áramlását, ösztönözni az informatikai és kommunikációs technológiákba történő befektetéseket és a vállalkozások növekedését.
2. Jól képzett, munkakörét rugalmasan változtatni képes, kreatív emberekből álló társadalom létrejöttének elősegítése, amelynek előfeltétele a mindenki számára elérhető, a magán és az állami szektor által közösen

finanszírozott minőségi *képzési és felnőttoktatási rendszer*. Ennek érdekében olyan fejlesztéseket kell megvalósítani, amelyek eredményeképpen a népesség minél nagyobb hányada képessé válik új tudás létrehozására és használatára.

3. Szélesesen kiépített *információs infrastruktúra és versenyképes informatikai szektor*, amely a gazdaság és a társadalom különböző szegmensei számára hatékony és versenyképes infokommunikációs szolgáltatásokat és eszközöket kínál. Mindez nemcsak a csúcstechnológiai termékeket (pl. nagysebességű Internet, multimédia mobiltelefonok) és szolgáltatásokat foglalja magában, hanem az információs társadalom kellékeinek tekintett különböző médiákat, a rádiót, a televíziót, az információ tárolását, feldolgozását és használatát végző számítógépeket és egyéb számítástechnikai eszközöket, valamint a kommunikációs szolgáltatások széles skáláját is.
4. *Hatékony innovációs rendszerek* létrehozása, amelyek magukban foglalják a vállalkozásokat, kutatóintézeteket, felsőoktatási intézményeket, illetve a különböző hídképző és innovációs transzfer szervezeteket. Ezeknek a rendszereknek képeseknek kell lenni a globális tudás- és információáramlási folyamatokhoz való kapcsolódásra, a tudás- és információtartalom növelésére, a helyi igényekre történő adaptálására, új tudás létrehozására, ami új termékek és szolgáltatások kidolgozásában és piaci bevezetésében ölt testet.

Rendkívül komplex, összetett feladat tehát koherens és fenntartható választakat adni a globális tudásgazdaság kihívásaira, illetve hathatós intézkedéseket hozni a regionális innovációs rendszerek kialakulásának elősegítésére. Különösen nehéz helyzetben vannak a hátrányos helyzetű térségek, az átalakuló gazdaságú magyar régiók, amelyeknek ráadásul még a források hiányával, a gyenge intézményi kapacitásokkal és a központi gazdaságirányítás máig fennmaradt reflexeivel is meg kell küzdeni. A nyitott, a gyors változások és az erős verseny jellemezte globális gazdaságban a kihívásokra gyors és hatékony válaszokat megfogalmazni képes országoknak és régióknak van csak esélyük bekapcsolódni a globális információ- és tudásáramlásba. Az ebből kimaradó térségek súlyvesztése, az élen járóktól való további jelentős leszakadása valószínűsíthető.

A regionális innováció előtt álló jövőbeni legfontosabb kihívásokat összegezve azt mondhatjuk, hogy a tudásalapú gazdaság egyik fontos pillérének fejlesztéséhez, az innovációs rendszerek kialakulásához mindenekelőtt az alábbi területeken van szükség jelentősebb erőfeszítésekre:

- a kutatás-fejlesztés állami finanszírozásának ésszerűsítése, átláthatóságának növelése és eredményorientálttá tétele;
- a kis- és középvállalkozás innovációs tevékenységének támogatása és hálszati együttműködéseinek ösztönzése;

- a vállalkozások egymás közötti, egyetemekkel, az állami és magán kutatóintézetekkel való együttműködéseinek elősegítése, külföldi partnereikkel való kapcsolatok ösztönzése.

A fejlesztési célok és feladatok meglehetősen összetettek. Fontos üzenet, hogy a jól definiált célok és programok következetes megvalósítása – helyi, regionális és nemzeti szinten összegződve – vezethet el a valódi innovációs rendszerek, illetve a tudásalapú gazdaság kialakulásához. Minden bizonnyal lesznek olyan magyar települések és régiók, ahol már a közeljövőben felfedezhetők lesznek az innovációs rendszerek és a tudásalapú társadalom ismertetőjelei. Másutt – vélhetően a térségek többségében – pedig még hosszú távon is meghatározók lesznek az ipari, jobb esetben a posztindusztriális társadalom jellemzői, aminek okai nemcsak a fejlesztési akarattól, illetve a kidolgozott stratégiától függenek, hanem az adottságtól és a megvalósítást kísérő szerencsétől is.

Irodalom

- Braczyk, H.-J. – Cooke, P. – Heidenreich, M. (eds.) 1998: *Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World*. UCL Press, London.
- Dóry, T. – Rechnitzer, J. 2000: *Regionális innovációs stratégiák*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Dóry, T. 2005: *Regionális innováció-politika: Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- EC 2001: *Assessment of the Community Regional Innovation and Technology Transfer Strategies and Infrastructures (RITTS) Scheme*. Brussels.
- EC 2003a: *Investing in research: an action plan for Europe*. Communication from the Commission. COM(2003) 226 final. European Commission, Brussels.
- EC 2003b: *Innovation policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon strategy*. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2003) 112 final. European Commission, Brussels.
- Morgan, K. – Nauwelaers, C. (eds.) 1999: *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Less-Favoured Regions*. The Stationery Office, London.
- Tödtling, F. – Trippel, M. 2005: One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. *Research Policy* 34., pp. 1203–1219.
- Wiig, H. – Wood, M. 1997: What Comprises a Regional Innovation System? Theoretical Base and Indicators. Simmie, J. (ed.) *Innovation, Networks and Learning Regions? Regional Policy and Development Series 18*. Regional Science Association, London, pp. 66–98.
- World Bank 2002: *Building Knowledge Economies: Opportunities and Challenges for EU Accession Countries. Final Report of the Knowledge Economy Forum*. Paris.

THE ROLE OF REGIONAL INNOVATION IN THE CREATION OF KNOWLEDGE-BASED ECONOMY

Tibor Dóry

The dissertation entitled “The Role of Regional Innovation Strategies in Territorial Development – The Case of the Central-Transdanubian Innovation Strategy” was based on a synthesis of the literature, socio-economic research and on the work that has been carried out for the National Committee on Technological Development (today the National Office for Research and Technology) and the Regional Development Council in the region of Central Transdanubia to adapt the European RIS/RITTS methodology and to develop a pilot innovation strategy for a particular Hungarian statistical-planning region (Dóry – Rechnitzer, 2000).

The economic analyses, surveys and co-ordination pursued during the course of the pilot programme in Central Transdanubia have shown that in the region (as anywhere in Hungary outside the capital Budapest) the innovation infrastructure is incomplete and shows weak performance in comparison with its growing economy. There is a lack of research facilities with technological orientation, as well as diffusion and transfer organisations. The innovation performance of the companies is also at a low level, but in recent years corporate R&D activities have started to increase. The question of financing innovation needs to be remedied as well, since it is important – in addition to access to the central resources – to solve the financing of regional technological and venture capital; besides indirect state incentives (e.g. tax concessions, accelerated amortisation, contribution to personal costs). In fact, simultaneous initiatives of multi-level measures are needed for creating a knowledge-based society:

- supporting the establishment of new technological research facilities (higher educational and private), adjusting themselves to the present, and then the future economic pattern of the region;
- efficient diffusion and technology transfer mechanisms (establishment of knowledge-utilising offices and innovation centres at universities and colleges) and supporting the establishment of (de-centralised) regional technology funds;
- assisting local and regional initiatives aimed at improving the innovation-consciousness and innovation culture, their long-term financial support.

An important lesson of the pilot exercise was that innovation is not recognised as the most relevant action area either by entrepreneurs, or in economic development circles in Central Transdanubia. Unfortunately, the majority of organisations are more involved in their actual, day-to-day activities, and they turn their attention towards longer-term development only to a lesser degree. Investigations connected to the strategy justify this statement, since it emerges that the rate of income arising from innovation is extremely low, this is in accordance with the low research and development expenditure of the region. After several regional workshops and dissemination activities the key stakeholders of innovation pointed out that they fully agree with, and would welcome, the implementation of the strategy, but they do not see support from the appropriate regional institutions and the money behind the initiatives. These were the main conclusions from the recent past. However, what does the future hold?

Potential for establishing regional systems of innovation in the New Member States of the European Union

Successful Western European examples clearly confirm that post-modern regional policies handle the assistance of the establishment and the diffusion of innovation centrally. In the economic literature it has been widely recognised for a long time that technological development plays a determining role in economic growth and wealth creation. The concept of regional innovation systems (see e.g. *Braczyk et al.*, 1998 and *Morgan – Nauwelaers*, 1999) add such a framework for the development of regional innovation systems which could be reinforced by public policy-making tools such as the RIS/RITTS strategies referred to. Therefore, both national and regional governments should re-evaluate and re-think their conventional research and technology policies, especially in the course of worldwide and Europe-wide regionalisation ambitions. The specific problem of the New Member States of the European Union is that “regions” in these countries are too small measured by their geographical area, population and economic weight. In administrative terms these newly founded regions are not strong enough to develop an independent innovation policy. The institutional and economic dimension of the regions does not show a clear regional identity, because most of them were given funding only as a requirement of the EU to absorb and manage the Structural and Cohesion Funds.

In recent years fairly widespread and varied measures and programmes have appeared worldwide, and also within the European Union, regarding the decentralisation of science and technology and innovation policy, to strengthen regional production and innovation systems. The thesis focused on one type of these programmes, namely on regional innovation strategy initiatives. Based on evaluation carried out by an expert group of the European Commission (see *EC*, 2001), the following success factors of these strategies can be determined:

- an innovation-oriented local or regional political control system with appropriate financial authority;
- an institutional structure rich in the field of learning, knowledge-transfer and qualification;
- intensive local and regional networking, enhanced by national and international co-operative linkages between regional actors which facilitate mutual knowledge exchange and enable collective learning processes;
- a creative and entrepreneurial-oriented human capital which contributes to a continuous renewal of the regional enterprise stock.

Nevertheless, the precondition of applying international experiences is that systems and methods of government activity should be re-thought, within the described frame-conditions. The surveyed innovation research results suggest that governmental support should be concentrated on activities that foster the most efficient activity and growth of companies. More attention should be given in future – in addition to supporting fundamental research, product development and research activity – to experimental production, to the support of rapid and expansive market penetration of high value added products, as well as to utilisation of technical and business services. This

approach requires the establishment of new institutions and the transformation of the old ones. The implementation of regional innovation strategies should aim at the formation of regional technological agencies, de-centralised technological funds, research centres for business development and co-operation, as well as development partnerships and supplier and clients relations between enterprises, public organisations and government agencies within the region, and assistance in establishing co-operation networks at national, European and international levels. Perhaps the most important thing is that government support should mainly focus on supporting co-operation between companies – considered essential units of the regional innovation system – and “knowledge-producing” institutions (e.g. companies and universities, colleges, as well as research facilities).

If the central policies become acquainted – for example, through regional innovation strategies – with the characteristic features and the requirements of the individual regions, it will contribute to a better and more comprehensive understanding of the national, as well as the regional innovation system, and to the determination of the most efficient management methods. Local implementation should not be delayed any longer: the formation of de-centralised regional innovation agencies and technological funds has to foster the increase of the regions’ innovation potential and output and can assure their competitiveness.

It should be emphasised that the strategy and its partial programmes can be realised, and may lead to the formation of a regional innovation system only if they constitute an organic part of regional development strategy. This means that the innovation-oriented way of thinking and attitude in practice “penetrate” into the regional development programmes to be carried out in the region.

It is important to stress that programmes and initiatives should be tailored to the regional context. Copying other regions’ practices, the so-called “one-size-fits-all” policy, does not work - as history teaches us (*Tödting–Trippel*, 2005). Tasks expected in the forthcoming period will involve:

- the actors in the innovation system should recognise their tasks,
- the deficiencies appearing in the institutional system should be solved,
- regions with development potential which were neglected until fairly recently should be given more attention,
- the financial means needed for the necessary investments and well-founded development targets should be made available.

Recent research suggests that regional learning is crucially important in order to increase companies’ knowledge-base, competitiveness and their suitability for inclusion in networks. Such processes should be embedded in a regional vision built by the broad participation of different actors and the regional public. Facing the particular context of economic transition and the forthcoming enlargement of the EU, raising innovation issues constitutes an important step towards sustainable regional development for regions in accession countries. Finally, we can conclude that these exercises will contribute to the catching-up process of these regions, in the longer term to the integration of European research and, in some ways, to the development of the European Research Area.

FARKAS TIBOR

Született: Gyöngyös, 1969

Iskolák:

- 1987 Berze Nagy János Gimnázium,
Gyöngyös, érettségi
- 1994 GATE GTK, gazdasági agrár-
mérnök
- 1994 Gödöllői Agrártudományi
Egyetem Gazdaság és Társas-
adalomtudományi Kar, német
szakfordító
- 2001 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahelyek:

Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesz-
tési Intézet, egyetemi adjunktus

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Magyar Regionális Tudományi Társaság
ECOVAST Falvak és Kisvárosok Magyarországi Műhelye
Egyesület
Fiatalok a Vidékért Egyesület

Tíz legfontosabb publikáció

- Mazurana, D. – Farkas, T. 1998: Marketing Slogans, Selective Histories and Social Realities: Imaging alcohol, agriculture and unemployment in modern day Hungary. Wright, W. and Kaplan, S. (eds.): *The Image of Class in Literature, Media and Society*. University of Southern Colorado Press.
- Farkas, T. – Madarász, I. 1998: „Indulj el egy úton...” – Fejlesztés és fenntarthatóság a moldvai csángóknál. *A Falu* 4.
- Farkas, T. 2000: *Moldvai magyarok – csángó magyarok*. Pro Professione, Budapest.

- Kovács, D. – Molnár, M. – Farkas, T. 2000: Hollókő felemelése és... *Falu, Város, Régió* 10.
- Farkas, T. 2000: „SAPARD” kistérségek. *Tér és Társadalom* 2–3.
- Farkas, T. 2002: Vidékfejlesztés a fejlődéelméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom* 1.
- Farkas, T. 2002: Helyi társadalom a Kegyetlen kistérségben / Local Society in the Kegyetlen Micro-Region. *A Falu* 3.
- Farkas, T. 2002: A kistérségek tagoltsága. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar Regionális Politika- és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Farkas, T. 2003: A kistérségek a vidékfejlesztés és a területfejlesztés hálójában. Nemes Nagy, J (szerk.): *Regionális Tudományi Tanulmányok 8. – Kistérségi mozaik*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- Vámos, A. – Farkas, T. 2004: Az életminőség mérése a Bátorfyerenyei kistérségben. *Területi Statisztika* 1.

9. KISTÉRSÉGEK A VIDÉKFEJLESZTÉSBN

Farkas Tibor

A dolgozat céljai, időszerűsége

A dolgozat a vidékfejlesztéssel foglalkozik, illetve annak egyik speciális kérdésével: a kistérségek lehatárolásával, szerveződésével és szerepével. A vidékfejlesztés, a kistérség meghatározása, szerepe, lehatárolása, de maga a fejlesztés és fejlődés fogalmának a vizsgálata is megkívánta, hogy a problémát több oldalról közelítsük meg.

A vidékfejlesztés sok esetben felületesen kezelt és használt kifejezés. Különböző megfontolások alapján Európán kívül, az Európai Unióban és Magyarországon is az érdeklődés homlokerébe került, s ennek egyik legfontosabb oka az, hogy a vidéki területek funkciói megváltoztak. A vidék ma már nem kizárólag csak az élelemtermelés színhelye, hanem a tájkép, a környezet megóvásának és fenntartásának, az alternatív foglalkoztatási lehetőségeknek a tere és posztmodern élvezeti cikk is. Mindazonáltal a vidék fontossága főként csak a szlogenek szintjén érzékelhető. Az igazi erővonalak továbbra is a piac- és profitorientált, környezeti, táji és kulturális hagyományokat kevésbé figyelembe vevő erővonalak mentén húzódnak. A vidékfejlesztés ezért sok esetben csak fejlesztési alternatívaként jelentkezik, különösen az elmaradottabb és „vidéki” (kis)területek számára.

A dolgozat megírásának a célja az volt, hogy a vidékfejlesztéshez kapcsolódó elméleteket, mutatókat és módszereket a kistérségek elemzése, szerveződése szempontjából áttekintse és elemezze. Ugyancsak fontosnak tartottuk, hogy több új – a kistérségek helyzetfeltárásánál, lehatárolásánál és fejlesztési koncepcióinak elkészítésénél használt – módszert mutassunk be és adaptáljunk. A fejlődéssel és fejlesztéssel kapcsolatos fogalmak bemutatása azt a célt szolgálja, hogy meghatározzuk azoknak a mérőeszközöknek és módszereknek a körét, amelyek a kistérségek lehatárolásánál, elemzésénél segítségünkre lehetnek, és végül elevezetnek a vidékfejlesztés kistérségének a koncepciójához.

Az alkalmazott kutatási módszerek

A témához igazodva többféle kutatási módszert alkalmaztunk. Az érintett témakörökben hazai ill. a nemzetközi szakirodalomból angol és német nyelvű forrásokat használtunk fel. A vizsgálatok során többféle statisztikai elemzés történt. A kutatás arra is irányult, hogy új módszereket dolgozzunk ki, bővítsük ill. szü-

kítsük a felhasznált indikátorok körét, valamint külföldön alkalmazott módszereket meghonosítsunk, magyarországi viszonyokra alkalmazzunk. A kutatómunka fontos részét képezték a hazai szakértőkkel történt konzultációk, szakmai konferenciák, szemináriumokon való aktív részvétel is. A felhasznált adatbázisokat külön-külön ismertetem az egyes vizsgálatoknál.

A dolgozat tartalma

A bevezetés utáni két fejezet tartalmazza a legfontosabb fogalmaknak és elméleteknek az összefoglalását. A fejlesztés és a fejlődés különböző oldalainak bemutatása után a fejlődés különböző folyamataival, a regionális fejlődés jellegzetességeivel majd a vidékfejlesztés fogalmának sajátosságaival foglalkozunk. A vidékfejlesztéssel kapcsolatos problématerület olyan szerteágazó, hogy a kizárólagosságra való törekvés lehetetlen volna. A bemutatandó műnek éppen az az újszerűsége, hogy az eddig ismert – noha sokszor pontatlanul meghatározott – fogalmakat új összefüggésben mutatja be.

A negyedik fejezet az első fejezetben említett fogalmak mérhetőségével foglalkozik. Olyan indikátorokat és módszereket ismertetem, melyek segítenek a fejlettségben, az életminőségben és a helyi társadalom állapotában bekövetkezett változások mérésében. Külön ismertetem a kistérségi szinten alkalmazható mutatókat. Az indikátorok esetében megvizsgáltam, hogy közülük melyek alkalmazhatók helyi szinten is.

Az indikátorok alkalmazhatóságát saját kutatási eredmények segítségével mutatom be. Ilyen kutatás volt a pl. a szociális térkép készítése, a cégélelemzés vagy a helyi társadalom speciális dimenziókkal történő elemzése. Közülük talán a legismertebb a szociális térkép készítése, kevésbé ismert a helyi társadalom elemzésének a módszere, melyhez speciális dimenziók használata szükséges. Ez a hat dimenzió a kötődés, az elégedettség, az integráció, a részvétel, a kooperáció és a perspektíva. A helyi társadalom elemzésének a módszerét még az 1980-as évek elején dolgozták ki Magyarországon. Akkor politikai jelentősége miatt volt lényeges, ma inkább azt lehetne „mérni” vele, hogy melyik közösség és miért alkalmasabb a fejlesztési tevékenységben való részvételre. A harmadik módszer, amelyről bővebben szólnunk, a cégélelemzés módszere. Ez nem jelent mást, mint a kistérségben lévő szolgáltatások cégtábláinak, cégéleinek felmérését és elemzését Guttman-skála segítségével. E módszerrel a vizsgált települések szolgáltatásokkal való ellátottságát és centrum–periféria viszonyait mérhetjük fel. A Guttman-skála elkészítésével előre jelezhető, hogy milyen szolgáltatások megtelepedése ill. megszűnése várható a térségben.

Az ötödik fejezetben az indikátorokat követően után a kistérségek lehatárolásánál alkalmazott módszereket tekintjük át. Számos eddigi kutatás elemzésével tipizálást végeztünk. Alapvetően három csoportba soroljuk az áttekintett kutatá-

sokat: vonzáskörzetek meghatározására, elmaradott és támogatott területek valamint vidéki területek lehatárolására. A módszertani áttekintés összefoglaló táblázata a mellékletben található meg. Ugyancsak ebben a fejezetben található a KSH-kistérségek belső tagoltságát vizsgáló alfejezet is. Itt megkíséreljük újabb szempontokkal bővíteni a lehatárolások módszereit.

A hatodik fejezetben jutunk el a kistérség koncepciójának a megalkotásához. Itt már megkülönböztetjük a vidékfejlesztésben használt kistérség fogalmat a más területen használttól. A legfontosabb különbséget abban látjuk, hogy az előbbi önszerveződés által jön létre. Egy ilyen önszerveződési folyamatot mutatunk be a Gödöllő környéki és Galga menti kistérség példáján. Végül kitérünk a SAPARD-program során megalakult kistérségekre, amelyek az országban eddig megjelent kistérségtípusok közül leginkább megközelítik a vidékfejlesztésben általunk megfelelőnek tartott kistérséget. A disszertációt a következtetések és javaslatok megfogalmazása valamint az összefoglalás zárja a hetedik és nyolcadik fejezetben.

Kutatási eredmények

A disszertációban számbavettük a kistérségek fejlesztésével kapcsolatos elméleteket, koncepciókat, mutatókat, módszereket és lehatárolásokat. Elemeztük, hogy maga a kistérség fogalom mikor és hogyan gyökeresedett meg a külföldi és a hazai szóhasználatban. Bemutattuk a kistérségek legújabb típusát, a SAPARD-kistérségeket. Ebben az alfejezetben arra kerestem a választ, hogy miért vált fontossá ez a területi szint, milyen megjelenési formái vannak, és egyáltalán megfogalmazható-e egy általános kistérség-definíció.

Addig már az előzőekben is eljutottunk, hogy a kistérség nemcsak földrajzi teret jelent, hanem társadalmi képződmény is. A földrajzi teret esetünkben külső térnek, a társadalmi képződményt belső térnek nevezzük. Eljutottunk tehát a térrel kapcsolatos tudományok egyik központi kérdéséhez (lásd *Nemes Nagy* 1998a, 76.), miszerint a külső tér szereplőinek, elemeinek elrendeződése hogyan hat a belső térbeli viszonyokra ill. fordítva. A *1. ábra* hasonló összefüggésben mutatja be a különböző társadalmi szerveződések sorában helyezhetjük el, amely egyszerre jelent földrajzi teret (kistérség, környék) és társadalmi szerveződést (szövettség, társulás, közösség).

A kistérségi szint hangsúlyosabbá válásának további okai közé tartozik az urbanizáció és a települési funkciók átalakulása, specializálódása. A változás úgy jelentkezett, hogy a kistelepülések (községek, falvak) kezdtek elveszíteni funkcióik nagy részét, a fontosabb szolgáltatások és munkahelyek a városokban váltak elérhetővé. Így az emberek térkapcsolatai kibővültek, egyre többen hagyták

1. ábra

A társadalmi szerveződések tipizálása

A vizsgált szerveződés helyzete		
Mérete	földrajzi térhez kapcsolódó (külső)	földrajzi térhez kevésbé kötött (belső)
nagy	társadalom	bürokrácia
közepes	ország, régió, kistérség	szövetség, társaság
kicsi	település, környék	csoport, helyi közösség
nagyon kicsi	e g y é n	

Forrás: Eberts, 1995 alapján.

el falujukat, s a városok és környékük között intenzív kapcsolat alakult ki. Ez a változás azután átalakította magukat a közösségeket is. Az észlelt és sajátuk érzett tér már nem egyetlen településszerű volt, hanem kibővült legalább egy kistérségre. Az emberi kapcsolatok, a házasság, a gazdasági és kulturális események ettől kezdve már nagyobb térintervallumban értelmezendők.

Az egyes ágazatok – csakúgy mint a különböző tudományterületek – igyekeztek a saját kistérségüket „létrehozni”. Vannak olyanok, amelyek ebben előbbre járnak, azonban a végeredmény így is egy színes paletta, a legkülönbözőbb kistérség-értelmezésekkel.

A közigazgatás kistérségi szintjének fejlődését röviden áttekintettük. Részletes elemzésbe nem bocsátkoztunk, azt más művek (pl. *Hajdú*, 2001) megteszik. Ugyancsak nem szeretnénk a természetföldrajz kistájainak kialakulását avagy a kistájaknak a természetföldrajzosok általi felismerését bővebben kifejteni. Néhány szempontot azonban bemutatunk ezzel kapcsolatban. A táji-természeti lehatárolás általában a talajtani és a vízrajzi tényezők, az éghajlati viszonyok, az ökológiai (agroökológiai) viszonyok és az esztétikai szempontok alapján történik. Ezzel szemben a gazdaság- és társadalom-földrajz vonzáskörzetekben gondolkodik. Ez egy fontos kistérségtípus, hiszen valós tevékenységek alapján történik a lehatárolás. A területfejlesztési kistérség avagy a területfejlesztési önkormányzati társulás már a fejlesztési célú beavatkozás kistérségi szintje. A statisztikai kistérség vagy KSH-kistérség pedig a helyi területi adatok gyűjtésének a tere, NUTS IV szintnek megfelelő tércategória. Hazai sajátosság, hogy az utóbbi három típus akár teljesen egybe is eshet.

Kísérlet a kistérségek egyes típusainak megragadására

A kis térben, a kis léptékben való gondolkodás mindig is jellemző volt a társadalomra. A technikai forradalom előtti időszakban természetes volt, hogy a megismerés és a munkavégzés hatóköre kisebb területekre terjedt ki. Még a

múlt század első felében is jellemző volt a magyar falvak társadalmára, hogy lakóhelyét csak ritkán hagyta el, és akkor is csak a „kistérségi központot”, a városi piacot kereste fel. A következő ábrán megkíséreljük az egyes tudományterületek és társadalmi intézmények kis léptékű tereit bemutatni.

2. ábra

A „kis terek” különböző értelmezései, típusai

néprajz	néprajzi kistáj
közigazgatás	járás, körzet, városkörnyék, körjegyzőség
egyházak	esperesi kerület, egyházmegye
politika	választási körzet
természetföldrajz	kistáj
gazdaság- és társadalomföldrajz	vonzáskörzet, rajon
statisztika	statisztikai kistérség (KSH körzet)
területfejlesztés	területfejlesztési kistérség (TÖT), többcélú kistérségi társulás
vidékfejlesztés	vidékfejlesztési kistérség (LEADER-kistérség, SAPARD-kistérség)

Forrás: A szerző szerkesztése.

Talán közhely, hogy az emberek általában kötődnek szülőhelyükhöz, lakóhelyükhöz. Azt a tájat, azokat az embereket ismerik, azokkal is tudnak azonosulni, akikkel együtt élnek. Enyedi (2001) így fogalmaz: „Az emberek téridentitása – egy adott térséggel való azonosulása – a településükkel, a közvetlen élettapasztalatokat nyújtó kistájjal a legerősebb. Nemigen vallja senki, hogy ő déldunántúli, de azt igen, hogy sellyei vagy göcseji. S amikor valaki göcsejinek vallja magát, ez nem egyszerű helymeghatározás, hanem azonosulás a sajátos természeti tájjal, a táj sok generáció által megélt történelmével, faluja/városa településképével, szokásaival és értékrendjével, a helyi társadalomban elfoglalt helyével, a helyi kultúrával. Mindez független az éppen érvényes közigazgatási vagy statisztikai számbavételi egységektől, a megélt tér élménye nem reflektál a tér mesterséges felosztásaira.”

A dolgozatban a területfejlesztési kistérség vagy KSH-kistérség ill. a vidékfejlesztés kistérségei kaptak kiemelt szerepet. Tóth (2001) szerint a kistérség objektív kategória, bármelyik irányból nézzük is. Vonzáskörzetek szempontjából az állampolgárok mozgáspályái, vidékfejlesztési szempontok szerint pedig a jelenlegi ill. múltbéli gazdasági, kulturális és személyes kapcsolatok határozzák meg. Saját fejlesztési elképzeléseik megvalósítását tehát érdemes a kistérségekre bízni, mivel azok a helyi szinten hatékonyabban végrehajthatóak.

Lehetne még sorolni a különböző kistérségtípusokat. Nem említettük pl. a néprajz idevágó területegységét, a (kis)tájat. A magyar nyelvterületen hozzávetőleg kétszáz-kétszázhusz tájnevet ismerünk, amelyek tükrözik a földrajzi vi-

szonyokat, tanúskodnak a történelemről és vallási, társadalmi valamint gazdasági különbségekre hívják fel a figyelmet. Tájat jelölnek pl. a székely székek, a -köz, a mente, a -hát, az -alja végződésű földrajzi nevek is. A Jászság, a Vend vidék, a Palócföld, a Göcsej vagy a Hajdúság az ott lakó népcsoportokról kapta a nevét (Kósa, 1984).

Nem beszéltünk a politika kistérségéről sem, a választási körzetről. Külön (politológiai) tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy a választókörzetek kijelölése mennyire esik egybe az élet valós szerveződésével. Az egyes választókörzetek között nagy a szórás a népesség számát tekintve is. Valószínűleg ugyanilyen heterogének lehetnek a társadalmi szerkezetüket tekintve is. Közismert tény, hogy a választási körzetek „helyes megválasztása” elősegítheti egy-egy politikai párt vagy érdek érvényesülését. Ugyanígy érdemes lenne vizsgálni, hogy a különböző egyházak milyen kisebb területegységekben szervezik a tevékenységüket. A vallási élet szerveződésének összevetése a különböző kistérségtípusokkal vagy vonzáskörzetekkel minden bizonnyal újabb tanulságok levonását tenné lehetővé.

Általános vagy inkább ideális kistérség-kategóriát akkor lehetne meghatározni, ha a legtöbb ismérv és a fontosabb lehatárolások alapján is ugyanazt a térfedettséget kapnánk. Az ilyen általános kistérség megalkotásánál Rechnitzer és Szörényiné (2001) szerint figyelembe kellene venni a közigazgatási és természetföldrajzi határok mellett a településkör történelmi, kulturális gyökereit, társadalmi-gazdasági adottságait és néprajzi értékeit is. Azt a területet nevezhetnénk aztán kistérségnek, ahol ezen tényezők homogenitása a legnagyobb.

A kistérségek szerveződése szerencsés esetben egy hosszabb, szerves folyamat, ám bizonyos határok kijelölése is befolyásolhatja kialakulásukat. A lehatárolás és a kistérségek képződése között dialektikus viszony ismerhető fel. A vonzáskörzetek lehatárolása – a központ–periféria viszonyok pontos feltérképezése által – valós funkcionális körzetek kijelölésére alkalmas, ám ha a települések önmaguktól kezdenek szerveződni, nem mindig követik a tudományosan alapon meghúzott határokat.

Az Európai Unió térfelosztásában változás érzékelhető, hiszen néhány éve a helyi közigazgatási terek is megjelentek a statisztikai rendszerében. A NUTS-rendszer eddigi öt szintje helyett három maradt, az átalakítás a következő alapelvek szerint történt (EUROSTAT):

- a NUTS előnyben részesíti a területegységek intézményi felosztását,
- a NUTS az általános érvényű regionális felosztásokat kedveli (szemben a specifikus régiólehatárolásokkal),
- a NUTS alapja a háromszintű, hierarchikus lehatárolás.

A lokális vagy helyi szinten LAU (Local Administrative Unit) néven új helyi közigazgatási tereket alakítottak ki. Ezekre a NUTS-szal kapcsolatos rendelkezések nem érvényesek. Ugyanakkor a NUTS rendszer (újbóli) kiterjesztését a

negyedik szintre egy megvalósíthatósági tanulmányhoz kötik.¹ Az 1059/2003/EK rendelet rendelkezik a lokális egységek kezeléséről, kötelezővé téve azok tagországokénti rendszerének és listájának közzétételét az Európai Unió hivatalos honlapján. Ezen adatbázis alapján 2006 végén az Európai Unió 25 tagállamában 3334 LAU-1 szintű, és 112 119 LAU-2 szintű területi egység van. A LAU-1 szintnek Magyarországon a 168 statisztikai kistérség, míg a LAU-2 szintnek a 3145 település felel meg (*Lukovits, 2007* alapján).

Az unióban nem minden ország határolt le LAU-1-es szintet. Egyes országokban a LAU-2-es szint, másokban pedig a NUTS-3-as szint mérete inkább a kistérségnek felel meg a hazai felfogásunk szerint. Nem világos, hogy a LAU-1 milyen mértékben jelent közigazgatási egységeket. Ha közigazgatási szintnek tekintjük, a magyar statisztikai kistérségek nem felelnek meg ennek a szintnek.

A statisztikai alapon szerveződött kistérség és a vidékfejlesztés kistérségei között a legfontosabb különbséget tehát abban látjuk, hogy a vidékfejlesztés esetében olyan önszerveződésről van szó, amely a vidéki közösségek életminőségének, a vidéki környezet megőrzésének, javításának és a vidéki gazdaság alapjának a megeremtését tűzte ki célul. Az ilyen kistérség többnyire nem alkalmas a közigazgatás feladatainak az ellátására, nem feltétlenül egyezik meg egy természetföldrajzi kistérséggel; sok esetben nem egy városról és környékéről van szó, nem biztos, hogy egybeesik a területfejlesztési céllal létrehozott kistérséggel, és nem alkalmas a statisztikai adatszolgáltatás céljaira. A vidékfejlesztés többek között azért használja ezt a (tér)kategóriát, mert ez az a szint, ahol a szereplőket leginkább mozgósítani lehet a fejlesztési célok elérése érdekében.

Következtetések és javaslatok

A kistérségek szerepének elemzése, a kistérségi vizsgálatok, a különféle lehatárolások megkívánták, hogy értelmezzük a fejlődés fogalmát. A fejlesztést ugyanis olyan folyamatként (gyakorlatként) is definiálhatjuk, amely fejlődést eredményez. A fejlődés fogalmával azonban vissza is lehet élni. A fejlődés „leple” alatt sokféle folyamatot elfogadtathat a politika, a hatalom. A fejlődéssel kapcsolatban megállapítottuk, hogy vizsgálata több dimenzió mentén, több szinten indokolt, de figyelembe kell venni annak szubjektív jellegét. Így fejlődésről többek között csak akkor beszélhetünk, amikor a folyamatban az előnyök meghaladják az egyes társadalmi csoportokat érintő hátrányokat. Leszögezhetjük a fejlődés demokratikus jellegét: azaz akkor beszélhetünk fejlődésről, ha annak haszna széles társadalmi rétegek számára is élvezhető és elérhető.

A dolgozatban kiemeltém az endogén fejlődés szerepét. Az endogén fejlődés elmélete nem csak kistérségi, hanem regionális szinten is felhasználható, ugyanis az elmélet mentén olyan erőforrásokat lehet aktivizálni, amelyek egyébként kihasználatlanok lennének. Az endogén fejlődésben nem kizárólag az alulról

felfelé történő, hanem a felülről lefelé történő szerveződés is helyet kap. Az endogén regionális fejlődés, vagy egyáltalán a fejlődés céljai akkor elfogadhatóak számunkra, ha a célok között nem csak a gazdasági és politikai, hanem a társadalmi-kulturális és az ökológiai célok is helyet kapnak.

A regionális vagy területi fejlődéshez szorosan kapcsolódott az általa létrehozott egyenlőtlenség, azon belül is a centrum–periféria viszonyának vizsgálata. A központok szerepének megítélése nem egyszerű, mert egyaránt képesek a fejlődést kisugározni, de a fejlesztési forrásokat elszívni is. Megállapítottuk, hogy a vidékfejlesztésben a kistérségeken belül nem csak a centrum fejlesztése lehet indokolt, hiszen a vidéki emberek olyan új „termékeket” állítanak elő, amelyekre a városi embereknek egyre inkább szükségük lesz.

A dolgozatban vizsgáltam a vidékfejlesztésnek az ágazati és a területi politikával való kapcsolatát. Megállapítottuk, hogy létezik olyan önálló problématerület, amelyet sem a mezőgazdaság fejlesztése, sem a területfejlesztés nem tud orvosolni. Azt állítjuk, hogy átfedés van közöttük, s a területfejlesztés esetében ez az átfedés éppen a kistérségek fejlesztését jelenti. Hogy adott esetben területet, vidéket vagy mezőgazdaságot fejlesztettünk-e, nehezen lehet elkülöníteni. Az is megfigyelhető, hogy a vidékfejlesztés fogalmát az aktuális gyakorlat deformálja, az elnevezés maga pedig kezdi eredeti jelentését és jelentőségét elveszíteni.

A vidékfejlesztésben fontos szerepet játszik többek között a kistérségi megközelítés. Általában egy kistérségnyi az a terület, amelyet egy adott közösség magáénak érez, „átél”. Ilyen kisebb körökben csökken a tranzakciós költség, a helyi emberek között lévő nagyobb bizalom és közismertség miatt. Így a kistérségben lévő települések önkéntesen vesznek részt a szerveződésekben, közöttük horizontális kapcsolat van.

Az Európai Unióban sem egyértelmű a vidékfejlesztés helye. Ott a 90-es évek közepétől egyre inkább az agrárpolitika szárnyai alá került, és a Közös Agrárpolitika második pillérévé vált. Ez annak felismerését jelenti, hogy a hagyományos agrárpolitika folytatása egyre inkább nehézségekbe ütközik, és a vidékfejlesztés segíthet a mezőgazdasági tevékenységek diverzifikálásában. A regionális politika is támogatja a vidékfejlesztést, jellegzetes programja a LEADER. Azt azonban mindenképp meg kell jegyezni, hogy a vidékfejlesztésre az agrárpolitikán és a struktúrapolitikán belül is kevés pénz jut, a fő csapásirányok másfelé mutatnak.

A kistérség fogalmunk kifejtéséhez, a kistérségek fejlettségi viszonyainak értelmezéséhez áttekintettük a mutatók és módszerek használatát. Megállapíthatjuk, hogy a kistérségi fejlesztéseknél nem elég a kemény mutatók használata, mellettük támaszkodni kell a helyi társadalom állapotát ábrázoló puha módszerekre is. A kemény mutatók közül kiemeltük a népsűrűség mutatóját. Ez például nagymértékben alkalmazhatónak bizonyult kistérségi vagy annál nagyobb szín-

ten, települési szinten viszont megkérdőjelezhető a használata. Felhívtuk a figyelmet az időintervallumok helyes megválasztására. Eszerint minél kisebb területi szinten használjuk a demográfiai mutatókat, annál hosszabb időszak adatainak az átlagát érdemes felhasználni. A módszerek között itt ismertettük a szociális térképezést. Kiderült, hogy a kistérségek helyzetfeltáráshoz jól használható eszközről van szó.

A vidékfejlesztés egyik célja, hogy a vidéken élő emberek életminősége javuljon. A cégérelemzés és a Guttman-skála összeállításának a módszerét éppen az életminőség méréséhez javasoljuk. A szolgáltatásokkal való ellátottság nem csak az életminőséget és a helyi gazdaság szerkezetét tükrözi, hanem alkalmas a helyi centrum–periféria viszonyok kirajzolására is. A helyi társadalom elemzéséhez hat speciális dimenziót használtunk fel, s ezt az eljárást is alkalmaztuk a gyakorlatban. Alkalmas volt arra, hogy egy etnikailag vegyes térségben megítéljük, hogy a helyi társadalom mennyire fejleszhető. Azt kell ugyanis észrevennünk, hogy nem elég, ha egy bizonyos elképzelés megvalósítására van pénz, hanem kell hozzá egy olyan jól működő közösség is, amely a tervezésben és a megvalósításban egyaránt részt tud venni. A megvalósításhoz nem elég az, hogy a települések bebizonyítják a rászorultságot. Olyan helyi társadalomra van szükség, ahol működik a civil szervezetek és a lakópolgárok közötti párbeszéd, és a közösségek szerves fejlődését nem bolygatták meg erőteljes társadalmi változások.

A kistérség koncepciójához közelebb vitt bennünket a kistérségek lehatárolásához használt módszerek áttekintése. A vidéklehatárolásokkal kapcsolatban megállapítjuk, hogy az általános vidéklehatárolásokat meg kell különböztetnünk a speciális vagy fejlesztési célúaktól. Az első esetben indokolt tartózkodni a negatív alapon történő meghatározásoktól, javasolt a pozitív értékek alapján történő lehatárolás. Ilyennek a tartjuk pl. a népsűrűség, a városi és a vidéki népesség arányának mutatóját, vagy akár a városok népességének abszolút nagysága is használható lehet. A lehatárolások közül nem fogadható el az, amelyik Budapesten kívül minden kistérséget vidékként értelmez, sem az, amely csak a falvakat számítja a vidéki jellegű települések közé.

Amennyiben fejlesztési célú lehatárolásról van szó, indokolt a hátrányos helyzetet jellemző mutatók – pl. munkanélküliség, alacsony iskolázottság, foglalkoztatottság vagy infrastrukturális ellátottság – alkalmazása. A statisztikai kistérségek belső tagoltságának elemzése után megállapítottuk, hogy a népesség vagy a jövedelem megoszlását tekintve nagy aránytalanságok tapasztalhatók a kistérségen belül a centrum és a periféria között.

A kistérségként szereplő téregységek 1990 után jöttek létre, egyrészt mint különböző településszövetségek vagy önkormányzati társulások, másrészt pedig mint a kutatók által lehatárolt területek. A települések közötti összefogást a közgazdaság, a közös infrastrukturális beruházások és az új önkormányzatok felap-

rózsága sürgette. Ezek a szervezetek inkább önkormányzati kezdeményezések voltak, polgármesterekkel az élükön. A településközi szervezetek másik csoportja inkább közösségi alapon jött létre, az önkormányzatok mellett civil szervezetek is megjelentek. A létrejöttük sok esetben az adott települések hátrányos helyzetéhez kötődött. A tapasztalatok szerint mind a mai napig magasabb az együttműködés foka azokon a területeken, amelyek hátrányosabb helyzetben vannak. A szükség nagy úr, még a falvakat is összefogásra készíti. Az aprófalvas, tagolt tájszerkezet is kedvez a települések közötti kapcsolatok kialakításának.

A város és környéke kapcsolat ma is rányomja bélyegét a kistérségi szerveződések működésére. A kistérségeken belüli kapcsolatok a város és vonzáskörzete közötti kapcsolatok józan átgondolása nélkül nehezen tarthatóak fenn. A társulások szerveződésénél pártpolitikai harcokkal is szembe kell nézniük az alapítóknak, sajnos ez nem csak a településszövetségek, hanem az egész magyar társadalom problémája is. A külföldi példák arra utalnak, hogy a fejlesztési célokra létrehozott kistérségeknél az önkéntesség, a hosszú távon való gondolkodás és a fokozatosság az eredményesség kritériuma lehet. A hirtelen csak egy-egy forráslehetőségre szerveződő kistérségek életképessége vitatott. Azt is látnunk kell azonban, hogy a kistérségekre ható politikák és eszközök nem ilyen irányba terelik az érintetteket. Egy-egy újabb támogatási forma kedvéért a szerveződések jogi formát váltanak vagy átszervezik a kistérséget. Hasonló folyamatnak lehettünk tanúi a SAPARD program bevezetése kapcsán is.

Magyarországon a SAPARD program során szerveződött kistérségek nem fedték le az ország teljes területét, de önkéntes alapon jöttek létre, hosszabb-rövidebb szerves fejlődés eredményeként. Jelentős arányt képviselnek azok a kistérségek, amelyek természetföldrajzi vagy város és környéke kapcsolat alapján szerveződtek. A létrejött kistérségek tagoltsága nagy, bizonyos esetekben a nagyvárosok is szerepelnek bennük (3. ábra). Az alacsony népességgel rendelkező térség gazdaságilag életképtelen, kevés saját forrással rendelkezik, a túl magas népességgel rendelkező kistérségben pedig a személyes kapcsolatok és a bizalom hiányozhat az együttműködéshez.

A kistérségek szerveződésének szempontjából fontos szerepe volt a SAPARD-programnak. A vidéki közösségek – ha nem is felkészülten, de határozottan – reagáltak az előcsatlakozási programban való részvételre történő felhívásra, ám azok a kistérségek kerültek előnybe, jutottak hamarabb és több forráshoz, amelyek nem ennek a programnak a kapcsán kezdték a felkészülést. A SAPARD program felhívására létrejött vagy arra pályázó kistérségek ugyan vidékfejlesztési céllal jöttek létre, de a LEADER program követelményeinek megfelelő kistérségek ill. szerveződések közelebb állnak az általunk elképzelt vidékfejlesztési kistérség koncepciójához.

A kistérségek jövőbeni szerepével kapcsolatos változások többféle irányt vehetnek. A statisztikai adatszolgáltatásra továbbra is a KSH-körzetek lesznek a legalkalmasabbak. Ennek a lehatárolásnak azonban nem kell túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítani, mivel a statisztikai hivatal szíve-joga, hogy milyen térséget határol le, de a társulások kialakításánál nem szükséges azokat követni. Különösen akkor lesz ez igaz, ha a támogatásokat és a területi képviselőket sem a statisztikai kistérségek szerint határozzák meg.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozás időszakában az a kérdés merül fel, hogy a településszövetségek mennyire lesznek képesek a területfejlesztéssel és a vidékfejlesztéssel kapcsolatos elvárásoknak megfelelni, ill. hogyan fognak a régió, a megye és a települési szintek közé illeszkedni. A súlypontok váltakozásának elve szerint a kistérségek szerepe abban az esetben növekedhet meg, ha a fő hangsúly az EU–régió–kistérség csomópontokra esik. A vidékfejlesztés kistérségeinek jövőjét az is meg fogja határozni, hogy milyen finanszírozási rendszer alakul ki, a civil és a gazdasági szervezetek be tudnak-e kapcsolódni a szervezetek munkájába, és kiépül-e minden kistérségben az intézményrendszer.

A külföldi példák arra utalnak, hogy a fejlesztési célokra létrehozott kistérségeknél az önkéntesség, a hosszú távon való gondolkodás és a fokozatosság az eredményesség kritériuma lehet. A hirtelen csak egy-egy forráslehetőségre szerveződő kistérségek életképessége vitatott. Azt is látnunk kell azonban, hogy a kistérségekre ható politikák és eszközök nem ilyen irányba terelik az érintetteket. Egy-egy újabb támogatási forma kedvéért a szerveződések jogi formát váltanak vagy átszervezik a kistérséget.

Számos változást tapasztalhatunk a kistérségi terekkel kapcsolatban. Leginkább állandónak a választási körzetek, a földrajzi kistérségek, a néprajzi kistérségek és a népszámlálási körzetek tekinthetők. A vonzáskörzetek, statisztikai kistérségek, de a fejlesztési célú lehatárolások is állandóan változnak, a funkcióik és a lehatárolás szempontjai szerint is. A statisztikai kistérségek alapján szervezett többcélú társulások közigazgatási funkciói valószínűleg működni fognak, a területfejlesztési cél pedig várhatóan háttérbe szorul. Helyi szintű fejlesztési elképzelések megvalósítására az alulról felfelé szerveződő vidékfejlesztési kistérségek valók, ezeknek pedig az egyik legjobb példája a LEADER kistérség.

A sokféle kistérségtípus és a vidékfejlesztés ideálisnak tekinthető kistérségei között a legfontosabb különbséget abban látjuk, hogy a vidékfejlesztés esetében olyan önszerveződésről van szó, amely a vidéki közösségek életminőségének, a vidéki környezet megőrzésének, javításának és a vidéki gazdaság alapjának a megteremtését tűzte ki célul. A vidékfejlesztés többek között azért használja ezt a (tér)kategóriát, mert ez az a szint, ahol a szereplőket leginkább mozgósítani lehet a fejlesztési célok elérése érdekében.

Jegyzetek

1) http://ec.europa.eu/comm/eurostat/ramon/nuts/basicnuts_regions_de.html

Irodalom

- Eberts, P. 1995: *Community Social Structure and Quality of Life – Nodal Concepts and Casual Analysis*. Department of Rural Sociology. Cornell University. Ithaca, NY.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest 1996
- Hajdú, Z. 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Kósa, L. 1984: *Hagyomány és közösség*. Kozmosz Könyvek, Budapest.
- Nemes Nagy, J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban (Bevezetés a regionális tudományba)*. Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Szörényiné Kukorelli, I. 2001: Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel. *Tér és Társadalom 2*.
- Tóth, J. 2001: Régiók és kistérségek. *A Völgyesség huszadik százada*. Völgyeségi Múzeum, Bonyhád.

MICROREGIONS IN RURAL DEVELOPMENT

Tibor Farkas

The aims and actuality of the study

The essay is about rural development and, specifically, one of its distinctive issues: the geographical scope, organisation and role of micro-regions. Rural development, the definition, role and geographical scope of the micro-region, and definitions of development and progress itself, also press us to examine the problem from several points of view.

The definition of rural development is often handled and used carelessly. For a variety of reasons it was subject to the full view of publicity, not only in Europe, but in the European Union and also in Hungary. The most important cause of this is that the functions of rural areas have changed. The countryside today is not only the place of food production, but it embraces the landscape, environmental protection and nature reserves, gives alternative employment opportunities and is also a post-modern piece of decoration. However, we can see the importance of rural areas only as slogans: reality is based on market and profit and scarcely acknowledges environmental, rural and cultural traditions. For this reason, rural development is, in many cases, only an alternative form of development - and especially for underdeveloped, heavily rural micro-regions.

Research methods applied

According to the specific direction of the subject, we used several methods in our research. These included sources in the international literature in English and German. During our inquiries, we carried out various kinds of statistical analysis. Our aim was, partly to work out new methods and partly to increase or decrease the number of indicators used in research. Our other goal was to import some methods into Hungary and to adapt them to the Hungarian conditions. Consultations with Hungarian experts played an important part, as well as participation in professional conferences and seminars. The databases used will be described individually in respect of the individual inquiries.

The concept of the micro-region

In the dissertation we reviewed the theories, concepts, indices, methods and definitions of micro-regions. We analysed the definition of the micro-region itself - and how and when it became established in foreign and Hungarian terminology. We introduced the latest type of micro-region, the so called SAPARD micro-region. In this subsection we tried to find an answer to the question of why this regional level became important, what are its forms and can we find a general definition of micro-region.

We have seen that micro-region is not merely a geographical area, but also a social formation. The geographical area is the external space and the social formation is the internal space. Now we have reached one of the main questions of the spatial sciences. This question is how the arrangement of the external area's character and elements affect the conditions of the internal area - and vice versa.

Each sector – as well as the disciplines – tried to “create” its own micro-region. Some of them are pioneers, but the final conclusion is very varied, with several interpretations of micro-region.

In this essay the statistical micro-regions and the micro-regions of rural development are dominant. According to Tóth (2001) micro-regions are an objective category from every point of view. From the standpoint of the catchment area, they are the living-space of citizens, from that of rural development they are defined by current and former economic, cultural and personal relationships. Therefore, their own development plans should be carried out by themselves, as they are more effectively realised at regional level.

We could continue listing the types of micro-region. We have not mentioned, for example, the ethnography factor, the ethnographical micro-region. In the Hungarian linguistic area we know some 200–220 vernacular names for a micro-region. These names show the geographical conditions, reveal the history, emphasise differences in religion, social and economic conditions. Transylvanian geographical names ending with: ‘-szék (seat), -köz (space between), mente (upon), -hát (ridge), -alja (foot)’. The name of Jászság, Vendvidék (Wendish Land), Palócföld, Göcsej or Hajdúság were given by their inhabitants (Kósa, 1984).

Also we have not introduced the micro-region in political terms, the “electoral region”. Another essay (in political science) should research the extent to which the

electorate covers the real organisation of life. There are notable deviations among electorates in terms of numbers of population. They are probably heterogeneous in their social structure also. It is common knowledge that the appropriate definition of an electoral micro-region can support the interest of one political party or another. It would also be interesting to study how the churches organise their activities in smaller regional units. We could probably draw a lesson from comparing the religious organisations to the different types of micro-region or catchment areas.

General, or, rather, ideal categories of micro-region could be defined if most of the characteristic features and the important definitions would result in the same regional unit. When defining a general micro-region such as this, we should (according to Rechnitzer and Szörényiné) consider historical and cultural roots, socio-economic facilities and ethnographical values of the settlements as the administrative and geographical borders of the area. Where homogeneity is total, we may call that area a micro-region.

On favourable terms, the organisation of micro-regions is a long, integrating process, but setting certain borders can affect their evolution. Between the definition and formation of micro-regions we find a dialectic relationship. The definition of catchment areas – with the accurate plotting of centre-periphery relations – is vital to define real functional areas. If the settlements start to organise themselves, they do not always follow borders drawn up on an academic basis..

In conclusion, the main difference between the statistical and the rural development micro-region is that, with the latter there is self-organisational activity, which aims to improve the rural communities' quality of life, to preserve and improve the rural environment and to establish the basis of the rural economy. This kind of micro-region is generally not very good at administrative tasks, and certainly as good as the natural geographical micro-region. In many cases it is not a town and its suburbs, and may not cover any micro-regions defined by spatial development – and so is, again, not appropriate for obtaining statistical data. Rural development – among other reasons - uses this spatial category, since, at this level the characters can be activated very effectively.

Conclusions and proposals

In the analysis of the role of micro-regions, research and different definitions have claimed to interpret the definition of progress. Development can also be defined as a process (or practice) which generates progress. The definition of progress is, however, one which can be misused. Politics and power can sell all kinds of process to us by using the term “development”. In connection with development, we have found that research is to be done from many standpoints and on many levels, but we have to respect its subjectivity. In this way we speak about development only if the benefits of the process outweigh its disadvantages in every single social group. We assert the democratic nature of development: we may use the term “development” if its benefits can be enjoyed by and are accessible to a wide range of social classes.

In connection with regional or spatial development, we have found and analysed the disparities created, and the centre-periphery situation. It is hard to judge the roles of

centres as these are capable both of radiating development and of absorbing development resources. We established that, in rural development's micro-regions, not just the centres' development is explainable, as people in rural regions producing such new goods as increasingly have market-appeal in towns.

In the dissertation we analysed the connection between rural development and sectoral or regional policies, and we found a group of problems which cannot be resolved by either agricultural or rural development. We contend that there is an overlap between the two areas, which means the development of micro-regions in the case of regional development. It is hard to see in such cases that we have developed the region, the province or agriculture. It is also noticeable, that the definition of rural development is distorted by actual practice and the name itself gradually loses its meaning and importance.

In rural development there is an emphasis on the micro-regional approach among the others. Generally, the area of a micro-region is the area which is owned and emotionally felt by a community. In such small areas the cost of a transaction decreases as local people trust and know each other. In this way the settlements in the micro-region join the organisations voluntarily, and we find a horizontal relationship among them.

The status of rural development is also not clearly defined in the EU. From the middle of the 1990s it became part of agricultural policy - the second pillar of the Common Agricultural Policy. This means that the EU has recognised that the problems of traditional agricultural policy and rural development can help the diversification of agricultural activities. Regional policy also helps rural development; its representative programme is the LEADER. We note here that the budget for rural development is very small. Neither agricultural policy nor structural policy finances this area heavily; the main lines point in other directions.

The summary of methods used in the geographical scope of micro-regions helped us understand the micro-regional concept. In connection with the geographical scope of regions, we have to distinguish between general and special or development scopes. In the first case it is not recommended to use negative descriptions. We may use positive values as population density, rate of urban and rural population, or absolute extent of urban population. We cannot use those geographical scopes, which handle every micro-region as a rural area except for Budapest, or defines rural areas as villages only.

In case of development, it is reasonable to use indices describing underprivileged situation – e.g. unemployment, low education, lack of employment or infrastructural provision. After analysing the inner distribution of the statistical micro-regions, we have ascertained that considering the repartitioning of the population or the income, a large disproportion can be seen between the centre and the periphery of the micro-region.

Micro-regions came into existence as spatial units after 1990. On the one hand they were alliances of settlements or local authority associations, whilst on the other hand they were areas defined as such by researchers. Administration, common infrastructural investment and the overabundance of the new local authorities encouraged the association between settlements. These organisations were initiated by local authorities and mostly led by mayors. The other group of organisations came into existence on a community basis, and NGOs took part in the process in addition to the local authorities. In the latter case the initiative was connected to the underprivileged situation of the

settlement. Experience shows that co-operation works better in the underprivileged areas so far. Necessity compels villages to work together.

The relationship between the town and its suburbs determines the work of micro-regional organisations today also. Relationships within micro-regions hardly work without considering those between the town and its catchment. The founders of the association have to face political battles which cause problems not only at local but also at national level. Foreign examples show that volunteers with long-term thinking, and targeting gradual realisation might be the best criteria for success in development micro-regions. The viability of those micro-regions which were organised rapidly to capitalise on a particular material resource is usually disputed. We also have to recognise that the policies and tools affecting micro-regions do not guide the interested parties in the right direction. Legal contracts are changed or micro-regions re-organised for the sake of a new subsidy. We also saw a similar process in the introductory period of SAPARD.

From the viewpoint of organising micro-regions the SAPARD programme had a significant impact. Rural societies reacted in a resolute, although unprepared, fashion to the announcement of the pre-accession programme, although those micro-regions which had started preparations early (and not in connection with this programme) had an advantage. They were granted more funds and received them earlier than the others. Although micro-regions created for, or applying to, the SAPARD programme were also founded to target rural development, the micro-regions or organisations meeting the requirements of the LEADER programme are better suited to the concept of rural development micro-region – at least, in our opinion.

Changes concerning the future role of micro-regions may follow several directions. The most suitable for supplying statistical data will be the statistical (KSH) micro-regions. This definition is not important: the Central Statistical Office may define an area as it wishes, but co-operation does not necessarily follow. This will be particularly true if subsidies and local offices are not determined according to the statistical definition of micro-regions.

FERKELT BALÁZS

Született: Szekszárd, 1977

Iskolák:

- 1995 Garay János Gimnázium,
Szekszárd
- 1998 Külkereskedelmi Főiskola,
Külgazdasági Szak, Budapest
- 2000 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Gazdálkodási Szak
- 2003 ELTE Bölcsészettudományi
Kar, Német nyelv és irodalom
szak
- 2006 Pécsi Tudományegyetem, Köz-
gazdaság-tudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola

Munkahely és beosztás:

- 2000– Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Főiskolai Kar,
Külgazdasági és EU Intézeti Tanszék, tanszékvezető főiskolai
docens

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- Magyar Közgazdasági Társaság
- Magyarországi Európa Társaság

Munkáért kapott elismerések:

- 2000 A Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlésének Hallgatói
Tudományos Díja
- 2004 Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Ka-
rának Tudományos Díja

Tíz legfontosabb publikáció

- Ferkelt, B. 2001: Az Európai Központi Bank és a szupranacionális monetáris politika aktuális problémáiról. *Külgazdaság* február, pp. 62–75.
- Ferkelt, B. 2001: Egy regionális pénz, az euró első két és fél éve. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, pp. 167–184.
- Ferkelt, B. 2003: Wechselkurs- und Geldpolitik in Ungarn im Spiegel des EWWU-Beitritts (Rendszerváltozás a monetáris politikában). Rácz, M. (szerk.): *EU-Kaleidoskop, Ungarns EU-Reife und die Bereitschaft der Europäischen Union. Standpunkte von deutschen und ungarischen Experten. (EU-Kaleidoszkóp, Magyarország EU-érettsége és az EU fogadókészsége. Magyar és német szakértők álláspontja.)* KJK-Kerszöv, Budapest, németül pp. 293–301., magyarul pp. 134–142.
- Ferkelt, B. 2003: A monetáris integráció hatása a területi egyenlőtlenségekre. *Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2003*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, pp. 49–60.
- Sági, J. – Ferkelt, B. 2004: Kötelező tartalékolás az euróvezetben. *Bank & Tőzsde* 7., pp. 27–28.
- Ferkelt, B. 2004: Geld- und Fiskalpolitik in Ungarn im Spiegel des EU- und EWWU-Beitritts – Bruha, T. – Schäfer, W. – Graf Wass von Czege, A. (Hrsg.): *Die Europäische Union nach der Erweiterung – Deutsche und ungarische Standpunkte*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, pp. 183–193.
- Ferkelt, B. 2004: Monetáris integráció és területi egyenlőtlenségek. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 176–186.
- Ferkelt, B. 2005: A közös monetáris politika hatása a területi egyenlőtlenségekre és a regionális versenyképességre. Glück, R. – Gyimesi, G. (szerk.): *Évkönyv 2005. III. kötet*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 58–66.
- Ferkelt, B. 2005: A monetáris integráció regionális hatásai. *Tér és Társadalom* 3–4., pp. 171–185.

10. A MONETÁRIS INTEGRÁCIÓ HATÁSA A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKRE

Ferkelt Balázs

Bevezetés

Az európai integráció fejlődéstörténetében már az 1970-es Werner-tervben több ponton érintkezik a monetáris és a regionális politika területe. A terv szerint a monetáris integráció egy olyan övezetet hoz létre, amelyben a termékek, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabadon és a verseny torzulása nélkül áramlanak, anélkül, hogy ez új strukturális, regionális egyenlőtlenségeket okozna. A dokumentum külön kiemeli továbbá, hogy egy monetáris unióban a strukturális és regionális politika fontos a nemzetgazdasági egyensúly fenntartása, valamint a versenytorzító tényezők megszüntetése céljából. Ennek érdekében közösségi szintű regionális politika létrehozása szükséges. (*Rat und Kommission der Europäischen Gemeinschaften*, 1970) A monetáris és regionális politika közötti összefüggést tehát már az 1970-es évek elején vizsgálták, az 1972-es párizsi csúcson pedig egy olyan regionális politika kifejlesztéséről határoztak a tagállamok képviselői, amely elősegíti a Werner-tervben lefektetettek megvalósítását (*Horváth*, 2001) A két politikaterület kapcsolata a monetáris együttműködés teljes történetét végigkíséri az európai integrációban.

A monetáris integráció és a területi egyenlőtlenségek összefüggéseinek elemzése az 1990-es években felerősödött, amikor a kevésbé fejlett országok Gazdasági és Monetáris Unióra (a továbbiakban GMU) történő felkészítése jegyében, a konvergencia-folyamat elősegítésére létrehozták a Kohéziós Alapot (azért, hogy a felkészülési folyamat ne hátráltassa a gazdasági növekedést, a felzárkózást). 1999. január 1-jén tizenegy ország lépett a GMU harmadik szakaszába, 2001. január 1-jén pedig Görögország is csatlakozhatott az eurózónához. Ezen országok számára szupranacionális szintre emelkedett a monetáris politika, megtörtént az árfolyamok visszavonhatatlan rögzítése, valamint a közös pénz bevezetése számlapénz, majd készpénz formában. A kérdéskör elemzése elengedhetetlen ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a GMU működéséről, komplex hatásmechanizmusáról és ezáltal a közösségi szintű monetáris politika eredményességéről.

A témával való foglalkozást természetesen az a kutatói kíváncsiság is erősítette, hogy információhoz jussunk, milyen hatásokkal járt a kevésbé fejlett or-

szágok számára a monetáris integráció. A kérdéskör elemzése a 2004. május 1-jén az EU-hoz csatlakozott országok, így Magyarország számára is fontos (gazdaságpolitikai) tanulságokkal szolgálhat, mivel ezen országok, az *acquis communautaire* értelmében, amennyiben teljesítik az ún. maastrichti konvergencia-kritériumokat, kötelesek belépni a GMU harmadik szakaszába. Ezeknek az (egyébként általában a felzárkózás folyamatában lévő) tagállamoknak az euró bevezetési időpontjának meghatározásánál célszerű lenne figyelembe venni a közös pénz bevezetésének egyes országokra, régiókra gyakorolt eltérő hatásait. Különös aktualitással szolgál továbbá a téma hazánk szempontjából, tekintettel arra, hogy 2004 és 2006 között felerősödtek az euró bevezetésének időpontjáról, előnyeiről és hátrányairól szóló politikai és gazdaságpolitikai viták.

A kutatás hipotézise az volt, hogy a monetáris integráció hatással van a területi egyenlőtlenségekre, eltérő módon érintve az egyes országokat és régiókat. Feltételezhetően a hatásmechanizmus magában hordozza a területi különbségek mérséklődésének lehetőségét, amennyiben az egyes országok által alkotott egységes belső piac tökéletesen működik. Az európai integráció keretében megvalósított Gazdasági és Monetáris Unió az egység belső piac hiányosságai miatt vélhetően nem járult hozzá az egyenlőtlenségek mérséklődéséhez. Ehhez kapcsolódóan a kutatás célkitűzései az alábbiak voltak:

- A monetáris integráció és a területi egyenlőtlenségek összefüggésrendszerének feltárása a közgazdasági elméletekben.
- A monetáris integráció előnyeinek és hátrányainak elemzése a konvergencia szempontjából.
- A területi egyenlőtlenségek, a konvergencia alakulásának vizsgálata a Gazdasági és Monetáris Unió megvalósításának folyamatában.
- Gazdaságpolitikai javaslatok megfogalmazása az eurózóna további működését illetően valamint az újonnan csatlakozott országok számára.

A területi egyenlőtlenségek alakulásában, a regionális fejlődésben számos hatás összegződik. Területi egyenlőtlenségeken itt a fennálló fejlettségbeli különbségeken felül, más vizsgált makromutatókban (pl.: munkanélküliségi ráta, foglalkoztatási ráta, termelékenység) megnyilvánuló eltéréseket is értek. Természetesen nem állítható, hogy a monetáris integráció megvalósítása a legfőbb oka a területi folyamatok alakulásának, ez csupán egy tényező a sok közül. (További tényező lehet például a földrajzi helyzet, a népesség összetétele, az infrastrukturális fejlettség stb.)

Monetáris integráción olyan országcsoportot, övezetet értek, amelyben az árfolyam-rögzítésen túl megvalósul a szupranacionális monetáris politika önálló intézményrendszerrel és a közös pénz bevezetésével. Optimális esetben mindez a gazdaságpolitika más részpolitikáinak (elsősorban a költségvetési politika) magas fokú koordinációjával egyetemben valósul meg. A nemzetközi és hazai szakirodalomnak megfelelően a Gazdasági és Monetáris Unió esetében három

nagyobb szakaszt különböztetnek meg: a szakaszok kezdetének időpontját a Maastrichti Szerződés, valamint az 1995. decemberi madridi csúcstalálkozó határozta meg: az első szakasz 1990 júliusától 1993 decemberéig, a második 1994 januárjától 1998 decemberéig tartott, míg a harmadik szakasz 1999. január elsején kezdődött.¹

A vizsgálat módszertana

A kutatásban az elméleti összefüggések feltárása mellett az egyes hatások vizsgálata a releváns idősorok elemzésével történt. A statisztikai vizsgálatok az Eurostat adataira támaszkodtak. A területi egyenlőtlenségek vizsgálatánál elsősorban a tagországi szintre és a régió szintjére koncentráltam. Régió alatt az Eurostat kategóriáit elfogadva a NUTS 2 területegységet értettem. Európai szinten meglehetősen hiányos regionális statisztikai adatbázis áll rendelkezésre. Az egyes idősorok vizsgálata 1995-től kezdődően történt. (1995-ben statisztikai módszerváltozás történt az Európai Unióban, illetve Ausztria, Finnország és Svédország is ekkor csatlakozott az Unióhoz.) Kiemelt szerepet kap az 1999-es év, amikor is új dimenzióba lépett a GMU. A különböző hatások, előnyök és hátrányok jelentkezését ettől az időponttól, a végleges árfolyam-rögzítéstől várták elsősorban. Az országos és a regionális szintű tendenciák vizsgálata esetén a tizenkét eurózóna tagországra (EUR-12), a tizenegy eurózóna tagországra (EUR-11, Görögország nélkül)², valamint a tizenöt Európai Unió tagországra (EU-15) is végeztem számításokat. Külön foglalkoztam a tíz 2004-ben csatlakozott országgal (EU-10) és 41 NUTS 2. régiójával.

A tizenöt tagú Európai Unióban 2004. május elseje előtt 213 NUTS II. régiót tartottak számon, az eurózóna tizenkét tagországában pedig összesen 167-et (ha Görögországot nem vesszük figyelembe a számításnál, 154-et). Hat, más földrészen elhelyezkedő, „tengerentúli” régióról (a Franciaországhoz tartozó Guadeloupe, Martinique, Guyane és Réunion régiókról, valamint a Spanyolországhoz tartozó, de Marokkó területén található Ceuta és Melilla városokról (régiókról)) meglehetősen hiányos idősorok találhatóak, ráadásul ezen alacsony fejlettségű és foglalkoztatottságú területek meglehetősen kiugró értékeket mutattak fel, így a számításoknál nem vettem őket figyelembe. Ennek eredményeképpen az EU-15-re vonatkozóan 207, EUR-12 esetében 161, míg (Görögország nélkül) az EUR-11-ben 148 NUTS 2 régiót vizsgáltam. A statisztikai vizsgálatok – tekintettel az idősorok korlátozott hosszúságára – csak első eredményekkel, tapasztalatokkal szolgálhatnak, korántsem lezárt folyamatokról van tehát szó.

A vizsgálat főbb eredményei, megállapításai

A gazdasági integráció fejlődése és a területi egyenlőtlenségek között kapcsolatot teremtő elméletekből: konvergencia- divergencia-, U-elmélet a monetáris integráció hatáselemzésekor is kiindulhatunk. Ezen elméletek a gazdasági integrációs szinteket a kereskedelmi költségek csökkenésével jellemzik. A Gazdasági és Monetáris Unió esetében is megvalósul a költségcsökkenés, tekintettel arra, hogy megszűnnek a különböző valuták használatából fakadó átváltási (konverziós), árfolyam-biztosítási és információs költségek.

A monetáris integráció megvalósításából eredő közvetlen költségcsökkenés eltérő mértékben érinti az egyes tagországokat, többek között gazdasági nyitottságuk függvényében. Ennek az összefüggés és a hatásmechanizmusnak a legtöbb eleme nemcsak országosan, hanem regionális szinten is tetten érhető. Az elemzések azt bizonyítják, hogy egy országon belül az egyes tartományok, régiók is eltérő exportteljesítménnyel bírnak, így a költségcsökkenés mértéke is eltérő. Ezen megállapítás Németország szövetségi tartományainak (Bundesland)³ export-nyitottsági mutatóival bizonyítható (1. táblázat).

1. táblázat

*Németország tartományi szintű export-nyitottsági mutatói
(export/GDP, %) 2004*

Tartomány	Exportnyitottság	Tartomány	Exportnyitottság
Baden-Württemberg	35,79	Niedersachsen	30,55
Bayern	30,65	Nordrhein-Westfalen	27,41
Berlin	12,83	Rheinland-Pfalz	33,19
Brandenburg	12,14	Saarland	40,28
Bremen	50,60	Sachsen	20,31
Hamburg	26,65	Sachsen-Anhalt	13,41
Hessen	19,05	Schleswig-Holstein	21,87
Mecklenburg-Vorpommern	10,05	Thüringen	17,46

Forrás: Statistisches Bundesamt Deutschland (2005a, 2005b) alapján saját számítások.

Németország tartományai között 40 százalékpontos különbség figyelhető meg a legmagasabb nyitottsági mutatóval rendelkező Bremen és a legzártabb Mecklenburg-Vorpommern között. A tartományok között három NUTS 2 régió is található: a 12,83%-os nyitottságot mutató Berlin, az 50,6%-os értéket mutató Bremen, valamint Hamburg 26,65%-os nyitottsággal. Ugyanígy eltérő az egyes régiók euróövezeten belüli nyitottsága is.

A monetáris integráció alapjául szolgáló egyik fontos elméleti irányzat, az optimális valutaövezetek elmélete nem foglalkozik kiemelten a területi egyenlőtlenségek alakulásával, a regionális hatásokkal. Közvetett módon ugyan már

Mundellnél (1961) jelentkezik, de közvetlenül egyedül Ishiyama (1975) tanulmányában figyelhető meg a regionalitás szempontjának alkalmazása. Ishiyama elméletében a monetáris integráció előnyeit és hátrányait foglalja össze. A monetáris integráció egyik hátrányának (költségének) tekinti, hogy az a regionális egyenlőtlenségek erősödéséhez vezethet.

A neoklasszikus növekedés- és külkereskedelem-elméleten alapuló konvergencia-elmélet kiemeli, hogy a gazdasági integráció fejlődése a konvergencia folyamatát erősíti, mivel a fokozódó tényezőáramlás a tényezőárak kiegyenlítését eredményezi. Az endogén növekedés-, a telephely-elméletekre, valamint az új gazdaságföldrajzra épülő divergencia-elméletek ezzel szemben az agglomerációs tendenciák, a centrumtérsegek erősödését tekintik a kereskedelmi költségcsökkenés következményének. Az előbbi két elméleti irányzatból kiinduló U-elmélet szerint a területi egyenlőtlenségek alakulása a költségcsökkenés mértékétől függ. Az integráció fejlődésével (a kereskedelem költségeinek csökkenésével) a jövedelemegyenlőtlenségek először növekednek, majd egy kritikus szint után csökkenni kezdenek. A fenti megállapítások úgy is összegezhetőek, hogy ha a termelési tényezők megfelelően mobilak (a kiegyenlítő mechanizmusok hatékonyan működnek), tehát ha az egységes belső piac tökéletesen megvalósul, a monetáris integráció elősegíti a területi egyenlőtlenségek mérséklődését.

A monetáris integráció bevezetésének hatásai (konverziós költségek megszűnése; árszínvonal-kiegyenlítődé; árfolyam-ingadozás megszűnte; inflációs ráták konvergenciája; kamat-konvergencia; aszimmetrikus sokk veszélye; nemzeti költségvetési politikák mozgásterének szűkülése; seigniorage-bevétel-kiesés; valamint a nemzetközi valutalét) eltérő mértékben érinti az egyes tagországokat, és közvetlenül vagy közvetve a régiókat is. A 2. táblázat a lehetséges hatásokat foglalja össze.

2. táblázat

A monetáris integráció hatásainak értékelése

Megnevezés:	Egyenlő hatás	Eltérő hatás	Konv.	Div.
Konverziós költségek megszűnése		x	x	
Árfolyam-ingadozás megszűnte		x		
Árszínvonal-kiegyenlítődé		x		
Árstabilizáció		x		
Kamat-konvergencia		x	x	
Aszimmetrikus sokk		x		x
Nemzeti költségvetési politikák		x		
Seigniorage-bevétel-kiesés		x		x
Nemzetközi valutalét		x		

Forrás: Saját szerkesztés.

Nehezen állapítható azonban meg egyértelműen, hogy az egyes hatások az eurózónában a konvergencia vagy a divergencia irányába mutatnak. Négy hatás esetében valószínűsíthető a kapcsolat: a konverziós költségek megszűnése, valamint a kamat-konvergencia az egyenlőtlenségek csökkenését, míg az aszimmetrikus sokkok veszélyének növekedése és a seigniorage-bevétel-kiesés a különbségek növekedését erősítheti.

1999. január elsején tizenegy ország léphetett a Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakaszába. Az euró bevezetése előtt a tizenegy ország és régiói között jelentős különbségek mutathatóak ki a reálgazdasági mutatók alapján (egy foglalkoztatottra jutó GDP, egy munkóra jutó munkatermelékenység, egységnyi bérköltség), illetve a fejlettség (egy főre jutó GDP) vizsgálata során. Gyakorlatilag mindegyik mutató esetén legalább kétszeres, de több esetben háromszoros a különbség a legalacsonyabb és a legmagasabb értékkel bíró tagország között (Attól is függően, hogy vásárlóerő-paritáson, vagy aktuális árfolyamon történt a számítás). Mindez arra utal, hogy a közös pénzt egy meglehetősen heterogén gazdasági térben vezették be.

A Gazdasági és Monetáris Unió alapját képező egységes belső piac – bár az eredeti tervek szerint 1992. december 31-ig kellett volna létrehozni – még napjainkban is igen komoly hiányosságokat mutat: Nem történt meg a szolgáltatási piac teljes liberalizációja, nem alakult ki egy egységes, rugalmas munkaerőpiac (Rácz, 2004). Az adóharmonizációnak is csak egyes elemei valósultak meg és az állami támogatások mértéke tekintetében is komoly különbségek húzódnak az egyes tagországok között. Mindez komolyan befolyásolhatja és korlátozhatja a közös monetáris politika hatékonyságát és az önálló árfolyam-politika elvesztése után a kiegyenlítő mechanizmusok működését.

A közös monetáris politika elsődleges célkitűzése az árstabilitás fenntartása. Az Európai Központi Bank monetáris politikai stratégiája 1999 és 2003 között egy több pilléren alapuló (pénzmennyiség kiemelt szerepe; az árszínvonal jövőbeli változásának megítélése gazdasági mutatók, indikátorok széles körének bevonásával), kevésbé transzparens rendszer volt. Mindez már önmagában is veszélyeztette a GMU működésének hatékonyságát. A 2003-as felülvizsgálatot és átdolgozást követően egy átláthatóbb stratégia került bevezetésre. Egyes kutatók azt tartják napjaink igazán fontos kérdésének, hogy az Európai Központi Bank képes-e megvalósítani magasabb növekedésű és inflációjú időszakban is az árstabilitási célkitűzést, illetve, hogy a közös monetáris politika segítheti-e a gazdasági növekedést, a felzárkózást.

Az árszínvonal, illetve az árszínvonal-változás mértéke és a gazdasági fejlettség között összefüggés mutatható ki. A monetáris integráció megvalósításával, az euró bevezetésével nem következett be árszínvonal-kiegyenlítődé. Ez a kevésbé fejlett országok gazdasági felzárkózásának hiányára, illetve a szolgáltatási és a munkaerőpiac problémáira, nem megfelelő integráltsági fokára utalhat. Nem csökkentek a különbségek a bérszínvonal és a bérköltség tekintetében sem.

A monetáris integráció több szempontból is kedvező hatást gyakorolhat a munkaerőpiacra. Egyrészt az árfolyam-ingadozások megszűnése nagyobb gazdasági stabilitást jelenthet, ami beruházás- és foglalkoztatásnövelő hatással jár. Másrészt pedig a monetáris integráció növelheti a tényezőmobilitást, ami a foglalkoztatásban, munkanélküliségben megmutatkozó különbségek csökkenéséhez vezet. Ugyanakkor más jellegű összefüggés is megállapítható a két terület között: az önálló árfolyam-politika elvesztése után az egyik lehetséges alkalmazkodási mechanizmus éppen a rugalmas munkaerőpiac lehet. A fejlettségi szint és a munkanélküliségi ráta alakulása között közepesen erős negatív korreláció mutatható ki. A munkanélküliségi ráta 1995 és 2001 között folyamatosan csökkent, de 2002-től növekedésnek indult. Sem országos, sem regionális szinten nem mutatható ki egyértelműen a legkevésbé fejlett, illetve legmagasabb munkanélküliséggel bíró országok, régiók felzárkózása, munkaerő-piaci helyzetük javulása. A foglalkoztatási ráta mértéke folyamatosan növekedett a vizsgált időszakban, a szórás és a relatív szórás mértéke csökkent. Ezt azonban részben az atipikus foglalkoztatási formák elterjedése okozta. Az euró bevezetése után tehát nem javultak érdemben a munkaerő-piaci tendenciák, a remélt hatás elmaradt, a munkaerő-mobilitás de jure növekedett, de facto azonban alig változott (A munkaerő-mobilitásnak komoly akadályát képezik az Európai Unióban az eltérő társadalombiztosítási rendszerek és a nyelvi, kulturális különbségek).

A termelékenység többek között az egy főre jutó GDP aktuális árfolyamon és vásárlóerő-paritáson számított értékeivel jellemezhető. Mind országos, mind pedig regionális szinten megfigyelhető a termelékenységi különbségek csökkenése. Regionális szinten ez egy hosszabb tendencia részét képezi, míg országos szinten a mérséklődés 2000–2001-ben vette kezdetét (A termelékenységnövekedés azonban nem volt szoros összefüggésben a kezdeti szinttel).

A monetáris integráció megvalósítása az eurózóna tagországok egymással folytatott kereskedelmére ösztönzőleg hathat, mind a meglévő kereskedelmi feltételrendszer javításával, mind pedig kereskedelemteremtéssel. A kereskedelem elemzése azonban azt mutatja, hogy az euró bevezetése nem növelte az eurózóna részesedését az egyes országok külkereskedelmében (3. táblázat). Ebből következően emelkedett viszont az EU-n kívüli kereskedelem intenzitása, igaz nem az euró árfolyam-alakulásával összhangban. A tagországok – részben belső keresleti problémák miatt – fokozatosan a világgazdaság dinamikusan növekedő pólusai, piaci felé fordultak. A kereskedelmi hatás a felzárkózáshoz egyébként is csak szerény mértékben járulhatott volna hozzá, tekintettel arra, hogy a három legkevésbé fejlett ország, Görögország, Portugália és Spanyolország „eurózóna-export-nyitottsági mutatója” mindösszesen 3,98, 14,06, illetve 11,58%-os értéket vett fel. Ezzel kapcsolatosan feltételezhető, hogy az integráción belüli kereskedelem mértéke elérte az optimális arányt (Kádár, 1979).

3. táblázat

Az euróóóna részesedése az egyes tagorszáók exportjában (%)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Ausztria	60,52	58,47	55,88	58,01	56,64	55,18	54,88	54,62	54,82
Belgium + Lux.	66,24	65,04	61,95	63,69	64,31	62,62	63,68	61,73	63,80
Finnország	35,27	30,61	30,26	34,51	35,86	34,72	33,19	33,07	32,82
Franciaország	51,61	50,94	49,52	50,32	50,37	50,04	48,99	49,39	50,11
Hollandia	64,68	66,69	65,02	64,86	64,93	64,03	64,28	63,10	63,69
Írország	45,13	45,30	41,35	44,00	41,55	40,55	37,84	39,03	41,25
Németország	45,41	45,06	42,99	43,97	45,07	44,33	43,14	42,61	43,27
Olaszország	49,28	47,17	45,98	47,70	50,42	46,73	45,33	44,55	44,89
Portugália	64,76	65,85	64,72	66,53	67,91	66,53	67,26	66,61	66,50
Spanyolország	59,11	58,53	58,72	60,91	61,01	60,37	60,72	58,66	60,82
Görögország	52,14	46,11	42,69	44,75	45,23	37,35	31,36	35,99	37,66

Forrás: Eurostat (2003, 2005a) alapján saját számítások.

A GMU jelenlegi konstrukciója egyértelműen behatárolja a költségvetési politika mozgásterét. A maastrichti konvergencia-kritériumok, illetve a Stabilitási és Növekedési Paktum betartása érdekében az egyes tagországoknak szigorú fiskális politikát kell folytatniuk. Ezek hatására több országban mérséklődtek – az állami beruházások csökkenő aránya mellett – a regionális fejlesztésre fordított nemzeti kiadások.

A 4. táblázatból látható, hogy 1995 és 1997 között a tagországok törekedtek a maastrichti államháztartási kritérium betartására. Több, az eurót már törvényes és kizárólagos fizetőeszközként használó tagország (így Németország és Olaszország) nem tudja teljesíteni a közös pénz bevezetésének feltételéül szabott 3 százalékos alatti GDP-arányos államháztartási hiányt. Ezzel szemben Belgium, Finnország, Írország és Spanyolország a Stabilitási és Növekedési Paktumban szereplő, egyensúlyban lévő államháztartás célkitűzését is képes teljesíteni.

Az általános fejlettségi különbségek vizsgálata az alábbi eredményt hozta: Az országos szinten mért egy főre jutó GDP relatív szórása emelkedést mutatott, míg a régiók szintjén enyhe mérséklődés tapasztalható. A σ -konvergencia (amely az egyenlőtlenségek általános szintjét vizsgálja) értéke országos szinten az euró bevezetését követően emelkedett, ami a konvergencia szintjének csökkenésére utal, majd 2001-ben a konvergencia erősödni kezdett. Ez az erősödés azonban csak átmenetinek bizonyult, 2003-tól kezdve ismét nőttek a különbségek (1. ábra). Nem szabad azonban azt sem elfelednünk, hogy a vizsgált időtartamban egyes országok közösségi átlaghoz viszonyított fejlettségi szintje valóban növekedett, másoké viszont csökkent.

4. táblázat

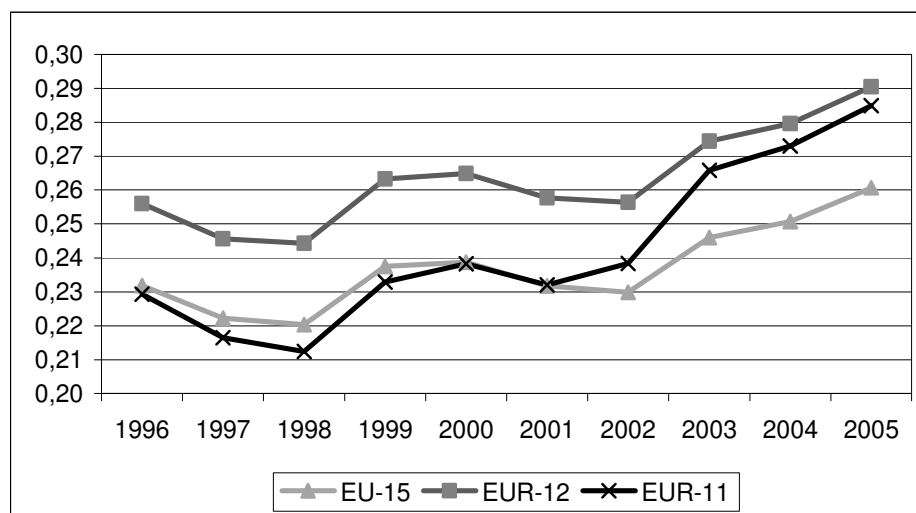
Az államháztartási egyenleg GDP-ben kifejezett százalékos aránya

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Ausztria	5,2	-3,8	-1,9	-2,4	-2,3	-1,5	0,3	-0,5	-1,5	-1,1	-1,5
Belgium	-4,3	-3,8	-2,0	-0,7	-0,4	0,2	0,6	0,0	0,1	0,0	0,1
Finnország	-3,7	-3,2	-1,5	1,5	2,2	7,1	5,2	4,1	2,5	2,3	2,6
Franciaország	-5,5	-4,1	-3,0	-2,7	-1,8	-1,4	-1,5	-3,2	-4,2	-3,7	-2,9
Hollandia	4,2	-1,8	-1,1	-0,8	0,7	2,2	-0,1	-2,0	-3,1	-1,9	-0,3
Írország	-2,1	-0,1	1,1	2,4	2,4	4,4	0,9	-0,4	0,2	1,5	1,0
Luxemburg	2,1	1,9	3,2	3,1	3,5	6,0	6,2	2,0	0,2	-1,1	-1,9
Németország	-3,3	-3,4	-2,7	-2,2	-1,5	1,3	-2,8	-3,7	-4,0	-3,7	-3,3
Olaszország	-7,6	-7,1	-2,7	-2,8	-1,7	-0,6	-3,0	-2,9	-3,4	-3,4	-4,1
Portugália	-4,5	-4,0	-3,0	-2,6	-2,8	-2,8	-4,4	-2,9	-2,9	-3,2	-6,0
Spanyolország	n. a.	0,9	-3,2	-3,0	-1,2	-0,9	-0,5	-0,3	0,0	-0,1	1,1
Görögország	-10,2	-7,4	-4,0	-2,5	-1,8	-4,1	-3,6	-4,9	-5,8	-6,9	-4,5
Dánia	-3,1	-1,9	-0,5	0,2	2,4	1,7	3,1	1,2	1,0	2,7	4,9
Egyesült Kir.	-5,7	-4,3	-2,0	0,2	1,0	3,8	0,7	-1,6	-3,3	-3,3	-3,6
Svédország	7,0	-2,7	-0,9	1,8	2,5	5,1	2,5	-0,2	0,1	1,8	2,9

Forrás: Eurostat (2005b, 2006a).

1. ábra

Egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP-értékek szigma-konvergenciája országos szinten

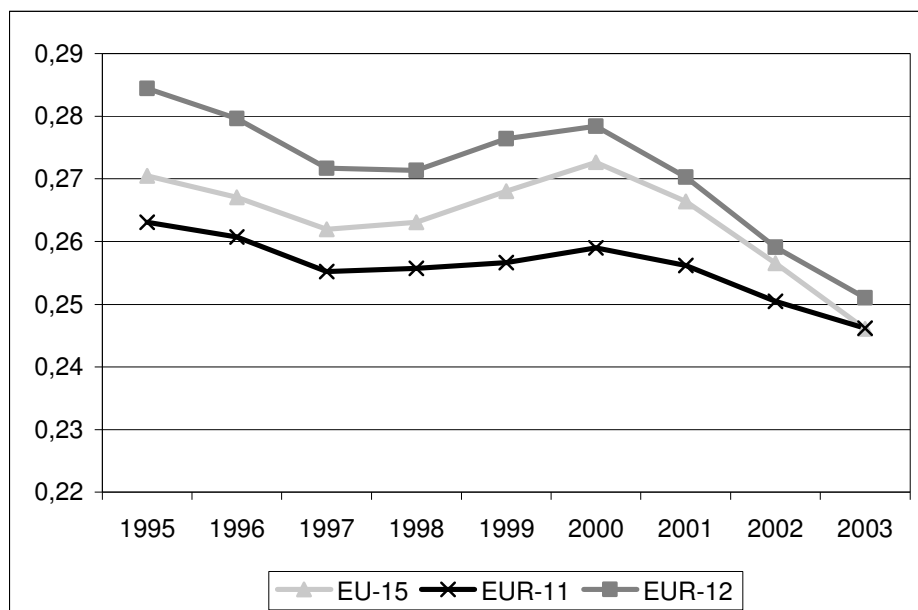

Forrás: Eurostat (2006b) alapján saját számítások és szerkesztés.

A 2. ábra a regionális GDP-értékek különbségeinek általános szintjét mutatja. 2006 szeptemberében mindösszesen 2003-ig álltak rendelkezésre az idősorok. Ezek alapján hasonló tendencia rajzolódik ki, mint az országos értékek elemzésénél. Megfigyelhető továbbá, hogy ugyan a legmagasabb különbségek rendre a tizenkét tagú eurózónában mutathatóak ki, a három országcsoport (EU-15, EUR-12, EUR-11) értékei együtt mozognak. Vagyis a közös pénz bevezetése nem segítette hozzá az országokat és régiókat az egyenlőtlenségek csökkentéséhez.

2. ábra

Egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP-értékek szigma-konvergenciája regionális (NUTS 2) szinten

Forrás: Eurostat (2006c, 2006d) alapján saját számítások és szerkesztés.

A β -konvergencia a felzárkózás ütemére koncentrál. Eszerint 1995-től a kevésbé fejlett országok és régiók folyamatos felzárkózása valósult meg, de ennek dinamikája az euró bevezetése előtt erősebb volt, mint 1999 után. A növekedési ráták korrelációja alapján kijelenthető, hogy a tagországok többsége „együtt mozog” az eurózóna átlagos növekedésével, egyedül Görögország értékei mutatnak eltérő tendenciát.

A tizenöt tagú Európai Unió három eurózónán kívül maradt tagállama, Dánia, az Egyesült Királyság és Svédország a fejlettségi szintet, valamint a kon-

vergencia helyzetét, folyamatát figyelembe véve nem mutat az eurózónától lényegesen eltérő tendenciát, de több mutató tekintetében jobb teljesítménytel bír.

Az újonnan csatlakozott tíz ország – még ha gazdasági (statisztikai) súlya marginálisnak is nevezhető az integráció egésze szempontjából – jelentősen megnövelte az Unió belüli gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségeket. Ezen országok a felzárkózás fázisában vannak, GMU-csatlakozásuk jelentősen növelné az euróövezet heterogenitását, ugyanakkor a fenti vizsgálatok tapasztalatai alapján megkérdőjelezhető, hogy mennyire segítheti elő az euró bevezetése sikeres felzárkózásukat. A területi egyenlőtlenségek mérséklése szempontjából tehát sem a jelenlegi eurózónának sem az újonnan csatlakozott országoknak nem érdeke a korai GMU-tagság. Ezeknek az országoknak, így Magyarországnak is most sokkal inkább a folyamatos és dinamikus felzárkózásra és ezzel párhuzamosan a szükséges reformok megvalósítására kellene koncentrálniuk. Reformok alatt itt az állam túlzott szerepvállalásának visszaszorítása, az államháztartási, az önkormányzati, az egészségügyi rendszer átalakítása értendő. A jelenlegi, elsősorban elosztó jellegű finanszírozást egy sokkal inkább önfenntartó, fejlesztéscentrikus rendszernek kellene felváltania, mely egyszerre képes a versenyképesség és a szolidaritás célkitűzését figyelembe venni. Mind a politikai döntéshozatalt, mind pedig a költségvetést decentralizálni kell. Meg kell jegyezni, hogy az újonnan csatlakozott országok közül az egy NUTS 2 régiót képező, gazdaságilag legfejlettebb Szlovénia már 2007. január elsején bevezetheti az eurót (Egyébként a reál-GDP-növekedési ráták korrelációs vizsgálatában is Málta után a szlovén értékek mozogtak leginkább „együtt” az EU-15, illetve az EUR-12 átlaggal 1996 és 2004 között).

Összefoglalás, következtetések, javaslatok

A monetáris integráció és a területi egyenlőtlenségek összefüggésrendszere nemcsak a közgazdasági elméletekben tárható fel, hanem az Európai Unió, illetve a Gazdasági és Monetáris Unió gyakorlatában is igazolható. Amennyiben tökéletes módon megvalósul a „négy szabadság” szabad áramlása, az egységes belső piac megkoronázásának tekintett közös pénz képes a területi egyenlőtlenségek mérséklését elősegíteni. A jelentős regionális különbségekkel küzdő Európai Unióban komoly hiányosságokat mutat a monetáris integráció „gazdasági fundamentuma”, az egységes belső piac, mindez hozzájárult ahhoz, hogy az euró bevezetése nem járt együtt az országos és regionális szintű egyenlőtlenségek csökkenésével.

Az euró bevezetésére történő felkészülés időszakában a maastrichti kritériumok teljesítésére való törekvés eredményeképpen a konvergencia erősödése a jellemző. Ez a tendencia azonban nem folytatódott 1999 után, az euró bevezeté-

se konzerválta a meglévő területi különbségeket, az elért gazdasági-pénzügyi helyzet megtartása érdekében tett erőfeszítések ellenére és az egységes belső piac hiányosságainak hatására. Az 1999–2001 közötti időszakban az egyenlőtlenségek növekedtek, míg 2002-től általában a területi eltérések mérséklődése figyelhető meg. Ez utóbbi tendencia, az egyenlőtlenségek csökkenése azonban országos szinten a 2006-ban rendelkezésre álló adatok alapján nem bizonyult tartósnak.

A GMU-tagországok kereskedelmének elemzése kimutatta, hogy többek (pl. *De Grauwe* (2000), *Rose* (2000)) várakozásával szemben csökkent az integráción belüli kereskedelem aránya, az egyes országok folyamatosan a világgazdaság más növekedési pólusai felé fordultak. A tagországok közötti kereskedelem mértéke feltételezhetően elérte optimális értékét.

Annak érdekében, hogy a monetáris unió elősegítse a konvergencia erősödését – a világgazdasági és az EU-tagországok, régiók gazdasági növekedését is figyelembe véve – meglátásom szerint az alábbi intézkedésekre, eszközökre van szükség: 1. Az egységes belső piac programjának folytatása, a szolgáltatások liberalizációja, a munkaerőpiac rugalmasságának növelése, a munkajogi szabályozás harmonizációja. 2. A közösségi szintű regionális (kohéziós) politika megerősítése, a támogatási eszközök növelése (természetesen nem a passzív, hanem az egyes országok, régiók versenyképességét növelő, aktív eszközök). Mindezekon felül az újonnan csatlakozott országoknak GMU-tagságukra való felkészülésük során (a csatlakozás időpontjának meghatározásakor, a felkészülési, csatlakozási stratégia összeállításakor és megvalósításakor) érdemes lenne figyelembe venniük a monetáris integráció területi egyenlőtlenségekre, felzárkózásra gyakorolt hatásait. Mindenképpen szükségesnek tartom további kutatások folytatását a témában, a jelenlegi idősorok kibővítését, elemzését 3–5 évente. Ezen kívül érdemes lenne a továbbiakban az euró bevezetésének külön egyes országokra és régiókra gyakorolt hatásainak vizsgálatát elvégezni.

Jegyzetek

- 1) A teljesség és a pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Madridban módosítottak a Maastrichtban meghatározott időterven. Eszerint az 1998. január 1. és 2002. július 1. közötti időszakot három részre osztották: Az első szakasz 1998. január 1-jétől 1999. január 1-jéig tart, a második szakaszt az 1999. január 1-jétől 2002. január 1-jéig, míg a harmadikat a 2002. január 1-jétől 2002. július 1-jéig tartó időszakra tervezték. Az egyes szakaszok tartalmáról részletesebben ld. *Losoncz* (2004).
- 2) Igaz, hogy Görögország GMU-csatlakozása után ennek számítása nem valószerű, erre azonban két okból is szükség van. 1. Görögország 2001-ben lett tagja az euróövezetnek. 2. Görögország értékei sok esetben kiugróak, ezzel más értelmezést adhatnak az egyes számításoknak. 2005-ben került nyilvánosságra, hogy Görögország 2001 óta „kozmetikázta” az államháztartási hiány mértékét. Az újraszámolt

adatok szerint 2001-es csatlakozása óta az ország minden esztendőben átlépte a 3%-os referenciaértéket.

- 3) A példa alapjául azért ezek a régiók szolgálnak, mert Németországban tartományi szinten is rendelkezésre állnak megfelelő külkereskedelmi adatok.

Irodalom

- Comission of the European Communities 1990: One Market, One Money. *European Economy Nr. 44.*, Luxembourg
- De Grauwe, P. 2000: *Economics of Monetary Union*. Oxford University Press.
- Eurostat 2003: Außen- und Intrahandel der Europäischen Union. *Statistisches Jahrbuch. Daten 1958–2002*. Luxembourg
- Eurostat 2005a: *External and intra-European Union Trade. Monthly statistics 7/2005*. Luxembourg.
- Eurostat 2005b: Staatskonten Jährliche Daten. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/> Letöltés ideje: 2005. 08. 02, 10:34
- Eurostat 2006a: Euro-zone and EU25 government deficit fall to 2.4% and 2.3 % of GDP redpectively. *Euro-indicators news release*. 48/2006., Luxembourg.
- Eurostat 2006b: BIP und Hauptkomponenten – Jeweilige Preise. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/> Letöltés ideje: 2006. 09. 27. 17:54.
- Eurostat 2006c: Regionales Bruttoinlandsprodukt. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/> Letöltés ideje: 2006. 09. 27., 18:22.
- Eurostat 2006d: Regionale Bevölkerung. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/> Letöltés ideje: 2006. 09. 27. 18:27.
- Ferkelt, B. 2005: A közös monetáris politika hatása a területi egyenlőtlenségekre és a regionális versenyképességre. Glück Róbert – Gyimesi Gergely (szerk.): *Évkönyv 2005. III. kötet*, pp. 58–66. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
- Ferkelt, B. 2006: *A monetáris integráció hatása a területi egyenlőtlenségekre. Doktori (Ph. D.) disszertáció*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
- Horváth, Gy. 2001: *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Osiris, Budapest
- Ishiyama, Y. 1975: The Theory of Optimum Currency Areas: A Survey. *IMF Staff Papers.*, pp. 344–383.
- Kádár, B. 1979: *Szerkezeti változások a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Losoncz, M. 2004: *Gazdaság- és pénzügypolitika az Európai Unióban*. Perfekt Rt., Budapest
- Mundell, R. A. 1961: A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*. pp. 657–665.
- Rácz, M. 2004: Gondolatok az egységes belső piac fejlődéséről a 2000-es évek elején, *Külgazdaság* 3., pp. 64–82.
- Rat und Kommission der Europäischen Gemeinschaften 1970: Bericht an Rat und Kommission über die stufenweise Verwirklichung der Wirtschafts- und Währungsunion in der Gemeinschaft »Werner Bericht« (endgültiger Text).

Sonderbeilage zum Bulletin 11-1970 der Europäischen Gemeinschaften, Luxemburg.

Rose, A. K. 2000: One Money, One Market: Estimating the Effect of Common Currencies on Trade. *Economic Policy.*, pp. 9–45.

Statistisches Bundesamt Deutschland 2005a: Deutschland als Handelspartner: Außenhandel Deutschlands nach Bundesländern 2004. www.destatis.de/basis/d/aussh/aushtabl.php Letöltés ideje: 2005. 08. 29. 11:02.

Statistisches Bundesamt Deutschland 2005b: Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen – Bruttoinlandsprodukt. http://www.statistik-portal.de/Statistik-Portal/de_jb27_jahrtab65.asp Letöltés ideje: 2005. 08. 29. 11:03.

THE EFFECTS OF MONETARY INTEGRATION ON REGIONAL DISPARITIES

Balázs Ferkelt

The preliminaries, targets and hypothesis of the research

During the history of European integration the realms of monetary and regional policies were already linked by the 1970 Werner Plan. Under the plan, monetary integration was to create a zone in which goods, services, the labour force and capital move freely, without any restraints on competition, and without causing further structural, regional disparities. The document emphasises that, in a monetary union, structural and regional policies are important means of sustaining the balance of national economies, as well as of eliminating anti-competition devices. To this end, the formulation of a union-level regional policy is inevitable. This implies that the connection of monetary and regional policies was already examined in the early 70's, whilst the participants in the 1972 Paris Summit decided on the elaboration of a regional policy that was in line with the Werner Plan. The two policies are intertwined all through the history of monetary co-operation in the European integration.

The research of monetary integration and regional disparities and of their connection gathered impetus in the 1990s, when, to facilitate the economic and monetary union (hereinafter: EMU) accession of less developed countries, as well as to enhance convergence, the Cohesion Fund was established – so that the pre-preparation process would not hinder growth and convergence. On 1 January 1999 eleven countries entered the third phase of EMU, whilst on 1 January 2001 Greece joined the Euro zone. In these countries monetary policy was shifted to a supranational level, exchange rates were fixed irrevocably, and the new currency was used first in the form of bank account money and later also in the form of cash. An analysis of these issues is vital if we are to have a comprehensive picture of the EMU's operation, of its complex internal mechanisms, and, consequently, of the effectiveness of a common monetary policy.

My motivation for dealing with the topic was further strengthened by a curiosity about the possible effects of monetary integration on less developed countries. The analysis of these effects might be especially important for Hungary and other new EU members (which joined the EU on 1 May 2004), as these countries, under the *acquis communautaire*, are obliged to enter the third EMU phase when they meet the so-called Maastricht convergence criteria. These countries (most of which are at the stage of ‘catching up’ with the older EU states) should consider the complex effects the common currency introduction had on the various countries, regions. The issue is especially important for Hungary as the political and economic debates over the possible date, advantages, and disadvantages of the Euro introduction became more contentious in the period of 2004–2006.

My hypothesis was that monetary integration does influence regional disparities, but the various countries and regions are affected by it to different extents. Supposedly there is a mechanism for the moderation of regional inequalities as long as the common market created by all member states operates perfectly. The Economic and Monetary Union of the European integration – due to the deficiencies of its internal market – is unlikely to have contributed to the moderation of disparities. In view of all this, the major points of my research are:

- To examine the relationship of monetary integration and regional disparities in various economic theories.
- To examine the advantages and disadvantages of monetary integration with special emphasis on convergence.
- To analyse trends in regional disparities and convergence in the course of the EMU history.
- To phrase some economic policy suggestions in connection with the further development of the Euro zone, and for new EU member states.

The changes in regional disparities and in regional development are determined by numerous factors. By regional disparities I do not only mean apparent differences in development level, but also differences in other macroeconomic indicators, e.g. rate of unemployment, rate of employment, productivity. Of course I am not to claim that monetary integration is the major force behind regional trends; it is just one factor among many. (Others might include geographical location, the composition of the population, the level of infrastructure development, etc.)

By monetary integration I mean such a group of countries in which, in addition to fixed exchange rates, a supranational monetary policy exists with independent institutions and with a common currency. In the best scenario all this is achieved simultaneously with the high-level co-ordination of other economic policy elements (primarily of fiscal policy elements). In line with the relevant international and Hungarian literature I distinguish three major phases in the history of the EMU the starting points of which are determined by the Maastricht Treaty and by the 1995 December Madrid Summit: the first phase lasted from July 1990 until December 1993, the second from January 1994 to December 1998, whilst the third began on 1 January 1999.

Major findings and conclusions of the research

In my research the relationship between these two factors was examined in two ways: by revealing some theoretical connections and by analysing some relevant time series. Statistical research was based on Eurostat data. When examining regional inequalities I concentrated on national and regional levels.

Theories linking economic development and regional disparities, convergence, divergence and U theories, can be relied on when examining the effects of monetary integration. These theories agree that higher levels of economic integration mean lower levels of trade expenses. A EMU also results in lower trade expenses, since foreign exchange conversion, foreign exchange insurance and information costs are eliminated.

The various EMU member states enjoy different levels of monetary-integration-related direct cost decrease. The level of the decrease depends, among others things, on the openness of their economy. This relationship and several elements of the mechanism can also be observed at regional level. Analyses prove that the various provinces and regions within a country have different export potentials, which results in different levels of cost reduction.

One of the major theories serving as the base of monetary integration, the theory of optimal foreign exchange zones, does not put special emphasis on regional disparities, or on regional effects. Though regionality as a factor is considered indirectly by Mundell, only Ishiyama's 1975 study examines it directly. Ishiyama's theory sums up the advantages and disadvantages of monetary integration. He considers it one of the disadvantages (costs) of monetary integration that it might strengthen regional disparities.

The convergence theory, which is based on the neoclassical growth-and foreign trade model, emphasises that the development of economic integrations accelerates the process of convergence, as the free flow of factors leads to the equalisation of factor prices. Divergence theories, which are based on the endogenous growth-and location models as well as on new economic geography, claim that the reduction of trade costs leads to the strengthening of central zones and of agglomeration trends. The U-theory, which relies both on convergence and divergence theories, claims that changes in regional disparity are determined by the level of cost decrease. As integration develops, (and trade costs fall) income disparities first grow, reach a critical point, and finally begin to diminish. Consequently, if factors of production are mobile enough (equalization mechanisms operate properly), if the common internal market works perfectly, then monetary integration leads to the moderation of regional disparities.

The consequences of monetary integration (elimination of conversion costs, convergence of price levels, elimination of exchange-rate fluctuations, convergence of inflation rates, convergence of bank interest rates, danger of asymmetric shocks, the limited role of national fiscal policies, seignorage revenue losses, the use of an international currency) affect the different countries to different extents, and, directly or indirectly, the regions as well.

On 1 January 1999 eleven countries were allowed to enter the third phase of the EMU. Economic indicators (GDP/worker, productivity/working hour, unit labour cost) showed significant disparities between the eleven countries and their regions. This

implies that the common currency was introduced in a quite heterogeneous economic environment.

The common internal market, which would serve as the base of the EMU, and which should have been established by 31 December 1992, still shows signs of some significant deficiencies: the liberalisation of the labour market is still incomplete, and there is no common, flexible labour market. The harmonisation of taxation systems is still a partial success, and subsidisation systems and state subsidy levels also show significant differences. All this might seriously influence and restrict the common monetary policy, and might ruin the equalisation mechanism that should operate after the abandonment of national exchange rate policies.

The primary aim of the common monetary policy is to maintain price stability. In the period of 1999–2003 the monetary strategy of the European Central Bank could be regarded as a less transparent system resting on many pillars. This in itself meant a serious threat to the EMU's effective operation. In the wake of the 2003 review and reorganisation a new, more consistent strategy was introduced. Many experts consider it the most vital issue of our time whether the ECB is able to ensure price stability in eras of high growth and high inflation, and whether a common monetary policy is able to foster economic growth.

There is some connection between price level, price level changes and development level. The implementation of monetary integration, the introduction of the Euro did not lead to the equalisation of price levels. This may indicate the prevalence of economic disparities, as well as problems in the services and labour markets. Wage and labour cost disparities also failed to diminish.

Monetary integration might have several favourable effects on the labour market. On one hand, the elimination of exchange rate fluctuations might mean greater economic stability, which boosts investments and employment. On the other hand, monetary integration might enhance factor mobility, which leads to smaller disparities in employment and unemployment. At the same time there is another connection between the two areas: after the loss of an independent exchange rate policy a flexible labour market might serve as the means of economic adaptation. Between development level and the rate of unemployment there is a moderate negative correlation. The rate of unemployment showed a steady decrease in the period of 1995–2001, but started to grow in 2002. Countries, regions with the highest unemployment rates and most modest development levels showed no disputable sign of development. The rate of employment increased steadily in the examined period, dispersion and relative dispersion indicators fell. This, however, is primarily down to the spread of atypical employment forms. All in all, labour market trends showed now significant improvement after the introduction of the Euro, the expected benefits were never perceived, labour mobility *de jure* might be greater but *de facto* it hardly changed. (Cultural and language barriers and the different social security systems seriously hinder mobility.)

Productivity – among other factors – can be characterised by real GDP per capita figures. Differences in productivity seem to diminish both at national and regional levels. At regional level this is part of a longer trend, whilst at national level the moderation of disparities began in the period of 2000–2001. (Productivity growth, however, was not strongly determined by the original level.)

Monetary integration is likely to have a favourable effect on internal Euro-zone trade, both by improving the existing trading conditions and by opening up new trading possibilities. Trade analyses, however, reveal that the introduction of the Euro did not increase the weight of the Euro zone in the member states' trade. The volume of trade with non-EU states, however, did increase, though not in line with the Euro rate fluctuations. The member states, partly due to the lack of internal demand, turned towards other dynamic markets, parts of the global economy gradually. Actually, the trade effect could but moderately contribute to economic convergence anyway, since the "Euro-zone-export receptiveness" indicators of the three least developed countries, Greece, Portugal and Spain stood at 3.98%, 14.06%, and 11.58%, respectively. This seems to imply that the volume of Euro zone trade already reached the optimum level.

It is apparent that the present EMU system leaves little elbow room for fiscal policy. The member states are obliged to pursue very strict fiscal policies in order to observe the Maastricht convergence criteria and the Stability and Growth Pact. Consequently, national funds devoted to regional development were curtailed (as were the number of other state investments). Several Euro-zone members (among others Germany) will be unable to meet the 3% budget deficit/GDP target in 2005.

The analysis of general development-level disparities bore the following results:

The relative dispersion of GDP per capita figures showed an increase at national level, but a slight moderation at regional level. σ convergence, which examines a general level of disparities, increased in the wake of the Euro introduction, which implies a lower level of convergence. Convergence then began to strengthen in 2001, but later stagnated. β convergence concentrates on the pace of the convergence process. Its values indicate the slow catching up of less developed countries and regions from 1995, but the process was more dynamic prior to the Euro introduction than after 1999. The correlation of growth rates indicates that most member states "move in line" with the Euro zone, with Greece as the only exception.

Denmark, the United Kingdom, and Sweden, the three EU members opting out of the Euro zone, do not stand out of the zone in terms of development level, or convergence trends. Actually, many of their other economic indicators are more favourable than those of the Euro-zone members.

The ten new member states, even though their economic (statistical) importance is negligible compared to the whole of the integration, have significantly contributed to the Union's already existing economic and social disparities. These countries are in the convergence phase, their EMU membership would significantly enhance the heterogeneity of the Euro zone. On the other hand, in view of the above research results, the benefits of EMU membership are seriously questionable in their case. This means that premature EMU membership – out of regional disparity considerations – serves the interests of neither the zone nor the new members. These countries, with Hungary among them, should rather concentrate on permanent and dynamic development, as well as on the implementation of the inevitable reforms. By reforms I mean the curtailing of state interference, the reshaping of the budget, as well as of the municipal and health care systems. The present system of financing, which is primarily re-distributional, should be replaced by a much more self-sustaining, development-centred system. This new system should strive to achieve the twofold aim of competitiveness and solidarity.

Both political decision-making and budgeting have to be decentralised. (It is to be noted, however, that, on the basis of a 2006 Council decision, Slovenia is to introduce the Euro on 1 January 2007.)

Summary

The relationship of monetary integrations and regional disparities cannot be examined only in the framework of economic theories, but also in relation to the EU and the Monetary Union. If the “four freedoms” (the free flow of goods, services, labour and capital) are fully implemented, the common currency, which is regarded as the icing on the cake of the common market, is able to reduce regional disparities. The common internal market of the EU a organisation that itself struggles with considerable regional differences, has serious deficiencies, and the fact that the introduction of the Euro failed to reduce national and regional differences is due to these.

In the phase of preparation for monetary union membership, when the candidates are striving to meet the Maastricht criteria, convergence trends are strong. These trends, however, were disrupted in 1999, as the introduction of the Euro froze the existing regional differences. In the period of 1999–2001 disparities grew, but they began to shrink in 2002. The differences grew again from 2003.

The analysis of EMU trade relations proved that the volume of trade did shrink within the union. The member states turned towards other dynamic zones of the global economy. The volume of internal EMU trade is supposed to have reached its optimum level.

I think that if the monetary union is expected to enhance convergence (considering the economic growth of global and EU regions, and also countries), the following measures are inevitable:

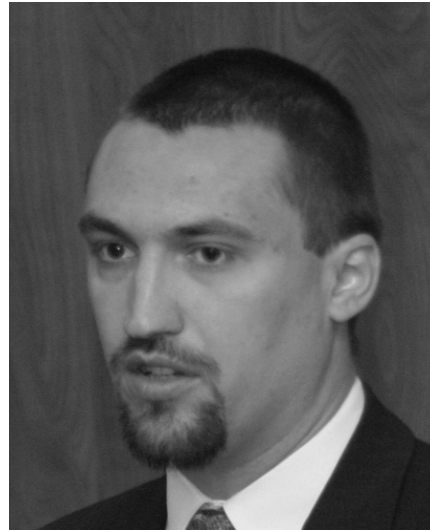
- The programme of the common market has to be continued, services have to be liberalised, the flexibility of the labour market has to be increased, labour regulations have to be harmonised.
- The common regional (cohesion) policy has to be strengthened and more means of support are to be provided. (I do not mean passive means, but active ones that are able to increase the competitiveness of states and regions.) In addition, whilst preparing for EMU accession, the new EU members should consider monetary integration’s possible effects on regional disparities and on convergence. (It would help to determine the optimal accession date, and also to elaborate and implement preparation and accession strategies.) I find it absolutely necessary to undertake further research in this field, to extend the present time series and to analyse them every 3–5 years. I would like to develop this line of research in the future and judge it important to examine the effects of the Euro introduction on the different countries and regions.

GROSZ ANDRÁS

Született: Tata, 1975

Iskolák:

- 1996 Széchenyi István Főiskola,
Közgazdasági Fakultás Gazdálkodási szak, Győr
- 1998 Janus Pannonius Tudományegyetem, Közgazdaság-tudományi Kar Gazdálkodási Szak, Pécs
- 2006 Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahely és beosztás:

- 1998– MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, tudományos munkatárs.
- 2006– Széchenyi István Egyetem, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék, tudományos munkatárs

Tudományos és szakmai szervezetek tagsága:

- 1996– Magyar Közgazdasági Társaság, tag
- 1998– MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság, Regionális és Területfejlesztési Munkabizottság, tag
- 2002– Magyar Regionális Tudományi Társaság, tag
- 2006– MTA Köztestülete, IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Regionális Tudományos Bizottság, tag

Munkájáért kapott elismerések:

- 2002 VEAB Pályázat II. Díj. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém.
- 2006 Harsányi István Díj. Magyar Innovációs Szövetség – Menedzser Képzési Alapítvány.

Tíz legfontosabb publikáció

- Grosz, A. 2000: A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autóklaszter lehetőségei. *Tér és Társadalom* 4., pp. 125–145.
- Grosz, A. 2001: A decentralizált területfejlesztési támogatások felhasználásának tapasztalatai a Nyugat-dunántúli régióban. *Tér és Társadalom* 2., pp. 131–146.
- Csizmadia, Z. – Grosz, A. 2002: Szervezet központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolat rendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői *Tér és Társadalom* 2., pp. 53–80.
- Grosz, A. 2003: Cluster Initiatives in Hungary – the Case Study of Pannon Automotive Cluster (PANAC). *European Spatial Research and Policy* 1., pp. 47–70.
- Csizmadia, Z. – Grosz, A. – Rechnitzer, J. 2004: The Hungarian Urban Network's Structure Based on the Information and Communication Infrastructure at the Turn of the Millennium. Enyedi, Gy. – Tózsá, I. (eds.): *The Region – Regional Development, Policy, Administration and E-Government*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 80–100.
- Csizmadia, Z. – Grosz, A. – Rechnitzer, J. 2005: Knowledge-based Innovation Potential of the Hungarian Urban Network at the Turn of the Millennium. Barta, Gy. – G. Fekete, É. – Kukorelli Szörényiné, I. – Timár, J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 397–415. p.
- Grosz, A. – Rechnitzer, J. (szerk.) 2005: *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr.
- Grosz, A. 2006: Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon. Lengyel I.–Rechnitzer J. (szerk.): *Kihívások és válaszok. A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban*. Novadat Kiadó, Győr, pp. 159–187.
- Csizmadia, Z. – Grosz, A. 2006: *Innováció a Nyugat-Dunántúlon, 2006*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Győr.
- Grosz, A. 2006: *Clusterisation Processes in the Hungarian Automotive Industry. Discussion Papers 52*. Centre for Regional Studies, Pécs.

11. POTENCIÁLIS AUTÓIPARI KLASZTER MAGYARORSZÁGON

Grosz András

A regionális klaszterek és a gazdasági fejlődésben, valamint a gazdaságfejlesztésben betöltött szerepük iránti érdeklődés rendkívüli mértékben megnőtt az elmúlt évtizedben nemcsak a tudományos, de a napi gazdaságpolitikai körökben is. Az egyre növekvő figyelem elsősorban a globalizált világgazdaságban a régiók közötti, valamint a nemzetközi verseny intenzitásának fokozódásában, a tradicionális regionális fejlődési modellek és regionális politikák egyre nyilvánvalóbb hiányosságaiban, valamint a vállalkozások és iparágak világszerte tapasztalható sikeres klasztereinek megjelenésében keresendő. A kérdéskör középpontba helyeződésének eredményeként egyfelől a világ szinte minden pontján megfigyelhető a klaszter alapú gazdaságfejlesztési politikák előtérbe kerülése és terjedése, míg másfelől valószínűsítés robbanás tapasztalható a regionális klaszterekkel és a regionális klaszteresedéssel, mint folyamattal foglalkozó szakirodalom területén.

A XXI. század elején a világgazdaság legfontosabb központjait azok a térségek alkotják, amelyekben az egymással szoros kapcsolatban álló egyazon iparágban belül működő vállalatok, beszállítók, intézmények, egyetemek és állami szervezetek kritikus tömege, illetve a köztük lévő szoros együttműködési kapcsolatok versenyelőnyt biztosítanak az egyre inkább globalizálódó világban zajló nemzetközi versengésben (*Lengyel, 2000, 2001; Lengyel–Buzás, 2002; Lengyel–Deák, 2002; Porter, 1990, 1998, 2000*). A globális versengésben jelentős előnyre képesek szert tenni azok a térségek (Felső-Ausztria, Baden-Württemberg, Bajorország, Finnország stb.), ahol idejekorán felismerték, hogy az iparpolitika hagyományos ágazati megközelítése helyett a sikeres gazdasági szerkezetátalakítás, a modernizáció, valamint a gazdasági növekedés elősegítését az együttműködési hálózatok, illetve a regionális klaszterek felől kell megközelíteni (*Bergman–Feser, 1999; Boosting Innovation..., 1999; Cooke, 1998; Enright, 2001; Enterprise Clusters and Networks, 2002; Rosenfeld, 1995, 2002*).

Európa legfejlettebb gazdasággal rendelkező országaiban – csakúgy, mint a tengerentúlon – a regionális léptékű gazdaságok életében mind fontosabbá válnak a koncentrált együttműködési rendszerek. Ennek köszönhetően ma már világszerte sok száz klasztert tartanak nyilván (The Competitiveness Institute, 2004). Európa szerte számos kezdeményezés indult az elmúlt évtizedben a

klaszteresedésben rejlő előnyök kihasználásának céljával többek. Sikerük hatására az elmúlt években hazánkban is egyre többet hallani különböző regionális klaszterek létrehozásáról és annak kormányzati támogatásáról (*Nikodémus*, 2002; II. Országos klaszter konferencia, 2003; *Grosz*, 2003; *Lengyel–Rechnitzer*, 2002). A regionális klaszterek mára a gazdaságfejlesztés egyik legdivatosabb eszközévé váltak, viszonylag jól körülhatárolható földrajzi kiterjedésüknek köszönhetően pedig előtérbe kerültek a területi politikában és a területfejlesztésben is. (*Dőry*, 2005; *Dőry–Rechnitzer*, 2002; *Lengyel–Rechnitzer*, 2004; *Rechnitzer*, 1998; *Steiner*, 1998).

Napjainkban szinte a gazdasági-társadalmi szféra minden területén előtérbe kerültek az egymással kapcsolatban álló vállalatok, szervezetek, intézetek alkotott hálózatok. Az internet és az egyéb kommunikációs lehetőségek robbanásszerű fejlődése különösen nagy jelentőséget ad a minél szorosabb együttműködésekben rejlő lehetőségek maximális kihasználásának. A fejlett országokban a 90-es évek óta az egyik legmeghatározóbb gazdaságfejlesztési irányzat a klaszterorientált fejlesztés, mely célja az egy adott iparágon belül, vagy értéklánc mentén szerveződő vállalkozások (kis- és középvállalkozásoktól a nagy multikig), az állami és a magánszféra berkein belül működő kutatóintézetek és oktatási intézmények, gazdaságfejlesztési és területfejlesztési szervezetek, valamint a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtó cégek közötti együttműködési kapcsolatok elmélyítése, intenzifikálása, valamint a közös kutatási projektek kezdeményezése és finanszírozása.

Jelen tanulmány megpróbálja nyomon követni a magyarországi autóipar területén tapasztalható klaszteresedési folyamatokat, melynek csirái hagyományosan jelen voltak az ország északnyugati térségében, azonban a külföldi működőtőke megjelenésével, illetve az autóiparhoz kapcsolódó szolgáltatások spicelcijával egyre inkább felgyorsult az elmúlt évtizedben. A vizsgálata során a következő kérdésekre keressük a választ: Melyek az autóipar magyarországi koncentrációjának legfontosabb sajátosságai? Milyen fázisban tart az autóipar klaszteresedése jelenleg? Mely tényezők és folyamatok segítik, illetve gátolják a szektor klaszteresedési folyamatát a régióban? Miként kapcsolódhat a hazai klaszterizáció a nemzetközi, elsősorban kelet-közép-európai folyamat?

Az autóipari szektor mint mintaterület mellett több szempont is felhozható. egyfelől az iparág mérete, szerkezete, tevékenységének jellege, a kifinomult beszállító rendszerek, valamint a globalizáció által meghatározott nemzetközi versenyfeltételek és a piaci igények miatti folyamatos kutatás-fejlesztési tevékenység miatt az iparágban rendkívül jól felismerhetőek a klaszteresedés legfontosabb sajátosságai. Másfelől a rendszerváltást követő gazdasági szerkezetváltás egyik legmarkánsabb eredménye a gépipar dinamikus fejlődése, azon belül is a gépjárműipar, valamint a gépjárműalkatrész gyártás, mely ágazatok esetében egyértelműen kimutathatók a klaszteresedést kísérő területi koncentrációs folya-

matok. Végül a hazai klaszterkezdeményezések közül a győri központtal létrehozott Pannon Autóipari Klaszter volt az első, és ma is az egyik legsikeresebbnek tekinthető.

A klaszteresedési folyamat és a klaszterorientált fejlesztési politika

A nemzetközi szakirodalom alapján azt mondhatjuk, hogy a klaszter fogalma a vizsgálat dimenziójától és a megközelítés módjától függően viszonylag széles skálán változhat. Ennek megfelelően vagy általános érvényű, de ugyanakkor a speciális sajátosságokat elfedő, vagy pedig néhány közös jellemzőn alapuló, de más és más szempontokat a középpontba helyező egymástól különböző definíció adható. Mindenképpen szükség van a klaszter különböző értelmezéseinek különválasztására. Az elsősorban a földrajzi közelségen, valamint az együttműködésből és versenyből származó előnyökön alapuló gazdasági rendszer, míg a klaszteresedés az ide vezető hosszú folyamat. Ugyanakkor a klaszterek fejlesztésével összefüggésben egyre gyakoribb a szervezetként történő felfogása, mely alatt sokszor klaszterként azt az intézményt, legtöbb esetben mesterségesen létrehozott, tagsággal és hosszú távú vízióval rendelkező, a közös szükségletek alapján szolgáltatásokat szervező soft hálózatot értjük, mely tevékenységének általában legfőbb célja egy potenciális klaszterből egy jól működő, fejlett klaszter létrehozása. Azaz a gazdaságfejlesztési, vállalkozásfejlesztési vagy éppen a területfejlesztési politika egyik lehetséges beavatkozási eszköze.

A területi koncentráció mértéke, az együttműködési kapcsolatok mélysége, a klaszter által biztosított szinergiahatások nagysága, valamint az egyes szereplők közötti információ és tudásáramlás függvényében a klaszteresedésnek eltérő fejlettségi szakaszai lehetnek. Bár a klaszteresedést a lokális extern hatások eredményeként egy bizonyos kritikus tömeg elérését követően automatikusan beindul és önfenntartó folyamatként értelmezhetjük, természetesen ez a folyamat tudatos politika segítségével ösztönözhető. Sok esetben a klaszterorientált politika legfontosabb eszköze a tudásáramlás és hasznosulás, a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek előtérbe kerülését szolgáló technológia- és innovációpolitika, a regionális innovációs rendszer elemeinek sektorspecifikus fejlesztése.

A klaszterorientált politikának különös jelentősége van a fejlődő országokban, vagy a periférikus térségekben, hiszen ezen gazdaságokban általában halmozottan jelentkeznek az öngerjesztő folyamatok beindulását akadályozó, illetve hátráltató tényezők (pl. a fizikai infrastruktúrák hiánya, elérhető speciális tőkejavak szűkössége, megfelelő kompetencia, szakértelem, specializált munkaerőpiac hiánya, bezártság, regionális elszigeteltség) sok esetben gátolják az egyik fejlettségi szintről a másikra történő átmenetet. A klaszterek fejlesztése és

a klaszterpolitika a fejletlenebb térségekben/országokban mindenképpen egyfajta modernizációs mechanizmusként is megjelenik.

A regionális klaszterek csak klaszteralapú gazdaságpolitika esetén képesek megerősödni, ami feltételezi a döntéshozatal bizonyos fokú decentralizációját. Míg a központi kormányzat elsősorban az általános versenyképesség javításával képes csak segíteni, egyre fontosabbak azok a fejlesztések, amelyek az adott térség klasztereinek versenyelőnyeiket közvetlenül képesek befolyásolni. Ezek a speciális szükségletek azonban csak helyi/regionális szinten ismertek, illetve mérhetők fel és menedzselhetők hatékonyan.

A klaszterorientált politika és a klaszterkezdeményezések magyarországi megjelenése

Magyarországon a hazai tudományos műhelyek viszonylag gyorsan képesek voltak a fejlett nyugati országokban is újszerűnek mutakozó modellt adaptálására. Ugyanakkor a kapcsolódó munkák elsősorban elméleti keretrendszerre koncentráltak, míg az empirikus felmérések és a hazai folyamatok figyelemmel kísérése háttérbe szorult. Az országban több szektor területén is megfigyelhetők a klaszteresedés irányába mutató tendenciák. A gépipar, különösen az autópár területén ebben meghatározó szerepet játszik a hazánkba települt külföldi vállalkozások és a potenciális, illetve a már kiépült háttéripárágak nagyfokú területi koncentrációja, de hasonló folyamatoknak lehetünk tanúi számos helyi/térségi kompetencia esetében is (pl. főváros pénzügyi központi szerepe, Balaton környékén a turizmus, borvidékek), míg a politika elsősorban a kis- és középvállalkozások fejlesztésének egyik eszközét látják a klaszterekben.

Hazánkban a központi gazdaságfejlesztési politika nem rendelkezik tudatos klaszterpolitikával. Mindeztidáig nem történt meg egy tudatos klaszterprogram kidolgozását megalapozó a gazdaság és gazdaságfejlesztés alapos, klaszterszempontról történő feltárása (ágazatok, tevékenységi csoportok, térségek, csomósodási pontjainak feltárása). Több régióban történtek kísérletek ezen vezérágazatok feltárására, és azok speciális igényeinek kielégítésére fókuszáló intézkedések és eszközök előtérbe helyezésére, azonban a helyi/térségi szint a politikai és pénzügyi decentralizáció hiánya miatt a nem képes érdemben befolyásolni az ahhoz kapcsolódó folyamatokat. Az ország jelentős része része gazdaság-szerkezete, általános fejlettségi szintje, az alacsony együttműködési készség és bizalmatlanság miatt nem is igazán alkalmas még a klaszterorientált fejlesztésre és innovációs klaszterek kialakítására.

Hazánkban a politika a klasztereket még mindig tévesen, elsősorban szervezetként értelmezi és nem egy szerves folyamat eredményeként létrejövő gazdasági rendszerként. Ez determinálja a klaszterpolitika egyik legfontosabb problémáját is, túlságosan a szervezetfejlesztésre, a vállalati hálózatok, illetve külö-

nösen a soft hálózatok létrehozására és támogatására koncentrálnak, míg megfelelnek a klaszteresedést elősegíteni képes számos egyéb eszköz alkalmazásáról.

Az elmúlt öt-hat évben közel 30 klaszterkezdeményezés született az országban azzal a céllal, hogy egy új szervezet létrehozásával, vagy valamely már működő intézményen belül viszonylag önálló menedzsment működtetésével megpróbálják egy-egy kiválasztott ágazat fejlődését speciális szolgáltatásokkal elősegíteni. Ezen szervezetek létrehozásában meghatározó szerepet a vállalkozások mellett általában a regionális fejlesztési szereplők, illetve a helyi/térségi vállalkozásfejlesztési szervezetek játszottak. Mára az ország valamennyi régiójában, számos ágazathoz kapcsolódva találkozhatunk velük.

A magyar klaszterszervezetek szinte kivétel nélkül még az indulási fázisban tartanak, most próbálják meg bontogatni szárnyaikat, meghatározni legfontosabb feladataikat, kialakítani szolgáltatásai körüket és megismertetni azokat a potenciális tagként, partnerként szóba jöhető szereplőkkel, valamint megtalálni a működés finanszírozásának módját.

A hazai klaszterkezdeményezésekkel kapcsolatban észre kell venni, hogy azok – bár elnevezésükben a klaszter kifejezés szerepel, és céljuk általában egy jól működő klaszter kialakulásának elősegítése – a szervezeti háttér, a tagsági viszony, az egyre inkább jellemző tagdíj és annak ellenében nyújtott közös szolgáltatások, valamint a hosszú távú vízió miatt, sokkal inkább tekinthetők egyfajta soft hálózatoknak. Ugyanakkor ezen soft, vagy nyitott hálózatok tevékenységükkel jelentős mértékben hozzájárulhatnak a klaszteresedés felerősödéséhez, és az induló, illetve potenciális, vagy a politika által irányított klaszterek fejlett klaszterekké válásához.

Mindazonáltal több szervezet létrehozásában mindössze a csatornázott finanszírozási források megszerzése játszotta a legfontosabb szerepet. Egyfajta csodaszerként való értelmezésének köszönhetően szinte nincs olyan terület, ahol ne jelenne meg a fogalom, így félő, hogy az általa képviselt ökörendszer ismerete nélkül jelentős mértékben devalválódhat. E folyamat következtében a helyi gazdaságfejlesztési és politikai szereplők a szakirodalom pontos ismerete hiányában és a klaszter kifejezés divatosságának köszönhetően hajlamosak klaszternek nevezni minden a klaszterekre jellemző differencia specifikával nem rendelkező kezdeményezést, egyszerű vállalati hálózatot, vagy termelési együttműködést, esetleg értékesítési szövetkezetet, vagy egyesületet. A szerves, alulról jövő folyamat hiányában létrehozott szervezetek néhány éven belül megszűnésre ítéltettek, hiszen azt a gazdaság, a térség vállalkozásai nem képesek, és nem is szándékoznak fenntartani.

Míg a sikeres külföldi példák azt mutatják, hogy azok erőteljes állami (tartalványi, regionális) támogatást élveznek, ami lehetővé teszi, hogy az első 3–5, vagy akár több évében a vállalkozásoktól származó bevételek nélkül működtessenek komoly, sok esetben 6–8 főt foglalkoztató menedzsment, a legkülönfélé-

lébb szakértők foglalkoztatásával és speciális szolgáltatások nyújtásával. Magyarországon a központi kormányzat tudatos klaszterpolitikájának hiánya, a területi szereplőknek a forrásdecentralizáció miatti elégtelen finansziális háttere, és a hazai gazdaságfejlesztési és vállalkozásfejlesztési szervezetek akut forráshiánya miatt a klaszterszervezetek és a klasztervezérelt politika finansziális háttere teljesen bizonytalan. Többségük mindössze 1-2 fő állandó munkatársat képes foglalkoztatni, akik mindennapi munkáját a működéshez szükséges háttérfeltételek biztosítása jelenti, és jóval kevesebbe energia marad a vállalkozásokkal való foglalkozásra, a tényleges klaszterszolgáltatások megszervezésére és folyamatos nyújtására.

Az észak-dunántúli autóipar klaszteresedési folyamata

Az autóipart, illetve a hozzá kapcsolódó autóipari beszállítói szektort Magyarországon egyértelmű és jelentős mértékű területi koncentráció jellemzi. Akár a vállalkozások számát (különösen az ágazatban megvalósult külföldi beruházásokat), de még inkább a termelés volumenét, illetve a szektor által foglalkoztatottak fajlagos indikátorait vizsgálva kiderül, hogy hazánkban a szektor magtértségét az észak-dunántúli térség jelenti (1. ábra). Ez az iparági koncentráció, mint kritikus tömeg tökéletes alapot biztosíthat egy hazai autóipari klaszter kialakulásához.

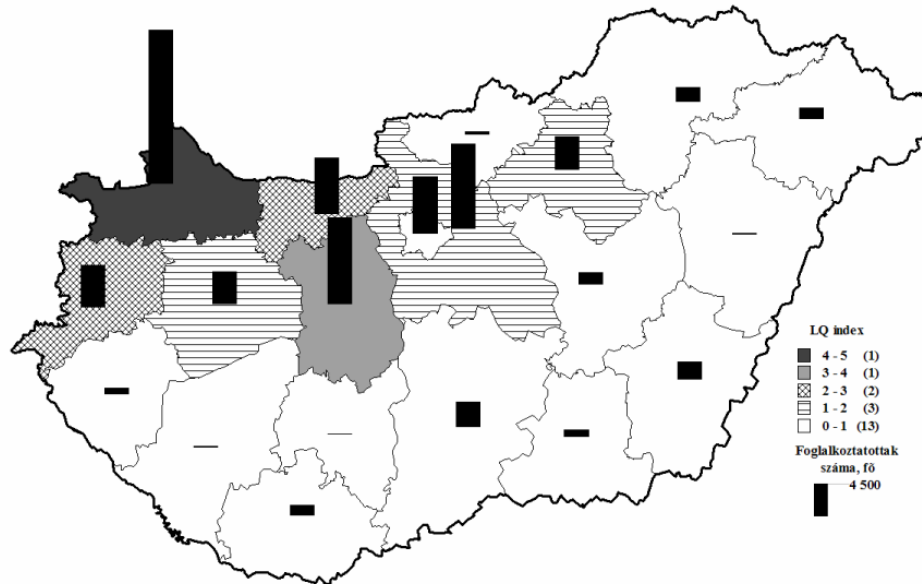
Az autóiparon belül az 1990-es évek elején hatalmas beruházások valósultak meg Magyarországon. Egymás után több külföldi cég is Magyarországot, azon belül is többségük az Észak-Dunántúlt választotta új beruházása telephelyéül. Az első zöldmezős beruházások egyértelműen a nagy multinacionális vállalatok nevéhez fűződtek, amelyek főleg az európai piacok ellátása érdekében hazánkba telepítették kapacitásaik egy részét (Suzuki; Ford; General Motors, Audi). A nagy autógyártókat hamarosan követték a globális méretű, illetve közepes nagyságú külföldi autóipari beszállítók és alvállalkozók. A teljesség igénye nélkül csak néhány a legjelentősebbek közül: Alcoa, Albert Weber, Bosch, Continental Teves, Delphi Packard, Denso, General Electric, Hammerstein, Fydro Alumini-um, ITT Automotives, Knorr-Bremse, Lear Corporation, Leoni, Luk-Savaria, Michelin, Souftec, Sumimoto, Tyco, United Technologies, Weslin stb.

A külföldi tulajdonú vállalatok mellett meg kell említeni a gépjárműipar területén tevékenykedő, tradicionális magyar cégeket is, melyek helyzete a rendszerváltást követően mára már valamelyest konszolidálódott. A 100 éves múltra visszatekintő győri Rába Járműipari Holding Rt. stratégiai területe a futóműgyártás, illetve az alkatrészgyártás. Bár az Ikarus Rt. legfontosabb tevékenysége a buszgyártás, azonban a Rábához hasonlóan a csoport célkitűzése, hogy a hazai kis- és középvállalkozásokat integrálva domináns rendszerbeszállítóvá válják. A két nagyvállalat mellett számos hazai kis- és középvállalkozás található még a

régióban az autóiparhoz kapcsolódva, melyek több-kevesebb sikerrel próbálnak meg beszállítóként csatlakozni a nagyobb cégekhez.

1. ábra

Az autóipar területi koncentrációja Magyarországon megyénként, 2003

Forrás: Grosz, 2005.

Hazánkban az összes feldolgozóipari foglalkoztatott 6%-a a járműgyártásban talál magának munkát, azonban ha hozzávesszük az ahhoz közvetlenül kapcsolódó háttéripart, a foglalkoztatottak száma megközelíti a 85 ezer főt. Az alágazat részesedése a termelési értéket tekintve még jelentősebb, meghaladja a 15%-ot. A járműgyártás alágazat továbbra is igen jelentős dinamikát hordoz magában. Az összes hazánkba érkezett ipari külföldi működőtőke közel egynegyede (23,9%) az autóiparhoz kötődik. Az ágazat egyértelműen exportorientált, az export aránya meghaladja a 90%-ot, legfontosabb felvevőpiaca az Európai Unió, azon belül is különösen fontos Németország.

Mindazonáltal be kell látni, hogy bár a klaszteresedés folyamata az országban talán az autóipar területén tekinthető a legelőrehaladottnak, ma még ebben a szektorban sem beszélhetünk egy jól működő autóipari klaszterről. Sokkal inkább olyan potenciális klaszternek kell tekinteni, amely bár rendelkezik a sikeres klaszterek létrehozásához mindenképpen szükséges elemek, tényezők többségével, azonban ezeket az elemeket még el kell mélyíteni, és ki kell széle-

síteni annak érdekében, hogy a pozitív agglomerációs hatások és szinergiahatások érezhetővé váljanak. Az észak-dunántúli térségben koncentrálódó autóiipari vállalkozások között a gazdasági kapcsolatok mértéke, intenzitása sajnos még nem éri el a kívánat szintet, azonban az elmúlt években mindenképpen tapasztalhatók kedvező irányba mutató jelek. Bár a termeléshez közvetve kapcsolódó nem széria jellegű anyagok, termékek és szolgáltatások területre jellemző, hogy a külföldi vállalkozások letelepedését követően hamar hazai beszállítókkal váltják ki már meglévő partnereiket, azonban a külföldi cégek számára történő hazai beszállítás aránya a termelés során felhasznált és beépítésre került szériaalkatrészek területén a legtöbb cégnél minimálisnak mondható. Ezek döntő többsége a hazánkba működő vállalkozások anyavállalatainak már meglévő kapcsolatrendszerétől származik.

Az 1990-es években érkezett külföldi tulajdonban működő járműalkatrész-gyártók többségét hazánkba települése ugyanazon kedvező termelési, telephely lehetőségek kihasználása vezérelte döntéseiket, mint a nagy multinacionális cégeket. Vevőik a legnagyobb nyugat-európai autógyárak és globális alkatrészgyártók. Ugyanakkor az elmúlt néhány évben már kezdenek hazánkban is megváltozni a termelési feltételek. Míg korábban az olcsó, szakképzett munkaerő, az adókedvezmények, a kedvező telephelykínálat volt a meghatározó, addig ezen előnyök mérséklődésével egyre inkább előtérbe kerül a logisztikából, a szállítási költségekből, és a hálózati együttműködésből fakadó előnyök kihasználása, amiben fontos szerepet kaphat egy földrajzilag koncentráltabb beszerzési kapcsolatrendszer kiépítése.

A külföldi nagyvállalatoknál általános a global sourcing alkalmazása, aminek következtében csak a termelés, a logisztika és a minőségügy érkezett hazánkba, a hazai leányvállalatok stratégiai kérdésekben nem rendelkeznek, vagy csak rendkívül korlátozott a döntési kompetenciájuk. A beszerzéshez, a fejlesztéshez, vagy az értékesítéshez tartozó döntési kompetencia hiánya jelentős mértékben korlátozza tevékenységüket, ami a térség gazdaságának bizonyos fokú függőségét eredményezi. Bár több nagy cég megpróbál már elébe menni a folyamatoknak, a hazai háttér-ipar és beszállítói ipar bevonása érdekében, az ilyen irányú törekvések azonban egyelőre nagyon kevés eredménnyel jártak.

A hazai vállalkozások legnagyobb problémája a nyugati autógyártókhoz, illetve a globális autóalkatrész-gyártókhoz való csatlakozását tekintve elsősorban a tőkehiányban keresendő, de konkrétan a különféle minőségbiztosítási rendszerek bevezetésében, az auditálásban és a diagnosztikában nyilvánul meg. Az igen magas minőségi követelményeknek való megfelelés igazolása érdekében az autóiiparban elvárt a különböző minőségbiztosítási igazolások megléte, amelyek megszerzése azonban a hazai kis- és középvállalkozások esetében óriási fejlesztéseket és beruházásokat igényel. A minőségi és technológiai követelmények mellett a magyar cégek problémája még a megfelelő volumen és precizitás. Ennek következtében a térségen belüli beszállítói kapcsolatok bővülése rövidtávon csak korlátozott lehetőségekkel rendelkezik. A tradicionális magyar járműipari cégek mellett nagyobb sikert és eredmé-

nyeket képesek felmutatni a szinte a semmiből építkező kisvállalkozások, melyek tudatosan felépített stratégia megvalósításával, folyamatos fejlesztéssel elérték, hogy számos neves külföldi megrendeléssel bírnak (pl. Karsai, Borsodi Műhely, Jankovits Hidraulika, Rati, Ratipur, Macher).

Az észak-dunántúli gépjárműipari klaszter kapcsolatairól elmondható, hogy tagjait az erőteljes exporttevékenység és a viszonylag még mindig magas behozatal jellemzi. A térségen belüli kapcsolatok hiányosak, de már megfigyelhetők a hazai beszállítók bevonására irányuló törekvések. A magyar tulajdonú kis- és középvállalkozások esetében már meghatározó a földrajzilag közeli beszállítók foglalkoztatása, míg a vevői oldalon egyre többüknek sikerül külföldi megrendelésekhez jutnia. A legfontosabb beszállításra kerülő hazai termékek között lehet megemlíteni a karosszéria elemeket, üvegeket, elektronikus alkatrészeket, kábelkötegeket, biztonsági öveket, üléseket. Összefoglalva ugyanakkor a hazai, és az észak-dunántúli régióban koncentrálódó autóipari vállalkozások közötti munkamegosztás és kapcsolatrendszer még elmarad egy jól működő, sikeres klaszter által megkívánt szinttől.

Hiányoznak a térségből a független kutatás-fejlesztési kapacitások, bár az elmúlt években erőfeszítések figyelhetők meg néhány vállalkozásnál hogy K+F részlegüket is hazánkba telepítsék. A nagy multinacionális vállalatok, a korábbi, elsősorban alacsonyabb szaktudást igénylő összeszerelési, gyártási folyamatok mellett kezdenek egyre több, magasabb hozzáadott értékű tevékenységet is hazánkba telepíteni. Az Audi 2001-ben átadott motorfejlesztő központja mellett, 2002-ben a szombathelyi Luk Savaria is fejlesztési tevékenység letelepítése mellett döntött, míg a Magna Steyr kizárólag fejlesztési tevékenységet hozott Győrbe, de a kecskeméti fékberendezéseket gyártó német Knorr-Bremse is Budapestre telepített 1999-ben egy termékfejlesztéssel foglalkozó központot, amely szorosan együttműködik az ott meglévő egyetemi kutatói bázissal és hátérrel.

Az egyetemekkel – elsősorban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint a győri Széchenyi István Egyetemmel és a Veszprémi Egyetemmel – rendszerint szoros kapcsolatok kiépítésére törekszenek az autóipari cégek. A megfelelően képzett munkaerő utánpótlásán túl (gyakorlatorientált képzés támogatása, ösztöndíj-rendszer, practicing lehetőség, oktatási infrastruktúra javítása) ez több esetben a gyártás folyamán felmerülő műszaki problémák közös megoldását, fejlesztési együttműködések is jelent, azonban ezeknek az együttműködéseknek még nincs formalizált rendszere, többnyire ad hoc jellegűek.

A képzett munkaerő utánpótlása érdekében a felsőoktatás mellett a nagyobb cégek nagy hangsúlyt helyeznek a szakképzésre is, vagy gyakorlati képzési hely biztosításával, vagy gépek, berendezések oktatási célra történő átadásával, új képzési program kidolgozásában való részvétellel és annak beindításával. A klaszteresedési folyamat magtértségében az elmúlt években már egyre inkább érezhető a szakképzett munkaerő hiánya, míg a szomszédos, illetve a kelet-közép-európai országokkal

folytatott versenyben elveszítettük a viszonylag olcsó, de képzett szakemberek elérhetőségében sokáig meglévő előnyünket.

Nagy probléma, hogy a szektor legjelentősebb német, japán, amerikai cégeinek a térségi bázisa, stratégiai kompetenciái nem a régióban található. Ez többek között magyarázza az előző problémákat és hiányosságokat is, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a veszélyre is, melyet ezen vállalkozások viszonylag gyors térségből való kivonulása okozhat. A sebezhetőség csökkentése érdekében létszükséglet a régióban a hazai tulajdonú autóiipari kompetenciák és vállalkozások megerősödése és egy olyan kritikus tömeg kialakulása, amely már egyértelműen a klaszteralapú fejlesztés bázisát adhatja.

Ugyanakkor számos területen tapasztalható már a klaszteresedés irányába mutató pozitív folyamatok elindulása. A felsőoktatási intézmények és a gazdasági szféra között az elmúlt években folyamatosan kezd elmélyülni az együttműködés. A Széchenyi István Egyetem alapító tagként csatlakozott a Pannon Autóiipari Klaszterhez, folyamatosan bővítette gazdasági kapcsolatrendszerét, melyben különös szerepet játszik az Audi. Az egyetem bázisán az iparág igényeinek felmérését követően elindult egy Autóiipari, Elektronikai és Logisztikai Kooperációs Kutatóközpont, mely egyik kifejezett célja az egyetemi kutatások és az észak-dunántúli autóiipar közötti kapcsolatrendszer mélyítése, illetve 2006-tól létrejött ugyancsak a Széchenyi István Egyetem bázisán egy Járműipari Regionális Egyetemi Tudásközpont.

Az Észak-dunántúli régióban, igen hosszú múltra tekint vissza a gépipar, azon belül is a járműipar. A térség szektorban meglévő hagyományai, innovációs tradíciója arra predesztinálja a térséget és azon belül is az autóiipart, hogy a jövőbeli fejlesztések és a versenyképesség javításának a középpontjában a már meglévő és az újonnan kialakításra kerülő hálózati együttműködések helyezze. Ennek fényében az autóiipari beszállító vállalkozások letelepítése érdekében, és az autóiiparon belüli input-output kapcsolatok javítása érdekében tervben van egy győri Autóiipari Beszállítói Park létrehozása, egy Mechatronikai Kompetencia Központ létesítése, valamint számos olyan kezdeményezés és szolgáltatás indult az elmúlt években, amelyek már kifejezetten ezen formáció speciális iparági igényeit próbálják meg kielégíteni.

A vállalatok tevékenységében is megfigyelhetők a klaszteresedés irányába mutató jelek. A térség adottságainak megváltozásával a korábbi alacsony bér- és telepítési költségen alapuló előnyök kihasználása által meghatározott telepítési döntéseket a magasabb hozzáadott értéket képviselő folyamatok telepítése, a logisztikából, illetve az együttműködési kapcsolatokról, beszállítói hálózatok létrehozásából fakadó előnyök kiaknázása válthatja fel. Az ez irányba történő lépések közül elég, ha csak a fejlesztési tevékenységek megjelenését (Knorr-Bremse, Audi, Luk-Savaria, Magna Steyr, WET Automotive), vagy a hazai beszállító cégek felkutatására irányuló kezdeményezéseket említjük.

Ha a szűken vett észak-dunántúli autóiipari klaszter magtértségét kitágítjuk és egy Győr központú, 400 km-es sugarú körben vizsgálódunk, kiderül, hogy a hazai Audin, Suzukin és Opelen kívül 4–5 órás távolságban olyan nagy autógyártók találhatók meg, mint a Volkswagen (Pozsony), Renault (Szlovénia) az Opel, a BMW és a Mercedes ausztriai gyártóhelyei, a Peugeot-Citroen és a Toyota szlovákiai és csehországi telephelyei, valamint a Hyundai-Kia Szlovákiában illetve a Hyundai Csehországban legújabb üzei. De nem sokkal van távolabb a cseh Skoda gyár sem. Az elmúlt években bejelentett és termelésükben az elkövetkező néhány évben felfutó új gyártókapacitások Kelet-Közép-Európába telepítésének köszönhetően 2006-ban a térségben eléri a 4,5 millió db személygépkocsit (ebből 900 ezer db Győr közvetlen 120 km-es környezetében). A motorgyártó kapacitás még jelentősebb, 300 km-en belül 2006-ban már eléri a 3,5 millió db-ot (Győr 160 km-es környezetében 2,5 millió db). Ezen kapacitások döntő többsége az elmúlt 10–15 évben települt a régióba, dinamikáját tekintve óriásinak mondható a bővülése.

1. táblázat

A térség autóiiparára jellemző néhány mutató, 2004

Ország	Foglalkoztatottak száma, fő	Árbevétel, millió EUR	Befektetések, millió EUR	Személygépjármű, db*	Tehergépjármű, db*
Ausztria	38 100	10 400	977	118 650	47 650
Csehország	98 061	12 661	697	436 297	5 422
Magyaro.	32 843	6 765	1003	122 338	3 778
Lengyelország	74 400	7 749	518	306 847	15 214
Románia	45 551	405	88	75 706	19 546
Szlovákia	50 200	4 334	565	281 160	187

* 2003-as adatok.

Forrás: Grosz, 2006.

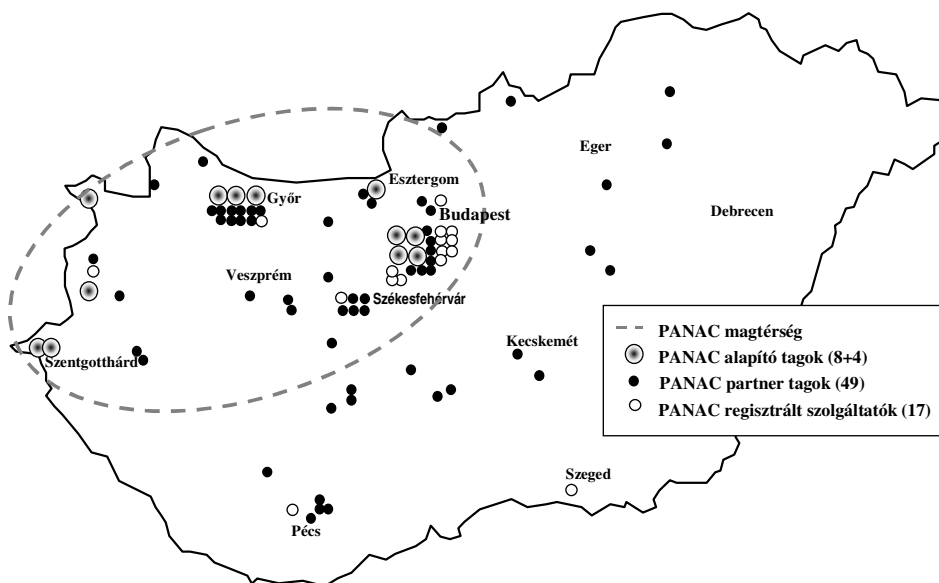
Ennek köszönhetően egyre több helyen hallani már egy nagyobb földrajzi kiterjedésű „kelet-közép-európai autóiipari klaszter” kialakulásának a folyamatáról, mely bár alapvetően a dél-német autóiipari koncentráció keleti terjeszkedéseként is felfogható, azonban egyre jelentősebb szerepet játszanak más autóiipari nagyhatalmak tőkebefektetései (különösen a japán, dél-koreai, francia és amerikai érdekeltségek), valamint a helyi gépipari vállalkozások megerősödése. Ez a kelet-közép-európai potenciális autóiipari klaszter elsősorban az ausztriai, csehországi, szlovákiai, dél-lengyelországi, észak-dunántúli és észak-magyarországi területeket foglalhatja magába. A hazai autóiipar, különösen az észak-dunántúli térségben koncentrálódó autóiipari vállaltok autóalkatrész-gyártók számára a legfontosabb kihívás az, hogy miként lesz képes kapcsolódni a 100–200, illetve tágabb 300–400 km-es távolságban koncentrálódó potenciális felvevőpiachoz,

és hogyan képes profitálni a klaszteresedés kínálta előnyökből. Képes-e elősegíteni annak további fejlődését, annak érdekében, hogy a szektor valóban egyik európai pólusa jöjjön létre, mely képes felvenni az elsősorban délkelet-ázsiai versenytársakkal.

Végül a klaszteresedési folyamathoz jelentős mértékben hozzájárulhat annak erősítését, célul maga elé kitűző, a vállalkozások által kezdeményezett klaszter-szervezet a Pannon Autóipari Klaszter (PANAC) létrejötte, és tudatos stratégián alapuló munkája. A saját szervezettel és menedzsmenttel rendelkező szervezet, mely speciális szolgáltatásai, tevékenysége révén kifejezetten ennek a klaszterizációs folyamatnak a további katalizálását, segítségét tűzte ki célul, annak érdekében, hogy a jelenlegi fejlődő klaszter, minél rövidebb időn belül egy a klaszterekre jellemző pozitív hatásokat teljes mértékben kihasználni képessé váló működő klaszterré érjen. A 12 alapítóhoz csatlakozott tagok száma már meghaladja a 70-et (2. ábra). Bár összehasonlítva a PANAC-ot hasonló külföldi szervezetekkel megállapítható, hogy tevékenysége még nem éri el azt a mélységet, amellyel képes lehetne a klaszteresedési folyamat akár középtávon történő látványos javítására, annak ellenére, hogy szolgáltatásainak kialakítása során a hazai vállalkozások igényei mellett nagymértékben támaszkodtak a főleg osztrák, német társszervezetek tapasztalataira.

2. ábra

A PANAC tagjainak területi elhelyezkedése, 2004

Forrás: Grosz, 2005.

Annak ellenére, hogy a térségben az autóipar melletti hosszú távú elkötelezettség a nyilvánvaló erős függőségi pozíció miatt bizonyos fokú kockázatot hordoz magában, az eddig elért eredmények és a meglévő lehetőségek, valamint a nemzetközi folyamatok is a további erőfeszítések szükségességét igazolják, egy fejlett autóipari, illetve autoalkatrész-ipari klaszter létrehozása érdekében. Ezt szolgálhatja a 2007–2013 közötti időszakban központi kormányzati kezdeményezésre elindult, ugyanakkor helyi szinten Győr városa, a Széchenyi István Egyetem, a Pannon Autóipari Klaszter, az Innonet Innovációs és Technológiai Központ és a Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara részvételével megvalósításra kerülő Autopolis Fejlesztési Program, mely Győr vonzáskörzetében az észak-dunántúli térségre fókuszálva közel 100 Mrd Ft-os fejlesztési projektsomagot jelent kifejezetten az autóipar és a hozzá kapcsolódó beszállítói háttér ipar területén.

Összegzés

Célunk az volt, hogy a nemzetközi szakirodalomban egyre markánsabbá váló területi koncentráció és együttműködési hálózatok köré szerveződő új elméleti keretrendszerhez kapcsolódva megvizsgáljuk ezen elméleti klaszter-értelmezések gyakorlati alkalmazási lehetőségét, és egy policy alapú megközelítést. Azaz miként lehetséges a klaszterek létrejöttét, fokozatos kialakulását és fejlődését mesterséges, politikai beavatkozással elősegíteni. Ez a kérdés alapvetően két, egymáshoz is szorosan kapcsolódó problémát vet fel, melyek meghatározták a kutatás során alkalmazható metodológiát, a kutatás folyamatát és természetesen befolyásolták annak önálló eredményeit is:

Míg a regionális klaszter szakirodalmi értelmezése egyértelműen a konkrét határokkal és saját intézményrendszerrel nem rendelkező, inkább egyfajta erőközpontként funkcionáló csomóponti régiófelfogásból táplálkozik, amelynek létét a gazdasági kapcsolatok, együttműködések intenzitása és földrajzi kiterjedése határozza meg, addig a klaszterorientált politika alkalmazása – a szükséges eszközök és intézmények létrehozása és működtetése, valamint a klaszterek méréséhez szükséges háttérfeltételek miatt – a legtöbb esetben nem vonatkoztatható el egy konkrét határokkal rendelkező politikai, vagy legalábbis fejlesztési, tervezési-statisztikai régiótól. Ugyanakkor a klaszterfejlesztés sok esetben igényli a szervezeti keretek közé való szorítást, a klasztert nevében is hordozó új intézmények, szervezetek létrehozását és az általuk nyújtott szolgáltatások legalább a kezdeti időszakban történő támogatását és a politika aktív részvételét.

A regionális klaszterek és a klaszteresedési folyamat számos lehetőséget tartogat a jövőbeli kutatások számára, hiszen az empirikus vizsgálatokra a hazai szakirodalom mind ez ideig jóval kisebb figyelmet fordított. A jövőbeli kutatások során egyfelől lehetőség lenne a legfontosabb csomósodási, sűrűsödési pon-

tok, szektorok meghatározására, valamint megtörténhetne azok fejlettségi szintjének, az együttműködési kapcsolatok intenzitásának feltárása és a klaszteresedés által nyújtott pozitív externáliák, szinergia hatások bemutatása. A jövőben várhatóan ugyancsak a vizsgálatok középpontjába kerülhet a regionális innovációs stratégiák megvalósítása, valamint a klaszteresedési folyamatok elősegítése közötti egyértelmű kapcsolatok feltárása. Különösen a hazai innováció- és technológiapolitika 2004. végétől érezhető decentralizációja, a regionális fejlesztési ügynökségek létrehozása, valamint az innovációs alap decentralizált része feletti regionális diszponálás megvalósulása helyzetbe hozhatja azokat a helyi/területi szereplőket és alulról jövő kezdeményezéseket, amelyek már egyértelműen egy-egy térség sajátos adottságaihoz és a helyi vállalkozások, illetve a potenciális, illetve látens klaszterek speciális igényeinek kielégítéséhez kapcsolódnak. A klaszterpolitika előtérbe kerülését segítheti továbbá a fejlesztési pólusok programja, hiszen a valamennyi fejlesztési pólusprogram egy-egy kiemelt, az adott térségben domináns szerepet játszó szektor köré került felépítésre (autóipar, mechatronika, biotechnológia, egészségipar, kultúra stb.)

Irodalom

- Bergman, E. M. – Feser, E. J. 1999: *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Application*. Regional Research Institute West-Virgin University, Morgantown.
- Boosting Innovation: The Cluster Approach*. 1999 Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- The Competitiveness Institute 2004: The Competitiveness Institute, the Cluster Practitioners Network official website: <http://www.competitiveness.org> (downloaded on 10 12 2004)
- Cooke, P. 1998: Global clustering and regional innovation: systematic integration in Wales. Braczyk, H. J. – Cooke, P. – Heidenreich, M. (eds.): *Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalised World*. UCL Press, London–Pennsylvania, pp. 245–262.
- Döry, T. 2005: *Regionális innováció-politika – Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Döry, T. – Rechnitzer, J. 2000: *Regionális innovációs stratégiák*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Enright, M. J. 2001: *Regional Clusters: What We Know and What We Should Know*. Paper for Innovation Clusters and Interregional Competition, International Workshop. Kiel, 12–13 Nov 2001.
- Enterprise Clusters and Networks*. 2002 European Commission Directorate General Enterprise. Brussels.
- Grosz, A. 2003: Cluster Initiatives in Hungary – the Case Study of Pannon Automotive Cluster (PANAC). *European Spatial Research and Policy* 1., pp. 49–71.
- Grosz, A. 2005: *Klaszteresedés és klaszterorientált politika Magyarországon – potenciális autópári klaszter az észak-dunántúli térségben*. Doktori értekezés. Pécsi Tudo-

- mányegyetem, Közgazdaság-tudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- Grosz, A. 2006: *Clusterisation Processes in the Hungarian Automotive Industry*. (Discussion Papers, 52.) Centre for Regional Studies, Pécs.
- II. Országos klaszter konferencia. *Klaszterpolitikai innovációs munkák*. 2003 Gazdasági és Közlekedési Minisztérium–MTESZ, Budapest.
- Lengyel, I. 2000: A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle* 12. pp. 962–987.
- Lengyel, I. 2001: Iparági és regionális klaszterek tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. *Vezetéstudomány* 10. pp. 19–43.
- Lengyel, I. – Buzás, N. (szerk.) 2002: *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE Gazdaságtudományi Kar–JATEPress, Szeged.
- Lengyel, I. – Deák, Sz. 2002: Regionális/lokális klaszter: sikeres válasz a globális kihívásra. *Marketing & Menedzsment* 4., pp. 17–26.
- Lengyel, I. – Rechnitzer, J. (szerk.) 2002: *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben*. Régió Art Kiadó, Győr.
- Lengyel, I. – Rechnitzer, J. 2004: *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Nikodémus, A. 2002: „Klaszterek a poszt szocialista országokban” *Magyarországi klaszterek*. Kézirat. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest.
- Porter, M. E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York.
- Porter, M. E. 1998: Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*, Nov–Dec., pp. 77–90.
- Porter, M. E. 2000: Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly* 1., pp. 15–34.
- Rechnitzer, J. 1998: *Területi stratégiák*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Rosenfeld, S. A. 1995: *Industrial Strength Strategies: Regional Business Clusters and Public Policy*. Aspen Institute, Washington DC.
- Rosenfeld, S. A. 2002: *Creating Smart Systems: A guide to cluster strategies in less favoured regions*. EU Directorate General for Regional Policy and Cohesion, Brussels.
- Steiner, M. (ed.) 1998: *Clusters and Regional Specialisation on Geography Technology and Networks*. Pion Limited, London.

POTENTIAL AUTOMOTIVE CLUSTER IN HUNGARY

András Grosz

During the past few years the interest in regional clusters and their role in economic development has grown to an extremely high level both in science and in the community of economic development expertise and business operation managers. This continuously growing attention is originating from the tough competition both at regional and international level in the globalising world economy, from the dysfunction of traditional regional development models and regional policies and also from the emergence

of successful clusters in different industries worldwide. As a result of becoming the focus of attention, the rise and penetration of cluster-based economic policies is seen almost everywhere in the world, whilst a veritable explosion in the literature of regional clusters and regional “clusterisation” has taken place. The study summarises the most important results of the thesis of the dissertation: Clusterisation and cluster-oriented policy in Hungary – a potential automotive cluster in North Transdanubia.

At the beginning of the 21st century the major centres of world economy consist of areas where companies, suppliers, institutions, universities and state organisations working and cooperating within the same sector are creating a critical mass and their close cooperative relations are granting competitive advantages in the international competition of the globalising world. These regions having recognized in good time that economic growth can be achieved by successful economic restructuring, modernisation, by building cooperative networks and regional clusters.

In the world’s most successful countries concentrated cooperation systems are occupying a key position during the organisation of regional economies. Owing to this fact, several hundred clusters have been registered worldwide. During the past decade several initiatives have been established for gaining advantages from clusterisation in several countries of Europe. Due to their success, more and more information is heard on the formulation of new regional clusters and their governmental support. During the past few decades, for adapting regional clusters to the requirements of the global market and for increasing their competitiveness, clusters have developed into one of the most essential instruments of economic development policy and for some years they have a vital role in regional development, i.e. the implementation of regional policy also.

Today in almost all segments of socio-economic life the role of networks consisting of different companies, organisations and institutes is highly appreciated. Since cluster-oriented development of the 1990s, one of the most definitive instruments of economic development has been targeted at deepening and intensifying cooperation among different enterprises working within the same industrial sector or value chain, private and public research and educational institutes, economic and regional development organisations and other firms rendering various services – and targeted also at launching and financing common research projects.

The author of this paper is to investigate and follow clusterisation processes in the Hungarian automotive (the manufacture of cars and car-parts) industry; this has a traditional base in Northwest-Hungary, but the emergence of FDI and special services have accelerated its development process during the past ten years. The investigation into the clusterisation of Hungarian automotive industry raises the following questions: What are the major features of the spatial concentration of the automotive industry in Hungary? In which phase is the clusterisation of this sector today? What factors and processes are fostering the clusterisation of this sector within the region, or hindering the transition of the process into a new phase? How can the clusterisation of the Hungarian automotive sector be integrated into the international clusterisation processes?

The empirical research of regional clusters and clusterisation will be based on the very strong cooperative ties between motor vehicle manufacturing and its relating industries and their essential background supply services, R&D capacities and the different actors, organisations and institutions directly involved in the development of this

sector. The selection of the automotive sector is motivated by two reasons. The first is that, due to the automotive industry's characteristics and structure, its claim to be a high-tech supplier industry, the wide circle of its industrial and servicing linkages and its need for continuous R&D activities, the major features of clusterisation may easily be identified in the industry. The second reason for the author's choice is that one of the major consequences of the economic restructuring in the period after the change of regime was the dynamic development of the engineering industry, namely motor vehicle and car-part manufacture. The regional concentration processes, the dominating features of clusterisation, may clearly be identified within this sector.

Our objective was to investigate the practical utilisation and application potentials of the theoretical interpretations of clusters which requires a policy-oriented approach. Namely, how is it possible to facilitate the establishment, natural evolution and development of clusters by political intervention? This question raises two interrelated problems serving as a standpoint for the applicable methodology in research: the research process itself and influencing its results at the same time.

Whilst the interpretation of the term "regional cluster" in the literature originates from the conceptualisation of the region as a node-like formation without definite borders and institutions, functioning rather as a power-centre whose existence is based upon the intensity and geographical dimensions of economic relations and cooperation, the application of cluster-oriented policy – due to the necessity of establishing and operating a relevant system of instruments and institutions and to the essential preconditions of measuring their performance – in the majority of cases cannot be abstracted from a concrete, political (or, at least, a development or planning-statistical) region marked out by definite borders. At the same time, cluster development in several cases demands the establishment of an organisational framework, the foundation of new organisations bearing the name of the cluster and also substantial subsidies for their services, at least in the initial phase of their operation, and also the active collaboration of policy-makers.

The automotive industry with its automotive supplier sector is an explicitly and highly concentrated formation in Hungary, the core area of the automotive sector is located in North part of Transdanubia. This concentration level of the automotive industry as a critical mass may provide a perfect basis for the formation of the domestic automotive cluster. In the early 1990s several foreign automotive companies selected this region for their operation site. It was large multinational firms who became the first green-field investors (Suzuki, Ford, General Motors, Audi), who were followed by additional global and medium automotive suppliers and subcontractors. Just to mention some of them: Alcoa, Albert Weber, Bosh, Continental, Delphi Packard, Denso, General Electric, Hammerstein, Hydro, ITT Automotive, Knorr-Bremse, Lear, Leoni, Luk, Michelin, Souftec, Sumimoto, Tyco, United Technologies, Weslin etc.

Besides foreign-owned companies, Hungarian firms traditionally in the automotive industry should also be mentioned here: Rába Automotive Holding with a 100-year history features strongly as a chassis manufacturer and in car-accessories. Although Ikarus is mostly geared towards bus manufacturing, they think in a similar way to Rába and they should be more active system suppliers by integrating Hungarian SMEs. The region has several SMEs engaged in the automotive industry who are trying to establish supplier partnerships with major companies.

In Hungary 6% of the total jobseekers in manufacturing industry find employment in motor vehicle manufacture, which with related industries reach 85 thousand jobs. The sector's share of the gross value of industrial production is even higher, exceeding 15%. Nearly one-fourth (23.9%) of foreign direct investment into the industrial sector is targeted at the automotive sector. The sector is strongly export-oriented (exceeding 90%). The major destination of exports is the European Union, principally Germany.

It should also be clarified that its development stage is still far below the level of an advanced, well-functioning automotive cluster. It should rather be considered as a potential cluster with the majority of elements needed for successful clusters, but these elements should be further consolidated and extended so that they could generate significant positive agglomerative and synergic effects. This is explained by the low intensity of supplier and R&D collaboration and common innovation projects between newly-established and operating businesses in the region, by the trivial scale and intensity of cooperation between economic actors, scientific research institutes and universities, and by the inadequate flow of information and knowledge resulting from such weak cooperative relations. The global sourcing of foreign companies makes it difficult for Hungarian entities to break into their suppliers' team.

The purpose of the Hungarian branches of foreign-owned vehicle component manufacturers who had settled in the 1990s was not to service only big companies; their decisions were motivated by the same reasons (favourable conditions for production, and site-building) as the big multinationals. Their customers are the largest West European car manufacturers and global car component manufacturers. However, in the last few years the economic background of car manufacturing has started to change. Whilst in the earlier period cheap, but highly-skilled labour, tax holidays and favourable location were the key factors in site selection, today, with the fading of these old comparative advantages, new benefits are emerging which have their roots in logistics, delivery costs and networked cooperation - which should be based on a geographically more concentrated acquisition partnership system. Owing to these circumstances, during the past years several new firms immigrated into the region, targeting the local automotive industry market, and this tendency seems to be growing in the sphere of SMEs.

It is a major problem that the regional bases and strategic competences of the sector's most outstanding German, Japanese and American companies are located outside the region. This is a partial explanation for the above problems and deficiencies but it also draws attention to the dangers which these enterprises' potential for relatively rapid outward migration may bring. Decreasing the level of the region's economic vulnerability, strengthening the competences and generating a critical mass of domestic automotive industry and enterprises which may serve as a real basis for cluster-based development are all issues of primary importance.

Insufficient capital stock is the biggest problem of domestic entrepreneurs in linking to West European and global car and car component manufacturers. In practice these problems are experienced in the introduction of various quality assurance systems and in the fields of auditing and diagnostics. For SMEs the acquisition of these certificates demands heavy development costs, and in addition to compliance with high quality and technological standards, "just-in-time" production and precision are also weak points in Hungarian firms. All these limit the growth potential of intraregional supplier networks

in the short term. By following a consistent strategy, and through continuous development, several small automotive enterprises which built themselves up almost from zero level were successful and won subcontracts from world-wide car manufacturers (e.g.: Karsai Holding, Borsodi Műhely, Jankovits Hidraulika, Rati, Ratipur, Macher).

The region has no independent R&D organisations, institutes or companies, although certain companies are making some effort to establish R&D centres in Hungary. With the region's changing potential, earlier strategies based on low labour, building and maintenance costs are now under review, giving way to new priorities such as higher value added product manufacture and comparative advantage from logistics, partnerships and supplier networks. Cooperation between institutes of higher education has continuously intensified during recent years. The Széchenyi István University joined the Pannon Automotive Cluster and extends its business relations and treats its relationship with Audi. In 2005 a Cooperation Research Centre for Automotive, Electronics and Logistic was opened under the university's auspices in co-operation with 27 firms. In 2006 the University established a Regional Knowledge Centre for Vehicle Industry. Automotive R&D activity is also important for Budapest University of Technology and Economics. Several company built their own R&D centre or product development centre in the region (Knorr-Bremse, Audi, Luk-Savaria, Magna Steyr, WET).

Mechanical engineering, namely the motor-vehicle industry, looks back over a long history in North-Transdanubia. These old traditions and innovative background predestine the region and its automotive industry to place the existing and future networked partnerships at the centre of its strategy to increase development and competitiveness. In this context, to help the establishment of new automotive suppliers and to improve input-output connections within the automotive industry, an Automotive Supplier Park and Mechatronics Competence Centre will be established in Győr. Along with these projects, other initiatives and services have been launched during recent years targeted at satisfying the specific demands of this particular location in the automotive industry.

On the other hand, by extending the automotive core of North-Transdanubia into a Győr-centred circle within a radius of 400 kilometres, within 4-5 hours of Győr, several other big car manufacturing plants are located in the neighbour regions, such as Volkswagen, Renault, Opel, BMW, Mercedes, Peugeot-Citroen, Toyota, Hyundai-Kia, and finally the Czech Skoda Company is not located far from the edge of this circle. Owing to the newly emerged and rapidly growing output of the car industry (4.5 million cars and 3.5 million engines annually, of these 900 thousand and 2.5 million within 150 kilometres of Győr). Due to these circumstances, more and more can be heard of the rising of an 'Central and Eastern European automotive cluster' which, may be interpreted as an eastward expansion of the South-German automotive concentration, but in which other car manufacturers (principally Japanese, South-Korean, French and Americans) and strengthening local engineering firms play an increasing role. This emerging new potential CEE automotive cluster may cover Austrian, Czech, Slovakian, South-Polish and North-Hungarian industrial areas. The greatest challenge for the domestic automotive industry, is how they can cooperate with giant car manufacturers who may become their potential market at a distance of 100–200 or 300–400 kilometres, how they may benefit from the potential advantages of clusterisation and how they may

foster its further development so that the sector can really become the European pole of development capable for tackling its South-East Asian competitors.

Finally, clusterisation may be significantly advanced by the establishment of PANAC, a specific cluster-development-oriented organisation founded by enterprises and with a constant cluster-building strategy. We acknowledge that the level of PANAC's activities, compared with similar foreign organisations, is too low to achieve significant results in clusterisation, even in the medium-term and even if the shaping of its service profile derives from the assessment of the demands of Hungarian enterprises and from the experiences of PANAC's Austrian and German partners.

Despite a policy of long-term involvement in the automotive industry, there may be some risks in the region due to strong dependencies, but the results achieved so far, the future potential of the industry and the ongoing processes of the global economy (major automotive investment projects within a radius of a few hundred kilometres) justify the need to move ahead towards a modern automotive and automotive component and parts cluster. The Autopolis Development Pole Programme initiated by the central government but implemented by local business and development actors in its 2006–2013 programming period focusing on the automotive industry and its supply industry within a 100 km gravitational zone from Győr.

In the future, one of the most important research directions could be the relationship between clusterisation processes and the elaboration and implementation of regional innovation strategies. RISs are emerging in all Hungarian regions and may significantly affect regional cluster policies. The initial decentralisation process of Hungarian innovation and technology policy from the end of 2004 partly tends towards those regional actors and bottom-up initiatives which directly connect to special objectives to transfer the latent and potential clusters to operating regional clusters. The development pole programme also facilitates the cluster policy. All of the regional development poles lay stress on one or two well-defined sectors and on their background conditions and environment for competitiveness. These development pole programmes with their development projects could also be interpreted as similar types of cluster programme.

GULYÁS LÁSZLÓ

Született: Hódmezővásárhely,
1965

Iskolák:

2005 Ph.D. (történelemtudomány)

2004 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

1997 Janus Pannónius Tudományegyetem, Pécs, okleveles humán szervező.

1991 József Attila Tudományegyetem, Szeged, történelem és földrajz szakos középiskolai tanár

1985 Bethlen Gábor Gimnázium,
Hódmezővásárhely

Munkahelyek:

2004– Eötvös József Főiskola (Baja), Gazdálkodástudományi Intézet intézetvezetője továbbá Vezetéstudományi Tanszék vezetője

1998– Szegedi Tudományegyetem, főiskolai docens

1993–1997 FIDESZ Központi Hivatala, tanácsadó, kampányfőnök

1991–1993 Európa Intézet, ösztöndíjas

Magyar Tudományért Alapítvány, ösztöndíjas

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Magyar Tudományos Akadémia Köztestülete, Regionális Bizottság

Magyar Regionális Tudományi Társaság, a Dél-alföldi régió elnökségének tagja

Területfejlesztési Tudományos Egyesület, az országos elnökség tagja

Humán Szakemberek Országos Szövetsége, a Dél-alföldi régió vezetőségének tagja
 Emberi Erőforrás Tanácsadók Országos Szövetsége
 Szegedi Humánvezetők Klubja, 2001 és 2005 között az Elnökség tagja

Munkáért kapott elismerések:

- 2003 Unicum-díjas oktató – azaz az év oktatója – a hallgatók szavazatai alapján
- 2002 Pályamunkával III. helyezés az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának éves pályázatán
- 2002 „Elnökségi elismerés” az Emberi Erőforrás Tanácsadók Országos Szövetségétől.
- 2002 Hallgatók TDK-ra felkészítéséért „Főigazgatói elismerés” a SZTE-SZEF főigazgatójától.
- 2001 Pályamunkáért „Dicséret” az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságától.
- 2000 Kiváló oktatói munkáért „Főigazgatói elismerés” a SZTE-SZEF főigazgatójától.
- 1999 „Senior emberi erőforrás tanácsadó” címre történő minősítés az Emberi Erőforrás Tanácsadók Országos Szövetségének Minősítési Bizottságától.
- 1991 Pályamunkáért „Dicséző oklevél” az Európai Magyarországért Alapítványtól.
- 1991 Országos Tudományos Diákköri Konferencián 2. helyezés a „XX. századi egyetemes történelem” kategóriában.
- 1989 „Jó tanuló, jó sportoló kitüntetés” a JATE rektorától.

Elnyert ösztöndíjak:

- 2001 A XX. Század Intézet 10 hónapos ösztöndíja, Edvard Benes monográfia elkészítésére.
- 2000 Az oktatási miniszter 12 hónapos ösztöndíja „A humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban” elnevezésű ösztöndíj pályázat keretei között.
- 1999 A Friedrich Naumann Stiftung 2 hetes ösztöndíja Krakóba a „Prospects of Early Accession to the EU by Central European Countries” című work-shop-on történő részvételre.
- 1996 A Heuss Akademie (Németország) 2 hetes ösztöndíja Gummersbach-ba, az International Academy for Leadership programon történő részvételre.
- 1992 A Magyar Tudományért Alapítvány 12 hónapos ösztöndíja.

- 1992 Az Európa Institute (Budapest) 2 hónapos ösztöndíja
1991 7 hónapos TEMPUS ösztöndíj az Aristoteles University of Thessaloniki-n.

Tíz legfontosabb publikáció

- Gulyás, L. 2006: Hodza Milán Közép-Európai terve. *Aetas* 1., pp. 109–119.
- Gulyás, L. 2006: A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián. Első rész: A csehszlovák területi igények betérjesztése. *Fórum* 2., pp. 117–132.
- Gulyás, L. 2006: A magyar–szlovák határ kérdése a versailles-i békekonferencián. Második rész: A csehszlovák területi igények tárgyalása. *Fórum* 3., pp. 110–127.
- Gulyás, L. 2005: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest. 285. pp.
- Gulyás, L. 2005: A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. Glück, R. – Gyimesi, G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. II. kötet*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 17–25.
- Gulyás, L. 2004: Karel Kamar Közép-Európa terve. *Régió* 4., pp. 99–111.
- Gulyás, L. 2004: A szlovák ipar fejlődése, 1918–1993. Horváth Gy. (szerk.): *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói, 2*. Dialóg Campus Kiadó – MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs, pp. 326–333.
- Gulyás, L. 2003: A Vajdaság helyzetének hosszú távú változásai a jugoszláv államosodási folyamatokban. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 82–93.
- Gulyás, L. 2003: A csehszlovák állam első felbomlásának regionális vonatkozásai. *Tér és Társadalom* 3., pp. 129–144.
- Gulyás, L. 2002: Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 168–188.

12. KÉT TÖRTÉNETI RÉGIÓ FEJLŐDÉSÉNEK HOSSZÚ TÁVÚ TENDENCIÁI

Gulyás László

A téma és kutatásának főbb jellemzői

A témaválasztás indoklása

Az 1988–1989-es tanévben a József Attila Tudományegyetem III. éves történelem–földrajz szakos hallgatójaként az OTDK házi fordulójára írtam meg első „komoly” tudományos tanulmányomat „E. Benes és T.G. Masaryk szerepe Közép-Európa újraformálásában 1914–1920” címmel. Ezen tanulmány után a 90-es évek első felében számos tanulmányt, cikket írtam a közép-európai államok 19–20. századi történetéről, főképpen a határok megszületése, változása, továbbá az ezek következtében megszülető nemzetiségi és kisebbségi kérdés témakörében.

1999-ben nyertem felvételt a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara „Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájába”, ahol figyelmem rövidesen a régiók fejlődésének témája felé fordult. Közel öt éves kutatómunka után 2004 februárjában védtem meg „Két közép-európai régió – Felvidék, Vajdaság – fejlődése a nemzetközi regionális struktúrák átalakulásának hatására” című doktori értekezésemet. Jelen tanulmány ezen doktori értekezés téziseinek szűkített kivonata, melyben megpróbálom bemutatni, hogy kutatásaim alapján mit gondolok a közép-európai régiók fejlődésének hosszú távú tendenciáiról.

A témaválasztásnál abból indultam ki, hogy Közép-Európában az 1500-as években indult el az a hosszú távú történeti folyamat, mely még napjainkban is zajlik. Ennek lényege, hogy integrációs és dezintegrációs folyamatok váltogatják egymást. 1526 és 1918 között Közép-Európát a Habsburgok állama uralta. A Habsburgok dunai birodalmának határai négy évszázados történetük során számos esetben változtak, de az 1526-ban létrehozott ún. magterület az osztrák örökös tartományok, Cseh- és Morvaország, illetve a Magyar Királyság stabilan egyben maradt. Ezek miatt a Habsburgok birodalmát számos kutató egy nagyon komoly integrációs kísérletnek tartja (Komlós, 1990). A közel négy évszázados integrációs kísérletet a „rövid 20. században” rendkívül gyors államszerkezeti váltások követték, melyeket dezintegrációs tendenciák kísértek. Véleményem

szerint a korábban Habsburgok uralma alatt álló területeken nyolcvan év alatt négy nagy államszerkezeti váltás történt:

- Az első államszerkezeti váltás: 1918–20-ban az I. világháborút lezáró versailles-i békerendszer az Osztrák–Magyar Monarchia helyén kis és középnagyságú „nemzetállamokat” hozott létre.
- A második államszerkezeti váltás: a versailles-i rendszer a masszív német gazdasági behatolás következtében már a 30-as évek elejére megrendült Közép-Európában, majd az évtized végén összeomlott. Ennek leglátványosabb megnyilvánulásai voltak a csehszlovák, illetve a jugoszláv állam megszűnése, a „független” szlovák, illetve horvát állam létrejötte, továbbá a magyar revízió sikerei, így 1938 és 1945 között a terület a náci Németország által létrehozott „Új Rend” keretei között élt és működött.
- A harmadik államszerkezeti váltás: a II. világháború eredményeképpen a térség közel fél évszázadra (1945–1990) szovjet érdekszférába került. A bekebelezés után Szovjetunió megpróbálta a térséget politikailag-katonailag (Varsói Szerződés) és gazdaságilag (KGST) is megszervezni.
- A negyedik államszerkezeti váltás: 1989–90-ben megkezdődött a Szovjetunió és az általa uralt szocialista tömb dezintegrálódása. Ennek első lépcsőjeként a szovjet vezetők feladták a birodalom nyugati védőövét, azaz feladták egész Közép-Európát. A szovjet nyomás megszűnése, a nacionalizmus újabb hullámát indította el, és ez konkrét államszerkezeti változásokat eredményezett (Csehszlovákia békésen megszűnt, Jugoszlávia egy véres polgárháború során elemeire hullott, stb.). A nacionalista hullámmal párhuzamosan Közép-Európában, sőt egész Köztes-Európában az elmúlt 15 év során politikai és gazdasági rendszerváltás ment végbe. A térség összes országában – természetesen eltérő mértékben – a tervutasításos rendszert a piacgazdaság, az autoriter egypártrendszert, a többpárti demokrácia váltotta fel, vagy legalábbis annak valamiféle halvány mása. A térség országainak döntő része ma minden tekintetben a kontinens nyugati feléhez próbál hasonlítani, megpróbál csatlakozni az Európai Unióhoz, illetve a NATO-hoz. Ezt a kettős feladatot néhány közép-európai állam 2004-re sikerrel megoldotta.

Szakirodalmi előzmények

Két kutató – Tóth József és Beluszky Pál – egymástól függetlenül arra a következtetésre jutott, hogy a 19. század folyamán az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között körvonalazódni kezdtek a regionális fejlődés magterületei, elkülöníthetők bizonyos régiókezdemények, melyekből zavartalan fejlődés esetén minden bizonnyal definitív régiók alakulhattak volna ki (Tóth, 1997, Beluszky, 2000). Az Osztrák–Magyar Monarchia formálódó régióit a fentebb említett

négy államszerkezeti váltás erősen érintette. Nézzünk egy példát: a dualista Monarchia magyar felében formálódó 11 potenciális régióközpontból (lásd 1. térkép), az első államszerkezeti váltás, 7 régióközpont – Zágráb, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár más államok keretei közé helyezett. Csak 4 régióközpont – Budapest, Pécs, Szeged, Debrecen – maradt a magyar állam keretei között.

1. térkép

Potenciális régióközpontok 1900-ban

Forrás: A szerző saját szerkesztése Beluszky, 1999. 155. alapján.

A fentebb említett négy államszerkezeti váltás történeti-politikai vetületeit történészeink már alaposan feltárták. A számos feldolgozás közül különösen fontosnak, alpműnek tartom Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című munkáját, amely a középkortól az 1945-ös párizsi békéig követi nyomon a térség történéseit. Meghatározó jelentőségűnek tartom Bibó alábbi sorait: „Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavaródása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymásközi viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazta meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédaival az állandó viszálykodás állapotában van.”

Bibó idézett művében a területi ellentéteket alapvetően ideológiai-eszmei okokra vezette vissza, az értékek elsorvadásáról, primitív lelkiállapotról, eltorzult zsákutcás alkatról és a nacionalizmus tombolásáról beszélt. Amellett, hogy elfogadom ezen „puha kategóriákat”, rá kell mutatnom Bibó István gondolatrendszerének legnagyobb hiányosságára, nevezetesen arra, hogy magyarázatában nem ejtett egyetlen egy szót sem a közép-európai területi ellentétek gazdasági okairól, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia egykori régióinak gazdasági fejlődéséről, vagyis figyelmem kívül hagyta az államszerkezeti váltások belső regionális fejlődésre gyakorolt hatását. Véleményem szerint pedig ez az aspektus mind a mai napig rendkívül fontos szerepet tölt be a közép-európai történelesekben. Példaként említhetem az egykori Felvidéket, amely a dualizmus korában az egyik legdinamikusabban fejlődő régió volt a történelmi Magyarország keretei között, ezzel szemben az 1918-as ún. államfordulat után Csehszlovákia részeként gyors hanyatlásnak indult. Bibó István teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy a Versailles-ban meghúzott közép-európai határok regionális kapcsolatokat, sőt működő régiókat vágtak ketté, illetve ezzel párhuzamosan eltérő fejlődésű, struktúrájú régiórészeket zártak össze egy-egy ország határai közé. Ráadásul a versailles-i béke által létrehozott új államok közötti ellenségeskedések kimondottan hátráltatták az államhatárokon átnyúló nemzetközi regionális együttműködéseket.

A kutatás célkitűzése

Disszertációmban azt a kutatási célt tűztem maga elé, hogy feltárom az államszerkezeti váltások gazdasági és regionális vetületét, és ezen belül külön figyelmet szentelek az Osztrák–Magyar Monarchia egykori régiói által az elmúlt nyolcvan évben bejárt fejlődési útra. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a régiók eltérő fejlődési utakat jártak be. Pozitív példaként említhetem Tirolt. Az egységes tiroli régiót Versailles-ban kettévágták. Dél-Tirol Olaszországhoz került, Észak-Tirol Ausztriánál maradt, viszont napjainkban az egyik legjobban működő eurorégió, amely mintegy felszámolta az osztrák–olasz határt, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia egyik tartományából a „Régiók Európáját” felépítő eurorégióvá vált, miközben a határt légiesítette (Alcock, 1998). Ezzel szemben a régiók túlnyomó része a négy nagy államszerkezeti váltás következtében többször is határokkal lett kettévágva, illetve több alkalommal változott a fennhatóság.

Disszertációm terjedelmi kereteit azonban szétfeszítette volna, ha valamenyny az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között megszülető régiók fejlődését részletesen feltártam volna, ezért a régiók közül kettőt választottam ki: 1. Felvidék 2. Vajdaság.

Ezen két régió hosszú távú összehasonlító történeti folyamatelemzését – az integrációs és a dezintegrációs erők működését –, végeztem el disszertációm-ban.

Az értekezés forrásbázisa

A disszertáció célkitűzésének megfelelően az alábbi forrásokat használtam fel:

Egy-egy érintett korszakról – például a Versailles-i rendezésről – illetve egy-egy állam politika történetéről szóló kötetek. E téren a hazai szerzők közül Arday Lajos, Fejtő Ferenc, Ormos Mária, Romsics Ignác, Sajti Enikő és Szarka László, míg a külföldi szerzők közül Charles Gáti, Robert A. Kann, John Komlós, Ivo Léederer, és Zdenek Suda műveit használtam.

A térség gazdaságtörténetét, illetve egy-egy ország gazdaságtörténetét feldolgozó kötetek. E téren a hazai szerzők közül Berend T. Iván és Ránki György, míg a külföldi szerzők közül S. Mamatey, Radomir Luza, Joseph Rothschild és John R. Lampe műveit használtam.

Itt kell a figyelmet felhívnom arra, hogy a két világháború közötti gazdaságtörténet megírásához nagy segítséget nyújtottak ún. „kisebbségi sérelmi irodalom” adatokban gazdag munkái, lásd Nosz Gyula, Borsody István, Vaska Géza könyveit, továbbá az egykori Államtudományi Intézet kiadványait.

A regionális fejlődéssel foglalkozó kötetek és cikkgyűjtemények, lásd Hajdú Zoltán, Horváth Gyula és Illés Iván köteteit, továbbá Beluszky Pál, Rechnitzer János és Tóth József cikkeit.

Dokumentumgyűjtemények – úgymint alkotmányok, törvények szerződések – és forrásközlések – például a Versailles-i határmegállapító tárgyalások jegyzőkönyvei.

Mint a fenti felsorolásból egyértelműen látható, a kutatás alapvetően a szakirodalom feldolgozására irányult, de ezen belül kiemelten kezeltem az alábbi forrástípusokat:

A két régió sorsának alakulását minden esetben térképekkel is bemutattam. Disszertációmhoz több mint 30 térképet csatoltam; ez is mutatja, hogy minden esetben igyekeztem ezekkel is alátámasztani elemzéseimet. E téren fontos mérítési bázis volt Rónai András Közép-Európa Atlasza és Pándi Lajos monumentális térképgyűjteménye, továbbá Kocsis Károly számos helyen közölt térképei.

Statisztikai idősorokból – népszámlálási adatokból, gazdasági adatokból – számos táblázatot szerkesztettem és ezeket is bevontam az elemzésbe. A jugoszláv állam esetében különösen hasznosnak bizonyultak Mirnics Károly adatsorai, míg a csehszlovák állam esetében ugyanez mondható el Gyönyör József adatsorairól.

A térkapcsolatok és egyéb kapcsolatok szemléltetésére néhány esetben logikai ábrát is felhasználtam.

Mindezek mellett igyekeztem a legfrissebb forrásokat is felhasználni, a 90-es évek regionális fejlődésének bemutatásához beszereztem ún. munkaanyagokat is. Így disszertációm forrásbázisát gazdagítja a LACE Kézikönyv, vagy a Duna–Maros–Körös–Tisza Eurorégió Stratégiai Terve is.

Az értekezés felépítése

Alaphipotézisek

A kutatás során abból indultam ki, hogy a vizsgált két régió figyelemreméltó és erősen eltérő fejlődési utat járt be az elmúlt nyolcvan évben:

A Felvidék

- 1918-ban teljes egészében egy másik országhoz – a megszülető Csehszlovákiához – került és ennek keretei között próbált meg fejlődni.
- 1938 és 1945 között megpróbálkozott az „önálló” állami léttel, majd 1945-ben visszakerült az újjászülető csehszlovák állam keretei közé.
- 1968-ban egy felemás konföderációs kísérlet eredményeképpen megnövekedett önállósága és végül 1993-ban önálló államként született újjá.

A Vajdaság

- Ezt a régiót a trianoni határok kettévágták; a Jugoszláviához került részet a két világháború között a nemzetiségek arányának csökkentése végett nagy kiterjedésű ó-szerbiai részekkel a Belgrád székhelyű ún. Dunai Bánságba vonták össze.
- 1941–44-ben Bácska visszakerült Magyarországhoz, a Bánság német, a Szerémség pedig horvát (usztasa) fennhatóság alá került.
- 1945-ben mindezen területek visszakerültek az újjászülető Jugoszláviához, mely a Szerbia részeként megalakított Vajdaság Autonóm Tartományba sorolta be őket. A titói Jugoszláviában ez a terület töltötte be az állam éléskamrájának szerepét. Tito halála után a Vajdaság és különösen ottani magyarság politikai helyzete jelentősen romlott, mert egy soknemzetiségű közösség helyett – a titói Jugoszlávia – az egyre jobban nacionalizálódó és egyre inkább szerb nemzetállammá váló jugoszláv államban kellett élnie.

Az értekezés szerkezete

Az alaphipotéziseknek megfelelően disszertációm szerkezete az alábbiak szerint alakult:

Az első fejezetben egy általános képet adok a kiindulási pontról, azaz bemutatom a Monarchia főbb strukturális jellemzőit illetve ehhez kapcsolódóan a regionális fejlődés helyzetét a Monarchián belül a 19. és 20. század fordulóján.

A második fejezetben felvázolom, a kismemzeti széttagoltsághoz vezető utat, bemutatom, hogy Versailles-ban hogyan születtek meg Közép-Európa új határai. Tárgyalom a csehszlovák–magyar és a jugoszláv–magyar határok kijelölésének, meghúzásának gazdasági és regionális aspektusait.

A harmadik fejezetben bemutatom a békekonferencia által teremtett helyzetet, azaz felvázolom, hogy pontosan milyen határok születtek meg, illetve megmutatom ennek etnikai következményeit. Feltárom, hogy a regionális fejlődés, azaz a gazdasági élet szempontjából milyen következményekkel járt az Osztrák–Magyar Monarchia szétदारabolása. Ennek során egyrészt megnézzük, hogy az új államok mit örököltek a Monarchiától, másrészt megnézzük, hogy a papíron „nemzetállamként” létrejövő Csehszlovákia és Jugoszlávia hogyan próbált meg eltérő fejlettségű területeiből egységes államot létrehozni, és ez mit jelentett a Habsburg birodalom egykori régiói fejlődése szempontjából. Ennek során áttekintem a Felvidék, illetve a Vajdaság sorsának alakulását, regionális fejlődését.

A negyedik fejezetben azt vizsgálom meg, hogy mit jelentett a német „Új Rend” Közép-Európa regionális fejlődése szempontjából. Ennek során megvizsgálom az „önálló” szlovák állam problematikáját, illetve a jugoszláv állam első szétesését.

Az ötödik fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a szovjet birodalmi keretek milyen hatással voltak a térség regionális fejlődésére. Egyrészt tárgyalom a cseh és szlovák viszony alakulását. Másrészt tárgyalom a jugoszláv állam problémakörét, különös tekintettel a Vajdaságra. Harmadrészt bemutatom a határok izolációs szerepének erősödését a szocializmus évtizedei alatt.

A hatodik fejezetben a szovjet tömb megszűnése utáni főbb történéseket tárgyalom. Ennek megfelelően bemutatom a csehszlovák állam békés, illetve a jugoszláv állam véres szétesését. Emellett bemutatok egy eurorégiós törekvést, a Duna–Tisza–Körös–Maros eurorégió eddigi szerveződésének főbb állomásait és ezek tapasztalatait. A hetedik fejezetben vizsgálódásaim konklúzióit vonom le.

Az értekezés új eredményei

Disszertációmban két régió – a Felvidék és a Vajdaság – hosszú távú összehasonlító történeti folyamatvizsgálását végeztem el. Vizsgálódásaimmal az alábbi új eredményekkel járultam hozzá a regionális tudomány fejlődéséhez:

Első eredmény

Igazoltam, hogy Közép-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió és az adott állam viszonya. A régió fejlődése elsősorban attól függ, hogy az adott államot vezető politikai elit gazdaságpolitikája milyen szerepet oszt a régióra.

Véleményem szerint a lapvetően kettő forgatókönyv lehetséges:

- Első forgatókönyv, amikor az államot vezető politikai elit fejőstehénként kezeli a régiót, azaz gazdaságilag kizsákmányolja.
- Második forgatókönyv: Az államot vezető politikai elit valamilyen okból megpróbálja az adott régiót fejleszteni.

Azt első forgatókönyvre tökéletes példa a két világháború közötti Csehszlovákia (1918–1938), ahol nem történt meg a regionális különbségek kiegyenlítése. Sőt a Monarchia keretei között megizmosodott cseh polgárság a csehszlovák államon belül – a prágai kormány hathatós támogatásával – belső gyarmatként kezelte Szlovákiát. A gazdasági élet minden területén (gyáripar, pénzügyek, stb.) fölényre törekedett és saját – azaz cseh –, gazdasági érdekeinek megfelelően cselekedett. Prága gazdaságpolitikája – esetleg írhatnánk regionális politikát is – a nyers cseh érdekérvényesítés jegyében zajlott (Lengyel, 1980; Rothschild, 1996). Az egykori Felvidék, amely a dualizmus korában az egyik legdinamikusabban fejlődő régió volt a történelmi Magyarország keretei között, az 1918-as ún. államfordulat után Csehszlovákia részeként gyors hanyatlásnak indult. Azaz a csehszlovákizmus fikciója nem csupán az ideológiai mezőben, hanem a gazdasági élet területén is megbukott. Az államalkotó szlovákokat a cseh polgárság gazdasági téren is maga alá gyűrte (Gulyás, 2003). Hasonló gazdasági kizsákmányoló politikát rögzítettem a két világháború közötti jugoszláv állam esetében is (Vaska, 1932).

A második forgatókönyvre példa a szocialista Csehszlovákia regionális fejlődésének vizsgálata. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után Prága Szlovákiával kapcsolatos gazdaságpolitikáját egyértelműen fejlesztő politikának kell neveznünk (Pécsi, 1984). A prágai kommunista vezetés úgy vélte, hogy a szlovákkérdés lényege abban áll, hogy a keleti országrész elmaradt a cseh országrészek mögött. Azaz ha sikerülne elérni, hogy Szlovákia gazdasági színvonala a csehországiéval azonos legyen, akkor a szlovákkérdés automatikusan és tartósan megoldódna (Michal, 1973). Ebből a megfontolásokból született meg Szlovákia iparosításának terve, amely az ún. „hosszú ötvenes évek”-ben – Szarka László frappáns definíciója szerint Szlovákiában az ötvenes évek 20 évig, azaz 1948-tól 1968-ig tartottak – konkrétan megvalósult (Szarka, 1993). Az „első öt éves terv” (1949–1953) és az azt korrigáló „két éves terv” (1954–1955) végrehajtása során megtörtént Szlovákia ipari potenciáljának megalapozása. Ebben az időszakban az ipari termelés évi 18%-kal nőtt (Berend, 1999). A „második öt éves terv”-ben is (1956–1960) továbbra kiemelt szerepet kapott Szlovákia iparosítása, jól mutatja ezt, hogy ez a tervidőszak a szlovákiai ipari termelés 61,5%-os növekedését irányozta elő (Pécsi, 1984). A fentebb említett tervidőszakokban nagy ipari komplexumokat – főképpen nehézipari létesítményeket – építettek fel, ezek révén számos új ipari munkahely keletkezett. Míg 1950-ben Szlovákia népességének 49,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, ez a szám

1980-ban 15,43%-ra csökkent, miközben az ipari munkásság létszáma meg-négyszereződött; 200 ezer főről 800 ezer főre nőtt (Kovac, 2001). Amennyiben hinni lehet a szocialista statisztikáknak, Szlovákia a 60-as évekre számos mutatóban elérte a csehországi színvonalat.

Szlovákia ezen modernizációjában az 1968-as alkotmányreform nem hozott törést. A föderációs törvény elfogadása utáni korszakban – az 1968 és 1989 közötti korszakot a történetírás a „sötétség 20 éve” jelzővel illeti – a gazdaságpolitika terén folytatódott Szlovákia felzárkóztatásának politikája. A szövetségi költségvetésből Szlovákia az egységes állami tervezési és beruházási politika révén továbbra is jelentős részt hasított ki magának. Így tovább folytathatta az iparosítást, újabb nagy gyárakat emeltek, próbálták fokozni a termelést, bár erre a korszakra már erősen rányomta bélyegét az a tény, hogy a szocialista országok gazdaságai egyre jobban elmaradtak a világgazdaság fejlődésétől (Michal, 1973; Berend, 1999). A világtól való elmaradást jól mutatja, hogy a szlovák ipar termékei iránt – kivéve a magas technikai szintet képviselő fegyvergyártást – a világpiacon minimális volt a kereslet (Kovac, 2001). Itt kell összehasonlítás-képpen megjegyeznünk, hogy a két világháború közötti időszakban a csehszlovák ipart a világ élvonalához tartozott. Ráadásul a szlovák ipar legnagyobb nyersanyagellátója illetve termékeinek legnagyobb megrendelőjévé a Szovjetunió volt. Így egyoldalú függés alakult ki a szovjet féltől.

A 80-as években e problémát különféle „tökéletesített szervezési modellek és módszerek” bevezetésével próbálták meg orvosolni. De a voluntarista tervgazdálkodáson alapuló kommunista gazdálkodást reformokkal nem lehetett megmenteni. Tehát az 1969 és 1989 közötti ún. „sötét korszak” képlete úgy fogalmazható meg, hogy a csehszlovák gazdaság egyre jobban lemaradt a világgazdaság fejlődésétől; miközben magán Csehszlovákián belül egy regionális kiegyenlítődés zajlott le, Szlovákia gazdasági téren megközelítette és elérte a csehországi részek szintjét.

Az extenzív fejlesztéssel és a kommunista újraelosztásban megnyilvánuló szintkiegyenlítéssel Szlovákia jól járt, mert az elmaradottabb Szlovákiát felfejlesztették. Ennek a regionális kiegyenlítődésnek azonban komoly ára volt, amely hosszú távon rányomta bélyegét a cseh és szlovák nemzet viszonyára. Az erőltetett kiegyenlítési politika, azaz a szlovákiai beruházások kizárólag a csehországi elvonások árán voltak finanszírozhatóak. A csehek egyre inkább úgy érezték, hogy az általuk létrehozott forrásokból történik Szlovákia finanszírozása. Ezt végig gondolva egyre jobban előtérbe került a csehszlovák érdekazonosság kérdése (Pithar, 1995). A csehek elkezdtek feszegetni a cseh–szlovák történelem meg nem tárgyalt – értsd nem tisztázott fejezeteit, például a Tisó-i szlovák állam létrejöttének körülményei – a föderáció mibenlétét, s gazdasági téren az ún. „ráfizetés kérdéskörét”, ezalatt az értve, hogy regionális kiegyenlítődés megvalósításhoz a forrásokat a egymást követő népgazdasági tervek biztosított-

ták, melyekben az anyagi eszközök elosztása során Szlovákia nagyobb részt kapott, mint amennyit maga halmozott fel, azaz a cseh országrészek „ráfizetnek” Szlovákiára.

Második eredmény

Igazoltam, hogy Közép-Európában egy-egy régió fejlődését alapvetően befolyásolja a régió lakóinak nemzeti hovatartozása. Ez két folyamatban nyilvánult meg.

Az első folyamat, amikor a gazdaságpolitika, a regionális politika és a nemzeti kérdés hármasságának összefonódása történik meg. Ennek tanulmányozására kiváló terep a szocialista Jugoszlávia vizsgálata. A Tito-i Jugoszláviában a gazdaság és a politika a kommunista párt egyeduralkodó szerepe miatt eleve összefonódott, és ezt a szituációt még tovább bonyolította, hogy egy gyár nem csupán gyár volt, hanem szerb gyár, vagy horvát gyár volt, azaz a gazdasági kérdések mindig erős nemzeti színezetet kaptak (Bebler, 1992). Ráadásul az egyes tagköztársaságok nemzeti vezetői gyakran nyúltak a nemzeti retorikához gazdasági konfliktusok – például melyik gyárat zárjuk be – esetében is (Sokcsevits et al., 1993). A gazdasági, a politikai és a nemzeti kérdés hármasságának összefonódása komoly feszültségekhez vezetett a jugoszláv államon belül, de ezeket a feszültségeket a Tito-i korszakban végig a felszín alá szorították.

A második folyamat, amikor az adott állam „uralkodó nemzete” saját gazdasági és politikai érdekeit a többi nemzet vagy kisebbség rovására igyekszik érvényesíteni. Ennek tanulmányozására szintén a szocialista jugoszláv állam nyújt lehetőséget. Az 1945-ben újjászülető jugoszláv államon belül megmaradtak azok a komoly regionális különbségek, melyek a két világháború közötti első jugoszláv államot is jellemezték. A jugoszláv állam négy „területe” a Bosznia-Hercegovina Köztársaság, a Macedónia Köztársaság és a Crna-Gora Köztársaság, illetve Koszovó Tartomány fejletlennek minősíthető. Míg Szlovénia, Horvátország, a Vajdaság, és „Szűkebb Szerbia” fejletten minősíthető, azaz Jugoszlávián belül beszélhetünk egy fejlett „Északról” és egy fejletlen „Délről”. Viszont a beruházásokra nem a GDP megtermelésének arányában került sor regionális szinten, azaz a fejlett köztársaságok GDP-jének egy részét a fejletlen köztársaságokra fordították. Azaz a fejlett területek a jövedelmek központi újraelosztásának szenvedő alanyai voltak. Jól mutatja ezt a Vajdaság példája: Jugoszlávia 1918-as megalakulásakor – Szlovénia mellett – a Vajdaság volt az új állam legfejlettebb, leggazdagabb, bár kimondottan mezőgazdasági jellegű országrésze. Ezért és nemzetiségi jellege miatt a két világháború közötti jugoszláv állam fejőstehénnek és éléskamrának tekintette, azaz gazdaságilag kizsákmányolta a Vajdaságot (Fekete, 1938; Domonkos, 1992).

Az 1945-ben újjászülető jugoszláv állam ugyanezt a kettős szerepet osztotta a Vajdaságra (Arday, 2002). A fejtőstehén szerep azt jelentette, hogy a jugoszláv állam az elmaradott déli országrészek felzárkóztatását a Vajdaság – és persze Szlovénia és Horvátország – erőforrásaiból oldotta meg. A szövetségi alapba való befizetés túl kevés volt ahhoz, hogy észrevehető változást hozzon létre délen, viszont pont elegendő volt ahhoz, hogy a vajdasági gazdaság elmaradását fokozza. Azaz a jugoszláv állam diszkriminációs regionális politikája következtében gazdasági fejlettség tekintetében a Vajdaság egyre jobban lemaradt az állam fejlett területeitől (Szecsei, 1996).

Harmadik eredmény

Igazoltam, hogy a versailles-i békerendszer – mely a térség dezintegrációjához vezetett – működésképtelen, és Közép-Európa valamennyi államát hosszú távon hátrányosan érintette.

Közép-Európában a többnemzetiségű államok esetében a föderatív államforma nem működött. Az ezen államformát választó államok politikai elitjei képtelenek voltak a regionális különbségek kezelésére. A jugoszláv kétszeri – 1941 és 1991-től napjainkig – és a csehszlovák állam szintén kétszeri – 1938–39 és 1993 – szétesése ékesen bizonyítja ezen megállapítást.

Szintén nagyon fontos megállapítás, hogy az egykori Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása nemcsak Magyarország fejlődését, hanem a térség valamennyi országának fejlődését hátrányosan befolyásolta. Azaz trianoni békerendszer hosszú távon nem csupán a vesztes magyar állam, hanem az ún. győztes államok – azaz Csehszlovákia, Jugoszlávia illetve az értekezésben nem tárgyalt Románia – gazdasági életét is negatívan befolyásolta.

A kutatási téma továbbfejlesztése

A fentebb bemutatott eredményeket hozó PhD-disszertációm 2004 februárjában védtem meg, az azóta eltelt időszakban a kutatási témát továbbfejlesztettem. Az új kutatási témám címe „Nemzet, állam, régió. Regionalizmus és regionalizáció hosszú távú sajátosságai Közép-Európában.”

Oktatóként számos esetben felhívtam már szakdolgozóim figyelmét arra, hogy a kutatómódszertan szakértői szerint egy szakdolgozat címét úgy kell megadni, hogy a leendő olvasók első olvasásra pontosan tudják, miről is fog szólni az írásmű. Ezzel szemben a saját kutatási témám címe sajnos nem ilyen, sőt szinte a cím összes elemét szóról szóra meg kell magyarázni.

A „regionalizáció” fogalma alatt minden esetben egy felülről (állami szintről) irányított közigazgatási-politikai folyamatot értek, melynek eredményeként létrejövő régió egy kvázi mesterséges alakulat, mely az adott területen közigazgatási funkciókat lát el, politikai irányítással.

A „regionalizmus” fogalma alatt egy olyan folyamatot értek, melynek során egyes települések, térségek között a gazdasági és társadalmi kapcsolatok oly mértékben felerősödnek, hogy ezen térségek összessége összetartozandónak tekinthető lesz. A regionalizmus egy olyan földrajzi integráció, melyet a természetföldrajzi bázis mellett a közös politikai-történelmi múlt, a gazdálkodási szerkezet, az infrastruktúra egységes rendszere, az erős összetartozás és a népesség régiótudata alkot. Ezt a definíciót tovább gondolva, kijelenthetjük, hogy a regionalizmus alapja a gazdasági okok mellett lehet valamiféle kulturális érték – történelem, szokások, nyelv, vallás – azonossága is. Ez a terület a regionális etnikai nacionalizmus, vagy kissé rövidebb formában az etnoregionalizmus forrásvidéke, és itt kell visszakanyarodnunk a kutatási téma címének első feléhez. Európa nyugati felében az állam területe és a nemzet területe között nincs lényeges különbség; az állam határai általában egybeesnek a nemzet hatáiraival, bár természetesen vannak kivételek. Ezzel szemben Közép-Európában állam és nemzet azonossága korántsem egyértelmű. Nézzünk egy példát: A románok jelenleg két román állam – Románia és Moldva – keretei között élnek és akkor még nem beszéltünk a magyarországi, a szerbiai és az ukrainai román kisebbségről. Abból a tényből, hogy Közép-Európa legtöbb állama esetében az állam és a nemzet területe nem esik egybe, az elmúlt 150–200 évben számos komoly államok közötti (háborúk, határváltozások) és államokon belüli (polgárháborúk és etnikai küzdelmek) konfliktus bontakozott ki. Sőt, ezek a konfliktusok még napjainkban is zajlanak (lásd a legfrissebb példát, a szlovákiai magyarveréseket). A legtöbb esetben az adott állam többségi nemzete megpróbálja a valamilyen módon a kisebbségi kérdést megoldani. A megoldások skálája igen széles, a kisebbségek jogainak teljes körű biztosításától (lásd Dél-Tirol esete) a kisebbségek konkrét fizikai felszámolásáig, azaz a népirtásig (lásd Bosznia-Hercegovina, vagy Koszovó esetét) terjed. Bonyolítja a szituációt, hogy a legtöbb esetben a többségi nemzet és a kisebbség küzdelmébe kívülről a kisebbségi nemzet anyaországa is beleszól.

Ezen konfliktusoknak igen szoros gazdasági vetülete is van, azaz a többségi nemzet és a kisebbség küzdelme a politikai mező mellett a gazdasági mezőben is folyik. Mivel a gazdasági küzdelem magában a földrajzi térben történik, egy adott állam gazdasági életének területi különbségei – azaz a régiók eltérő fejlettségi szintje – nagyon sok esetben nemzeti okokra (a többségi nemzet és a kisebbségek küzdelme) vezethető vissza. Mindezekből logikusan következik, hogy a regionalizáció és a regionalizmus szoros kapcsolatban áll a nemzeti kérdéssel.

A fentieknek megfelelően „Nemzet, állam, régió” címet viselő kutatási projektben azt próbálom meg feltárni, hogy a többségi nemzet és a kisebbség politikai és gazdasági küzdelme, hogyan befolyásolja a regionalizációt és a regionalizmust Közép-Európában.

Irodalom

- Alcock, A. 1998: Trentino and Tyrol: from Austrian Crowland to European Region. Dunn, S. and Fraser, T. G. (eds.): *Europe and Ethnicity*. Routledge, London, pp. 67–87.
- Arday, L. 2002: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1944 és 1989 között. Arday, L.: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. BIP Kiadó, Budapest, pp. 175–221.
- Bebler, A. 1992: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. *Európai Szemle*. 3. pp. 48–67.
- Beluszky, P. 1999: *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Beluszky, P. 2000: Egy fél siker hét stációja, avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. Dövényi, Z. (szerk.): *Alföld és Nagyvilág*. MTA Földtudományi Kutató Központ Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest, pp. 299–326.
- Berend, T. I. 1999: *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990*. Vince Kiadó. Budapest.
- Domonkos L. 1992: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kovac, D. 2001: *Szlovákia története*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Fekete, L. 1938: A magyar kisebbség politikai és gazdasági helyzete Jugoszláviában. *Kisebbségvédelem*. 6., pp. 29–41.
- Juhász, J. 1999: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Aula Kiadó, Budapest.
- Komlós, J. 1990: Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században. Maecenas Kiadó, Budapest.
- Lengyel, Gy. 1980: *A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között*. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Michal, J. M. 1973: Postwar economic development. Mamatey, V. S. – Luza, R. (eds.): *History of the Czechoslovak Republic 1918–1948*. Princeton University Press.
- Pécsi, K. et al 1984: *Az Európai KGST-országok gazdasága*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Pithar, P. 1995: Towards a Shared Freedom 1968–1989. Musil, J. (ed.): *The end of Czechoslovakia*. CEU, Budapest
- Rothschild, J. 1996: Jugoszlávia története a két világháború között. *Studium Füzetek* 4., Szeged.
- Sokcsevits, D. et al. 1993: *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest.
- Szarka, L. 1993: *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest.
- Szecsei, M. 1996: A Délvidék vagyionvesztése. Kurucz, Gy. (szerk.): *Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén*. Magyarok Világszövetsége, Budapest, pp. 183–187.
- Tóth, J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. Pap, N. – Tóth, J. (szerk.): *Európa politikai földrajza*. Pécs. University Press.
- Vaska, G. 1932: *Jugoszlávia*. Budapest.

LONG TERM TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT OF TWO HISTORICAL REGIONS

László Gulyás

The main features of the research

Reasons for the choice of subject

The first three chapters of the present study deal with “The destiny of two regions – of Upper Hungary and the Voivodina from the Austro-Hungarian Monarchy to the present day”, which is the shortened abstract of my PhD thesis, defended in 2004. In chapter four I summarised very briefly the trends of the research which I have carried out in the intervening period.

My choice of subject means that my starting point was the 16th century, when a long historical process started which is going on even today. The essence of this is that integration and disintegration phases have been alternating in Central European space. Between 1526 and 1918 Central Europe was dominated by the Habsburg state, considered by numerous researchers to be a serious attempt at integration (*Komlós*, 1990). This nearly four century-long integration attempt was followed by extraordinarily rapid changes in the state structure during the “short 20th century” (1918–1990) which were characterised by disintegration tendencies.

In my opinion there have been four major changes in state structure in the last eighty years:

The first change: In 1918–20 the Versailles Peace Treaty ending the First World War created small and medium-sized “nation-states” in place of the former Austro-Hungarian Monarchy.

The second change: The Versailles Treaty was already undermined by German economic penetration at the beginning of the thirties in Central Europe, and it collapsed totally by the end of the decade. Its most spectacular expressions were the disintegration of Czechoslovakia and Jugoslavia, the creation of the “independent” Slovak and Croatian states and the success of the Hungarian border revision.

The third change: As a result of the Second World War, the region belonged for nearly half a century to the Soviet sphere of influence (1945–1990). After annexation the Soviet Union tried to organise the whole area politically-militarily (via the Warsaw Pact), and economically (Comecon).

The fourth change: In 1989–90 the Soviet leaders abandoned Central Europe. The end of Soviet pressure triggered off a new wave of nationalism and this resulted in some concrete changes in state structure (Czechoslovakia died peacefully, Jugoslavia fell apart after a bloody civil war etc.). In parallel with the nationalist wave, a political and economic change of system has taken place during the last 15 years. In all countries of

the area – in different ways, of course – central planning was superseded by the market economy and the one-party system by multi-party democracy.

Antecedents in the specialised literature

Two researchers, József Tóth and Pál Beluszky, came to the conclusion independently of each other, that the 19th century saw the appearance of important nascent regional formations within the framework of the Austro–Hungarian Monarchy, from which some regions could have been formed given untroubled development (Tóth, 1997, Beluszky, 2000). However, the development of the expanding regions of the Austro–Hungarian Monarchy was hindered by the four changes of state structure. Let us take an example from the 11 potential regional centres which formed in the Hungarian part of the dual monarchy. (See map 1.).

This is the first change of state structure, and 7 region centres – Zágráb, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárád, Arad and Temesvár – were located within the territory of other states. Only 4 region centres – Budapest, Pécs, Szeged and Debrecen – remained inside Hungary.

Historians have already drawn the historical and political conclusions of the 4 changes of state structure, and from the numerous writings I regard as especially important the basic work of István Bibó: “The misery of the small states of Eastern Europe”, which follows the history of the area from the Middle Ages to the Paris Peace Treaty in 1946. I value the following lines of Bibó as being of especial importance: “The confusion of the territorial state of Central- and Eastern Europe and the deformation of its political culture represent the gravest consequences for the relationships among the nations living in the area. A distant spectator formulated this so that the political life of this area is full of petty and insoluble territorial conflicts and all the nations living here are, so to speak, in a state of constant discord with all their neighbours.”

As can be seen from the quotation, Bibó attributed territorial conflicts to ideological-theoretical reasons. These are actual facts with serious consequences, but I think the doctrine of Bibó has one major defect in that he did not mention one word about the economic reasons for territorial conflict. In my opinion this plays an extraordinarily important role in the history of Central Europe. Bibó completely ignored the fact that the new borders drawn in Versailles had severed regional relations and, moreover, functioning regions; they enclosed between the borders of other countries regions with different development levels and different structures.

Map 1

Potential region centres in 1900.

Source: author's own compilation based on Beluszky, 1999, 155.

The aim of the research

In my essay I aim to show the economic and regional reflection of the changes in state structure, and I will also pay special attention to the ways of development which the former regions of the Austro–Hungarian Monarchy have been following in the last eighty years. I would like to mention the positive example of Tirol. The integral region of Tirol was cut in two in Versailles: South Tirol went to Italy, whilst North Tirol remained in Austria. However, this is the best functioning “Euro-region” which, as it were, did away with the Austrian–Italian border and moved from being a province of the Austro–Hungarian Monarchy to a Euro-region whilst making the border transparent (Alcock, 1998). On the other hand, the overwhelming majority of the Central European region is still struggling with the consequences of having been cut into two by the border.

However, the dimensions of my essay would have been exceeded had I detailed the development of all of the regions born in the framework of the former Austro–Hungarian Monarchy, and so I have chosen two of these: 1. Felvidék (Upper Hungary) and 2. Vajdaság (Voivodina).

I have undertaken a comparative historical analysis of these two regions – the function of the forces of integration and disintegration – in my essay.

The construction of the essay

According to the aim of the research the structure of my essay was worked out as follows:

In the first chapter I present the main structural characteristics of the Monarchy, that is, the situation of regional development within the Monarchy at the turn of the 19th and 20th centuries,

In the second chapter I delineate the way leading to dismemberment into small nations and show how the new borders of Central Europe were traced.

In the third chapter I show the situation created by the Peace Conference; that is, I sketch exactly what borders were traced and I show its ethnic consequences. I reveal what were the consequences of the dismemberment of the Austro–Hungarian Monarchy from the point of view of regional development, that is, from the point of view of the economy. I examine how Czechoslovakia and Jugoslavia, the models of the “nation-state” tried to make an integrated state based on territories with different levels of development. Similarly, I will review the fate of the Felvidék (Upper Hungary) and of Vajdaság (the Voivodina) and their regional development.

In the fourth chapter I examine what the German “New Order” meant for the regional development of Central Europe.

In the fifth chapter I examine the effect of Soviet rule on the regional development of the area. On one hand, I deal with the situation of the relationship between the Czech and Slovak people and, on the other hand, the problems of the Yugoslav state, with special regard to the Voivodina.

In the sixth chapter I deal with history following the collapse of the Soviet bloc, and accordingly I show the peaceful end of the Czechoslovak state and the bloody collapse of Jugoslavia. Thereafter, I discuss an attempt to create a “euro-region”, the main phases and experiences of the Duna–Tisza–Körös–Maros Euro-region.

In the seventh chapter I detail the conclusions of my investigation.

The results

I have offered a long-term, comparative and historical analysis of two regions in my essay, namely of the Felvidék (Upper Hungary) and of Vajdaság (the Voivodine). By these investigations I have contributed to the advancement of regional knowledge in terms of the following new results:

First result

I have proved that the development of each region is heavily influenced by the relationship of the region and the state in question. The development of the region depends first of all on the role that the economic policy of the leading political elite of the state in question assigns to it.

In my opinion there are two possible scenarios:

First scenario, when the leading political elite treats the region as a milk-cow, i.e. it exploits it economically.

Second scenario, when the leading political elite tries, for some reason, to develop the given region.

For the first scenario there is a perfect example, namely Czechoslovakia between the two world wars (1918–1938), where the equalisation of regional differences had not been executed. In addition, the Czech population, strengthened under the Monarchy, treated Slovakia as an domestic colony within the Czechoslovak state with the effective support of the government in Prague. They made an effort in all spheres of the economy to gain an edge and acted according to that – that is, in Czech interests. The former Felvidék (Upper Hungary), which was one of the most dynamically developing regions in historical Hungary during the era of the Dual Monarchy, quickly declined post-1918 as a part of Czechoslovakia. I have observed a similar exploitative economic policy in the case of the Yugoslav state between the two world wars (*Vaska*, 1932).

For the second scenario, the examination of the regional development of socialist Czechoslovakia is an example. After the communist takeover in 1948, the economic policy of Prague concerning Slovakia must be considered as a clearly developing policy (*Pécsi*, 1984). The communist leadership of Prague believed that the essence of the Slovak problem consisted of the Eastern part of the country, which was economically far behind the Czech regions. That means that, if the Slovaks reach the economic level of the Czech regions, then the Slovak question will be solved automatically for the long term (*Michal*, 1973). On the basis of this idea, the plan for the industrialisation of Slovakia was created and which was realised in the so-called “long fifties” – the fifties in Slovakia lasting from 1948 until 1968 (*Szarka*, 1993). After the realisation of the “first five-year plan” (1949–1953) and the “two-year plan” completing it, the establishment of the industrial potential of Slovakia was completed (*Berend*, 1999). The industrialisation of Slovakia played a strong role in the “second five-year plan” also – 1956–1960 – (*Pécsi*, 1984). In this period of the planning era, large industrial complexes – especially in heavy industry – were built, and through these projects many jobs were created. As far as socialist statistics are credible, many indicators showed that Slovakia had reached Czech levels.

In this modernisation of Slovakia, the constitutional reform of 1968 did not produce any break; the catching-up policy of Slovakia in the economy continued in the period 1968–1989, and Slovakia extracted for itself an important part of the federal budget by means of its uniform state-planning investment policy, and so industrialisation could be continued, new large factories built and production increased.

Between 1969 and 1989 the regional equalisation continued within Czechoslovakia, and Slovakia approached, or even reached, the economic level of the Czech regions.

This regional equalisation, however, carried a serious price. Investment in Slovakia were only possible at the expense of disinvestment from the Czech lands, and this fact left its mark on the long-term relationship of the Czech and Slovak nations. The Czechs felt more and more that the financing of Slovakia was being undertaken with resources created by them, and, taking this into consideration, the Czechs started to campaign on the so-called “problems of extra payment” (*Pithar*, 1995). By this they meant the financial resources for the realisation of regional equalisation granted by each other

following national economic plans, in which Slovakia received a larger part of the division of economic means than it had earned, which meant that the Czech areas had made a loss due to Slovakia.

The second result

I have proved that in Central Europe the development of each region is heavily influenced by the national identity of its inhabitants. This appears in two processes.

The first is when economic policy, regional policy and nationality are interwoven. For further examination the best subject would be that of socialist Yugoslavia. In Tito's Yugoslavia, the economy and policy were interwoven because of the autocratic role of the communist party, and this situation was made even more complicated by the fact that a factory was not merely a factory, but a Serb or Croatian factory. Economic questions were always given some national colouration (*Bebler, 1992*). In addition, the national leaders of the member states often made use of nationalist rhetoric in the case of economic conflict – e.g. which factory should be closed. (*Sokcsevits et al, 1993*). This led to serious tensions inside the Yugoslav state, but these tensions were kept below the surface in the Tito era.

The second process is when the “ruling nation” of the state in question wants to enforce its own economic and political interests at the expense of the other nations or minorities living within the state. To examine this, the Yugoslav state again offers a good opportunity. The four “territories” of the Yugoslav state reborn in 1945, namely the Republics of Bosnia-Herzegovina, Macedonia and Montenegro (Crna Gora), as well as the province of Kosovo could all be classified as underdeveloped, whilst Slovenia, Croatia, the Voivodina and “Central Serbia” were developed. In other words, Yugoslavia comprised a developed “North” and an underdeveloped “South”. However, investment was not shared proportionately to GDP at regional level, and so a part of the GDP of the developed republics went to the undeveloped republics. The developed territories were passive parties to central redistribution, something the example of Voivodine shows very clearly. The socialist Yugoslav state solved the problem of the catching up of the underdeveloped republics with the taxes of Voivodine and, of course, with those of Slovenia and Croatia (*Arday, 2002*). These transfers of taxes meant that the economy of the Voivodina fell behind. Because of this discriminative regional policy in the field of economic development, the Voivodina fell more and more behind the developed parts of the state.

The third result

I have shown that the Treaty of Versailles – which led to the disintegration of the area – ultimately failed and that all the states of Central Europe were affected negatively in the long term.

In Central Europe the federal form of state did not work with several national minorities. The political elites of the countries choosing this form of state were unable to handle the regional differences. Yugoslavia fell apart twice – in 1941 and from 1991 to

the present – and the Czechoslovak state also disintegrated twice, in 1938–39 and in 1993. This clearly proves the above assertion.

There is one more important statement to be made, namely that the dismemberment of the Austro–Hungarian Monarchy negatively affected not only the development of Hungary but that of all the countries of the area. Trianon badly affected, in the long term, not only the economic life of “defeated” Hungary, but that of all the so-called “victorious” states, i.e. of Czechoslovakia, of Yugoslavia - and of Romania which was not examined in this essay.

Further developments of the subject of research

I defended the above results by producing my PhD thesis in February 2004 and I have since then further developed the subject. The title of my new research subject is “Nation, state, region. Long-term characteristics of regionalism and regionalisation in Central Europe”.

There is not a big difference between the surface of the state and the nation in the Western part of Europe, where the borders of states coincide with those of the nations (there are, of course exceptions). In Central Europe, on the contrary, the identities of state and nation are far from being clear. Let us take an example: the Romanians live now on the territory of two countries (Romania and Moldova), and we have not as yet mentioned the Romanian minorities in Hungary, Serbia and Ukraine.

From the fact that, in most states of Central-Europe, the territories of the state and the nation do not coincide, numerous serious conflicts have broken out in the past 150–200 years between the states (wars and border changes) and within the states (civil wars and ethnic clashes). Moreover, these conflicts still exist today (see the newest examples of violence against Hungarians in Slovakia). In most cases the majority nation of the given state tries in some way to solve the minority problem, and the range of attempted solutions is wide, from granting full minority rights (e.g., South-Tirol), to a total physical annihilation of the minority, i.e. genocide (as in the case of Bosnia-Herzegovina or Kosovo). The situation is becoming even more complicated, since, in most cases, the mother country of the minority nation intervenes in the struggle between the majority and minority nation.

These conflicts have strong economic aspects, namely the struggle between the majority and minority nation goes on in both the economic and political fields. As the economic struggle affects geographical space, the territorial difference of the economic life of a given state – i.e. the different level of development of the region – can be attributed mostly to national reasons (the struggle of the majority nation against the minority).

In the light of the above, I am attempting to show in my research project “Nation, State, Region”, how the political and economic conflict between the majority and minority nations influences the development of the regions in Central Europe

HARDI TAMÁS

Született: Pápa, 1968

Iskolák:

- 2002 Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és
Gazdaságtan Doktori Iskola
1994 Felnőttképzési és közművelő-
dési menedzser
1994 Janus Pannonius Tudomány-
egyetem Természettudományi
Kar
1994 Janus Pannonius Tudomány-
egyetem Bölcsészettudományi
Kar
1986 Türr István Gimnázium, Pápa

Munkahelyek:

Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Köz-
pontja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, tudományos
munkatárs

Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kar,
tudományos főmunkatárs

Tomori Pál Főiskola, főiskolai docens

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- 2005– Magyar Regionális Tudományi Társaság – tag
2002– MTA Regionális Tudományi Bizottság 2006-tól bizottsági tag
2000– Magyar Földrajzi Társaság, tag
1998– Veszprémi Akadémiai Bizottság (VEAB) Regionális és Terület-
fejlesztési Munkabizottság, alelnök

Munkáért kapott elismerések:

- 2004– Bolyai Ösztöndíj

Tíz legfontosabb publikáció

- Hardi, T. 2005: Borders and regional co-operations. Barta, Gy. – G. Fekete, É. – Kukorelli Szörényiné, I. – Timár, J. (eds.): *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. MTA RKK, Pécs.
- Hardi, T. 2005: Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom* 2., pp. 65–81.
- Hardi T. – Nárai M. 2005: Szuburbanizáció és közlekedés a győri agglomerációban. *Tér és Társadalom* 1., pp. 81–101.
- Horváth, Gy. (szerk.) 2004: *Dél-Szlovákia*. Sorozatcím: *A Kárpát-medence régiói* 2. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Hardi, T. 2004: Az államhatáron átnyúló régiók formálódása. *Magyar Tudomány* 9., pp. 991–1001.
- Hardi, T. 2003: *Az államhatárok*. Rendvédelmi Füzetek. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest.
- Rechnitzer, J. – Hardi, T. 2003: Les problèmes posés par la coopération transfrontalière dans différents types de régions frontalières hongroises à la lumière des Accords de Schengen. *Mosella* 3–4., pp. 125–133.
- Hardi, T. 2002: A Duna menti területek regionális különbségei, együttműködési lehetőségei. Glatz, F. (szerk.) *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. I. kötet*. Magyarország az ezredfordulón sorozat. MTA, Budapest, pp. 99–118.
- Rudolph, R. – Hardi, T. – Terpitz, A. 2002: Regionalzentren in Westungarn – Gewinner der Transformation? Struktureller Wandel in Győr und Pécs während der 1990er Jahre. *Europa Regional* 4., pp. 154–165.
- Hardi, T. 2000: Az államhatárok és regionális együttműködések. Horváth, Gy. – Rechnitzer, J. (szerk.) *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, pp. 595–615.

13. AZ ÁLLAMHATÁROKON ÁTNYÚLÓ RÉGIÓK FORMÁLÓDÁSA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Hardi Tamás

Bevezető

Amikor a regionális különbségek vizsgálatával foglalkozunk, akkor elsősorban az állami területekhez igazodó, adminisztratív határokkal körbevett régiók fejlettségbeli különbségeire fókuszálunk. Ekkor vizsgálataink földrajzi terét erősen befolyásolják az államhatárok, hiszen a tervezési és közigazgatási régiók nem terjedhetnek túl azon. Más lesz a kép azonban, ha a régió funkcionális lehatárolásával foglalkozunk. Ekkor olyan térségekkel ismerkedünk meg, amelyeket nem adminisztratív-politikai kötöttségek, hanem egyéb, a történelmi, gazdasági, társadalmi fejlődés, esetleg a földrajzi szükségszerűség formál egységes területté. Az adminisztratív és a funkcionális régió határai nem feltétlenül esnek egybe. Európa történelmi öröksége, hogy a nemzetállami határok megvonása ritkán vette tekintetbe ezeknek a funkcionális régióknak a kiterjedését, ezzel súlyos károkat okozva mindegyik félnek. Egy meghúzott államhatárhoz hozzáigazítható az adminisztratív régió határa, de a történelmileg és földrajzilag kialakult nem, az szerencsés esetben tovább él, a határon átívelő (pl. város–vidék vagy gazdasági) kapcsolatait megtartja, szerencsétlen esetben ettől a lehetőségtől megfosztva új térkapcsolati irányokat alakít ki, illetve perifériává válik az új határokon belül.

A politikai határok definiálási problémái

A nemzetközi jogban a modern államhatár fogalma egyszerű. „Az államhatár az a vonal, illetve sík, amely az adott állam területét elválasztja más államok területétől, illetve a *res communis omnium usus* [közösen használt területek] természetű területektől és térségektől” (*Bruhács*, 1999, 81). Az állam fennhatósága azonban a felette levő légtérre és a Föld alatta elhelyezkedő darabjára is kiterjed, valójában egy gömbcikket alkot, így határa ennek a gömbcikknek a palástja. Az államhatárokat az államok közötti két- vagy többoldalú szerződések, nemzetközi bírósági döntések alapján térképi módszerrel, delimitációval állapítják meg, majd a terepi kijelöléssel, a demarkációval rögzítik.

Az alábbiakban az államok és népcsoportok közötti határok számos aspektusával kívánunk foglalkozni, így megkülönböztetjük, s bemutatjuk a fizikai térben létező államhatárt és az emberi tudatban kialakult mentális határt (1. táblázat).

1. táblázat

A vizsgált térbeli határok rendszere

Fizikai határ		Mentális határ
Frontier (határzóna)	Boundary (határvonal)	
Politikai	Szárazföldi vagy tengeri	Területi identitás „mi” és „ők” határa
Népesedési	Természetes vagy mesterséges	Mental map: a különböző szinten ismert területek határa
Vallási, kulturális		

Forrás: Saját szerkesztés.

A „frontier” és a „boundary” – határzóna és a határvonal

A határok földrajzi értelmezésével foglalkozó irodalom központi kérdésként kezeli a két fogalom, a „frontier” és a „boundary” megkülönböztetését (Guichonnet–Raffestin, 1974; Prescott, 1990; Taylor, 1993), míg mások a „határ” fogalmának valamely altípusát látják benne (Ratti, 1993; Nemes Nagy, 1998). A mai magyar nyelvben a határ fogalmára tulajdonképpen csak egy szavunk van: a „határ”. Az angol nyelvben a „frontier” ennél lényegesen több irányú jelentéstartalommal bír (éppen ezért jelen alfejezetben az angol szót használjuk).

A „frontier” egy határzónát jelöl, fő jellemzője, hogy egy, az elhatárolt területtől kifelé orientált, a térben terjedő homlokkal, míg a „boundary” egy határvonal, inkább befelé orientált. A „boundary” tehát az elválasztás meghatározott vonala, míg a „frontier” egy kontaktus zóna (Taylor, 1993).

A politikai frontier a szomszédos államokat és földrajzi érdekeltségeket választotta el egymástól, s rokon a magyar „gyepű” fogalmával, amely egy széles, lakatlan, a katonaság által védett területsávot jelentett, amely előtt is kialakult egy védelmi zóna (gyepűelve). Meghatározása így elnagyolt volt. Ezek a frontierek általában az általuk lehatárolt területnél gazdaságilag kevésbé fejlettek voltak, mivel a belső területek kielégítették a gazdasági szereplők igényeit, s nem kívántak a periférikus területek felé terjeszkedni vagy az erőforrásait kihasználni.

Prinz Gyula (Prinz, é.n.) három határörvidék típust különböztet meg. Magyarországon: a „Külső-Magyarország” afféle gyepű, tehát használatlan terület; másik két típus a német „Grenzmark” és a szláv „Kraina”. A német Grenzmar-

ket az örvidék és határbánság alakban a magyarság is ismerte: már Szent István alapított határispánságokat (Sallai, 2001).

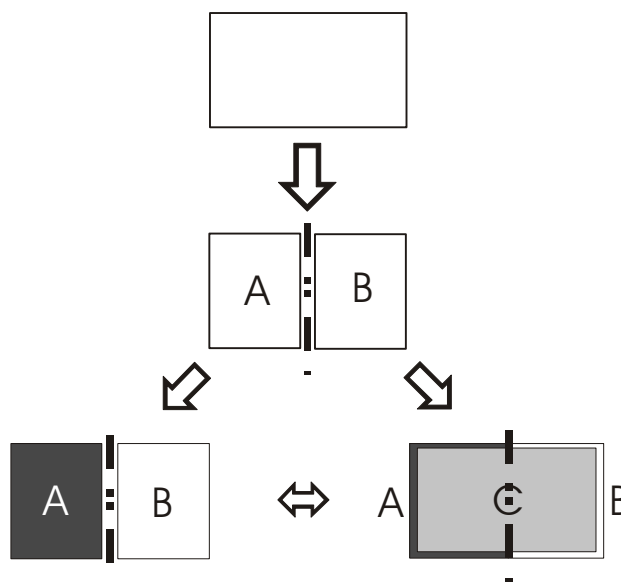
A boundary (államhatár) fogalma a frontiértől eltérően elválasztó politikai vonalat jelent, amelyet földrajzilag pontos delimitációval (elméleti kijelöléssel) és a terepen demarkációval (terepi, fizikai kijelöléssel) állapítottak meg, s a szomszédos államok kölcsönösen elfogadtak.

Az államhatárok kialakulásának és funkcióváltozásainak hatása a területi folyamatokra

A birodalmak felbomlásával a határok száma és hossza megnőtt, a kialakult funkcionális régiókat kettő vagy több részre szabdalva. A határok funkcióinak függvényében az elválasztott területek eltérő fejlődési irányt vehetnek. Ezeket a lehetséges irányokat egy modell segítségével mutatjuk be.

1. ábra

A határ menti terület és a határrégió kialakulása

Forrás: Saját szerkesztés.

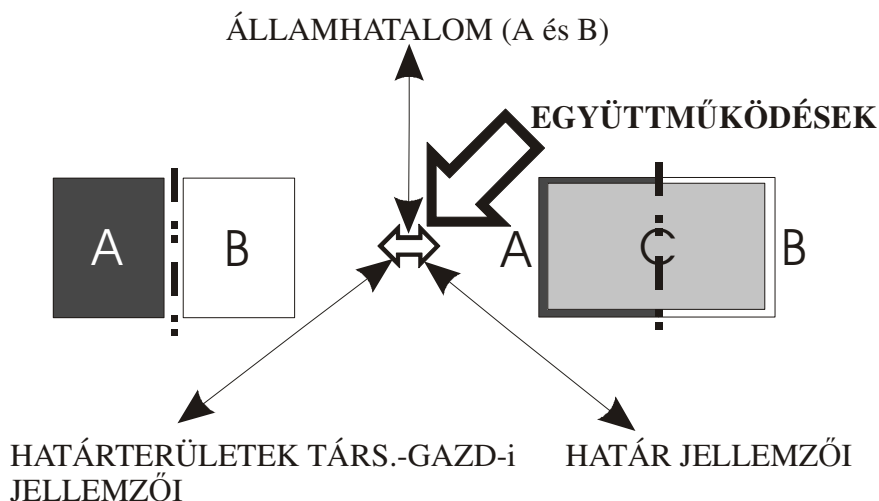
A földrajzi, társadalmi, esetleg politikai-hatalmi szempontból homogén területen meghúzott határ felosztja az addig egységes teret (1. ábra). A felosztott két rész további fejlődése mindenképpen divergens lesz, megnő azoknak a jel-

lemzőknek a száma, amelyek megkülönböztetik egymástól a két területet. A fejlődés kétirányú lehet: kialakulhatnak egymástól elszeparált határ menti területek („A” és „B”), amelyek valóban eltérő fejlődési pályára állnak. A közöttük lévő, erősen elválasztó jellegű határ gátolja a két oldal közötti interakciók számát, s tematikus terjedelmét (tehát engedi pl. a kulturális együttműködést, de a gazdasági vagy infrastrukturális kapcsolatokat megnehezíti, vagy mindezt fordítva), míg a másik esetben az államhatár ellenére a két terület között az interakciók száma és mélysége a különböző politikai hatalomhoz való tartozás ellenére megmarad, s a határ menti területek egy közös határrégiót alkotnak („C”).

Ebben az esetben ez a határrégió a két államtól független, önálló jellemzőkkel (is) bír, tehát egy önálló egység, alapvető specifikuma az államhatár jelenléte, amely a térség életét, fejlődését alapvetően befolyásolja.

2. ábra

A fő tényezők a határrégió kialakulásának folyamatában

Forrás: Saját szerkesztés.

Fontos kérdés, hogy mitől függ ennek az átalakulásnak a lefolyása. Három fő befolyásoló tényező hat folyamatunk irányára. Az államhatalom, a határ menti térség jellegzetességei és a határ jellegzetességei. Ez a három tényező egymásra is kölcsönösen hatással van (2. ábra). A határ fő jellemzőit, elzáró, szűrő, összekötő funkcióit az állami akarat szabályozza elsősorban. A határ menti térségek társadalmi-gazdasági jellemzői befolyással bírnak mind a határ jellegére (pl. az infrastrukturális viszonyok, a rávezető utak állapota, a határellenőrzést végző személyzet szemlélete, a korrupció megléte, a forgalom nagysága stb.), ugyan-

akkor, mint a definícióban láttuk, a határ jelenléte közvetlenül befolyásolja e területek társadalmi-gazdasági életét. A határ menti területek érdekérvényesítő képességük segítségével, az államhatalom akaratának befolyásolásán keresztül közvetve is hatással bírnak a határ funkcióira, pl. a nyolcvanas években nyugati határunkon osztrák–magyar közös területrendezési bizottság jöhetett létre.

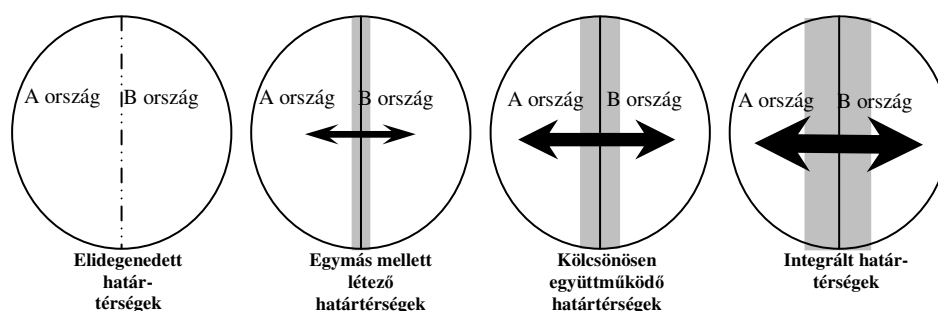
Ábránkban feltüntettük a határon átnyúló együttműködések is. A határrégióvá alakulás szempontjából nagy fontosságot tulajdonítunk nekik, mintegy a folyamat katalizátoraként működnek. Ezért ezeket az együttműködések nem itt, hanem a következő részben tárgyaljuk.

Fontos kérdés, hogy a határ két oldalán elhelyezkedő területek közötti interakciók száma és sűrűsége milyen. Milyen gyakran és rendszerességgel alakulnak ki kapcsolatok, ezek milyen mélységűek és milyen széles tartalmi skálán mozognak. Csak a bevásárló turisták mozognak a határ két oldala között (esetleg azok se), vagy széleskörű a gazdasági, intézményhasználati, társadalmi kooperáció?

Ezek alapján különböző típusú határtérségeket különböztethetünk meg egymástól. Ezt legszemléletesebben Martinez (1994) foglalta össze (3. ábra).

3. ábra

Interakciók a határ menti térségekben

Forrás: Martinez, 1994.

Az *elidegenedett határtérségek* között a feszültségek jellemzőek, a határ zártnak minősíthető, és az interakciók a két terület között teljesen vagy közel teljesen hiányoznak, s mindkét állam idegenként, ellenfélként ismeri el a másik felet.

Az *egymás mellett létező országok* között a helyzet pillanatnyilag stabil, a határ némileg nyitott, s lehetővé teszi a kétoldalú nemzeti kapcsolatok fejlődését.

A kölcsönösen együttműködő határtérségek esetében a két ország közötti stabilitás a jellemző.

Az integrált határtérségek (a határrégió) akkor jöhet létre, ha a stabilitás erős és permanens.

Ez az elszigetelődés vagy összekapcsolódás – tehát a határ elválasztó szerepköre – függ a két térség történetileg, földrajzilag kialakult különbségeitől, tehát attól, hogy a két oldal között milyen etnikai, térszerkezeti, gazdasági, intézményi stb. különbségeket találunk. Másrészt függ a határ politikai elválasztó szerepétől is, amit az adott korban betölt.

Ahol sok földrajzi különbség alakítja ki az elválasztó szerepkört, ott az interakciók száma kevés, a határtérségek közötti interakciók még egy átjárható határ esetében is alacsony szinten maradnak.

A földrajzi és politikai jellemzők mellett az integrált határtérség kialakulásának gátja vagy elősegítője lehet a *mentális határ* is. Ez a jelenség nem más, mint az emberek tudatában leképeződő „határ kép”, tehát a határ másik oldalának megélése. A másik oldalról kialakult kép lehet egy idegen világ, de a saját világ folytatása is. Az osztrák–magyar határon végzett kutatások szerint, pl. a magyarok mentális térképe a határ másik oldalával kapcsolatban sokkal elnagyoltabb, durva torzításokat tartalmaz, míg az osztrák válaszadók inkább „saját területként” élik meg a magyar oldalt (Hardi, 1999; Nárai, 1999). A mentális határ változása csak lassan, hosszú évek, évtizedek után követi a fizikai, politikai határváltozásokat, ahogyan ezt a Trianon utáni Kárpát-medencében vagy a megszűnt belnémet határ mentén láthattuk.

Mint láthattuk, a határtérségek kialakulásának vizsgálatakor felvetett téma lehet a határ keletkezésének, funkcióváltozásainak, illetve megszűnésének hatása a határ menti térségek fejlődésére. A másik oldalról viszont az a kérdés merül fel, hogy a határtérségek jellemzői, az etnikai, földrajzi kép, a városhálózati, térszerkezeti kapcsolatok, vonzaskörzetek milyen módon befolyásolják a határ elválasztó szerepét, a két oldal közötti interakciók lehetséges számát, sűrűségét, mélységét, tematikáját.

Összegezve azt állíthatjuk, hogy a határon átnyúló régiók kialakulására fontosabb és hosszabban tartó hatást fejtenek ki ez utóbbi motívumok, mint maga az államhatár politikai funkciója.

A *Kárpát-medence* esetében a jelenlegi határok szinte kivétel nélkül egységes régiókat vágtak ketté. Térségi, vonzaskörzeti, gazdasági, közlekedési kapcsolatokat kereszteztek az új határok, a nemzetiségi többség területeiről nem is beszélve. A kialakuló új hatalmak a két világháború között, valamint a szocializmus évtizedeiben a határ politikai elválasztó jellegét erősítették.¹ A szomszédos országokban a hatalom különböző eszközökkel igyekezett a határ menti térségek határon átnyúló kapcsolatainak alapját gyengíteni: kitelepítésekkel, utak, vasutak megszüntetésével, a korábbi közigazgatási határok átalakításával,

a központi települések visszaminősítésével, újak alakításával stb. Ez a szituáció a határ mindegyik oldalán súlyos problémákat okozott a gazdaság és a társadalom fejlődésében, s periferizálta a határ menti térségeket. A szomszédos határterületek ma már fejlődési irányaikban, fejlettségükben jelentősen eltérnek egymástól, részben a fent leírt folyamatok, részben országaik általános fejlettsége miatt. Így egy érdekes fejlettségi mozaik alakult ki a Kárpát-medence határterületei mentén. Az országon belül fejletlen térségek érintkeznek tőlük keletre vagy délkeletre elhelyezkedő térségekkel, amelyek a saját országukban fejletlennek számítanak, azonban a szomszédos nyugati ország szegény területeinél rosszabb mutatókkal rendelkeznek. Így van ez Ausztria és Magyarország, Magyarország és Románia, Magyarország és Szerbia–Montenegró között is. Nyugat-Dunántúl, a román Nyugat régió, illetve Vajdaság országaik legfejlettebb területei közé tartoznak, de szegényebbek, mint a szomszédos Burgenland, illetve Dél-Alföld, amelyek viszont országaikban számítanak kevésbé fejlett régióknak. A különböző területi szinteket, sőt településeket is vizsgálva egy sajátos mátrix rajzolható fel a határ menti térségek és települések fejlettségi viszonyaira, amely a saját országban elért fejlettségi besorolást és a szomszéd térséghez viszonyított fejlettségi szintet mutatja.

4. ábra

Potenciális és megvalósuló határregiók a magyar határok mentén

Forrás: Saját szerkesztés.

Ezek közül a térségek közül ott képzelhető el határon átnyúló régió kialakulása, ahol jelentős gazdasági potenciál, s dinamikus fejlődés várható a határ egy vagy több oldalán. Erre erősíthetnek az etnikai, térszerkezeti kapcsolatok. Megpróbáltuk felvázolni azokat a térségeket, ahol erre az átalakulásra a leginkább esély van, a szomszédos térségek adottságai, lehetőségei, egymásra utaltsága alapján (4. ábra).

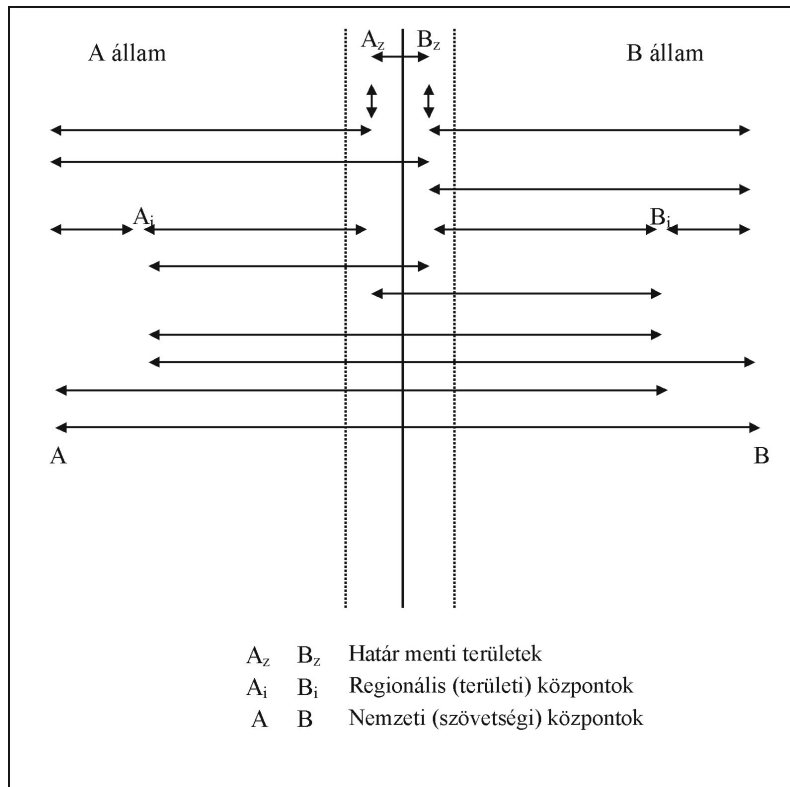
A határon átnyúló együttműködések

Az együttműködések típusai

A határon átnyúló kapcsolatok vizsgálata ma egyre gyakrabban megjelenő kutatási témává vált. A határon átnyúló együttműködés területileg, szereplőit tekintve nagyon sokféle lehet (5. ábra). Gyakran ide sorolják a nagytérségi, Európa

5. ábra

A kapcsolatok típusai a határ menti területeken

Forrás: Minghi, 1991.

több országát átfogó, regionális szintű együttműködéseket is, mint pl. az Alpok–Adria Munkaközösség, de hangsúlyozni szeretnénk, hogy munkánkban a határ menti területek kapcsolataival foglalkozunk. Ebben az esetben tehát csak olyan kapcsolatokat veszünk számításba, amelyekre az alábbi két kritérium, egy hierarchikus és egy horizontális igaz:

- A kapcsolatok nem nemzeti szintűek, tehát a központi szerveknél alacsonyabb szinten szerveződnek és működnek (persze ez nem zárja ki kormányzati szereplők részvételét a munkában, de szerepük nem elsődleges a szervezésben).
- A kapcsolatok résztvevőinek működési területe egymással területileg összekapcsolódó határ menti térségben található. A határ menti térség fogalma alatt azt a területet értjük, amelynek mindennapi életére jelentős befolyásoló bír valamely államhatár.

Az intézményesült határon átnyúló együttműködések

A két világháborút követően Európában az egységesülési folyamat beindulásával vált egyértelművé, hogy fel kell oldani a határvidékek problémáját, és ki kell használni a potenciális kapcsolatokból származó előnyöket, amelyekkel a korábban összetartozó területek kapcsolatainak újraélesztése kecsegtetett.

Ezek az együttműködések az *általában felmerülő, s közösen megoldható* problémák számára hoznak létre egy keretintézményt, amely a területi szereplők között megkötött megállapodáson, általában együttműködési egyezményen alapszik. Ezek az intézmények a részt vevő országokban általában párhuzamosan jönnek létre, s az adott országok törvényeinek megfelelően valamilyen legális társulási formát öltenek, egyesületi, alapítványi keretek között működnek. Így ezek rendszerint amolyan „iker” intézmények, amelyek közös testületeket hoznak létre (pl. elnökség). Ritka még az az eset, hogy a részt vevő országok törvényei megengednék, hogy egy közös intézmény jöjjön létre, amely önálló jogi személyként működhetne. Ezeket a lehetőségeket a részt vevő országok között kötött nemzetközi szerződések alapozhatják meg. Ekkor válhatnak a határon átnyúló intézmények nemzetközi jogalannyá, vehetnek fel hiteleket, rendelkezhetnek közös bankszámlával, költségvetéssel. Ilyen megoldást találunk pl. az Euroregio esetében, amely a német–holland határon alakult meg. A pénzforrások megszerzésére irányuló kapcsolatokon túllépve az intézményesült együttműködések ösztönzik a hosszú távú, stratégiai gondolkodást. Az intézmények létrehozásának (titkárság, munkacsoport stb.) alapelvei a következők lehetnek (Rechnitzer, 1999):

- partnerkapcsolat és szubszidiaritás,
- az állampolgárok minél szélesebb körű tájékoztatása,

- elhivatott egyének szerepvállalása,
- politikusok bevonása az együttműködésbe minden szinten,
- egyenlőség (egyenlő képviselő a határ mindkét oldalán).

Magyarország számára az együttműködések kialakítása stratégiai jelentőségű. Területünkhöz viszonyítva határaink hossza nagy, lakosságunk nagy része – uniós mércével mérve – határtérségben él, hiszen 14 megyénk határos valamely szomszédos országgal (Enyedi–Horváth, 2003, 446. p.).

A magyar határok mentén számos eurorégió, illetve euroregionális jellegű kezdeményezés alakult az elmúlt néhány évben. Legnagyobb részük a Madridi Konvenció kihirdetése (1997) után jött létre. Az együttműködések deklarálásának másik ösztönzője a határ menti térségek fejlesztésére létrehozott programok megjelenése volt. 1995-től működik a Phare CBC program az osztrák–magyar határon, majd fokozatosan kiterjedt Magyarország valamennyi határára. Ez ugyan meglehetősen kis összegeket foglal magába (2–3 millió euró/év/határszakasz), de a forrás lehetőségének megjelenése már arra ösztökélte a szereplőket – főleg az önkormányzatokat – hogy deklarálják együttműködési szándékukat. Ismereteink szerint 2004-ig tizenöt ilyen szervezet alakult (2. táblázat, 6. ábra), meglehetősen változatos szereplői körrel és területi kiterjedéssel.

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy ezeknek a szervezeteknek a működése elmentmondásos. Igazi, a megfogalmazott céloknak megfelelő működést csak igazán ritkán tapasztalhatunk. Inkább a kezdeti lendület utáni megtorpanás a jellemző. Az első aláírások, találkozások óta gyakran nem történt érdemi változás. Mint láttuk, ezek a szervezetek még elég fiatalok ahhoz, hogy sommás ítéletet alkossunk róluk, inkább a működésüket eddig megbénító okokra hívhatjuk fel a figyelmet, amelyek tanulsággul szolgálhatnak a további fejlődéshez.

Előre le kell szögeznünk, hogy a határon átnyúló együttműködés egyetlen önkormányzat vagy más területi szereplőnek sem kötelező feladata. A résztvevők általában javadalmazás nélkül végzik ezt a tevékenységet. Tehát egy eurorégió bizottságban részt venni nem olyan feladat, mint pl. egy megyei közgyűlés hasonló bizottságának tagjaként dolgozni. Ezért a szervezet működésének meghatározója lesz a közös érdekelttség megléte vagy hiánya.

A szervezetek jelentős része politikai akartra jött létre. Megyei, önkormányzati politikusok hozzáállása döntötte el a szervezetek területi hatályát, kiterjedését. Így nem a területi logika, hanem a pillanatnyi konstelláció határozta meg az együttműködők körét.

Főleg kezdetekben cél volt a minél nagyobb kiterjedés elérése, így pl. a Kárpátok Eurorégió népessége és területe meghaladja Magyarországét, s inkább egy Alpok–Adria típusú nagytérséghez hasonlít, semmint eurorégióhoz. A nagy kiterjedés két fontos problémát is okoz: egyrészt nincs meg a közös érdekelttség a tagok között, hiszen két, egymástól sok száz kilométerre található megye ritkán

2. táblázat

A magyar határok mentén található euroregionális együttműködések főbb jellemzői

Együttműködés neve	Létrejöttének éve	Részrtvevők		Területe km ²	Népessége fő
		magyar	szomszéd		
Kárpátok Eurorégió	1993	megyék	város+járása (SK), vajdaság (PL), megye (UK és RO)	160 000	16 millió
Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés	1997	megyék	megyék (RO), tartomány (YU)	77 243	5,9 millió
Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés	1998	megye város kamara	megye, város, kamara (CRO), kanton, város, kamara (BIH)	20 000	1,5 millió
West/Nyugat Pannónia Eurorégió	1995	megye	tartomány	15 168	1,2 millió
Vág-Duna-Ipoly Eurorégió	1999	megyék	kerület	24 000	2,8 millió
Ipoly Eurorégió	1999	települések, civil szervezetek	települések, civil szervezetek	n. a.	440 000
Neogradiensis Eurorégió	2000	megye	Járások és kerület (SK)	20 521	1,7 millió
Miskolc-Kassa Eurorégió	2000	megye, város	kerület, város	14 000	1,47 millió
Dráva-Mura Eurorégió	2000	városok	városok	x	120 000
Sajó-Rima Eurorégió	2000	kistérségek	járások	6 000	1 millió
Interregio	2000	megyék	megye (RO és UK)	23 142	2,25 millió
Hármas-Duna-Vidék Eurorégió	2001	megye	járások,	7 500	780 000
Bihar-Bihar Eurorégió	2002	megye	megye		
Ister-Granum Eurorégió	2003	települések	települések	2 000	197 000
Duna Eurorégió	2003	települések	települések		

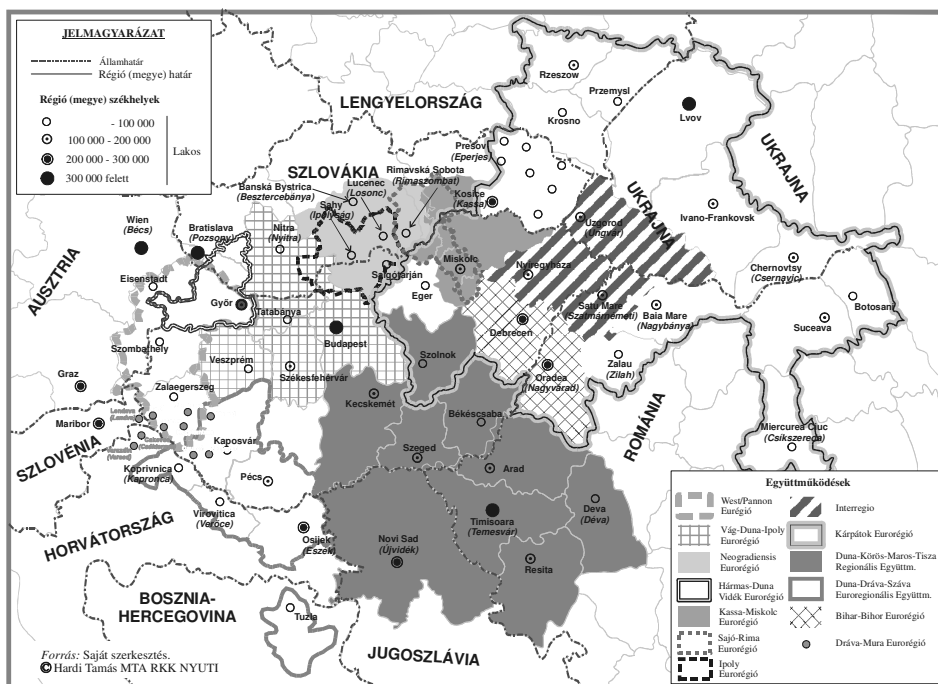
Forrás: Saját adatgyűjtés.

talál közös, saját kompetencia szintjén megoldható problémát. Másrészt ezekben a nagy eurorégiókban akár egy egyszerű bizottsági ülés összehívása is aránytalanul nagy idő, anyagi és szervezési terhet jelent, ami megbénítja a működést. Megállapíthatjuk, hogy a területi bővülés nem vezet a kompetencia szín-

tek bővüléséhez, így a tagok együttes lehetőségei sem alkalmasak arra, hogy a nagy területnek adekvát problémákra feleletet adjanak. Célszerű lenne a szervezetek kiterjedését a tagok kompetencia szintjéhez igazítani. Tehát nem az a kérdés, hogy települések, kistérségek, megyék vagy régiók alakítsanak-e intézményi együttműködéseket. Valamennyinek megvan a saját határon átnyúló feladata, csupán a választott területi kiterjedést ehhez kéne mérni, s így megőrizni a kölcsönös érdekeltséget.

6. ábra

*A határon átnyúló euroregionális együttműködések Magyarország részvételével**

* = A térkép nem ábrázolja az Esztergom központú Ister-Granum Eurorégiót, s a Nyergesújfalu központú Duna Eurorégiót.

Forrás: Saját szerkesztés.

A felek közös érdekeltségének elvesztése nem csupán a kiterjedés miatt nincs meg, hanem azért is, mert a kisebb szervezetek esetében sem vizsgálták meg előre, hogy az alakuló ülésre összehívandó szereplők esetében van-e valamely egymásra utaltság, vagy nincs. Ez megint a kölcsönös érdekeltség hiányához vezetett.

A fent bemutatott hiányosságok egyre inkább tudatosultak a szervezőkben, s az időben előre haladva előtérbe kerültek a kisebb, funkcionális tereket lefedő szervezetek.

Sajnos, a területi probléma mellett azonban további akadályozó tényezők is felmerültek.

Ezek közül az első, hogy az együttműködő szereplők kompetencia szintjei gyakran eltérőek. Egészen mást engedhet meg magának egy magyar, román, horvát stb. település, megye vezetője. Ez sajnos a szervezeten kívülálló ok, erre befolyása a nemzeti jogalkotóknak van. Ennek harmonizálása a uniós csatlakozási folyamattal egyre inkább megvalósulni látszik.

Kompetencia szint beli különbséget okoz az is, ha nem egymásnak megfelelő szintek lépnek be a szervezetbe a határ két oldalán. Így pl. a Hármas-Duna-vidék Eurorégió esetében magyar részről megye, míg szlovák részről járások alkotják az eurorégiót. De ezen kívül is találhatunk hasonló példákat. Nehezen működtethető az a nemzetközi szintű bizottság, ahol az egyik fél részéről államtitkár, a másik fél részéről települési önkormányzati bizottsági tag képviseli ugyanazt a szakterületet.

A politikum erős befolyása érezhető abban is, hogy főleg a több országra kiterjedő szervezetek esetében a választási ciklusok eltolódnak. Tehát szinte minden évben vannak választások egyik vagy másik tagnál. Ekkor az egész szervezet „kivár”, s attól teszi függővé a további működést, hogy ki veszi át a stafétát.

A végére hagytuk a forrás és a szervezet problémakörét. A képviselt célok, területek és lakosság nagyságához képest elenyésző ezen szervezetek forrása. A környező államok közül csak Szlovákiában van erre a célra elkülönített forrás, amit a közös szervezetek szlovákiai oldala vehet igénybe. Kiseb célok megvalósításához, pl. stratégia készítéshez ez a pénz elegendő. Egyébként forrásaikat a tagok befizetései biztosítják, ami általában a szervezet fenntartását képes állni, vagy azt sem. Ritkán valósítható meg belőle, pl. egy valóban közös fejlesztési terv készítése. Több fejlesztési terv készült el már, de általában az eurorégió egyik oldalára: akinek éppen volt forrása, az tudott tervezni. Pedig a közös térség kritériuma azt diktálná, hogy egyetlen, közös terv szülessen. A legtöbb eurorégióknak nincs önálló szervezete. Azok esetében, ahol ez kialakult, pl. egy kht. formájában, van felelőse a működésnek, s általában ezek tudtak felmutatni eredményeket az elmúlt évek során.

Összefoglalás

Mint a fentiekből láttuk, a határon átnyúló régiók kialakulása számos tényezőtől függ. Sem a határok megnyitása, liberalizálása, sem a határon átnyúló intézményrendszer kialakítása nem elég önmagában ahhoz, hogy ilyen egységes tér-

ség jöjjön létre. Ahogyan a határok nélküli térben sem bárhol jöhet létre egy társadalmi-gazdasági régió, úgy a határok által felszabott térre ez fokozottan érvényes. Nem véletlen, hogy a nálunk jóval nagyobb együttműködési múltra visszatekintő holland–német határon is keresik még gyakran az együttműködések további dinamizálásának módszereit, s a kollegák bevallása szerint, sokhelyütt ott sem tudnak túllépni a közös vacsora, kulturális program szintjén. Számtalan tényező együttes hatása kell ahhoz, hogy a valódi határon átnyúló tevékenységek kialakuljanak, s fenntarthatóak is legyenek. A Kárpát-medence ebből a szempontból optimális terep: határaink fiatalok, még nem módosították a társadalmi-gazdasági teret olyan mértékben, hogy ne legyenek meg több helyen is azok a közös érdekeltségek, közös intézményhasználati lehetőségek, amelyek az együttműködések motorjává válhatnak. Ezeknek a hálózatoknak a kialakítása nagymértékben hozzájárulhat a szomszédainkkal közös stratégiai szerepünk kialakításához az Unió keretein belül. Véleményünk szerint tehát a határon átnyúló régiók és együttműködési hálózatok kialakítása a medencében együtt élő országok egyik kitörési pontja lehet, amennyiben ez hozzájárul a térségben létező belső erőforrások közös és hatékonyabb kihasználásához. Ehhez azonban a határon átnyúló együttműködések és régiók kialakításának jól átgondolt tervezésére és fejlesztésére lenne szükség.

Jegyzet

- 1) Egy érdekes kísérlet akadt az új határ mindennapi életet befolyásoló negatív hatásainak kiküszöbölésére. Az osztrák–magyar határon nemzetközi megállapodások sora biztosította a lakosság, a gazdasági szereplők szabad mozgását a határ két oldalán, s a térségbeli gazdasági kapcsolatok továbbélését (Sallai, 2003).

Irodalom

- Ancel, J. 1936–1945: *Manuel géographique de politique européenne*. (I–II.) Delagrave, Paris.
- Ante, U. 1991: Some developing and current problems of the eastern border landscape of the Federal Republic of Germany: The Bavarian example. Rumley, D.– Minghi, J.V. (eds.): *The Geography of Border Landscapes*. Routledge, London–New York, pp. 63–85.
- Baranyi, B. – Balcsók, I. – Dancs, L. – Mező, B. 1999: *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Discussion Papers. No. 31. MTA RKK, Pécs.
- Batten, D.F. – Johansson, B. 1991: *Origins of the Network Economy*. Paper presented at the 31st European Congress of the R.S.A., Lisbon.
- Breu, J. 1971: Großmachtbildungen in Donauraum. *Geoforum* 6., pp. 15–48.

- Bruhács, J. 1999: *Nemzetközi jog II. Különös rész.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Chamussy, H. 1997: Images de la frontiere et identite transfrontaliere. *Etre et devenir des frontiers.* Act du Colloque. Société de Géographie de Geneve et Département de Géographie de l'Université de Geneve, Genève, pp. 121–125.
- Courlet, J. 1988: La frontiere: couture ou coupure? *Économie et humanisme* 301., pp. 5–12.
- Enyedi, Gy. – Horváth, Gy. (szerk.) 2003: *Táj. település, régió.* Magyar Tudománytár sorozat. Glatz, F. (főszerk.). MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó, Budapest.
- Glatz, F. 1987: Nemzeti jellemvonások? Baráti (ellenséges) szomszédok? *História* 1., pp. 3–8.
- Goldschmidt, A. 1997: *A Közel-Kelet rövid története.* Maecenas, Budapest.
- Gould, P. – White, R. 1984: *Cartes mentales.* Editions Universitaires, Fribourg.
- Guichonnet, P. – Raffestin, C. 1974: *Géographie des frontieres.* Presses Universitaires de France, Paris.
- Hajdú, Z. 1998: Friedrich Ratzel hatása a magyar földrajztudományban. *Tér és Társadalom* 3. pp. 93–104.
- Hardi, T. 1999: A határ és az ember – Az osztrák–magyar határ mentén élők képe a határról és a „másik oldalról”. Nárai, M., – Rechnitzer, J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ.* MTA RKK, Győr–Pécs, pp. 159–189.
- Hardi, T. – Nárai, M. 1999: A határ és a határmentiség mentális képének vizsgálata négy magyar településen. Beszteri, B. (szerk.): *A polgárosodás folyamatai, polgárosodási modellek országosan, Nyugat- és Közép-Dunántúlon.* MTA VEAB, Komárom.
- van Houtum, H. 1997: *The Development of Cross-Border Economic Relations.* Tilburg University.
- Krakover, Sh. 1997: *Boundary Openness Model Applied to Israel, Egypt and Gaza strip Tri-border Area.* Paper presented at the European Regional Science Association Summer Institute, Are.
- Mackinder, H. J. 1999: A földrajz mint a történelem kulcsa. Csizmadia, S.–Molnár, G.–Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény.* Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, pp. 16–27.
- Martinez, O. J. 1994: The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis. Schofield, C. H. (ed.): *Global Boundaries (World Boundaries Series 1).* Routledge, London–New York, pp. 1–15.
- Minghi, J. V. 1991: From conflict to harmony in border landscapes. Rumley, D. – Minghi, J.V. (eds.): *The Geography of Border Landscapes.* Routledge, London–New York, pp. 15–30.
- Nagy, K. 1997: Az államok közötti határok. *Rubicon* 2., pp. 24–28.
- Nárai, M. 1999: A határ mente mint élettér – A határmentiség jelentősége az emberek életében. Nárai, M.–Rechnitzer, J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ.* MTA RKK, Győr–Pécs, pp. 129–158.
- Nárai, M. – Rechnitzer, J. (szerk.) (1999) *Elválaszt és összeköt – a határ.* MTA RKK, Győr–Pécs.

- Nemes Nagy, J. 1998: *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Poche, B. 1997: La frontiere, manifestation de la „societe distincte”. *Etre et devenir des frontiers*. Act du Colloque. Société de Géographie de Geneve et Département de Géographie de l’Université de Geneve, Geneve, pp. 127–144.
- Prescott, J.R.V. 1987: *Political Frontiers and Boundaries*. Unwin Hyman, London.
- Prinz, Gy. (é. n.): *Magyar földrajz III. kötet – Államföldrajzi kép*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Ratti, R. 1993: Borders and Regions in a Changing Europe – A Theoretical Framework. Devetak, S. (ed.): *Regionalism as a Means for Promoting Democracy, Stability and Development with a Special Emphasis on the Black Sea Basin*. ISCOMET, Maribor, pp. 32–40.
- Ratzel, F. 1897: *Politische Geographie*. Verlag von R. Oldenburg, München und Leipzig.
- Ratzel, F. 1904: *Anthropogeographie*. (erster Teil) Verlag von J. Engelhorn, Stuttgart.
- Rechnitzer, J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. Nárai, M. – Rechnitzer, J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ*. MTA RKK, Győr–Pécs, pp. 9–72.
- Ritecz, Gy. – Sallai, J. 1999: *A Magyar Köztársaság államhatárának kriminál földrajza*. Bel- és Igazságügyi Együttműködés Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
- Sallai, J. 2001: *Magyarország államhatárainak és a magyar etnikai határok történetének kapcsolata*. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem Bölcsésztudományi Kar Néprajz Tanszék, Debrecen.
- Sallai, J. 2003: Az osztrák–magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése. *Tér és Társadalom* 4., pp. 157–171.
- Suba, J. 1992: A dualista Magyarország államhatárának változása 1868–1918 között. *A dualista Magyarország rendvédelme*. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelmi–Történelmi Tudományos Társaság, Budapest.
- Szücs, J. 1974: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest.
- Taylor, P.J. 1993: *Political geography – world-economy, nation-state and locality*. Longman, New York.

FORMATION OF TRANSBORDER REGIONS. A CASE STUDY OF THE CARPATHIAN BASIN

Tamás Hardi

The border area and the trans-border region

The examination of border areas is widespread in the literature of regional science and geography, as they are special areas due to their proximity to the border. Our starting point is Hansen's definition, according to which a border area relates to that part of the natural space where economic and social life is directly and greatly influenced by the presence of an international border. In this sense we can differentiate among open or potentially open regions and closed regions. In his definition Hansen immediately defines the basic types of border area. On the basis of this, we can say that the presence of the border has the greatest influence on the characteristics of these areas. Ratti (1993; 1994) in his study demonstrates that the border functionally separates different political and institutional systems and links different societies and communities. As a result of the presence of these functions, a border can be a separating barrier, a filter and a connecting, "open" type border. In the case of the "open" border, the contact function is dominant (Courlet, 1988), and so the type of border defines the characteristics of the border area. In addition to its functional role, the border itself can be described in very many ways: the characteristics of the borders are influenced by the quality of the areas adjoining them, and so there is, in fact, a close interrelation.

It is simply this versatility and, on the other hand, the unique features which make the designation of border areas problematic. Hence the socio-economic indices significantly correlating with the border location cannot be demonstrated *in general*. The author made some attempts to examine the correlation of the difference from the border and other indices (income, export rates etc.), but, *in general*, no correlation can be demonstrated among them. According to Guichonnet and Raffestin (1974), the border itself is originally a system of connections, which can be loaded with, or free from, conflicts, depending on space and time. As regards the effects of the borders, we can differentiate among short-, medium- and long-term effects, which can also differ in their intensity and direction; in addition, they can be direct and indirect (induced) effects.

The only fact that can be asserted with confidence is that border areas are *always different in some sense* from non-border areas, but they cannot be designated theoretically, using one index or a few indices, such as a catchment area or an agglomeration. The location along a border is such a unique phenomenon that it can only be examined by each border section determined by the different border types.

When a transborder region is examined the border can be seen as a socio-economic component, and both sides can be taken into consideration simultaneously. As opposed to the administrative function, the designation of a functional region occurs in this way. This functional region may coincide with historical or ethnic regions, but not

necessarily so. Functional cohesion should be sought at the urban hierarchy level or at the level of economic necessities.

The economic restructuring in the second half of the 20th century, the increasing liberalisation of trade, the “new economy”, the development of communication, transportation and information systems transformed the classical economic functions of the borders. The classical function is primarily the barrier function determined by national centres, and, as such, it is independent of the demands and wishes of the border areas. In addition to the changes taking place in the economy, the decentralised transformation of centralised nation-states can open up new perspectives for the border areas (Krakover, 1997), and formerly peripheral regions can gain new economic advantages which can stimulate them to become new centre-regions. This kind of development is not necessary under present circumstances, since, in addition to cross-border co-operation, we also have to take cross-border competition into account.

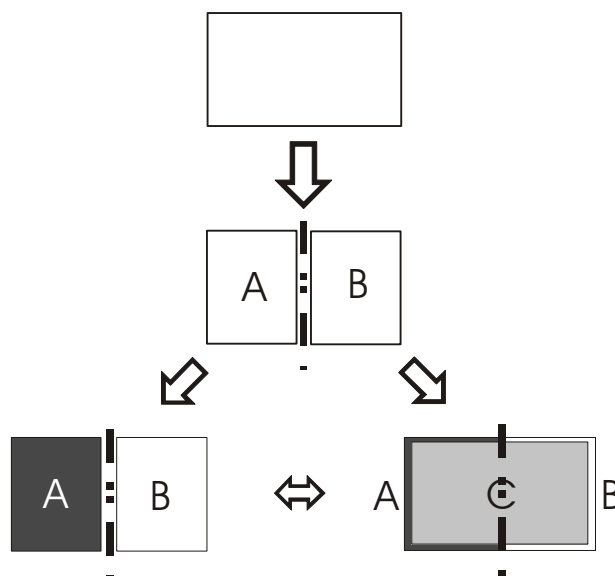
The opening of borders does not mean in itself automatic economic growth. Rechnitzer (1999) emphasises that the exploration and utilisation of the endogenous resources and opportunities are necessary to make use of the changes. This work can be encouraged by co-operation among the neighbouring border areas, which can result in direct economic advantages, since border areas can obtain competitive advantages in their countries, based on their location (Rechnitzer, 1999). The border location is, in consequence, neither an advantage in itself nor a disadvantage; the positive and negative effects and their proportions are determined by the given geographical, socio-economic and historical situation.

The main factors influencing the formation of a transborder region

A border drawn through an area previously homogeneous from geographical, social, maybe political-power points of view will divide previously single space. The further development of the two separate parts will necessarily diverge and the number of factors distinguishing the two areas will increase. Further development can take place in two directions: border areas separated from each other can be born (“A” and “B”) (*Figure 1*), which start on a totally different development path. The border between them, with its strongly separating character, blocks the number of interactions between them as well as the range of their content (e.g. the border might allow cultural co-operation but hinder economic or infrastructural relations, or vice versa), whilst, in the other case, despite the state border and belonging to two different political powers, the frequency and depth of interactions between the two areas will remain: the border areas will make a common *transborder region* (“C”). In this case this transborder region will (also) have unique characteristics independent of the two states, and so it is an independent unit, its specific feature is the presence of the state border which fundamentally affects the life and development of the region.

Separated areas along national borders with individual ways of development and an integrated transborder region, which is an entity in itself with unique specific features, are the two possible destinies of a transformation process. This transformation can happen in either direction. The direction, dynamism and extent of the transformation are influenced by three main factors, which comprise a system since they all influence and shape each other (*Figure 2*):

Figure 1

Birth of the border area and the transborder region

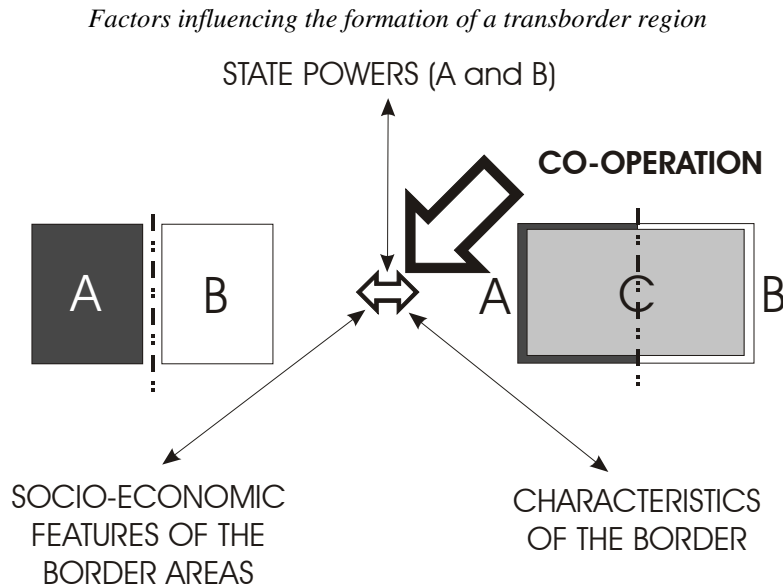
Source: Author's elaboration.

- among the socio-economic features of the areas separated by a national border, comparative advantages which are usable in common are the most important, together with the existing competition - especially the dynamism of their development; co-operative skills are, first and foremost, influenced by the development dynamism of the regions. Areas in decline are more likely to be introverted, whereas dynamically developing areas rely on extra resources from the other side. An important feature of the border areas is whether or not their development axes and communication directions are oriented toward each other and whether there are cross-border catchment areas in their settlement structure.
- the development of the main characteristics of the political border, especially its separating function; in addition, the geographical location and historical past of the political border are important. The volume of cross-border communication depends on whether the political border coincides with ethnic and cultural borders and, not least, whether it coincides with the mental border existing in the mind of the inhabitants living along the borders.
- the political achievements of government, especially the extent of centralisation, the ideas, nationalist measures and isolation of the political leadership of the two separated countries. An important issue in contact and co-operation within the border areas is whether the territorial levels involved have the political and power competencies necessary for the building of relationships. Discussions between states regarding borders naturally strengthen the separating role of the borders.

The connection of the border areas and the recognition and expression of common interests can take place in several fields, (hereafter referred to as *dimensions*). These can be political, economic, civil, institutional and spatial structural dimensions. The more dimensions in which a common space is created, the more organic and integrated will be the transborder region born.

Our figure (*Figure 2*) features cross-border co-operation. We attribute great importance to them in the development process into transborder regions, as they serve as catalysts in this process.

Figure 2

Source: Author's elaboration

Summary

To summarise the essay on the establishment of transborder regions and the future of co-operations, the following three scenarios can be envisaged for the Carpathian Basin:

- Following EU accession, a significant proportion of Hungary's borders became external EU borders. As a consequence of the enactment of the Schengen norms, the citizens of several neighbouring countries need visas to travel to Hungary. The demand for maintaining Hungarian–Hungarian relations will force Hungary to introduce measures that will make cross-border relations uneasy. Neighbouring countries will continue to deny the regional actors any power for more effective collaboration, and so collaboration will become formal or will simply die out.

- After “Schengen borders” are introduced, visas will be unnecessary in relation to the majority of the neighbouring countries, or, alternatively, intermediate solutions could be applied which do not limit the free movement of people and would be limited to cursory checks. There are significant resources available for the external borders of the EU which will retain enthusiasm for organising cross-border co-operation in the regions, and the primary co-ordinator of these will be Hungary. In the absence of bilateral agreements, co-operations will remain rather heterogeneous and will still have limited competencies. Individual states recognise the possibilities of cross-border co-operation but try to keep them under central control by establishing state-founded organisations and directly controlled programmes.

Slovakia and Slovenia joined the EU together with Hungary, whilst the other neighbouring states still expect a relatively predictable date for accession and so are prepared to decentralise their regional control system to some extent. These states recognise the possibilities of co-operation and so they increase the international competencies of the regional actors, make bilateral agreements to secure the status of co-operation and concentrate the financial resources for cross-border activities at national level.

KOLTAI ZOLTÁN

Született: Pécs, 1972

Iskolák:

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

JPTE Bölcsészettudományi Kar,
Humán Szervező Szak

JPTE Közgazdaságtudományi Kar,
Monetáris Szabályozás és Idegenforgalmi Marketing

Széchenyi István Gimnázium, Pécs

Munkahelyek:

2000– PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, egyetemi adjunktus

1999–2000 MTA Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tudományos Intézet, tudományos segédmunkatárs.

1994–1999 JPTE KTK Gazdaságelmélet Tanszék, demonstrátor – PhD-hallgató

Tíz legfontosabb publikáció

Koltai Z. 2006: Categorization of cities based on competitiveness. *Tudásmenedzsment* 1., 37–41.

Koltai Z. 2006: The Citizen's Opinion on the Competitiveness of Hungarian Cities. *Studia Babeş-Bolyai, Seria Aeconomia* 2., Cluj-Napoca (megjelenés alatt)

Koltai Z. 2006: Evaluation of Settlement Attractiveness in Hungary. *Zgelavanie dosperyh*. UB, Comensky, Bratislava (megjelenés alatt)

- Koltai Z. 2006: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. Rechnitzer J. (szerk.): *Évkönyv 2005, Átalakulási folyamatok Közép-Európában*. Széchenyi István Egyetem, Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Multidiszciplináris Társadalom-Tudományi Doktori Iskola, Győr, pp. 79–90.
- Koltai Z. 2006: A magyar lakosság és vállalati szféra lakó-, illetve telephelyválasztásának szempontjai. *Területi Statisztika* 3., 240–254. Koltai, Z. 2003: Competitiveness of Hungarian cities and regions. Kuznecov, A. L. (red.): *Sztrategicseszkoe planirovanie na predprijatii: Materialü Mezdunarodnoj naucsno-prakticseszkoi konferencii*. Izsevszkij Goszudarsztvennij Tehnicseszkij Universzitet, pp. 77–84.
- Koltai Z. 2005: A magyarországi városok versenyképességének megítélése napjainkban – ahogy a lakosság látja. Glück R. – Gyimesi G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. III. kötet*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 287–296.
- Koltai Z. 2005: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. *Comitatus* 11–12., pp. 74–81.
- Koltai Z. 2005: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. *Tér és Társadalom* 3–4., pp. 23–41.
- Koltai, Z. 2003: The regional dimensions of competitiveness. Abramov, I. V. (red.): *Sostoanie i problemy razvitia srednego professional'nogo obrazovania v sisteme mnogourovnevoj podgotovki specialistov: Materialy Vserossijskoj naucno-metodiceskoj konferencii*. Ministerstvo obrazovania Rossijskoj Federacii [etc.] Izsevszk, IzGTU, pp. 302–308.

13. A MAGYARORSZÁGI VÁROSOK VERSENYKÉPESSÉGE

Koltai Zoltán

A témaválasztás indoklása

A területi egységek közötti verseny értelmezésekor, hasonlóan bármelyik másik piachoz, megkülönböztethetjük a keresleti és kínálati oldalt, melyen keresztül a szereplők cél- és eszközrendszere is jól leírhatóvá válik.

A verseny ebben az értelemben „...egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon.” (Lengyel, 2003, 153.)

A verseny célját, tárgyát vizsgálva, megemlíthetünk funkciókat, intézményeket, mobil beruházásokat, infrastruktúra-fejlesztést, kulturális, sport- és egyéb eseményeket vagy más szűkösen rendelkezésre álló tényezőket (fejlesztési források, információ, értékes munkaerő stb.). Mindezek végeredményben valamilyen kedvezőbb gazdasági pozíció elérésének szándékával, a társadalom széles rétegeit érintő jövedelemnövekedés megvalósításával állnak összefüggésben. Ennek eredményeként pedig nem csak a piacok bővülnek, de a növekvő adóbevételeken keresztül az infrastruktúra és a közszolgáltatások is fejlődhetnek (Enyedi, 1996; Lengyel–Rechnitzer, 2000; Horváth, 2001).

Az, hogy van egyáltalán értelme térségi vonatkozásban versenyről beszélnünk (legyen az akár nemzetek, régiók vagy városok szintjén megfigyelhető rivalizálás), nagy mértékben összefügg az utóbbi években felerősödő globalizációs folyamatokkal, az ezek mögött meghúzódó gazdasági és társadalmi változásokkal (Enyedi, 1996, 2000; Storper, 1997; Ashworth–Voogd, 1997; Porter, 1998; Horváth, 1998; Nemes Nagy, 1998a–b; Kresl–Singh, 1999; Brenner, 1999; Lengyel, 2000, 2003).

Egyrészt a globalizálódás hajtóerejét jelenti a deregulációs (liberalizációs) politika felerősödése, a versenyt korlátozó technikai és fizikai akadályok részleges vagy teljes felszámolása, ami a korábbiaknál szabadabb piacválasztást, többtelephelyes vállalati formák elterjedését, a transznacionális vállalatok piaci térnyerését eredményezi. Egyre nagyobb számú vállalat kapcsolódik be a nem-

zetközi piaci folyamatokba, mely folyamatok gyakran vállalaton belül, vállalati telephelyek között zajlanak. Ez a megnövekedett szabadság nemcsak a kibocsátott termékek és szolgáltatások, de az ehhez szükséges termelési tényezők (inputok) áramlásában is testet ölt, vagyis általánossá vált a bárholon – bármit – bárhol – bárhová – jelenség.

„A globális versenyben az iparágak többségében egyrészt az inputok sok helyről beszerezhetők, másrészt a piacok szinte mindegyik országot felölelik, ezért a vállalatok globálisan kiterjesztik tevékenységeiket, ... Azaz bárholon be lehet szerezni bármilyen inputot, amit aztán szinte bárhol levő telephelyen fel lehet dolgozni és az outputot el lehet szállítani bárhová a vásárlóknak.” (Lengyel, 2003, 12.)

Másrészt a határok nélkülivé váló gazdasági folyamatokat erősíti tovább a technológiai fejlődés, a modern információs és kommunikációs technikák megnövekedett gazdasági szerepe, ami szintén a távolságból eredő (elsősorban szállítási) költségek és időigény jelentős mérséklődését eredményezi, másodrendű kalkulációs szemponttá téve azokat a helyszínválasztásban. A távolság, mind költségtényezőként, mind időtényezőként veszít korábbi jelentőségéből, különösen igaz ez az információs társadalmakra.

Mindehhez hozzájárul még a gazdaság szerkezeti átalakulása, a szolgáltatások egyre fokozottabb térnyerése, valamint az iparvállalatok gyártási folyamatainak részekre bontása, amely még tovább bővíti a versenybe bekapcsolódó telephelyek körét, felerősítve az egyes helyek differenciált jellemzőit.

Végül, ha az előbbieken felül még figyelembe vesszük a nemzetállamok szerepvégzését, egyes országokban a közigazgatás korábban elképzelhetetlen mértékű decentralizációját és ezzel párhuzamosan a regionális és városi autonómia fokozódását, talán nem túlzás azt állítani, hogy a potenciálisan szóba kerülő, vonzó helyszínek (akár nyersanyaglelőhelyek, telephelyek, felvevőpiacok, lakóhelyek) száma a korábbi évekhez képest a sokszorosára emelkedett, a verseny egyik legfontosabb funkciója pedig éppen a választás lehetősége.

A jelzett folyamatok okán (a globális és lokális szint felértékelődése a nemzetgazdasági szinttel szemben) maga a verseny új közgazdasági keretfeltételek között értelmezhető. Michael Porter (1996, 1998, 2001) szerint a dereguláció hasonlítóvá és egyben korlátozotttá teszi a különböző országok kormányzati gazdaságpolitikáját, a közvetlen beavatkozási eszközök szerepét átveszik a közvetett módszerek, emiatt a versenyben felértékelődnek a mikrogazdasági szintű befolyásoló feltételek. (Másként fogalmazva, a vállalkozásfejlesztés három területe közül – kormányzati gazdaságpolitika, egyedi vállalati támogatások, helyi üzleti környezet javítása – felértékelődik az utóbbi.)

Magyarország esetében ezt a folyamatot csak tovább erősítette a centralizált társadalomirányítás helyébe lépő demokratikus és piacgazdasági modell, amely mellett, hogy tág teret nyit a térségi kapcsolatrendszerek bővülésének, „...a

korábbi szervezeti és ágazati függési relációkkal szemben (vagy legalábbis azok mellett), felértékeli, megnyerendőnek minősíti szinte az ország minden pontját. Tét lett a helyi, térségi gazdasági potenciál, a helyi, térségi hatalom is, annak lehetőségét is hordozva, hogy lokális potenciálból országossá transzformálódjék.” (Nemes Nagy, 1998b, 6.)

Ehhez még hozzáadódik a mintaként szolgáló EU erőteljes regionális aspektusa, a hazai szándék a nyugat-európai társadalomszervezésben meghatározó térségi gondolkodás követésére. Jelenleg az EU intézményi és finanszírozási rendszerében nagyon komoly összegű forrásokat rendelnek a regionális szintre, a gazdasági és társadalmi értelemben vett kohézió megteremtésének szándékával. Emiatt a regionalizmus gondolata az eszmei-kulturális értékek és politikai tartalom mellett közvetlen anyagi érdekekkel is összefonódik.

Vajon számíthatunk-e a határtalanná váló gazdasági folyamatok révén egyfajta globális gazdasági kiegyenlítődésre? Hiszen a verseny másik fontos funkciója, a hatékonyság nagyon eltérő módon jut érvényre a különböző térségekben, eltérő költségviszonyokat kínálva a befektetőknek. A válasz röviden: nem. Sokkal inkább azt lehetne prognosztizálni, hogy a különbségek, ugyan más szinten, de továbbra is fennmaradnak.

Vagyis számottevő gazdasági fejlődés jellemzi ugyan a fejletlenebb országokat is, de a távolság köztük és fejlett gazdasági központok között nem csökken a jövőben sem. Ennek hátterében pedig egy, a korábbiaktól eltérő specializáció áll, amit értelmezhetünk úgy is, mint a fejlett országok természetes reakcióját a fejlődők alacsony termelési költségeinek kihívására. Másként fogalmazva, a fejlődő országok versenyére (alapvetően az olcsóbb bérköltségekre és nyersanyagárakra alapozott költségelőnyre), a fejlett gazdaságok már nem a hagyományos gazdaságpolitikával, monetáris és fiskális politikai eszközökkel, hanem egy újfajta munkamegosztással válaszolnak.

„...az elmúlt évtizedekben nyilvánvalóvá vált: a globális piaci versenyben döntő azon gazdasági tevékenységek földrajzi elhelyezkedése, amelyekből a vállalati tartós versenyelőnyök erednek. Általánosan elfogadott, hogy a globalizáció egy új regionális specializációt generál, amelyet a fejlett régiókban döntési központokkal bíró pénzügyi intézmények és globális vállalatok befolyásolnak. Az új munkamegosztásban a kevésbé fejlett régiókba... a termelési lánc kevésbé jövedelmező, alacsonyrendű versenyelőnyökkel bíró tevékenységei kerülnek.” (Lengyel, 2003, 3.)

A napjainkban zajló lokalizációs folyamatnak így két eltérő minőségi szintje értelmezhető. Egyrészt a globalizációs centrumtérségekben (ún. tudásteremtő régiókban) koncentrálódnak a magasrendű vállalati versenyelőnyt biztosító források, melyek a fejletlenebb térségek (globalizációs perifériák, ún. neofordista vagy jobb esetben tudósalkalmazó régiók) számára elérhetetlenek. Náluk a kevésbé jövedelmező, könnyen helyettesíthető, éppen ezért csak alacsonyrendű

versenyelőnyök nyújtására képes tevékenységek dekoncentrálódnak. Míg a sztenderd inputok és technológiák azonnal elérhetővé válnak a globalizáció révén, addig a verseny fejlettebb dimenziói földrajzilag továbbra is lehatároltak maradnak. Párhuzamos, egyidejű folyamatként jelentkezik a termelés földrajzi dekoncentrációja és a szellemi tevékenységek, főleg a döntéshozatal földrajzi koncentrációja (Enyedi, 1996; Porter, 1996, 1998; Storper, 1997; Lengyel, 2000b, 2003; Malecki, 2002).

A globálissá vált gazdaságban továbbra is lokálisak maradnak a tartós vállalati versenyelőnyök, így a speciális szaktudás, a humán és társadalmi tőke, az innovációs folyamatok, egyszóval a tudásalapú gazdaság térben koncentráldódik a jövőben is. A régiók versenye helyett sokkal inkább városok versenyéről beszélhetünk napjainkban, amit akár tovább szűkíthetünk a döntéshozó központokkal rendelkező nagyvárosok versenyére (bővebben: Enyedi, 1998; Heidenreich, 1998; Lever, 1999; Malecki, 2002).

Összességében ez a folyamat a fennálló területi egyenlőtlenségeket konzerválja. A korábbi determinánsok (alaptényezőkkel való kedvező ellátottság, a fogyasztópiacok elhelyezkedése, a földrajzi távolság stb.) helyett felértékelődött az olyan tényezők szerepe, mint a kvalifikált emberi erőforrás, a lakosság innovációs képessége, a színvonalas lakókörnyezet, a szabadidő eltöltésének formái, a városi vezetés minősége vagy a városmarketing. A speciális helyi adottságok szerepe növekvőben van a települések közötti kedvezőbb versenyhelyzet megszerzésében, a városverseny feltételei jóval kevésbé egyértelműek és főleg előre meghatározottak, mint a korábbi évtizedekben voltak.

Doktori disszertációm céljaként a magyarországi városi versenyképesség aktuális állapotának bemutatását határoztam meg.

A helyzetfelmérés eredményei stabil alapokat biztosíthatnak egy eredményes gyakorlati beavatkozás számára, hiszen egyértelmű, hogy különböző adottságú térségek nem fejleszthetők azonos gazdaságfejlesztési cselekvéstervvvel. Ehhez minden térségnek, városnak fel kell tárnia azokat a kulcstényezőket, melyek a hosszú távú gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődés jövőbeni erőforrásait jelenthetik, ahogy meg kell ismernie és meg kell értenie jelenbeli hiányosságait is.

A már meglévő eredmények kiegészítéseként a lakossági és vállalati szféra körében lebonyolítottam egy rétegzett statisztikai mintavételen alapuló, véleményem szerint hiánypótló empirikus vizsgálatot, a kapott eredményeket módszertanilag több szempontból értékeltem. A saját kutatás arra is lehetőséget biztosított számomra, hogy a kapott eredményeket összevegyem más szerzők kutatási adataival, feltárjam a hasonlóságokat és különbségeket.

2004. év elején vette kezdetét az a kérdőíves kutatás, mely az alábbi kérdésekre keresett választ:

- Milyen szempontokat részesít előnyben a magyar lakosság és a vállalati szféra lakó- ill. telephelyének megválasztásakor?
- Melyik magyarországi településeket és miért tartják versenyképesnek a magánszemélyek, vállalatvezetők?
- Melyek azok a központi települések, melyeket valódi vonzasközpontoknak tartanak?

A rétegzett kérdőíves megkeresések (a figyelembe vett öt szempont a lakossági felmérés esetében: a magyarországi népesség régiók és ezen belül településméret szerinti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és végül iskolai végzettség szerinti tagozódása, míg a vállalati lekérdezés esetében a magyar vállalkozások régiók és vállalati méret szerinti megoszlása) eredményeként ezerháromszáz magánszemély és ezen felül további ezerhatszáz vállalkozó, vállalatvezető adott választ kérdéseinkre. A személyes lekérdezéseknek köszönhetően, a kitöltött kérdőívek szinte kivétel nélkül alkalmasak voltak az értékelésre. A többlépcsős kutatás során vizsgálatomat egyre inkább a potenciálisan versenyképes települések körére szűkítettem le. Ez annyit jelent, hogy a vizsgálat első fázisában még nem törekedtem arra, hogy a potenciálisan versenyképes nagyvárosok lakossága és vállalatvezetői nagy számban jelenjenek meg a válaszadók között. A kezdeti eredmények tükrében, a kutatás későbbi fázisai során megfelelő számú újabb lekérdezéssel tettem teljessé a vizsgálatot. Bár a lakossági és a vállalati felmérés alapját két különböző minta alkotja, végkövetkeztéseim levonásakor kísérletet tettem a kapott eredmények közös értékelésére is.

Az elemzés során a hagyományos statisztikai metódusok mellett (megoszlási viszonyszámok, szignifikancia vizsgálat, átlagszámítás, rangsorolás) többváltozós statisztikai eljárást, faktoranalízist is alkalmaztam. A vizsgálati adatok mentén lehetőség nyílt az általános térszerkezeti felmérések és a lakossági, vállalati vélemények szembesítésére.

A véleményem szerint hiánypótló elemzés célja egy olyan értékelés biztosítása volt, amely a helyi döntéshozók számára hasznos információkat jelenthet saját településük és térségük versenyképességének fokozásához. A kapott eredmények alkalmasak a városok minőségi osztályozására, alapot biztosítva új, piacorientált területpolitikák kidolgozásához. (Azt is mondhatnánk, hogy a statisztikai adatok alapján egyfajta potenciálemzésre nyílik lehetőségünk, amit a kérdőíves megkeresés ún. benyomásértékeivel vethetünk össze (*Ashworth–Voogd, 1997*).

Más szerzők témakörhöz kapcsolódó kutatási eredményei, az európai és magyarországi területfejlesztési stratégiák, valamint a városok európai térfejlődésben betöltött gazdasági és geopolitikai szerepe ismeretében az alábbi feltevésekből indultam ki:

- Mivel Magyarországon a versenyképesség és a városok településhierarchiában elfoglalt pozíciója között igen szoros kapcsolat mutatható ki, mind a lakossági, mind a vállalati válaszok alapján a nagyvárosok számítanak a leginkább versenyképeseknek napjainkban. A hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük, bizonyos speciális adottságaik szintén a versenyképes települések kategóriájába emelhetik.
- A földrajzi elhelyezkedés, regionális megközelíthetőség felértékelődése miatt, a nagyvárosok csoportján belül elsősorban az északnyugati országrész, a budapesti agglomeráció, a Balaton környéki és az autópályák környezetében elhelyezkedő települések számítanak kiemelkedően vonzó vállalati telephelyeknek. A versenyképesség erős hierarchikus meghatározottsága okán kijelenthető, hogy közép- és nagyvárosaink vonzáskörzete részben ellensúlyozhatja kedvezőtlen földrajzi fekvésüket.
- A lakossági és vállalati szféra eltérő versenyképességi szempontokat fogalmaz meg, így a két kutatás eredményei a hasonlóságok mellett jelentős differenciákat is kimutatnak. Budapest gazdasági értelemben külön csoportot alkot a magyarországi városhálózaton belül, ellenben a magánszemélyekre vonatkozó felmérés tükrében, mint lakóhely, már nem emelkedik ki ennyire domináns módon.
- A lakóhelyi versenyképesség megítélésében kiemelten fontos vonzerőnek számít a település intézményrendszere, közlekedési infrastruktúrája, a foglalkoztatási körülmények, valamint a társadalmi tradícióik.
- A vállalati kutatás eredményeként a települések, mint telephelyek versenyképességét befolyásoló legfontosabb szempontok közé a földrajzi elhelyezkedés, a közlekedési-kommunikációs infrastruktúra, a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége, az innovációs kultúra, az üzleti-gazdasági szolgáltatások és a helyi piac felvevő kapacitása kerülhetnek.
- A reprezentativitást biztosító szempontok mentén (korcsoportok, iskolai végzettség, lakóhely mérete, illetve vállalati méret, a működés földrajzi helye) szignifikáns kapcsolatok értelmezhetők a versenyképességi tényezők vonatkozásában.

A kutatás fő megállapításai

A versenyképesség mérésének tulajdonképpeni célja az, hogy a városok helyzetét reálisan meg tudjuk ítélni és ezek alapján a fejlődés elősegítéséhez szükséges legfontosabb teendőket át tudjuk tekinteni.

Mindig fontos megtalálni, hogy egy város miben különbözik a hasonló méretű és funkciójú többi várostól. A városversenyben nagyon sok hasonló adottságú város vesz részt, emiatt valamilyen vonatkozásban ki kell tűnni közülük.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a területi verseny célja a térségben élők jólétének fokozása a magas foglalkoztatottságon, a megtermelt jövedelem tartós emelkedésén keresztül, azt is kijelenthetjük, hogy versenyben való sikeres helytállás eszköze egy speciális, ugyanakkor rugalmasan módosítható, az önkormányzatok és dinamikus vállalati hálózatok által koordinált gazdaságfejlesztési program, melyet az érintett háztartások, vállalkozások ismernek, és egyben támogatnak is.

Azok az európai városok tudtak sikeressé válni, amelyek képesek voltak saját endogén adottságaikra épülő fejlesztési stratégiát meghatározni és alkalmazni. Ezzel szemben az önálló programalkotásra képtelen települések, ahol a vezető ágazatok versenyképességének romlását nem követte egy diverzifikált fejlesztés, hanem e helyett a vállalatok és politikai szervek a meglévő gazdasági szerkezet fenntartását támogatták, legfeljebb átmenetileg stabilizálhatták helyzetüket, azt is csak többnyire központi támogatások felhasználásából. Az ilyen települések növekedési potenciálja és versenyképessége csekély, a nemzetközi területi munkamegosztásba való bekapcsolódásuk meglehetősen esetlegesnek nevezhető (Horváth, 1998).

Mivel egy sikeres település gazdaságfejlesztési stratégiája mindig szorosan épít a településen vagy annak környezetében működő vállalatok kompetitív előnyeire, érdemes először azt feltárni, hogy mely iparágak azok, melyek részt vesznek a globális versenyben, majd összegyűjteni azokat a tényezőket, melyekből versenyelőnyek eredeztethetők. Mindezek alapján már megfogalmazható egy ún. alulról szerveződő, decentralizált, endogén forrásokon és tudásbázison alapuló gazdaságfejlesztési stratégia, amely néhány iparág, klaszter specializált versenyelőnyének javításán és az ezekből kiinduló regionális multiplikátorhatás többi iparágra gyakorolt kedvező hatásán alapul.

„A versenyképesség mindig a tényezők kombinációjától függ, de nincs garancia a sikerre, mindegyik városban helyben kell kitalálni és megvalósítani a fejlesztési stratégiákat a többi hasonló helyzetű várossal versengve.” (Lengyel, 2003, 273.)

A kutatás célja, pontosan egy ilyen jól átgondolt, a valós helyi igényekre alapozott stratégia kidolgozásához nyújtandó információ volt, amely jól érzékelteti, hogy a különböző országrészek és települések nem csak különböző adottságokkal, relatíve nagyon eltérő pozícióval, de sokszor meglehetősen differenciált igényekkel és tapasztalatokkal is rendelkező lakónépességgel és vállalatokkal jellemezhetők.

Következtetésem az alábbiakban foglalhatók össze:

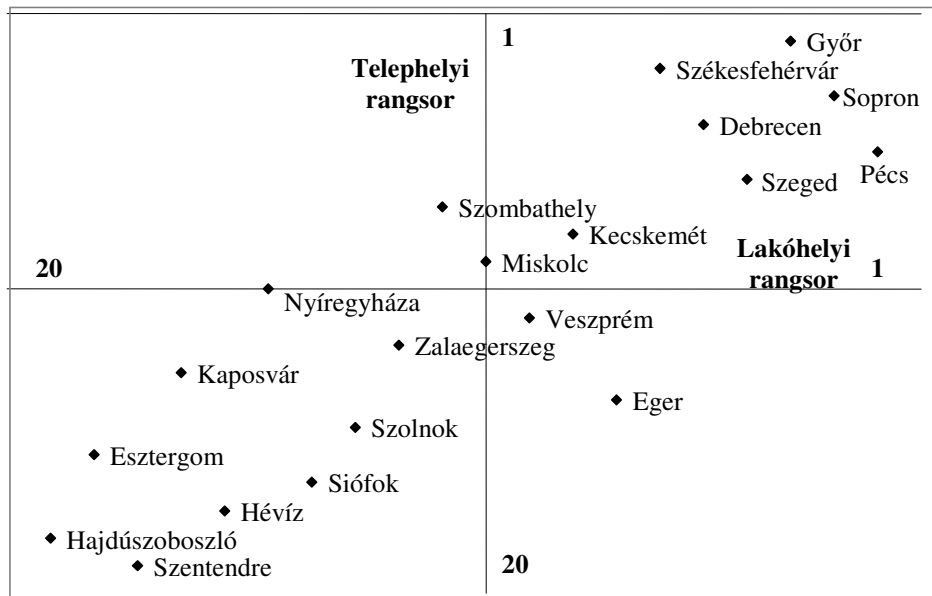
Első következtetés: igaznak bizonyult az a feltevésem, hogy mind a lakossági, mind a vállalati válaszok alapján a nagyvárosok számítanak a leginkább versenyképesnek napjainkban, Magyarországon. A hierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő városokat kedvező regionális elhelyezkedésük szintén a

versenyképes települések kategóriájába emelheti (többek között ilyen Sopron, Siófok, Hévíz, Szentendre, Esztergom vagy Hajdúszoboszló).

Amennyiben a mindkét kutatás alapján értékelhető, legversenyképesebb városokat egy közös mátrixban ábrázoljuk, jól látható csoportok különülnek el. (Mivel Budapest kizárólag a lakossági kutatásban szerepelt, ezért nem került ábrázolásra. Lásd 1. ábra.)

1. ábra

A városok versenyképességének komplex értékelése a magyar lakosság és vállalatok megkérdezése alapján, 2004–2005

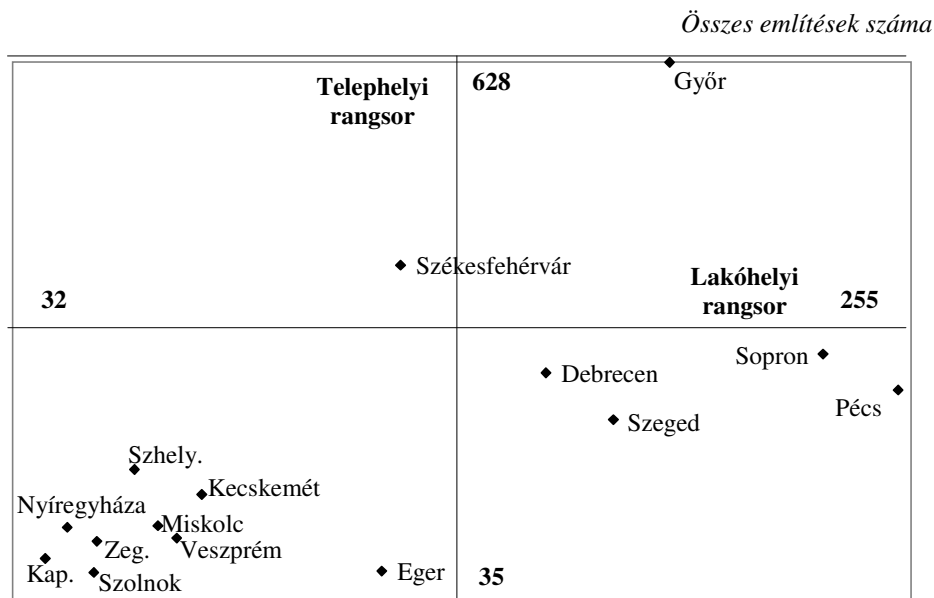

Forrás: Kérdőíves felmérés.

Ennél is jóval szemléletesebb, ha nem egyszerűen a városok sorrendjét, hanem a kapott értékek alapján, versenyképességük relatív különbségeit is figyelembe vesszük (2. ábra).

2. ábra

A városok relatív versenyképességének értékelése a magyar lakosság és vállalatok megkérdezése alapján, 2004–2005

(Szhely. = Szombathely, Zeg. = Zalaegerszeg, Kap. = Kaposvár)

Forrás: Kérdőíves felmérés.

Az ábra alapján a legversenyképesebbnek nevezhető magyarországi városok négy további típusba sorolhatók:

- Győr kimagaslóan kedvező vállalati megítélése miatt külön csoportot képvisel a magyarországi városhálózatban.
- Pécs, Sopron, Debrecen és Szeged ugyan mindkét kutatás eredményei szerint az élmezőnybe tartozik, a vállalati kutatás alapján viszont jelentősen elmaradnak Győrtől. A városok egymáshoz képest nem mutatnak jelentős differenciákat.
- Székesfehérvár azért különülhet el az előbbi két típustól, mert míg a vállalati eredmények nagyon kedvező megítélést mutatnak, addig a lakossági válaszokban már valamivel hátrébb sorolódott a város.
- Ebbe a kategóriába tulajdonképpen az összes többi, versenyképesnek nevezhető magyarországi város beletartozik. A települések megítélése ugyan valamivel elmarad az előző csoportoktól, de a magyar városhálózatban még így is a relatíve legversenyképesebbek körébe sorolhatjuk azokat.

Tulajdonképpen Magyarország esetében is teljesül az a feltétel, hogy valódi versenytársak a hasonló hierarchiaszinten elhelyezkedő települések köréből kerülhetnek ki, ami a legversenyképesebb településeknél esetünkben egyértelműen egy nagyvárosi kört jelent. Ezen a nagyszámú csoporton belül saját adottságai és a versenytársak által biztosított feltételek függvényében minden település konkrétan is behatárolhatja konkurensait.

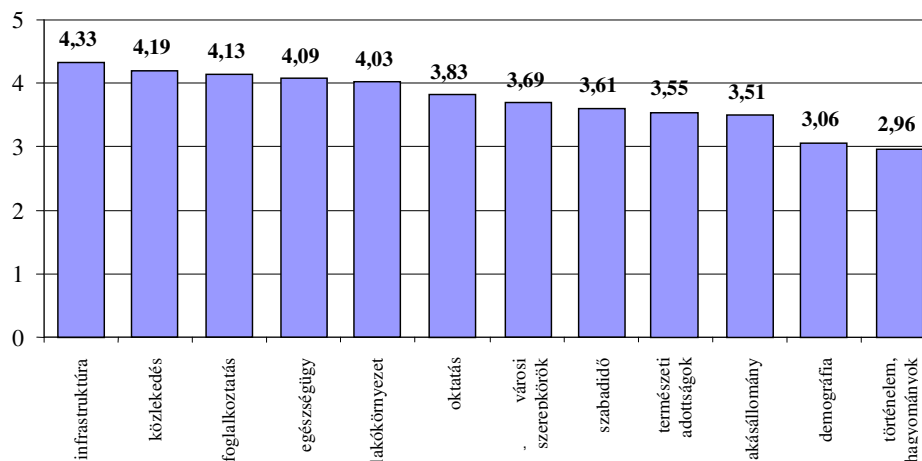
Második következtetés: szintén teljesült a vállalati kutatással összefüggő azon előrejelzésem, mely szerint a nagyvárosok csoportján belül elsősorban az északnyugati országrész, a budapesti agglomeráció, a Balaton környéki és az autópályák környezetében elhelyezkedő települések számítanak kiemelkedően vonzó vállalati telephelyeknek. Bizonyos közép- és nagyvárosok esetében, azok vonzáskörzete részben képes ellensúlyozni kedvezőtlen földrajzi fekvésükből eredő versenyhátrányukat (ilyen például Pécs, Szeged vagy akár Debrecen).

Harmadik következtetés: csak részben igazolódott az állításom, mely szerint a két kutatás (lakossági, illetve vállalati szféra) eredményei a hasonlóságok mellett jelentős differenciákat is jeleznek. Budapest nem csak gazdasági értelemben, hanem mint lakóhely is külön csoportot alkot napjainkban, mindkét aspektusból domináns módon elkülönül a magyarországi városhálózat többi tagjától.

Harmadik következtetés: a lakosság által legfontosabbnak ítélt versenyképességi tényezőket figyelembe véve, valóban kiemelten fontos a települések intézményrendszere, közlekedési infrastruktúrája, a foglalkoztatási körülmények, ellenben a társadalmi tradícióik – szemben hipotézisemmel – már jóval kevésbé meghatározóak a vonzerők sorában (3. ábra).

3. ábra

A lakóhelyet vonzóvá tevő tényezők fontossági sorrendje a magyar lakosság megkérdezése alapján, 2004–2005

Forrás: Kérdőíves felmérés.

Negyedik következtetés: a vállalati kutatás eredményeként, a települések, mint telephelyek versenyképességét befolyásoló legfontosabb szempontok közé a prognosztizált földrajzi elhelyezkedés, közlekedési-kommunikációs infrastruktúra, a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége, az üzleti-gazdasági szolgáltatások és a helyi piac felvevő kapacitása kerültek. Ezzel szemben, várakozásaimmal ellentétben az innovációs kultúra kizárólag a nagyvállalatok esetében nevezhető valódi telepítési tényezőnek (4. ábra).

Ötödik következtetés: a kutatás alátámasztotta azt az előfeltevésemet is, hogy a reprezentativitást biztosító szempontok mentén (korcsoportok, iskolai végzettség, lakóhely mérete, illetve vállalati méret, a működés földrajzi helye) szignifikáns kapcsolatok értelmezhetők a versenyképességi tényezők vonatkozásában.

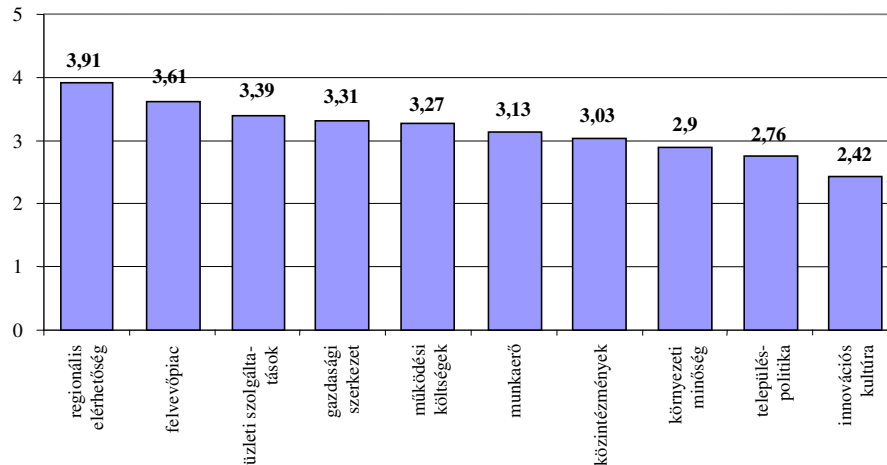
Az eredmények megfelelő, konszenzuson nyugvó kiindulási alapot jelenthetnek az egyes város- és területfejlesztési stratégiák számára, az érintettek szubjektív véleménye és az objektív, funkcionális szempontok egyidejű figyelembevételével.

Jelen kutatás szerves folytatásaként tervezem, a lakossági és vállalati vélemények alapján leginkább versenyképesnek mutató városok részletesebb vizsgálatát, ami egy újabb dimenzióval egészítheti ki a már elkészült országos és regionális elemzéseket.

Végül a városok versenyképességének vizsgálata igazából nem korlátozódhat csak az országon belüli településekre, hiszen a verseny egyre inkább nemzetközivé válik. Emiatt a kutatást érdemesnek tartom az országhatárokon kívüli településekre is kiterjeszteni, azt nemzetközi dimenzióval kiegészíteni.

4. ábra

A telephelyet vonzóvá tevő tényezők fontossági sorrendje a magyar vállalatok megkérdezése alapján, 2004–2005

Forrás: Kérdőíves felmérés.

Irodalom

- Ashworth, G. J. – Voogd, H. 1997: *A város értékesítése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Brenner, N. 1999: Globalisation and reterritorialisation: the re-scaling of urban governance in the European Union. *Urban Studies* 3., pp. 431–451.
- Enyedi Gy. 1996: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Enyedi Gy. 1998: Sikeres régiók. *Tények könyve: régiók*. Greger-Delacroix, pp. 409–411.
- Enyedi Gy. 2000: Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom* 1., pp. 1–10.
- Heidenreich, M. 1998: The changing system of European cities and regions. *European Planning Studies* 3., pp. 315. – 332.
- Horváth Gy. 1998: *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Horváth Gy. 2001: A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom* 2., pp. 203–231.

- Kresl, P. K. – Singh, B. 1999: Competitiveness and urban economy: twenty-four large US metropolitan areas. *Urban Studies* 5–6. pp. 1017–1027.
- Lengyel I. 2000a: A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle* 12., pp. 962–987.
- Lengyel I. 2000b: Porter-rombusz: A regionális gazdaságfejlesztési stratégiák alapmodellje. *Tér és Társadalom* 4., pp. 39–86.
- Lengyel I. 2003: *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. 2000: A városok versenyképességéről. Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, pp. 130–152.
- Lever, W. F. 1999: Competitive Cities in Europe. *Urban Studies* 5–6. pp. 1029–1044.
- Malecki, E. J. 2002: Hard and Soft Networks for Urban Competitiveness. *Urban Studies* 5–6. pp. 929–945.
- Nemes Nagy J. 1998a: Átrajzolódó térképek. Kurtán S. – Sándor P. – Vass L. (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988 – 1998*. II. kötet, pp. 657–672.
- Nemes Nagy J. 1998b: Vesztések – nyertesek – stagnálók, A társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói. *Társadalmi Szemle* 8–9. pp. 5–18.
- Porter, M. E. 1996: Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy. *International Regional Science Review* 1–2. pp. 85–94.
- Porter, M. E. 1998: *On Competition*. The Free Press.
- Porter, M. E. 2001: Regions and the New Economics of Competition. Scott, A. J. (ed): *Global City – Regions. Trends, Theory, Policy*. Oxford University Press, pp. 139–157.
- Storper, M. 1997: *The Regional World*. Guilford Press.

COMPETITIVENESS OF HUNGARIAN CITIES

Zoltán Koltai

As an initial statement it can be accepted that the “competitiveness of regions is embodied by cities, which can be seen as the engine of development” (Horvath, 2001, 207.)

After the transition there was an increasing interest in how the position of settlements in the Hungarian settlement network could be interpreted. It was another major interest to find explanation to the reasons why rearrangements occurred.

According to some surveys modern institutions offering business and economic services appeared in an increasing number, and provided a continuously higher quality of service (Lengyel – Rechnitzer, 2000). These institutions seemed to be closely related to one another. This phenomenon was considered to be a new function of cities. By the end of the 1990s the spatial organization and high number of these institutions contributed to the competitiveness of certain cities. These institutions with their new functions pushed those institutions of public service into the background which at the

beginning of the century were representing determinant functions. This at the same time meant that competitiveness encouraged from above was becoming less dominant compared to competitiveness based on market conditions. The fact that business and economic services became more available allowed them to more easily gain ground.

The tertiary sector in Hungary could gain ground significantly more easily than the same sector internationally. All the above mentioned has resulted in a more flexible premises-selection of businesses, which allowed several settlements to actively participate in the competition among cities. The mass appearance of international capital as well as the fundamentally new perspective of premises-selection also resulted in a growing competition among cities. Recently, income-earning opportunities of regions became the most important in influencing competitiveness, replacing the importance of a city's position within the hierarchic system. These income-earning opportunities of regions are related to the amount of investments and the all-different labor-market situation. The regional dimension of competition has become more important. Differences between regions became more significant than differences between cities, and the existing differences between cities have clearly decreased. (e.g. geographic location in the case of the Austrian Slovenian frontier zone). All the above mentioned resulted in the disappearance of the mosaic-like character of the past spatial structure, and in the significance of regional affiliation.

Budapest and its agglomeration, some large cities, as well as the western frontier of the country together with the region related to the Mosonmagyaróvár–Győr–Budapest axis were becoming more dynamic. If we try to tinge the three-part-model of the country (east and west, capital and countryside), the zones of the country will be the following based on their level of development:

- Agglomeration of Budapest and the region of north-west Hungary; within the latter one the area around lake Balaton and the Vienna – Budapest axis.
- North-east Hungary, including northern Hungary and the northern part of the Great Plains. (From Nógrád county through Szolnok county to the northern half of Békés county).
- Southern Hungary (the territory to the south of the Nagykanizsa – Dunaújváros – Békéscsaba borderline).

Problems are the most crucial in north-east Hungary, which got into a crisis situation due to: the disappearing mining industry, metallurgy and metal industry; the region's unfavorable geographic location; the market loss of light and food industries formerly producing for the COMECON markets; the crisis of the agrarian sector. Southern Hungary is made up of differently developed regions. The traditionally underdeveloped smaller regions with small villages, as well as the frontier settlements of the southern Transdanubian region are in a very critical situation. Thus it can in general be stated that the level of development in southern Hungary is much lower, than in the regions mentioned in the first group.

Results of individual research

The most effective quality aspects of city competitiveness, such as the general condition of the inhabitants and the entrepreneur sector, or the ideas of city policy can become widely known through interviews and questionnaire surveys. This can be supported by several examples from international studies, such as the surveys performed by the International Institute for Management Development (IMD), and the World Economic Forum or the competitiveness analysis of the World Bank.

The personal opinion of the involved individuals offered such up-to-date information which are inevitable for making successful decisions in the field of regional development. Along with this my study strived to assure comparativeness with researches performed in the field primarily based on statistical data.

The survey was launched at the beginning of 2004 and attempted to find answers to the following questions:

- What conditions are primarily considered by the Hungarian population when choosing their place of living or their company seat?
- Which Hungarian settlements and why particularly those are considered to be competitive according to private individuals or company leaders?
- Which are those central settlements that are seen as real centers of gravity?

The results of the fact finding investigation provide stable basis for a successful practical involvement, as it is obvious that regions with different potentials cannot be developed based on the same economic action plan. In order to prepare an appropriate plan every city and region needs to investigate those key factors which could assure their prospective resources for a long distance economic, social and environmental development, and at the same time cities need to be familiar with and also need to understand their present deficiencies. The achieved results can be used for the quality based classification of cities providing a basis for the development of new, market oriented regional policies. (Based on the statistical data a certain potential analysis can be performed which results can be compared to the so-called impression-value of the survey (Ashworth – Voogd, 1997).

The interpretation of competitiveness during the research was not limited to a strictly economic approach of the concept, but it was interpreted more widely, in a more complex way. It incorporates both social and environmental aspects, and also what would in general be called the quality of life.

The stratified questionnaire survey involved 1300 private individuals, and a further 1600 entrepreneurs and company leaders as respondents. The five parameters for the survey involving private individuals were: the distribution of the Hungarian population considering the various regions and within the regions considering the size of settlements, the population's breakdown by sex, age and highest education. The parameters for the survey targeted at Hungarian businesses were: their distribution based on region and company size. The multistep research was gradually limited to the potentially competitive settlements. It means that in the first phase of the study emphasis was put on approaching the inhabitants and company leaders of the potentially competitive cities in order to involve them in highest numbers. Considering the first

findings of the survey the research was made complete by a necessary number of new participants in the later phase of the project.

The first question of the survey targeted at which the most important aspects were from among the collected twelve, from the perspective of judging the attraction of a certain settlement. On the one hand one of the bottle-necks was to determine the aspects most acceptable for evaluating regions and on the other hand it was necessary to weigh them.

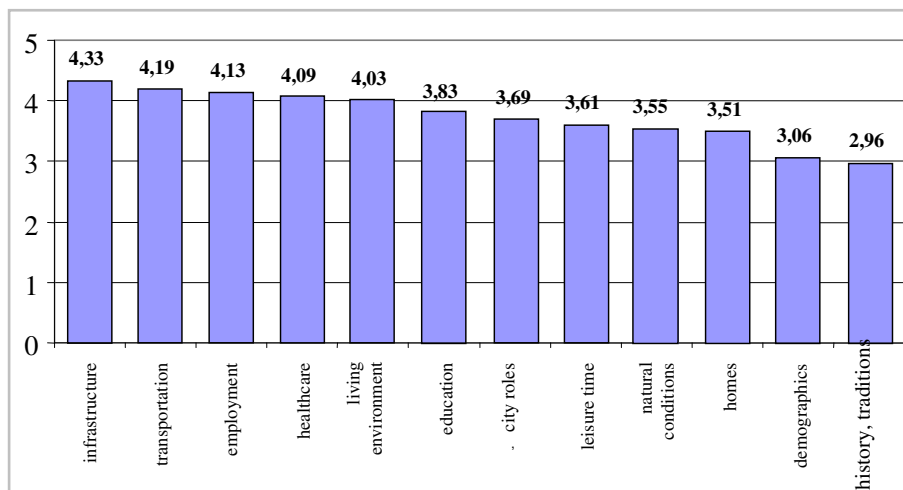
Participants were asked to evaluate the listed factors (see below 1–12) on a scale of one through five according to their significance.

1. healthcare services (e.g.: doctors, hospital beds, number of pharmacies),
2. educational conditions (e.g.: number of basic, secondary and higher educational institutions),
3. infrastructure of the settlement (e.g.: gas services, sewage, road conditions, street-lighting, local public transportation, parking),
4. number of roles in the city (pl.: number of public institutions, commercial network),
5. condition of residential areas (e.g.: vastness of green areas),
6. natural conditions of the settlement (e.g.: climate, mountainous region, rivers),
7. history of the settlement, traditions,
8. demographic conditions (e.g.: age of inhabitants),
9. connections through transportation (e.g.: connection to national road and railway network, accessibility of Budapest),
10. employment opportunities (e.g.: unemployment, wage level, number of qualified positions),
11. opportunities to spend leisure time (e.g.: education, culture, sport, number of restaurants),
12. characteristics of homes (e.g.: age, type, quantity of living quarters).

Based on the opinion of the participants the findings showed (*figure 1*) that among the most important factors the infrastructural conditions of both the settlement and transportation as well as employment conditions, healthcare services and the conditions of the residential environment are all inseparable background requirements and they were eventually listed in the above order. A somewhat lower level of significance was associated with the educational opportunities, the number of roles offered to the city, the opportunities to spend leisure time, natural conditions of the settlement, and the number of homes. The two least valuable factors were represented by the demographics of the settlement and its history and traditions.

Figure 1

Order of importance of factors making a place of living attractive to Hungarian inhabitants, based on the survey performed in 2004–2005

Source: Questionnaire survey.

Apart from the above mentioned categories there were three other often mentioned parameters that affected the attractiveness of a settlement such as human relations (family and friends), the existence of a community, the standard of public safety and last but not least the ethnic composition of the inhabitants. In the future these parameters can be separately investigated and can tinge the precision of judgement of cities in a new survey, maybe by having them incorporated into the so far accumulated data.

The aim of the second and third open-ended questions of the questionnaire survey was to receive opinion about the competitiveness of Hungarian cities as places of living. Besides setting an order the reasons were also searched for, therefore the participants were asked to use the previously mentioned twelve indicators. So apart from getting information concerning the frequency of appearance of certain responses it was possible to receive feedback about the national and regional public opinion, regarding a certain city. This provided useful information for making regional developmental decisions considering the real needs of inhabitants.

Table 1

Ranking order of Hungarian cities as places of living based on the answers of Hungarian inhabitants, 2004–2005

	Settlement	Mentioned	Weighted
1.	Budapest	575	2523
2.	Pécs	258	830
3.	Sopron	238	766
4.	Győr	197	644
5.	Szeged	182	551
6.	Debrecen	164	511
7.	Székesfehérvár	125	414
8.	Eger	120	396
9.	Kecskemét	72	263
10.	Veszprém	65	205
11.	Miskolc	60	205
12.	Szombathely	54	189

Source: Questionnaire survey.

Based on a 1000 participant sample the following order could be determined considering the frequency of responses: (In Chart 1. those settlements are indicated which on the one hand had been mentioned by more than 5% of the respondents, and on the other hand they had been weighted considering how frequently these settlements were mentioned. As it can be seen the ranking of the cities was not changed by this at all). The number of answers given about Budapest is outstandingly high, the capital city is generally followed by regional county seats in the ranking order. As it can be seen in Chart 1. the 5% threshold level of being mentioned in the survey was exceeded only by one non-county-seat (Sopron has the precious third position), but among the first twenty settlements there are only five such cities (besides Sopron there are Siófok, Kőszeg, Hévíz and Szentendre).

So it can be declared about present day Hungary – aligning with the category-types created based on the statistical data–, that mostly the relatively large cities are able to offer such conditions and services which make them attractive places of living.

The next question of the questionnaire was meant to discover which settlements fulfill the function of being a center in the life of a small or a larger environment. Naturally Budapest is considered to be a center not only by respondents from central Hungary, but all other respondents who represent other regions of the country. They also list Budapest into the category of centers. Within its own region Budapest is sought for its employment opportunities, wide range of city roles, its leisure opportunities, city roles and educational opportunities. To a smaller extent it is visited for its educational and healthcare services due to its geographic location. In all other regions of the country Budapest is seen as a frequently visited attractive destination.

In the Southern Plain region Szeged and Kecskemét, in the Southern Transdanubian region Pécs, in the Northern Plain region Szolnok, Debrecen and Nyíregyháza, in Northern Hungary Miskolc, in the Central Transdanubian region Székesfehérvár and Veszprém, and in the Western Transdanubian region Szombathely and Zalaegerszeg are considered and most frequently mentioned to be centers for one reason or another.

Conclusions

It is always important to find what makes a certain city different from all other cities of similar size and function. In the competition of cities there are many participants with similar conditions therefore there must be something, a certain characteristic that makes them unique or stand out. If we accept the fact that the aim of the regional competition is to increase the standard of living in the region through high employment rate, and increasing income, it can be declared that the means for successful participation in the competition is special and can be flexibly modified, and in fact is an economic developmental program coordinated by local governments and dynamic company networks, and the program is known and supported by households and companies.

Those European regions could become successful which were able to define and implement a developmental strategy based on individual endogenic conditions. On the contrary the regions which were unable to independently develop programs, and where the declining of the leading industries was not followed by a diversified development but political organizations and companies supported the keeping up of the existing economic structure, could only temporarily stabilize their positions. The competition is related to increasing the well-being of the given region's inhabitants through high employment rate, through steady development, and the aim is to achieve this by only using mostly governmental support. The developmental potential, the competitiveness and the joining of the international regional division of labor of such regions is quite accidental, and hard to plan (Horváth 1998).

As the economic strategy of a successful region strongly relies on the competitive advantages of the companies operating there it is worth discovering which industries participate in the global competition, and then collect the factors their advantage could possibly derive from. Based on all the above it can be stated that there is a so-called initiated from below, knowledge based, decentralized, and relied on endogenic resources type of economic strategy.

„Competitiveness depends on the combination of various factors, but there is no guarantee for success. It should be discovered in each and every city what brings success and implements a developmental strategy while competing with other cities in a similar situation.” (Lengyel 2003, 273.)

The aim of the research was to provide information for a strategy that was developed considering closely examined, existing local needs. These received pieces of information perfectly indicate that the various regions of the country bear not only various conditions and in relative terms very different position, but also represent quite distinctive needs and experiences of the inhabitants.

I could draw the following conclusions in connection with my hypothesis:

- Based on responses of both inhabitants and business representatives the supposition that large cities are presently considered the most competitive in Hungary was proved to be true. Cities in lower positions of the hierarchy can be lifted up into the category of competitive cities based on their attractive regional location.
- My statement that the results of the two researches (involving the inhabitants and the business sphere) would show significant differences but also some similarities was only partially proved to be true. Budapest represents a separate group not only from an economic perspective but also as a place of living. It dominantly separates from other members of the Hungarian city-network from both aspects.
- Considering the competitiveness factors seen as most important by the inhabitants, the top of the list includes the institutional system of the settlement, the infrastructure of transportation and the employment opportunities, and much less importance was attached to social traditions, which was the opposite of what the hypothesis stated.
- The research supported the supposition, that along the aspects providing representation (that is agegroups, level of education, size of the home, size of the company, the geographic location of the settlement's operation) significant relations can be recognized considering the competitiveness factors.

As a significant part of a future research I plan to investigate those cities in more details, which seem to be more competitive. This could add a new dimension to the so far performed national and regional analysis.

Last of all the study of city competitiveness should not be restricted to cities within the borders, as the competition is becoming more global. Therefore it is considered to extend the research to settlements located outside the Hungarian border, and this way add an international dimension to the study.

KOVÁCS RÓBERT

Született: Bukarest, 1965

Iskolák:

1983 Kölcsey Ferenc Gimnázium,
Budapest

2003 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahely és beosztás:

1989–1992 TÁRKI

1993–1999 Városkutatás

2000– Oso-Polar Kft., ügyvezető, vezető kutató

2001 MTA RKK

2004–2005 ILO

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Magyar Szociológiai Társaság

Magyar Urbanisztikai Társaság

Magyar Regionális Tudományi Társaság.

Tíz legfontosabb publikáció

- Balázs, G. – Kovács, R. 1999: Potential for Introduction of a Value Based Property Tax in Hungary. *Journal of Property Tax Assessment and Administration* 2. (korábban Magyarországon: kutatási jelentés, Városkutatás – Urban Institute, 1999. jelent meg.)
- Barta, Gy. – Kovács, R. 2001: *Challenges of Suburbanization in Budapest's Agglomeration*. Arbeitsmaterial nr 282 „Stadt-Umland-Probleme und Entwicklung des grossflächigen Einzelhandels in den Ländern Mittel- und Südosteuropa”, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, ARL, Hannover, pp. 13–24.
- Kovács, R. 2001: Gondolatok a közlekedés és szervezeti kapcsolatai kérdésköréről a budapesti térség közigazgatási problémáinak kapcsán. *Tér és Társadalom* 3–4, pp. 69–80.
- Barabár, T. – Irk, F. – Kovács, R. 2003–2005: *Insecurities in European Cities, The Hungarian Case vol. I–II*. OKRI, Budapest.
- Kovács, R. 2003: *Településszerkezet és közigazgatási rendszer – a szuburbanizáció példáján Budapest térségében*. PhD-dolgozat.
- Balázs, G. – Kovács, R. 2004: Value-based Property Taxation: A Policy and Impact Analysis. Kopányi, M. – Wetzel, D. – Daher, S. el (eds): *Intergovernmental Finance in Hungary. A Decade of Experience 1990–2000*. LGI – The World Bank Institute, 259–279.
- Keresztély, K. – Kovács, R. 2004: Budapest et la Hongrie: la réforme administrative a l'assaut de la centralisation. *L'Élargissement de l'Union Européenne: réformes territoriales en Europe*. Centrale et Orientale, L'Harmattan, Paris, pp. 125–129.
- Kovács, R. 2005: *e-Településmenedzment, a modern kommunikációs és adatátviteli eszközök alkalmazásának lehetőségei a települések irányításának új koncepciójában*. E-Government Alapítvány, Budapest.
- Kovács, R. 2005: A Közép-magyarországi régió, a budapesti agglomeráció és Budapest, mint kistérség problematikája. *Budapest a Közép-magyarországi régióban: A közös versenyképesség perspektívái*. BM IDEA, pp. 117–152.
- Kovács, R. 2006: Chances of Caching up – the Potencial Role of the Local Level: Administrative System and Regional Development. Ágh, A.–Szemere, V. (eds.): *New Member States in the Enlarged Europe: The Hungarian Perspective*. Euro-Contract, Budapest, pp. 72–88.

15. A TELEPÜLÉSSZERKEZET ÉS A KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER INKONZISZTENCIÁJA – A SZUBURBANIZÁCIÓ PÉLDÁJÁN, BUDAPEST TÉRSÉGÉBEN

Kovács Róbert

Kimenjen-e a Dél-Buda – Rákospalota metró Budaörsre? Ez az a kérdés, amely szimbolizálja ezt a dolgot. A Hankiss Elemér által „Diagnózisok és társadalmi csapdák” című tanulmánykötetének (Hankiss, 1985) visszatérő motívuma az „egyéni vagy közösségi haszon” játékelméleti dilemmája, ami meglehetősen jól jellemzi azokat a konfliktusokat, amelyek a szuburbanizáció kapcsán akár egyének, akár önkormányzatok szintjén megfogalmazhatóak.

Ha a metró áthalad a Budaörsi út alatt, akkor valószínűleg el kell jutnia a budaörsi virágpiac magasságáig, ezzel a főváros egyik nagy lakótelepe (a gazdagréti) megfelelő tömegközlekedéshez jutna. A helyben lakók jobb közlekedési feltételeinek az ára az, hogy a metró átlépje a főváros határát. Ha elhagyja a fővárost, akkor erősíti a konkurenciát, vagyis az agglomerációt. Igen ám, de a virágpiac környékén óriási parkolót lehetne építeni, hogy ne kelljen autóval az amúgy is túlterhelt városba bemenni. A DBR csillapíthatná a város forgalmát, csökkentené a környezeti terhelést. De erősítené a konkurenciát is. Ha a metró jelentősen gyorsítaná a bejutást az agglomerációból a nagyvárosba, vagy ugyanakkora idő alatt messzebből lehetne bejutni, még többen költözhetnének ki.¹

Problémák és hipotézisek

A szuburbanizációt egy olyan jelenségnek tartjuk, amely *egyének, családok* hasonló értelmű, *tömeges döntései* nyomán alakul ki. Ezek a döntések azonban egy lavinát indítanak el: a településszerkezet, a köz- és piaci szolgáltatások hálózatai, és végül a közigazgatás, a közigazgatás finanszírozása is változni kényszerül. Az egyének vagy e hálózatok, rendszerek szemszögéből mind másképpen néz ki a folyamat. *Ki jár jól a szuburbanizációval? A dolgot egy kísérlet egy átfogó, multidiszciplináris, regionális tudományos szemlélet érvényesítésére egy látszólag egyszerű kérdés megválaszolására.*

A dolgotatban történetinek nevezett elméletek a települési rendszer (városok) fejlődését, a városmag, a városkörnyék (együttesen *funkcionális városi tér-*

ség röviden FVT) és környezetük növekedését, mint váltakozó fejlődési góccok történetét írják le. E paradigmarendszerben a *szuburbanizáció* olyan szakaszként jelenik meg, ahol a városkörnyék fejlődik a leggyorsabban. Egy másik elméleti keretben a jelenséget, mint az egységes városi térben kialakuló funkcionális (!) munkamegosztást kell felfogni. Ebben a tekintetben a közigazgatási határoknak nincs jelentőségük, mégis ez az a kontextus, ahol a dolgozat harmadik fontos fogalma (a szuburbanizáció és a FVT mellett), a *spillover hatás* (a település határain „túlcsoordul” szolgáltatás), mint egyfajta települések közötti (közigazgatási határon átnyúló!) ellátási tér értelmet nyer.

1. ábra

A fejlődés szakaszai a funkcionális városi térségekben (FVT)

Fejlődési szakasz	Besorolás típusa	A népesség változása			
		Mag	Gyűrű	FVT	
I. Urbanizáció	1. Abszolút centralizáció	++	-	+	} teljes növekedés
	2. Relatív centralizáció	++	+	+++	
II. Szuburbanizáció	3. Relatív decentralizáció	+	++	+++	
	4. Abszolút decentralizáció	-	++	+	
III. Dezurbarbanizáció	5. Abszolút decentralizáció	--	+	-	} teljes hanyatlás
	6. Relatív decentralizáció	--	-	---	
IV. Reurbanizáció	7. Relatív centralizáció	-	--	---	
	8. Abszolút centralizáció	+	--	-	

Urbanizáció: amikor a mag növekedése határozza meg a gyűrű növekedését, és ennek következtében a teljes FVT növekszik.
Szuburbanizáció: amikor a gyűrű növekedése a meghatározó, szemben a maggal, de a FVT még növekszik. **Dezurbarbanizáció:** akkor következik be, amikor a mag hanyatlása a FVT hanyatlásához vezet. **Reurbanizáció:** akkor következik be, amikor a mag népességének aránya növekszik a FVT-en belül (először a mag lassabb csökkenése (7. típus), majd növekedése miatt (8. típus), miközben a gyűrű népessége folyamatosan csökken).
FVT: funkcionális városi térség

Forrás: Berg, L. et al., 1982.

Az 1990-es évtizedre Magyarországon már *általánosnak mondható egy szélesebb értelemben vett szuburbanizációs folyamat*: az ország nagyobb városai körüli települések növekedésnek indultak, miközben a városok népessége az országos átlagot meghaladó mértékben csökkent. Átértékelődött a főváros és valószínűleg más nagy- és közepes városok lakófunkciója és így migrációs célpont volta is. Ez természetszerűleg hatással van a falvak képére és fogalmára is: az érintett városkörnyéki települések átalakulnak, mind kevésbé hasonlítanak a többnyire a rendszerváltás vesztesei közé tartozó falvakra, míg az ország fejlődési góccponttal nem rendelkező térségei pedig elnéptelenednek.

Az első jeleket az átalakuló városkörnyékekről a XIX–XX. század fordulójának időszakában tapasztalták a kutatók. A XX. század végén, XXI. század elején egy összetettebb folyamatnak lehetünk tanúi: a társadalom széles rétegei, eltérő okok következtében, eltérő agglomerációs térségekbe költöznek ki. *Ma az agglomeráció bizonyos települései egyértelműen célterületeivé váltak a jobb anyagi helyzetű rétegek kiáramlásának, és ezeken a területeken a lakás- és telekárak más rétegek számára már nem megfizethetőek. Az agglomeráció nyugati szektorában lakók jövedelmének mértéke 1999-re utolérte a budapesti népesség jövedelmének átlagát, ami a kiköltözők magas jövedelmének hatására következett be. Más agglomerációs övezetekre nem feltétlenül jellemző az átlagos jövedelmek ilyen jelentős növekedése. A déli szektorban például, amely szintén kiemelkedő vándorlási mutatókkal rendelkezik, a jövedelmek növekedése alig haladta meg a jóval alacsonyabb Pest megyei átlagot, a délkeletiben pedig a felét sem érte el.*

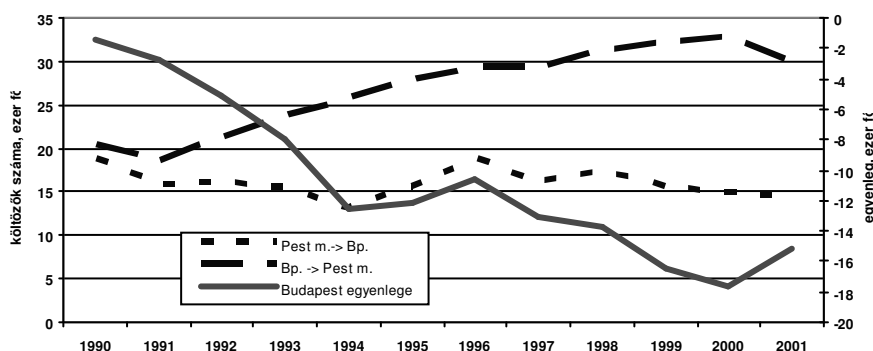
Az agglomeráció lakói, és különösen a kiköltözők megosztott életformát folytatnak, jelentős arányban a fővárosban dolgoznak és ott vesznek igénybe (köz)szolgáltatásokat. Annak, hogy a lakosság szempontjából a települések adminisztratív határai a legtöbb esetben jogi fikcióként jelennek meg, ugyanakkor jelentős hatásai lehetnek az önkormányzatokra, amelyek ezek között a határok között látják el feladataikat, gazdálkodnak. Az 1990-es önkormányzati reform a területi közigazgatás hangsúlyos elemévé a települési önkormányzatot emelte. Elvileg a települések a helyi ügyek teljes körében kompetensek és nincs felettük más hatóság, csak a jogszabályok betartásáért felelnek a közigazgatási hivatalok. A helyi közszolgáltatásokat maguk látják el saját forrásaikból és központi támogatásokból. A jelenleg érvényes helyi ellátás és finanszírozási rendszer tehát nincs tekintettel az ilyen típusú, viszonylag bonyolult társadalmi jelenségekre, nem megoldott a több települést érintő problémák kezelése. A probléma, nem csupán a városból az agglomerációba költözőket érinti, hanem mindenkit, aki a város környékén lakik. A dolgozat azt a jelenséget vizsgálja, amely az atomizált (mediterrán típusú) önkormányzati rendszerben, decentralizált ellátás és finanszírozás mellett, a települési határon túlnyúló hatásokban ölt testet, ezt nevezi a szakirodalom spillover hatásnak.

Sokak számára a közép-kelet-európai átmenet „vad-keleti” körülményei az amerikai városfejlődési modellt (vö. pl. Cséfalvay, 1994) vetítik előre. Ebben az esetben *a város bevételei folyamatosan csökkennének, miközben folyamatosan növekvő szociális teher nehezedik rá. A jelenlegi helyzetben, az önkormányzati finanszírozástól és a kiköltözők életvitelétől függően e forgatókönyv azzal járhatna, hogy a szegényebb városi lakosság látja el a szuburbia módosabb polgárait.* Ezt a hipotézist legmarkánsabban Ladányi János és Szelényi Iván (1998) fogalmazták meg. A jelen disszertációt fel lehet úgy is fogni, mint egy kísérletet arra, hogy a fenti hipotéziseket igazoljuk vagy elvessük. *Azt szeretném megmér-*

ni, hogy mekkora a fővárosi önkormányzatok vesztesége, és mekkora a Pest megyei önkormányzatok nyeresége a lakosság vándorlási egyenlegének hatására. Ha egyáltalán igaz az, hogy a főváros vesztese és Pest megye nyertese a szuburbanizációnak. A jelen dolgozat célkitűzése tehát a hatásjelenségnek csupán egy kis szeletének vizsgálata, lehető legpontosabb mérése.

2. ábra

Népességmozgás Budapest és Pest megye között

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek 1990–2001.

Az önkormányzati rendszerről és a keretei között zajló szuburbanizációs folyamatról alkotott szakértői elképzelések ellentmondásosak. Ha teljesen igaz lenne a hipotézis, miszerint a gazdagok kiköltöznek a fővárosból, és a szegények beköltöznek, illetve bent maradnak, és ezzel megfojtják Budapestet, akkor a főváros által egy évtized alatt elszenvedett 114 ezres népességvesztésnek, és az összesen félmilliósz népeségforgalomnak már éreztetnie kellett volna a hatását. Arra voltam tehát kíváncsi, hogy analitikus és empirikus úton mi állapítható meg a települési folyamatok és a közigazgatási rendszer, a település-finanszírozás és a helyi feladatellátás kölcsönhatásáról, mi várható a települési folyamatok és a közigazgatási rendszer átalakulásának folyamányaként, mely pontokon kell és hogyan beavatkozni, milyen ellátási és finanszírozási formák csökkenthetik a vizsgált jelenségből adódó kockázatokat.

A vizsgálat eszközei

Tekintettel a vizsgált probléma komplex voltára, összetett módszertani apparátus szükséges. A téma feldolgozása

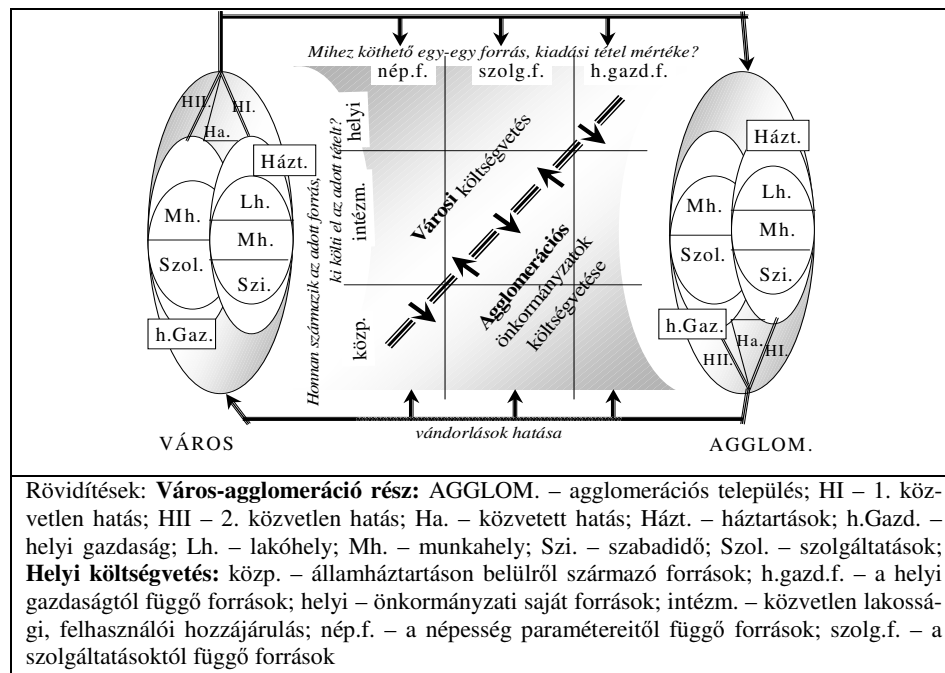
1. alapos szakirodalmi áttekintés segítségével valósítható meg, amelynek elméleti keretet kell biztosítania, képet kell adnia a jogi-adminisztratív

- rendszer és a települési szerkezet változásairól, más szakemberek empirikus vizsgálatainak eredményeiről;
2. ki kell hogy térjen annak a jogi-szabályozási keretnek, a normatív és finanszírozási rendszernek a felvázolására;
 3. saját vizsgálatot igényel a legújabb folyamatok tekintetében;
 4. interjúk készítése a két fő altérsg vezetőivel, az államigazgatás vezető szakembereivel attitűdjeik, fontosabb elképzeléseik megismerésére;
 5. interjúk készítése más szakértőkkel;
 6. mikroszimulációs modellel a szuburbanizáció hatásának mérésére.

A dolgozat új eredményei az empirikus elemzések: a statisztikai adatok egyszerű és összetett modell-számításokkal történő feldolgozása, az eredmények interjúk során történt tesztelése és az eredmények alapján levont következtetések. A dolgozat a legtöbb tekintetben az 1990(1) és 2001 között eltelt 10–12 évet tekinti át. Ezen az időszakon belül kiemelt helye van az 1995–99-es időszaknak, amelyre a mikroszimulációs modell is vonatkozik, illetve a 2001-es esztendőnek, amely a dolgozat hipotetikus záróéve, az összehasonlító áron megadott adatok számításának bázisa.

3. ábra

A költözések hatása a helyi költségvetésekre

A költözésekre vonatkozó általános adatok forrása a KSH. Az elérhető adatok összesítése és kiegészítése a területi adatok eredményeivel biztosíthatja a megfelelően rekonstruált statisztikai hátteret. Azokat az összefüggéseket és a mikroszimuláció során közvetlenül felhasznált, a költözőkre vonatkozó adatokat, amelyeket a KSH nem szolgáltat, olyan empirikus vizsgálatokból kell megszerezni, amelyek közvetve vagy közvetlenül a Pest környéki vándorlásokra vonatkoznak. Ezek az adatok már nem a teljes népesség adatait tartalmazzák, csak reprezentatív minta alapján szolgáltatnak információt.

A dolgozat legfontosabb önálló empirikus eredményét a mikroszimulációs modell² szolgáltatja, ami egyetlen pénzügyi modellbe foglalja össze a lakossági költözések közvetlen és közvetett, valamint a megosztott életforma hatásait az önkormányzati költségvetésekre, összesítve azokat külön-külön fővárosi önkormányzatok összességére és a Pest megyei önkormányzatok összességére. A modell a KSH által az 1995 és 99 közötti évekre Budapest és Pest megye önkormányzataira közölt költségvetési adatok alapján lett felépítve. A mikroszimulációs modell lényege, hogy a költségvetések minden egyes sora esetében meghatározzuk a költözések, illetve a megosztott életmód hatását. Ennek során figyelembe kell venni statisztikai és más empirikus adatokat (pl. a költözések egyenlege, a kiköltözők száma, társadalmi összetétele, szokásaik). Az átlagos feltételrendszer (adatokat és becsléseket) a dolgozatban egységesen a tipikus költözés forгатókönyve névvel illetjük.

A dolgozat legfontosabb önálló empirikus eredményét a mikroszimulációs modell² szolgáltatja. Ez egyetlen pénzügyi modellbe foglalja össze a lakossági költözések közvetlen és közvetett, valamint a megosztott életforma hatásait az önkormányzati költségvetésekre, összesítve azokat külön-külön fővárosi önkormányzatok összességére és a Pest megyei önkormányzatok összességére. A modell a KSH által az 1995 és 99 közötti évekre Budapest és Pest megye önkormányzataira közölt költségvetési adatok alapján lett felépítve. A számítások során a költségvetések minden egyes sora esetében statisztikai és más empirikus adatokat (pl. a költözések egyenlege, a kiköltözők száma, társadalmi összetétele, szokásaik) alapján meghatározzuk a költözések, illetve a megosztott életmód hatását. Az átlagos feltételrendszer esetén bekövetkező változásokat a dolgozatban a tipikus költözés forгатókönyve névvel illetjük.

A mikroszimulációs számítások eredményeit a költségvetésekben 1995–99 között beálló változások bemutatásával és az 1999-es adatokon végzett érzékenységi vizsgálatokon keresztül prezentáltam. Az érzékenységi vizsgálat során egy fontos (becsült) adat esetében megvizsgálom annak a hatását, hogyha azt más értékkel helyettesítem be. Érzékenységi vizsgálatokkal ellenőriztem a jövedelmek mértékének, a közszolgáltatások igénybevételének, a beruházási kényszer növekedésének és a kiköltözők munkahely-változtatásának a hatását.

Eredmények

Települési határok: a közigazgatási rendszer

A területi közigazgatás, és azon belül az önkormányzati rendszer esetében három fontos elemet különítettem el (jogi rendszer, finanszírozás és helyi feladatellátás). A közigazgatási rendszernek ezek az elemei eltérő, olykor ellentétes hatásokat is eredményezhetnek. A jelenleg hatályos magyar önkormányzati rendszer, amely az 1990-es önkormányzati törvény (LXV./1990.) nyomán alakult ki, széles körben érvényesíti a szubszidiaritás elvét. Pálné Kovács Ilona úgy fogalmaz, hogy az 1990-ben kialakított rendszer a demokrácia elemi jogosítványait, az önkormányzatiságot a lehető legalacsonyabb szintre, a helyi közösség, végső soron pedig a település szintjére helyezte (Pálné, 1999). Egyes szolgáltatások (pl. középfokú oktatás) esetében a települések önként dönthetnek arról, hogy maguk végzik vagy átadják a feladatot a megyének. A hatályos önkormányzati rendszer három olyan ellentmondásos pontjára szeretném az olvasó figyelmét felhívni, amelyek bizonyos aspektusaikban a demokratikus átmenetet kérdőjelezhetik meg: a település-önkormányzat tabuja, a településfinanszírozás szerkezete és a helyi szolgáltatásokkal kapcsolatos előírások. Ezek azt tükrözik, hogy miként hatnak a magyar közigazgatási rendszerben a rendszerváltás előtti évek gyakorlatai, megszokásai és vágyai. Amíg nem sikerül túllépni rajtuk, az új rendszer instabil marad, az önkormányzatok kiszolgáltatottak lesznek a központi kormányzatnak.

A „település-önkormányzat” *axiómájának* három súlyos következménye van: a középszint elgyengítése, a mérettől és lehetőségektől független, differenciálatlan önkormányzati feladatok, harmadikként pedig a pénzügyi paternalizmus. Pálné Kovács Ilona amellet, hogy elismerte, az önkormányzati törvény évszázados mellőzöttségük után először adott elégtételt a településeknek, ugyanakkor azt is megállapította, hogy az elv merev, végiggondolatlan alkalmazása sok kárt okozott (Pálné, 2001, 11.). A központi igazgatás dekoncentrált szervein keresztül folyamatosan a települések védelmében meggyengített megye helyén keletkezett közigazgatási ür betöltésére törekszik. Megoldást lehet például a regionális (NUTS2) szinten szerveződő területi önkormányzat (BM IDEA, 2003). A régió a területfejlesztési törvénnyel (XXI/1996.) jelent meg a magyar jogrendszerben, nem utolsósorban az európai támogatási rendszernek való megfelelés céljából. A regionális önkormányzatok távolabb lesznek a települési önkormányzatoktól, és közelebb a kormányzati szinthez, így a helyi szint talán kevésbé fél tőlük.

A *helyi közszolgáltatások* fenntartása a helyi önkormányzatiság egyik legfontosabb rekvizituma. A kistelepülések ugyanakkor finanszírozásuk nehezen megoldható, gyakran fajlagosan drágábban biztosíthatóak a közszolgáltatások. Ez

fokozott mértékű állami támogatást tesz szükségessé, így viszont nem azok fizetnek, akik helyben kényelmesebben jutnak e szolgáltatásokhoz, hanem az ország teljes lakossága. A politika felismerte a változtatás szükségességét, és a rendszer lényegének látszólagos érintetlenül hagyása mellett keresett megoldást. Már 1992–94-re az önkormányzatok pénzügyi támogatása kezdett az intézmények ellátottainak számához igazodni. 1990 és 2002 között részben természetes folyamatok, részben az központi ösztönzők, illetve a területfejlesztési törvény nyomán létrejövő intézmények felerősítették a szomszédos települések együttműködését. Már az 1052/1999-es Kormányhatározat rendelkezett a települési funkciók áttekintéséről, a városi, térségi feladatellátás erősítése esélyeinek vizsgálatáról, azonban még 2002-ben a pártpolitikai csatározások áldozata a „hatékony önkormányzati szint” koncepciójának tartalommal való megtöltés.

Amikor decentralizált, demokratikus intézményrendszert jelentős mértékben központi források tartanak fenn, ezek korlátozzák a települési autonómiát. Különösen akkor, ha a központi források mértékéről, a támogatások aktuális formáiról évről évre a központi költségvetés elfogadásakor, a kormányzati finanszírozás szükségleteinek és politikai céljainak megfelelően döntenek. A finanszírozási probléma másik olvasata, hogy az állam látszólag védi a helyi lakosságot a közösségi szolgáltatások fenntartásának költségeitől, valójában elvonja a lakossági és vállalkozói jövedelmeket (magához vonja az adóbázis meghatározó részét), a „ki tudja mire költekező” önkormányzatok helyett saját „bölcssége” alapján rendelkezik a források elosztásáról. Így azonban a helyi szolgáltatások használói nem érzik költségek súlyát, és csorbul a közvetlen felelősségre vonhatóság. Az ilyen önkormányzatiságot nehéz nagykorúnak tekinteni, ez a finanszírozási rendszer paternalizmusa.

Az 1990-es évtized a központi felelősségvállalás fokozatos csökkenését és célzottabbá válását hozta. Ezt hívják Robert Bennett (*Bennett, 1999*) és más szakértők poszt-jóléti államnak. Az elmélet szerint az állam fokozatosan visszavonul az ellátó rendszerekből, és az önkormányzati finanszírozásból is, egy sokszereplős rendszer alakul ki. Ez a közszolgáltatások finanszírozásában a fogyasztók nagyobb szerepvállalását kell, hogy eredményezze, valamint egy világos elveken alapuló, átlátható, célzott támogatási rendszert. Az önkormányzatok számára juttatott kormányzati pénzek célzottabbá válása azt jelenti, hogy e források szerepet kapnak a központi költségvetés prioritásai érvényesítésének ösztönzésében, az egyenlőtlenségek csökkentésében. Az állami szerepvállalás a helyi feladatok finanszírozásában, bár csökkenést mutat, a mai napig számottevő. Adva voltak ugyan az önkormányzatok számára azok a törvényi feltételek, amelyek lehetővé tették volna, hogy saját forrásból, helyi adóból pótolják a kieső bevételeiket, ez mégis csak részlegesen és nagy területi különbségekkel sikerült. A vizsgált budapesti térségben, például 1999-ben Budapesten, 2001-es árakon számítva 56 ezer Ft, míg Pest megyében 19 ezer Ft volt az egy főre jutó helyi

adóbevétel. A pénzügyi rendszerben tehát inkább egy „optimális” egyensúlyi állapot megtalálása lehet a cél, amely a központi elvonások csökkentése mellett a minimálisan szükséges, hatékony támogatások kiépülését és egyúttal az állam további visszahúzódását, az újraelosztás szintjeinek újragondolását, bizonyos elemeknek a közeli jövőben kialakításra kerülő térségi önkormányzathoz való telepítését jelenti.

A helyi feladatellátásban széleskörű helyi autonómiát korlátozzák a központi törvények által előírt feladatellátási normák. Ezek a normák nem egyfajta nemzeti minimumra törekszenek, hanem sokkal inkább adott ágazat forrásainak maximalizálására. A központi források csökkenése, a helyi források lassabb növekedése egyes szerzők szerint az önkormányzati rendszer zsugorodását, mások szerint pedig hatékonyabbá válását eredményezte. Tényszerűen privatizációt, tehát feladatcsökkenést, társaságokká alakuló intézményeket, kiszervezéseket és más tőkebevonási technikákat, valamint a kieső központi forrásokat részlegesen pótló helyi bevételeket találhatunk. E bevételcsökkenés hasonló az államháztartás más szektorainak zsugorodásához.

Pest megye közigazgatási, és közszolgáltatás finanszírozási rendszere nem tér el az ország más megyéjétől, sajátosságai abból a tényből fakadhatnak, hogy közepében egy független közigazgatási egység, Budapest található, amely metropoliszként ezer szállal kötődik a megyéhez, meghatározza a megye és lakói életét. Budapest közigazgatási rendszere, feladatellátási, finanszírozási rendszerre sajátos, de integrálódott az általános önkormányzatokra vonatkozó szabályozásba. Számos olyan elemet tartalmaz, amely az egységes város mivoltából, illetve az országban betöltött szerepéből fakad: a megyékét némileg meghaladó jogköre, a forrásmegosztás intézménye, a fővárosi szintű újraelosztás rendszere stb. A főváros mozgásteret tehát nagyobb, mint általában a közigazgatási közép-szinté, ám még így sem képes a kormányzati akarattal szemben, támogatás nélkül nagyobb művek megvalósítására.

Ezek a települési folyamatok, a szuburbanizáció és a települések között megosztott lakossági életvitel jelensége ütköznek a területi közigazgatási rendszer településekhez kötődő feladatellátásának elvével. A központi hatalom beleszólásának széles lehetőségei, a rendszer paternalizmusa viszont fékezik az atomizált önkormányzati rendszerben azt a nemkívánatos pénzáramlást, amit a lakossági költözések, a szuburbanizáció eredményeznek. A nagy számban költöző lakosság, a települési szinten szervezett ellátás mellett kihasználatlan ellátó kapacitásokat hagy maga után, ugyanakkor, ahol megjelenik, újra kívánja teremtetni a az urbánus élet komfortját.

Szimulációs számítások eredményei

A modellezés eredményeképpen a már korábban is ismert tény mellett, hogy a leszűkített értelemben vett szuburbanizációnak az agglomeráció a költségvetési hatások tekintetében is inkább nyertese, a főváros pedig inkább vesztese az is nyilvánvalóvá vált, hogy a szuburbanizációs folyamat felgyorsulását követő tizedik évre *a megye szintjén mért nyereség már nem volt képes kompenzálni a város veszteségét és a térség egésze szintjén is veszteség keletkezett.* Ennek elsődleges oka, hogy az önkormányzatok, ahogy más területen is ritkán, a szuburbanizációval kapcsolatosan sem alakítanak ki megfelelő stratégiát, nem működnek együtt. Konkrét oka pedig az, hogy *a decentralizációs folyamat következtében megkettőződnek a kapacitások. A fővárosban a kevésbé kihasznált közszolgáltatások leépítése csak lassan, magas politikai kockázat mellett történik meg, miközben az agglomerációban növekvő lakossági nyomásra, és részben lakossági részvétel mellett épülnek ki.* Ahogy urbanizálódnak Pest megye települései, ahogy egyre szélesebbé válnak a települési szolgáltatások, úgy növekednek a települések fajlagos, lakosságarányos kiadásai, és kényszerülnek bevételeik növelésére. A kérdés tehát éppen az, hogy hol veszi igénybe a szolgáltatásokat a lakosság, mennyiben kényszerítik a szuburbán településeket iskolák, csatornahálózat és utak megépítésére, ki finanszírozza a szolgáltatások kiépítését, és ki azok fenntartását. *Annak oka, hogy nem még drámaibb eredményeket kaptunk, csak az lehet, hogy az önkormányzatok által ellátott feladatok támogatása egyre erősebben kötődik az intézményeket ténylegesen igénybevevőkhöz és egyre kevésbé az állandó lakosság számához.* Ez nagymértékben csökkenti az atomizált önkormányzati rendszer rugalmatlanságának következményeit, ugyanakkor a központi finanszírozás deficitjét, a „települési önrészt” az önkormányzatnak kell kigazdálkodnia. Ez az ami csökkenti a megye nyereségét.

A forráshiány, amely a nagyvárosban, de akár egyes agglomerációs településeken is kialakulhat a szuburbanizációs folyamat hatására, a közszolgáltatások üzemeltetésében vagy akár a fejlesztésekben is okozhat fennakadásokat. Budapest az állandó népességénél jóval nagyobb populáció életére van hatással, lát el velük kapcsolatban nap, mint nap közfeladatokat, miközben már az eddigi elemzések is világosan mutatják, hogy ezt legfeljebb részlegesen kompenzálják központi források. Fel sem merül, hogy az agglomeráció lakossága, amely az ország más lakosainál lényegesen nagyobb, szinte a város lakosaival megegyező mértékben használja a várost, hozzájáruljon annak működtetéséhez, fejlesztéséhez, inkább, ahol tudja, párhuzamosan létrehozza a már létező kapacitásokat, mert minden településnek teljes települési funkciókörrel kell rendelkeznie, hogy egészséges egésznek tekinthesse magát, hogy a választók újraválasszák a helyi politikusokat. Így azonban az *agglomeráció sem egyértelmű nyertese a folyamatnak: óriási fejlesztési kényszer nehezedik a településekre, hogy urbanizálódnak.*

janak, hogy kiépítsék, fejlesszék a közszolgáltatások kapacitásait, biztosítsák a megszokott urbánus környezetet. A kiköltözők elvárják ezek kiépítését, gyakran hozzá is járulnak a fejlesztésekhez, ám a megvalósult művek, az új intézmények

1. táblázat

Költségvetési hatások összesítése, 1995–1999

	Budapest				Pest megye				Budapest / Pest megye			
	B	E	H1	H2	B	E	H1	H2	B	E	H1	H2
	E Ft/fő		Ft/fő		E Ft/fő		Ft/fő		E Ft/fő		Ft/fő	
1995	246	19	-321	+1 885	166	-10	+772	+3 229	1,48	1,92	0,42	0,58
1996	203	16	-242	+1 385	132	132	+538	+2 212	1,54	0,12	0,45	0,63
1997	289	106	-328	+2 006	184	123	+348	+3 080	1,57	0,86	0,94	0,65
1998	229	-19	-385	+1 950	146	-8	+263	+3 132	1,57	2,47	1,46	0,62
1999	256	-33	-506	+2 531	148	180	+340	+3 669	1,73	0,18	1,49	0,69
'95–99	244	18	-355	+1 947	155	39	+450	+3 068	1,58	0,47	0,79	0,63

Magyarázat: B – Összes bevétel; E – Költségvetési egyenleg; H1 – elsődleges illetve H2 – másodlagos költségvetési hatás

2. táblázat

Összehasonlító táblázat a kiemelt paraméterek potenciális hatásáról

	A tipikus költözés forgatókönyve szerint		1 Mrd Ft elsődleges költségvetési hatáshoz elvileg szükséges változás				
			A kiinduló érték mértékegységében		A kiinduló érték hányszorosra szükséges		
	P. m.	Bp.	P. m.	Bp.	P. m.	Bp.	Bp./P.m
A főváros népesség vesztés.	16 509 fő/év		+/-47 663 fő/év	+/-17 974 fő/év	2,89	1,09	2,65
Háztartás jövedelem	2,075 M. Ft/év		+/-3,290 M.Ft/év	+/-3,164 M.Ft/év	1,59	1,52	1,05
Új lakóhely: közszolgáltatás igénybevétele	75%		+/- 194 %pont	+/- 157 %pont	2,59	2,09	1,24
Beruh. / népességvált.	90%	0%	+/- 231%p.	+/- 147%p.	2,57	-	-
Munkahelyek kiköltöz.	10%		+/- 86%p	+/- 70%p.	8,60	7,00	1,23
SZJA megosztás	15%*		+/- 29%pont		1,93		1,00
Iparüzési adó kulcsa	1,4%	1,7%	+/- 12%pont		8,57	7,06	1,21

a korábbinál jelentősebb működési terheket, új források előteremtését, végső soron új szerkezetű költségvetést tesznek szükségessé. Ez olyan feszültségek forrása lehet, amelyre a települések politikai vezetése nincs felkészülve, a kormánytól vár segítséget, nem a helyi lakosságtól. A helyi adóztatással kapcsolatos gondok az agglomerációban tehát élesebben vetődnek fel, mint az országban máshol. A párhuzamos kapacitások kiépülése, amely az erőforrások allokációját tekintve pazarlás, a szuburbanizáció egyik alapvető mellékhatása.

Szemponatok a helyi feladatellátás reformjához

Az előzetes elemzések és a modellszámítások alapján a budapesti térség szuburbanizációs folyamatainak elsődleges költségvetési hatásának egyenlege egyensúly közeli állapotban van, ugyanakkor negatív jel a másodlagos vagy összesített hatás növekedése, illetve az elsődleges hatás a gyenge, bár romló egyenlege. A „közszolgáltatások igénybevételének a helye” hatása elmarad az előzetes várakozásoktól, a „kiköltözők jövedelmé”-nek hatása viszont kiemelkedően fontosnak bizonyult. Ez utóbbi hatást erősíti más, például az „SZJA megosztás kulcsá”-nak a jelentősége, illetve az a helyi részvétel várható növekedése a közellátásban.

A fenti eredmények már a településselátás felelősségének mai rendszere mellett az egyes települések közszolgáltatási színvonalának nem kívánatos differenciálódásához vezethetnek. Ezt csak a csökkenő állami támogatások még következetesebb felhasználása előzheti meg, valamiféle nemzeti minimum meghatározása és központi finanszírozása esetleg egy célzott támogatási rendszer. A helyi rászorultságot a tényleges adópotenciál alapján kellene meghatározni. A helyi ellátórendszer szabályzásának felszabadításával kell a helyi ellátás konfliktusait feloldani. Ennek előfeltétele egyrészt az állami és önkormányzati támogatási rendszerek szektor semlegessége, illetve feltételeinek kiszámíthatósága; másrészt az, hogy a hatósági, ellenőrzési jogkörök azokon a szinteken legyenek definiálva, ahol a megfelelő rálátás és szankcionálás is biztosítható, illetve ahol a lakosság, a fogyasztók részvétele is biztosítható.

Budapest a jelenlegi területi kiterjedése mellett, az adott közigazgatási, finanszírozási és feladatellátási feltételek között egy bonyolult, sokszereplős rendszer. E feltételek azonban összességében biztosítják a város működőképességét, az intézmények megfelelő homogén színvonalát, legyen az Kőbányán, esetleg a Rózsadombon vagy éppen Pesthidegkúton. *Sokkal komolyabb veszély fenyegeti a kevesebb, homogénebb összetételű lakossággal rendelkező településeket, amelyeknek nagyobb arányú, rosszabb, kevésbé szilárd anyagi helyzetű népesség bevándorlását kell elszenvedniük, miközben nem rendelkeznek egy*

3. táblázat

A helyi közszolgáltatások ellátásának alternatív megoldásai általában

Az ellátás szintje	Hatókör (ellátás)	Szervezet formák	Értékelés
Települési ellátás	meghatározott kör ellátás egésze	polgármesteri hivatal önkormányz. intézm., cég Kiszereződés	Domináns szint, de csak a ténylegesen helyi feladatoknak kellene ide tartozni
Térségi ellátás	egy-egy feladat feladatok meghatározott köre a teljes helyi ellát.	önkéntes társulás Kötelező társulás térségi önkormányzat	Több területen működik, egyedi alkuk: nehézkes. Központi támogatások ösztönözhetik terjedését
Települési-területi önkormányzatoktól független ellátás	egy-egy feladat meghatározott kör	nem-terül.-telep.önk., <i>board</i> civil szervezetek, NGO-k profit-orient. társ. önkorm.tul. vegy.-magán	Néhány működik, települési feladatokat látnak el. Települési és térségi ellátást is végeznek.

egyes önkormányzatok által fenntartott, de más önkormányzat területére irányuló szolgáltatások esetében a szolgáltatások finanszírozásába és a fejlesztési stratégiájukba az összes érintett önkormányzatnak bele kell látania, és lehetőségének kell lenni arra, hogy bele is szólhasson, annak érdekében, hogy jogos elvárás-ként lehessen megfogalmazni velük szemben a költségekhez való arányos hozzájárulást. Mindamelllett, hogy a főváros közigazgatási szerkezete megbonthatatlan, illetve a szolgáltatások ellátásának lényegében változatlan formában kell fennmaradnia, a regionális önkormányzat megjelenésének a régió szintű „minimális szolgáltatási színvonal” és újraelosztás megjelenését is kell jelentenie. Ez fogja garantálni, hogy a mai, gyakorlatilag egy korábbi rendszer örökségéként fennmaradt paternalista, bizonyos mértékig az önkormányzatiság elvével szemben fenntartott fura egyensúly helyett, a mai kor igényeinek jobban megfelelő, a régió önkormányzata által nyíltan meghirdetett elveken alapuló, garantált színvonalú szolgáltatások rendszere alakuljon ki. E rendszer lehet a garanciája annak, hogy a város jobb módú lakosságának erősödő kiköltözése mellett se sodródhasson végveszélybe, és e rendszer mentheti meg a budapesti agglomeráció határán fekvő, távolabbi községeket is, amelyekbe már ma is szegényebb rétegek költöznek, és súlyos szociális teherrel kell szembenéznük.

Több példát tekintettünk át arra vonatkozóan, hogy miként alkalmazkodnak az önkormányzatok a kialakult viszonyokhoz. *A modellszámítások adatai tehát arra figyelmeztetnek, hogy az önkormányzatok ellentmondásos módon kezelik a szuburbanizációt: a térség önkormányzatai nem tekinthetőek egyértelműen sikeresnek. A fővárosban megkezdődtek olyan programok, mint a város-rehabilitá-*

ció, vagy a közlekedésszervezés programja, amelynek célja a belső városrészek forgalmának csillapítása³, ám ezek nem a felek együttműködésén alapulnak, hanem az egyéni károk minimalizálását és az egyéni haszon maximalizálását célozzák. Az önkormányzati attitűdök példázata a dolgozatban a 4-es metró esete, amely ha kimenne Budaörsre, számottevő forgalmat tarthatna vissza a városba áramlástól, és terelne át a tömegközlekedésbe, de egyúttal erősítené a főváros egyik potenciális kihívóját (gondoljunk Párizs és a La Défense esetére). A legtöbb esetben az a valószínűbb, hogy egy felületesen, a pénzügyi hatások ismerete nélkül meghozott intézkedéssorozattal, illetve sok esetben egy teljesen elhanyagolt kérdés nyomán kialakult helyzettel állunk szemben. A növekvő népesség vagy a főváros közelsége miatt megjelenő beruházások az esetleges lakossági ellenállás ellenére is költségvetési hozadéknak köszönhetően lehetővé teszi, hogy a növekvő kiadások alacsony adószint mellett is finanszírozhatóak legyenek. A problémák néhány év után jelentkeznek, amikor az alacsonyabb lakosságszámra tervezett infrastruktúra (iskolák, közművek stb.) már nem képes kiszolgálni a megnövekedett igényeket. Erre lehet példa a 2003 nyarán Telki és Budajenő között kirobbant polémia Budajenő elszennyeződött természetes vizéről. Maga Budajenő, mint szintén kiemelt vándorlási célpont, ugyanekkor közoktatási szerződés kötésére kényszerült Budakeszivel⁴, amely így befogadja általános iskolai diákjait.

Megállapításaink összefoglalása

A sokak által „mediterrán típusú”-nak is nevezett magyar önkormányzati rendszerben a települési jogok hosszabb távon is csorbíthatatlanok. A rendszer ma Magyarországon egy évtizedes működés után súlyos belső ellentmondások feszítik. Ennek ellenére olyan súlyosnak tekinthető konfliktusok sem okoznak benne kataklizmát, mint a tömeges népességvándorlást jelentő szuburbanizáció. E jelenség és a rendszer mélyebb (a jogi-közigazgatási, a feladat ellátási és a finanszírozási) rétegeinek megismerése arra hívja fel a figyelmet, hogy mindez csak azért lehetséges, mert továbbra is nagyon erős a központi kormányzat szerepe. Ez azonban nem maradhat fenn hosszabb távon, és az elvi jogi decentralizációt a pénzügyi reformoknak és a közszolgáltatások reformjának kell követnie. A közszolgáltatások esetében a differenciálatlan decentralizáció, míg a finanszírozásban a túlzott központi szerepvállalás hatásait kell kezelni. Amennyiben azonban a reformok nem megfelelő elővigyázatossággal mennek végbe, úgy a szolgáltatások ellátása veszélybe kerülhet. A feladatellátásnak differenciálnak kell lennie, növekednie kell benne a térségi jellegű ellátó szervezetek szerepének. Az lenne célszerű, ha a szabályozás a települések bevonásával regionális szinten történe, míg az ellátást közvetve vagy közvetlenül a települések kisebb-nagyobb térségi szerveződései látnák el. A társaságokban, ahol nem tiszt-

tán magántulajdonú cégek végzik az ellátást, minden érintett önkormányzatnak valamilyen képviselővel kell rendelkezni, a közbizalom érdekében, függetlenül a mai tulajdonviszonyoktól. A helyi feladatellátás reformja szabályozási, törvényi változtatásokat tesz szükségessé. Az egész rendszer meghatározó, harmadik elemének, a finanszírozásnak minél gyorsabban függetlenednie kell az éves központi költségvetési szükségletektől. Az önkormányzatok támogatásának új szabályozásakor világosan külön kell választani a központi kormány szerepvállalását a helyi feladatellátásban („nemzeti minimum”) és a kiegyenlítő támogatásokat. Lehetővé kell tenni, hogy nem-területi-települési önkormányzatok (board) alakulhassanak bizonyos szolgáltatások ellátására, és ezek is hozzájuthassanak az ellátottak után szektorsemleges módon járó támogatásokhoz.

Ma a pénzügyi rendszer az az elem, annak erős központosítottsága az, ami a szuburbanizáció hatásait féken tartja. Az önkormányzati rendszer beavatkozás nélkül is olyan irányba tart, ahol ez a hatás egyre gyengébb. Reformmal vagy anélkül, de mindenképpen szükség van a településhez kötődő ellátásfinanszírozás, valamint a mind általánosabbá váló, településhatárokon átnyúló lakossági életvitel hatásainak kezelésére. A regionális önkormányzat megjelenése a térségben megoldást jelenthet a vizsgált problémára. Az új rendszer kialakítása során ebben a térségben az ország más területeinél súlyosabb konfliktusokat kell majd kezelni, amit várhatóan a háromszintű közigazgatás oldhat meg. Ebből adódóan a Központi Régió önkormányzatának sokkal inkább ténylegesen a régió egészét érintő kérdésekkel (szabályozás, szolgáltatási hálózatok szervezése, térségi kiegyenlítés) kell foglalkoznia, ami éppen e térségben a leginkább elhanyagolt, és a leghatározottabb beavatkozást igénylő kérdés. A régió sikerességének kulcsa, hogy megfelelő jogi és pénzügyi eszközöket kapjon. Amennyiben ez megtörténik, garanciát kapunk arra, hogy a szuburbanizáció és az átnyúló szolgáltatások hatása továbbra se okozzon kataklizmákat a helyi feladatellátásban és annak finanszírozásában.

Új kutatási eredmények a dolgozat megírása óta

A dolgozatot filozófiai szinten a „kooperáció vagy verseny” dilemmája hatotta át. Ma is ez a meghatározó kérdés, és különösen a Budapesti térségben. A dolgozat lezárását követően eltelt mintegy három év távlatából úgy látom, hogy a dolgozat két nagyon súlyos gyakorlati gondra hívja fel a figyelmet. Az egyik a dolgozat szorosán vett tárgyát képezi, az FVT közigazgatási, közszolgáltatás-szervezési ellehetetlenülése, az hogy a hatályos szabályozás nincs tekintettel a valóságos folyamatokra. A dolgozat a probléma súlyát, lehetséges kimeneteleit empirikus eszközökkel szemlélte. A másik egyfajta háttér a dolgozatnak: a valódi önkormányzati autonómia hiánya, a jelenlegi rendszer paternalizmusa.

Újabb kutatásaim a közigazgatási rendszer és annak működése irányába fordultak. A dolgozat írásakor a „new public management” (pl. *Flynn*, 2002) által javasolt megoldási modellek adaptációjában gondolkoztam. Mára kialakult a modern közigazgatási elméletek mélyebb ismerete alapján egy alternatív közszolgáltatás szervezési modell lehetősége is felmerült. Ez a modell lényegében a közszolgáltatások funkcionális szintjeinek megfelelő kiterjedtségű és így a „lakosság közelség” és a „hatékony működtetés” kettős elvárásrendszerének optimális feloldását jelenthetik. A közszolgáltatásokkal kapcsolatos három alapfunkciót (szabályozás, finanszírozás, szolgáltatás) már a dolgozat is elkülöníti, tárgyalja. Az újabb megközelítésben a szolgáltatási funkció, egyébként széles körben alkalmazott továbbbontásával kerestem a megoldást az FVT feltárt problémájára. Ennek megfelelően egy stratégia, egy ellátásszervezési, egy operatív (ellátási) és egy ellenőrzési területi-funkcionális szintet lehet megkülönböztetni. A dolgozat szemlélete szerint e paradigma rendszerbe helyezve az operatív szinttel foglalkozott behatóbban, de a stratégiai funkcionális szint, amely szinte teljesen hiányzik a mai ellátórendszerből és az ellátásszervezési, valamint az ellenőrzési szintek, megerősítése, egyfajta érdekegyeztetési szerepkörrel kiegészítve jelenthetnének egyfajta alternatív megoldást a jelenlegi helyzetben. A stratégiai szint helye egyértelműen a közigazgatási középszint, de az ellátásszervezés, illetve az ellenőrzési funkció megjelenhet a középszint mellett a települési társulásokban is. Ezt az egyes közszolgáltatások jellegétől és a helyi sajátosságoktól kell függővé tenni.

Végül a dolgozat azzal zárul, hogy a Budapesti térség esetében háromszintű önkormányzat jelenthet megoldást. Egy nem régiben lezárult kutatásom keretében azonban, amely a Közép-magyarországi régió közösségi szférája feltérképezését végezte el felmerül egy az 1990-es évtized elején Szegvári Péter kutatócsoportja által a köztudatba emelt megoldás, a city-konceptió felfrissítése, adaptálása, amely a város jelenlegi közigazgatásának újragondolása mellett szükségtelenné teheti a köztes szintet.

Jegyzetek

- 1) Az összes agglomerációs telekkínálati potenciál így is 50%-kal meghaladja a budapestit: vö. Budapesti Agglomeráció Rendezési Terve. Vizsgálat.
- 2) Az alkalmazott módszer kiválasztása a vizsgált probléma és a rendelkezésre álló adatok és azok természete alapján történt meg. A kutatóknak e téren nem volt mozgásteret, mivel nincs olyan mutatószám, amely egyedül meghatározza a szuburbanizáció, a lakossági mozgások és a költségvetések kapcsolatát, valamint, azért mert ez a kapcsolat nem írható le általános módon, hanem minden egyes tétel esetében egyedi döntésre van szükség.

- 3) Ezek olyan szabályozási elemek, amelyeket sokszor nyilvánosan meg sem hirdetnek, és nem hoznak összefüggésbe a szuburbanizáció jelenségével. A politikusi interjúk során azonban mindkét oldalon megjelentek.
- 4) Budakeszi Képviselőtestülete 193/2003. (VII. 16.) számú határozata.

Irodalom

- Barta, Gy. – Beluszky, P. 1999: Előzetes megyjegyzések a nagyvárosok és agglomerációjuk kapcsolatáról. Barta, Gy. – Beluszky, P.: *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. MTA RKK, Budapest, pp. 11–26.
- Beluszky, P. – Sikos T., T. 1982: *Magyarország falutípusai*. MTA FKI, Budapest.
- Bennett, Robert J., 1998: Local Government in Postsocialist Cities. Enyedi, Gy. (ed.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, pp. 35–54.
- Berg, L. van den – Drewett, R – Klaassen, Leo H. – Rossi, A. – Vijverberg, Cornelis H.T. 1982: *Urban Europe vol I.: A Study of Growth and Decline*. Pergamon Press, Oxford.
- BM IDEA 2003: *A regionális intézményrendszer kiépítése, A Közigazgatási Szolgáltatások Korszerűsítési Programja*. Vitaanyag. Belügyminisztérium.
- Cséfalvay, Z. 1994: *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Ikva, Budapest.
- Enyedi, Gy. 1992: Urbanization in East Central Europe, Social Process and Societal Responses in State Socialist System. *Urban Studies* 6., pp. 869–880.
- Flynn, N. 2002: *Public Sector Management*. 4. kiadás. FT Prentice Hall,
- Gyáni, G. 1993: Urbanizáció Budapest árnyékában. *Rubicon* 32–33., pp. 48–52.
- Hankiss, E. 1985: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. 3. kiadás, Magvető, Budapest.
- Horváth M., T. 2002: *A helyi közszolgáltatások szervezése*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Illés, I. 1994: Az önkormányzatok finanszírozása, gazdálkodásuk hatékonysági kérdései. Csefkó F. (szerk.): *Tér és közigazgatás*. MTA RKK – Magyar Közigazgatási Intézet, pp. 103–129.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. 1998: Class, Ethnicity and Urban Restructuring in Postcommunist Hungary. Enyedi, Gy. (ed.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 67–86.
- Lados, M. 1998: *Future Perspectives for Local Government Finance in Hungary*. MTA RKK, Pécs.
- Pálné Kovács, I. 1999: *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Pálné Kovács, I. 2001: Hatáskör (hatalom)-megosztás szintek és szektorok között Magyarországon. Csefkó, F. (szerk.): *A magyar önkormányzati rendszer továbbfejlesztése*. Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulása, Budapest, pp. 9–33.
- Perger, É. 2003: *A főváros és "környéke" régióként való értelmezése, a "központi" régió problémája*. BM IDEA.
- Rechnitzer, J. 1985 (szerk.): *Vonzáskörzetek – agglomerációk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Tosics, I. 1998 (témafelelős): *Szuburbanizációs tendenciák és településfejlesztési stratégiák Budapesten és agglomerációjában*. Városkutatás Kft., Budapest.
- Várfalvi, I. 2001: Az önkormányzati pénzügyi-finanszírozási rendszer átalakítási lehetőségei. Csefkó, F. (szerk.): *A magyar önkormányzati rendszer továbbfejlesztése*. Magyar Önkormányzati Szövetségek Társulása, Budapest, pp. 180–200.
- Vigvári, A. 2002: *Közpénzügyek, önkormányzati pénzügyek*. KJK-Kerszöv, Budapest.

THE INCONSISTENCE OF THE URBAN STRUCTURE AND THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION – THE EXAMPLE OF SUBURBANISATION IN THE REGION OF BUDAPEST

Róbert Kovács

Suburbanisation is the product of similar decisions made on a large scale by many individuals and families. These decisions, however, trigger an avalanche: the urban structure, public and private service networks, and, finally also, public administration and its financing have to be changed. The process appears different from the point of view of these individuals and of the networks and systems. This study attempts to summarise the knowledge accumulated in many disciplines and to apply a comprehensive regional approach to address a seemingly simple issue.

The theories which we call historic in our paper describe the development of the urban system, the growth of inner cities and the environment of the city (together the Functional Urban Region or FUR) as the history of the changing focuses of development. In this context suburbanisation appears as a stage when the conurbation develops faster than the city itself. In another theoretical framework the phenomenon must be perceived as the distribution of functions in urban space. In this respect administrative boundaries have no significance, although this is the context in which the third important notion of the study (in addition to suburbanisation and FUR), the spill-over effect is provision of services beyond the administrative boundaries. Whilst we know little about the growing ring around the other cities in Hungary, on the basis of the socio-demographic indicators we can say that the population moving to the Budapest conurbation comes from social groups which are more dynamic and have a higher income and a better financial situation than the other groups. Many identify the notion of suburbanisation with the migration of the (upper) middle class out of the city. Whilst at the turn of the 19th-20th century it was mostly the lower social groups which moved to the conurbation, at the end of the 20th century we witness a more complex process.

With the figures obtained from the survey I proved that the people living in the conurbation, and especially those who have moved out of the city, share their life: a large percentage work in the capital and use the public services there. For these people the administrative boundaries are no more than an abstract legal concept, but can have a significant impact on local authorities which perform their duties within these bounda-

ries. The 1990 Local Government Reform made from the local authorities the central element of local public administration. They carry out local public services using their own resources and central grants. The current system of local public service provision does not address the suburbanisation kinds of relatively complicated social phenomena and there are no established ways of dealing with problems involving more than one town or village. In theory, local authorities finance services given to outsiders who pay taxes in another community all at the expense of their own residents. Many think the “Wild-East” circumstances of the Central East-European transition will result in an American urban development model: the revenues of the city would continually decrease whilst the social burdens would continually increase, depending on local government financing and the lifestyle of the people moving out of the city, this scenario would result in the poorer urban population providing for the more well-to-do citizens of the conurbation. This hypothesis was expressed most emphatically by János Ladányi and Iván Szelényi (1998). The present dissertation can be considered as an attempt either to prove or disprove these hypotheses. I would like to identify the size of the loss of the Budapest Metropolitan local authorities and the size of the gain of Pest County’s local authorities due to the migration of population from the city to the conurbation – whether it is at all true that the capital is the loser and Pest County the winner in the process of suburbanisation. Whilst the aim of this present study is to examine only a certain part of the whole tendency, it is still a major task, considering the creation of a new micro-simulation budget model. The concepts of experts about the local government system and the actual suburbanisation process are somewhat contradictory. If the hypothesis about suffocating Budapest were true, the loss in population of 114 thousand inhabitants and the total of half million people moving in and out should already have made its impact felt, and so what I wished to know was what could be discovered about the interaction of these migration processes and the system of public administration, finance, finally what can be expected as an effect of these migration processes on the transformation of the system of public administration.

In the case of local public administration I have extracted three important factors (the legal system, finance and the local fulfilling of responsibilities). These factors can produce different or even contradictory effects. The current system of local government in Hungary gives broad scope to the idea of subsidiarity: the local authorities were given the task of performing the local tasks. I would like to highlight three contradictions in the current system of local government which are sources of fundamental problems and which can even cast doubt on the genuine nature of the democratic transition: the obsession with having a local authority in each town and village, the structure of local public financing and the regulations concerning local services. They show how the system of public administration in Hungary is affected by the practice, habits and desires of the years before the transition, and, until we can rid ourselves of these local authorities remain dependent on central government.

There are three serious consequences of the axiom of one local authority for each town and village: the weakness of the intermediate level, the fact that each local authority performs the same functions irrespective of their size and of the means available to them, and (thirdly) financial paternalism. In the case of certain services (e.g. secondary schools) the local authorities can decide if they wish to provide these them-

selves or if they wish to transfer them to the county. Villages can hardly cope with challenges of providing local public services, they are overburdened. Financing these is also difficult since certain public services often can be provided in villages only at a higher price per capita. In the end, the cost of these public services that have to be provided in every town and village is not paid by those who have easier access to them, but by the whole population of the country. The 1052/1999 Government Decree provided for the revision of the functions of towns and villages and for an inquiry into the opportunities to strengthen the provision of services for entire cities, towns and regions. Although in 2002 the concept of an "effective level of local government" still seems to be the target of the battles. Reaching a political compromise, however, is essential to obtain the minimum two-thirds majority in Parliament to change the law. When a decentralised, democratic system of institutions is largely financed from central sources, it limits the autonomy of local authorities: this suggests that the central government know better how to spend the money, the users of the services do not experience financial limits and it is more difficult to determine direct responsibility. This type of local government system is tantamount to a form of paternalism.

The 1990s brought with them a decrease in the range of functions which central government assumes, and, at the same time, these functions became more targeted. This is what Robert Bennett (*Bennett, 1999*) and other experts term the "post-welfare state". The state gradually withdraws from the economy and social welfare systems and also from local government financing. On this basis a system of provisions with several participants would have to be formed, in which the local authority would be only one of the service providers. This, of course, should mean greater participation by the consumers in the financing of the public services which they use and a clear, targeted system of grants based on explicit principles. The funds allocated from the central budget and similar sources provide incentives for the priorities of the central budget to be accepted and to decrease inequalities among different towns and villages. Wider local autonomy is limited by the norms prescribed by central regulations concerning the provision of services. These norms, however, are not aimed at reaching a kind of national minimum; often their goal is to keep the funds allocated to a certain sector within the sector. If we look beneath the surface, we find privatisation, which means a decrease in responsibilities, institutions which are transformed into companies and so removed from the budget, contracting out and other means to acquire extra funding in addition to local revenues which are increasing in real value terms but which cannot make up for the lost central resources. The decline in revenue does not significantly differ from the shrinkage of the entire public sector; nor from the rate at which the state is withdrawing from social redistribution.

Budapest has rather more freedom in matters of finance, the financing of provisions and developments than Pest County or the other counties, yet it still cannot realise larger projects against the will of central government or even without its support - which shows the limits of its autonomy.

The model showed what we already knew, namely that, in relation to the budgetary impacts of this suburbanisation process, in the narrow sense the conurbation is the winner, whilst the capital is loses. Moreover, the model also showed that by the end of the 1990s, the gain at county level could not compensate for the loss of the city and

there was a net loss at regional level. The main cause of this is that the local authorities fail to devise a suitable strategy and they do not cooperate in order to lessen the negative and strengthen the positive impacts. Another, cause is that capacities have doubled. Under-used public services are being decreased slowly in the capital owing to the high political risks, whilst new service capacities are introduced in the conurbation under growing pressure from the people, partly with their participation. The only reason why our results are not even more dramatic may be that the support given for the tasks performed by the local authority is increasingly attached to the number of people actually using the services than to the size of the population. This much reduces the consequences of the inflexibility of the fragmented local government system, but it does not compensate for the deficit in central funding. This has to be covered in every case by the local authority. The significance of factors such as where, in fact, the public services are used lies behind the calculation of the impact on incomes of people moving out. This impact is strengthened by other factors such as the significance of the proportion of Personal Income Tax.

The lack of resources in the city, or in the towns or villages of the conurbation can cause problems in the operation of public services or in their development. It is out of the question for the inhabitants of the conurbation to contribute to its operation and development although they use the city to an extent that approaches that of the inhabitants of the capital. Instead the facilities already existing in the capital are re-created in the conurbation wherever possible, since every town or village should have its full range of facilities to be considered a healthy, fully mature community – and so that the voters would re-elect the local politicians. In this way the conurbation is also not a clear winner in this process. It often becomes a source of conflict which the political leadership of these communities is unable to handle, expecting help from outside rather than from the local population. The problems of local taxation are, therefore, more acute in the conurbation than elsewhere in the country.

The above results in total – in the present system of responsibility for local services – can lead to an undesirable differentiation in the quality of public services in different communities, and such a process can only be prevented if the declining government subsidies are used more effectively. This can take the form of defining some national minimum and financing this from central resources or a targeted system of subsidies, which concentrates the government funds on those areas where there are no adequate local resources. The results of the study also show that, where services are provided locally, the conflicts of local provision need to be solved by giving the system more freedom. This, however, makes it necessary to give some basis to the (local and central) financing and subsidising systems which is totally neutral in relation to the different sectors and also to lay down the conditions of territorial and social compensation. It is also essential to define the powers of the authorities and the supervision and the levels where it can be ensured that they can have an adequate overall view of the situation, can impose sanctions if necessary and where the participation of the population and consumers can also be ensured.

Budapest's is a complicated system of public administration, financing and responsibilities. These conditions in total, however, ensure that the city can function and the institutions work to a suitable standard. There is a much greater danger threatening

those smaller towns and villages with a more homogeneous population, which have to cope with the influx of a larger population with less stable financial situation; these do not have the security of a larger redistribution system - as have the metropolitan districts (such as villages in the southern and south-eastern sector of the conurbation and in its immediate neighbourhood). A regional government should definitely play a role in addressing the problems of the region. Éva Perger, who comes to similar conclusions when analysing the problems of public administration in the conurbation in her recommendations to the IDEA team of the Ministry of the Interior [P.É. 2003.], prepared three scenarios for organising public administration. They concern the decision-making mechanism much more than the system of service-provision and the system of public administration in general, but they do relate to a very important issue which has become the focus of increasingly fierce debate: the existence, the size - of a Budapest region and, indirectly, the common or separate future of Budapest and Pest County. On the basis of the research described in the dissertation I have to say that I strongly disagree that the future of the region and the 2.5–3 million people living there should be decided by calculating how we could receive the maximum amount of subsidies in the European framework rather than by considering the functional abilities of the region. Without a comprehensive level of planning for the whole region, for example, competition will remain in areas where it is not desirable. In my dissertation I dismissed the reality of another problem also raised in this work, namely, a change in the Budapest public administration system. In Hungary, and in the world in general, changes are the result of small steps, and, ultimately, they are the results of spontaneous processes (based on many different intentions), and radical changes are only seldom realised. The transformation of the Budapest public administration system was not likely before accession to the EU, at a time when creating regions in the public administration has become an issue.

With the shared lifestyle of the population (the given territorial structure of community and public services and the economy), the Budapest region can be regarded as a “functional urban region” in the original meaning of the term, and the reform of the local services is a much more acute issue in this region. This makes the issue of the provision and organisation of public services and duties more acute than anywhere else: the definition of the different financing, supervising, regional planning and other competencies. It is important that only those services should remain directly under the local authority where this is the most effective level for providing these services. In the case of services maintained by certain local authorities but targeted at the area of other local authorities, all concerned should be informed about the financing of the services and their development strategies, and they should have the opportunity to influence the related decisions if they are expected to contribute proportionately to the costs. It is true that the public administration system of the capital cannot be transformed and the provision of the services should continue in practically the same form, and it is also true that the setting-up of a regional local authority should mean the introduction of a “minimum service standard” and redistribution at the level of the region. This will guarantee that, instead of the present, strange, paternalistic balance, which is essentially the inheritance from a previous system, a new system will be formed which conforms more to the requirements of the modern age and is based on principles clearly declared

by the government of the region with guaranteed standards. This system will guarantee that the poorer residents of the city will not lose out. Such a system could save the villages situated on the borders of the conurbation, somewhat further from Budapest.

The data of the model calculations warn us that the authorities which have a contradictory attitude towards suburbanisation in dealing with the financial aspects of the examined segment cannot be considered successful. In the capital certain programmes, such as the urban rehabilitation programme, have been launched. Another example is the transport organisation programme, whose aim is to reduce transport in the inner city. These programmes, however, are not based on the cooperation of the parties but are aimed at decreasing individual losses and increasing individual gain. If these were decisions resulting from a professionally well-established policy which compensates the slight loss suffered due to the migration of the population in other areas, then the decisions of the local authorities would be understandable. It is much more probable, however, that this situation came about as a result of a series of measures made superficially, without understanding the financial impacts, which in many cases were totally ignored. The new developments which take place because of the growing population and the vicinity of the capital (filling stations, hypermarkets, etc.) make possible to finance increased expenditure keeping local taxes at a low level. The problems will come when human and wired infrastructure (schools, public utilities, etc.) designed to cater for a smaller population cannot meet the increased demand.

In the new regulations on the financing of local government the role of central government has to be clearly defined in terms of the local provision of services (a “national minimum”) and the relevant grants. It should be made possible to create non-territorial authorities or boards to perform certain services and for them to receive the sector-independent grants according to the number of people they provide services for. At present the financial system and its strongly centralised character compensate for the impacts of suburbanisation. Either with or without reforms there is a clear need to address the contradictions of financing services restricted to individual towns or villages and of the way of life which crosses boundaries between different towns or villages. The establishment of regional governments can provide a solution to the problem at hand. The local authorities of the Central Region will have to concentrate more on the issues actually concerning the whole of the region (regulations, organising the service network, regional compensation), the issues that are the most pressing here and require the most direct intervention. The key to the success of the region is that it should receive necessary legal and financial instruments. If this happens the suburbanisation and the services which transcend borders will not bring about future disasters in the local provision of services and in their financing.

In the 3 years following the completion of this study I become more familiar with local service provision and I think that, when planning such in FUR, we should take into consideration its functional elements. The study itself distinguishes among legal, financial and delivery issues, but, in the latter case this can be separated by a strategic, organisational, operational and a control function. These last functional levels are more appropriate for territorial units where they can be effective whilst taking into account the principle of subsidiarity.

LÁSZLÓ MÁRIA

Született: Kótaj, 1946

Iskolák:

Fényes Elek Közgazdasági
Technikum, Budapest.

1970 MKKE Ipar Kar, Ipar szak,
közgazdász

1978 MKKE, elméleti szak-
közgazdász

1978 Marx Károly Közgazdaság-
tudományi Egyetem, egyetemi
doktor

1998 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahelyek:

1970–1972 Pécsi Hőerőmű Vállalat, elemző közgazdász

1972– Pécsi Tanárképző Főiskola, illetve jogutódja a Janus Pannonius
Tudományegyetem, majd Pécsi Tudományegyetem

1972–1978. Marxizmus, majd Társadalomtudományi Tanszék

1978– JPTE Társadalomtudományi tanszék, 1988-tól Földrajzi Intézet

1991–1995 MTA RKK DTI

1999– PTE Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék, később Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tan-
szék, egyetemi docens

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Magyar Földrajzi Társaság

MTA Köztisztületi Tag

MTA PAB Regionális Tudományi Bizottság

Munkájáért kapott elismerések:
2003 Széchenyi István ösztöndíj

Tíz legfontosabb publikáció

- László, M. 1989: A termelőszféra szerepe a területi–települési folyamatokban. Lengyel, Zs. (szerk.): *Elosztás és jövedelmek Magyarországon*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest, pp. 205–221
- László, M. 1992: Önkormányzatok és jövedelemelosztás. Csefkó, F. (szerk.): *Helyi Társadalom–Gazdaság–Politika. Tanulmányok az önkormányzatokról*. Pécs, pp. 88–104.
- László, M. 1993: Az önkormányzatok feladatai és a finanszírozás. Csefkó, F. – Pálné Kovács, I.(szerk.): *Tények és vélemények a helyi önkormányzatokról*. MTA RKK Pécs, pp. 213–217.
- László, M. 1993: Önkormányzatok és a központosított újraelosztás. *Comitatus* 7/8., pp. 126–130.
- Pálné Kovács, I. – László, M. 1993: Önkormányzati önállóság és a közigazdasági feltételrendszer. *Társadalomkutatás* 4., pp. 86–101.
- László, M. 1994: A megyei önkormányzatok gazdálkodásának tapasztalatai a költségvetés tükrében. Agg, Z. – Pálné Kovács, I. (szerk.): *A rendszerváltás és a megyék*. Comitatus, Veszprém, pp. 141–148.
- László, M. 1998: A gazdasági szervezetek szerepe a közösségi fejlesztések finanszírozásában. *Tér és Társadalom* 1–2., pp. 39–59.
- László, M.– Pirisi, G. 2005: Önkormányzatok gazdálkodás és a településfejlesztés Tolna megyében. Pap, N. (szerk.): *Terület- és településfejlesztés Tolna megyében*. Babits Kiadó, Szekszárd, pp. 269–305.
- László, M. – Magay, M. 2005: A terület- és településfejlesztés szervezeti és intézményi rendszere. Pap, N. (szerk.): *Terület- és településfejlesztés I*. Alexandra Kiadó, Pécs , pp. 27–69.

16. AZ ÖNKORMÁNYZATOK GAZDASÁGI ESZKÖZRENDSZERE

László Mária

A kutatás indoka, célja, kutatási hipotézisek

A gazdaság – település viszonyában bekövetkezett változások jól tükrözték a centralizációból a decentralizáció irányába történő elmozdulást és a tervezettségből a piacgazdaságba való átmenet sajátosságait. A szakirodalom feldolgozása és az empirikus kutatások alapján elsősorban a települések önálló gazdálkodásának és forrásbővítési lehetőségeinek vizsgálata állt a középpontban.

A tanulmány a település – gazdaság – közigazgatás viszonyrendszerében vizsgálta az önkormányzatok gazdasági eszközszerét, a települések mozgásterének, önálló gazdálkodásának és forrásainak alakulását empirikus módszerekkel és az elméleti elemzés igényével. A kutatás során megkülönböztetett figyelmet fordítottam a helyi kapcsolatrendszerek, a helyi gazdálkodó szervezetek és a településirányítás kapcsolatrendszerére, valamint a költségvetés szerkezetére gyakorolt hatások elemzésére. A települések gazdálkodásának elemzésével elsősorban azokhoz a hazai társadalomtudományi kutatásokhoz kapcsolódtam, melyek a helyi közösség, helyi hatalom, helyi gazdálkodás vizsgálatával foglalkoztak. Azokat a kapcsolatrendszereket vizsgáltam, melyek a települések külső/felső és belső kapcsolatait a gazdaság, gazdálkodás és főként a helyi költségvetés szempontjából érintik. A kutatás során igyekeztem az elmélet és a gyakorlat problémáit egy komplexebb település-gazdaságtani szemlélettel és nem szűk fiskális elemzéssel feltárni, melynek során a kutatási eredmény a sajátos fogalomrendszer és módszertan területére is kiterjedt. A tanulmányba szervesen illeszkedtek a településszintű gazdálkodás makrogazdasági és regionális dimenziói is.

A tanulmányban elemzésre került a gazdaság – település – közigazgatás viszonyrendszere a gazdasági szemlélet változásának tükrében. A tanácsrendszer idején a települések gazdálkodásával és a helyi költségvetéssel kapcsolatos kérdések csak a központi költségvetés elosztási problémájaként kerültek elemzésre, vagyis a téma főként elosztási és szociálpolitikai kérdésként volt jelen a kutatásokban. A decentralizálás és demokratizálás folyamatában a közigazgatási szintek kapcsolatrendszereiből adódó sajátosságok kerültek a gazdálkodás szempontjából is előtérbe, középpontba állítva a települési szintet, vagyis az önkor-

mányzati önállóság és forrásszabályozás kérdéseit. Mindezek a kérdések már szoros összefüggésben állnak a koordinációs mechanizmusok arányaival, a gazdasági cselekvés motivációival, a közjavak-magánjavak, kollektív javak-piaci javak finanszírozásának a problémáival, vagyis a különböző szinteket érintően az állam hatalom-, feladat- és forráselosztásának kérdéseivel. A téma ezáltal is érinti a piac és állam viszonyát, az állam gazdasági szerepvállalását, a gazdaság és politika viszonyát is, vagyis helyi szinten a helyi hatalom kérdéseit.

A tanulmány disszertációból átveszi az önkormányzati gazdálkodás nemzetközi modelljeinek elemzését, kiemelten kezelve a hazai változások miatt az állam és önkormányzatok viszonyát (1. táblázat).

1. táblázat

Önkormányzati gazdasági modellek

Megnevezés	Önkormányzatok		
	Klientista	Gazdaságfejlesztő	Jóléti
Típusországok	Franciaország Olaszország Spanyolország	USA Kanada Ausztrália	Németország Nagy-Britannia Skandináv államok
Irányítás	Központosító, centralizált, helyi kezdeményezés támogatásával	Decentralizált Piaci	Centralizált, állami garanciális szerepvállalással
Helyi közösség szerepe	Aktív	Meghatározó	Elfogadó
Szolgáltatásszervezés alapelve	Méltányosság	Hatékonyság	Szociális elkötelezettség
Helyi forrásfüggőség	Részleges	Meghatározó	Alacsony, minimális
Állami pénzeszközök	Pántlikázottak	Általános támogatás	Feladatfinanszírozás
Forráselosztás sajátossága	Szubjektív, egyedi mérlegelése	Nyereség és tulajdoni részesedés	Erősen normatív jellegű
Fejlesztési források	Központi támogatások	Innovációorientált, helyi gazdaságfejlesztési programokban való részvétel	Állami gondoskodás, pántlikázott fejlesztési eszközök
Önkormányzatoktól elvárás az állam részéről	A fontos szolgáltatások biztosítása	Államtól független vállalkozói magatartás	Helyi szolgáltatások minél magasabb színvonalon történő biztosítása

Megnevezés	Önkormányzatok		
	Klientista	Gazdaságfejlesztő	Jóléti
Forrásszerzés	Kijárással központtól	Helyi gazdaságból területhasznosítás telekforgalom helyi aktivitás és költség-takarékosságból	Központosított elosztás kevés helyi aktivitás mellett
Önkormányzati menedzsment	Kijáró	Innovatív	Kis mozgástérben – szervező
Helyi gazdasággal kapcsolat	Közepes	Erős	Laza
Önkormányzati magatartás	Keresletösztönző	Kínálatösztönző Kínálatorientált	Keresletorientált
Helyi gazdaságpolitika	Költségvetési politika	Monetáris gazdaságpolitika	Költségvetési politika

Forrás: László, 1997.

Az önkormányzati gazdálkodás tipizálása főbb szempontrendszerének összefoglalása az állam és önkormányzat viszonya, az állami támogatás módja és a központi költségvetés funkciója, az önkormányzati tevékenység és a gazdasági alap, a gazdálkodás korszerűsítésének ösztönzése, a gazdasági koordináció és az önkormányzati autonómia szempontjából történt (2. táblázat).

Mindezek során választ kerestünk arra, hogy az eltérő modellek, típusok szerint az önkormányzatok gazdasági eszköztrendszerének melyek a főbb sajátosságai, milyen eltérések mutathatók ki a gazdasági alapok és a helyi érdekelttség illetve a forrásfeltárás, valamint a helyi kapcsolatrendszerek folyamatában.

A kutatás hipotéziseit elsősorban az önkormányzati rendszerre való áttérés, az önkormányzatiság szempontjából fogalmaztuk meg. Ennek lényege, hogy a közjogi önállóság nem biztosítja automatikusan, nem teremti meg az önálló gazdálkodás lehetőségeit, sőt gazdasági kényszerhelyzetekben még a belső források mobilizálását is gátolhatja.

A helyi kapcsolatrendszerek alakulása és a költségvetés szerkezete jelentős eltéréseket mutat a különböző típusú és méretű településeknél a normatív támogatások ellenére is.

A piaccgazdaságra való áttérés és a decentralizáció folyamata, valamint a szabályozórendszer a települések együttműködési készsége terén az önállóság és a be- illetve elzárkózás sajátos viszonyrendszerében az önkormányzati feladatellátás túlzottan költségigényes megoldásait teremtette meg. Az, hogy nem választott modellt a törvényalkotó, a központi költségvetéstől való függőséget

fenntartotta, tovább terhelve az államháztartást és ezzel a szükségesnél is több szubjektív és politikai elemet vitt a gazdálkodásba.

2. táblázat

Az önkormányzati gazdálkodás tipizálása

A tipizálás fő szempontja	Gazdálkodási modellek/típusok	A gazdasági eszközrendszer (modellek/típusok szerinti) különbözőségének alapja
Állam–önkormányzat viszonya	– klientista – gazdaságfejlesztő – jóléti	Állami támogatás – saját forrás aránya
Állami támogatás módja, a központi költségvetés funkciója	– kiadásorientált – bevétel (forrás) orientált	Helyi források feltárásához kapcsolódó érdekelttség és az állami támogatás célja
A tevékenység jellege és gazdasági alapja	– szolgáltató – vállalkozó	Költségvetés és a vagyongazdálkodás viszonya
A gazdálkodás korszerűsítésének kényszere, ösztönzője	– diffúzív – innovatív	A külső (településen kívüli) és a belső források aránya (munkaerő, tőke stb.)
A koordináció, a kapcsolatrendszerek és a csere, elosztás	– tranzaktív – disztributív	Az elosztás/újraelosztás és a kölcsönösségi viszonyok aránya
Önkormányzati autonómia	– relatív autonómia – kölcsönhatásos modell – ügynökségi – vegyes	Központi és a helyi költségvetési források aránya

Forrás: László, 1996. Kézirat OTKA 7047 „Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszere.”

Az önkormányzati gazdálkodás hazai történeti elemzése a tanácsrendszertől az önkormányzatokig feltárta a közjogi és közgazdasági feltételrendszer kapcsolatának összefüggéseit, elemezte és értékelte a helyi szereplők motivációit a decentralizáció folyamatában a bevételi források alakulása, a kiadási szerkezet sajátosságainak tükrében.

A kutatás eredménye, hogy a költségvetési beszámolók és a mérlegadatok segítségével feltárta az önkormányzati gazdálkodás neuralgikus pontjait, megjelölte a továbbfejlesztés főbb területeit és irányait. Feltárássra kerültek azok az elmentmondások, melyek a kiterjedt közjogi, politikai szabadság és a korlátozott, felülről determinált gazdasági eszközrendszer között húzódtak, kényszerpályára

helyezve a települműködtetés mellett a helyi fejlesztéseket is, háttérbe szorítva a költségtakarékosság, méretgazdaságosság, hatékonyság és a helyi sajátosságok érvényesülését.

A kutatás módszere, a vizsgálat leírása

A kutatás a szakirodalom feldolgozása, a statisztikai adatok elemzése, valamint az interjúk tapasztalatainak feldolgozása és a településszintű mérlegadatok, beszámolók elemzése segítségével történt. A dolgozatban az empirikus kutatások tapasztalatainak általánosítására, összegzésére, elméleti következtetések megfogalmazására vállalkoztam, mintegy összegzését adva az 1970-es évektől folytatott kutatásaimnak és tapasztalataimnak, melyeket a hazai, főként a Baranya megyei településeken szereztem.

Az 1970-es évek végén, az 1980-es évek elején – több országos kutatáshoz kapcsolódva az MTA RKK DTI-ben – foglalkoztunk komplex településszintű vizsgálatokkal, különböző típusú és méretű, különböző funkciót betöltő településeken. Az 1980-as évek második felében kutatásaink kapcsolódtak azokhoz az országos kutatásokhoz, több hazai társadalomtudományi műhelyben végzett vizsgálatokhoz, melyek az állami gazdasági feladatok megosztásának folyamatát, az állam – piac viszonyát vizsgálták és a területi és települési sajátosságok feltárására törekedtek. Jól érzékelhetővé vált, hogy a szándékok és célok ellenére a területi és települési különbségek növekedtek, a regionális politika bármelyik szakaszát is vizsgáljuk, nem érte el célját.

Az 1990. évi helyi önkormányzatokról szóló törvény elfogadásának kezdetétől az 1990-es évek változásait elemző kutatások keretében az önkormányzatok megalakulása után közvetlenül ismételt interjúkat készítettem több, különböző méretű és típusú Baranya megyei településeken. Az interjúk, esettanulmányok készítése gyakorlatilag folyamatos volt, (napjainkban is tart). Ezeket az információkat egészítették ki az önkormányzatok és intézményeik költségvetési mérlegadatainak, beszámolóinak és a törvényi szabályozás változásainak elemzései.

A munkát segítette az 1993–1996 között OTKA támogatásban részesülő „Az önkormányzatok gazdasági eszközzrendszere” című kutatás témavezetése, melynek keretében az 1990-től megkezdett empirikus felmérések folyamatossága is biztosított volt és a korábbi időszak alatt, a tanácsrendszerben szerzett tapasztalatok hasznosítására is lehetőséget adott. Az elméleti és empirikus kutatások hasznosulhattak azokban a terület- és településfejlesztéssel foglalkozó munkákban – települési, kistérségi, megyei és regionális komplex és ágazati fejlesztési koncepciók és elemzések készítésénél, melyeket az MTA RKK és a PTE TTK Földrajzi Intézet keretében, természetesen team munkában végeztünk.

A kutatásom és így a disszertáció is interdiszciplináris jellegű, érinti a közgazdaságtan makro- és mikrogazdasági kérdéseit (munka- és finanszírozásmegosztás, államháztartás, költségvetési gazdálkodás, stb.) a jogtudományok (közigazgatás, államelmélet, közigazgatás-történet, stb.), a politológia és a szociológia (helyi hatalom, hatalommegosztás, költségvetési szociológia, helyi közösség, stb.), a földrajztudomány és a területi-települési/regionális tudományok kérdéseit és eredményeit, elméleti és gyakorlati problémáit.

Már az 1990. évi önkormányzati törvény elfogadásakor látható volt, hogy Magyarországon még nem jött létre az önkormányzatiság gazdasági eszköztudománya. A forrásallokáció folyamatait jelentős mértékben befolyásolta, hogy a területi és települési különbségek az ország gazdasági fejlettsége által indokolt szintnél nagyobbak. Ez a központi és a külső forrás iránti elvárásokat, a centralizáció továbbélését erősíti a településszinteken egy olyan időszakban, amikor a cél a helyi erőforrások feltárása és a helyi önállóság fokozása lenne. A kutatás is igazolta, hogy nem igazán tisztázódott a szabályozás és a törvényalkotás folyamatában az állam szerepe, kötelezettségvállalása, a finanszírozás és feladatmegosztás kérdése. Valójában nem sikerült társadalmi konszenzusra jutni a közjavarok-magánjavak, kollektív javak-piaci javak viszonyát, az önkormányzatok és a piac szerepét, funkcióit és az államháztartás kérdéseit illetően sem, de nyitott maradt közigazgatási és önkormányzati szintek és azok viszonyával kapcsolatos kérdések jelentős része is (kistérségek, megyék, régiók kérdései).

Az önkormányzati bevételorientált gazdálkodás sajátosságait vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az önkormányzati szférában a makromeghatározottság érvényesül erőteljesebben, melynek hatásai gyengítik a bevételorientált önkormányzati gazdálkodás helyi forrásfeltáró, forrásallokáló funkcióit és nem ösztönzik kellő mértékben a hatékonyságot sem.

A dolgozat védeése óta eltelt időszakban a kutatás tovább folytatódott, melynek lehetőségét az OTKA A terület- és településfejlesztés önkormányzati kérdései társadalomföldrajzi megközelítésben című kutatási támogatás is biztosította és jelenleg is biztosítja (T 46634).

A kutatás folyamata is bizonyította, hogy az elosztás rendszere és a forrásallokáció mechanizmusa a mai napig nem képes áttörni a centralizáció intézményesített rendszerét, nem garantálja a központi költségvetéstől önállóan működő és gazdálkodási önállóságát mindenképpen bizonyítani kényszerülő önkormányzatoknak a kötelező feladataik ellátásához szükséges pénzügyi forrásokat sem. A központosított újraelosztás mértéke és aránya nemcsak azért sérti az önkormányzati önállóságot, mert csökkenti az önkormányzatok bevételi érdekelttségét, hanem ezáltal rontja a helyi gazdasági aktivitást az önkormányzati szférára és a többi gazdasági szereplőre, így a helyi lakosság vonatkozásában is.

Az önkormányzati gazdálkodás elemzése során feltárt sajátosságok, neuralgikus pontok rávilágítottak mindazon problémákra, melyek az államháztartási

reform kérdései, hiszen az önkormányzatok gazdálkodása az államháztartás része. A piacgazdaságra való áttérés és a decentralizálás, demokratizálás során továbbra is fennmaradt a redisztribúció magas aránya, erős maradt az önkormányzatok központi költségvetéstől való függősége. Az elemzéseink rávilágítottak arra, hogy nem igazán vált meghatározóvá a saját bevétel és bevételi érdekelttség. A települési önkormányzatok költségvetése elsősorban a működést szolgálta, a fejlesztés, felújítás és karbantartás is elmaradt a szükséges és kívánt mértéktől. A térségi kapcsolatok finanszírozásának konfliktusai nem a kooperatív magatartást ösztönözték, hanem a települések befelé fordulását eredményezték. A bevételi források döntően külső tényezőktől és gazdasági kényszerektől, valamint a központi szervek prioritásaitól függően alakultak és nem a helyi szint forrásfeltáró tevékenységétől függtek, ezáltal a helyi igények és a helyi sajátosságok is háttérbe szorultak. Az önkormányzati szférában a bázisszemlélet és a korábbi költségvetési szemlélet továbbélése miatt a költségelemzés és a teljesítménymérés nem vált jellemzővé, melynek következtében a gazdasági-gazdaságossági követelmények is háttérbe szorultak. Megállapítást nyert, hogy a központosított jövedelemhányad valójában nincs arányban a közösségi fogyasztás, a közjavakkal kapcsolatos igények kielégítésével sem nemzetgazdasági, sem településszinten. Ennek konfliktusait növeli, hogy a támogatási rendszer alkalmazott mechanizmusai mellett is nőtték a területi és települési különbségek, nem működik egy méltányos, de ugyanakkor hatékony kiegyenlítési rendszer. Valójában a településszinten nem jött létre egy helyi közös érdekeltségen alapuló, a település és gazdasága közötti érdekazonosságon nyugvó forrásallokáció. A helyi adópolitika alakítását is inkább a gazdasági kényszerdöntések és nem a helyi gazdaságpolitika motiválta, a relatíve magas központi adóterhek miatt az önkormányzatok, de az állam is szociálpolitikai elemeket visznek a helyi adók rendszerébe.

Az önkormányzati gazdálkodás tipizálása, modellezése, kategóriarendszerének összefoglalása egy új indikátorrendszert is biztosít a helyi gazdaság és helyi hatalom viszonyrendszerének elemzéséhez. A disszertáció eredménye az elméleti modellek szempontrendszerének kidolgozása, a gazdaság és település viszonyának, valamint a településfinanszírozás hatásainak bemutatása, a helyi kapcsolatrendszerekben található összefüggések feltárása és megjelenítése táblázatos formában, mely a téma további kutatásához, elemzéséhez és oktatásához is új kategóriarendszert alkotott.

Az önkormányzati gazdálkodást, a települések és ezáltal a helyi önkormányzatok szerepét és az érdekelttségi viszonyokat jelentősen befolyásolta a gazdasági szemlélet változása, mely a térbeli döntéseknél az ágazatcentrikus szemléletet a településcentrikus, térségi szemlélet irányába mozdította (3. táblázat).

3. táblázat

A térbeli döntéseket befolyásoló tényezők és a gazdasági szemlélet jellemzői

A térbeli döntéseket befolyásoló tényezők megnevezése	Gazdasági szemlélet	
	Ágazatcentrikus „jelenorientált”	Településcentrikus „jövőorientált”
Meghatározó erőforrások	Természeti erőforrások	Emberi erőforrások
Kiemelt ágazat	Ipar	Szolgáltatások
Környezeti szemlélet	Ökonómiai, technológiai	Szociális, ökológiai
Munkahely–lakóhely viszonya	Munkahely elsődleges	Lakóhely felértékelődik
Fogyasztás sajátossága	Tömegfogyasztás	Egyéni, individuális fogy.
Gazdasági döntések időhorizontja	Rövidtávú és középtávú	Hosszú távú
Gazdasági jelentőségű idő	Munkaidő	Munkaidő és szabadidő
Települések szerepe	Passzív befogadó	Aktív, kezdeményező
Verseny	Gazdálkodó szervezetek közötti	Települések közötti
Ember gazdasági funkciója	Munkavállaló, munkaerő	Fogyasztó lakópolgár (állampolgár)
Piacszabályozás	Keresletoldali	Kínálatoldali

Forrás: László, 1997.

Összefoglalás, következtetések

Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszerének továbbfejlesztése nagymértékben érinti az államháztartási reform kérdéseit, hiszen gazdálkodásuk az államháztartás része. A továbbfejlesztés ösztönzi, hogy az autonómiával rendelkező önkormányzatok a döntés, az irányítás és gazdálkodás során olyan erőforrásokat tárjanak fel és mozgósítsanak, úgy alkalmazkodjanak a helyi viszonyokhoz és sajátosságokhoz, amelyet egy felülről vezérelt, hierarchikus, uniformizált irányítás és gazdálkodás nem tud megvalósítani. A kutatás során elemzett költségvetési kapcsolatok és a költségvetés forrásszerkezetének feltárt sajátosságai alapján láthatóvá vált, hogy a működés finanszírozása felé történő forrásátrendeződés, valamint ennek következményei már a bevételorientált költségvetési gazdálkodás alapjait is sértik, növelve az önkormányzatok központi függőségét.

A költségvetés kiadási szerkezetében pedig egyre inkább tetten érhető a rövid távú gazdasági szemlélet. A gazdálkodás problémáit sajátosan érintik a területi és települési különbségek, melyek kezelésének hatékony mechanizmusai szintén hiányoznak.

Az önkormányzatok költségvetéseinek területi statisztikai összehasonlítása és a Baranya megyében településtípusonkénti és településméretük szerint elvégzett költségvetés-elemzés alapján az önkormányzati gazdálkodás- és eszközzrendszer, valamint a településszerkezet összefüggései is feltárára kerültek. Megállapíthatjuk, hogy a törvényekben megfogalmazott települési egyenlőség, a településhierarchia megszüntetése a gyakorlatban eltérő esélyeket jelent a különböző típusú és méretű települések csoportjainál a forráshoz jutást, a forrás-szerkezetet és ezen keresztül a gazdálkodási önállóságot illetően is.

A disszertációban összegzésre kerültek azok a sajátosságok, melyeket a településszerkezettel összefüggésben tapasztalhattunk. Ezek közül néhány jellemző:

- Az önkormányzatok költségvetési bevételeiből a vizsgált Baranya megye településeinek részesedése mindenütt kisebb a bevételi források fő típusait tekintve, mint a népességen belüli aránya. A kutatás későbbi folytatása is igazolta, hogy a településszerkezet jelentősen befolyásolja a forrásallokációt, melynek következménye, hogy végül azok a települések és térségek nem jutnak támogatáshoz, melyek a leginkább rászorultak.
- Az aprófalvas megyében az önkormányzati szféra gazdasági jelentősége a költségvetési bevétel szempontjából kisebb, mint a többi megyében.
- A településszerkezettel leginkább kapcsolatban álló bevételi források: a helyi adók, a felhalmozási és tőkejellegű bevételek, a hitelek és rövid lejáratú értékpapírok, valamint a költségvetési támogatás.
- Az egy főre jutó helyi adók differenciálódása szoros összefüggésben áll a lakosság jövedelemszerzési lehetőségeivel, ahol is a községek, azon belül is a kistelepülések vannak hátrányban e bevételi forrás nagyságát és arányát tekintve. Azt is megállapíthatjuk, hogy e településkörben érinti a helyi adó kivetése a lakosság legszélesebb körét.
- A településnagyság és településtípus meghatározó a felhalmozási és tőkejellegű bevételek aránya és nagysága szempontjából, ahol szintén a községek vannak kedvezőtlenebb helyzetben, mivel nem rendelkeznek olyan vagyonnal, mely jövedelmet hozna a települések számára.
- A települések gazdálkodási önállóságában is nagy különbségek vannak. A sajátos működési bevételek alapvetően államtól függő bevételi források, ahol is az átengedett központi adók jelentik e bevételi források többségét. Ezek a források a községekben, de még inkább a kisközségekben meghatározó szerepet játszanak, jelentős, mintegy 90% körüli aránnyal determinálják a helyi költségvetést.

- Sem az állami támogatások (pl. normatíva), sem az önkormányzatok pénzeszközátadásai (pl. intézményfenntartáshoz) nem veszik figyelembe a feladatellátás tényleges költségeit. Az elosztás és újraelosztás népességarányos, nem veszi figyelembe azt, hogy a feladatok költségei nem népességarányosan alakulnak, sőt az igénybevétel is inkább a népesség összetételével és nem annak nagyságával kapcsolatos.
- A helyi költségvetési szervek beruházásai – főként a kommunális beruházások – leginkább meghatározóak az aprófalvas, az elmaradott térségekben, illetve ezen térségek településeinél, bár a beruházások pozitív hatásai a gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatás szempontjából a várakozásoktól lényegesen elmaradtak. (Hasonló probléma a válságtérségbe sorolt megyék településeinél is tapasztalható).
- Nem megoldott a térségi finanszírozás, illetve a térségi funkciókat ellátó települések finanszírozása, mely probléma jól érzékelhető az intézményi működési bevételek eltérő arányaiban is. Mindezek leginkább a kisvárosokat érintik negatívan.
- A legkisebb és legelmaradottabb települések az elosztási mechanizmus következtében a saját források hiánya miatt gyakran háttérbe szorultak, a forráselosztásból kiestek, illetve gyakran a pályázati feltételeknek sem feleltek meg. Mindez érintette még a céltámogatásokat is, holott éppen ezen településcsoport az, ahol az alapvető szükségletek kielégítésének helyi igénye egybeesett a céltámogatások központi prioritásaival a legkisebb és legelmaradottabb településeknél. Igaz, ezen körben nagyobb arányú a működésképtelen önkormányzatok támogatása.
- A kiadási szerkezetet elemezve a személyi juttatások és az ellátottak pénzbeni juttatásai azok a tételek, ahol a megye településeinek részesedése a népességaránynál magasabb, mely utal a az intézmények és a szétaprózott közigazgatás fenntartásának bérigényére, relatíve magasabb fajlagos költségigényességére, de a kistelepülések szociális problémáira is.
- A költségvetési szerkezet és ezen belül a pénzeszköz-átadások és átvételek tükrözik a települések társulási hajlandóságát, éppúgy, mint a helyi kapcsolatok hiányát. A pénzeszközátadásokon belül a működési célú pénzeszközátadás államháztartáson kívülre a meghatározó, mely kevésbé mozgósító és ösztönző, mint a fejlesztési, felhalmozási célú pénzeszközátadás, mely főként alacsony arányú.
- A helyi kapcsolatrendszer alakulása, mely a forrásfeltárás és a többletforrások szempontjából is lényeges, szintén differenciálja a településeket, mely mögött már sajátosan megjelenik a helyi közösség összetartó ereje és aktivitása is.

A kutatás folytatása során tapasztalhattuk, hogy az önkormányzati rendszeren belül történő változások egyik jelentős változása a települések közötti kap-

csolatrendszerek bővítésében ment végbe. Ez a fejlődés együtt járt egy bizonyos fokú szervezeti sokszínűséggel, de ugyanakkor áttekinthetetlenné is váltak a települések térségi kapcsolatai. Napjainkra fő kérdéssé vált a települési önkormányzatok feladatellátásának hatékonysága, a méretgazdaságosság és a kapacitáskihasználtság és ezen keresztül a térségi feladatellátás, a települések térségi együttműködése. A költségvetési szerkezetet elemezve statisztikai adatok és interjúk segítségével országosan és a Dél-Dunántúl településein is, tapasztalhattuk, hogy a törvényekben megfogalmazott egyenlőség, a településhierarchia megszüntetése a gyakorlatban a pozitív diszkrimináció ellenére is eltérő esélyeket jelent a települések számára a különböző típusú és méretű településeknél a forráshoz jutást, a forrásszerkezetet illetően, de még inkább a gazdálkodás önállósága és a fejlesztési lehetőségek szempontjából. Mára már az is látszik, hogy a támogatások legjobb esetben is a működés stagnálását eredményezték, melyek sok esetben fékeztek is az együttműködési készséget és a térségi integrációt.

Az önkormányzatok gazdálkodását a kistérségek viszonyában is elemeztük, bár az önkormányzati szabályozás mechanizmusa és az együttműködés módja, illetve annak ösztönzése nem igazán vetette fel az eddigiekben az ilyen irányú elemzések szükségességét. A szabályozás változása és az újabb szervezeti keretek, a többcélú kistérségi társulás adta lehetőségek, a pénzügyi ösztönzők alkalmazása az együttműködés újabb lehetőségeit és formáit teremti meg. Mindezek mellett is megállapíthatjuk, hogy a meglévő települési önkormányzati és intézményi struktúra érdekérvényesítő ereje ma is erős, gyakran háttérbe is szorítja a változtatások kényszerét, de az innovációt, az új megoldások keresését is, még az alkalmazott pénzügyi ösztönzők ellenében is.

A disszertációban az önkormányzati gazdálkodás neuralgikus pontjai alapján összefoglalásra kerültek az önkormányzati gazdálkodás továbbfejlesztésének fő területei és lehetséges irányai, valamint a további kutatási feladatokra vonatkozó javaslatok. A kutatás folytatása során is kiemelt kérdésként vizsgáltam az önkormányzatok településen belüli és települések közötti kapcsolatrendszerét, az önkormányzati gazdálkodás, valamint a terület- és településfejlesztés önkormányzati kérdéseit társadalomföldrajzi megközelítésben. A PhD fokozatszerzés óta a téma kutatása területileg is bővült, ahogy ezt a publikációk is tükrözik. Megállapíthatjuk, hogy a szándékok és célkitűzések ellenére sem csökkentek a területi és a települési különbségek, melyhez jelentős mértékben hozzájárultak az önkormányzati gazdálkodásban rejlő problémák is.

A költségvetési bevételek növekedése szempontjából az állami preferenciák, illetve a pozitív diszkrimináció miatt a községek bevételi forrásai gyorsabban növekedtek, ugyanakkor egyre drágábbá vált a feladatok finanszírozása. A településtípusok viszonyában ez azt jelenti, hogy ahol nagyobb volt a növekedés, ott a kiadások reálértékének megőrzését inkább közelítette a költségvetés. Ugyanakkor a magyar önkormányzati szféra összességében reálérték-vesztést

szenvedett el. Azok a települések és térségek mutatnak ma is kedvezőbb képet a forrásszerzést illetően, amelyek felismerték a térségi összefogásban rejlő lehetőségeket és pályázati forrásokhoz így nagyobb arányban tudtak hozzájutni. A területfejlesztés forrásainak decentralizálása, a kistérségi együttműködés és annak pénzügyi eszközökkel történő ösztönzése, bár hozott változásokat, de nem érintették, vagy csak kevésbé az intézményi struktúrát, a szolgáltatások színvonalát és a finanszírozás átalakítását. A kutatás során természetesen tudtuk, hogy a kérdések jelentős része nem gazdasági kérdés, de minden feladatvállalásnak és a feladatok közötti prioritásoknak vannak gazdasági kihatásai.

Az önkormányzati gazdálkodás terén az önkormányzatok a működési kiadások finanszírozási problémái és a saját bevételek korlátozott lehetőségei miatt egyre több probléma előtt állnak. Ugyanakkor azzal számolni kell, hogy a lakosság számához és az adott korcsoporthoz viszonyított (ma már túlméretezettnek is nevezhető) intézményhálózat és a nem megfelelő kihasználtság a minőséget is érintik a közszolgáltatások terén, melyek korlátozzák a választási lehetőségeket az önkormányzatok és a helyi szereplők szempontjából egyaránt és ezek az esélykülönbségek növekedéséhez is vezetnek. A települések éppen a forrásszerzésért folytatott harcban felismerték a térségi integráció szükségességét, azt, hogy a stagnálásból való elmozduláshoz térségi együttműködésre van szükség.

A disszertáció megírása óta eltelt időszak alatt az önkormányzati szférában történtek ugyan változások, de éppen az államháztartási reform elmaradása elhúzódása miatt a disszertáció megállapításai ma is helytállóak

Az önkormányzatok gazdasági eszközrendszerének alakulását, a terület- és településfejlesztés kérdéseit vizsgálva kutatásaink alapján elmondható, hogy a szolgáltatásszervezés és az intézményi kihasználtság vonatkozásában, a feladatellátás lehetséges alternatíváinak feltárásában történtek előrelépések, elsősorban a lakossági igények színvonalasabb, hatékonyabb kielégítése céljából. Mindezen kedvező folyamatok mellett – a többcélú kistérségi társulási megállapodások dokumentumainak elemzése során megállapíthattuk, hogy a helyi sajátosságok és helyi igények illetve az ezekre adott válaszok ezekben a megállapodásokban sem tükröződnek. A társulási megállapodások mind szerkezetükben, mind tartalmukban szinte azonosak. A megállapodások konkrét tartalma tükrözi a közigazgatás és önkormányzatiság bizonytalanságait, de még inkább a feladatellátás finanszírozásának neuralgikus pontjait. Ezek a megállapodások nem érintenek konkrét intézményeket, szervezeteket, inkább a már meglévő együttműködések és a potenciális távlati lehetőségeket tükrözik. Még nem került felismerésre a települések többségében, hogy egy más típusú szolgáltatásszervezés milyen előnyöket jelenthet számukra, csak azt érzékelik, hogy miről kell lemondaniuk. Ezért tapasztalható, hogy minden település, (nagyobb városokban településrész is), függetlenül anyagi helyzetétől és az intézményei kihasználtsá-

gától, de még a szolgáltatás minőségétől is, védi a meglévő intézményeit és a helyben igénybe vehető szolgáltatásait, ami több szempontból is érthető és magyarázható. A kistérségi megállapodásokban az intézményi és szolgáltatásszervezési vonatkozásokat a települések és a kistérségek igyekeztek kikerülni és nem kerestek ezekre megoldásokat.

A kutatás során azt is megállapíthattuk, hogy az eddigi törvényi szabályozás a változások mellett éppen a finanszírozás terén hagyja a nagyobb bizonytalanságot, kitéve az önkormányzatokat és a társulásaikat is a bizonytalanságnak azáltal, hogy jelenleg sem biztosítottak a finanszírozás garanciális és stabil feltételeit a kötelező feladatok ellátása esetében sem, vagyis nem célszerű a pályázati bizonytalanságokat bevinni a feladatellátás folyamatos, garantált és stabil, biztonságos rendszerébe.

THE ECONOMIC CONTROLLING SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENTS

Mária László

Motives, objectives and hypothesis of the dissertation

Changes in the relationship between the economy and settlements showed clearly the shift from centralism to decentralisation and the characteristics of the transition from the planned to the market economy. Based on a review of the specialised literature and the results of empirical investigation detailed in our analysis, we focus on settlement management and its possibilities of increasing resources.

In the relationship between settlements, the economy and public administration the economic controlling system of local authorities, the development of their scope of action, their self-management and resources were examined by using empirical methods and theoretical analysis. In the course of the research we paid particular attention to the analysis of local relations, to the relationship between local economic organisations and settlement administration and the role they play in the budget structure. Our analysis of settlement management accorded with the research carried out by Hungarian social scientists examining local societies, local power and local economy. We examined those relationships that affect the external/upper and internal relations of settlements from the point of view of the economy, their management and, particularly, from that of local budget. In the course of the research our purpose was to point out theoretical and practical problems adopting a more complex approach to settlement management instead of a limited fiscal analysis, and so the results of our research relate to the special terminology and also to the methods. The macroeconomic and regional dimensions of settlement management were also incorporated in the dissertation.

In our dissertation we provide an interpretation of the international models of settlement management, as well as their classification, considering the relationship be-

tween the state and the local government, the forms of state grants and the functions of the central budget, the activities of local government and economic funds, the stimulation of economic modernisation and also economic co-ordination and the autonomy of local authorities.

The hypotheses of the research were motivated first of all by the transition to the local government system. The essence of local governance is that legal independence does not automatically guarantee the conditions of self-management and neither does it create them; it can even hinder the mobilisation of internal sources under the pressure of economic circumstances. With respect to the development of local relations and the budget structure, settlements of different types and sizes show significant differences in spite of normative state grants. The transition to the market economy, the process of decentralisation and the controlling system created extremely expensive solutions for local government tasks affected by the initiatives of settlement cooperation within the peculiar interrelations of independence and refusals to cooperate. The fact that no model was chosen by the legislature preserved dependence on the central budget and increased its burdens. Hence, more subjective and political elements became involved in financial management than should have been necessary.

An historical analysis of the economy of the Hungarian system of local government, starting from the period of the council system, revealed the connection between legal and economic conditions by examining and evaluating the motivation of local actors in the decentralisation process in the light of income sources and the expenditure structure. As a result of our research we pointed out the key problem issues of local government management – using public expenditure reports and balance sheet data – and indicated the main fields and directions for further development. We pointed out the contradictions that lie between the extensive legal and political independence and the limited economic means determined from above, which places settlement management and local development on a forced path, thus pushing savings, economies of scale, effectiveness and local characteristics into the background.

Research methods, description of the analyses

The research was carried out by reviewing the specialised literature, analysing statistical data and experience gained from interviews, as well as by analysing balance sheet data and reports from the settlements. In the dissertation we summarised the results of this empirical research and set out theoretical conclusions summing up the investigations carried out by us in Hungarian settlements, especially in Baranya County, since the 1970s. In the Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Science in Southern Transdanubia, partnering other Hungarian research in the field, we carried out complex studies of settlements of different types, size and function at the end of the 1970s and at the beginning of the 1980s. In the second half of the 1980s, characterised by an increasing need for decentralisation and democratisation, our research accorded with those national investigations and the research undertaken by several Hungarian social science workshops and examined the distribution of the economic tasks of the state, the relationship between state and market and which were aimed at exploring regional and settlement characteristics. It was evident that, in spite of all the good inten-

tions and worthy objectives, the differences among regions and settlements were increasing and regional policy was not achieving its goals, no matter which period was examined.

After the passing of the Local Government Act in 1990 and the constitution of local authorities, within the framework of a research project addressing the changes which took place in the 1990s, we held interviews in several settlements of Baranya – again of different types and size. The interviews and case studies were continuous (and go on today also), and the information obtained was complemented by analyses of the balance sheet data and the reports of the institutions and local authorities, as well as by the changes in legislation.

Our work was facilitated by the fact that we conducted a research programme entitled “The Financial Resources of Local Authorities” sponsored by the National Scientific Research Fund between 1993–1996, which ensured the continuity of empirical investigation and made possible the utilisation of experiences obtained in the socialist period of the council system. The results of the theoretical and empirical research were applied during the elaboration of complex and sectoral development plans for settlements, micro-regions, counties and regions conducted by a team in the Regional Research Centre of the Hungarian Academy of Science in South-Transdanubia and in the Institute of Geography of the Faculty of Sciences of the University of Pécs. Our research and dissertation, in fact, has an interdisciplinary character, addresses micro- and macro-economic questions (the division of labour and finance, state budget, public finance), questions of jurisprudence (public administration, theory of the state, history of public administration), those of political science and sociology (local power, division of power, sociology of public finance, local society, etc.) deals with the theoretical and practical problems of geography and regional science and also makes use of their results.

When the Hungarian Local Government Act was passed in 1990 it could already be seen that economic resources for local governance had not been created. Resource allocation was greatly influenced by the fact that differences between regions and settlements were greater than might have been expected in relation to the country’s level of economic development. This increased the need for central and external resources and the retention of centralism in the settlements in a period when their goal should have been the search for local resources, so increasing independence. Our research confirmed that the role and obligations of the state, questions of finance and the division of responsibilities in the controlling and legislation process were not clarified. No societal consensus was reached in connection with the relationship between public and private assets, between collective and market assets, the role and function of local authorities and those of the market; neither was it reached regarding central budget issues. The levels of public administration and local authorities, as well as the relationship between, them also remained open questions, (questions relating to micro-regions, counties, regions). Analysing the characteristics of the income-oriented finance of local authorities we came to the conclusion that, in the case of local authorities, macro-economic elements were the most important and weakened those functions of local authorities which were directed towards exploiting and allocating local resources. Consequently, they did not contribute to the required efficiency. In the period since we were awarded the PhD de-

gree, we have continued our research within the framework of the research programme T 026654 “Local Government Questions of Region and Settlement Development from the aspect of Social Geography” sponsored by the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) between 2000–2003 and 2004–2007. The research also established that the distribution system and the mechanisms of resource allocation have not been able to break with the institutionalised system of centralisation; they do not guarantee the necessary financial resources to those local authorities which work independently of the central budget and are obliged to demonstrate their economic independence. The proportion of centralised redistribution is detrimental to local government independence, since it reduces the motivation of local authorities to look for sources of income and hinders local economic activity in the governmental sphere and by other economic actors also.

The classification and modelling of local government finance and summarising its categories provide a new system of indicators for the examination of the relationship between local economy and local power. The results of our research include the elaboration of the criteria of theoretical models, the description of the relationship between the settlement and the economy, the recognition of the impacts of settlement finance, the exploration of the connections among local relations and their presentation in tables. In this way a new system of categories was created for the further research, examination and teaching of the subject.

Conclusions

The further development of the economic means of local authorities is closely connected with the reforms of state finance, as local government finance is an essential part of this. Further development will stimulate local authorities with autonomy to explore and mobilise resources and to adapt to local conditions and characteristics in the process of administration, financing and decision-making, which could not be done by hierarchic, uniform governance and finance from above. On the basis of the characteristics of the structure of budget resources, we demonstrated how it could be established that the restructuring of resources in order to finance running costs – and the consequences – prejudiced the principles of income-oriented finance, so increasing the dependence of local authorities on the central budget. Furthermore, in the expenditure structure, a short-term economic approach is evident. The problems of finance are affected by regional and settlement differences, and the effective mechanisms of their treatment are also absent.

Territorial comparisons of the budget statistics of local authorities and the budget analyses of the settlements of Baranya County (according to settlement size and type) revealed the relationship between the financial means of the local government and settlement structure. We established that the equal opportunities of settlements and the abolition of a settlement hierarchy, determined by law, in practice meant different opportunities for acquiring resources, for their structure and, therefore, for economic independence also, all of which depended on the size and type of the settlement.

In the dissertation we summarised the characteristics found in connection with settlement structure. Some of the peculiarities are:

- Regarding main income sources, all the settlements of Baranya County that we examined receive a smaller share of local government finance than their share of the national population.
- In a county with small settlements, the economic weight of local government from the point of view of local income is lower than in the other counties.
- The sources of income which are mostly related to settlement structure are: local taxes, income from reserves and capital, credits and short-term securities and support from the central budget.
- The differentiation of local taxes per capita is closely related to the income potential of the population; villages – including tiny settlements – in a disadvantageous position in respect of the volume and proportion of this resource. It was also observed that the imposition of local taxes affects the widest circles of population in these settlements.
- The size and type of the settlement are decisive from the point of view of the volume and proportion of reserves and of income from capital where villages are also disadvantaged due to their lack of the assets which would produce income for the settlement.
- There are also great differences regarding the economic independence of settlements. The special incomes ensuring local government finance are mainly from state budgetary sources, the majority being transfers from central taxes. These resources play a decisive role in villages, and especially in the small ones, where they amount to 90% of the whole, so determining the local budget in its entirety
- Neither normative state grants nor transfers by local authorities (e.g. for the maintenance of institutions) take into account the real costs of the services. Distribution and redistribution is carried out according to the share of the population, ignoring the fact that running costs do not correspond to population size and that needs are more closely connected to population structure than to its size.
- Investments by local public institutions, especially those carried out in public service utilities, are the most characteristic in backward regions with small villages, although the positive effects of these investments on economic development fell short of expectations. (Similar problems are observed in the case of counties that belong to “backward regions in crisis”.)
- Regional financing and the financing of settlements with functions of regional centres are unresolved. This problem is also to be seen in the different levels of income produced by institutions. These circumstances mostly have a negative effect on small towns.
- Due to the mechanism of redistribution and to the lack of “own resources”, the smallest and most backward settlements were often pushed into the background, ignored in terms of income distribution and often did not fulfil the conditions of applications. This was also true of targeted grants although this was precisely in those settlements where the local claim to satisfy basic needs coincided with the priorities of targeted grants. It is also true that, among these settlements, there is

a greater proportion of local authorities incapable of self-management which receive state subsidy.

- Examining expenditure structures, we found that individual subsidies and the financial support given to the needy are those items where the proportion of settlements in a county exceeds its share of population. This fact shows the income level needed to maintain the institutions and the fragmented public administration, its relatively high expenses, and, at the same time, it also points to the social problems of small settlements as well.
- The expenditure structure, and, within it, the transfer of financial resources, reflect the willingness of settlements to create partnerships, or the lack of local relations. Within resource transfer, the transfer of funds to cover running costs is typical, which is less of an incentive to mobilise than transfers for reserves – which feature only as a very low percentage.
- The development of local relations, which is important from the point of view of actively looking for resources, also produces differentiation among settlements and indicates the cohesion force and the activity of local society.

On the basis of the key issues of local government management, the dissertation summarises the main fields and directions of the further development of local government finance and also recommendations for further research. During the course of the research we gave high priority to the examination of the interrelations of local authorities within and between settlements, to local government finance and to public issues of regional and settlement development from the standpoint of social geography. After obtaining the PhD degree we extended our research to more regions – as is shown in our list of publications. The continuation of our research was supported by the National Scientific Research Fund (OTKA) with the grant number (T46634) which helped to carry out further research into the subject in two research programmes. It can be asserted that, notwithstanding all good intentions and aims, regional and settlement differences have not decreased, something which is, in great part, due to problems of local government finance. From the point of view of the increase in budget income – due to state priorities and positive discrimination – the income resources of settlements grew faster, but, in parallel, running costs also increased. In relation to settlement types, this means that, where there was a greater increase, the budget came closer to the real level of expenditure. Nevertheless, in real terms Hungarian local authorities suffered losses. Currently those settlements and regions are in a better condition in terms of acquiring resources which understood the advantages of regional partnerships and so were allocated greater resources through their applications. Today it is clear that grants result in the stagnation of functions at the most, often hindering regional cooperation and integration.

Decentralisation of resources for regional development, partnership between micro-regions and the encouragement of this by financial means have evoked some changes but did not affect significantly the institutional structure, the quality of services and the restructuring of finance. In the course of our research we were aware that the greater part of the problems was not an economic one but that all the functions and their priorities involve economic consequences. In the field of finance, local authorities have to face more and more problems due to financial problems of running costs and the limited

potential for local income. At the same time we have to take into account that the institutional network (today regarded as disproportionate) and its inadequate exploitation in relation to population size and to certain age groups have an effect on the quality of public services, limiting the possibilities of choice both from the standpoint of local authority and also of local actors and that they infer increasing differences in opportunity. In the struggle for resources settlements have understood the need for regional integration to emerge from stagnation.

MARTON ISTVÁN

Született: Keszthely, 1976

Iskolák:

Vajda János Gimnázium, Keszthely
Kaposvári Egyetem, Állattudományi
Kar, gazdasági agrármérnök
2006 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahely:

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Gazdaság- és Vi-
dékpolitikai tanszék

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Magyar Regionális Tudományi Társaság

Tíz legfontosabb publikáció

- Marton, I. – Sarudi, Cs. – Budvig, A 2002: A termálturizmus a szezonhosszabbítás
szolgálatában. *Georgikon Napok konferencia. Konferencia kiadvány.* Keszthely, p.
108.
Marton, I. – Nyáriné Budvig, A. – Sarudi, Cs. (2003): Fejlettségbeli különbségek a

- Balaton régió part menti és háttértelepülései között. *Georgikon Napok. Új stratégiák az agrárgazdaságban. EU csatlakozás*. Keszthely, p. 175.
- Marton, I. – Czuppon, V. – Kovács, B. 2004: Some kind of differences in Somogy county (for example of lake Balaton). *IX. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok – Versenyképesség és jövedelmezőség a többfunkciós mezőgazdaságban*. Gyöngyös, pp. 189–194.
- Marton, I. 2004: Az Uniós csatlakozás hatása a magyar regionális politikára. *Ma és Holnap*. 2., pp. 15–16.
- Marton, I. – Czuppon, V. 2005: Regional analysis of the Balaton Region. *Földrajzi Tudományok a Pécsi Doktori Iskolából*, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet. Agora Kiadó. Pécs, pp. 99–114.
- Marton, I. 2005: Complex statistical analysis of settlements on the example of Balaton Region. *European Scientific Conference of Ph.D. Students Mendel University of Agriculture and Forestry in Brno*. Faculty of Business and Economics, Brno. November 2005.
- Marton, I. 2005: A Balaton Vízyűjtőjén folyó mezőgazdasági termelés hatása a tó környezeti állapotára. *Gazdálkodás*. 2., pp. 72–78.
- Marton, I. 2005: A Balaton régió településszintű turisztikai és gazdasági elemzése. Glück, R. – Lux, G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. I. kötet*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 354–364.
- Marton, I. 2006: Települések fejlettségének komplex statisztikai elemzése a Balaton régió példáján. *Területi Statisztika*. 3., pp. 255–263.
- Marton, I. 2006: A Balaton régió fejlettségét meghatározó változóknak és a települési szakemberek véleményének összehasonlító elemzése. *Tér és Társadalom* 3–4., pp. 159–171.

17. A BALATON TÉRSÉG KOMPLEX GAZDASÁGI ÉS TURISZTIKAI ELEMZÉSE

Marton István

A kutatás előzményei, célkitűzések

A fejlett és fejletlen területek jelenléte a gazdasági térben, a társadalom és gazdaság térbeli tagolódása mindinkább előtérbe került az elmúlt évtizedekben. A jelentős regionális változások világszerte, így természetesen hazánkban is, területileg élesen megjelenő társadalmi és gazdasági különbségek átrétegződését, felerősödését hozták magukkal. A területi fejlődés egyenetlenségei folytán jelentős különbségek alakultak ki nemcsak a régiók között, de a régiókon belül is. Az Európai Unió csatlakozásunkkal ezeknek az (inter- és intraregionális) különbségeknek a csökkentésére felhasználható központi fejlesztési forrásaink a többszörösére növekedtek, ugyanakkor ezeknek a forrásoknak a hatékony felhasználásához pontos, regionális fejlettséget mérő vizsgálatokra van szükség.

A Balaton régió elemzésekor számos olyan speciális, csak erre a területre jellemző sajátosságot kell figyelembe venni, amelyek alapvetően meghatározzák a vizsgálatok jellegét és eredményeit. A Balaton régió települései között a régió belüli (intraregionális) fejlettségbeli különbségek markánsan jelentkeznek, aminek egyik legfőbb oka a térség vezető iparágának, a turizmusnak a területi koncentrációja. A partközeli települések térbeli elhelyezkedésükből adódóan jelentős fejlettségbeli előnyre tettek szert a régió további településeihez képest, ezért a regionális átlagot oly mértékben „felhúzzák” a fejlett települések mutatói, hogy a fejletlen települések sokszor az országos átlagot jelentősen alulmúló mutatói, a regionális szintű vizsgálatokban rejtve maradnak.

Véleményem szerint árnyalhatjuk a területi vizsgálatok eredményeit, amennyiben együtt vizsgáljuk a térségi szereplők által szolgáltatott információkat és a Balaton régió településeinek statisztikai elemzéséből származó adatokat. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a helyi szereplők fejlesztési prioritási sorrendje és a meglévő statisztikailag mérhető adottságok milyen összhangban állnak egymással.

A kutatás során alkalmazott módszer

Komplex Fejlettségi Mutató (KFM)

A vizsgálathoz a Balaton régió településszintű adatai (KSH, T-STAR) álltak rendelkezésemre 2002. év végére vonatkozólag. Az elemzésbe összesen 36 változót vontam be (1–2. táblázat). A vizsgált változók egyrészt a települések gazdaságfejlettségét jellemezték és hasonlóak voltak a 24/2001. (IV. 20.) OGY. határozatban szereplő a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek lehatárolásához használt mutatókhoz. Másrészt a T-STAR adatbázisból általam lettek kiválasztva olyan változók, amelyek az adott település turisztikai forgalmát mutatták.

1. táblázat

A településszintű gazdaságfejlettség-elemzéshez felhasznált változók és a hozzájuk tartozó súlyértékek

Fejlettségi mutatók	Súly	
	partközeli	további
1 1000 lakosra jutó működő gazdasági szervezetek száma	3,33	2,67
2 Működő gazdasági szervezetek számának változása	3,47	2,52
3 1 állandó lakosra jutó szja-alapot képző jövedelem	3,93	3,10
4 Közüzemi vízvezeték hálózatba bekapcsolt lakások	4,33	4,33
5 1 km vízvezetékre jutó csatornahálózat hossza	4,47	3,19
6 Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány százalékában	3,87	3,52
7 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma	4,33	2,24
8 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma	3,6	3,1
9 1000 lakosra jutó távbeszélők száma	3,93	3,38
10 Utóbbi 10 év alatt épített 3–X szobás lakások aránya	3,73	2,95
11 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma	3,53	3,33
12 Vándorlási különbözet évi átlaga (utóbbi 10 év)	3,13	3
13 60 évnél idősebb népesség aránya	3,67	3,67
14 A települések átlagos lélekszáma	3,67	3,67
15 Halálozási ráta	3	3,19
16 Munkanélküliek aránya	3,33	2,95
17 Tartós (180 napon túli) munkanélküliek aránya	3,07	2,81

Forrás: A szerző gyűjtése.

2. táblázat

A településszintű gazdaságfejlettség-elemzéshez felhasznált változók és a hozzájuk tartozó súlyértékek.

	Turizmussal kapcsolatos mutatók	Súly	
		partközeli	további
1	Összes kereskedelmi szálláshelyi szállásférőhelyeinek száma	4,13	2,05
2	Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken	4,33	1,90
3	Átlagos tartózkodási idő a kereskedelmi szálláshelyeken	3,8	1,95
4	Külföldi vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken	4	1,95
5	Szállodák szállásférőhelyeinek száma	3,53	1,81
6	Vendégéjszakák száma a szállodákban	3,53	1,62
7	Külföldi vendégéjszakák száma a szállodákban	3,07	1,67
8	Átlagos tartózkodási idő szállodákban	3,53	1,67
9	Vendégéjszakák száma egyéb szálláshelyeken (panziók, turista-szállások, kempingek, üdülőházak)	3,87	2,05
10	Külföldi vendégéjszakák száma egyéb szálláshelyeken	3,93	2,19
11	Átlagos tartózkodási idő egyéb szálláshelyeken	4,13	2,05
12	Magán szállásadás férőhelyeinek száma	3,87	2,19
13	Vendégéjszakák a magán szállásadásban	4	2,10
14	Külföldi vendégéjszakák a magán szállásadásban	3,67	2,10
15	Átlagos tartózkodási idő a magán szálláshelyeken	3,87	2,05
16	Falusi szállásadás férőhelyeinek száma	1,93	2,00
17	Vendégéjszakák a falusi szállásadásban	2,13	1,95
18	Külföldi vendégéjszakák a falusi szállásadásban	1,87	1,90
19	Átlagos tartózkodási idő a falusi szállásadásban	2,13	2,00

Forrás: A szerző gyűjtése.

Véleményem szerint a Balaton régió speciális helyzetéből adódóan a különböző statisztikai mutatók nem egyforma fontosságúak a térségben, ezért azokat egy komplex mutató megalkotásánál különböző súllyal kell figyelembe venni. A súlyértékek kialakításánál Balaton régió településein dolgozó szakemberek véleményét vettem figyelembe, mivel ők rendelkeznek a legpontosabb információkkal mindazon sajátosságról, amelyek meghatározhatják az egyes mutatók szerepét. A turisztikai és gazdaságfejlettségi mutatókat (1–2. táblázatban) 1–5-ig terjedő skálán értékeltettem a kérdőívet kitöltőkkel. Az 5-ös érték jelentette, hogy az adott változó kiemelt fontosságú a Balaton régió településeinek életében, értelemszerűen az 1-es értéket azok a változók kapták, amelyek a legkisebb szereppel bírnak. Eredményként a vizsgált 36 változóhoz (1–2. táblázat) hozzá tudtam rendelni egy, a települési szakemberek által szolgáltatott súlyértéket.

A statisztikai adatok és a kérdőíves kutatásból származó súlyszámok segítségével Komplex Fejlettségi Mutatót (KFM) számoltam.

A Komplex Fejlettségi Mutató kiszámításához az alábbi képletet használtam:

$$\text{KFM} = \frac{\sum \frac{(X_i - X_{\min})}{T_x} \cdot S_i}{S_{\text{össz}}}$$

KFM = az adott település Komplex Fejlettségi Mutatója,

X_{min} = adott x változó minimális értéke a települések között,

X_i = adott x változó az adott településen,

T_x = adott mutató terjedelme

S_i = adott x változó súlyértéke

S_{össz} = a súlyok összértéke az adott övezetben

Ezen eljárás során minden változó azonos (0–1-ig terjedő) mérőskálán jelenik meg, így elvégezhető az összehasonlító elemzés. A továbbiakban ennek a komplex mutatónak a segítségével elemzem a Balaton régió településcsoportjait, külön vizsgálva azokat turisztikai és gazdaságfejlettségi szempontból.

Vizsgálatok, eredmények

A vizsgálatok azt mutatták, hogy a Balaton régió településeinek fejlettségi különbségei nemcsak a partközeli és a további települések között húzóódó törésvonalra koncentrálódnak, hanem jelentős különbség tapasztalható mind a partközeli, mind pedig a további települések egymáshoz viszonyított fejlettségben. További hangsúlyos eredménye a vizsgálatoknak, hogy a területi szakemberek fejlesztési prioritási sorrendje nem minden esetben támasztható alá statisztikailag mérhető adatokkal. Számos esetben a területi szereplők szerint egy adott változó szerepe a település életében átlagon felüli, ugyanakkor statisztikailag mérhető teljesítménye alulmúlja a többi változó statisztikailag mérhető átlagos eredményeit.

A súlyszámok vizsgálata

A partközeli településeken, a gazdasági-fejlettségi változók közel azonos arányban kaptak szerepet a turizmushoz kapcsolódó változókkal, azonban a további településeken, a turisztikai változók jóval kevésbé hangsúlyosak, mint a gazdasági-fejlettségi szintet meghatározók. Az adatok bizonyítják azon megállapítást, hogy a további, tehát közvetlen vízparttal nem rendelkező települések életében kevésbé meghatározó a turizmus.

3. táblázat

A településszintű gazdaságfejlettség-elemzéshez felhasznált változók és a hozzájuk tartozó súlyértékek.

Megnevezés	Gazdaságfejlettségi súlyok	Turisztikai súlyok
Partközeli települések	3,585	3,438
További települések	3,092	1,957

Forrás: A szerző saját számítása.

A súlysámok elemzése rávilágít arra, hogy a Balaton régió part közeli településein felismerték a környezet megóvásának fontosságát. Lényegesnek ítélték a csatornázottság kérdését, ugyanakkor a térség adottságaiból következően a tartós munkanélküliséget és a népesség elöregedését nem minősítették számottevő veszélynek. A turizmushoz kapcsolódó súlyértékek (vendégéjszakák, szállásférőhelyek száma) azt mutatják, hogy a part közeli régióban a turizmus sikerességét még mindig a turisták számával mérik.

A további települések problémái megegyeznek az átlagos magyar falu problémáival. A legnagyobb gond itt is az idős (inaktív) lakosság arányának növekedése és a települések elnéptelenedése. A turisztikai mutatók alacsony értéke jelzi, hogy a turizmus nem jelent valós alternatívát a helyben élők életszínvonalának növelésére.

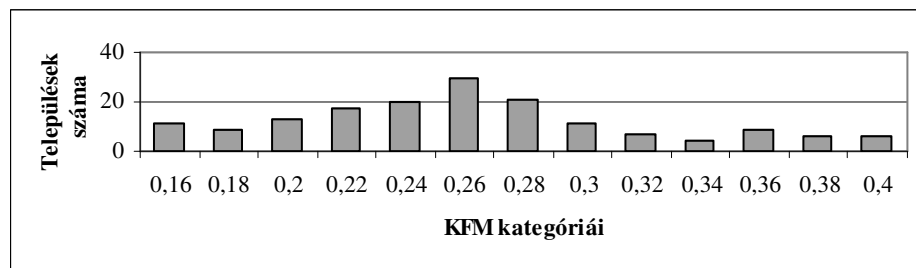
A települések gazdaságfejlettségi szempontból történő elemzése

A Súlyozott Komplex Fejlettségi mutató eloszlása (1. ábra), azt mutatja, hogy az átlagosnál fejletlenebb (alacsonyabb gazdasági-fejlettségi KFM mutatóval rendelkező) települések vannak túlsúlyban. Ugyanakkor nagyszámú átlagos fejlettségű település található a térségben. A magas KFM mutatóval rendelkező települések alacsony száma azt jelzi, hogy van a régióban egy olyan kis csoportja a településeknek (jellemzően part közeli települések), amelyek a különböző magán és központi fejlesztések eredményeképp pozitív irányban jelentősen eltávolodtak az átlagtól.

A Balaton régió településeinek legfejlettebb és legfejletlenebb 10%-át a régió térképén ábrázoltam. Világos színnel jelöltem a legfejlettebb 10%-ba tartozó települések helyzetét, és sötét árnyalattal a legfejletlenebbeket (2. ábra). A jelölés nagysága a rangsorban betöltött pozíció szerint változik (minél nagyobb a jel annál előrébb, sötét árnyalat esetén annál hátrébb szerepel az adott térség).

1. ábra

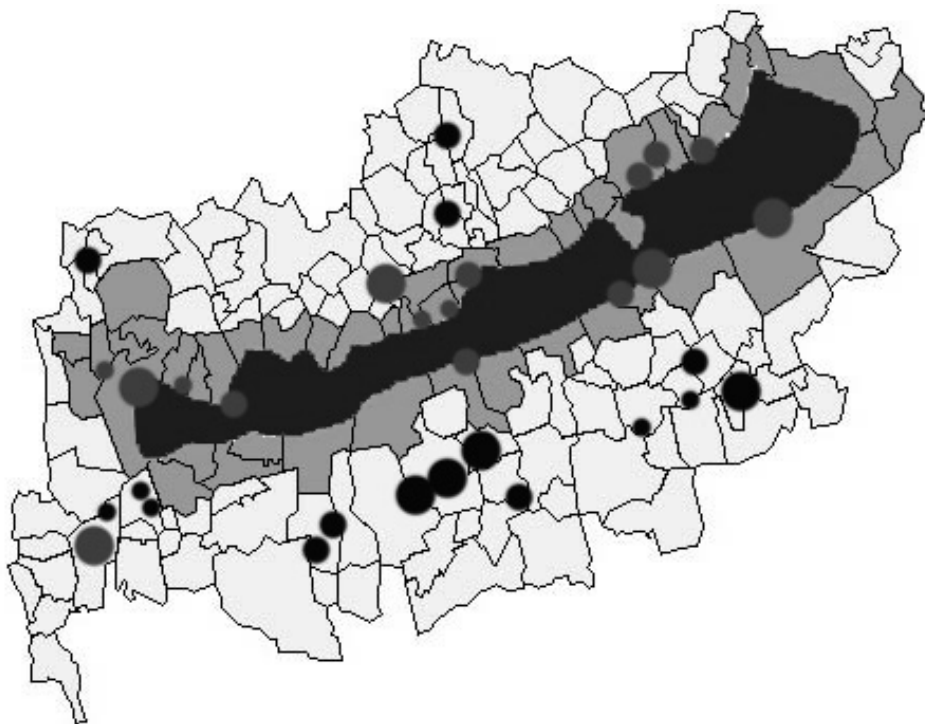
A Balaton régió településeinek megoszlása a gazdaságfejlettségi Komplex Fejlettségi mutató alapján 2002. december 31.

Forrás: A szerző saját számítása.

2. ábra

A legmagasabb (világos) és legalacsonyabb (sötét) gazdasági-fejlettségi KFM mutatóval rendelkező települések (10–10%) elhelyezkedése a Balaton régióban

Forrás: A szerző összeállítása.

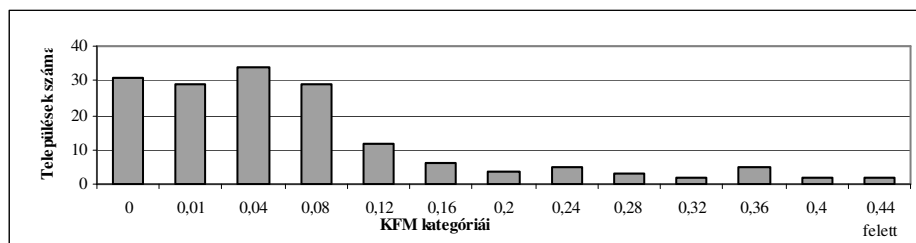
A térképen megfigyelhető, hogy két kivétellel (Kékkút, Zalakaros) minden fejlett település a part közeli településkategóriába tartozik. Ugyancsak szembe-tűnő az északi part dominanciája a déli parttal szemben. A legfejlettebb 16 településből 11 található az északi parton, míg a délin csak 4. A két kivételt jelentő település esetében a magas eredményeket, egyrészt a nagyszerű termáladottsá-gait jól kihasználó Zalakaros, másrészt az ásványvizéről (és palackozóüzemé-ről) méltán híres Kékkút produkálja. A 2. ábrán ugyancsak világosan látszik, hogy a legfejletlenebb 10%-ba tartozó települések kivétel nélkül a további tele-pülések kategóriájába tartoznak. Legtöbbjük (13) a déli parton, és azon belül is Somogy megyében található.

A települések turisztikai elemzése

A turisztikai mutatók elemzésekor azzal a sajátos helyzettel kellett szembenéz-nem, hogy bár a Balatonról mindenkinek először a turizmus jut az eszébe, viz-sgálataim szerint a Balaton régió településeinek egy részén egyáltalán nincs sta-tisztikailag mérhető idegenforgalom. Jellemzően a további települések közül kerülnek ki azok, ahol nem mutatható ki a turizmus, de Veszprém megyében van egy partközeli település is (Balatonfőkjár) ahol a turisztikai KFM értéke 0. A Balaton régiót alkotó összes települést megvizsgálva az derül ki, hogy a régió turisztikai szempontból rendkívül heterogén. Ezt jelzi a turisztikai súlyozott komplex fejlettségi mutató eloszlása is, amely szerint jelentős túlsúlyban van-nak azok a települések, ahol a turisztikai KFM értéke rendkívül alacsony (3. ábra).

3. ábra

A települések megoszlása a turisztikai Komplex Fejlettségi mutató alapján
2002. december. 31.

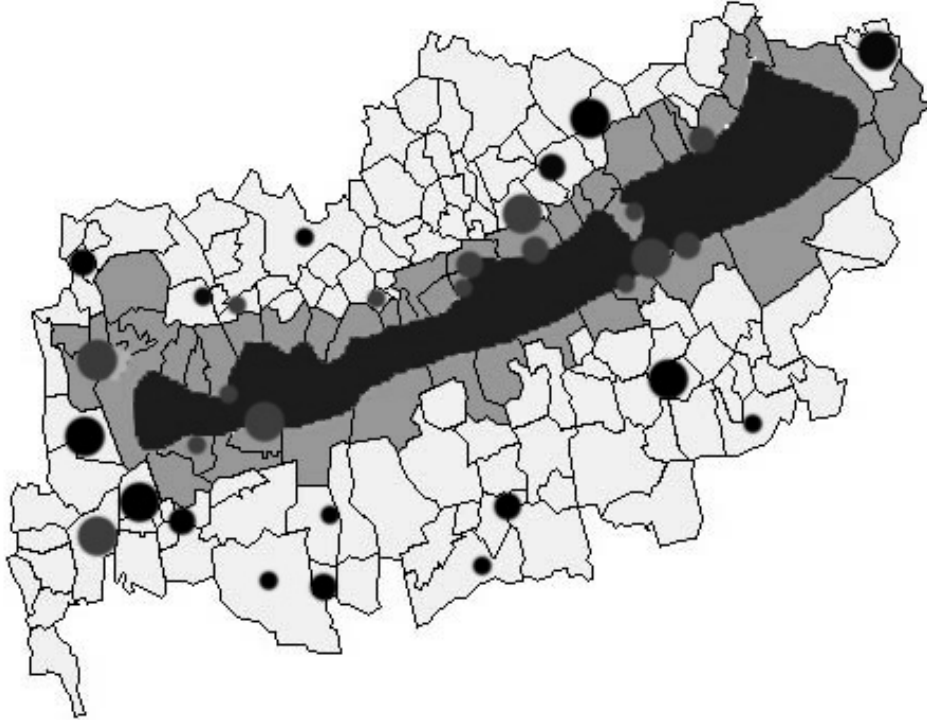

Forrás: A szerző összeállítása.

A 3. ábrán jól követhető, hogy amellett, hogy nagyszámú 0. értékkel rendel-kező település van a régióban, az alacsonyabb értékek dominálnak. Igazán ma-gas turisztikai KFM-mel csupán a települések elenyésző (part közeli) hányada rendelkezik.

4. ábra

A legmagasabb (világos) és legalacsonyabb (sötét) turisztikai KFM mutatóval rendelkező települések elhelyezkedése (10-10%) a Balaton régióban

Forrás: A szerző összeállítása.

A 4. ábrát elemezve megállapítható, hogy a legmagasabb turisztikai mutatókkal rendelkező települések kevés kivétellel a partközeli települések kategóriába tartoznak. (A világos jelölés és a körök mérete a fejlettséget jelzi, míg sötét árnyalattal és növekvő mérettel jeleztem az alacsony mutatókkal rendelkező településeket). Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a magas turisztikai mutatók közvetlenül köthetők a vízpart közelségéhez és a közvetlen vízparti turisztikai termékekhez.

A kivételt jelentő települések között található Zalakaros, ahol a már említett termáladottságok teszik lehetővé az átlagot jelentősen meghaladó turistaforgalmat. A másik két település, amely szerepel a legjobb 10%-ban, de a további települések kategóriába tartozik – Salföld és Lesencefalu – annak köszönheti magas turisztikai mutatóit, hogy az alacsony népességszámához viszonyított turisztikai forgalma jelentős, ugyanakkor az ábrán megfigyelhető, hogy szinte „érin-

tik” a partközeli települések határát. Ugyanakkor a legalacsonyabb mutatókkal rendelkező települések közül nem található egy sem a part közeli települések között.

A helyi szereplők véleményének és a statisztikailag mérhető eredmények összehasonlító vizsgálata

A források szűkösségéből adódóan nem lehet mindent egyszerre és azonos mértékben fejleszteni. Amennyiben a rendelkezésre álló erőforrásokat szétaprózva használnánk fel, csak kismértékű javulás válna lehetővé mindenütt, amivel a jelenlegi középszert és jellegtelenséget lehetne konzerválni. Mindezek okán ki kell választani egy prioritási sorrendet, melyben a legfontosabb fejlesztendő területeket határozzuk meg. Dolgozatomban azt elemzem, hogy a helyi szereplők fejlesztési prioritási sorrendje és a meglévő statisztikailag mérhető adottságok milyen összhangban állnak egymással. Az oszlopok jelzik az adott változó települési szakemberek által szolgáltatott súlyértékeinek átlagát és vonallal jeleltem az adott változóhoz tartozó települési komplex mutató átlagos értékeit.

Gazdaságfejlettség

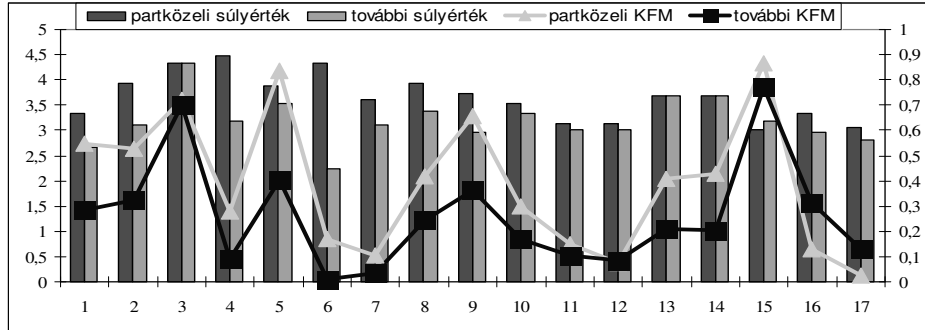
A gazdaságfejlettséget meghatározó változók súlyátlagának értéke 3,65 volt a part közeli településeken és 3,18 a további települések esetében. A part közeli települések gazdaságfejlettségét meghatározó komplex mutató értékének átlaga 0,39, a továbbiaké 0,26 volt. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a településeken az átlagosnál magasabb súlyszámmal rendelkező (ebből következően a település gazdaságfejlettségét az átlagosnál nagyobb mértékben befolyásoló) változókhoz milyen statisztikailag mérhető teljesítmény tartozik.

A szakemberek véleményének és a statisztikai adatoknak az összevetéséből az derül ki, hogy a Balaton régió partközeli településein a csatornahálózat hosszának és a vendégéjszakák számának a növelése a két legfontosabb fejlesztési prioritás.

A Balaton régió további településein a szakemberek véleményének és a statisztikai adatoknak az összevetéséből az derül ki, hogy a csatornahálózat hosszának, a telefonvonalak és a gépkocsik számának (az elérhetőségnek, mobilitásnak) növelése a fontos (a telefonvonalak számának vizsgálati eredményeit árnyalhatja a mobilkommunikáció térnyerése), továbbá valós, statisztikailag igazolható probléma a települések elöregedése és a települések népességének csökkenése.

5. ábra

A 17 gazdaságfejlettségi változóhoz kapcsolódó súlyérték és a változók átlagos KFM értéke a Balaton régió partközeli és további településein

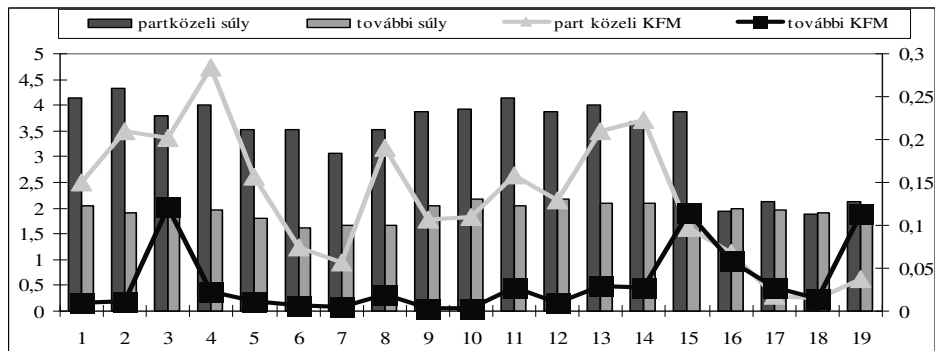
Forrás A szerző összeállítása.

Turizmus

A következőkben turisztikai szempontból elemzem a Balaton régió településeit. Jelen esetben is azt vizsgálom, hogy az egyes, turizmushoz kapcsolódó változóknak mekkora fontosságot tulajdonítanak a települési szakemberek és milyen a változókhoz kapcsolódó mérhető statisztikai eredmény.

6. ábra

A 19 turisztikai változóhoz kapcsolódó súlyérték és a változók átlagos KFM értéke a Balaton régió partközeli és további településein.

Forrás: A szerző összeállítása.

A partközeli települések turisztikai változóinak súlyátalaga 3,43 volt, a települések átlagos turisztikai Komplex Fejlettségi Mutatója pedig 0,13. A Balaton régió további településein jóval kisebb szerepet tulajdonítanak a turizmusnak, mint a partközeli településeken, jól látszik ez az alacsony súlyértékekből. A statisztikailag mérhető eredmények is azt mutatják, hogy a településeken alacsony a turisztikai forgalom. A további településeken átlagosan 1,95 –ra értékelték a helyi szakemberek a turizmus fontosságát és a KFM statisztikai mutató értéke is mérsékelt, mindössze 0,033

A szakemberek véleményének és a statisztikai adatoknak az összevetéséből az derül ki, hogy feladat a vendégéjszakák számának növelése a szállodákban és az egyéb szálláshelyeken. Továbbá még mindig jelentős szerepet tulajdonítanak az egyre inkább teret veszítő magánszállásadásnak (magas súlyértékek, alacsony valós teljesítmény).

A további településeken nincs olyan típusú turizmus, amely a települési szakemberek szerint „húzóágazatként” tudna részt venni a település életében. A további települések turizmusának fejlesztésekor célszerű lehet szem előtt tartani a szálláshelykínálat növelését és az egyéb szálláshelyeken (panziók, turistaszállások, kempingek, üdülőházak) eltöltött vendégéjszakák számának növelését. A turisták igény szintjének emelkedése és az alacsony színvonalú infrastruktúra következtében csökken a magán szállásadás szerepe az igényeket jobban kielégítő szálláshelyekkel szemben. Rengeteg az eladó, elsősorban kiadás céljára épített ingatlan, amelyek hiteleit a tulajdonosok a vendégforgalom elmaradása miatt fizetni képtelenek.

Összefoglalás, következtetések

A fejlettségbeli különbségek általában a nagyobb és a kisebb lélekszámú települések között jelentkeznek, viszont a Balaton régióban a területi egyenlőtlenségek döntően nem a településmérettel vannak összhangban. A régió településeinek fejlettségét sokkal inkább a Balaton-parthoz való közelség határozza meg. A Balaton régió különféle, gazdasági és turisztikai adatait elemezve azt tapasztaltam, hogy a régió településein a fejlettséget és jólétet jelző mutatók annál magasabbak, minél közelebb vagyunk a parthoz. Mindezekből adódóan úgy is lehet fogalmazni, hogy a Balaton régió centruma nem néhány nagyobb lélekszámú város, hanem a centrum valójában maga a Balaton-part, a parti területek gyorsan összenövő, agglomerálódó településeggyüttese. Mindazonáltal a vizsgált adatok azt mutatják, hogy a régió népessége, gazdasági és turisztikai potenciálja, így erőforrásainak nagy hányada 12–15 (jellemzően partközeli) településen koncentrálódik.

Az egyre rövidebb szezon és a szinte csak a vízre korlátozott kínálat még a partközeli településeken élők közül sem kínált mindenki számára megélhetési

alternatívát. Bizonyos mértékben a helyi lakosok közül sokan profitálnak a turizmusból, de eredményeim szerint felül kell bírálni az a hamis látszatot, hogy a régió népességének egésze meghatározóan a balatoni turizmusból él. Mindemellett a Balaton jelentős nemzetközi érdeklődésre is számot tartó egyedülálló természeti értéket képvisel. Adottságait és tartalékait tekintve az ország egyik leg-sikeresebb régiójává válhat. Turisztikai kiaknázása az egész magyar idegenfor-galmi ágazat kulcskérdése.

Dolgozatomban összegyűjtöttem és elemeztem a Balaton régió településein dolgozó szakemberek véleményét a régiót érintő gazdaságfejlettségi és turisztikai kérdésekről. A területi szakemberek nézeteinek figyelembevételével kialakított komplex mutató segítségével elemeztem a Balaton régiót alkotó településeket turisztikai és gazdaságfejlettségi szempontból. Az elemzés során azt vizsgáltam, hogy a régió településeinek irányító testülete milyen fejlődési pályát tart fontosnak a Balaton régióban. A kutatás során feltárt eredmények azt mutatják, hogy más jellegű erőforrások birtokában vannak és eltérő problémákkal küzdenek a Balaton régiót alkotó három megye partközeli és további települései. A településszintű regionális vizsgálataim eredményeinek segítségével javaslatot tettem hasonló adottságokkal és problémákkal rendelkező településcsoportok kialakítására.

A dolgozatban bemutatott elemzések alátámasztják, hogy a Balaton régió népességének megélhetése nem köthető kizárólag a turizmushoz. Bár a térség gazdaságának egyik legjelentősebb ágazata a turizmus, nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyéb gazdasági ágazatok fejlesztését. Az érzékeny természeti környezetre való tekintettel azonban kiemelt hangsúlyt kell kapnia a fenntarthatóságnak, a környezettudatos gazdaságfejlesztésnek.

A dolgozat vizsgálatainak eredménye szerint a területi szakemberek fejlesztési prioritási sorrendje nem minden esetben van összhangban a statisztikailag mérhető adatokkal. Számos esetben egy adott változó a területi szereplők (a Balaton régió településeinek polgármesterei, jegyzői, körjegyzői) véleménye szerint a település fejlődésében átlagon felüli szerepet játszik, ugyanakkor statisztikailag mérhető teljesítménye alulmúlja a többi változó statisztikailag mérhető átlagos eredményeit.

Az elemzések alátámasztják, hogy a balatoni turisztikai és ehhez szorosan kapcsolódó gazdasági fejlesztésnek az együttműködés és a komplexitás a legfontosabb feltétele. Nincs olyan feladat, nem létezik olyan ágazat a Balaton régióban, amely egyoldalú és kizárólagos fejlesztése megoldást tudna kínálni a régió egészét érintő problémákra. A komplexitásnak a turisztikai programok összeállításánál is meg kell jelennie. Bár a Balaton kvalitásai a tömegturizmus számára megfelelőek, a „tömegturisták” növekvő igényei a természeti és társadalmi környezet minősége iránt elkerülhetlenné teszik a tömegturisztikai szolgáltatások színvonalának emelését, a „minőségi tömegturizmus” megteremtését.

A szolgáltatások minőségének emeléséhez a térség szereplőinek produktív összefogására van szükség.

A Balaton régió fejlődéséhez elengedhetetlen a megfelelő forrásokkal és önálló döntési kompetenciákkal rendelkező irányítói testület létrejötte. A Balaton esetében az önállóság azt jelenthetné, hogy a térség pályázhat az Európai Unió programjaira, illetve a hazai területfejlesztési és egyéb alapokra. Véleményem szerint az önállóságot a Balaton régiót alkotó megyék, régiók és a balatoni szervezetek között létrehozandó integrált regionális együttműködés során, úgynevezett „interrégió” megalkotásával lehetne a jelenlegi területfejlesztési rendszerben létrehozni.

THE COMPLEX ECONOMIC AND TOURISTIC ANALYSIS OF THE BALATON AREA

István Marton

Introduction

Having both developed and underdeveloped areas in the economy is a basic problem for all societies, as the difference between the developments of different areas can result in serious social and economic problems. Due to the unevenness of territorial development, significant differences can have formed not only between but within certain regions as well. The subject of the study is the Balaton region, which has several features that differentiate it from the surrounding areas, although intraregional development differences can also be seen, this being one of the results induced by the territorial concentration of the main economic sector of the region: tourism. Due to the territorial situation of the settlements by the lake-shore, these have significant advantages over the hinterland settlements of the region, and so these higher-than-average regional values hide the figures of those settlements which are far below the national averages. As a consequence, in this case, when measuring inter- and intra-regional development, the most precise picture can be given at the settlement level. At the same time, any indicator system used for statistical analysis will give results that do not consider the whole potential territorial uniqueness and, therefore, they disguise important results. Analyses of groups of settlements with different development status can produce more accurate results if, alongside the statistical analysis of the settlements, information provided by the actors from the area is also taken into account.

Material and methods

Complex Development Index (CDI)

To carry out the analysis, the settlement statistics for the Balaton region for the year 2002 were used (HCSO, T-STAR). A total of 36 variables from each settlement were involved in the analysis (*Table 1*). These variables partly describe the economic development state of the settlements and were similar to the indicators used to identify the settlements selected for regional development acted in Parliamentary Decree No. 24/2001. (IV. 20.). Secondly, tourism indicators were selected from the database of T-STAR. In order to calculate the complex development index, the original indicators were transformed into intensity ratios (basically this meant extrapolating to 1,000 inhabitants).

The indicators of tourism and economic development were marked from 1 to 5 by the people questioned. Mark 5 meant that that particular variable was of outstanding importance in the life of the settlement, whilst mark 1 was naturally given to those playing the smallest role. The values of weighting factors were averaged according to the type of zone where the particular settlements were situated, and, as a result, the 36 variables analysed were given relevant weighing factors that took into account the opinion of experts from the settlements. The variables combined in the complex weighted index were, therefore, weighted with these factors.

As the first step, the Complex Development Index was calculated based on the statistical data of T-STAR. However, the variables were not comparable in order of magnitude nor in measuring units; therefore, a so-called scale-harmonising transformation was carried out in order to handle the data appropriately.

This was carried out by using the formula:

$$WC\text{DI} = \frac{\sum \frac{(X_i - X_{\min})}{T_x} \cdot S_i}{S_{\text{össz}}}$$

Where:

CDI = Complex Development Index of the settlement,

X_{\min} = the minimum value of variable X within the settlements,

X_i = variable X of the settlement examined,

T_x = range of variable X (the difference between the minimum and maximum)

S_i = weighing factor of variable X

S_{total} = the total sum of the factors in the zone

As this process was applied, all the variables were given values between zero and 1, and so a comparative analysis could be carried out. The arithmetical averages of the 17 economic development and the 19 tourism figures were calculated into Complex Development Indicators for each settlement: one for economic and the other for tourism development.

Table 1

Statistical parameters analysed

Parameters determining economic development	Parameters relating to tourism:
1. Number of operating companies.	1. Capacity of all public accommodation establishments
2. Taxable household income.	2. Number of tourism nights in public accommodation establishments
3. Number of households connected to public water supply.	3. Average tourism nights in public accommodation establishments
4. Length of sewage system.	4. Foreign tourism nights in public accommodation establishments
5. Number of households connected to gas supply.	5. Capacity of hotels
6. Number of tourism nights.	6. Tourism nights in hotels
7. Number of small shops	7. Foreign tourism nights in hotels
8. Number of telephone boxes.	8. Average tourism nights in hotels
9. Households with more than 3 rooms	9. Tourism nights in other accommodation establishments
10. Number of cars	10. Foreign tourism nights in other accommodation establishments
11. Migration.	11. Average tourism nights in other accommodation establishments
12. Immigration.	12. Capacity of private accommodation establishments
13. Population aged above 60 years.	13. Tourism nights in private accommodation establishments
14. Average population of settlement.	14. Foreign tourism nights in private accommodation establishments
15. Death rate.	15. Average tourism nights in private accommodation establishments
16. Number of unemployed	16. Bed capacity in village accommodation establishments
17. Number unemployed for over 180 days	17. Tourism nights in village accommodation establishments
	18. Foreign tourism nights in village accommodation establishments
	19. Average tourism nights in village accommodation establishments

Source: Author's compilation.

Results

In recent decades, the majority of research into Balaton focused on the ecological status, the lake's water-quality and the natural environment; and it analysed those factors which influence these parameters. Recently however, among the scientific studies on the lake, economic and tourism research have been accorded more importance – which is, of course, where this adaptation of the method defined fits in.

Analysis of weighting factors

The averages of the values given in their answers were the weighting factors for the two types of settlement both in terms of development and tourism.

With the lake-side settlements, the economic development variables played a similar role to the variables of tourism; whilst in respect of those in the hinterland, the tourism variables are much less important than those influencing economic development. The data supported our assertion that tourism is less significant in the life of the settlements away from the lake-shore.

Table 2

The weighting factors of lake-side and hinterland settlements of Balaton region

Nomination	Economic development weighting factors	Tourism weighting factors
Lake-side settlements	3.585	3.438
Hinterland settlements	3.092	1.957

Source: Author's calculations.

The analysis of the weighting factors demonstrated that the importance of environmental protection was acknowledged in the lake-side settlements of the Balaton region. The issue of the sewage system was considered important, although, due to the character of the area, neither unemployment nor the ageing of the population were found significant threats. The high weighting factors belonging to certain tourism-related variables (tourism nights, capacity of accommodation establishments) show that the success of tourism is still measured by the number of tourists in the lake-side settlements.

Economic development analysis of the settlements

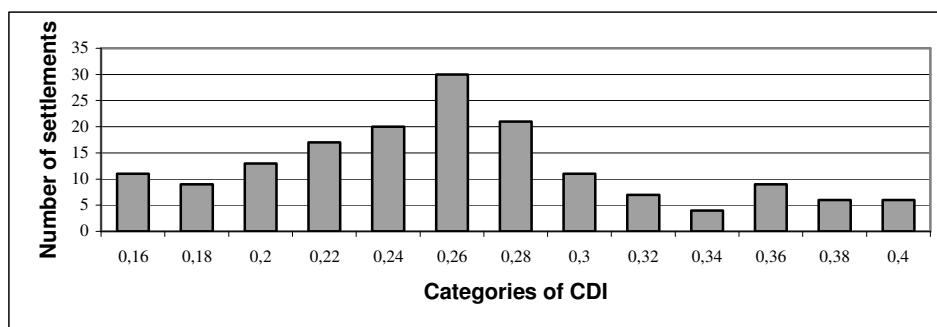
Distribution of CDI in the region of Balaton

Figure 1, which relates to economic development, shows the typical distribution of income and development-type variables with a low number of salient figures and a high number around and below the average. The low number of settlements with high CDI

figures show that the region has a group of settlements (typically situated by the shore) which significantly exceed the average, due to a variety of private and central development already completed.

Figure 1

Distribution of settlements in the Balaton region according to their Weighted Complex Development Index, 31 December 2002

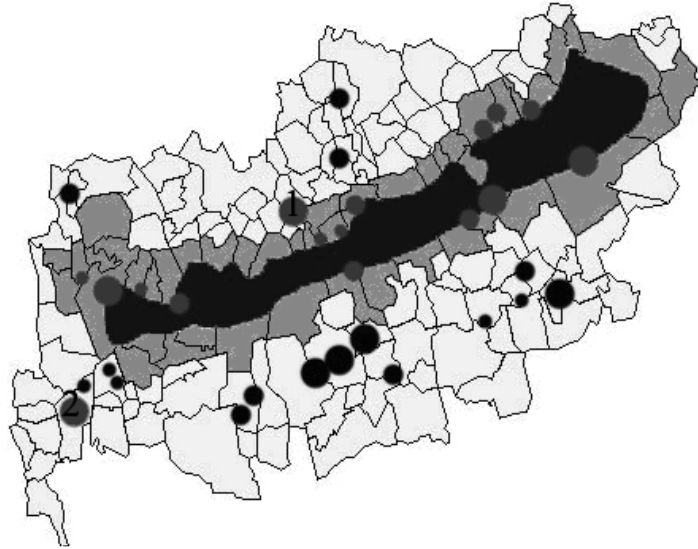
Source: Author's calculations.

Physical situation of the most and least developed settlements in the Balaton region from the economic aspect

The most and least developed 10 percent of the settlements in the Balaton region are shown in the map of the region. Grey is used to indicate the most highly developed 10 percent and black indicates the least developed (*Figure 2*). The value of the mark refers to the position of the settlement in ranking order (the higher the mark, the closer is the settlement to the top of the list). It appears that, with two exceptions, (Kékkút 1, Zalakaros 2) all the developed settlements are situated by the shore. The dominance of the northern over the southern shore is also striking. Of the most developed 16 settlements, eleven are situated on the northern shore and only 4 on the southern. In the case of the two exceptions mentioned, their good results are due in part to the exploitation of the thermal water in Zalakaros, and partly to the well-known mineral water spring of Kékkút. *Figure 2* also shows clearly that the least developed 10 percent of the settlements are all, without exception, in the hinterland group. Most (13) are situated below the southern shore and in Somogy County.

Figure 2

Settlements with the highest (grey) and lowest (black) CDI in the Balaton region, 10 percent of each category.

Source: Author's calculations.

Tourism-related analysis of the settlements

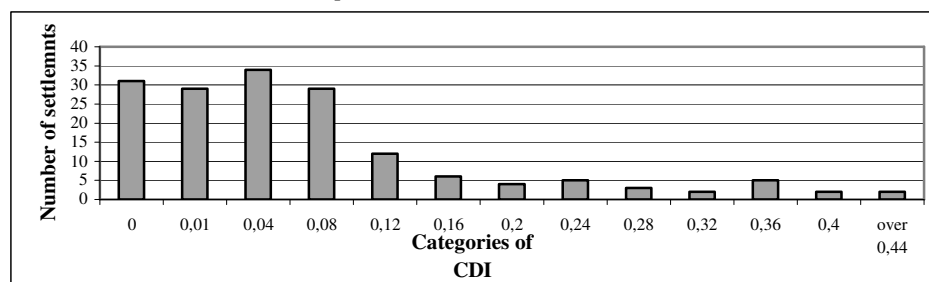
The analysis of the tourism-related indicators showed a special situation, which is that, although Lake Balaton signifies tourism to most people, in one part of the settlements in the region, there is no statistically measurable tourism activity. This basically applies to the area where the hinterland settlements are located, although, in the case of one lake-side settlement in Veszprém County, the tourism CDI is zero.

In the zone of the further settlements in Somogy county, 42 percent of the settlements have a CDI value of zero. Among the further settlements of counties Somogy and Zala, there were not any with zero CDI figure. It is interesting also, that although it is Veszprém county where the share of settlements with zero CDI within the settlements of the county is the smallest (9.72), the only coast side settlement with zero CDI is situated in Veszprém county.

In the following, only those settlements in the Balaton region were considered where the tourism CDI was above zero. After an analysis of all the settlements of the region, it was found that the region is split into two clearly defined zones from the point of view of tourism – those along the lake-shore and those in the hinterland. This is also shown by the distribution of the tourism CDI, as the settlements with extremely low figures form the great majority (and most of these are in the hinterland) (*Figure 3*).

Figure 3

Distribution of settlements in the Balaton region according to their Weighted Complex Development Index, 31 December 2002

Source: Author's calculations.

It is evident that, in addition to the fact that many settlements show a zero CDI, lower values prevail in the region. Relatively high tourism-related CDI figures are seen in very few settlements (and these by the shore).

Situation of the most and least developed settlements in the Balaton region

From the standpoint of tourism, settlements with the highest and lowest figures are shown in *Figure 4*. As before, grey shows the most developed 10 percent of settlements, and black the least developed.

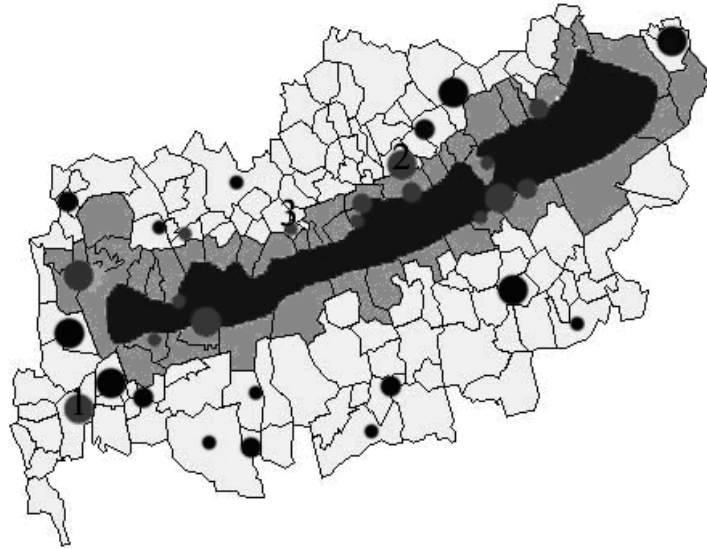
Figure 4 shows that, with few exceptions, the settlements with the highest tourism figures fall into the lake-side category. The colour and the size of the circles illustrate development, whilst black (and size) are used to indicate the lack of development. In this case, it is obvious that the high tourism-related figures are due to the proximity of the lake and the direct tourism products of the shore. Among the exceptions, Zalakaros (1) can be found where the thermal water has stimulated a level of tourism far above the average. A further two settlements in the top 10 percent, although in the hinterland – Salföld (2) and Lesencefalu (3) – both have relatively a low population in relation to their tourism activity, and it is also seen that the lake-side settlements are closer to each other's borders. Among the settlements with the lowest figures, there are none to be found by the lake-shore.

Summary

Since the change of regime, not only have inter-regional differences become stronger, but also significant differences between the settlements can be seen. One of the tasks of regional analysis is to study these differences and to explain the reasons. The intra-regional difference of the settlements in the Balaton region is more visible, and the main reason for this is the territorial concentration of the main economic sector of the region: tourism. Due to the territorial situation of the lake-side settlements, these enjoy a significant advantages over those in the region's hinterland, although salient, average figures disguise the figures of the settlements which lag behind the national average.

Figure 4

Settlements with the highest (grey) and lowest (black) CDI in the Balaton region, 10 percent of each category.

Source: Author's calculations.

With Hungary's accession to the EU the resources for improving inter- and intraregional differences have multiplied, although the application procedure must become EU-compatible. One of the most important aspects in the distribution of resources is to define the development of the given areas. In my opinion, whichever indicator system is used in statistical analysis, these are not able to consider all the territorial aspects, and can, therefore, easily mask significant results. The results from analysing settlement groups with different development status would be more complete if, along with the statistical analysis of the settlements of the Balaton region, the information provided by the area's actors is also considered at the same time. In the current study, considering the peculiarities of the Balaton region, the development and tourism ranking order of the settlements was created with the help of experts from local authorities. Referring to the method used, the calculated indicator is designated the Complex Development Index (CDI), whilst the term CDI was defined for each settlement in the Balaton region from both the economic and tourism standpoints.

In recent years, the ecological situation of Lake Balaton has significantly improved, partly due to measures deliberately taken, partly to the decline in agricultural and industrial activity in the area and, thirdly, to a drastic decrease in the number of tourists. The economic problems of the area, however, still exist. Huge developmental differences exist among the settlements of the region and inter-regional differences are masked by the high figures produced by the lake-side settlements in regional analysis.

In many cases, the development figures of the lake-side settlements are multiples of further settlements beyond the national average. According to my studies, the territorial unevenness in the region of the Balaton has its own peculiarities. Development differences can usually be seen among settlements with higher and lower populations, although the territorial unevenness of the region is not directly caused by this. The development of the settlements of the region depends much more on their closeness to Lake Balaton.

NEMESKÉRI ZSOLT

Született: Pécs, 1973

Iskolák:

- 1991 Nagy Lajos Gimnázium, Pécs
- 1991 számítógép operátor
- 1994 mérlegképes könyvelő
- 1994–1996 JPTE Közgazdaság-tudományi Kar, számvitel, pénzügy, marketing
- 1997 Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, humán szervező
- 1998 TÜV, belső minőségügyi auditor
- 2000 SL, tesztek a munka világában
- 2001 MMT, minőségirányítási auditor
- 2002 Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.
- 2003 IMFA, EQFM önértékelés

Munkahelyek:

- 1995–1998 OTP Bank Rt. Baranya Megyei Igazgatóság, főelőadó
- 1998–2005 Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet Humán Menedzsment Tanszék, egyetemi tanársegéd, 2003–2005 adjunktus, igazgatóhelyettes
- 2005– Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet Humán Menedzsment Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens, gazdasági és fejlesztési dékánhelyettes

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- 2000– Magyar Földrajzi Társaság
 2004– Pécsi Tudományegyetem Szenátus Gazdasági Bizottság
 2005– Pécsi Tudományegyetem Szenátus
 2006– Tudámenedzsment folyóirat, szerkesztőbizottsági tag

Munkáért kapott elismerések:

- 1997 XXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Társadalomtudományi szekció, Menedzsment Tudományok alszekció, II. helyezés, a Honvédelmi Minisztérium különdíja
 2001 Családbarát Munkahely pályázat, költségvetési szerv és alapítvány kat., I. díj
 2003 Abay Neubauer Gyula díj
 2004 Pécsi Tudományegyetem „Magas szintű szellemi alkotás” díja
 2006 Pécsi Tudományegyetem „Az év kiemelkedő szellemi alkotása” díja

Ösztöndíjak:

- 1992–1997 OTP Bank Rt., társadalmi-tanulmányi ösztöndíj
 1995 University of Limerick, (Írország), TEMPUS ösztöndíj
 2000 Bihari Ottó kutatói ösztöndíj
 2001 Bihari Ottó kutatói ösztöndíj

Tíz legfontosabb publikáció

- Nemeskéri, Zs. 1998: Nyugati elméletek a kínai valóság tükrében – a kínai regionális politika fejlődése 1980–1996 között. *Tér és Társadalom* 4., pp. 105–115.
 Nemeskéri, Zs. 2000: Konvergencia és regionális fejlődés. *Tudásmenedzsment* 1., pp. 39–52.
 Nemeskéri, Zs. 2000: Kínai regionális politika – elvek és gyakorlat. Fodor, I. – Kovács, B. – Técsits, R. (szerk.): *Társadalom és környezet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, pp. 307–317.
 Krisztián, B. – Nemeskéri, Zs. (szerk.) 2002: *Családbarát foglalkoztatás – Modellek Magyarországon*. Konferenciakötet. Pécsi Tudományegyetem – Szociális és Családügyi Minisztérium, Szekszárd.
 Nemeskéri, Zs. 2002: A családbarát foglalkoztatás hazai gyakorlata. *Humánpolitikai Szemle* 4., pp. 9–23.
 Nemeskéri, Zs. 2003: *A régiók fejlődése és konvergenciája Kínában*. PTE TTK FEEFI, 2003, Pécs.
 Cseh, M. – Ardichvili, A. – Gasparishvili, A. – Krisztián, B. – Nemeskéri, Zs.: Organizational Culture and Socio-Cultural Values: Perceptions of Managers and

- Employees in Five Economies in Transition. *Performance Improvement Quarterly*. 2., pp. 5–27.
- Nemeskéri, Zs. 2004: Az emberi erőforrás fejlesztés hozzájárulása a gazdasági növekedéshez – a humán tőke mérési problémái a neoklasszikus gazdasági növekedési modellben. Koltai, D. – Vida, Sz. (szerk.): *Az emberi erőforrás fejlesztés, mint pedagógiai probléma*. Tanulmánykötet (OTKA T030398). PTE TTK FEEFI, Pécs, pp. 175–187.
- Nemeskéri, Zs. 2005: *Humán kontrolling*. CD-ROM. „Partnerközpontú önértékelési modell megalkotása és továbbképzések a felsőoktatási intézmények humánerőforrásainak fejlesztésért” pályázat tananyaga. Dunaújvárosi Főiskola, Dunaújváros.
- Nemeskéri, Zs. – Muity, Gy. (szerk.) 2006: *A pályakezdő fiatalok munkahelyi beilleszkedését segítő fejlesztő program*. CD-ROM Elektronikus tananyag és tájékoztató füzet. Nemzeti Felnőttképzési Intézet – Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

18. A RÉGIÓK FEJLŐDÉSE ÉS KONVERGENCIÁJA KÍNÁBAN: ÚJ EREDMÉNYEK A KÍNAI RÉGIÓK KÖZÖTTI KONVERGENCIA VIZSGÁLATÁBAN

Nemeskéri Zsolt

A kínai régiók fejlődésének és konvergenciájának vizsgálatával korábban doktori értekezésem, valamint több tanulmány keretében is foglalkoztam. Jelenlegi elemzésem újszerűsége, hogy a vizsgálatok korszakhatárát 2004-ig terjesztettem ki, ismertetve és elemezve a regionális folyamatok megváltozását, a regionális politika legújabb eseményeit. A kutatás aktualitása módszertani oldalról, valamint a választott téma, Kína sajátosságainak elemzése tekintetében is alátámasztható, hiszen a régiók közötti konvergencia közgazdaságtan-elméleti megalapozottságú elemzése és a kínai regionális fejlődés vizsgálata máig is hiányos területei a hazai szakirodalomnak.

A konvergencia fogalma és elemzési lehetőségei

Konvergencia fogalmán vizsgálataim során azt a tendenciaszerűen kimutatható összefüggést (folyamatot) értem, amelynek hatására az alacsonyan fejlett gazdaságok gyorsabb növekedésre képesek, mint a fejlettek.

A fenti értelmezés szerinti konvergencia vizsgálatánál az első alapproblémát a *gazdasági fejlődés modellezése* okozza. Solow *neoklasszikus*, zárt gazdaságot feltételező növekedési modelljében a gazdaságok egy főre jutó jövedelmek közötti különbségeit az eltérő tőke/munka arány indokolja. Adott megtakarítási rátát feltételezve egy alacsonyabb kezdeti tőke/munka arány gyorsabb növekedéssel jár együtt, azaz a szegényebb országok gyorsabban képesek fejlődni, mint a gazdagok. Ha azonban megengedjük a termelési tényezők mobilitását, a munka a tőkészegény országból a tőkében gazdagabb felé, a tőke pedig ezzel ellentétes irányban vándorol. Mindkét mozgás az eredeti tőke/munka arány kiegyenlítődéskének irányába mutat, tehát a jövedelmi különbségek kiegyenlítődéské felé. E folyamat lényegében felgyorsítja a konvergencia ütemét. A modellben a tényező mobilitás nemcsak a tőke és a munka, hanem a technológia áramlását is jelentheti (licenzvásárlás, külföldi direkt tőkebefektetés vagy közös vállalatok formájában).

Romer (1992) szerint azonban a konvergencia nem szükségszerűen következik be abban az esetben, ha a technológiai fejlődés növekvő skáláhozadékkal jár

együtt (Solow modelljében a skáláhozadék konstans). Növekvő skáláhozadékat feltételezve azon országok vagy régiók, amelyek kezdeti tőke/munka aránya magas, képesek fenntartani vezető szerepüket azokkal szemben, ahol e ráta alacsonyabb.

Az elmúlt évtizedekben számos *empirikus kutatás* foglalkozott azzal a problémával, hogy hosszú távon az országos ill. szubnacionális szinten értelmezett gazdaságok között a reáljövedelmek tekintetében konvergencia figyelhető-e meg. Romer említett munkája egyike a korai műveknek. Ebben a szerző azt a véleményét fejezi ki, hogy a II. világháború utáni időszakban *a világ egésze tekintetében* nem figyelhető meg semmiféle konvergencia. A szerző csak óvatosan jegyzi meg, hogy a konvergencia hiánya bizonyítéka annak, hogy az aggregát kibocsátás jelentős mértékű növekvő skáláhozadékkal jellemezhető.

A későbbi tanulmányok más, alternatív faktoroknak tulajdonítják a konvergencia létét, illetve nem létét. A *regionális szintek* vizsgálatával kapcsolatban több elemzés is meggyőző bizonyítékokat talált a konvergenciára; ezek közül kiemelhető Barro és Sala-i-Martin (1995) nagy hatású tanulmánya, amely az USA tagállamai (1880–1990), illetve a japán (1930–1990) és a nyugat-európai régiók (1950–1990) fejlődését vizsgálta. A *világgazdaság* vizsgálatánál az egyes államok kisebb-nagyobb csoportjai között rendelkezünk konvergenciára utaló bizonyítékokkal, ennek ellenére *a világ egészére vonatkozóan ez nem mutatható ki*. Legtisztább bizonyíték a konvergenciára – a kiinduló feltételektől eltekintve – a hasonló gazdaságok között lelhető fel.

Az empirikus eredmények mögött egységes megfontolás, hogy *a konvergencia azokban az országokban a legerősebb, amelyeket szabadkereskedelmi kapcsolat és a termelési tényezők áramlásának szabadsága köt össze*. A bizonyítékok azt sugallják, hogy az egyes területek közti munkaerő-, tőke- és technológia-áramlás fontos hatóereje a folyamatnak. A tényezőmobilitás és a kereskedelmi integráció magas foka természetesen vonatkozik a piacgazdaságok olyan régióira is, mint például az USA tagállamai. Ugyancsak ez alkalmazható – bár valamivel gyengébben – az OECD és az EU tagállamaira, valamint a nyitott kereskedelmi politikát folytató országok csoportjaira.

Ezzel szemben a szocialista gazdasági rendszerekben a konvergencia lehetősége korlátozott. A belső munkaerővándorlás – általában az egyes régiók iparosítási céljainak alárendelten – a kormány által szabályozott. A beruházások regionális eloszlását nem a piaci hozamok, hanem politikai és bürokratikus érdekek határozzák meg. A technológiai diffúzió sem szükségszerűen következik be. Legjobb példaként gondoljunk a volt Szovjetunióra, ahol a kutatási és fejlesztési tevékenységek a katonai/ipari szektorokra koncentráálódtak, eredményeik a polgári felhasználásokban csak egyetlenül jelentek meg.

A konvergencia okai a központosított tervezéssel jellemezhető gazdaságokban így sokkal véletlenszerűbbnek tűnnek, mint a piacgazdaságokban. A szegé-

nyebb régiók számára a tőkeallokáció lehetősége a központi tervezők döntésétől függ, akiket sokszor a jövedelmek egyenlősítésének bürokratikus célja vezérel. Azonban ebben a rendszerben az is igaz, hogy a nagy állami vállalatok erős lobbipozíciókkal rendelkeznek, így a fizikai tőkejavak allokációja inkább a meglévő területekre, mint földrajzilag új területekre koncentrálódik.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a nemzetközi szakirodalomban sokat idézett és vizsgált témakör a Kínai Népköztársaság régiói, illetve tartományai közötti konvergencia vizsgálata. A regionális tudománnyal foglalkozó elismert nemzetközi folyóiratok (pl. Regional Development Dialogue, Regional Studies, International Regional Science Review) folyamatosan teret adnak a témának, mind a regionális politika, mind pedig a tudományos alaposágú kvantitatív kutatások szintjén. Értekezésem megírásakor a kínai források mellett valamenyny elérhető neves szakmai műhely eredményeit figyelembe vettem, ezek között kiemelhető a National Bureau of Economic Research (USA), az Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel (Németország), a London School of Economics (Nagy-Britannia), a CERDI-IDREC (Franciaország) és a Chinese Economies Research Centre at the University of Adelaide (Ausztrália).

Módszertan: az empirikus vizsgálatok mérőszámai

A konvergencia sebességének meghatározásához az empirikus vizsgálatok során olyan, a nemzetközi szakirodalomban elfogadott mérőszámokat használók, amelyek a magyar kutatásokban ezidáig nem, vagy csak igen ritkán jelentek meg. Az első mérőszámot σ (szigma)-konvergenciának nevezzük. Kiszámításához a képletben y -nal jelölt, egy főre jutó regionális GDP logaritmusából képezünk adatsort, majd ennek a szórását vizsgáljuk (a mérőszám elnevezését éppen a szórás jele adja). Amennyiben a szórás időben csökkenő tendenciát mutat, akkor azt mondhatjuk, hogy a régiók között σ -konvergencia mutatható ki (n a vizsgált területi egységek számát jelöli). Képlettel:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\ln y_i - \overline{\ln y})^2}{n}}$$

A második mérőszám az úgynevezett β (béta)-konvergencia. E vizsgálatnál meghatározzuk az egy főre jutó GDP éves növekedési üteme és az egy főre jutó GDP időszak eleji (kezdeti) értéke közötti regressziós egyenes képletét. β -konvergenciáról akkor beszélünk, ha az eredeti jövedelem általában β -val jelölt koefficiensének értéke negatív és statisztikailag szignifikáns (a mérőszám geometriailag a regressziós egyenes meredekségéként értelmezhető). A regressziós egyenes képlete:

$$\ln y_1 - \ln y_0 = c - \beta \ln y_0.$$

Könnyen belátható, hogy a fentiek szerint értelmezett mérőszám megfelel a konvergencia fejezet elején megfogalmazott definíciójának, hiszen az így kialakított regressziós modellben a GDP éves növekedési rátáját kizárólag a kezdeti jövedelmi pozíciókban fennálló különbségekkel magyarázzuk. Éppen ezért a β -konvergencia jelentőségét az adja, hogy közvetlen módon alkalmazható az elméleti modell verifikálására.

A β -konvergencia léte *szükséges, de nem elégséges feltétele* a σ -konvergencia létezésének. Mivel a σ -konvergenciára vonatkozó empirikus bizonyítékok (főként az országcsoportokra vonatkozó vizsgálatok esetében) általában igen nehezen kimutathatóak, a nemzetközi szakirodalomban bevezetésre került a *feltételes konvergencia* fogalma. Feltételes konvergenciáról akkor beszélünk, ha a β -konvergencia kiszámításához használt regressziós modellben több magyarázó változót is szerepeltetünk, amelyek kiszűrjük az egyes gazdaságok eltérő sajátosságait. A feltételes β -konvergencia így esetlegesen a σ -konvergencia hiányában is kimutatható. Más szavakkal, míg a σ -konvergencia az abszolút jövedelmi különbségek időbeni változását méri, addig a β -konvergencia a szegényebb országok felzárkózási képességeivel kapcsolatban nyújt információt (Quah, 2000).

A teljesség kedvéért hozzá kell tennem, hogy a neoklasszikus modellel, illetve a bemutatott mérőszámokkal kapcsolatban a legutóbbi időszakban több *bírálat* is megjelent a regionális tudomány mérvadó szakfolyóirataiban. A kritikák *központi gondolata* annak tagadása, hogy a valós gazdaságok egy tényleges nyugalmi állapot, egy harmonikus növekedéssel leírható, fenntartható fejlődési pálya felé konvergálnának. Quah megállapítása szerint a valóságban megfigyelhető instabil gazdasági növekedés ennek egyértelműen ellentmond. Amennyiben ez így van, a megfigyelt β -konvergencia éppen annak bizonyítéka lehet, hogy az empirikus adatok inkonzisztensek a neoklasszikus modell feltételezésével (csökkenő hozadékok, a tényezőmobilitás jövedelemkiegyenlítő szerepe). A β -konvergencia ebben az értelmezésben több, egymással ellentétes hatótényező és folyamat eredőjeként alakul ki: a regionális politika, a munkaerő-mobilitás és a technológiai diffúzió a konvergencia irányába; a növekvő hozadékok pedig ezzel ellentétes irányba mutatnak.

A fenti bírálatok jelzik, hogy a szakirodalomban sincs teljes konszenzus a konvergenciát, illetve divergenciát okozó alapfolyamatok vizsgálatában. Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy az eredeti formájában Solow által megfogalmazott neoklasszikus modell, kiegészítésekkel alapvetően jól közelíti a folyamatokat, bár feltételezései sokszor ellentétesek a valósággal, így annak értelmezési lehetőségét leszűkítik. Mivel a *feltétel nélküli* β -konvergencia empirikus számí-

tási módja levezethető a modelltől, megítélésem szerint a mérőszám annak verifikálására is alkalmas.

A *kritikai megjegyzésekkel egyetértve* úgy vélem, hogy a regressziós modellek bővítése esetén kapott *feltételes β -konvergencia* mutató *már nem hordoz hasonló tartalmat*. Ezekben a modellekben a bevezetésre kerülő új magyarázó változók képesek megjeleníteni azokat a sokszor ellentétes erőket, amelyek az egyes területi egységek jövedelmi adatainak széttartó, illetve ezzel ellentétes tendenciájú mozgását indokolják (a későbbiekben példa lesz erre a part menti hatás és a kezdeti mezőgazdasági részarány változója).

Empirikus elemzések

Amikor a kínai fejlődést elemezzük, feltételezzük, hogy a konvergencia mértéke a piaci és nem piaci erők egyensúlyának ill. egyensúlytalanságának függvénye. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy *időben* az 1978-as reformok kezdete óta, *földrajzilag* pedig az ország leginkább piacorientált keleti részén várjuk a konvergens fejlődés megjelenését.

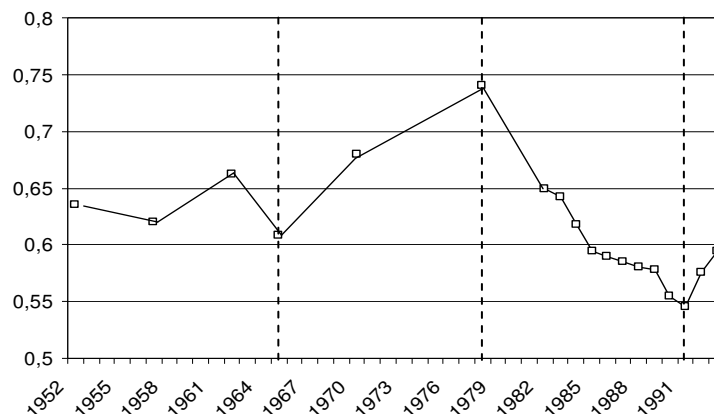
A hosszabb időtávra nyúló (1952–1978) vizsgálatokban az elemzéshez felhasznált minta – az adatok hozzáférhetősége miatt – szűkebb, a teljes periódusra mindössze 15 tartományra rendelkezünk megbízható adatokkal (*Jian et al.*, 1996 alapján). A vizsgálati minta a reform 1978–2004 közötti időszakára 28 tartományt fog át, két fennmaradó tartományról (Hainan és Tibet) csak a nyolcvanas évek vége óta; Chongqing tartományi jogú városról pedig csak megalapítása, a kilencvenes évek vége óta vannak adataink. Ugyan a kínai statisztikai források *Hongkong, Makaó és Tajvan* adatait valamennyi elemzett időszakra tartalmazzák, ám a térségek fejlődésének eltérő gazdasági, társadalmi, kulturális sajátosságai miatt vizsgálataimban e területeket nem szerepeltettem. A kapott eredmények értelmezésekor azonban nem kerülhettem meg a kínai regionális fejlődésre gyakorolt hatásuk értelmezését.

A σ -konvergenciával kapcsolatos *eredményeket* a 15 tartományos mintára az *1. ábra* mutatja, amelyen a teljes időintervallumból csak egyes kiválasztott éveket jelöltünk. A függőleges vonalak a konvergencia vizsgálata szempontjából több fordulópontot mutatnak, négy időszakra osztva a vizsgált időintervallumot, amelyek: 1952–1965, 1966–1978, 1978–1992, valamint az 1992. évet követő időszak.

Az ábrából látható, hogy a regionális jövedelmek közti különbségek az 1952–1965-ös periódusban előbb kismértékben csökkennek, majd éles emelkedést tapasztalhatunk, amit a hatvanas évek elején alapvetően a Nagy Ugrás politikája és természeti katasztrófák indokolnak. A tendencia 1962 után ismét megfordul, majd ezt követően a jövedelmek regionális eloszlása a kulturális forradalom éveiben folyamatosan és jellemző mértékben emelkedik.

1. ábra

A σ -konvergencia grafikus ábrázolása a 15 elemű mintát tartalmazó adatsor alapján

Forrás: A szerző szerkesztése.

A 2. ábra a bővebb mintát tartalmazó adatsor alapján készült, időben az 1978–2004 közötti intervallumot fogja át. A grafikon jól kiemeli, hogy az 1978-as reformok egy folyamatos, 12 éven keresztül tartó csökkenést hoztak az egy főre eső GDP regionális eloszlásában. E folyamat a kilencvenes évek elején megtorpant, majd ezt követően – ahogyan az ábráról is leolvasható – a regionális különbségek egyre szélesebbé váltak.

A kapott eredmények alapján, figyelembe véve a kínai regionális politika előző fejezetben ismertetett változásait is, a konvergencia vizsgálata során elemzett időintervallumot négy szakaszra oszthatjuk:

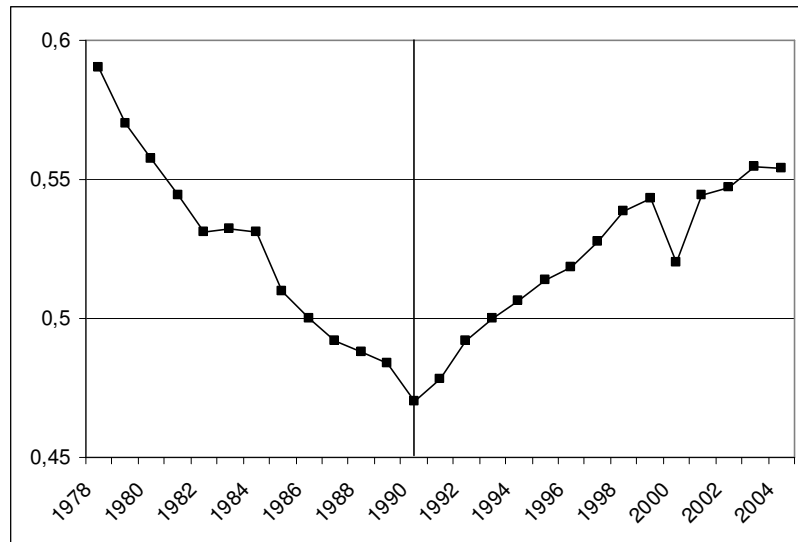
- 1952–1965: központi tervezési rendszer kiépülése és iparosítás
- 1965–1978: a Kulturális Forradalom időszaka
- 1978–1992: piaci reformok első időszaka
- 1992– piaci reformok második időszaka

A σ -konvergencia közelítésben megfogalmazott tendenciák a β -konvergencia vizsgálatánál is jól kirajzolódnak (1. táblázat). A táblázat alacsony mértékű, statisztikailag nem szignifikáns negatív hatáskapcsolatot jelez a növekedés és a kezdeti egy főre eső GDP között az 1952–1965 közötti periódusra. A kulturális forradalom időszakában ezzel ellentétes módon statisztikailag szignifikáns pozitív előjelű β -értéket kapunk, ami egyértelműen a divergencia bizonyítéka. A reform időszakában 1978–1992 között a konvergencia tényét statisztikailag szignifikáns negatív β jelzi, azonban ezt követően a tendencia a fejezet előző

részében ismertettek szerint megfordul, 1992–2004 között igen erős divergen-
ciát tudunk kimutatni.

2. ábra

A σ -konvergencia grafikus ábrázolása a bővebb mintát tartalmazó adatsor alapján

Forrás: A szerző szerkesztése.

1. táblázat

A vizsgálati időszakokra vonatkozó regressziós modellek együtthatói

Időszak	1952–1965	1965–1978	1978–1992	1992–2004
Konstans értéke	0,008 (0,302)	0,103 (6,137)	-0,004 (0,237)	-0,134 (0,120)
β értéke	-0,006 (01,126)	0,016 (3,735)	-0,017 (-3,320)	0,032 (0,013)
Megfigyelési egységek száma	15	15	28	30
R^2	0,088	0,518	0,298	0,142

Forrás: Jian et al., 1996 felhasználásával a szerző szerkesztése.

A következő részekben a fentieknél kifinomultabb statisztikai modellek kialakításával vizsgáljuk meg a folyamatok hátterét, az elemzés körébe vonva a kínai regionális politika korábban körvonalazott eseményeit. A terjedelmi korlátok miatt a részletesebb vizsgálatok csak a második két időszakra vonatkoznak,

a piaci reformok első időszakában megállapításaimat főként Jian, Sachs és Warner (1996) vizsgálatának eredményeire alapozom, azt követően pedig – figyelembe véve a szakirodalom megállapításait – saját számításaimra. Az első két időszakra vonatkozó részletesebb elemzéseket lásd korábbi munkáimban, pl. Nemeskéri (2003).

A piaci reformok első időszaka, 1978–1992

Ebben a fejezetrészen az 1978 utáni időszakra végezzük el a konvergencia vizsgálatát. Jian, Sachs és Warner eredeti tanulmányukban az 1978–1993 közötti időszakot elemezték, azonban a valós folyamatokat és a kínai politika hangsúlyainak változását jobban követi az általunk használt korszakfelosztás. A kínai reformok során több fontos tényezőre kell felhívni a figyelmet:

- a *mezőgazdasági termelés súlypontjának eltolódása* a kommuna rendszertől a családi rendszer felé.
- a *városi és falusi önkormányzatok lehetősége* olyan vállalatok alapítására, amelyek a központi tervben nem szerepelnek.
- a *kínai gazdaság fokozatos nyitottá válása*, főként a nyolcvanas évek közepe óta, a kereskedelem és a tőkebefektetések tekintetében.
- a munkások falusi területekről a városi területek felé irányuló erősödő *vándorlása*.
- az input és output tényezők árainak egyre *csökkenő mértékű központi kontrollja* és az állami tulajdonú vállalkozásokon túli szféra növekvő részesedése a termelésben.

Az első jelentős reformok a vidéki területeket érintették. A kommunarendszert 1979–1985 között teljes egészében megszüntették, ezáltal a paraszti háztartások újra saját földterületüket művelhették (a földterület használat sajátosságai és a helyi elosztási mechanizmusok tekintetében vö. *Tőkei*, 1975). A paraszti háztartások a központi kormányzat felé fix mennyiségű gabonabeszolgáltatási kötelezettséggel rendelkeztek, az ezen felüli termelést szabadon értékesíthették a piacon. A földbirtokot a parasztok 15 éves időtartamra az államtól bérelték. Jogukban állt szabadon megválasztani a termelni kívánt gabona fajtáját és a hagyományos mezőgazdasági termeléstől eltérő tevékenységeket folytatni. (A reformok kezdeteiről magyarul bővebb elemzés olvasható *Jordán*, 1999. 389-től; illetve *Tálas*, 1998. 12. köv.).

Ezzel hasonló súlyú változás, hogy a központi tervezés kereteit meghaladóan a falusi és városi önkormányzatok jogot kaptak kisméretű építőipari, ipari és kereskedelmi vállalkozások alapítására. Ezek az úgynevezett *falusi és mezővárosi vállalkozások* (TVE) a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyi lekötésében játszottak jelentős szerepet; engedélyezésüknek elsődleges célja a városba irányuló migrációs folyamatok lassítása volt.

A liberalizációs folyamat két fő hatással járt. Az első egy azonnali és jelentős növekedés a *mezőgazdasági termelés hatékonyságában*, jellemzően 1978–1985 között. 1985 után a mezőgazdasági termelékenység növekedése jelentősen lelassult, ahogyan a liberalizáció egyszeri hatásai lecsengtek. A második jelentős változást a TVE-k hihetetlen mértékű növekedése jelentette; ez máig meghatározza és élte a rurális térségek fejlődését. Összefoglalva: a nem állami tulajdonú, nem mezőgazdasági termelés liberalizációja hosszú távon befolyásolta a korábban dominánsan agrikulturális jellegű térségek növekedési rátájára.

A második jelentős hatás a *kínai gazdaság fokozatos nyitása* volt. 1978-cal kezdődően a nemzeti valutát jelentősen leértékelték. A vállalkozások nagyobb szabadságot kaptak a nemzetközi kereskedelemben történő bekapcsolódásra, főként az export tekintetében. 1980-ban négy különleges gazdasági területet (Special Economic Zone, SEZ) alakítottak ki két tartomány, Fujian és Guangdong területén. Itt a helyi kormányzat különleges kedvezményeket biztosított az exportpiacokra termelő vállalatoknak, a tovább-feldolgozáshoz szükséges inputjaikat vámmentesen hozhatták be, valamint a kereskedelemből származó valuta meghatározott részét is visszatarthatták.

A külföldi tőkebefektetéseket szintén bátorították. A SEZ-ek létrehozását követően, 1984–1985-ben további nyolc tartományban 14 parti város számára hasonló jogokat biztosítottak a külföldi befektetések és kereskedelem fokozása érdekében. Az import vámokat mérsékeltek, a valutát tovább leértékelték, annak érdekében, hogy elérjék a konvertibilitást a folyó fizetési mérleg tekintetében. A külföldi tőkebefektetések szabadságát tovább növelték, több olyan korlátozást is helyben hagyva, ami a kormányzat ipari fejlesztési stratégiájához kapcsolódott.

A reformok 1978–1992 közti időszakára *a következőket fogalmazhatjuk meg*: elsőként, a rurális térségek a teljes időszakban gyorsabb ütemben fejlődnek; másodikként, a keleti parti területeket a nemzetközi kereskedelem és a tőkebeáramlás liberalizációja miatt szintén gyors növekedési pálya jellemzi. Ez főként 1985 után következik be, amikor már tíz tartományban vannak nyitott városok vagy SEZ-ek; valamint a kereskedelem és a tőkebeáramlás szignifikáns méreteket öltött.

A fenti hipotézisek igazolására regressziós modellünket *két új változóval bővítjük*. Ezek: a mezőgazdaság tartományi GDP-ben való időszak eleji (1978-as) részaránya, illetve egy – geográfiai elhelyezkedést is jelző – bináris változóval, amely „1” értéket vesz fel, ha a tartományban van nyitott város, és „0” értéket ha nincs. Az 1978–1992 közti időszak regressziós adatait a 2. táblázat tartalmazza. Ebből láthatjuk, hogy a part menti és mezőgazdasági jellegű régiók valóban gyorsabban növekednek, mint a többiek. Ha a mezőgazdasági és part menti hatásokat kiszűrjük, ezen felül semmiféle jel nem utal a konvergenciára – az eredeti GDP regressziós koefficiense gyengén negatív ugyan, de statisztikailag nem tekinthető szignifikánsnak.

2. táblázat

Regressziós modellek a vizsgálat harmadik időszakára

Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Korrigált R ²	Megfigyelések száma
-0,017 (-3,320)	—	—	0,271	28
-0,001 (-0,086)	0,097 (1,828)	—	0,331	28
-0,009 (-1,105)	0,080 (1,883)	0,021 (3,933)	0,576	28

Forrás: Jian et al., 1996.

Amikor az időszakot kisebb egységekre osztjuk – 3. táblázat – láthatjuk, hogy a part menti hatás 1985 után, de főként 1990-t követően erőteljes. Az eredmények szerint csak azon adottság, hogy egy terület a keleti part mentén helyezkedik el, 1978–1985 között 0,8%-kal, 1985–1990 között 3,2%-kal, végül 1990 követően pedig nem kevesebb, mint 7,8%-kal emeli meg a GDP éves növekedési ütemét.

3. táblázat

A regressziós modellek az 1978–1992 közötti időszakra

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Part menti rurális interakció	Korr. R ²
1978–1985	-0,023 (-3,788)	—	—	—	0,271
	-0,003 (-0,246)	0,116 (1,913)	—	—	0,394
	-0,006 (-0,507)	0,110 (1,818)	0,008 (1,054)	—	0,397
	-0,002 (-0,170)	0,107 (1,754)	-0,006 (-0,273)	0,047 (0,697)	0,384
	-0,010 (-1,348)	—	—	—	0,029
1985–1992	0,017 (1,243)	0,156 (2,314)	—	—	0,169
	0,002 (0,185)	0,130 (2,820)	0,032 (5,448)	—	0,613
	0,007 (0,744)	0,974 (2,179)	-0,001 (0,070)	0,108 (2,338)	0,674

Forrás: Jian et al., 1996 felhasználásával a szerző szerkesztése.

A regressziós eredmények a teljes időszakra vonatkoztatva azt is mutatják, hogy a kezdetben magasabb mezőgazdasági részarányral rendelkező területek szintén gyorsabban növekedtek az átlagnál. A történeti/politikai háttér ismeretében e hatótényezőt inkább „*rustális tényezőnek*” nevezhetjük, mintsem mezőgazdasági hatásnak, mert a gyorsabb növekedést feltételezhetően a könnyűipar, építőipar és szolgáltató szektor fejlődése generálta a TVE-k keretein belül. Mivel ezek a vállalatok voltak a kínai fejlődés legfőbb hajtóerejei a teljes időszakban, ezért a mezőgazdasági jellegű tartományok növekedési rátájában valószínűleg aránytalanul magasabban részesedtek a TVE-k fejlődéséből.

A fenti tényezők hatásának kiszűrése után a feltétel nélküli konvergenciának semmiféle bizonyítékát nem találjuk. Az eredeti GDP regressziós koefficiense mindvégig, valamennyi táblázatban szereplő modell esetében abszolút értékben alacsony és statisztikailag sem szignifikáns. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy *a rustális és a part menti hatás kiszűrése után semmiféle olyan tendenciaszerű folyamat nem megfigyelhető, amely arra utalna, hogy a kezdetben szegényebb tartományok gyorsabb ütemben növekednének, mint a gazdagabbak.*

Az eddigi modellekben a rustális hatás és a part menti hatás elkülönült tényezőkként jelentek meg. Fentiek alapján azonban joggal feltételezhetjük, hogy a nagyobb vidéki térséggel rendelkező nyitott tartományok gyorsabb fejlődést mutattak, mint kevésbé mezőgazdasági jellegű társaik. Elsőként azért, mert az ipar számára felhasználható munkaerő-felesleg legfőbb forrásai a rustális területek; másodsor pedig azért, mert ugyan időszakunk a városok felé történő migráció erősödését hozta, azonban a bürokratikus előírások és akadályok magát a vándorlást eléggé költségessé tették. Harmadikként, a szállítási költségeket figyelembe véve a külföldi befektetők elsősorban azokon a területeken kívántak befektetni és kereskedni, amelyek a nyitott parti városokhoz közelebb estek. Összességében főként ez a három megfontolás vezet arra a gondolatra, hogy *a rustális és a part menti hatás között valamiféle interakciót (kölcsonhatást) feltételezzünk.*

E közös hatást a 3. táblázat negyedik oszlopában vizsgáljuk. Itt a korábbi regressziós modellekhez egy új változót – a part menti–rustális interakciós hatást – iktatunk be. Előző eredményeinknek megfelelően az 1978–1985 közötti időszakban a kizárólag mezőgazdasági tartalmat hordozó változón kívül semmi sem szignifikáns. Ennek alapján a reformok e fázisában *a konvergencia annak eredményeként jött létre, hogy a rustális területek kezdeti átlag alatti egy főre eső jövedelme gyorsabban növekedett,* mivel a reformok itt jóval jelentősebb következményekkel jártak, mint az ipari területeken.

A reformok következő szakaszában, amely a kereskedelem liberalizációjával járt együtt, egy újabb hatásra figyelhetünk fel. A 3. táblázat negyedik oszlopában látható, hogy a part menti hatás változója nem szignifikáns, azonban a part menti–rustális interakciós hatást jelző változó az. A rustális hatást jelző változó itt

is szignifikáns. Ezért állítjuk, hogy a reformok második szakaszában fellépő konvergencia annak köszönhető, hogy *a kezdetben szegényebb agrártartományok folytatták gyorsabb ütemű növekedésüket, illetve annak, hogy a nyitott városokhoz közel fekvő vidéki területek kiemelkedően gyorsan fejlődtek.* Azaz a nyitás politikája valóban erősítette a tartományok közötti konvergenciát, mégpedig azon a módon, hogy a nyitott városokhoz közeli rurális területek jövedelmi pozícióját erősítette.

A gyors ütemű agrikulturális és parti növekedés összesített hatása a jövedelmek közötti különbség csökkenése és a regressziós modellek azt is jelzik, hogy a konvergencia különösen erős a part menti régióban (a régió belül). Vizsgáljuk meg a konvergencia időbeni alakulását 1978–1992 között részletesebben és osszuk Kínát két régióra – part menti és belső területekre (az általános háromrégiós felosztást annyiban egyszerűsítve, hogy a nyugati és középső régiót összevontan vizsgáljuk).

4. táblázat

Variancia dekompozíciós adatok, 1978–1992

	Variancia	Variancia – part menti tartományok	Variancia – belső tartományok	Variancia a part és a belső ter. között
1978	0,3819	0,5837	0,2088	0,0514
1984	0,3136	0,4277	0,1901	0,0486
1985	0,2894	0,3982	0,1681	0,0482
1986	0,2798	0,3733	0,1648	0,0492
1987	0,2704	0,3481	0,1608	0,0509
1988	0,2663	0,3306	0,1648	0,0504
1989	0,2621	0,3136	0,1656	0,0517
1990	0,2490	0,2927	0,1608	0,0487
1991	0,2550	0,2663	0,1689	0,0589
1992	0,2663	0,2470	0,1706	0,0758

Forrás: Jian et al., 1996 alapján a szerző kiemelése.

Az új modell azt mutatja, hogy a jövedelmek közti rés szűkülése döntően a part menti tartományok közötti konvergenciából adódik, azaz nem a part menti és belső régiók vagy akár a belső területek tartományai közti rés szűküléséből. E megállapítás a 4. táblázat variancia dekompozíciós adataival támasztható alá. A tartományi jövedelmek logaritmusának szórásnégyzetét három összetevőre oszthatjuk: a partmenti régió belüli, a belső régió belüli és a két régió közötti részre. A keleti régióban a jövedelmi különbségek jelentős mérséklődése főként annak az oka, hogy a mezőgazdasági jellegű dél felzárkózik a korábban is ipari jellegű északhoz. Enyhe csökkenés figyelhető meg a belső régió belül is, ami 1985-ben lényegében véget is ér. Végül egy relatíve állandó szakadékot találunk a két nagyrégió között 1978–1990-ig.

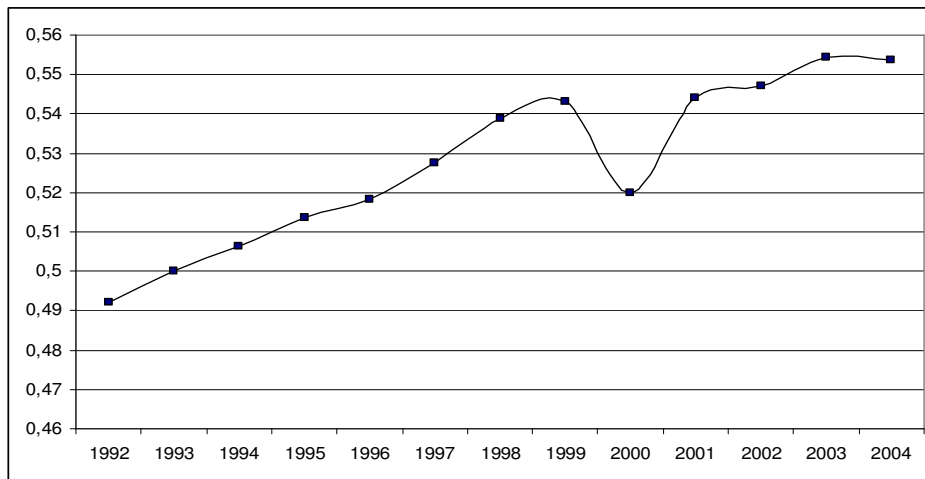
A piaci reformok második időszaka, 1992–2004

A reform és a nyitási politika máig is tartó utolsó szakasza 1992. januárban vette kezdetét. E szakaszt Kínában a *szocialista piacgazdasági rendszer kiépítésének* is nevezik. Ebben az időszakban a reformok súlypontja fokozatosan a régi rendszer lebontásáról az új rendszer kiépítésére helyeződik, a piacgazdálkodás követelményeinek megfelelő gazdaságirányítási és gazdálkodási rendszer szervezeti és jogi kereteinek megalkotására; azaz összességében egy működő piacgazdasági rendszer kiépítésére (Tálas, 1998, 17. köv.).

Habár a konvergencia jelensége a piaci reformok bevezetése után bizonyítható, az utolsó évtizedben a trend a visszájára fordult. A kilencvenes évek elejétől kezdődően az egy főre jutó tartományi GDP adatok logaritmusai közötti szórás (σ -konvergencia) megnőtt (3. ábra).

3. ábra

A σ -konvergencia alakulása 1992–2004 között

Forrás: A szerző szerkesztése.

A part menti régió gyors ütemű növekedésével a belső tartományok nem tudtak lépést tartani, így a viszonylag gazdagabb kelet és a szegényebb nyugat közötti egyenlőtlenség kiszélesedett. Ez a tendencia főként 1992–1998 között érzékelhető, ezt követően – értékelésünk szerint a regionális politika korábbi fejezetekben bemutatott változásának következtében – fokozatosan csökken a régiók közötti fejlettségbeli különbségek szélesedésének üteme.

Regressziós modelljeink a vizsgált időszakban hasonló eredményeket mutatnak; itt különösen érdekes az 1992–1998 közötti időszak (5. táblázat). A táblázatból követhető, hogy a modellekben – a korábban ismertetett tartalmú – a kezdeti mezőgazdasági részarány változója csak minimális mértékben növeli a magyarázó erőt, azonban a part menti változó bevezetésével az szignifikánsan megnövekszik. A part menti hatás kiszűrése után a feltétel nélküli konvergenciának (esetünkben a divergenciának) semmiféle bizonyítékát nem találjuk, az időszak eleji GDP regressziós együtthatója ezekben a modellekben abszolút értékben alacsony és statisztikailag sem szignifikáns.

5. táblázat

Regressziós modellek az 1992–1998 közötti időszakra

Időszak	Kezdeti GDP	Kezdeti mezőgazdasági részarány	Part menti változó	Korrigált R ²
1992–1998	0,035 (0,018)	—	—	0,114
	0,036 (0,030)	0,004 (0,143)	—	0,115
	0,001 (0,001)	–0,025 (0,084)	0,025 (0,018)	0,370

Forrás: A szerző szerkesztése.

Korábbi elemzéseink és most kapott adataink alapján elmondható, hogy az 1990-es évekig a keleti területek gyors növekedése és az e régióon belüli konvergencia az országos szinten mért adatokban is a konvergencia erősödését eredményezte. A nyolcvanas években a leggyorsabban növekvő tartományok a keleti partvonal déli részén voltak, amely az időszak elején átlag alatti egy főre jutó jövedelmi pozícióval rendelkeztek.

A kilencvenes években a gazdagabb keleti tartományok – főként Shanghai – növekedése felgyorsult. A gyorsan növekvő dél-kínai tartományok az 1990 utáni időszakot már nem átlag alatti jövedelemmel kezdték, azaz folytatódó gyors ütemű növekedésük már nem a kiegyenlítő, hanem a divergencia irányába mutatott. Ugyancsak alátámasztják fenti megállapításunkat a 6. táblázat variancia dekompozíciós adatai, amelyből látható, hogy a területek közötti különbség szinte minden viszonylatban növekedett, azonban a két nagyrégió szubregiói között csak kisebb mértékben.

Korábbi munkáimban érdekességként ismertettem *Jian et al. becsléseit* arra vonatkozólag, hogy mi történt volna a Kilencedik ötéves terv végéig – 2000-ig – a kínai tartományok közötti jövedelem eloszlás tekintetében, amennyiben az

6. táblázat

Variancia dekompozíciós adatok 1992–2004 között, kiválasztott években

Terület	1992	1998	2004
<i>Keleti régió</i>	0,12	0,11	0,16
Észak-kelet	0,21	0,19	0,15
Dél-kelet	0,12	0,24	0,30
Szubregiók között	0,12	0,11	0,16
<i>Belső területek</i>	0,04	0,07	0,08
Középső régió	0,03	0,02	0,04
Nyugati régió	0,05	0,06	0,06
Szubregiók között	0,02	0,12	0,12
A két nagyregió közötti variancia	0,34	0,47	0,49
A minta teljes varianciája	0,21	0,29	0,31

Forrás: A szerző szerkesztése.

1992–1998 jellemző trendek fennmaradtak volna. Saját korábbi számításaim szerint – amennyiben a partmenti tartományok fejlődése az 1992–1998 között tapasztalt mértékben múlta volna felül a belső régióét – akkor a regionális jövedelmek közti különbség a reformok kezdetéhez, az 1978-as szinthez érhetett volna vissza. Modellem szerint erre – minden tényező változatlanágát feltételezve – 2004-ben került volna sor (a becsléshez használt regressziós függvény képlete: $y=0,4737+0,0079x$, $R^2=0,9853$, $x=14$).

Újabb eredményeim alapján azonban világossá vált, hogy a kínai regionális politikában a Kilencedik ötéves tervvel megvalósított fordulat meghozta a remélt hatást. Habár a régiók közötti fejlettségbeli különbségek szélesedésének folyamatát eleddig nem sikerült megállítani, a trend megváltozása konvergencia-vizsgálataink alapján egyértelműen megállapítható. Az 1992–2004 közötti időszak utolsó három éve alapján akár *konvergens gazdasági fejlődés is anticiálható*, ám az e kijelentésnél megalapozottabb modellezést a jelenleg rendelkezésre álló adatsorok nem teszik lehetővé.

Következtetések

Az elméleti közgazdászok legjelentősebb része elfogadja azt, hogy a tőkemobilitás a gazdagabb és a szegényebb gazdaságok közötti konvergenciát növeli. *Eddigi elemzéseim – jelen empirikus vizsgálat eredményein túlmutató – üzenete, hogy ennek mérhető, kvantitatív hatása igen alacsony.* Abban az esetben, ha a tőkének többféle típusát különböztetjük meg, ezek között például az emberi tőkét, amely nem finanszírozható külföldi hitelekkel, *a nyitott gazdaságok közötti konvergencia csak kismértékben gyorsabb, mint zárt gazdaságok között.* E felté-

telezés összhangban van azokkal a tapasztalati adatokkal, amelyek szerint a nyitott gazdaságokat tartalmazó minták (ilyen például egyetlen ország régióinak vagy tartományainak mintája) között mérhető konvergencia üteme alig gyorsabb, mint egy összességében zártabb gazdaságokat tartalmazó minta (országok közötti vizsgálatok) esetén kapott. Az itt bemutatott vizsgálataim eredménye, hogy a kínai tartományok reáljövedelmeinek konvergenciája *viszonylag új keletű jelenség*, amely csak az 1978-as reformok bevezetésével vált jelentőssé. A központi tervezés kezdeti időszakában ugyan van némi bizonyíték a konvergenciára, de ez eléggé gyenge és nagyban függ a vizsgált időszak határainak kijelölésétől. A kulturális forradalom időszakában a modellek inkább divergenciát mutatnak.

A négy periódus vizsgálatával kapott eredmények szerint a regionális konvergencia erősen kötődik a piacosítás fokához és a gazdaság nyitottságához. A konvergenciára a legerősebb bizonyítékot a reform időszaka szolgáltatja. Azt találtuk, hogy a jelenség főként a rurális reformokkal van összefüggésben, hatása különösen erős a keleti területeken, összhangban a nemzetközi kereskedelem liberalizálásával és a külföldi tőkebefektetésekkel.

Magyarázatunk minderre, hogy a konvergencia több olyan eleme, mint a munkaerő migrációja, a tőkebefektetések irányultsága és a technológiai diffúzió a központi tervezés rendszerében nem működik. Bár annak elvi lehetősége megvan, hogy az erőforrások bürokratikus allokációja a regionális egyenlőtlenségek kiegyenlítése irányába hasson, azonban az 1978 előtti időszakban a kínai központi tervezéssel kapcsolatos vizsgálataink ennek éppen ellenkezőjét mutatják.

A kilencvenes években a tartományi jövedelmek széttartó irányú fejlődése figyelhető meg. A részletesebb vizsgálatok alapján kitűnt, hogy az 1978–1992 közötti időszakban az országosan mért konvergenciát szinte kizárólag a keleti régió kezdetben elmaradott, mezőgazdasági jellegű tartományainak gyors ütemű fejlődése okozta (erre utaltak a partmenti, a rurális és a part menti–rurális interakciós hatás változók bevezetésével kapott eredmények). Ennek hatására a keleti régió belüli különbségek csökkentek, azonban igen gyors ütemben tárgult a belső területek (központi és nyugati régió), illetve a keleti part között kimutatható jövedelmi rés. Az 1992 utáni periódusban ez a tendencia folytatódott, azonban a Kína keleti partja mentén fekvő tartományok gyors ütemű növekedése ekkor már országos szinten is kimutatható módon a divergenciát erősítette. Mivel a partmenti elhelyezkedés időben állandó földrajzi tényező, a széttartó irányultságú fejlődés – az 1996-ig érvényes politikák állandóságát feltételezve – a tovább folytatódhatott volna. *Ezzel szemben a legutóbbi időszak vizsgálata alapján a trend megváltozását és – hosszabb távon – akár a régiók közötti konvergencia újbóli felerősödését várhatjuk.*

Amennyiben a reformpolitika bevezetése óta tartó folyamatokat állandónak feltételezzük, úgy tűnhet, hogy Kínában a kétirányú fejlődés a jövőben is meg-

marad – virágzó és gyorsan növekvő parti tartományokkal, illetve szegény, lassabban fejlődő belső régiókkal. Krugman elmélete alapján ugyanis a *történeti jellegű, önerősítő hatások a regionális egyenlőtlenségek elmélyülése irányába mutatnak*. Éppen ezért optimizmusra adhat okot, hogy a doktori értekezésemben ismertetett tudományos kutatási eredmények *beépültek a kínai politikai gondolkodásba* és a fejlesztések meghatározó jelentőségű elemévé váltak.

Irodalom

- Bárdi, L. – Krisztián, B. 1998: Kína a Föld legnagyobb emberi erőforrása – új kihívás a következő évezredre. *Szakképzés* 2., pp. 41–54.
- Barro, R. J. – Sala-i-Martin, X. 1995: *Economic Growth*. McGraw-Hill, New York.
- China Statistical Yearbook*, 1983–2005.
- Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A. J. 1999: *The Spatial Economy of Cities, Regions and International Trade*. MIT Press. Cambridge Mass, London.
- Jian, T. – Sachs, J. D. – Warner, A. M. 1996: *Trends in Regional Inequality in China*. National Bureau of Economic Research. Working Paper 5412.
- Jordán, Gy. 1999: *Kína története*. Aula Kiadó, Budapest.
- Krugman, P. 2000: The Role of Geography in Development. *International Regional Science Review* 2., pp. 142–161.
- Long, G. Y. 2003: Understanding China's recent growth experience: A spatial economic perspective. *The Annals of Regional Science*, pp. 613–628.
- Mészáros, K. 2001: Kína a világban. *Magyar Tudomány* 5., pp. 556–565.
- Pedroni, P. – Yao, J. J. 2005: *Regional Income Divergence in China*. Williams College, Williamstown (MA).
- Polonyi, P. 1994: *Kína története*. Budapest. Maecenas Kiadó.
- Quah, D. 2000: *Cross-Country Growth Comparison: Theory to Empirics*. London School of Economics Economics Department. London.
- Renard, M.-F. 2005: *China and its Regions. Economic Growth and Reform in Chinese Provinces*. Edward Elgar.
- Romer, P. M. 1992: Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 5., pp. 1002–1037.
- Salát, G. 1999: *Kínai országismeret*. Külkereskedelmi Főiskola KKTI, Budapest.
- Tálas, B. 1998: *Kína az ezredfordulón*. Külkereskedelmi Főiskola KKTI, Budapest.
- Wertzler, J. 2006: *Regional Income Divergence in China: A Non-Stationary Panel Approach*. Williams College, Williamstown (MA).
- Worldwatch Institute 2006: *A világ helyzete. Fókuszban Kína és India*. Föld Napja Alapítvány, Budapest.
- Zhang, J. – Wu, F. 2006: China's Changing Economic Governance: Administrative Annexation and the Reorganization of Local Governments in the Yangtze River Delta. *Regional Studies*. 1., pp. 3–21.
- Zheng, W. – Cuifang, M. – Weng, G. – Wang, Y. 2004: A study on temporal and regional process of spillover. *The Annals of Regional Science*. pp. 595–606.

THE DEVELOPMENT AND CONVERGENCE OF REGIONS IN CHINA: NEW RESEARCH FINDINGS ON THE CONVERGENCE OF CHINESE REGIONS

Zsolt Nemeskéri

I have analysed the development and convergence of Chinese regions in several previous publications. This study summarises the latest results of my research, comprising an analysis of datasets from 1952 until 2004. There are two principle reasons for choosing this topic and for the level of interest which it is attracting currently, one of which is that it can be supported methodologically, whilst the other focuses on the actual research topic which follows an analysis of the characteristics of China. Based on my research, I think that an analysis of convergence between regions based on solid economic theory and the examination and analysis of China's regional development are areas that are missing from Hungarian literature relevant to the field.

Definition of convergence and the scope of research

By *convergence* we mean the trend-like process, as a result of which less-developed economies are capable of faster growth than the more-developed. When analysing convergence in accordance with the above mentioned interpretation, the first problem occurs when trying to model *economic development*. Within the neo-classical growth model, which presupposes a closed economy, the differences in per capita income are explained by the differing capital : work ratio. Assuming a given savings ratio, a given lower initial capital : work ratio corresponds with a faster growth rate – that is, the poorer countries are able to develop faster than the rich ones.

If we allow for the mobility of production factors, labour will flow from the countries poor in capital towards those rich in capital, and capital will flow in the opposite direction. Both flows go in the direction of the levelling out of the original capital : labour ratio – that is, towards the levelling out of differences in income. This process basically accelerates the pace of convergence.

In past years several kinds of *empirical research* have dealt with the issue of whether, in the long run, there is any convergence to be observed between economies interpreted at national and sub-national levels respectively in terms of real income. In connection with an analysis of *regional level*, several have found convincing evidence for convergence, among which we have to highlight Barro and Sala-i-Martin's impressive study which dealt, respectively, with the development of the member-states of the USA 1880–1990), Japanese (1930–1990) and West-European regions (1950–1990). When analysing the *world economy* there is evidence concerning convergence between smaller and larger groups of some states, but, despite this, it *cannot be established in relation to the world economy as a whole*. The most straightforward evidence for con-

vergence can be gleaned – without taking starting-points into account – from among economies of a similar type.

One of the conclusions of the empirical research is that convergence is strongest in those countries which are associated *with free trade agreements and the free flow of production factors*. By way of contrast, in the *socialist economic systems*, the potential for convergence is restricted, and the reasons seem to be far more random than in the market economies. The convergence among the provinces and regions of the *Peoples Republic of China* (PRC) are a much-quoted and -researched topic in the relevant international literature. Internationally renowned periodicals and journals dealing with regional sciences (e.g. *Regional Development Dialogue*, *Regional Studies* and *International Regional Science Review*) continuously include this topic both at the level of regional policy and at the level of scientifically founded quantitative research. When writing my study, in addition to Chinese sources, I took into account the results of all the accessible reputable international research groups and workshops, and from among these I would like especially to mention the national Bureau of Economic Research (USA), the Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel (Germany), the London School of Economics (UK), CERDI-IDREC (France) and the Chinese Economies Research Centre at the University of Adelaide (Australia).

Methodology and indices

To define the direction and degree of convergence and the underlying reasons for it, in the course of more detailed empirical research I use index numbers that are recognised in the international literature but which have not so far appeared in Hungarian research. The first of these can be called σ (*sigma*)-convergence. To calculate this, we establish a series of data based on the per capita regional GDP logarithm, and then we examine its standard deviation (the name of the index number is given by the deviation sign). If the standard deviation shows a *declining tendency in terms of time*, then we can say that σ -convergence can be observed among the regions.

The second index number is the so-called β (*beta*)-convergence. For this, we define the straight formula of the regression between the annual growth rate of per capita GDP and the initial (starting) value of per capita GDP. We can speak of β -convergence if the value of the coefficient of original income, which is usually indicated with a β , is negative and statistically significant (geometrically the index number can be interpreted as the steepness of the regression line). It is easy to see that the index number interpreted in this way complies with the definition of convergence given earlier, as in the regression model established in this way we explain the annual growth rate of the GDP exclusively in terms of the differences given in the initial income positions. This is why the significance of β -convergence lies in the fact that it can be applied directly in the verification of the theoretical model.

The existence of β -convergence is a *necessary, but not sufficient, prerequisite for the existence of σ -convergence*. As empirical evidence concerning σ -convergence (especially in the case of analyses concerning groups of countries) is usually quite difficult to establish, the concept of *conditional convergence* was introduced into the interna-

tional literature. We can speak of conditional convergence if we use several explanatory variables in the regression model used for calculating β -convergence, which filter the different features of the individual economies. Conditional β -convergence can, incidentally, be shown in the absence of σ -convergence. In other words, whilst σ -convergence measures the temporal changes of absolute differences in income, β -convergence provides information in connection with the abilities of poorer economies to catch up.

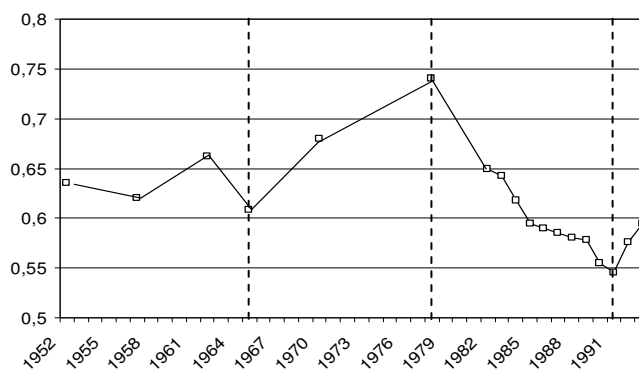
As the empirical calculation of the *unconditional* β -convergence can be deduced from the model; I believe that the index number can also be used for its verification. In agreement with the *critical remarks of the literature*, I am of the opinion that the *conditional* β -convergence index obtained by extending the regression model *does not carry a similar content*. In these models the new explanatory variables introduced are able to depict those, often opposing, forces which explain the diverging income data of individual territorial units, and those which show an opposite tendency.

Empirical findings

The results related to σ -convergence are shown in *Figure 1*, where we have indicated only a few selected years from the whole time span. The vertical lines show three important turning points from the point of view of the analysis of convergence, dividing the time span examined into four periods.

Figure 1

A graphical depiction of σ -convergence (1952–1994)

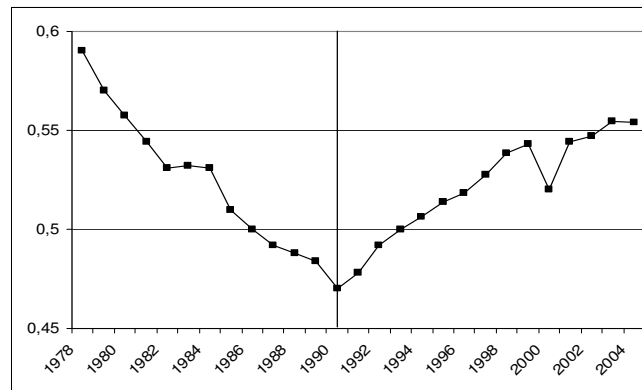
Source: Author's elaboration.

The figure clearly shows that, in the period from 1952 to 1965, the differences in regional income first decrease slightly, following which there is a sharp increase, which, in the early sixties, can be explained by the policy of the Great Leap Forward and natural disasters. After 1962 the direction of the trend changes once more and, subsequently, the regional distribution gradually but continuously increases in the years of the Great

Proletarian Cultural Revolution. As indicated in *Figure 2*, the 1978 reforms were responsible for a continuous, 12-year decrease in the regional distribution of per capita GDP. At the beginning of the '90s this process stopped and, after 1992, regional disparities started to increase.

Figure 2

A graphical depiction of σ -convergence (1978–2004)

Source: Author's elaboration.

Based on the results obtained, and also taking the above-mentioned changes in Chinese policy into consideration, we can divide the time span analysed in the course of the study of convergence into *four periods*:

- 1952–1965: establishing the central planning system and industrialisation
- 1965–1978: the period of the Cultural Revolution
- 1978–1992: first period of market reforms
- 1992– second period of market reforms

The trends formulated in the first approximation are clearly visible in the case of the study of β -convergence as well (*Table 1*). The table indicates a low, statistically not significant, negative effect relationship between growth and the initial per capita GDP in the period 1952–1965. In the period of the Cultural Revolution, contrary to this, we obtain a statistically significant positive β -value, which is clearly evidence for divergence. In the reform period of 1978–1992, the existence of convergence is indicated by a statistically significant negative β , although subsequently the trend goes into reverse, according to the facts presented in the first part of the chapter; between 1992 and 2004 we observe very strong divergence.

The result of our research is that the convergence of the real income of the Chinese provinces is a *relatively new phenomenon* which only became significant with the introduction of the 1978 reforms. In the initial stage of central planning, however, there is some evidence for convergence, but it is quite weak and also depends very much on

Table 1

The coefficients of the regression models related to the individual periods analysed

Period	1952–1965	1965–1978	1978–1992	1992–2004
Value of constant	0,008 (0,302)	0,103 (6,137)	–0,004 (0,237)	–0,134 (0,120)
Value of β	–0,006 (01,126)	0,016 (3,735)	–0,017 (–3,320)	0,032 (0,013)
Number of observational units	15	15	28	30
R^2	0,088	0,518	0,298	0,142

Source: Author's elaboration based on Jian et al., 1996.

where we place the dividing lines of the period analysed. In the period of the Great Proletarian Cultural Revolution, the models rather show divergence. According to the results obtained from the study of the four periods, regional convergence is very much linked to the degree of market-orientation and openness of the economy. The strongest evidence for convergence is supplied by the period of reforms. We found that the phenomenon is most strongly linked to rural reform and its impact is strongest in the eastern areas, in accordance with the liberalisation of international trade and foreign investment.

Our explanation is that *many of the elements of convergence, such as the migration of the workforce, the orientation of capital investment and technological diffusion, do not work in a system of centralised planning*. Although it is theoretically possible that the bureaucratic allocation of resources can help offset regional disparities, in the period before 1978 our analysis of Chinese central planning shows the opposite of this. In the '90s a divergence in the development of the income of the provinces can be observed. This tendency is significant between 1992 and 1998; after 1998, the pace of convergence gradually decreased, and, in our understanding, this was due mainly to the change in regional policy.

Our results show that this phenomenon is primarily explained by the differences between the interior and coastal provinces and not by divergent development within individual regions. If we assume that the development of the coastal areas will exceed that of the mainland areas to the same extent as it did between 1992 and 1998, the differences among regional incomes will return to the 1978 level, to the beginning of the reforms. According to my previous estimates – published in 2001 – this would have occurred *in 2004*. However,, on the contrary, as my latest research findings showed, the shift in Chinese regional policy from the era of the Ninth Five-Year Plan resulted in a change of processes concerning the convergence of provinces. Although the increase of regional disparities could not be stopped, the trend clearly changed. On the basis of the last three years of the period 1992–2004, even convergent future development could be expected.

Summary

Both the analysis of β - and the σ -convergence proved that the period since 1978 can be divided into two sub-periods: between 1978 and 1992 it bears the traits of convergent and between 1992 and 2004 those of divergent development. Based on more detailed analyses, it emerged that, in the period between 1978 and 1992, convergence measured in the country was exclusively caused by rapid growth in the agricultural provinces of the eastern region which had initially been backward. (This was reflected in the results obtained by the introduction of the variables of interaction among the coastal, rural and rural-coastal areas). As a result, the differences within the eastern region decreased, although the income gap between the interior (central and western regions) and the East Coast grew rapidly. In the period between 1992 and 2004 this trend continued, although the rapid growth of the East Coast areas of China reinforced the divergence visible at national level. The pace of divergent development decreased as regional policy started to highlight the development of the western and central provinces from 1996.

In connection with the future of Chinese regional development, we can be optimistic due to the fact that the scientific research results which I also presented here have been integrated into Chinese political thinking and have become a substantial element of development policy.

NOVOTNY GÁBOR

Született: 1974

Iskolák:

1992 Móricz Zsigmond Gimnázium

1997 JPTE KTK, statisztika

2003 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahelyek:

1999– Pénzügyminisztérium Önkormányzati és Területfejlesztési Főosztály

2006– Európai Bizottság, Regionális Politika Főigazgatóság, Unit B2
(Conception and reform of cohesion policy, coordination)

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Fiatalkorúak Társaságának Egyesülete, alapító tag

Munkáért kapott elismerések:

2004 Pénzügyminiszteri kitüntetés az uniós csatlakozás előkészítése során végzett munkáért

Tíz legfontosabb publikáció

- Novotny, G. 1999: The institution of Euroregions: prerequisite for success? Holt-Jensen, A. (ed.): *Regional development problems in Europe. AESOP PhD Workshop*. University of Bergen, Department of Geography. Bergen, pp. 168–172.
- Novotny, G. 1999: Az eurorégiós minta. A sikeres határ menti együttműködés kulcskérdései. Balogh, A. – Papp, G. (szerk.): *Magyarország az európai regionális együttműködésben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Magyar Külügyi Intézet. Pécs–Budapest, pp. 77–107.
- Novotny, G. 1999: A határon átnyúló együttműködések munkaügyi problémái az osztrák–magyar határ mentén. Szónokyné Ancsin, G. (szerk.): *Határok, régiók. Nemzetközi konferencia tanulmányai*. Szegedi Tudományegyetem, TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék. Szeged, pp. 143–154.
- Novotny, G. 2000: The role of euroregions in developing cross-border co-operation from an Eastern European perspective. Rekettye, G. (ed.): *The Significance of the Last Decade*. University of Pécs, Faculty of Business and Economics. Pécs, pp. 290–306.
- Novotny, G. 2000: Evolving trans-border labour markets in converging economies. Kitowski, J. (ed.): *Eastern Borders of European Integration Process*. Polish Academy of Sciences, The Marie Curie-Skłodowska University, Polish Geographical Society. Rzesów – Warsaw, pp. 349–367.
- Novotny, G. 2001: Behálózott határok – határtalan hálózatok? A hálózatépítés szerepe a határon átnyúló együttműködésben. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 115–135.
- Novotny, G. 2002: The role of public institutions in cross-border network building. Fürst, D. – Knileing, J. (eds.): *Regional Governance – New Modes of Self-Government in the European Community*. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hannover, pp. 134–143.
- Novotny, G. 2002: Eurorégió. A határon átnyúló regionalizmus zászlóshajója. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 48–69.
- Novotny, G. 2003: Határon átnyúló városhálózatok: újabb intézményi divat az európai határon átnyúló együttműködésekben? *Tér és Társadalom*. 1., pp. 191–212.
- Novotny, G.: *A sikeres határon átnyúló együttműködés kulcs tényezői nemzetközi minták alapján*. IDEA Program publikációk Magyarország 2015, Kutatási részprojekt. BM – MTA, megjelenés alatt.

19. HATÁRON ÁTNYÚLÓ REGIONÁLIS HÁLÓZATOK EURÓPÁBAN

Novotny Gábor

Problémafelvetés

A határrégiók politika diktálta központi orientációja (és periférikus helyzete) változik – legalábbis diverzifikálódik – az európai integráció folyamatában. Az Európai Unió pénzügyi programjain keresztül jelentős mértékben támogatta és támogatja a határon átnyúló intézményi együttműködések abból kiindulva, hogy a hálózatépítés gazdasági előnyökkel jár, valamint a határokat átszelő hálózatok a közös társadalmi, gazdasági tér megteremtését szolgálják, amelynek következtében dinamikus fejlődő határrégiók alakulhatnak ki a korábbi nemzeti perifériákon.

Több mint egy évtized telt el a vasfüggöny leomlása óta, „serdülőkorba lépett” a pénzügyi eszközökkel alátámasztott európai határrégió-politika, és majd 50 éve jött létre az első intézményes határon átnyúló együttműködés Németország és Hollandia között. Így a szerző aktuálisnak érezte a határon átnyúló együttműködések uralkodó formáinak teljesítményértékelését.

Kutatási kérdések

A dolgozat leginkább az új intézményi megközelítésekkel (new institutionalism, new institutional economics) rokonítható, ahol a vizsgálatok középpontjában a különféle politikai, gazdasági, társadalmi stratégiákat és azok eredményeit, kimeneteit befolyásoló intézményi, szervezeti keretek, rutinok, procedúrák, normák, valamint a háttérben azonosítható motivációs vagy fékező rendszerek állnak. Jelen esetben a vizsgált átfogó cél az európai integráció, ezen belül a határtérségek revitalizációja, egységesítése, mint rész cél. A kérdés, hogy a határon átnyúló együttműködések szereplői milyen motivációkkal jellemezhetők, törekvéseik milyen intézményi keretekben, struktúrákban jutnak kifejeződésre, milyen a területi intézményrendszerbe való beágyazottságuk és mindezek hogyan hatnak a fenti célokra, végső soron a területfejlesztés, területi tervezés és irányítás hatékonyságára. Elsősorban a középszint intézményi hálózataira összpontosítottunk. A helyi, valamint kistérségi vetület csak annyiban kapott szerepet, amennyiben kapcsolódik a városi léptékhez, a városhálózatok kapcsán. A gazdasági (kis- és középvállalkozói) hálózatok vizsgálata is csupán az uniós és

eurorégiós támogatói közeg tekintetében kapott szerepet. A kutatás fókuszában a kilencvenes évek fejleményei álltak, de főként a holland–német és az osztrák–magyar határokkal kapcsolatos észrevételek megalapozása, kontextusuk jobb megvilágítása érdekében történelmi visszatekintésekre is sor került.

A kutatás módszertana

Miután a határrégiók hátrányai manapság kevésbé nyilvánvalóak és inkább minőségi természetűek, melyeket nem lehet pusztán mennyiségi kategóriákkal megragadni, megnőtt a kvalitatív módszerek jelentősége a határokkal kapcsolatos kutatásokban. A rendelkezésre álló irodalom és statisztikai adatok feldolgozásán túl ezért a vizsgálatok helyszíni adat és információgyűjtésre, mélyinterjúkra, valamint szemináriumok, munkaülések, workshopok tapasztalataira épültek.¹ Nem elhanyagolható szempont a személyes jelenlét, az érintett régiók hétköznapijában való „több mint turista” szintű részvétel.

Az esettanulmányok kiválasztásának alapvető kritériuma: feltételezeten jól megalapozott együttműködések hálózati jellegű kooperációs struktúrákkal és aktív együttműködési folyamatokkal (elsősorban közigazgatási intézmények szempontjából, esetleg a gazdasági szereplők szintjén – utóbbiaknál a létezés maga is kérdéses). Feltételezésünk szerint kevesebb az együttműködést gátló tényező az idő (az együttműködés „kora”, a felek és feltételek ismerete), valamint a gazdasági potenciál és a társadalmi gazdasági stabilitás (az együttműködés megalapozottsága) függvényében. Ezekre a tényezőkre alapozva választottuk a kulcsszereplőkkel tervezett interjúk területeként a holland–német EUREGIO-t és az osztrák–magyar West/Nyugat Pannónia Eurégiót, valamint szűkebb környezetüket. Az elméleti feltevések tesztelése során betekintést szeretnénk volna kapni a folyamatokba, a struktúrák mögé, azonosítani kívántuk a hajtóerőket Magyarország legfejlettebb együttműködéssel jellemezhető területén (osztrák–magyar határ, Interreg–Phare CBC programkörnyezet) úgy, hogy közben egy fejlett “modell terület” perspektíváját tartjuk a szemünk előtt (holland–német határ, Interreg–Interreg programkörnyezet).

Az interjúk két lépcsőben zajlottak mind a holland–német, mind az osztrák–magyar határ mentén. Az elméleti téma feldolgozása során, azzal párhuzamosan mindkét esetben kirajzolódtak azok a divatos fordulattal élve „információs fordítóköröngök” szerepű személyek, szervezetek, amelyek az elméleti kérdések gyakorlati tesztelésére vonatkozóan útmutatással szolgáltak a továbblépés irányait illetően. A hálózati kulcsszereplők további fontos interjúalanyokat jelöltek meg. A holland–német határrégióban a 2001. februári előkészítő fázis után május–júniusban zajlottak az interjúk. Az osztrák–magyar határrégióban az áprilisi tájékoztató után június végén következtek a helyszíni, Ausztriára is kiterjedő beszélgetések.

1. táblázat

Az esettanulmányok kontextusai

Kontextus	Holland–német határ (EUREGIO)	Osztrák–magyar határ (Nyugat Pannónia Eurérgió)	
Határ a történelemben	Állandó. A háborúk óta erős szimbolikus jelentés.	Többször vitatott. Földrajzilag és jellegében is sokszor változott.	
Határjelleg napjainkban	„Nyitott” (Közös gazdasági tér).	Filter (Schengen).	
Történelmi kontextus	Gazdasági egymásrautaltság, II. világháború, 40 év EU, mélyülő integráció.	Osztrák–Magyar Monarchia, Trianon, vasfüggöny, 40 év keleti blokk, EU csatlakozás.	
Szélesebb földrajzi, intézményi környezet	Randstad, Ruhr vidék, (Brüsszel) NATO, EU, Európai Határérgiók Szövetsége.	Bécs, Pozsony (Budapest) 80-as évektől erősödő kapcsolatok. NATO.	
A nyelv, kultúra szerepe	Német részről holland tudás hiánya, más kapcsolattartási, -építési kultúra.	Történelmi hagyományok, Magyar oldalon német nyelv- ismeret.	
Gazdasági fejlettség	Közel azonos fejlettség.	Jelentős aszimmetria.	
Közlekedési helyzet	Középen és délen tranzit, Regionális ráhordóhálózat, É–D-irány hiányoznak.	Északon tranzit, délen potenciális tranzit. Középen árnyékhelyzet, É–D-irány hiányzik.	
Különbségek az állam-berendezkedésben	„Decentralizált centralizált”	Föderatív	Decentralizáló-dó centrealizált

Forrás: Saját szerkesztés.

Az Európai Unió és a határon átnyúló regionális hálózatok

Az EU nagy hangsúlyt helyez a határon átnyúló hálózatépítésre, és ez az elérhető pénzeszközök fejlődésén is lemérhető (Interreg: egy a közösségi kezdeményezések közül, majd a legfontosabb kezdeményezés, végül a jogutód, a kohéziós politika három területi céljának egyike). A pénzügyi támogatás a határ menti területek speciális problémáit hivatott kezelni, másrészt a határon átnyúló (integrációs célzatú) hálózatok kialakítását célozza. Az Interreg kifejezett célja lendületet biztosítani a belső határokon átnyúló hálózatok kialakulása és fejlődése érdekében, valamint bekapcsolni ezeket a hálózatokat a nagyobb közösségi hálózatokba. A „pántlikázott” források hatékonyságát azonban korlátozzák a rendszerhatárok, intézményi és kulturális különbségek, az eltérések a tudati beállítottságokban. Ezen túl az Unió külső határainál az Interreg- és Phare CBC-programok eltérő eljárási mechanizmusai is hozzájárultak a várt eredmények

késlekedéséhez, annak ellenére, hogy folyamatosan napirenden voltak, és vannak a kiigazítások. Az EU egyes elmaradottabb keleti határterületein a szereplők eltérő anyagi lehetőségei érdekkonfliktusokhoz vezettek. Az 1-es célterületi besorolású európai uniós régiókban regionális luxusprogramoknak emlegették az Interreg-programokat. A következő uniós programozási periódus tekintetében már harmonizáltabb keretek között zajlik a programozás és a majd a végrehajtás. A külső határok forrásallokációs mechanizmusa azonban továbbra is az egyik legvitatottabb kérdés.

Az Interreg-program fontos részévé vált a határregiók költségvetéseinek. Az EU a legelterjedtebb intézményi együttműködési formát, az eleinte alulról felfelé építkező (bottom up) eurorégiókat modellértékűvé emelte, pénzügyi programot társított a határon átnyúló együttműködésekhez, ezáltal a felső ösztönzés (top-down logika) katalizálta az együttműködések kialakulását. Ugyanakkor túlzás és a tények leegyszerűsítése lenne azt állítani, hogy az Interreg kezdeményezés vezetett az új intézményi jelenség kialakulásához, bár tény, hogy megerősödésükben nagy szerepet játszott.

Eurorégiók: népszerű intézmény, korlátozott eredmények

Az uniós célok tekintetében a határon átnyúló régiók egyelőre nem viselik magukon a területiség valódi jegyeit, hisz a végső döntéshozó hatalom az érintett helyi, regionális, nemzeti és uniós területek hatáskörében marad, és a határon átnyúló politika inkább regionális külpolitika, mintsem hagyományos területi politika. Az EU támogató hozzáállása mellett természetesen az államberendezkedés és érdekstruktúra tovább ösztönzi, illetve gátolja az együttműködések kialakulását. Utóbbi még föderatív berendezkedésű országokban is előfordul, hisz vannak olyan tartományok, amelyek nem szívesen osztják meg az eurorégiókkal a projektek finanszírozásával kapcsolatos döntési hatáskörüket.

A rendelkezésre álló jogi keretek tekintetében is felemás a helyzet. Az eddig államközi egyezményekben biztosított közös intézmények létrehozását célzó közjogi lehetőségek (pl. célszövetség) sikere „visszafogott”, csakúgy, mint a Bizottság legújabb jogi, intézményi javaslatának tagállami fogadtatása. Természetesen az Európai Területi Együttműködési Csoportosulással kapcsolatos hozzáállást a külpolitikai érdekstruktúrán túl a legtöbb tagállam jog- illetve államháztartási rendszerének korlátai is befolyásolják.

A pénzügyi, jogi, adminisztratív környezet mellett természetesen maguk az eurorégiók, és az őket alkotó, régiók, megyék, városok tevékenysége, hozzáállása a legmeghatározóbb. Jellemző a rugalmasság, képlékenység, ami értelemszerűen növeli a lakosság azonosulási problémáit. Egyes eurorégiók a pénzek reményében programciklusról programciklusra átalakulnak, jellemző egyfajta kapcsolati opportunizmus. Fennáll annak a veszélye, hogy éltek jönnek létre a

közszférában, melyek elszakadnak, függetlenednek a magánszektortól, az állampolgároktól, valamint a demokratikus döntéshozás és kontroll fennálló kereteitől. Kétséges az egész intézményi felépítmény és a létrehozott infrastruktúra értelme, ha a közös érdek csupán az uniós pénzek megszerzése, főként, ha olyan projektek finanszírozására fordítódik, amelyek határon átnyúló hozzáadott értéke kétséges. Ha nem érvényesül a sokat hangoztatott „bottom up” elv (alulról felfelé történő építkezés), és az egészen alacsony szintű (tehát lakókat érintő) részvétel, a drága helyi, központi, de főleg uniós forrásokból felépített intézményrendszer csak egy önmagáért való újabb bürokratikus légvár, ami előbb vagy utóbb politikai támadások keresztüzzébe kerül. Ezen még az sem igazán segít, ha egy parlamentszerű – újabb – intézményi szinttel megpróbálunk megteremteni egyfajta közvetett demokratikus kontrollt, főleg ha az nem is működik igazán rendeltetésszerűen.

A legtöbbször említett probléma az információáramlás esetlegessége és akadózása. Ez hol érdekellentétből, hol a megfelelő fórum és eszközök, de gyakran a motiváció, bizalom hiányából származik. A regionális és helyi szinten megnyilvánuló kölcsönös megismerés, megértés és tolerancia pedig alapvető fontosságú a határon átnyúló együttműködések terén. A helyi érdekeltég mellett, azal szoros kapcsolatban tehát a kommunikációs csatornák, hálózatok kialakítása, az információáramlás ösztönzése nagyon fontos feladat, különösen az együttműködés kezdeti fázisában. Érdekes ugyanakkor, hogy a külső kommunikáció sokszor igen magas színvonalú, hisz az eurorégiók látványos eszközei lehetnek annak, hogy a közvélemény számára a médián keresztül bizonyítani lehessen a nemzetközi kapcsolatokban való aktív részvételt. A legtöbb eurorégióban azonban még akadózik a munka az együttműködés tulajdonképpeni alapjait jelentő munkacsoportokban.

A feltárt hiányosságok, problémák és ellentmondások ellenére egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy az eurorégiók, mint keretintézmények mégis fontos eszközei a határon átnyúló együttműködési kezdeményezések menedzselésének, és bár általában ismertségük alacsony, fontos hangsúlyozni pszichológiai, szimbolikus szerepüket.

Határok és hálózatok – Határtalan hálózati együttműködések?

A networking – hálózatépítés, hálózatosodás – fogalma Európa-szerte olyan divatos fogalom már, mint a szubszidiaritás vagy a partnerség. A merev keretekkel rendelkező együttműködésekhez képest a lazább kapcsolatok rugalmasabbak és könnyebben igazodnak a gyorsan változó környezethez. A határon átnyúló hálózatok, mint nyitott horizontális struktúrák, a köz- és magánszféra széleskörű részvételével innovatívabbnak tűnnek az előítéletek és sztereotípiák leépítésében, mint az eurorégiók hierarchikus intézményi modellje. A munkaközös-

ségek és workshopok szerepe jelentős lehet mind a politikai, mind a gazdasági hálózatok kezdeményezésében, hisz céljuk dialógust indítani a megszokott kereteken kívül (legyen az egy cég vagy önkormányzat), amelyek sokszor túl formálisnak és merevnek bizonyulnak.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a kis- és középvállalkozói szektorban az érdekstruktúra, érdekhorizont, a kockázati szint, az eszközkészlet, és nem utolsósorban a társadalmi beidegződések, a sokszor hiányzó bizalmi légkör, az eltérő értékrend miatt az esetleg közvetetten elérhető források ellenére is csekély realitású a határon átnyúló együttműködés, nem beszélve a hálózati együttműködésről. A magas költségek és kockázatok miatt ugyanakkor nemzeti keretek között sem bevett gyakorlat a kis- és középvállalkozások közötti hálózatosodás.

A közszféra képviselői és tanácsadó cégek is elsősorban az uniós pénzeknek köszönhetően mutatnak élénkebb érdeklődést, de tevékenységükhöz elvárják a felsőbb igazgatási szintek (központi, tartományi, regionális kormányzatok) támogatását.

Ha a hálózatok létrejöttéhez és működéséhez felső (kormányzati) és külső (tanácsadói) ösztönzés, állandó támogatás szükséges (pl. városhálózatok), akkor ez a kezdeményezés sem a helyi és területi önkormányzatok önkéntes, alulról építkezéséről szól. Inkább központi (európai és tagállami) hatóságok tanácsadói hálózatokat (magánszférát) erősítő közvetett beavatkozásáról beszélhetünk. Ezzel önmagában nincs is semmi probléma, csak a tapasztalatok azt mutatják, hogy a tanácsadói szektor helyi, térségi „beágyazottsága”, szakértelme sokszor nem biztosított, a megrendelések a centrumtárségek egy kaptafára dolgozó cégeinek, tanácsadóinak jelentenek biztos piacot.

A helyi milió pedig akkor maradhat csak innovatív, akkor érheti el a dinamikus hatékonyságot, ha két irányból, egymást kiegészítő módon képes csökkenteni a piacok és a döntési folyamatok bizonytalanságát, megteremteni az innovációhoz szükséges know-howt (*Capello*, 1996):

- Olyan helyi hálózatok kialakításával, melyekben a közelség – térbeli, kulturális, pszichológiai – három megkülönböztető jellemzőt generál: kapcsolatsűrűség, informális és nyitottság;
- Területeken átnyúló (transz-territoriális) hálózatok létrehozásával, amelyekben a partnerek közötti távolság kevés kapcsolatot, azok nagyobb mértékű formalizáltságát, hálózati szelektivitást, valamint zártságot feltételez és eredményez.

A hálózati stratégiának is megvannak ugyanakkor a gyengeségei, ellentmondásai. A közszféra szereplőit is érintő politikai hálózatok esetében a legitimitás és demokratikus ellenőrzés még nem alakult ki. Tradicionálisan zárt, de egyben technokrata elitek formálódhatnak. Határozott célorientáció és szervezeti keret nélkül a túlságosan laza hálózatok könnyen széteshetnek. Így az együttműködés fokozatos fejlődésével, a partnerek közötti bizalom és érdekazonosság (közös

problémák, feladatok) kialakulásával, esetleg azzal párhuzamosan (a mederbe terelés szándékával) is szükséges a formalizáltabb keretek megteremtése. Nehéz ugyanakkor megtalálni azt az egyensúlyi pontot, amikor a redundáns, laza kapcsolatok még a gyorsan változó környezethez való rugalmas igazodást biztosítják, és nem mennek át hosszabb távon nehezen menedzselhető és kezelhető, pénzügyileg pazarló kapcsolati opportunizmusba mennyiségi vagy éppen merev hierarchiákba minőségi szempontból. Természetesen problémákat okozhat, és okoz a politika indukálta ciklikusság, rövid távú szemlélet, a bürokratikus hivatali eljárási mechanizmusoktól függő „tehetetlenségi nyomaték, nehézségi erő”.

Az intézményi, tudati, kulturális rendszerhatárok a nyitott horizontális hálózatok esetében is gátló tényezőt jelentenek a bizonyos nézőpontból (tradicionális pl. vámhatárok) határtalannak tűnő Európában. Nem feltétlenül a kulturális különbségeknek kell azonban csökkenniük, hanem az ezzel kapcsolatos tájékozatlanságnak, érdektelenségnek. A már létező hálózatokban vagy éppen a potenciális hálózatok sikere érdekében tehát a kulcsszereplők interpretációs és érték-mintái befolyásolásának sokkal nagyobb szerepet kell kapnia, mint az intézményesebb struktúrák esetében. Az álláspontok, jelentéstartalmak közeledése csökkenti a partnerkapcsolatok tranzakciós költségeit, az új ötletek, nézőpontok elősegíthetik az innováció terjedését. A kialakuló hálózati kultúra így egyfajta közös tanulást is lehetővé tesz.

Ugyanakkor, ha a határrégiókban a területi tervezésről a hálózatépítésre (networking) helyeződik a hangsúly, ez nem feltétlenül jelent pozitív fejleményt, ugyanis nem egymást helyettesítő fogalmakról van szó. Felelős, hosszú távon gondolkodó területi politika a hálózatépítést erős területi tervezési és koordinációs keretek között alkalmazza, amelyek ráadásul egyre hangsúlyosabbá válnak határon átnyúló és transznacionális jelleggel, többnyire funkcionális problémák megoldása, szinergiák kiaknázása végett. Ezen a területen a hálózatok funkcionális szempontból (infrastrukturális és városhálózatok) jelentős szerepet játszanak, de nem a területi tervezés leváltásának jegyében, hanem azzal összhangban. Érzékenyebb – és eleddig megválaszolatlan – politikai kérdés, hogy miként lehet legitimé tenni a politikai hálózatokat, milyen demokratikus fékeket lehet és kell beépíteni működésükbe. A holland–német határon szerzett tapasztalatok mutatták, hogy a hálózatok eredményessége nehezen mérhető és a határon átnyúló hozzáadott érték sokszor kétséges. Jelenleg a határon átnyúló helyi hálózatok sokkal inkább a globális és uniós retorikai kelléktárat gazdagítják, semmint a gyakorlati példák sorát, és „Európa” még nem lépett be a területi identitásoktól, területi alapon szerveződő közösségektől független korszakba.

A megfogalmazott fenntartások ellenére a hálózatépítésnek tisztán technokrata keretek között, a határon átnyúló tervezési és fejlesztési kérdésekben szélesebb relevanciája és potenciálja van, amely magában foglalhatja a régóta várt határon átnyúló horizontális gazdasági hálózatok kialakulásának (sokszor újjáé-

ledésének) lehetőségét is. A határon átnyúló funkcionális hálózatok kétségtelenül szolgálják az évtizedekig periférikus és hátrányos helyzetű régiók fejlődését, ezek kialakulását támogatni mind hatékonysági, mind igazságossági/kiegyenlítési szempontból helyes és érdemes.

A helyszíni vizsgálatok, esettanulmányok eredményei

Holland–német határ (EUREGIO)

A két ország XX. századi történelmi feszültségei ellenére az EUREGIO területének gazdasági és kulturális tradíciói, valamint a területi adminisztratív rendszer kedvező feltételeket biztosítottak a modellértékű határon átnyúló együttműködés kialakulásához. A vizsgálatokból azonban az is kiderült, hogy az előbbiek és a korai indulás mellett a jó külső intézményi kapcsolatok és a személyi összefonódások is fontos sikertényezők voltak.

Az együttműködésben keverednek az érdekezésség táplálta funkcionális és a centrum–perifériát oldani kívánó motivációs tendenciák, de ez utóbbi, a belső régióépítési folyamat tűnik a domináns tényezőnek. A regionalizáció és regionalizmus folyamataiban létrejövő vagy megerősödő területi középszintek saját kohéziójuk és identitásuk növelése érdekében nyitnak a szomszédos területek felé, ezzel is hangsúlyozva a centrumokkal szembeni pozíciójukat. A legtöbb határrégióhoz hasonlóan azonban itt is vannak olyan gátló tényezők az együttműködésben, amelyek az eltérő államberendezkedésből, feladat-végrehajtásból, ennek eltérő területi vetületeiből erednek.

A látszólag tartósabb határon átnyúló horizontális hálózati struktúrák kialakulását a közsférában a vertikális hierarchiát egyidejűleg erősítő uniós pénzek teszik lehetővé. A hálózatok kezdeti fejlődési lépcsője (motivációs hálózat) ugyan megvolt, és a politikai hálózatok is kialakultak, de ezek statikussá váltak, és féltő, hogy az Interreg vertikális hierarchiájába merevednek, anélkül, hogy a reálszféra és a lakosság hálózati kapcsolataiban minőségi változások mennének végbe.

Az első ránézésre rugalmas és alulról – a statikus és sokszor merev eurégiós intézmények konkurenciájaként – építkező városhálózatok igazából felülről kezdeményezettek és támogatottak, ráadásul eddig kevés eredményt mutattak fel. Bár potenciális hatékonyságukat ritkán kérdőjelezzik meg, az eurégiókhoz hasonlóan problémát jelent demokratikus ellenőrzés és a felelősség kérdése, valamint itt is erős a külső forrásfüggőség.

Az irodalomban felvetettek – határon átnyúló területiség, területfüggetlen térszervezés, határtalan világ – kapcsán rendkívül tanulságosak voltak a legreggibi eurégió irodájában hallottak, miszerint a határon átnyúló identitás a vicc, a határon átnyúló hálózatrendszerekkel kapcsolatos disszertációálmok pedig a

tévedés kategóriájába tartoznak. Ezeket a szavakat a tapasztalt hálózati sűrűség (ritkaság) és a privátszféra szereplőinek (csekély) beágyazottsága is alátámasztja. Az emberek – és köztük is elsősorban a vállalkozók – többsége az eltérő érdekek és kultúra miatt kételkedve fogadja az olyan kezdeményezéseket, melyek a határon átnyúló együttműködés intézményesítésére létrehozott euroregiók hálózatokon alapuló identitásépítést célozzák. Az eddig elérték inkább tekinthetők „jó szomszédsági viszonyoknak”, és a legfőbb eredmény az előítéletek fokozatos leépülése.

Osztrák–magyar határ (West/Nyugat Pannónia Eurégió)

Az osztrák–magyar határtérségben a határon átnyúló együttműködések fő intézményi motivációs tényezői közül (a funkcionálissal szemben) szintén a belső hálózatépítésre alapozott, elsősorban régiókohéziót erősítő intézményes irányzat volt erősebb a kilencvenes években. A határon átnyúló partnerkeresés mindkét oldalon a centrumokkal szembeni regionális autonómia növelésének eszköze, amit legfőképpen a hierarchikus rendben a régiókba csepegtetett, uniós források ösztönöztek, melyek sokszor igen csekély határon átnyúló hatást felmutató projektekre áramlottak.

Míg a magyar oldalon egyfajta vadregionalizmus (minél több regionális, határon átnyúló, inerregionális együttműködésben való részvétel) volt jellemző főként a forrásszűke miatt, addig az osztrák oldalon hálózati párhuzamosságok figyelhetők meg a relatív forrásbőség nyomán. Ezen túl a szakmai érdekstruktúrák ritkán fedik egymást az uniós programokban, még jórészt a „ha ti ezt nekünk megszavaztatok, mi is támogatjuk a titeket” elv érvényesült.

A párhuzamos régióépítési folyamatra „telepedett rá” az Eurégió felépítménye, amely nem tudta katalizálni a kelet-európai viszonyok között nagy hagyományokra visszatekintő intézményes és gazdasági együttműködési alapokat. A települési és az infrastrukturális rendszer azonban a háttérben északon és délen is a régiókon kívüli funkcionális kapcsolatokat erősíti. Érdekes intézményi kérdés, hogy ezeket a jelentős potenciállal rendelkező funkcionális kapcsolatokat érdemes-e az uniós források reményében az eurorégiós hierarchiába kényszeríteni, másrészt, hogy szilárdabb, tartósabb intézményi keretek nélkül mennyire lesznek életképesek ezek a funkcionális hálózatok (gazdasági vonzáskörzeteket nagyjából közelítő, történelmi hagyományokra alapozó városhálózatok). A holland és német példák alapján – az eurorégiókhoz hasonlóan – illúzió az alulról építkező városhálózatok modellje, de a csupán kívülről (felülről) ösztönzött gazdasági vagy politikai hálózatépítés eredményessége is megkérdőjelezhető.

A térségi irányultságú határon átnyúló együttműködések, és a többnyire európai pénzekkel olajozott politikai hálózatokat ugyanakkor sokkal kevésbé lehet „leírni” ebben a határtérségben, mint máshol, hisz az elmúlt századok ke-

serű emlékei ellenére az osztrák–magyar határtérség az árkülönbözetek és a gazdasági dinamika mellett agglomeratív funkcionális szálakat, az Osztrák–Magyar Monarchia révén komolyabb közös kulturális alapot, mélyebb személyes kapcsolatokat, valamint egyfajta közösségérzetet is rejt. Ez mondatja velünk azt, hogy bár később indult nyugati társainál, az osztrák–magyar határtérség és szélesebb környezete, a közép-európai makrorégió lendületénél és sokszínűségénél fogva valóban potenciális hálózati tér, és ha a területi szereplők kapcsolatrendszere menedzselhető szinten maradna, valamint a határon átnyúló területfejlesztés stratégiai szemléletben, közösen kialakított értékrend és koncepció mentén zajlana, akkor ez a potenciál zászlóshajóvá emelhetné a térséget.

2. táblázat

Az esettanulmányok eredményei

Együttműködés	Holland–német határ (EUREGIO)		Osztrák–magyar határ (Nyugat Pannónia Eurégió)	
Középszint (kistérség, megye, régió)	Kötelező és önkéntes önkor- mányzati társulások	Önkéntes önkormányzati társulások és járások (Kreise) Tartományi és	Tartomány	Megyék, régió
Felsőbb szintek	Központi kormány (minisztériumok), provinciák	szövetségi mi- nisztériumok, kormánykerüle- tek	Tartomány és szövetségi mi- nisztériumok	Központi kor- mány (miniszté- riumok)
Európai Bizottság, Brüsszel				
Fejlesztési ügynökségek kamarák, egyetemek	Az együttműködések valódi szereplői, tartalmi feltöltői.		Jelentős kihasználatlan kapacitás főként magyar oldalon.	
Eurorégiók	Jelenős modell és pszichológiai szerep, együttműködési fókuszpont, EU forráshierarchia részei.		A szimbolikus szerep dominál, gyakorlati jelentőség csekély, jövőbeli forrásremény.	
Városhálózatok	Léteznek (top-down), kevés eredmény. Centrumtérségek mindkét oldalon.		Centrumtérségek magyar oldalon. Szélesebb környezet: jelentős hálózati potenciál északon, délen. Alakulóban.	
Redundáns kapcsolatok / kapcsolati op- portunizmus	Viszonylag letisztult kapcsolatháló, önkormányzati szinten többszörös tagság együttműködésekben		Jelentős párhuzamosságok (Bécs), és opportunizmus (Zala).	
EU, Interreg, Phare források szerepe	Interreg – Az együttműködés esszenciája.		AU – hab a tortán (Obj 1., Leader). HU – Phare CBC: mint egy falat kenyér.	
KKV hálózatok Helyi gazdasági együttműködés dinamikája, jellege	Kevés. Eltérő érdekek. Régen jelentős, 70-es évek – közös problémák. Ma – statikus, nemzeti centrum irányultság.		Kevés horizontális kapcsolat. Régen jelentős: fejlett munkameg- osztás. Ma – arbitrázorientált, dinamikus. Jelentős osztrák jelenlét a magyar oldalon.	

A 2. táblázat folytatása.

Együttműködés	Holland–német határ (EUREGIO)	Osztrák–magyar határ (Nyugat Pannónia Eurégió)
Területi tervezés	Jelentős határon átnyúló tervezés. Északi Területrendezési Bizottság	Kevés valóban határon átnyúló terv. EU programdokumentumok. Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság
Transznacionális dimenzió	Északnyugat-Európa – határon átnyúló középvárosi hálózatok, alternatív központok, folyosók.	CADSES – túl összetett. Bécs és a Duna szerepe jelentős.
Vezérelv, szlogenek Eredmények (intézményi és lakossági szinten)	EU integrációs mintalabor, vezető szerep megőrzése. Modelltárság Jó szomszédsági viszony, előfeltételek csökkenése.	Hálózati nyitottság, dinamika, Perifériából központi szerep. Intézményi tanulás. Együttműködés. Megismerés, de csekély lakossági hatás.
Határon átnyúló integráció, identitás	Nem valószínű. Működő funkcionális kapcsolatok, hazai regionális identitás erős, és erősödik.	Kulturális, gazdasági alapok. Hazai regionális identitás erősítése fontosabb. Jelentős funkcionális integrációs potenciál a szélesebb térségben.

Forrás: Saját szerkesztés.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a formális (eurorégiók) és informális (pl. városhálózatok) határon átnyúló együttműködések, hálózatok elsősorban az európai redisztribúcióban való hatékonyabb részvétel eszközei és egyben a nemzeti perifériák regionális identitását erősítik. Elméletben a kiegyensúlyozott határon átnyúló együttműködések révén a határrégiókban kibékíthetők a kiegyenlítés és a hatékonyság elsődlegességéről folytatott örökös területfejlesztői nézetkülönbségek, azonban helyi, regionális szinten a határon átnyúló funkcionális szinergiák kihasználása még mindig ritkán szerepel elsőrendű prioritásként. Ráadásul, körültekintő tervezés híján, a funkcionális hálózatok (nagyterületi infrastruktúrális kapcsolatok, vagy a fejlesztési pólusokra koncentrált városhálózatok túlhangsúlyozása) a külső perifériákat potenciális uniós belső perifériákká alakíthatják, amelyeket már nem elsősorban a politikai, társadalmi rendszerek határai, hanem más, hálózati térben érvényesülő mechanizmusok vágnak el a vérkeringéstől. A puha (intézményi) hálózatoknál fontos lenne a formalizáltabb nagyterületi és a helyi informális együttműködési hálózatok egymást kiegészítő, átgondolt fejlesztése a rugalmas alkalmazkodás és a dinamikus fejlődés megteremtése, megőrzése érdekében. Az eurorégiók, mint hierarchikus felépítésű intézmények fontos határon átnyúló koordináló szerepet játszhatnak, de lazább helyi politikai hálózatokra és kommunikációs csatornákra kell épülniük, amelyek kiegészülnek dinamizáló külső impulzusokat, tapasztalatokat, know-howt szállító stratégiai transznacionális, interregionális kapcsolatokkal is.

Sokszor jellemző a határon átnyúló intézményi együttműködésben az egymást átfedő, gyakran változó struktúrák megjelenése, a kapcsolati opportunizmus. Ez nem feltétlenül baj, de fontos (lenne) a stratégiai hozzáállás, koordináció, valamint a törekvés a méretgazdaságossági előnyök kihasználására, a vonzáskörzeti viszonyok érvényesítésére. Az együttműködések sikerét a gazdasági, társadalmi élet hétköznapi szereplőinek, és – mint ösztönző és keretadó szerveknek – a különböző területi szintek közigazgatási és egyéb szerveinek informális kommunikációs hálózatai alapozhatják meg. Állandó változások esetén nem-hogy identitás nem alakul ki, de az intézmények ismertsége sem biztosítható. A határon átnyúló együttműködés egy tanulási folyamat: kölcsönös megismerés, együttműködési rutinok kialakulásának folyamata. A határon átnyúló azonoságtudat alakulása azonban melléktermék, nem pedig cél.

A társadalmi igazgatásban egyre több szintről egyre több szereplő vesz részt (governance), és ebben a sokszereplős együttműködési folyamatban a határrégiók és a határon átnyúló régiók az eddigieknél fontosabb szerepet játszanak. Az eurorégiók, és az (euro-)regionális politika, valamint a városhálózatokban gondolkodó területi tervezés hibáikkal, korlátaikkal együtt is segíthetik a határrégiók revitalizációját. A minden szempontból integrált, határmentes „határvidék” együttműködési színvonalától, amelyben a „szükséges rossz” eurorégiókra már nincs szükség, még meglehetősen távol állunk.

Pillanatkép – 2006: A határon átnyúló együttműködések és a hálózatépítés szerepe a hosszú távú fejlesztési tervezésben

A határvidékek az európai területi kohézió és harmonizáció kulcsfontosságú mintaterületei, így a felvázolt kérdőjelek ellenére az EU kitart ambiciózus céljai mellett:

„Azokban a régiókban, ahol a határon átnyúló együttműködés alapfeltételei már adóttak, az Strukturális Alapoknak a határon átnyúló akciókban hozzáadott értéket hozó prioritásokra kell koncentrálniuk: pl. ... a határon átnyúló identitás megerősítése az európai állampolgárság keretében.” Community Strategic Guidelines, 2007–13 (European Commission, 2006).

Ugyanakkor az eszközrendszer is erősödött, hisz az Interreg közösségi kezdeményezés Európai Területi Együttműködésként a 3. területi célkitűzés szintjére emelkedett, valamint rendelet született az Európai Területi Együttműködési Csoportosulás intézményéről.

Magyarország – a tagállamok jelentős részéhez hasonlóan – nem foglalta Nemzeti Stratégiai Referencia Keretébe a területi együttműködés kérdéskörét, prioritásait (10 másik tagállamhoz hasonlóan). Ez nem is csoda, hisz a hazai területfejlesztési, területi tervezési szakma az elmúlt időszakban váltakozó sikerekkel építette be a különféle tervdokumentumokba az együttműködés, ezen belül is a határon átnyúló hálózati együttműködés kérdéskörét.

3. táblázat

Határon átnyúló szemlélet a különféle szintű és státuszú tervdokumentumokban

<i>A Dinamikus Településrendszer Munkacsoport munkanyaga²</i>
<p>Előterben a városi együttműködés a kritikus tömeg eléréséért, kulcskategória a policentrikus városfejlesztés:</p> <p>Az „Európai Pentagon” (London – Párizs – Miláno – München – Hamburg) mintájára alternatív globális integrációs zónák: Bécs – Prága – Pozsony – Budapest (Zágráb)</p> <p>Továbbra is jelentős szerep a kapuvárosoknak (Bécs), fontos kiszolgáló funkciók a csatlakozó győri és soproni térségnek</p> <p>Várospárok, -hálózatok: Miskolc – Kassa vonzása; Pécs/Kaposvár – Eszék/Zágráb nyitás az Adriára; Szeged – Újvidék, Temesvár nyitás a dél-keleti Balkán felé; Debrecen – Nagyvárad, Kolozsvár híd Erdély, Románia felé</p> <p>Nemzetiségi és kulturális településközi kapcsolatok fejlesztése (határ menti és interregionális szinten).</p>
<i>Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió</i>
<p>A határon átnyúló együttműködés kérdései koherensen épülnek egymásra:</p> <p>Kiindulópontok – kedvező geostratégiai helyzet, a határon túli magyar közösségek és az ezekben rejlő együttműködési lehetőségek</p> <p>Helyezetelemzés: az országosnál nagyobb léptékű fejlesztési stratégia szüksége a határon átnyúló szerkezetű központok és perifériák rendszere miatt</p> <p>Jövőkép: A gazdaságfejlesztés tekintetében a fejlődés jelentős tartaléka a Kárpát-medence határ menti térségei közötti kapcsolat megélénkülése...A térségi regionális versenyképesség növekedésének motorja a szomszédainkkal összehangolt fejlesztéspolitika.</p> <p>A regionális városhálózat tagjai egymással közvetlen kapcsolatban állva innovációs, szolgáltatási, információs vagy munkaerő-piaci hálózatokat alkotnak, és térségeiket is hálózatokba szervezik. Ennek eredményeként a főváros központú nemzetközi növekedési tengelyek mellett a határ menti térségekbe is átnyúló regionális tengelyek jönnek létre (pl. Nagyvárad–Debrecen–Nyíregyháza).</p> <p>A határ menti területeket összekötő infrastruktúra helyreállításával az országon belüli és a határon túli nagyobb térségek közti együttműködés a gazdaságban és a kultúrában is szorossá válik.</p> <p>Célok: határokon átnyúló térszervezés, az ország területi integrálódása a Kárpát-medencébe, Közép-Európába és az egész európai térbe</p> <p>Prioritások: Befektetés az emberbe: a határ menti közösségeket segítő, a periférikus régiók fejlesztését támogató projektek; Befektetés a környezetbe: hiányzó határátmenetek kiépítése, meglévők fejlesztése a szomszédokkal való jobb együttműködésért</p>
<i>Országos Területfejlesztési Konceptió</i>
<p>Az OFK területi vonatkozásai jórészt az OTK-ra alapozódnak.</p> <p>A fentiekén túl a 2013-ig kijelölt országos területi célok között szerepel a határ menti területek együttműködésének erősítése. A részcélok:</p> <p>az elérhetőség javítása úthálózati fejlesztésekkel, ill. tömegközlekedés fejlesztésével; az átmenő határforgalommal kapcsolatos logisztikai szolgáltatások kiépítése, határátkelőhelyek létesítése</p> <p>a határon átnyúló közszolgáltatások szervezésének (hulladékgazdálkodás, szennyvízkezelés, egészségügy, stb.) ösztönzése; a vonzaskörzeti kapcsolatok újjáélesztése / kialakítása</p>
<p>A 3. táblázat a következő oldalon folytatódik.</p>

A 3. táblázat folytatása.

speciális kereskedelmi előnyök hasznosítása; közös befektetésösztönzés, gazdaságfejlesztés; összehangolt turisztikai termékrendszer kialakítása (pl. egészségturizmus); a munkaerő-piaci és a képzési rendszerek összehangolása

közös területi tervezés, közös regionális programok, tapasztalatok átadása; az együttes programozásban érintett országokkal közös intézményi struktúra továbbfejlesztése

vízgyűjtő-gazdálkodási tervek elkészítése, közös monitoring programok, közös riasztási rendszer működtetése; határon átnyúló természet- és környezetvédelmi, valamint a katasztrófavédelmi tevékenységek összehangolása

a határon túli magyarok szervezeteivel, intézményeivel való együttműködés erősítése, a közös nyelv, illetve kultúra kínálta előnyök hasznosítása

A rurális térségek integrált fejlesztése kapcsán

a nemzetiségek által lakott döntően vidékies települések, térségek nemzetiségi kultúrája, hagyományaik, termelési kultúráik, nemzetközi, határ menti együttműködésekben betölthető szerepük fontos kiaknázandó fejlesztési potenciál

Az együttműködések révén a Kárpát-medencében korábban természetes egyiséget képező régiók, vonzáskörzetek újjáéledése, gyorsabb fejlődés várható, azonban fontos – és ezt a tervezők nagyon helyesen emelik ki –, hogy ne csak formális, hanem valós határon átnyúló intézményi, vállalati, infrastruktúra-fejlesztési, munkaerő-piaci együttműködés alakuljon ki. A cél tehát országszerte fejlődő integrált határ menti térségek ki-, illetve újjáalakulása.

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy az ország hosszú távú fejlesztési elképzelései között a határon átnyúló együttműködések és a hálózatépítés kérdésköre a tervezés minden fázisában, az egymásra épülő célstruktúra minden elemében hangsúlyosan jelenik meg.

A tervezők a regionális tervezés legfontosabb alapelvei közé is beemelték az együttműködés kérdését (kötelező tervezői ajánlások a régióknak): policentrikus térségfejlesztés, város vidék kapcsolt kezelése, funkciókat megosztó, együttműködő térségek fejlesztése (határ menti elhelyezkedésből következő gazdasági, kereskedelmi, szolgáltatási, logisztikai szerep).

OTK: regionális fejlesztési célok

A régiók fejlesztési céljaik meghatározásánál eltérően érvényesítették ezeket a tervezői ajánlásokat a határon átnyúló együttműködések szempontjából. A régiók célrendszere, csakúgy, mint az OTK egésze, az egyeztetések során folyamatosan alakult, ritkábban bővült, de általában inkább szűkült (főleg tartalmi kifejtettségben). A koncentráció, a stratégia szemlélet – remélhetőleg csak – látszólag többnyire kiüresíti, túláltalánosítja a regionális célokat. Ez a folyamat a határon átnyúló együttműködések vonatkozásában a Regionális Operatív Programok (ROP) elfogadott, társadalmi egyeztetésre bocsátott verzióiban csúcsonyosodik ki. A ROP-ok a külön tervezett határon átnyúló programokra történő hivatkozás nélkül lényegében negligálják a kérdéskört, kevés kivétellel, szigetszerű fejlődés képét vetítve előre a prioritásokon keresztül.

Jellemző az innovatív tervezői hozzáállásáról ismert Nyugat-dunántúli régió példája. Az általánosabb tervdokumentumok (jövőkép, koncepció, stratégia) a régiót nyitott és innovatív, élénk helyi és nemzetközi együttműködési hálózatok régiójaként, közlekedési és gazdasági tengelyek aktív részeseként mutatja be. Konkrétabb fejlesztési elképzelések tekintetében a szomszédsági kapcsolatok élénkítése, határ menti közutak, az észak–déli tengely, nyugat–keleti közlekedési folyosó fejlesztése, valamint a más területeken is erős hálózati szemlélet emelendő ki. A régió magát „a policentrikus hálózati térségfejlesztés mintarégiójának” tekinti. A rövidebb OTK verzióban a Graz és Bécs felé történő kapcsolatépítés hangsúlyozása már „fennakadt a stratégiai szűrőn”, valamint a Nyugat-Pannon határon átnyúló közlekedési szövetség célja féloldalassá vált (regionális közlekedési szövetség). Az OTK hosszú verziójában ugyanakkor rendkívül erős a régió pozicionálása a közép-európai térben (5 ország találkozási és metszéspontja, Bécs–Pozsony–Graz vonzáskörzete, híd- és kapuvárosok), ráadásul mind a jövőbeni szerepek, mind a célok szokatlanul mérhető és számonkérhető módon kerültek bemutatásra. Sajnálatos, hogy az elfogadott ROP-ban ebből szinte semmi sem tükröződik.

Az Észak-magyarországi régió fejlesztési elképzeléseiben is fontos szerepet kapott a hatékony illeszkedés az európai térbe, a hálózati gondolkodás. Utóbbira például szolgálnak az Észak-alföldi régióval tervezett közös fejlesztések (termálklastzer), a tematikus városhálózatok, a konkrét várospárokkal kapcsolatos fejlesztési elképzelések³. Célként jelent meg a régiós belső, külső határok nyitottabbá tétele (ezen belül határ menti kistérségek együttműködési lehetőségei, határon átnyúló környezetvédelem, komplementer adottságok kihasználása).

Hangsúlyosan jelent még meg a kérdéskör az Észak-alföldi régió célrendszerében (határon átnyúló gazdasági kapcsolatok revitalizálása, a logisztikai lehetőségek kiaknázása, a perifériák infrastrukturális fejlesztése – szomszédos hálózatokra való rácsatlakozással, kulturális, környezetvédelmi, kétoldalú vállalkozó tevékenység fejlesztése).

A Közép-dunántúli régió tervezői a régióközpontok, alközpontok tekintetében a belső és nemzetközi határokon átívelő potenciális vonzáskörzeteik kihasználását és külső regionális növekedési pólusokhoz való csatlakozást emelik ki. A régiók közül egyedülként hangsúlyozzák az euroregionális együttműködések (Ister–Granum, Vág–Duna–Ipoly) potenciális szerepét a határon átnyúló fejlesztési lehetőségekben.

A többi régió fejlesztési koncepciójában nem kapott jelentős szerepet a nemzetközi együttműködés, ismerve potenciálját, ez különösen a Közép-magyarországi régió esetében meglepő.

Az igazán fontos kérdés azonban az, hogy hogyan jelennek majd meg a régiók koncepcionális elképzelései – ha léteznek egyáltalán – az Európai Területi

Együtműködés programdokumentaiban, és ezek hogyan kapcsolódnak majd a rendkívül zárt szemléletű ROP-okhoz.

A fentiekből következő lényeges kérdés azonban, hogy a szép és szakmailag többnyire jól megalapozott jövőképek, koncepciók a stratégiai szinten, majd az operatív programok, intézkedések szintjén miért nem tükröződnek. Nem történik utalás a határon átnyúló programjára, de még ha történné, sem lenne elfogadható a szigetszerű fejlesztések ösztönzése. Nemzetközi példákon láthattuk, hogy a szép hálózatos koncepciók – főként, ha azok határon átnyúlóak is egyben – a projektszinten a szokásosnál is nagyobb nehézségekbe ütközhetnek. Ez stratégia szintű támogatás nélkül még valószínűbb.

A hazai tervezési gyakorlatban tehát egyaránt vannak biztató és aggodalomra okot adó jelek. Univerzális sikerreceptek természetesen nincsenek. Az integrált, és dinamikusan fejlődő Kárpát-medencei határtérségekhez sok minden adott (hagyományok, nemzetiségi kapcsolatok, intézményi sűrűség), sok minden azonban politikai szándék, forrásallokáció és szakmapolitikai aktivitás kérdése. A Kárpát-medence területi tervezőinek mindenesetre mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a térség régióiban, határrégióiban (újra-)érvényesülhessen a társadalmi-gazdasági racionalitás, hisz fontos alapfeltétel – és talán alakítható – a közvetlenül érintettek nyitott szemlélete. Ha a tervezés során eltűnnek a fejekben a határok, talán egyszer a tervek és a tervek nyomán megvalósuló projektek többségéből is száműzhetők lesznek.

Jegyzetek

- 1) Ez utóbbi szempontból kiemelt jelentőségűek a szerző németországi és hollandiai kutatóintézetekben eltöltött ösztöndíjai, ahol rendszeres konzultációkat folytathatott a téma elismert nemzetközi szakértőivel, valamint részt vehetett konkrét határon átnyúló találkozók, munkamegbeszélések: Institut für Raumentwicklung und Strukturplanung (Területfejlesztési és Strukturtervezési Intézet) – Erkner-Berlin, Nijmegen Center for Border Research (Nijmegeni Határkutató Központ) – University of Nijmegen.
- 2) A Dinamikus Településrendszer Munkacsoport egy volt az Országos Fejlesztéspolitikai Koncepciót (OFK) és a Nemzeti Stratégiai Referencia Keret – NSRK) előkészítő, megalapozó tematikus munkacsoportok közül, mely több eltérő érettségű koncepcionális munkaanyagot készített. Munkaanyagról munkaanyagra nagyobb hangsúlyt kaptak az együtműködés, a nyitottság, a méretgazdaságosság kérdéskörei. Jellemzők a történelmi utalások: elveszett, de újjáéledő településközi kapcsolatok, és ezek erős régiót szervező ereje.
- 3) Külső határok: Salgótarján–Losonc, Miskolc–Kassa, Sátoraljaújhely–Nagymihály, Bánréve–Tornalja, Hídvégardó–Szádudvarnok, Hidasnémeti–Szina, Sátoraljaújhely–Nove Mesto, Balassagyarmat–Nagykürtös; belső határok: Eger Szolnok, Miskolc–Debrecen–Nyíregyháza, Rétság Vác, Tiszaújváros–Polgár, Tokaj–Nyíregyháza, Cigánd–Kisvárd, Hatvan–Aszód, Hatvan–Jászberény, Heves–Jászapáti, Füzesabony–Tiszafüred.

Irodalom

Capello, R. 1996: Industrial Enterprises and Economic Space: the Network Paradigm. *European Planning Studies*. pp. 485–498.

CROSS-BORDER REGIONAL NETWORKS IN EUROPE

Gábor Novotny

Setting the scene

The predominantly central orientation and peripheral situation of border regions are changing or diversifying in the process of European integration. The European Union has been promoting cross-border institutional cooperation based on the idea that networks crossing borders are serving (or are at least supposed to serve) the establishment (or revival) of common socio-economic space and, as a consequence, former national peripheries are becoming fast-developing regions. The border region policy supported by financial resources is well beyond its adolescence, and it is 50 years since the first institutional form of cross-border cooperation between Germany and Holland (the EUREGIO) was established.

The author has, therefore, aimed to analyse the prevailing institutional forms of cross-border cooperation. The research theme can be categorised as within the sphere of new institutionalism, where analysis is centred around the institutional, organisational frameworks, routines, procedures, norms – and their background motivations – influencing different political, social and economic strategies and their results. Here European integration was analysed as an overall, and the revitalisation and unification of border areas as a specific, objective. What are the main motivations of the actors of cross-border cooperation? What kind of institutional frameworks and structures are serving them? How are they embedded into the territorial institutional system, and, in terms of end effect, how does all of this contribute to the efficiency of spatial development, planning and management?

The research methodology was dominated by qualitative research methods. In addition to the literature and statistical data at hand, analysis was based on the experience of interviews, local data and information collection, seminars, meetings and workshops. The main criteria for case-study selection were the, presumably, well established network-like cooperation structures and active cooperation processes, and so the most dynamic Hungarian border region (Euregio West/Nyugat Pannonia – Austrian–Hungarian border, Interreg-PhareCBC programme context) and the oldest Euroregion, the EUREGIO (Dutch-German border – Interreg-Interreg programme context) were chosen as case study areas together with their wider contexts.

The European Union and cross-border regional networks

The EU emphasises the importance of cross-border networking and this is mirrored in the evolution of financial resources. The Interreg programme – the first being one of the community initiatives, then the most important initiative and, finally, one of the three major territorial objectives of the Cohesion Policy – aims at assisting the establishment and development of networks crossing borders and switching them into the system of wider community networks. The effectiveness of these dedicated resources is, however, limited by the system, borders, institutional and cultural differences, mental interpretation models etc. At external borders the cooperation process was further hampered by the differing procedures of Interreg and Phare CBC programmes, although changes were made and are continuously on the agenda. The culmination was the gap between the financial potential of the participants, since, for the regions on the EU side – having mostly Objective 1 status – the Interreg programme was mainly a regional luxury programme.

The Interreg programme became an important element in the budgets of border regions. The EU attached model status to the most popular (and originally bottom-up) institutional form, the Euroregion, and support from above (top-down) catalysed efforts to cooperate. Although it would be an oversimplification of facts and an exaggeration to state that Interreg gave life to the new institution, it did play a significant role in its consolidation.

Euroregions: Popular institution; limited results

Judged against the EU goals of integration, cross-border regions fall short, since final decision-making power remains with participating local, regional, national or EU levels, and cross-border policy is rather regional foreign policy than traditional spatial policy.

Naturally, different territorial administration systems either support efforts at cooperation or limit them, the latter being the case even in some provinces within federal states. Regarding the legal framework for cross-border cooperation, the use of national laws (such as the German “Zweckverband”) as laid down in interstate agreements (such as member-states’ reception of the latest legal institution created by the EU) is somewhat limited. Apart from the foreign policy interests of member states, the attitude towards the European Grouping of Territorial Cooperation is, of course, influenced by the limitation of the member-states’ law and public finance systems.

The most influential factors are, naturally, the Euroregions themselves, and the attitudes, activities of municipalities, counties and regions which form them. Territorial flexibility is characteristic, since certain Euroregions change from one programme cycle to another in the hope of more EU funding. Without question, this does not help the process of creating the cross-border identity of the population. On the other hand, elites are developing in the public domain but which are losing touch with the private sphere, the population and the existing mechanisms of democratic decision-making and control.

Regarding pure institutional management issues, the most frequently mentioned problem is that of occasional and irregular information flow. This is caused mostly by

pure conflict of interest, the lack of an appropriate forum or means, or, often, the lack of trust and motivation.

If the common interest is only to channel European funding into top-down priority projects (frequently lacking a truly cross-border character and added value) the whole institutional superstructure with all necessary physical infrastructure investment and personal expenditure is superfluous. Without the often referred “bottom up” approach, institutional systems built up with local, central and European financial assistance are only bureaucratic “castles in the air” which may stray into the crossfire of political sniping. This is not avoided by a new Parliament-like institutional level trying to present some kind of indirect democratic control, all the more if it is not functioning properly. The establishment of communication channels and networks is one of the most important tasks, especially in the first phase of cooperation. External communication is, however, well developed in many cases, since Euroregions are spectacular means for providing participation in external relations for the public through the media, whilst, in most Euroregions, the working groups are no longer functioning adequately although they supposed to be the engines of cooperation.

In spite of these problems there does seem to be consensus among experts and researchers that Euroregions, as framework institutions, are an important means of managing cross-border cooperation initiatives. Their symbolic and psychological roles need to be emphasised.

Borders and networks: Borderless network cooperation?

Loose connections characterised by complementary resources are potentially more flexible and so can better adapt to the rapidly changing environment than cooperation within a rigid framework. Accordingly, cross-border networks as open, horizontal structures with wide, private and public sphere participation might be better suited to handle prejudices and stereotypes compared to the hierarchical model of Euroregions. The role of working groups and workshops may be significant in initiating policy and economic networks, since their main objective is to launch dialogue outside the usual structures, which are often too formal and rigid. In the light of all of this promising theoretical knowledge, practical results based on our research in the Dutch-German border region are difficult to measure, and cross-border added value is often doubtful.

Analysing small- and medium-sized enterprises little evidence is found of cross-border networking activity, which was even more characteristic in regions far away from main transport corridors or in a “shadow position” (close but with no physical connection). In the private sphere (and especially in SMEs), in spite of the directly or indirectly available EU resources, cross-border cooperation, not to mention cross-border networking is scarcely realistic due to the interest structure, the level of risk, limited “own resources”, and, last but not least, the differing values or norms. However, when drawing conclusions we need to keep in mind that SME networking is not common, everyday practice in many national contexts.

Networking in the public sphere is more dynamic due to EU funding, but further support from upper levels (central and regional) is expected and project phases require more formalised procedures and structures.

Networks, loosely coupled webs of relations, have their own weaknesses also. In the case of policy networks, legitimacy and democratic control are not yet secure (not to mention problems of electoral cyclical effects). Traditionally closed technocratic elites may also form here. External dependency, control and pressure for more formal structures may put at risk the very essence of the network.

It is difficult to find a balance where redundant and loose connections serve to adjust to the rapidly changing environment and do not turn into inefficient relational opportunism totally unmanageable in the long run. On the other hand, more formalised frameworks of relationships for more stability and democratic control may lead to inflexible hierarchies.

The local milieu may remain innovative and preserve its dynamic efficiency if it can diminish the insecurity of the markets and decision-making processes and produce the know-how for innovation from two directions complementing each other:

- by creating local networks where proximity – spatial, cultural, psychological – generates three distinctive characteristics: density of relations, informality and openness;
- by establishing trans-territorial networks where distance between the partners assumes and implies less and more formalised relations, network selectivity and exclusiveness.

In spite of the critical remarks, network building has wider relevance and potential which could involve the possibility of establishing (or reanimating) the long-awaited cross-border economic networks also. Cross-border functional networks undoubtedly serve the development regions which have been lagging behind and peripheral for decades, and so establishing them is something to be supported from the points of view of both efficiency and equity

Case study results

Despite historical tensions between the two countries, economic and cultural traditions, the territorial administrative systems secured favourable conditions for the establishment of model-value cross-border cooperation in the Dutch-German border (especially EUREGIO). Apart from these and the advantage of an early start (in the 1950's) the good external institutional relations and personal interrelations proved to be valuable assets also (the seat and presidency of AEBR – the Association of European Border Regions – in EUREGIO).

Here the initial and necessary steps of network building (bottom-up, interest-driven motivation networks) were not overlooked, unlike in the majority of cases where the Euroregion model was followed. More formalised policy networks (euroregional sub-committees working groups in the fields of economy, infrastructure etc.) were established, but these became static, locked in the vertical hierarchy of Interreg money and priorities, without the private sphere and inhabitants experiencing quality changes in their network relations.

Regarded in the wider regional context as being among the trends motivating cooperation, we can see a number of functional considerations based on common interests or

aimed at alleviating centre-periphery dependency, the latter (national region-building) process being stronger. Meso-level territorial actors hardened in the processes of regionalism and regionalisation open up to neighbouring territories in order to enhance their own identity and inner cohesion, so highlighting their own position as opposed to the centres.

City networks, as seemingly flexible bottom-up initiatives and challengers for the static and rigid institutions of Euroregions, were initiated and supported by national policies from above also, but without significant results to date. In addition to the problem of external (including financial) dependency, once again the issues of democratic control and accountability are visible.

In the light of some trends in the theoretical literature emphasizing the emergence of a borderless world through cross-border territorialism and through territorially independent spatial management, some practitioners of cross-border cooperation attempt to pressurise theoreticians into being more realistic by asserting that cross-border identity is no more than a joke. They would describe what had been achieved so far as good neighbourly relations and a parallel, gradual weakening of stereotypical attitudes.

As with the Dutch-German border region, in the Austro-Hungarian case the regional identity-driven institutional motivation for cooperation was stronger than the functional complementarity factor in the '90s. Cross-border cooperation was generated by internal networking aimed at improving internal cohesion and strengthening the position of the region against the metropolitan centres. This was mostly fuelled by European money allocated to a hierarchical system and resulting in projects with limited cross-border effect and added value. Further problems were caused by the inequalities in available resources and differences between management rules of the supporting EU programmes, leading to parallel and redundant network structures on the Austrian side and some kind of uncontrolled regionalism (actors participating in as many cooperation initiatives as possible) on the Hungarian side due to the scarcity of resources. The culmination was the fact that, for the most part, interest structures and development needs did not match. This led to the "You vote for us; we vote for you!" practice.

The institution of the Euroregion was at the summit of this parallel region-building process and was unable to activate, or in some cases catalyse, the institutional and economic cooperation base with some serious traditions in European space. It is, however, an interesting institutional dilemma as to whether these functional relations with some significant potential should be pushed into the Euroregion hierarchy in the hope of attracting EU funding or whether they can survive and operate without a more stable institutional framework (e.g., city networks more or less adjusted to traditional functional relations and agglomeration effects). We saw that, on the one hand, bottom-up networking is an illusion, but, on the other hand, external (top-down) support for networking may be ineffective.

In the Austro-Hungarian border region, however, the chances of successful cross-border policy network-building is not to be underestimated, since, despite the unhappy historical legacy of past centuries, and apart from (diminishing) price differences and economic dynamics, there are functional agglomerated relations, deeper personal contacts, a common cultural heritage (due to the Austro-Hungarian Monarchy) and, therefore, even some feeling of fellowship. This means that the border region and its wider

context (the Eastern-Central-European macro-region) can be regarded as a potential network space. If the structure of relations among the participating actors remains at a manageable level, and if there is cross-border strategic thinking based on shared values, principles and visions which might produce value added projects, this potential could be translated into a success story – in other words, a new flagship-region on the Eastern horizon of the wider European space.

Summarising the results of the research, we can conclude that, moving from the global to a closer regional and local viewpoint and even in regions with powerful “supporting spaces”, we may have some doubts about the overall validity of buzzwords such as a “borderless Europe”, the disappearance of nation-states, spatial flow, the economy of flows and their institutional intermediary, networks.

Formal (Euroregions) and informal (city-networks) cross-border cooperation initiatives and networks primarily serve as more effective participation in the European redistribution process, whilst background actors are trying to strengthen the cohesion and identity of the regions lying on the national peripheries (parallel internal network-building). Motivations for utilising cross-border functional synergies are not yet prioritised in practice at on project level.

In cooperation structures with overlapping territories and constantly changing structures and members, some kind of relational opportunism is characteristic, whilst strategic thinking, coordination, the utilisation of economies of scale and agglomeration effects are frequently missing or are not given enough attention. Further, successful cooperation should be based on the formal and informal communication networks of socio-economic actors and – as initiators and supporters – public bodies at different levels. Constant changes undermine the basic recognition of institutions, not to mention cross-border identities., and so Euroregions may play an important cross-border coordinating role as hierarchical structures, but they should be based upon looser local policy networks and communication channels complemented by trans-national, interregional relations delivering dynamic external impulses, experience and know-how. Cross-border cooperation is a learning process: getting to know each other’s motivation, the rules and norms operating in the background, and in these ways, developing common routines, but the establishment or re-creation of cross-border identity is a by-product and not the main objective.

There are more and more actors from different levels and spheres participating in public governance, and in these cooperation processes actors in border and cross-border regions are playing a much more important role than ever before. Despite the deficiencies and limitations, Euroregions, euroregional policy and city-network-oriented spatial planning can serve to revitalise border regions, although we are still quite far from the cooperation levels of borderless regions, from all points of view integrated (cross-border) regions, where supporting and supported cross-border institutions are no longer needed.

RAFFAY ZOLTÁN

Született: Pécs, 1971

Iskolák:

- 1989 Lovassy László Gimnázium,
Veszprém
- 1994 JPTE TTK, földrajz–angol
szakos középiskolai tanár
- 1997 JPTE KTK, marketing
menedzser szakoklevél
- 2004 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahely:

- 1994– MTA Regionális Kutatások Központja, tudományos munkatárs

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- Magyar Közgazdasági Társaság
- Magyar Regionális Tudományi Társaság

Munkáért kapott elismerések:

- 1995 Országos Tudományos Diákköri Konferencia, turizmus szekció
különdíj
- 2002 Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottsága és
a Dél-Dunántúl a Tudomány Támogatásáért Alapítvány II. díja
- 2004 Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Ifjúsági Díja

Tíz legfontosabb publikáció

- Raffay, Z. 1999: A szolgáltatások osztályozása és szerepük a regionális fejlődésben. *Tér és Társadalom* 2–3., pp. 167–178.
- Raffay, Z. 1999: The Development of Business Services and Their Role in Regional Development in Hungary. Hajdú Zoltán (szerk.): *Regional Processes and Spatial Structures in Hungary in the 1990's*. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs, pp. 223–262.
- Raffay, Z. 2002: Az üzleti szolgáltatások szerepe a periférikus térségek fejlesztésében. *Gazdálkodás* 5., pp. 4–15.
- Raffay, Z. 2001: Távszolgáltatások és a régiók esélyei új területi munkamegosztásban – a hívóközpontok. *Tér és Társadalom* 3–4., pp. 207–230.
- Raffay, Z. 2002: A szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányának növekedése a fejlett piacgazdaságokban. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kar, Pécs, pp. 9–24. o.
- Raffay, Z.: Az üzleti szolgáltatások szerepe a regionális versenyképesség erősítésében. Pálné Kovács, I. (szerk.): *Versenyképesség és igazgatás*. MTA RKK, Pécs, pp. 69–90.
- Raffay, Z. 2003: Business services as determinants of regional competitiveness in Hungary after the systemic change. *Regional Studies Association 2003. évi nemzetközi konferenciája*, elérési cím: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/pisa03/raffay.pdf>.
- Raffay, Z. 2003: The effect of business services on the competitiveness of the Hungarian regions. *RESER 2003. évi, XIII. nemzetközi konferenciája*. Mons. CD-ROM.
- Raffay, Z. 2003: Gerjeszthetik-e a fogyasztói szolgáltatások a regionális fejlődést? Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, pp. 349–356.
- Raffay, Z. 2003: The position and development of services (in South Transdanubia). *Portrait of South Transdanubia: A Region in Transition*. Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 88–95.

20. SZOLGÁLTATÁSOK A TERÜLETI FEJLŐDÉSBN, SZOLGÁLTATÁS-ORIENTÁLT REGIONÁLIS POLITIKA MAGYARORSZÁGON

Raffay Zoltán

Bevezetés

A tanulmány témája a terciér szektor magyarországi fejlődése, elsősorban az üzleti szolgáltató szektor¹ változásai és a területi fejlődésre, területi differenciálódásra gyakorolt hatásának vizsgálata, illetve a szektor várható fejlődési irányainak bemutatása. A témaválasztás mellett számos érv szól: a szolgáltatások ma már Magyarországon is a legnagyobb foglalkoztató ágazat; a szolgáltatások, elsősorban az üzleti szolgáltatások a globalizálódó és egyre gyorsabban változó világban a siker, az alkalmazkodóképesség kulcstényezőivé váltak, ennek ellenére a feldolgozóiparhoz képest még ma is jelentősen alulértékelt a szerepük. A területfejlesztési politikák sem tartalmazznak olyan sokféle és kiforrott ösztönzöt, intézkedést, mint a feldolgozóiparnál (és nem utolsósorban a szolgáltatásfejlesztési politikák eredményességének mérése sem igazán megoldott még).

A szolgáltató szektor magyarországi fejlődésén belül kiemelten foglalkozom a politikai-gazdasági rendszerváltás óta eltelt időszakkal. Csak a rendszerváltás után néhány évvel haladta meg a szolgáltatásokban dolgozók aránya a teljes foglalkoztatottság 50%-át Magyarországon. Korábban az államszocializmus időszakának gazdaságpolitikája nem tette lehetővé a szolgáltatások piaci mechanizmusokra épülő szerves fejlődését, valós piaci mechanizmusok érvényesüléséről csak a rendszerváltás óta beszélhetünk. A KSH adatgyűjtési rendszere is csak 1992-től azonos a mai rendszerrel és felel meg a nemzetközi gyakorlatnak.

Szintén a piacgazdaságra való áttérés óta eltelt időszak az, amikor érdemes és lehetséges vizsgálni a magyar megyék és régiók versenyképességét. A tanulmányban számításokkal igyekszem bizonyítani az üzleti szolgáltatások regionális versenyképességet befolyásoló szerepét Magyarországon.

A tanulmány alapjául szolgáló doktori dolgozat alapvetően leíró és szintetizáló jellegű. A téma külföldi és magyar szakirodalmának tanulmányozása és összefoglalása mellett szakmai szervezetekkel történő konzultációk (Call Centre Association, kamarák vállalkozásfejlesztési referensei), alkalmazott kutatásokból (terület- és településfejlesztési koncepciók, az innováció hazai intézményrendszerének átalakítása, regionális konferencia- és vásárcsopont kialakítására

tett javaslat stb.) leszűrt tapasztalatok is beépültek a dolgozatba. Az üzleti szolgáltatásoknak az összes foglalkoztatottságon belüli aránya és a jövedelemtermelő képesség közötti összefüggéseket egzakt matematikai-statisztikai módszerekkel bizonyítja a tanulmány.

A szolgáltatások a fejlett piacgazdaságokban a teljes termelésből és foglalkoztatásból mintegy kétharmados arányban részesednek – és ez az arány továbbra is egyre nő, akárcsak a szolgáltatások részesedése a GDP-ből. A klasszikus nézet szerint a szolgáltatások nem játszanak jelentős szerepet a gazdaságban, nem hoznak létre új értéket, a múlt század harmincas éveitől azonban kezdtek felfigyelni arra, hogy amint egy társadalom gazdagodik, egyre többet költ szolgáltatásokra és az új munkahelyek egyre nagyobb részben a terciér szektorban jönnek létre. A szekunder és a terciér szektor hagyományos elkülönítése helyett ma egyre inkább a két ágazat fokozatosan erősödő kölcsönös egymásra utaltságát vizsgálják a kutatások. Az 1970-es évek elején, a jóléti társadalmak megjelenésével már a „posztindusztriális társadalom” eljövételéről beszélnek, ahol a legnagyobb gazdasági szektor az egészségügyi, rekreációs, oktatási és kulturális szolgáltatások.

A szolgáltatások kutatása az 1980-as évekig szinte kizárólag a végső fogyasztók, a háztartások számára kínált szolgáltatások vizsgálatára szorítkozott, az évtized második felében azonban a figyelem egyre inkább a termelő szolgáltatások felé fordult: azon „köztes” szolgáltatások felé, amelyeket mind az áru-termelésben, mind a fogyasztói szolgáltatások előállításában felhasználnak. A fejlett piacgazdaságokban jelenleg a termelő szolgáltatások az a szektor, amely növekedése meghaladja az összes többi ágazatét. Amint a termelő vállalatok áttérnek a fordista típusú tömegtermelésről, a szabványosított javak előállításáról a testre szabott, rugalmasabb termelésre, szükségszerűen és nagymértékben megnő a termelési folyamatban a K+F, a képzés, oktatás, vállalatirányítás, informatikai szolgáltatások, tervezés és marketing jelentősége. A posztfordista társadalmakban a termelő szolgáltatások kulcsfontosságú szektorrá váltak.

A téma magyar szakirodalma még nem olyan bőséges, mint azt a szolgáltatások jelentősége indokolná. A magyar kutatók közül főleg Pálos István, Arányi Emil, Nagy Erika, Ehrlich Éva, Dóry Tibor, Kiss János, Rechnitzer János és Lados Mihály munkáira támaszkodhattam. A nemzetközi, elsősorban angol-szász irodalom sokkal bővebben foglalkozik a terciér szektornak a gazdaságban és területi fejlődésben betöltött szerepével (Illeris, Wood, Keeble, Bryson, Daniels nevét kell e helyütt feltétlenül megemlíteni), ami érthető is annak ismeretében, hogy a fejlett nyugat-európai piacgazdaságokban a terciér szektor fejlődése mintegy két évtizeddel (az USA-ban legalább hárommal) megelőzi a foglalkoztatás és a jövedelemtermelés tekintetében Magyarországot. Ez az időbeli eltérés szinte pontosan megegyezik az üzleti szolgáltatások kutatásának időbeli különbségeivel: az Egyesült Államokban már az 1960-as években meg-

indult a szektor tudományos igényű vizsgálata, amely az 1980-as évektől komoly lendületet vett, majd követte az üzleti szolgáltatások iránti tudományos érdeklődés megélénkülése először Kanadában, az Egyesült Királyságban, Hollandiában, majd néhány éves késéssel a francia, dán, olasz, spanyol, svájci és német kutatók is követték kollégáikat.

A szolgáltatások fejlesztésére és az üzleti szolgáltatások térbeli koncentrációjának csökkentésére, területfejlesztő hatásának nagyobb területre történő „széttérítésére” számos politikát kipróbáltak már az említett országokban, a szolgáltatásoknak a nagyvárosi területeken történő diszpreferálásától kezdve egészen a feldolgozóipar és a szolgáltatások integrált fejlesztéséig és a periférikus területek felzárkóztatására kidolgozott szolgáltatásfejlesztési programokig. Ezek a tapasztalatok Magyarország számára is értékesek lehetnek.

A fejlett piacgazdaságok közül elsősorban az Egyesült Királyság szolgáltatásfejlesztési tapasztalatai köszönnek vissza a tanulmányban. A legkorábban terciarizálódott európai gazdaság a brit gazdaság, ma is az Egyesült Királyságban a legmagasabb a szolgáltatásokban dolgozók aránya az összes foglalkoztatottan belül. Több tekintetben hasonlítható Magyarországhoz az Egyesült Királyság (erősen centralizált döntéshozatali rendszer a legutóbbi időkig; az ország gazdaságán belül a centrumrégió népességszámát messze meghaladó súlya; a városhierarchiára ugyanúgy a főváros és a következő városi szint közötti nagyságrendi különbség jellemző, mint itthon; itt is problémát okoz a periférikus helyzetű régiók intenzívebb bekapcsolása a gazdasági vérkeringésbe). Mindezek a párhuzamok indokoltá teszik az Egyesült Királyság részletesebb vizsgálatát, ráadásul a téma szakirodalmának döntő többsége angol nyelvű, és azon belül is jelentős részben az Egyesült Királysággal foglalkozik. Természetesen számos más ország (Olaszország, Finnország, Kanada, USA, Dánia, Oroszország, Írország, Spanyolország) szolgáltatásfejlesztési tapasztalatai és politikái is beépültek a tanulmányba.

A szolgáltatások és azon belül az üzleti szolgáltatások fejlődése nem egyformán érinti a centrumtérsegeket, illetve az azoktól távol eső régiókat. Míg a fogyasztási szolgáltatások többnyire a népesség (vásárlóerejének) területi eloszlását követik, a stratégiai jelentőségű üzleti szolgáltatások előszeretettel tömörülnek a településhierarchia csúcán lévő városokba és a központi helyzetű régiókba, tovább erősítve ezzel a regionális különbségeket. A helyi gazdaság ugyanakkor nem nélkülözheti az üzleti szolgáltató szektort, annak legalább a rutinszerűen végezhető, stratégiaileg kevésbé fontos tevékenységeit (könyvviteli, jogi szolgáltatások, vállalatvezetési tanácsadás, alapvető műszaki és informatikai tanácsadási szolgáltatások stb.). A centrumrégiókban többnyire nincs szükség tudatos stratégiára az üzleti szolgáltatások letelepítésére és fejlesztésére, a centrumtérsegeken kívüli területeken azonban igen. Ezért fontosabb az üzleti szolgáltatások fejlesztése a periférikus térségekben, mint a centrumrégiókban.

A periférikus térségekben többnyire nem a stratégiai fontosságú, a legképzettebb munkaerőt igénylő és a „testre szabott”, a megrendelő egyedi igényeihez alkalmazkodó üzleti szolgáltatások fejlesztése reális lehetőség, hanem a rutinszerűen végezhető tevékenységeké. A stratégiai fontosságú üzleti szolgáltató tevékenységeket a centrumrégiók többnyire nem is engedik át a többi régióknak, központi helyzetüket kihasználva kiszűrik a legmagasabb hozzáadott értéket képviselő tevékenységeket és a perifériákra irányítják a kevésbé jövedelmezőket (szűrő-modell). A perifériák számára ugyanakkor a stratégiaileg kevésbé jelentős szolgáltató tevékenységek is értékesek lehetnek (munkahelyek, új munkakultúrát meghonosítása).

A szolgáltatások fejlődése és a tercier foglalkoztatottság területi szerkezetének változása Magyarországon

A szolgáltatások magyarországi fejlődését mindenképpen két, alapvetően eltérő szakaszra kell osztani: az 1990 körüli gazdasági-politikai rendszerváltás előtti és utáni időszakra. Az első periódusban a szolgáltatások alárendelt szerepet játszottak a magyar gazdaságban, ami részben természetes, részben viszont a magyar gazdaságtörténetnek abból a sajátosságából fakad, hogy a rendszerváltás előtti évtizedek szocialista gazdaságpolitikája sokáig kifejezetten és tudatosan hátráltatta a szolgáltatások fejlődését. A rendszerváltás óta a szolgáltató szektor fejlődését elsősorban a piac, és nem az állami politika határozza meg.

A tercier foglalkoztatottság területi szerkezetének változása Magyarországon a rendszerváltás előtt

A kapitalista gazdaság kialakulása hazánkban a XIX. század második felében és az I. világháborút megelőző évtizedben zajlott le. A gazdaság tőkés átalakulása elsődlegesen az ipart érintette, de ennek velejárójaként a szolgáltatások is fejlődtek. A korszerű (főleg vasúti és a vízi) szállítási hálózat kiépítésével az infrastruktúra színvonala messze meghaladta a gazdaság általános fejlettségi színvonalát, jó feltételeket teremtve a későbbi gazdasági növekedéshez. A háború megszakította a gazdaság több évtizedes dinamikus fejlődését, majd a trianoni határok következtében nagyban megváltozott az ország társadalmi-gazdasági szerkezete: agrárjellege a területi változások következtében erősödött, a tercier foglalkoztatottak aránya csökkent.

A századfordulótól a második világháborúig terjedő négy évtized foglalkoztatási szerkezete évtizedenként más és más képet mutat. Az első másfél évtized gazdasági fellendülésének és modernizációjának az I. világháború vetett véget, majd az 1920-as békeszerződést követően a foglalkoztatotti szerkezetben egy visszarendeződés figyelhető meg. Az 1930–1941 közötti időszakra a gazdasági

válság nyomta rá bélyegét, az azt követő évekre a háborúra való felkészülés miatt bekövetkező konjunktúra volt jellemző.

*A tercier foglalkoztatottság területi szerkezetének változása hazánkban
a rendszerváltás óta*

1992 és 2004 között az aktív keresőkön belül a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya 53,3%-ról 63,5%-ra nőtt Magyarországon. Az országos átlag azonban meglehetősen nagy eltéréseket takar az egyes megyék szintjén, a legalacsonyabb szám 45,7% (Komárom-Esztergom megye), míg Budapest után a legmagasabb 65,1% volt (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). A megyékhez képest viszonylag magas országos átlag kizárólag Budapest erősen tercierizálódott foglalkoztatotti szerkezetének köszönhető (80,1%), a Budapest nélkül számított országos átlag 2004-ben mindössze 57,1% volt, ami mintegy három évtizedes elmaradást jelent a legtöbb fejlett ipari országhoz képest.

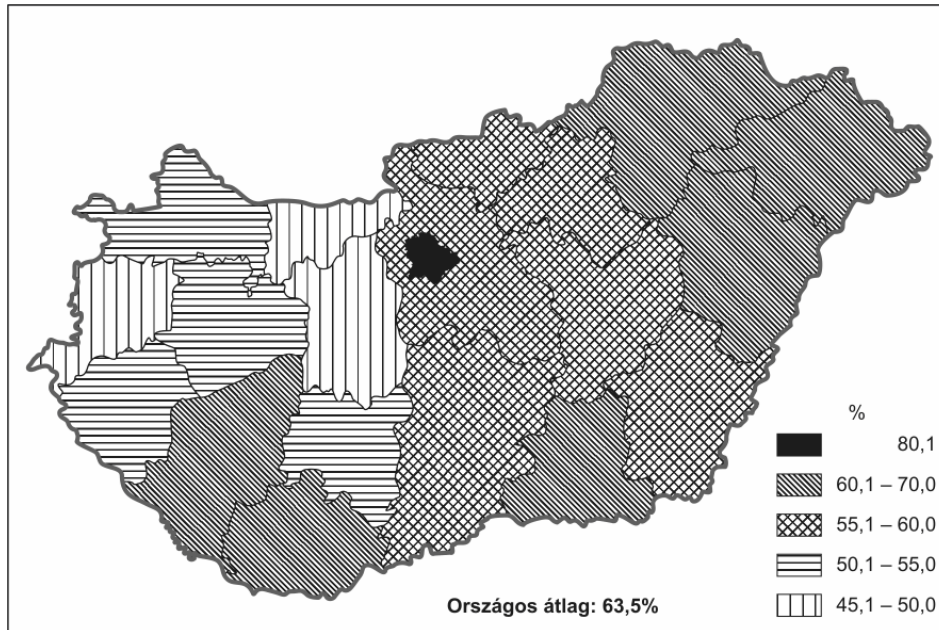
Nemzetközi összehasonlításban már nem számít magasnak a 60%-ot nem sokkal meghaladó érték sem: az erősebb iparuknak köszönhetően relatíve gyengébb tercier foglalkoztatottságot felmutató Japán és Németország már az 1990-es évek közepére elérte ugyanezt az értéket; az Egyesült Államokban már 1960-ban meghaladta a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya a 61%-ot, a legtöbb fejlett országban pedig az 1980-as évek elején dolgoztak ennyien a szolgáltatásokban. A fejlett ipari országokban a tercier szektor foglalkoztatottainak aránya ma már többnyire meghaladja a 70%-ot.

1993-ig a magyar megyék több mint felében a szolgáltatások részesedése 50% alatt maradt az összfoglalkoztatottságon belül, sőt még 2004-ben is volt három megye (Fejér, Komárom-Esztergom, Vas), ahol a munkaerő kevesebb mint fele dolgozott szolgáltató munkakörben, bár itt a tercier szektor viszonylag gyengébb pozícióját a fejlett iparhoz viszonyítva kell értékelnünk. 1992-ben, a Budapesten kívüli „legfejlettebb” (Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a legkevésbé tercierizálódott megye (Fejér) közt a különbség 1,32-szoros, 1996-ban is e két megye adta a két szélső értéket, a különbség ekkor 1,53-, míg 2004-ben 1,48-szoros, de ekkor már Szabolcs-Szatmár-Bereg és Komárom-Esztergom között.

Térképen megjelenítve az egyes megyék foglalkoztatottságán belül a szolgáltatások arányát, feltűnő nyugat–kelet dichotómia figyelhető meg a Dunántúl és az ország keleti része között (*I. ábra*). A keleti országrész az, amelyben a szolgáltatásokban dolgozók aránya a legmagasabb, és a legsikeresebb, legtöbb GDP-t termelő és legkisebb munkanélküliséggel rendelkező megyék tercierizálódtak a legkevésbé (avagy a legerősebben iparosodottak, illetve a legkisebb itt volt az ipari foglalkoztatottság visszaesése). A keleti megyékben azonban főleg a többnyire kevésbé termelékeny és rosszabbul fizetett közösségi, illetve a fogyasztói szolgáltatások jelenléte domináns, és nem az üzleti szolgáltatásoké.

1. ábra

A szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya a keresőkön belül a magyar megyékben, 2004

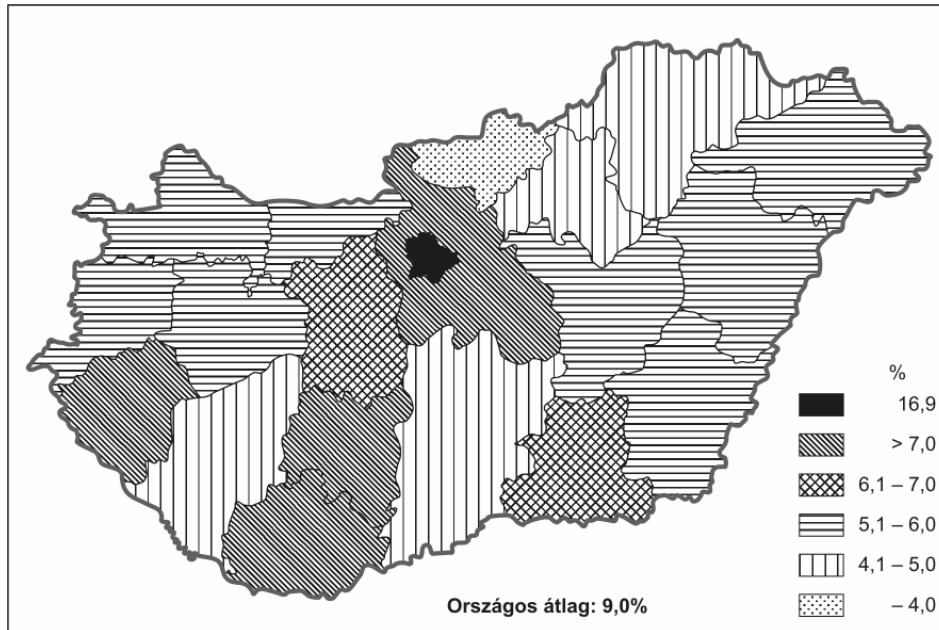
Forrás: KSH évkönyvek alapján saját szerkesztés.

Az üzleti szolgáltatások szerepe, aránya a foglalkoztatottságon belül sokkal jobban mutatja egy adott terület gazdasági erejét, mint a terciér szektor egésze. A fejlett üzleti szolgáltatások helyzete Magyarországon ma még kimondottan gyenge. A fejlett piacgazdaságokban a foglalkoztatottak mintegy tizede ilyen területen dolgozik, Magyarországon ezt a számot csak Budapest haladja meg, illetve a fővárossal számított országos átlag közelíti meg; Budapest nélkül az összes magyar munkaerő mindössze 5,1%-a, a kívánatosnak alig fele dolgozik e területen.

Az üzleti szolgáltatásokban „erős” és „gyenge” megyék térbeli eloszlásáról ugyanaz a kelet–nyugat megosztottság mondható el, mint a szolgáltató szektor egészének esetében, itt azonban a dunántúli megyék azok, ahol többnyire magasabb az üzleti szolgáltatásokban alkalmazottak aránya és a keleti megyékben többnyire a legalacsonyabb (2. ábra). (Budapest értéke mindkét esetben kiemelkedik a megyék közül, de míg a szolgáltató szektor egészének tekintetében csak mintegy harmadával múlja felül az országos átlagot, az üzleti szolgáltatások esetében közel kétszeres a különbség.)

2. ábra

*Az üzleti szolgáltató foglalkoztatottak aránya a keresőkön belül
a magyar megyékben, 2004*

Forrás: KSH évkönyvek alapján saját szerkesztés.

*Az üzleti szolgáltató foglalkoztatottság és a versenyképesség
összefüggései*

A GDP és az üzleti szolgáltatások, illetve egyéb fejlettségi mutatók (a feldolgozóipar aránya a foglalkoztatottságból, az egy főre jutó beruházások nagysága, az alkalmazottak aránya a megyék teljes népességén belül) összefüggéseit egzakt matematikai módszerrel (faktoranalízis segítségével) vizsgálva², azt találjuk, hogy a GDP nagyságának alakulásával legerősebben összefüggő tényező az összes foglalkoztatottnak az összlakosságon belüli aránya, második helyen, igen erős korrelációval, az üzleti szolgáltató szektorban dolgozók aránya szerepel, a tercier szektor egészének részesedése az összes foglalkoztatotton belül már csak közepes mértékben korrelál vagy gyenge az összefüggés, ami nem meglepő annak tudatában, hogy sok szolgáltató tevékenység alacsonyabb termelékenységet mutat fel és alacsonyabb munkabéreket fizet (oktatás, egészségügy stb.).

Ugyan a 19 megye nem elég nagy minta ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni a faktoranalízis eredményeiből, két fejlettségbeli

összevont tényező kirajzolódik a számításokból: a foglalkoztatás szintje, illetve azon belül az üzleti szolgáltatások részaránya együtt mozog és erősen korrelál a bruttó hazai termék nagyságával.

A régiókra egy olyan számítást végeztem el, amely a regionális versenyképesség kiszámításának a szakirodalomban általánosan elfogadott alapképletével, illetve ennek a képletnek az üzleti szolgáltatásokkal (a szerző által) kiegészített képletével operál. A regionális versenyképesség kiszámításának általánosan elfogadott alapképlete a következő:

$$1. \text{ verseny-} = \frac{\text{GDP}}{\text{foglalkoz-}} \times \frac{\text{foglalkoztatottság}}{\text{munkaképes korú}} \times \frac{\text{munkaképes korú}}{\text{összlakosság}} \\ \text{képesség} \quad \text{tatottság} \quad \text{lakosság}$$

A képletet az üzleti szolgáltatásokkal a következőképpen módosítottam:

$$2. \text{ verseny-} = \frac{\text{GDP}}{\text{foglalkoz-}} \times \frac{\text{foglalkoz-}}{\text{aktív korú}} \times \frac{\text{aktív korú}}{\text{össz-}} \times \frac{\text{üzleti}}{\text{összes foglal-}} \\ \text{képesség} \quad \text{tatottság} \quad \text{lakosság} \quad \text{lakosság} \quad \text{szolgáltató fog-} \\ \text{lakosság} \quad \text{lalkoztatottság} \\ \text{lakosság} \quad \text{koztatottság}$$

Mivel regionális GDP adatok Magyarországon csak 1995 óta állnak rendelkezésre, a korábbi évekre ezt a számítást nem tudtam elvégezni, így az 1996-os, a 2000-es a 2004-es évek megyei statisztikai évkönyveinek adataival dolgoztam. Minden megye esetében kiszámítottam egy összesített versenyképességi indexet, az üzleti szolgáltató foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányával kiegészített versenyképességi képlet segítségével, és természetesen elvégeztem ugyanezt a számítást az „eredeti” képlettel, az üzleti szolgáltatások figyelmen kívül hagyásával is (1. táblázat).

Az értékek abszolút értékükben nem sokat, egymással való összehasonlításban viszont annál többet mondanak. Mivel a képlet mindhárom (illetve mind a négy) hányadosa esetében a magasabb érték jelzi az „egészségesebb”, versenyképesebb társadalmi-gazdasági pozíciót, az összesített index minél magasabb, annál versenyképesebbnek tekinthető az adott terület.

Mindkét évben kitűnik Budapest rendkívül magas értéke, elsősorban a GDP-nek a többi régióhoz viszonyított igen magas értéke miatt köszönhető. Az 1996-os értékekhez viszonyítva 2000-re az index közel duplájára emelkedett, majd újabb ugyanilyen mértékű növekedés következett be 2000 és 2004 között, a látványos javulás azonban részben az inflációnak köszönhető, de annak hatását kiküszöbölve is kétségtelen a régiók versenyképességének javulása. A fejlődés azonban az egyes régiók esetében egyenlőtlenül jelenik meg. A régiók egymáshoz viszonyított versenyképességét tekintve az alábbi megállapításokat tehetjük:

1. táblázat

A magyar régiók versenyképességi indexe az üzleti szolgáltatások nélkül és azok figyelembe vételével 1996-ban, 2000-ben és 2004-ben

Versenyképességi index											
üzleti szolgáltatások nélkül						üzleti szolgáltatásokkal					
1996		2000		2004		1996		2000		2004	
Kp.R.	0,2777	Kp.R.	0,5300	Kp.R.	1,0314	Kp.R.	0,0260	Kp.R.	0,0821	Kp.R.	0,1527
Ny.D	0,1836	Ny.D	0,3832	Ny.D	0,5895	Ny.D	0,0068	Ny.D	0,0228	Ny.D	0,0355
K.D.	0,1407	K.D.	0,2956	K.D.	0,4499	K.D.	0,0060	K.D.	0,0213	K.D.	0,0276
D.D.	0,1154	D.D.	0,1877	D.D.	0,3054	D.D.	0,0050	D.D.	0,0123	D.D.	0,0190
D.A.	0,1120	D.A.	0,1738	D.A.	0,2906	D.A.	0,0049	D.A.	0,0104	D.A.	0,0156
É.M.	0,0970	É.M.	0,1545	É.M.	0,2617	É.M.	0,0042	É.M.	0,0075	É.M.	0,0136
É.A.	0,0918	É.A.	0,1479	É.A.	0,2512	É.A.	0,0034	É.A.	0,0078	É.A.	0,0116

Forrás: KSH évkönyvek alapján saját szerkesztés.

A Központi régió fölénye a többi régióhoz képest nem csökkent, sőt nőtt a vizsgált nyolc év alatt. Üzleti szolgáltatások nélkül vizsgálva a régiók versenyképességét, a Központi régió és a leggyengébb versenyképességi indexet felmutató régió közti 1996-os 3,02-szoros különbség 2004-re 3,58-szorosra, majd 2004-re 4,11-szorosra nőtt. A Központi régió után legversenyképesebb régió (a Nyugat-Dunántúl) lemaradása már jóval kisebb, a két régió közti kezdeti 1,51-szoros különbség 2000-re 1,38-szorosra mérséklődött, majd 2004-re megint emelkedett, 1,75-szorosra. A legerősebb és legkevésbé versenyképes vidéki régió közti különbség viszont éppen fordítva változott, a kezdeti éppen kétszeres differencia 2000-re 2,59-szorosra nőtt, majd 2,35-szorosra csökkent 2004-re.

Egészen más a helyzet, ha az üzleti szolgáltatásokat is figyelembe vesszük a regionális versenyképesség számításánál. Eleve sokkal nagyobb a különbség az ország magterülete és a többi régió között: a legkevésbé versenyképes régió – az Észak-Alföld 1996-ban és 2000-ben, Észak-Magyarország 2004-ben – hátránya a Központi régióhoz képest 7,65-szorosról 2000-re 10,53-szorosra, majd 2004-re már 13,16-szorosra nőtt. A második helyen lévő régió – 1996-ban és 2004-ben a Nyugat-Dunántúl, 2000-ben a Közép-Dunántúl – leszakadása kevésbé látványosan, de nőtt: az 1996-os 3,82-szoros különbség némileg mérséklődött 2000-re, de 2004-re ismét emelkedett, 4,3-szorosra. A legerősebb és legkevésbé versenyképes vidéki régió közötti differencia ennél csekélyebb, de az üzleti szolgáltatások nélkül számított versenyképességnél komolyabb mértékben emelkedett, kétszeresről 2000-re 2,92-szorosra, majd 3,06-szorosra 2004-re.

Az üzleti szolgáltatások erős térbeli koncentrációja valószínűleg tovább fog erősödni az elkövetkező években Magyarországon, ezáltal a régiók közötti jelentős versenyképességbeli szakadék is vélhetően tovább fog szélesedni. Az Európai Unióhoz történő csatlakozás után Budapest üzleti szolgáltató funkciói minden bizonnyal erősödnek, közép-kelet-európai regionális pozíciói valószínűleg új funkciókkal bővülnek. A csatlakozás Budapest mellett várhatóan azokat a régiókat hozza kedvezőbb helyzetbe, amelyek ma is a sikeresebbek közé tartoznak: éppen azok az országok – Ausztria, Szlovénia és részben Szlovákia – felé gyengül a határ elválasztó jellege és nyílik meg a szorosabb gazdasági együttműködés lehetősége, amelyek potensebb együttműködő partnerek lehetnek, ezek az országok pedig a nyugat- és a Közép-dunántúli régióval határosak. Ezek a magyar régiók vannak földrajzilag, térben és időben is a legközelebb az európai gazdaság magterületeihez. Az élnkülő gazdasági kapcsolatok kedvező helyzetet teremtenek az üzleti szolgáltatások számára, amelyek fejlődése pedig visszahat a gazdaság teljesítményére és a régiók versenyképességére.

Az ország többi, ma kevésbé versenyképes régiója és a szomszédos államok között ugyanakkor még legalább néhány évig schengeni határok húzódnak majd (Románia kivételével). A „túloldal” (Ukrajna, Kelet-Szlovákia, Románia, Szerbia, Horvátország) egyelőre szintén gyengébb gazdasági potenciálja, és a hátrányos helyzetben lévő magyar régiók együttműködése aligha eredményezi a gazdaság és így az üzleti szolgáltatások dinamikus fejlődését.

A szolgáltatásfejlesztési politikák változása az elmúlt évtizedekben

Az elmúlt mintegy két évtized gazdasági paradigmaváltása következtében alapvetően megváltozott a szolgáltatások gazdasági növekedésben és területi fejlődésben játszott szerepének az értelmezése. A szolgáltatásokat, elsősorban az üzleti szolgáltatásokat ma már a modern gazdaság egyre bonyolultabb termelési és elosztási rendszereiben meghatározó fontosságú tényezőkként tartják számon, amelyek elválaszthatatlanok a gazdasági növekedés hagyományos motorjának tekintett feldolgozóipari tevékenységektől.

A gazdaságpolitikusok körében évtizedek óta optimizmussal tekintenek a szolgáltatásokra (elsősorban az üzleti szolgáltatásokra, mint a hátrányos helyzetű régiók fejlesztésének eszközére, amelyek a gazdaságilag gyengébb régiók problémájára hosszú távon megoldást nyújthatnak. Hogy a szolgáltatások milyen hatást gyakorolnak az egyes régiók gazdasági fejlődésére, az attól függ, hogy miként határozzuk meg a fejlődés fogalmát. Amennyiben a munkahelyek számának emelkedését önmagában fejlődésnek tekintjük, akkor a közösségi vagy fogyasztói szolgáltatások ugyanolyan hatékony területfejlesztési eszközöknek tekinthetők, mint az üzleti szolgáltatások. Ha azonban a fejlődést úgy definiáljuk, mint a szerkezetváltás, a termelékenység növelése, a valós piaci viszo-

nyok között elért jövedelmek növekedése stb. (természetesen a munkahelyteremtés ez esetben is a siker egyik ismérve marad), akkor a területi fejlődésre a tercier szektoron belül csak az üzleti szolgáltatások gyakorolnak igazi hatást.³

A szolgáltatás-orientált regionális politika esetében is elengedhetetlenül fontos a beavatkozások hatásainak figyelemmel kísérése, az eredmények mérése, számszerűsítése, ahol csak lehet, és a visszacsatolás a további hasonló beavatkozások finomítása, eredményesebbé tétele érdekében. Ez azonban több szempontból sokkal nehezebb, összetettebb feladat, mint a feldolgozóipari vagy infrastruktúra-beruházási projektek hatásának értékelése esetében. Ahogyan a szolgáltatásokat a feldolgozóipari termékektől megkülönböztető egyik legfontosabb jellemzője azok „kézzelfoghatatlansága” (erős leegyszerűsítéssel élve), úgy a szolgáltatásfejlesztési projektek eredményességének értékelése is nehezebb, módszertana kevésbé kidolgozott, mint az egyéb ágazatok fejlesztésére hivatott politikáké – nem beszélve arról, hogy míg például az iparfejlesztési projektek esetében a megbízó többnyire pontosan tudja, hogy mire számíthat, a szolgáltatást (például üzletviteli tanácsadást) megrendelő és a szolgáltató között igen gyakran egy olyan kommunikációs-értelmezési szakadék tátong, amely a szolgáltató projekt sikerét komolyan veszélyeztetheti.

A szolgáltatások piaci mechanizmusainak különleges jellemzői

A szolgáltatások piacának működése sem követi a hagyományos termelő tevékenységek piaci mechanizmusait. Azok a piacokkal és a piaci szereplők közti interakciókkal kapcsolatos elméletek, amelyek megállják a helyüket a termelő tevékenységek (mezőgazdaság és főleg feldolgozóipar) területén, a szolgáltatások esetében három ok miatt nem mindig alkalmazhatók (*De Brandt*, 1996):

- mások a piaci mechanizmusok és a verseny természete a szolgáltatások piacán, a leghatékonyabb termelő kiválasztása más szempontok szerint történik;
- a tranzakciós költségek döntő jelentőségűek a vásárlás (azaz a szolgáltatás igénybevétele) vagy annak elmaradása (és saját előállítás) szempontjából;
- nem lehet a szolgáltató tevékenységek hatékonyságát olyan mutatókkal mérni, amelyekkel a feldolgozóipari tevékenységek gazdasági hatékonysága számszerűsíthető.

A szakirodalomban többnyire az a feltételezés olvasható, miszerint a szolgáltatások piacán a verseny ugyanúgy működik, mint a feldolgozóipari termékek esetében. A valóság azonban mást mutat, a piaci mechanizmusok eltérőek a két esetben. Először is a szolgáltatások területén a *piac átláthatatlan*, mivel a termékek és az árak nem hasonlíthatóak össze, a szolgáltatásokat a legritkább eset-

ben lehetséges egzakt paraméterekkel meghatározni (ezért a szolgáltatás megrendelője és szállítója gyakran eltérően értelmezi a megrendelt szolgáltatást). Nem lehetséges „egységnyi” szolgáltatás és így egységköltség meghatározása sem. Még a szolgáltatás igénybe vételét követően sem lehetséges a mennyiség, a minőség vagy az ár összehasonlítása. A szolgáltatások piacára ehelyett a különleges adottságokkal rendelkező szolgáltatók, a különleges igényekkel rendelkező megrendelők és a meglehetősen heterogén, piacon kívüli információk jellemzők. A piac nem átlátható, a vevő nem tud objektív érvek alapján dönteni, helyette más szempontok alapján hozza meg döntését (személyes kapcsolatok, nem hivatalos szakmai információk, szimpátia, bizalom, korábbi tapasztalatok stb.). A verseny és a szolgáltató kiválasztása során a szolgáltató saját magáról kialakított képe fontos tényezővé válik.

A második problémakör az *információs szakadék* problémája. A szolgáltató tevékenységekre általában jellemző, hogy a szolgáltatást végző és az azt megrendelő mást ért az elvégzendő tevékenység alatt. Egy szolgáltatási szerződés csökkenti ugyan a bizonytalanságot és bizonyos garanciát jelent, de a szolgáltató kötelezettsége ebben többnyire csak a szolgáltatás elvégzésére terjed ki, a szolgáltatás eredményéért nem vállal felelősséget. Különbség van a közvetlen termék (a szolgáltató szerződéses kötelezettségének teljesítése – egy tanulmány, jelentés elkészítése, tanácsadás) és a közvetett termék vagy eredmény (a megrendelő által a szolgáltatás elvégzésétől remélt változás) között. Gyakran nehéz eldönteni, hogy a megrendelőnek mire van szüksége és hogyan tudja objektíven az elvégzett munka minőségét megítélni. Ez is oka lehet annak, hogy a feldolgozóipari ágazatok esetében sokkal kevesebb az elégedetlenség a megrendelők részéről a kapott termék minőségét illetően, mint a szolgáltatások területén.

A harmadik problémakör az *image* és annak *megbízhatatlansága* a szolgáltató kiválasztásában. A legtöbb vállalkozás hallomásból vagy a kedvező image miatt választ szolgáltatót. A jó image-dzsel rendelkező szolgáltató vállalkozások időnként a róluk kialakított képhez képest gyenge minőségű szolgáltatást nyújtanak, sőt az is előfordul, hogy a stratégiai fontosságú partner jobb minőségű szolgáltatást kap tőlük, mint a kevésbé fontos.

A szolgáltatások piaci mechanizmusainak tökéletlensége azzal is összefügg, hogy sokkal alacsonyabbak e területen a *belépési korlátok* és ennek megfelelően sokkal több az új cégalapítás, mint a feldolgozóipar esetében (magasabb a tevékenységgel felhagyó cégek száma is). A folyamatosan nagy számban megjelenő versenytársak kihívására a nagyobb cégek többnyire azt a választ adják, hogy erősen reklámozzák, vagy magas árakkal felsőbb szintre pozicionálják magukat.

Információs aszimmetriát okoz az is, hogy a vevő többnyire jóval *kevesebb információval* rendelkezik, mint a szolgáltató, ami rá nézve hátrányos helyzetet teremt. Az információs aszimmetria fordítva is igaz: a szolgáltatás létrehozásában az ügyfél is aktívan részt vesz, és saját vállalkozásáról több információval

rendelkezik, mint a szolgáltató. Logikusnak tűnik tehát, hogy a megrendelő saját érdekében minden információt megoszt a szolgáltatóval, a gyakorlat azonban sokszor mást mutat (mert a megrendelő nem érzi magát kompetensnek; alábecsüli a részvételhez szükséges időt és energiát; túl sokat vár a pénzéért; nem akar bizalmas információkat kiadni stb.). Ahogyan a megrendelő sem lehet biztos benne, hogy a szolgáltató teljes értékű munkát végez, a szolgáltató sem lehet biztos abban, hogy minden szükséges információt megkap a megrendelőtől.

A termelékenység mérése

A közgazdasági szakirodalomban általánosan elfogadott tényként kezelik a szolgáltatásoknak a feldolgozóiparral szembeni alacsonyabb termelékenységét (pl. *Illeris*, 1996). A szolgáltatások termelékenységének mérésére azonban a feldolgozóiparban alkalmazott módszerek nem mindig alkalmasak. Először is a feldolgozóipari termeléssel szemben a szolgáltatások esetében a kibocsátás gyakran nem mérhető, csak becsülhető; másodsor, a szolgáltatások alapvetően minőségi természetűek (annál jellemzőbb ez, minél inkább testre szabott szolgáltatásról van szó), így hasznosságuk mindig csak az adott szervezet működésében bekövetkezett minőségi változással mérhető fel; harmadszor, gyakran előfordul, hogy túl- vagy alulértékelik a szolgáltatások szerepét a vállalat működésében vagy annak változása szempontjából.

A mérési problémák mellett a termelékenység értelmezése is problémát okoz a szolgáltató tevékenységek esetében. A szolgáltatást ugyanis, a feldolgozóipari termékektől eltérően, nem létrehozzák egy adott időben, és aztán eljuttatják a megrendelőhöz, hanem a szolgáltató és a megrendelő maga is a termelési folyamat részévé válik, így egyik hatékonysága sem értelmezhető a másiké nélkül. A szolgáltatás értékének meghatározása sem egyszerű. A (reprodukálható) termékek esetében az árat a kereslet és a kínálat viszonya határozza meg, az ár így valamelyest tükrözi a termelési költségeket, az árképzésnek így „objektív” alapja van. A szolgáltatások esetében egészen más a helyzet: a szolgáltatás nyújtotta érték megítélése alapvetően szubjektív dolog, a megrendelőt kevésbé érdekli, hogy a szolgáltató mennyi mérhető inputot (például munkanapot) fektetett be a szolgáltatás előállításába, sokkal inkább foglalkoztatja az, hogy a szolgáltatás milyen hasznot hoz a cége számára.

Az üzleti szolgáltatások hatásának mérése

Az üzleti szolgáltatásoknak az ügyfelek eredményességére és tágabb értelemben a területi fejlődésre gyakorolt hatásának mérése az egyes régiókban történhet számszerűsíthető, „kemény” és nehezen számszerűsíthető, „puha” mutatók alapján. A számszerűsíthető, „kemény” mutatók egy része különböző statisztikai

forrásokban rendelkezésre áll (cégregiszterek, KSH adatai, társadalombiztosítási adatok), egy részük azonban csak az üzleti szolgáltató vállalkozások megkeresése útján szerezhető be. A nem számszerűsíthető, „puha” adatok az üzleti szolgáltatók, illetve ügyfelek megkeresése révén szerezhetők be.

„Kemény” mutatók lehetnek:

- üzleti szolgáltatásokban aktív vállalkozások számának változása;
- az üzleti szolgáltatások részesedésének változása a regionális GDP-ből;
- az üzleti szolgáltatások szektor belső tagolódásának változása⁴;
- az üzleti szolgáltatásokban foglalkoztatottak számának változása;
- üzleti szolgáltató vállalkozások alkalmazotti létszámának változása;
- az újonnan piacra lépő és a tevékenységüket beszüntető szolgáltató vállalkozások egymáshoz viszonyított aránya;
- az üzleti szolgáltatások területén teremtett és megszüntetett munkahelyek egymáshoz viszonyított aránya;
- a szolgáltatásokat igénybe vevő ügyfelek számának változása;
- a szolgáltatásokat igénybe vevő ügyfelek az összes vállalkozáson belül;
- az üzleti szolgáltatásokat igénybe vevő vállalkozások bevételeinek alakulása, illetve alkalmazotti létszámának változása az azokat igénybe nem vevő vállalkozások bevételeinek alakulásával összehasonlítva;
- a régió belülről igénybe vett szolgáltatások aránya a régió kívüli szolgáltatóktól vásárolt szolgáltatásokhoz képest;
- a régió üzleti szolgáltató szervezeteinek régió kívüli ügyfeleinek száma, annak változása;
- új termékkel jelentkező vagy új piacra (régió kívültre) lépő üzleti szolgáltató vállalkozások száma;
- a régióból beadott szabadalmi kérvények száma stb.

Potenciális „puha” mutatók:

- az ügyfelek elégedettsége a szolgáltatásokkal, illetve a szolgáltatókkal (gyorsaság, rugalmasság);
- a területfejlesztési intézményrendszer regionális aktorainak szerepe a szolgáltatások fejlesztésében (pályázatok menedzselése, közvetítő szerep az üzleti szolgáltató szervezetek és potenciális ügyfelek között), ez utóbbival kapcsolatos elégedettség szintjét célszerű mindkét oldalról (szolgáltatók és ügyfelek) is megkérdezni.

Nem valószínű, hogy minden régióban minden felsorolt információt be lehet szerezni, illetve kérdéses, hogy ha lehetséges is lenne minden adat begyűjtése, nem haladná-e meg annak költsége az értékelés hasznosságát. Az értékelést végző szakember feladata ezért az, hogy megtalálja az egyensúlyt a kettő között, illetve hogy az értékelések objektivitásáról meggyőződjön. Példa lehet ennek a problémának a megoldására az angol Business Link-ek (Vállalkozói Kap-

csolatok) nevű országos brit tanácsadói hálózat működésének két felmérése (*Bryson–Daniels*, 1998). E szervezetek célja a vállalkozások és külső környezetük közti kapcsolatok javítása és fejlesztése, elsősorban a kis- és középvállalkozások támogatása.

Néhány évvel a Business Link kezdeményezés elindítása (1992) után a DTI (Department of Trade and Industry, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium) egy felmérést végzett a kezdeményezés hatékonyságáról. A Business Link kirendeltségek által támogatott vállalkozások termelékenységét, jövedelmezőségét és exportteljesítményét vizsgálták, öt fontos mutatóval: forgalom, eszközök, munkaerő létszáma, profit és exportértékesítés. A Minisztérium az Ernst and Young tanácsadó céget bízta meg 1995-ben az értékelés elvégzésével, akik 38 személyes üzleti tanácsadóról készítettek esettanulmányt és a Business Link 250 ügyfelével telefonos interjút. A vállalatoknak arra a kérdésre kellett választ adniuk, hogy a Business Link szolgáltatásai segítségével sikerült-e javítani teljesítményükön. A megkérdezettek alig több, mint fele (50,5%) nyilatkozta azt, hogy a Business Link pozitív hatással volt a tevékenységükre, de közülük is több cég szerint a változások valószínűleg külső segítség nélkül is bekövetkeztek volna.

Nemcsak a Minisztérium végzett ilyen vizsgálatokat, hanem egyes Business Link központok maguk is. Az egyik angol Business Link egy vizsgálatában úgy találta, hogy az általuk támogatott vállalkozások az 1995–96-os két éves időszak alatt 28%-kal növelték forgalmukat és 2%-kal a munkaerő létszámát, szemben a segítségüket igénybe nem vevő vállalkozások 14,5%-os forgalomnövekedésével és 9%-os alkalmazotti létszámcsökkenésével. Az eredmények imponánsnak tűnnek, de nem bizonyítható, hogy a növekedés kizárólag a Business Link eredményes tevékenységének tudható be.

Összefoglalás

A szolgáltatások, különösen az üzleti szolgáltatások mára a versenyképesség területi különbségeit döntő mértékben befolyásoló tényezőkké váltak. Magyarországon az ország kis területe ellenére jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes megyék és régiók szolgáltató szektorának, elsősorban az üzleti szolgáltatásoknak a színvonala közt. A rendszerváltást követően a gazdasági fejlettség területi különbségei megnöttek Magyarországon, amihez nem kis mértékben az üzleti szolgáltatások is hozzájárultak.

Mivel az üzleti szolgáltatások fejlődése erősen összefügg az adott terület gazdasági teljesítményével, tudatos fejlesztéspolitikai beavatkozásra leginkább az átlagtól elmaradó teljesítményt nyújtó térségekben van szükség (sajnos Magyarország nagyobb része ilyen). A periférikus területek fejlesztése során a regionális politikának az üzleti szolgáltatások keresleti és kínálati oldalát párhu-

zamosan kell fejleszteni, és folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a beavatkozások hatékonyságát, eredményességét.

A területfejlesztési politikai beavatkozások hatékonyságának mérése nem egyszerű feladat, Magyarországon ráadásul nincsenek régi hagyományai. Különösen hátrányos helyzetben van e tekintetben a szolgáltatásfejlesztési politikák eredményességének mérése, mert a szolgáltatások működésének sajátosságai miatt sokkal nehezebb számszerűsíthető, objektív információkat szerezni a politikai beavatkozások nyomán bekövetkezett pozitív változásokról. A tanulmány a problémafelvetésen túl ajánl néhány olyan mutatószámot, lehetséges hatásindikátort, amelyek talán a szolgáltatásfejlesztési politikák hatásértékelésének alkalmas alapjául szolgálhatnak, a téma, gyakorlati jelentőségénél fogva, azonban mindenképpen további alapos kutatásokat, elemzéseket igényel.

Jegyzetek

- 1) Üzleti szolgáltatások azok a köztes funkciók, amelyek termékek vagy más szolgáltatások előállításához inputként szolgálnak, és így közvetetten részt vesznek a termelési folyamatban (vállalatvezetési, gazdasági, jogi, vagyonkezelői, kommunikációs, pénzügyi tanácsadás, piackutatás, reklám, PR, humán erőforrásokkal kapcsolatos ügyek, munkaerő-közvetítés és -képzés, számítógépes, adatfeldolgozó és adatelemző szolgáltatások).
- 2) A számításokat 1995-re, illetve 2000-re végeztem el.
- 3) Egyes szerzők ugyanakkor a fogyasztói szolgáltatásokat is fontosnak tartják a területi fejlődés szempontjából, mivel azok nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy egy terület kellemes és vonzó lakóhelyi környezetet nyújtson a modern termelési folyamatban egyre fontosabb szerepet játszó magasan képzett munkaerő számára.
- 4) Az alábbi tevékenységekre koncentrálva: üzletviteli tanácsadás; reklám- és marketingtevékenység; számítástechnikai szolgáltatások; munkaerő-közvetítés; jogi szaktanácsadás; számviteli és adószakértői szaktanácsadás; szabványügyi szaktanácsadás; piac- és közvélemény-kutatás; műszaki tesztelés és elemzés; építészeti, építőmérnöki szolgáltatás és tanácsadás; design, formatervezés; tolmácsolás és fordítás; pályázatírás.

Irodalom

- Begg, I. 1993: The Service Sector in Regional Development. *Regional Studies* 8., pp. 817–825.
- Bennett, R. J. – Graham, D. J. – Bratton, W. 1999: The location and concentration of businesses in Britain: business clusters, business services, market coverage and local economic development. *Transactions of the Institute of British Geographers* 4., pp. 393–420.
- Bryson, J. R. – Daniels, P. W. 1998: Business Link, strong ties and the walls of silence: small and medium-sized enterprises and external business-service expertise. *Environment and Planning C: Government and Policy*. pp. 265–280.

- Coffey, W. J. – Polèse 1989: Producer Services and Regional Development: A Policy-oriented Perspective. *Papers of Regional Science Association*, pp. 13–27.
(De Brandt, 1996)
- Eberts, D. – Randall, J. E. 1998: Producer Services, Labor Market Segmentation and Peripheral Regions: The Case of Saskatchewan. *Growth and Change*, pp. 401–422.
- Hitchens, D. M. W. N. 1997: The Adequacy of the Supply of Professional Advisory Services to Manufacturing Firms in Rural Mid Wales. *The Service Industries Journal* 4., pp. 669–689.
- Horváth Gy. 1994: A Dél-Dunántúl nemzetközi versenyképességének előfeltétele, a technológiai megújulás. *Tér és Társadalom* 1–2., pp. 37–58.
- Illeris, S. 1989: Producer Services: The Key Sector for Future Economic Development? *Entrepreneurship and Regional Development* 1., pp. 267–274.
- Illeris, S. 1994: *Essays on Regional Development in Europe*. Department of Geography and International Development Studies, Roskilde University.
- Illeris, S. 1996: *The Service Economy. A Geographical Approach*. John Wiley & Sons Ltd, Chicester.
- Keeble, D. – Bryson, J. – Wood, P. 1997: Az üzleti szolgáltatások növekedése és regionális szerkezete az Egyesült Királyságban. Horváth Gy. (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Régiók Európája 2. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 203–225.
- Központi Statisztikai Hivatal megyei statisztikai évkönyvei*, 1992, 1996, 2000, 2004. KSH, Budapest.
- Moulaert, F. – Tödtling, F (szerk.) 1995: *The Geography of Advanced Producer Services in Europe*. The European geography of advanced producer services firms. Progress in Planning 2, Pergamon Press, London.
- Nagy E. (szerk.) 2001: *Területi szerkezetváltási típusok Magyarországon*. Kutatási zárójelentés, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba.
- Pietrobelli, C – Rabellotti, R. 2003: Business Development Service Centres in Italy: Close to Firms, Far from Innovation. *Regional Studies Association 2003. évi nemzetközi konferenciája*. Pisa, Olaszország. Elérési cím: www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/pisa03/pietrobelli.pdf
- Tervo, H. – Niittykangas, H. 1994: Developments in the Growth, Location and Turbulence of Business Services in Finland. *Papers in Regional Science* 1., pp. 73–95.
- Vaessen, P. – Keeble, D. 1995: Growth-oriented SMEs in Unfavourable Regional Environments. *Regional Studies* 6., pp. 489–505.

SERVICES IN REGIONAL DEVELOPMENT, SERVICE DEVELOPMENT POLICIES IN HUNGARY

Zoltán Raffay

The essay covers the development of the tertiary sector, with special regard to business services, in Hungary, together with the role of the sector in spatial development, the transformation of the economy and the spatial structure of Hungary. This issue merits special attention, for several reasons:

- services are now the largest employer in Hungary, as elsewhere;
- services, especially business services, have become key factors in promoting adaptation to the challenges of the ever-faster globalising world, although their role in regional development is still underrated as opposed to manufacturing. Regional development policies do not have as many incentives and measures for the support of the service sector as for manufacturing;
- the measurement of the effectiveness of service development policies is an issue not really solved as yet in Hungary.

Within the development of the Hungarian service sector, the period which has passed since the change of regime in Hungary around 1990 was given special emphasis, since:

- Not before the mid-80s did services become a sector employing more people than industry; and only a few years after the change of regime, the proportion of tertiary sector employees exceeded 50% of Hungary's total;
- the economic policy of the socialist period did not allow services to develop organically on the basis of market mechanisms, and real market conditions have only existed since the change of regime;
- the data collection system of the Central Statistical Office has only matched the current one (and international standards) since 1992.

The service sector has a two-thirds (and still growing) share of total GDP production and employment in the advanced market economies. From the 1930s it became more and more striking that, in parallel to the accumulation of wealth in a society, more and more money was spent on services and more and more jobs were created in the tertiary sector. Instead of the traditional separation of the secondary and tertiary sectors, academics now study the increasingly strong interdependence of the two branches. In the early 1970s it was already the post-industrial society whose arrival was forecast, and where the largest employers are health, recreational, educational and cultural services.

Research into the service sector was mostly confined to end-user surveys (households) up to the 1980s, whilst, in the second half of the decade, attention turned to producer services, i.e. "intermediary" services used both in the production of goods and of household services. In the advanced market economies it is producer services which now are growing faster than the other sectors. The paradigm shift from the Fordist-type mass production of standardised goods to the tailor-made, more flexible means of pro-

duction resulted in an enormous growth of the importance of R&D, training, management consultancy, IT services, design and marketing in the production process. In the post-Fordist societies, the producer services have become a sector of crucial importance.

The Hungarian literature on the topic is poorer than this topic requires. The international (mostly Anglo-Saxon) literature deals in much more detail with the role of tertiary activities in the economy and spatial development, which is understandable if we consider that the development of the tertiary sector in Hungary lags some two decades behind that of West European countries and more than three decades behind the USA.

Several policies have been used for the development of services and the decrease of their spatial concentration, from discouraging the location of services in metropolitan areas to the integrated and joint development of the manufacturing and service sectors, and special service development programmes for rural areas. The findings of these policies are of especial importance for Hungary also.

Services, especially business services, have different effects on central regions and on regions far from the centre. Whilst consumer services mostly follow the distribution of the purchasing power of the population, business services of strategic importance, coming from their special locational requirements, can show a significant deviation from this. The more sophisticated a service, the more likely will it be to locate in cities at the peak of the urban hierarchy, in this way further increasing regional discrepancies. The peripheral regions are in a disadvantaged position in this respect. The local economy, however, cannot work without the business service sector, at least without the routine business services of lesser strategic importance (book-keeping and accounting, legal services, management consultancy, basic technical and IT consultancy etc.) In the central regions it is usually not necessary to have a conscious policy to locate and develop business services, whilst this is needed in the peripheral regions. This is the reason why much greater emphasis should be placed on the development of business services in the peripheries than in the central regions.

In the peripheral regions it is usually not the development of strategic, tailor-made services employing the most skilled experts that is needed, but, rather, that of routine, standardised business services. The central regions are reluctant, in any case, to let advanced business services leak away'; they usually filter out the activities with the highest added value and transfer the less profitable ones to the peripheries. Nevertheless the business services of more limited strategic importance can be vital for the peripheral regions, as they can create jobs and introduce new work cultures.

Development of the services and change in the spatial structure of tertiary employment in Hungary

The development of the services in Hungary should be divided into two very different periods: the one before the political and economic systemic change around 1990 and the years after. In the first period, services had an inferior role, which is understandable in part, but partly comes from a special feature of the economic history of Hungary: the socialist economic policy deliberately held back the development of the service sector in the decades before the systemic change. In real market circumstances, however, market forces and not state policy determine the development of the tertiary sector.

*The development of the spatial structure of employment in services in Hungary
before the change of regime*

A capitalist economy was established in Hungary in the second half of the 19th century and in the decade before World War I. The capitalist transformation of the economy involved all sectors, primarily industry, whose development induced the progress of service activities. After the construction of a modern transport network, especially railways and waterways, the quality of infrastructure was far above the average level of development of the economy as a whole, creating very good conditions for later economic growth. World War I brought an end to several decades of dynamic growth of the economy; later, the new borders drawn in the Trianon Peace Treaty considerably changed the socio-economic structure of the country. The agricultural character of Hungary was reinforced by the territorial changes, and the share of the tertiary employment declined.

The development of the employment structure in Hungary during the four decades from the turn of the century until World War II varied from decade to decade. Looking at the whole period, the major part of the labour force leaving agriculture found new jobs in the service sector, due to the slow development of industry. The economic boom and the modernisation of the first one and a half decades (including the rapid development of the service sector) was stopped by World War I; a rearrangement of the employment structure took place in the second decade, the 1920s. The period between 1930 and 1941 was burdened by the great economic crisis, whilst the later years were typically the years of economic development due to the preparation for the war.

*Development of services and change of their spatial structure in Hungary
after the change of regime*

From 1992 to 2004, the proportion of those employed in services among all active earners grew from 53.3% to 63.5%. The national average conceals rather large spatial differences, however; the lowest figure (for Komárom-Esztergom county, see the Map of the administrative structure of Hungary in *Figure 3*) was only 45.7%, whilst the highest one 65.1% (in Szabolcs-Szatmár-Bereg county), apart from Budapest (the figure for the capital city was 80.1%). The national average, which is rather high compared to county figures, is solely due to the strongly service-oriented economic structure of the capital. In international comparison terms, however, the figure of just over 60% is not particularly high; Japan and Germany (which have relatively weaker tertiary sectors, due to their extremely strong industry) reached this figure as early as the middle 1990s (60.7% and 60.8%, respectively, in 1995); in the United States, already in 1960 more than 61% of the active earners were employed in service activities, whilst most of the other advanced economies reached this level of tertiary employment by the early 1980s. In the developed industrial countries, the proportion of employment in the services sector is usually over 70% today

Until 1993, in more than half of the counties of Hungary, the tertiary sector had a share below 50% of total employment. Even in 2004, there were still three counties where less than half of all active earners were employed in services, although in these

counties the relatively weaker positions of the tertiary sector do not mean a weakness in absolute terms but a relative weakness compared to the presence of a stronger industry. In 1992, the difference between the most “developed” county (Szabolcs-Szatmár-Bereg) and the least tertiarised one (Fejér) was 1.32-fold (calculated without Budapest). In 1996 and 2004 the difference was 1.53- and 1.43-fold, respectively (in 1996 the extreme counties were the same as in 1992, in 2004 it is already Komárom-Esztergom that featured the weakest tertiary sector).

Putting on a map the significance of the tertiary sector within the total employment in the individual counties of Hungary (*Figure 1* in the Hungarian essay), a striking west-east discrepancy can be seen between Transdanubia and the eastern parts of the country. It is the east where the share of service employees is the highest and the western counties (producing the highest amount of GDP and having the lowest figures of unemployment) that are the least tertiarised (they are the most industrialised counties, or the decline of the industry was the least severe here). In the eastern counties, however, it is usually the less effective and worst-paid community and consumer services which prevail rather than business services.

The economic competitiveness or weakness of a region is much better reflected by the presence of the (world-wide) most dynamically growing sub-sector that most determines regional development the most, i.e. advanced business services. Unfortunately, these services have a weak position in Hungary. In the advanced market economies, approximately one-tenth of the employees work in these activities, whilst in Hungary only Budapest surpasses this figure, and the national average calculated with Budapest approaches it. Without Budapest, only 5.1% of the Hungarian labour force are employed in business services – only half of what would be desirable.

As regards the spatial distribution of the counties “strong” and “weak” in terms of business services employment, the same west-east division can be seen as in the previous case, but now the counties in the western part of Hungary (east of the Danube) have higher business services employment and the eastern counties are weaker in this respect (*Figure 2* in the Hungarian essay). The figure for Budapest stands out from the rest of Hungary in both cases, but in total services employment it only exceeds the national average by one-third, whereas in the case of business services the figure for Budapest is almost double the national average.

Correlations of business services employment and competitiveness

Studying the correlations of the value of GDP, the weight of business services and other indices of the level of development (proportion of employment in manufacturing of total employment, investment per capita, the proportion of active earners of the total population), we find that the factor most closely correlated to GDP per capita is the last – the proportion of active earners of the total population; second comes the proportion of employment in business services. The tertiary employment proportion as a whole only correlates moderately to GDP per capita (or the correlation is definitely weak), which is not surprising, knowing that several service activities are both inefficient and badly paid (such as education, healthcare etc.).

As regional GDP figures of Hungary are available from 1995, calculations were made for the years 1996, 2000 and 2004. For all regions, I calculated a combined competitiveness index, taking business services into consideration, and I also made the calculations with the “traditional” formula - without business services. The absolute figures of the indices do not show much, their relative positions are more interesting. In the case of each quotient, the higher the figure, the “healthier” the regional economy; a higher figure of index signifies a better competitiveness of the given region (*Table 1*).

The capital, Budapest, stands out in both years with an extremely high figure compared to the rest of the country. This is mostly due to high GDP per capita figures. Compared to the figures of 1996, the index almost doubled by 2000; this was followed by an increase of the same magnitude between 2000 and 2004. This spectacular growth is partly due to the high inflation of the time, although, even if we ignore inflation, the improvement of the competitiveness of the regions is clear. However, this was rather uneven:

The advantage of the region of Central Hungary did not decline; rather, it grew in these eight years. If we calculate the competitiveness index without business services, the difference between Central Hungary and the region with the lowest index was 3.02-fold in 1996, growing 3.58-fold by 2000 and to 4.11 by 2004 (in 1996 the Northern Great Plain and in 2004 Northern Hungary performed the weakest). The lag of the region immediately following Central Hungary (West Transdanubia in all three years) is much more moderate, the initial 1.51-fold difference between the two regions decreased to 1.38-fold by 2000, only to rise slightly, to 1.75, by 2004. On the contrary, the discrepancy between the most and least competitive provincial region grew from 2.00-fold in 1996 to 2.59-fold in 2000, decreasing to 2.35 by 2004.

Table 1

*Competitiveness indices of the Hungarian regions calculated
with and without business services, 1996, 2000 and 2004*

Competitiveness index calculated											
without business services						with business services					
1996		2000		2004		1996		2000		2004	
C. H.	0.2777	C. H.	0.5300	C. H.	1.0314	C. H.	0.0260	C. H.	0.0821	C. H.	0.1527
W. T.	0.1836	W. T.	0.3832	W. T.	0.5895	W. T.	0.0068	M. T.	0.0228	W. T.	0.0355
M. T.	0.1407	M. T.	0.2956	M. T.	0.4499	M. T.	0.0060	W. T.	0.0213	M. T.	0.0276
S. T.	0.1154	S. GP	0.1877	S. T.	0.3054	S. T.	0.0050	S. T.	0.0123	S. T.	0.0190
S. GP	0.1120	S. T.	0.1738	S. GP	0.2906	S. GP	0.0049	S. GP	0.0104	S. GP	0.0156
N. H.	0.0970	N. GP	0.1545	N. GP	0.2617	N. H.	0.0042	N. GP	0.0075	N. GP	0.0136
N. GP	0.0918	N. H.	0.1479	N. H.	0.2512	N. GP	0.0034	N. H.	0.0078	N. H.	0.0116

(Legend: C. H.: Central Hungary; W. T.: West Transdanubia; M. T.: Middle Transdanubia; S. T.: South Transdanubia; S. GP: South Great Plain; N. GP: North Great Plain; N. H.: North Hungary)

Source: Author's calculations based on Statistical Yearbooks.

We have a completely different picture if we take business services into consideration when calculating the competitiveness indices. First, the difference between Central Hungary and the rest of the country is much bigger: the lag of the least competitive region – the Northern Great Plain in 1996 and 2000, and North Hungary in 2004 – compared to Central Hungary grew from 7.65-fold in 1996 to 10.53-fold in 2000 and, further, to 13.16-fold by 2004. The position of the second most competitive region (West Transdanubia in 1996 and 2004, Central Transdanubia in 2000) also worsened compared to the core region of Hungary, although at a much lower rate: from 3.82 in 1996 to 4.3 by 2004. The difference between the most and the least competitive provincial region is less spectacular, but the gap of competitiveness including business services also grew from two-fold in 2004 to 2.92-fold in 2000 and 3.06-fold by 2004.

The strong spatial concentration of business services will probably further strengthen in the coming years, and so the competitiveness gap among the regions will probably widen. After Hungary's Accession to the European Union, the business services functions of Budapest will probably strengthen and the salient position of the Hungarian capital within Central-East Europe enhanced by new functions. Besides Budapest, Accession will probably create a better situation for those regions which are already among the more successful ones: the borders (and the possibilities of closer economic co-operations) opened towards those countries – Austria, Slovenia and, in part, Slovakia – which are more potentially co-operative partners, deriving from their economic power, and these countries are neighbours to the (already more successful) Western Transdanubia and Central Transdanubia; also, these regions are closer geographically, both in space and time, to the core areas of the European economy). Booming economic connections will create a favourable situation for business services, whose development will further strengthen the economic performance of the regions.

On the other hand, between the other Hungarian regions and the neighbouring countries there will be Schengen borders for at least a few years (with the exception of Romania), and these are exactly those regions in Hungary which have weaker economic structures. Economic co-operation between the (rather weak) economic potential of the "other side" (Ukraine, Eastern Slovakia, Romania, Serbia and Croatia) and the lagging Hungarian regions is unlikely to result in the dynamic growth of the economy, including business services.

Services in the latest Hungarian regional development documents

The most recent Hungarian regional development documents analysed in the study are the Regional Operative Programmes of the Hungarian regions. Each and every Regional Operative Programme considers the development of the service sector as a priority. However, they usually do not go beyond commonplaces, they contain rather few concrete plans and ideas, and they mostly concentrate on those services which have a limited, or more indirect, role in strengthening the competitiveness of the regions (which is the first priority in all Regional Operative Programmes), i.e. tourism services, human resources and public services (especially health services), which are mentioned frequently, together with the improvement of the transport infrastructure. Even where business services, primarily influencing the competitiveness of the regions, are men-

tioned, the development goals are rather general, it is unusual for services in connection with concrete areas to be mentioned (“establishing business services in the mid-Békés county urban area”) or certain business service activities to be defined (“the provision of management consultancy services for businesses producing for the local market”.)

Despite the fact that these are Operative Programmes, i.e. documents that are supposed to be more detailed than the concepts and the strategic programmes, little attention is paid in them to the assessment of the expected results of the interventions. Evaluation is not even mentioned in most cases, and there are only two programmes where the experts considered evaluation and monitoring in their documents (“expected results and quantified indicators at programme and priority levels” in North Hungary and “major types of performance indicators” in Central Transdanubia).

It is true, on the other hand, that the evaluation of the effectiveness of regional development policy interventions is not an easy task, especially in the case of the services sector (due to the “intangible” character of the services and the weaker traditions of service development policies compared to other sectoral policies). It is difficult to obtain objective, quantified information on the positive changes occurring as a result of conscious service development interventions, which is a problem which must be addressed in the near future.

REISZ TERÉZ

Született: Mecseknádasd, 1955

Iskolák:

ELTE Bölcsész tudományi Kar,
magyar–népművelés,
szociológia

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaság-tudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahely:

PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar,
Művelődésszociológiai tanszék, egyetemi adjunktus

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Szociológiai Társaság

Tíz legfontosabb publikáció

- Reisz, T. 2000: Az iskolai tudás szociokulturális háttere. *Iskolakultúra* 6–7., pp. 202–207.
Reisz, T. 2000: Az iskolai teljesítmények szociokulturális megközelítése. *Iskolakultúra* 11., pp. 50–62.
Reisz, T. 2001: Romákat segítő regionális tehetséggondozó hálózat. *Acta Paedagogica* 2., pp. 27–33.
Reisz, T. 2002: A kisebbségi közoktatás-politika helyzete. *Iskolakultúra* 8., pp. 57–73.

- Reisz, T. 2002: A tanulók tanulmányi eredményeinek területi összefüggései. *Új Pedagógiai Szemle* 4., pp. 475–491.
- Reisz, T. 2002: Die territorialen Zusammenhänge der schulischen Leistungen *University of Pécs Adria Konferencia*. Pécs Kötet. PTE, Pécs, pp. 155–163.
- Reisz, T. 2002: *A cigányság társadalomismerete*. Iskolakultúra könyvsorozat 13. Pécs.
- Reisz, T. 2004: A Baranya megyei közoktatáspolitikai történetéről. *Iskolakultúra* 6–7.
- Reisz, T. 2005: Változások Baranya megye középiskoláiban. *Iskolakultúra* 11., pp. 27–42.
- Reisz, T. 2006: Mentorképzés a PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrásfejlesztési Karán. *Régió és oktatás MTA Konferencia*. (kiadás alatt)

21. A KÖZOKTATÁSI ALAPELLÁTÁS TERÜLETI FOLYAMATAI

Reisz Teréz

Problémaháttér

Baranya megye egyenetlen fejlettségű közoktatási intézményrendszere és az oktatás alapellátási anomáliái háttérben – számos tényező mellett – elsősorban az elmúlt évtizedek közpolitikai döntései állnak (Reisz, 2004). A sajátos településszerkezetű térségi hálózatra jelentős hatással volt az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (1971), amelyben a „területbeosztási perspektívák a települések többségét, így az aprófalvakat és azok helyi társadalmait feladat nélküli szerepkörre ítélte. A nagymértékű migráció hatására az előregedő és elnéptelenedő kisebb településeken az érdekérvényesítésre képtelen lakosság közszolgáltatási intézményhálózata pusztulásnak indult” (Nemes, 1982). A közoktatási forrásokat átcsoportosították az alsó- és középfokú, illetve városi közigazgatási központokba. Az intézményhálózat fő vonásaiban ma is e korszak szerkezeti jegyeit őrzi. *A megyében ekkor, 1968 és 1971 között szűnt meg a legtöbb iskola és az óvoda (Bernics, 1989) (1. táblázat).* A hetvenes évek második felére megépültek a gazdasági központokban a robusztus iskolacentrumok és a szovjet típusú művelődési házak. A nyolcvanas években megkísérelték a kistelepülések közoktatásának kiigazítását, azonban az évtized végére a rehabilitáció megállt. *A körzetesítés és visszakörzetesítés hullámai, majd a decentralizációs folyamat megtorpanása felemás modernizációt, szervetlen fejlődést eredményezett.* A határmenti, illetve az elmaradott térségekben a fejlesztési források elosztása más közellátásokhoz hasonlóan, egyenetlen oktatási alapellátást alakított ki (Vági, 1991). *A problémák körében az állandósult anyagi forráshiányon túl legalább akkora a súlya az önigazgatásra, önismeretre épülő önfejlesztő modellek hiányának.* A monolitikus politika a fenntartókat és az intézmények használóit kizárta a döntési kompetenciák gyakorlásából. Nem jöhetett létre olyan helyi legitimitással bíró, újító társadalmi környezet, amely a makro- és helyi oktatáspolitikai érdekeket összehangolta volna. A rendszerváltás éveiben a magát hagyományosan rosszul érdekérvényesítő ágazati vezetés az oktatás területi politikájának ügyét sem a törvényalkotásban, sem a helyi és regionális döntéshozás szintjein nem képviselte kellő erővel. *A térségi közoktatási hálózat alapellátási rendszerében intézményesült az a történelmi hagyaték, amely évtizedek óta és*

ma is korlátozza az intézményhasználókat és fenntartókat az oktatási javak akadálymentes elérésében. Ekkor a települések 52%-ában már nem volt iskola, valamint hiányos volt az óvodahálózat is. Kialakultak a középiskolákat nélkülöző kistérségek, és a meglévők – három nagyközséget kivéve – a városokra koncentrálódtak. Megérintették-e egyáltalán a reformok a térség intézményszerkezetét és az alapellátás hiányai miként befolyásolják a közoktatás teljesítményét? A kutatás célja, hogy az országos és a területi folyamatokba ágyazva vizsgálja 1988-tól napjainkig Baranya megye közoktatási rendszerét, az alapellátás területi szerkezetét befolyásoló történeti, társadalmi, közigazgatási és oktatáspolitikai, valamint szocioökológiai változásokat. A kutatás hipotézisei abból indulnak ki, hogy a térségi humánerőforrás fejlesztésének egyik fontos eleme a közoktatási és művelődési intézményrendszer, amely a tudástőke elosztásával – több gazdasági és társadalmi áttétellel – meghatározza egy adott térségben élő népesség mobilitását és életkörülményeinek esélyeit. Az intézményhálózat területi folytonossága és térbeli mintázatai jól tükrözik a népesség alapellátási hozzáféréseinek lehetőségeit és leképezik az ágazati politikák területi hatásait. Feltevéssünk szerint a demográfiai és szocioökológiai változások miatt tovább gyorsul az egyes intézménytípusok alapellátási hálózatának koncentrációja. Egyre nagyobb szerepet kapnak a közoktatás területi ellátásában a társulások és a városok. A problémák aktualitását az is adja, hogy terjednek az intézményfenntartó önkormányzatok társulások, illetve az új típusú többcélú kistérségi társulások terjedésével tovább koncentrálódik a megye intézményhálózata, és nagymértékben polarizálódik a közoktatás színvonala. Amennyiben nem sikerül összehangolni és integrálni a települések ágazati közfeladatait és erőforrásait, akkor mindez a közoktatási hálózat további erózióját és a leszakadó térségek növekedő hátrányait vetíti előre. A területi tanügyigazgatás korszerűsítése nélkül a térségi alapellátás megújításában, a teljesítményének javításában és a kiegyenlítő funkciójának hatékonyságában sem várható tartós javulás.

A közoktatási intézményszerkezet változásának tendenciái

Baranya megye teljes közoktatási intézményhálózatában 1988-ban még 550 óvoda, iskola, középiskola volt, számuk az ezredfordulóra 322 intézményre apadt. Az elmúlt másfél évtizedben a 237 intézmény megszüntetése az alapellátási hálózat 43,1%-os csökkenését eredményezte. Az intézménytípusok összetétele 15 év alatt lényegesen nem változott, így napjainkban a közellátás 46%-a (50%) óvoda, 45%-a (46%) iskola és 9%-a (4%) középiskola. (A zárójelben az 1988. évi adatokat tüntettük fel.)

Az óvodai intézményrendszer az 1988–2002. évekre vonatkozó statikus modelljének feltérképezésével átláthatóvá vált az óvodákkal rendelkező települések száma, valamint a kistérségenkénti és településtípusonkénti eloszlásuk. A

megyei óvodahálózat hagyományosan igen hiányos volt, ma sincs óvoda a települések 55%-ában. A térség dinamikus intézményi modelljéből látható, hogy a vizsgált időszakban, a megye különböző pontjain az alapellátás stabil, csökken, illetve gyarapodik. Egyáltalán nincs óvoda a 200 főnél kisebb törpefalvakban. Igen hiányos az aprófalvas térségekben is, holott az 500 főnél kisebb falvakban közel 20%-kal megnőtt a gyerekek száma. A településeknek csupán egyharmada rendelkezik stabil intézményi háttérrel, a legbiztonságosabban az 1000 fő lélekszámú és annál népesebb települések nyújtanak óvodai ellátás. Az eltelt másfél évtizedben az intézmények megszűnése (14) és létesülése (19) ugyanazokat a – 200–999 fős – településtípusokat érintették, ami arra utal, hogy az óvodahálózat legérzékenyebb alapellátási pontjai ma is a kistelepülések. A megye legsűrűbb szövésű intézményhálózata Mohács környékén alakult ki, itt a települések 63,8%-ának, a pécsváradi kistérségben (53,8%-ának) sikerült megőriznie az óvodát. Stagnált az óvodai ellátást biztosító hálózat a komlói és a szigetvári kistérségekben és a siklósi és a pécsi kistérségekben hiányos az intézményhálózat. A legínségesebb ma is a sásdi és a sellyei kistérségek helyzete, ahol az intézmény nélküli települések aránya 70,0% fölötti. A hagyományosan elmaradott Ormánság aprófalvaiban szűnt meg a legtöbb önállóan fenntartott óvoda és a megyei átlaghoz mérten háromszor annyi óvodát zártak be, újat pedig nem létesítettek a másfél évtized alatt. A lakóhelyükön ellátatlan gyermekek többsége hátrányos helyzetű térségben, szociálisan esélytelen családban élnek.

A megyei közoktatási rendszer óvodai hálózatában elindult szerkezeti változások várhatóan felgyorsulnak. A racionális működtetés érdekében további 10–15 városi óvoda bezárása várható. Azonban a kedvező felszereltségű és speciális programú intézmények megerősítik a helyzetüket és a falvakból naponta ingázó gyermekekkel gyarapítják létszámukat. A falusi térségekben is hasonló nagyságrendű intézménybezárással kell számolni, de az új létesítmények vélhetően kiegyenlítik a mérleget.

Az alapfokú oktatás intézményhálózatában működő iskolák száma is folyamatosan csökkent, de az erózió sokkal korábban indult el és főként a kistelepüléseket érintette. Nem volt iskola az ötvenes évek előtt a települések 14,4%-ában, aztán megszűnt a hatvanas évekig 15,5%, majd a hetvenes években 16,1%, és a nyolcvanas években 5,2%, valamint a kilencvenes években 7,1% (I. táblázat). Az iskolaszervezet változásának korszakai magukon viselik az országos oktatáspolitikai döntések, a finanszírozási szabályozás és a településközi működtetési formák módosulásának nyomait.

A megyei iskolahálózat átalakulásának első, korszaka az 1988–1993. közötti évekre tehető, amely a hazai önkormányzatiság aranykora. Az iskolák visszaállításának igénye főként a rurális térségekben volt jelentős. Az 500–1500 lélekszámú településtípusban 25%-kal megnőtt a teljes alapellátást biztosító nyolcosztályos iskolák száma (1988-ban 84, 1993-ban 122 iskola működött a megyé-

ben). A rendszerváltó kormányzat a helyi képviselőtestületek elképzeléseit rendkívüli forrásokkal és további céltámogatásokkal támogatta. A második korszak már a kijózanodásé (1994–1996), mert erre az időszakra a kisteleplülések már sem anyagi eszközökkel, sem pedig megfelelő humánerőforrással nem tudták biztosítani iskoláik működtetését.

1. táblázat

Baranya megye közoktatási intézményei az egyes településtípusokban, az 1950–2002. években

Településtípus/iskolák megszűnésének ideje	Város 10 000 fő fölött	Város 10 000 fő alatt	Község 1000 fő fölött	Község 500–999 fő	Község 0–499 fő	Összesen
<i>Nincs és nem is volt</i>			1	2	41	44
<i>Megszűnt:</i>					4	4
– '50-es években					4	4
– '60-es években			1	1	55	57
– '70-es években				3	47	50
– '80-es években				1	15	16
– '90-es évek első felében				1	13	14
– '95 utáni évek				4	4	8
<i>Van iskola:</i>						
– 1–4 osztályos			1	11	18	30
– 1–8 osztályos	5	6	29	27	18	85
– 1–6 osztályos					2	2
<i>Összesen</i>	5	6	32	50	217	310

Forrás: KSH Területi statisztikai adattár 1950–2002. évek oktatási fejezetei alapján készült saját számítások alapján.

A fenntartó önkormányzatok a Bokros-csomag hatására végleg leszámoltak azzal az illúzióval, hogy a kis létszámú tanulócsoportjaikat egyre kevesebb pedagógussal működtessék. Az 1996-os évben napvilágot láttak az iskolafenntartó társulások új törvényi keretei. A települések azonban megelőzve a törvénykezést, az elnehezedő működtetési gondjaik miatt ezidőre már – spontán közoktatási megállapodással, és együttműködési szerződésekkel – létrehozták társulásaikat. Az alapellátásban magukra maradt önkormányzatok részleges megoldásra törekedve körömszakadtukig ragaszkodtak legalább az óvoda vagy/és az 1–3. osztályos, 1–4. osztályos kisiskoláikhoz. *Az intézmények számának növekedése a vizsgált időszakban a legintenzívebben a siklói, szigetvári és mohácsi kistérségekre volt jellemző.* A mohácsi és a komlói kistérség minden második-harmadik települése még ma is fenntartja a teljes alapképzést nyújtó iskoláját. Ezek jelenleg is a megye legkiegyensúlyozottabb kistérségi iskolahálózatai. Azonban

az utóbbi esztendőekben az élveszületettek száma csökkent, ennek következtében itt is apadásnak indul előbb az óvodások, majd az iskolások létszáma (1. számú térkép).

Az intézmény nélküli települések (55,3%) magas aránya a megye régi sajátossága. Nem volt már 1988-ban, és ma sincs iskola a sásdi kistérség településeinek 66,7%-ában, a pécsi 61,2%-ában, valamint a sellyei és siklósi 60,0%-ában. A sásdi, a sellyei, a pécsváradai kistérségben úgy szüntettek meg négy és nyolcosztályos iskolákat, hogy azokat részleges oktatási funkcióval sem pótolták a településeken. *Az iskola hiánya sajátosan az 500 főnél alacsonyabb népességszámú aprófalvak, valamint a nagyvárosokat övező urbanizáltabb községek jellemzője.* 14 alapfokú iskolát, amelyek – korábban 3 és 4 évfolyammal működtek – e községekben szüntették meg.

A települések intézményműködtetési lehetőségét és hajlandóságát az egyre romló anyagi helyzetük befolyásolja. Az iskola megléte ma alapvetően a települések anyagi helyzetétől függ. Szoros kapcsolatot regisztráltunk az intézményi telephelyek és a települések SZJA alapú bevételeinek nagysága között (ahol a korrelációs érték: 0,5310, a szignifikancia: 0,0000). Hasonló összefüggést mutatnak a település népességének képzettségi adatai és az iskola meglétének ténye. A munkanélküliséggel kevésbé sújtott, tehát a kedvezőbb gazdasági és kvalifikációs potenciállal rendelkező településeken is szignifikánsan jobb az intézményi ellátottság.

A közoktatáskorú népesség csökkenése, illetve a megszülető gyermekek kis-települési koncentrációja miatt különösen fontos a kisiskolák problémájának érintése. Olyan 100 főnél kisebb tanulólétszámmal rendelkező iskoláról szólnunk, amely 1000 főnél kisebb településeken többnyire 6–10 éves gyerekek oktatásával kapcsolatos feladatok ellátását végzi. Több érv szól amellett, hogy szükségzerű a kisiskolák számának növekedése. Az 1000 fő alatti települések körében ugyanis számos olyan falut találtunk, ahol az élveszületett gyermekek száma tartósan emelkedik, ami a rurális térségekben az alapellátás növekedő igényét vonja maga után. Várható, hogy a nagy iskolaközpontok és a tanulók lakóhelye között az egyre növekvő távolság miatt a diákok utaztatása a fajlagos költségek növekedését vonja maga után. A jelenleg még élénkülő társulási hajlandóságot és a területi koncentrációt a költségek halmozódása 5–10 éven belül jelentősen lefékezi, ami az önkormányzatokat, a gyermekek lakóhelyi ellátására ösztönzi.

A mai szerkezeti jegyeket viselő intézményhálózat az 1997–1999-es években alakult ki. Az iskolák száma gyakorlatilag újra lecsökkent az 1988. évi szintre, így napjainkban 87 nyolcosztályos iskolát működtetnek, 19 településen négyosztályos képzés van. *A megye stabilabb magját 103 iskola adja, tehát a 301 baranyai település közül csak minden harmadik rendelkezik alapfokú oktatási intézménnyel.* A képviselőtestületek a forráshiányos önkormányzataik teher-

mentesítése érdekében osztályok bezárásával, összevonásával, magasabb normatívát biztosító bölcsődei csoportok, nemzetiségi programok és számos, finanszírozást könnyítő projekt, illetve további társulások indításával enyhítenek helyzetükön. A megyei iskolaszervezet jövőjéről óvatos becsléssel azt mondhatjuk, hogy Pécsen és a városokban a következő esztendőben 10–12 iskola megszűnik. A rurális térségekben még néhány évig folytatódik az iskolák bezárása, ez várhatóan további 55–70 intézményt érint.

A középfokú oktatás expanziója Baranyában is a kilencvenes években indult el (Reisz, 2005), azonban itt is jelentős területi egyenlőtlenségek vannak. A megyében ekkor 43 intézményben, jelenleg pedig 81 középiskolában oktatnak, ma is tradicionálisan Pécsen működik az iskolák közel 80%-a. A szakmunkásképzéssel foglalkozó iskolatípusok száma csökkent, ugyanakkor az érettségi adó típusok 38 iskolával gyarapodtak. A baranyai középiskoláztatási expanzió a térségi hátrányok miatt számtalan ponton eltér az országostól. A megye iskolaszervezetében a szakközépiskolákat (25%) megelőzik a gimnáziumok (39%), illetve a szakiskolák (36%) száma (Halász–Lannert, 2003). A baranyai diákok a szakközépiskolák helyett főként a szakiskolákat és a gimnáziumokat választják, ami főként a hátrányos helyzetű kistérségek diákjaira jellemző. A középiskoláztatás expanziója a kistérségekben stagnál, a városokban enyhén bővül, ennek kedvező hozadéka, hogy egyelőre csupán két középfokú intézményt és három kollégiumot zártak be. A középiskolai hálózat növekedésének egy másik útja a lassú városiasodással köthető össze. Az urbanizáltabb községekben maradtak meg vagy alakultak ki újra azok az infrastrukturális és humánerőforrások, amelyek kedveztek a középfokú képzés bővítésének. Az 1990–1995 között fellobbant iskolaalapítási láz a középfokú oktatás területén is hamar kihunyott. A fiskális és a pénzügyi megszorítások következtében a normatív támogatás növekedése nem követte az infláció mértékét. A nagyobb települések gyorsan kivonultak a középiskolák működtetéséből és átadták azokat a megyei önkormányzat kezelésbe. Hasonló okok miatt megtorpant a szerkezeti innováció is, csupán 9 szerkezetváltó középiskolát hoztak létre, amelyből 4 egyházi tulajdonban van. A közeljövőben a középfokú hálózatot várhatóan a civil szervezetek és az egyházak bővítik majd, illetve a várossá válás felé tartó települések a meglévő alapfokú iskoláikat fejlesztik tovább szerkezetváltó középiskolákká. A társulási, kistérségi intézményi koncentráció is ebbe a hálózatfejlesztési irányba mutat.

Lényeges területi változás zajlott le a kistérségi középiskolákba bejáró falusi tanulók összetételében és a választott középiskolák térségi preferenciájában. Nőtt a kisebb lélekszámú települések fiataljaiból rekrutálódott „bejáró diáksereg”, aránya is, 10%-ról 25,9%-ra. Látható azonban az is, hogy a hátrányos helyzetű kistérségekből arányaiban kevesebb diák jár középiskolába, és a beiskolázottak többsége gimnazista, illetve szakiskolai tanuló. Megvizsgáltuk, hogy az országos (75%) és a megyei beiskolázási átlaghoz mérten (52%) miként ala-

kult a kistérségekben a 14–18 évesek beiskolázása. A sásdin kívül (21,0%) a szigetvári (44,3%) és a siklósi (46%) kistérségben a legalacsonyabb a középiskolásoknak a korosztályukhoz viszonyított aránya. A fiatalok beiskolázása ehhez képest teljesebb a komlói (67,0%), a mohácsi (79,9%) és a pécsváradi (94,0%) kistérségekben. *A térség középfokú képzésének az országos trendektől való folyamatos leszakadását tapasztalhatjuk.* Ennek okait keresve a legújabb népszámlálási adatok segítségével a középiskolás fiatalok területi elhelyezkedését összehasonlítottuk a megye felnőtt lakosságának kistérségi iskolázottsági térképével (Területi Statisztikai Évkönyv, 2001). A térség felnőtt népességét évtizedek óta kedvezőtlen képzettségi szerkezet jellemzi azokban a kistérségekben, ahol jelenleg is igen alacsony a fiatalok középiskolázási hajlandósága. A kisebb településeken iskolázásra váró generációk egy része régóta kimarad az óvodai ellátásból, a középiskoláztatásból és szakmai képzésből. Itt élnek azok a családok, akik alacsony iskolázottságuk miatt nem tapasztalhatják meg életminőségük javulását. A korai hátrányok és azok növekedése a társadalmi, a gazdasági és a szimbolikus értékek deficitjének további halmozódásához vezetnek. *Adataink rávilágítanak arra, hogy a közoktatási rendszer elmaradott térségeiben a generációk tudástőke-deficitje újratermelődik.*

A mobilitási fékek tartósan rögzödtek, ezt igazolják a középiskolák hatékonyságát jelző összehasonlító adatok is. A felsőoktatásban első helyen sikeresen fölvetett diákok, illetve a tanulmányi versenyeken pontszámokban mért eredmények tekintetében a megye középiskolái közül csupán a pécsi és azon belül is a „Pécs belső gyűrűjére lokalizálható iskolák rendelkeznek országos és megyei elismerésre érdemes versenyeredményekkel. A kistérségek középiskoláinak hatékonysági mutatói az eredményeket jelző intézményi listák középmezonyében vagy annak utolsó harmadában állnak” (Neuwirth, 2002).

A közeljövőben a baranyai térségben is fokozódó középiskoláztatási expanzióval kell számolni. A magas fokú ifjúsági munkanélküliség miatt fontos, hogy a térség iskolái szakmán túl – egyfajta „parkolópálya” gyanánt – egy kedvezőbb gazdasági helyzetben a munkaerőpiacon jól érvényesíthető tudásra készítse fel a fiatalokat. *A gazdasági szférának a szakképzésben való nagyobb részvétele csak a térségi sajátosságokra reflektáló, a szereplők gazdasági érdekeit is ösztönző adó- és foglalkoztatáspolitikai mellett képzelhető el reálisan, ezért elengedhetetlen a középfokú képzés regionális szintű fejlesztése.*

Az alapellátás integrációja

Az európai térszerveződéshez hasonlóan a hatvanas évek derekától nálunk is erőteljes területi és alapellátási koncentráció zajlott le, ám az alapellátás területi integrációja csak lassan terjedt el. Idehaza kimaradt az a fejlődési szakasz, amely a területi közoktatást az iskolaköteles népesség tényleges szükségletei és

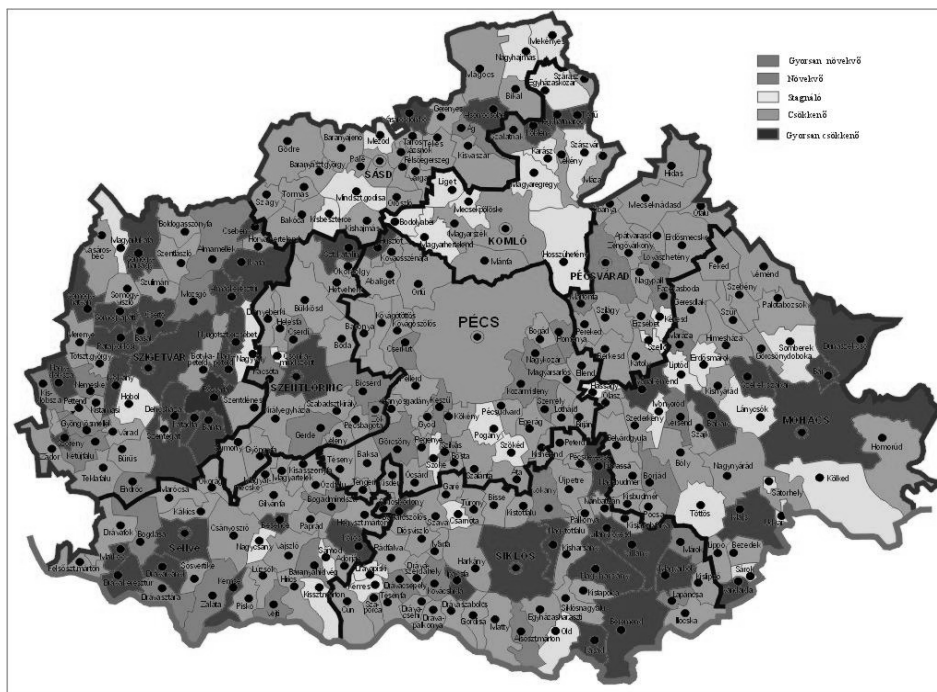
az ifjúságpolitikai feladatok mentén szervezte volna meg. *A közoktatási feladatok integrációja tulajdonképpen a hiányjelenségek kísérőjeként a térségi koncentrációval jött létre és ezzel egyes településeken bővült az oktatás választéka.* Az összevonásnak az iskola-óvoda-napközi otthon a leggyakoribb módja. A művészeti képzés, a nemzetiségi oktatás, az integrációs és speciális nevelés bevezetésével az úgynevezett nagyiskolák települési kínálata is bővült. A heterogén oktatási feladatok integrációjával jöttek létre az általános művelődési központok (ÁMK-intézmények). A nyolcvanas évek második felétől kezdődően ezek a fejlesztések jellemzően a kedvezőbb működési feltételekkel rendelkező mohácsi, pécsi és a pécsváradi kistérségek községeiben valósultak meg. A jogszabályi háttér ösztönzése mellett a jól működő mezőgazdasági és ipari üzemek önerővel, illetve külföldi partnerek támogatással szorgalmazták Bólyban, Sátorhelyen, Sombereken és Mecseknádasdon az ÁMK-k létrejöttét. *A közoktatási, művelődési, szociális, sport, informatikai és további ágazatok közszolgálati funkcióinak integrációja egy újabb, minőségében ígéretesebb térségi alapellátás felé mutathatnak.* Amennyiben az ágazatközi működtetés kusza jogi és finanszírozási feltételei tisztázódnak, akkor az eddigiekhez hasonlóan az aprófalvas és hátrányos helyzetű térségek közoktatási alapellátásának legjobb megoldását ígéri az integrált intézményi modell.

A közoktatási hálózat területi inkongruenciája

Az ellátórendszer térbeli aránytalansága az intézményhasználók valóságos földrajzi lakóhelye és az ellátó intézmények telephelye közötti különbségből fakad. Az alapellátás inkongruenciáját kiváltó számtalan okok közül a demográfiai tényezők, a városok és a térségi központok, valamint a szuburbanizációs hatások tárgyalására szorítkozunk. A népesség és különösen a közoktatáskorú fiatalok korcsoportjainak nagysága és korosztályi összetétele alapvetően meghatározza az intézményhálózat bemeneti tényezőit, illetve az ellátásukhoz szükséges fizikai és humán erőforrás feltételeit. *A vizsgált időszakban a 3–18 éves ifjúsági korosztály tartós demográfiai csökkenése a változások mélyre ható folyamatait indította el, amelyek tovagyrűzése a térségi alapellátás inkongruenciájának növekedéséhez vezetett.* Az élveszületettek népességének nagyságrendje 4-5 évente ciklikusan módosul. Mára eljutottunk az élveszületettek számának demográfiai mélypontjáig. *Baranya településeinek több mint felében fogy a gyermekek száma és napjainkban az élveszületettek mutatója a települések 13,6%-ában (41 faluban) stagnál.* A közeljövőben 158 községben gyorsul a népesség fogyása és a fiatalok aránya csökken, de számos településen nő a közoktatáskorúak aránya.

1. térkép

Az elveszületettek számának alakulása Baranya megye kistérségeiben az 1988–2002. években

(Gyorsan növekvő: 11%-os és azt meghaladó növekedési ütem, Növekvő: 5–10%-os növekedés, Stagnáló: +/- 4% változás, Csökkenő: -5–10%-os csökkenés, Gyorsan csökkenő: -11%-os és annál nagyobb csökkenés.)

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1988–2002. kötetei Oktatási fejezetek számított adatai KSH, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003. Pécs

Az intézményhálózat aránytalanságának további oka az ifjúsági korosztály és az egyes csoportjainak reprodukciós dinamikájának térbeli különbségéből fakad, amelyek a megye egyes településtípusaiban nagy eltéréseket mutatnak. Az egyes térségekben, így a pécsi, a komlói és a mohácsi kistérségekben a települések egyes intézményeiben hiányok, míg más településeken túlkínálat alakult ki. *A fogyó népességű települési körbe tartozik Pécs és az összes város, ahol a születési kedv csökkenése miatt a közoktatáskorúak száma apadása várható.*

Az urbanus és rurális térségek között az elveszületettek rátájának aránya a kilencvenes évek eleje óta megváltozott. 1988-ban a Baranyában született gyermekek 63,1%-a városokban, 36,9%-a a falvakban látta meg a napvilágot. Több

gyermek él városban, mint községben, azonban mára a városi és községi környezetben született újszülöttek arányai közelítenek egymáshoz. (2002-ben az élveszületettek 57,9%-a városban 42,1%-a falvakban született.) Az élveszületett populáció egyenetlen területi eloszlása miatt a potenciális intézményhasználók és az intézményszerkezet találkozási pontjain növekednek az alapellátási deficiitek. Beluszky (2003) kutatásai Pécs települési agglomerációját négy koncentrikus körben elhelyezkedő településeggyüttesbe sorolja. A szuburbanizáció legerőteljesebben a belső gyűrűben érvényesül, de a megyeszékhely vonzereje fokozatosan terjed és mintegy 61 település, vagyis a megye egyötödének közellátását befolyásolja.

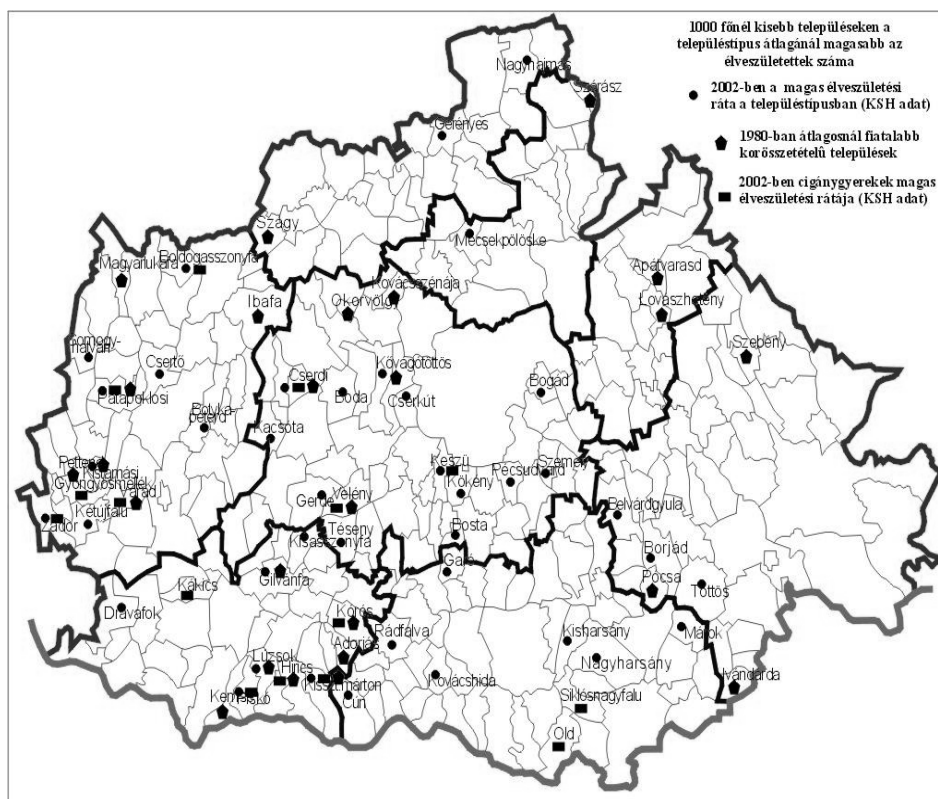
Figyelemre méltó jelenség, hogy *számottevően növekvő gyermeklétszámot csupán a községekben regisztráltunk (102 településen). A jelenlegi élveszületési adatokból látható, hogy a következő években a megye községeinek egyharmadában várhatóan a közoktatási intézmények használatára jogosult gyermeklétszám emelkedik, illetve további 41 községben számuk magas értéken stagnál.* E települési körbe tartozó 68 aprófaluban az 1988 és 2002. évek között az élveszületésekből adódóan növekedés indult el. A városokból és nagyobb községekből a rurális térségekbe költöző nagycsaládok az olcsó lakóingatlan reményében élénkülő belső migrációt jeleznek. Az aprófalvakban megszületett csecsemők térbeli szórt elhelyezkedése miatt az ellátásuk nehezen szervezhető meg. Vannak már alternatív ellátási lehetőségek, azonban sajnálatos módon a szociális főhatóságnak a megyében még nem sikerült meghonosítania a 3-4 kisgyermek részére működtethető új, úgynevezett családi óvodát.

Térképünkön feltüntettük azt a 28 iskola nélküli települést, ahol már a nyolcvanas években (Winiczai, 1984) és napjainkban is a települési átlagot meghaladó létszámban él(t) együtt nagy számú idős népesség a közoktatáskorú fiatalokkal (2. térkép). Ezek a falvak ma is a megye legszegényebb települései, ahol a felnőtt népesség iskolázottsági és munkanélküliségi adatai, valamint a települések SZJA- visszatérítésének mutatói évtizedek óta rendkívül kedvezőtlenül alakultak. Vagyonuk és tartalékuk elfogyott, szűkölködnek a működtetési eszközökben, itt a legkritikább a többfunkciós közoktatási létesítmények előfordulása. A lakóhelyi iskoláztatást és óvodáztatást a növekvő populáció, valamint a meglévő és egyre differenciálódó szociokulturális hátrányok is sürgetik.

Baranya közoktatási hálózatára sajátos területi feladatok várnak. *A lakóhelyükön ellátatlan gyermekek többsége depressziós térségben lakik, szociálisan hátrányos helyzetű családokban él, létszámuk növekszik.* Közöttük sok a nagycsaládban élő és a cigány kisgyermek, akik körében a szocializációs kockázati tényezők halmozódnak. A megyében közel 40.000 fő cigány él, a 75%-uk fiatal (Népszámlálás, 2001). Az itt élő emberek a hazai és európai középosztályhoz mérten szakadéknyi esélykülönbséggel startolnak a társadalmi mobilitást ígérő

2. térkép

Iskola nélküli, de magas élveszületési rátájú baranyai települések, ahol a településtípus átlagánál magasabb a cigány csecsemők születési aránya 2001. évben

Forrás: Baranya megye statisztikai évkönyve 1988, 1993, 1996, 2002. kötetei, Oktatási fejezetek számított adatai KSH, Pécs, 1989, 1994, 1997, 2003. valamint Barakonyiné Winczai Klára: Baranya aprófalvas településhálózatának múltja és jelene, Baranyai Krónikaírás 7. szám, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1984. 69. oldal.

közoktatási rendszerben és a térségi munkaerőpiacon A tartósan meglévő alapellátási hiányok és az inkongruens folyamatok további területi és társadalmi egyenlőtlenségeket halmoznak fel és az oktatáshoz való hozzáférés akadályai növelik a gyermekszegénységet és a kulturális-etnikai egyenlőtlenséget. A folyamatok a törpefalvak gettósodásához, az egyre hátrányosabb körülmények közé sodródó családok ellehetetlenüléséhez vezetnek.

A kiszélesedő oktatási és szociális feladatvállalásuk következtében a városok a továbbiakban alapellátási innovációs központokként és új közoktatási térség-szervező tényezőként alakítják a megye közellátását. A kistelepüléseken ugyan stagnáló és pozitív egyenlegű a népszaporulat, de a városi iskolák dinamikusab-

ban fejlődnek, mert az alapellátási feladatok integrációja felgyorsult, ez pedig a városi alapellátás bővülését, versenyelőnyeit eredményezi. Mindez nemcsak a középiskolás bejárók, hanem a városokba naponta ingázó óvodások és iskolások növekedő létszámából is látható. A többcélú kistérségi közellátásra összpontosító jelenlegi gyakorlat mellett kívánatos lenne a városkörnyéki, a rurális térségek, valamint a nagyvárosok differenciált humánerőforrás-fejlesztése. A városoknak szakmai kistérségi központokká fejlesztése mellett szól az az érv, hogy jelenleg a megye városai rendelkeznek olyan jól képzett szakemberekkel, akik képesek a térségi fejlesztés koordinálására.

2015-re az iskolás tanulók száma várhatóan egyharmaddal csökken (–35–40 ezer fő). (Összehasonlításképpen álljon itt, hogy 1990-ben 60 346 fő, 2005-ben 43 909 fő és várhatóan 2015-re 37 099 fő tanuló jár majd a baranyai iskolákba). Amennyiben finomítjuk a demográfiai előrejelzést (*Jelenkutató Intézet, 2001*), akkor a kistérségek falvaiban és kisvárosaiban ez mérsékeltebb képet mutat. A megyeszékhelyen kívüli településeken az elmaradt születek miatt tehát 15 000 fővel kevesebb gyermekre, Pécssett ennél nagyobb, 25 000 fős népességvesztésre számíthatunk. *Prognosztizálhatóan nemcsak az óvodai, hanem eltérő intenzitással a közoktatás teljes vertikális és horizontális rendszerében végigvonul majd az az alacsony számú, egyre csökkenő tanulónépesség, amely a teljes közoktatási intézményhálózat térszerkezetének átalakulását eredményezi.*

Az alapellátás területi koncentrációja

A ma érzékelhető *települési és intézményi alapellátási koncentrációban* része van az elemzett demográfiai folyamatok erősödésének, a települési együttműködést ösztönző főhatósági szakpolitikának, valamint a rendre megkésett térségi közoktatás-politikának is. A közoktatási intézmények koncentrációja következtében a megyében tartóssá váltak az ellátásban szűkölködő települések. Négy kistérség közoktatási alapellátása különösen foghíjas, ezek: a sásdi, a sellyei, a szigetvári és a siklósi kistérségek. Míg a nyolcvanas években az 500 fős és kisebb településeket veszélyeztette az iskola bezárása, *addig a rendszerváltás idejére az 1000–1500 fős vagy nagyobb népességű községekből szorult ki az iskola.* A térszerkezeti adottságok beláttatják azt is, hogy a településföldrajzi és demográfiai tényezők miként fékezik le a térségben élők kvalifikációs és munkaerő-piaci mobilitásának esélyeit. A Baranyában kialakult viszonyok nem egyedülállóak. Az ország aprófalvas és ritka városhálózattal rendelkező térségeiben hasonló közoktatási folyamatok zajlottak le. A tartós regionális hatások egyik „kemény” tényezőjére figyelmeztet Hajdú Zoltán: „A magyar településállomány nagyságrendileg rendkívül elaprózott elemekből áll. 1999-ben a magyar települések között 1712, az összes település 54,7%-ának lakosság száma nem érte el az ezer főt, s ezekben a településekben mindössze az ország összlakossá-

gának 7,8%-a élt. Ez olyan objektív ellentmondás, amelyre minden országban és településekben egyszerre gondolkodó reformnak elemi módon figyelnie kell. Minden közigazgatási megközelítésnek választ kell adnia erre az alaphelyzetre, meg kell válaszolnia a magyar községek több mint felének jövőbeni közigazgatási lehetőségeit...” (Hajdú, 2001). A települési struktúra további elaprózódása, a depresszió földrajzi és szektorális kiterjedését prognosztizálja. Tovább nő a térségekben a populáción belül az ellátásra váró, közoktatáskorúak aránya és hasonló mértékben emelkedik az alacsony mobilitási potenciállal rendelkező, egyre differenciálódó társadalmi összetételű felnőtt népesség száma.

Az egészségügyi, szociális, közlekedési, információs, kulturális, a sport és a rekreációs háttérintézmények, továbbá a gazdasági, közlekedési infrastruktúra a megyében elmaradott, holott ezek megléte és fejlettsége sajátos módon szelektálja a térségben a közellátásra jogosult intézményhasználó népesség összetételét. A rurális térségekben a potenciális intézményhasználó réteg ritkulásával csökken az a – keresleti tényezőkkel is motiváló – lakossági réteg, amely ösztönözhetné a közszolgálati intézményhálózat szerkezetének és működtetésének javítását. *Éppen ezért az ellátórendszer megléte és biztonságos működése elengedhetetlen azokban a térségekben, ahol a népesség kulturális infrastruktúrával való ellátottsága inséges.* A közellátás területi intézményrendszerének megszűnésorodása és a hiányos alapellátás nyomában feltartóztatlanul gyűrűznek tovább a gazdasági és szociális gondok, amelyek átöröklődnek a hátrányos helyzetű ifjúság életmódjában és életviszonyaiban is. Leépültek a kollégiumok, a könyvtárak, az ifjúsági klubok, a művelődési házak és a mozik is. Az új típusú információhordozó és elosztó rendszerek, mint a Multi-Centerek, és a telepostaházak működtetése gondokkal terhelték. Az intézményi erózió az aprófalvas térségek kulturális infrastruktúrájában érezhetően a legnagyobb. *A hiányjelenség mára nehezen pótolható tökevesztéseget eredményezett a megye humánerőforrás-fejlesztésében.*

A valóságos igényekből és működtetési kényszerekből egyaránt fakadó településközi együttműködések szerkezetmódosító hatása úgyszintén az alapellátás koncentrálására készítette a települési önkormányzatokat. A társulások fejlődéstörténetét a nemzeti szintű dokumentumok formálták, ezért térségi történetük lényegesen nem tér el az országostól. A nyolcvanas évek közepétől egyre több egyesületi forma, majd pedig közös feladatokat ellátó települési társulás alakult meg. Később tisztultak le a jogi és finanszírozási feltételek, illetve azóta is rendre változnak, ezért a kilencvenes évek közepéig gyenge társulási hajlandóság jellemezte az önkormányzatokat. A közoktatási társulások száma diszkrétan növekedett 2002-ig, azóta viszont stagnál. A főhatóság a társulási és más kiegyenlítő források elosztásával újszerűnek tűnő, de régóta ismert területpolitikai eszközökkel irányítja a közoktatási rendszer regionális folyamatait. Magyarázza ezt az is, hogy a 2003. évtől már nem változott a kialakult támogatási rendszer, így

a 2000. évi szinten tartott normatívákkal a költségvetés lenyomta a társulások működtetésének reálértékét. A társulási hajlandóság stagnálásában az új többcélú kistérségi társulások előkészületei és a 2004. évi törvényi változás is éreztette hatását.

Napjainkban a megye településeinek többsége (70,6%-a) közoktatási intézményfenntartói társulást tart fenn. A társulási központok 63 nagyobb és urbanizáltabb településen (ez a települések 20,0%-a) alakultak ki, amelyek 156 társulási taggal (ez a települések 50,5%-a) zömmel kistépülésekkel működnek együtt. A társulások 211 település részére tartanak fenn iskolát, amelyek a települések 67,6%-át látják el. Óvodát 181 önkormányzat működtet intézményfenntartó társulásban, amelyek a megyei települések 58%-át teszik ki. Az iskola- és óvodahálózatát eltérő fenntartói szerkezete jelzi, hogy a megyében lényegesen több az önállóan működtetett óvoda (42), mint az iskola (13). A pécsváradi, siklósi, szentlőrinci, harkányi térségekben a társulás visszafogott volt. A mohácsi, a pécsi és a szigetvári kistérségben a legteljesebb a társulás, továbbá itt terjedtek el az óvodák és iskolák integrált formái is. Ebből az is kiolvasható, hogy a jelenleg társulási óvodába járó gyerekek egyharmada várhatóan ugyanabban a társult intézményben folytatja majd iskoláját is.

A többcélú kistérségi társulások 2004-ben a sellyei kistérség kivételével mindenütt megalakultak. Annak ellenére, hogy szabályozásuk és finanszírozásuk máig sem tisztult le, az új társulási jelentős további változást hoz a térség közoktatási tulajdonszerkezetében, a feladatok megosztásában és az alapellátás további koncentrációjában. A redisztribúciós rendszer forráselosztó költségvetési helyekben és felhasználókban gondolkodik, és ezt a szemléletét rákényszeríti az intézményfenntartó önkormányzatokra is. Az iskoláztatásra kötelezett népességnek az az érdeke, hogy a lakóhelyén, vagy ahhoz legközelebb eső intézményben magas színvonalú iskolai ellátásban részesüljön. A fiskális környezetben az állam és a feladatellátó önkormányzatok nehezen azonosulnak az intézményeket használó családok és gyermekek érdekeivel. Éppen ezért nem körvonalazódhatott az a mozgástér sem, amely az intézményhasználó-barát fejlesztéseknek helyet adott volna.

A működéshez szükséges tőke megléte illetve hiánya sajátos módon osztotta meg a térség fenntartóit, így a források és a tulajdonjavak térbeli koncentrációja az iskolahálózat és a képzés feltételeinek területi szegmentálódásához vezetett. Az önkormányzati vagyon kezelésében osztatlan tulajdonként működtetik az iskolák 23,6%-át, és az óvodák 22,9%-át. A közoktatási társulásokban az iskola nélküli települések csupán 39,6%-a rendelkezik tulajdonjoggal. Szembetűnő, hogy az aprófalvak 60,4%-ának ma már nincs iskolaépülete, illetve 52,2%-ának nincs saját tulajdonú óvodaépülete.

A kedvezőbb helyzetű települések intézménymegtartó képessége évtizedekre nyúlik vissza. A tehetősebb önkormányzatok versenyképesebbek, önerőként is

kamatoztathatják vagyონukat a nemzeti és uniós források mozgósítása során. A csupán tagsági viszonyal rendelkező települések – a sajátrendelkezésű vagyón hiánya miatt – elesnek a közoktatási infrastruktúra helyi fejlesztésének további lehetőségétől. A tulajdoni jogosítványaik hiányában kisebbségbe vagy kivonulásra kényszerülnek az alapellátást érintő társulási döntésekből. *A területi közoktatás koncentrációja és inkongruenciája az ellátóhálózat polarizáltságához vezetett és a továbbiakban is lefékezi a területi kiegyenlítő folyamatokat.* Tény az is, hogy a rurális térségekben az elaprózott intézményszerkezet iskoláit egyik korszakban sem lehetett hatékonyan, illetve gazdaságosan működtetni. A gyarapodó szociális, kulturális és gazdasági deficitből következő egyre mélyülő és differenciálódó depressziós helyzetet azonban sem a korábbi, sem a jelenlegi fejlesztési koncepciók nem tolerálják, ami abban is tükröződik, hogy a jelenlegi iskolatelepítési elvek sorában is a méretgazdaságosság és üzemgazdaságosság prioritásai szerepelnek. A komplex térségi fejlesztések helyett a folyamatos szűkítés, felszabdalás vonult végig a területi közoktatás-fejlesztés döntésein, amely szerkezeti hierarchizáltságot és a megye közoktatási alapellátását biztosító intézményhálózat hatékonyságában polarizáltságot eredményezett (Reisz, 2000).

A területi különbségek kiegyenlítésére hivatott térségi közoktatás-irányítás korszerűsítése megakadt. A megyei középszintű tanügy-igazgatás nem rendelkezik kistérségi koordinációs és szakmai jogkörrel. Kérdés az, hogy a társulások szabályozói megmaradnak-e csupán a pénzügyi és a normatíva-gazdálkodás költségkiszorításon alapuló pénzügyi problémák kezelése szintjén, vagy eljutnak-e a közoktatási és más közellátási feladatok integrált szervezeti és települési szintű megvalósításhoz?

A kistérségek és az egyes településtípusok demográfiai és népességmozgalmi eseményei háromirányú területi közoktatási folyamatot körvonalaznak. Először is, tovább apadt a megye népessége és ezen belül a közoktatáskorú fiatalok száma is hasonlóan alakul, ami az oktatási intézmények számának csökkenéséhez vezet. Másodsor a kistérségi és más településközi együttműködések a megye közoktatási hálózatának markáns formálói lesznek, mely további intézményi koncentrációhoz vezet. *Az óvodai hálózat tovább ritkul a falusias térségekben és a helyükben az intézményfenntartó társulások terjedése előre jelezhető.* Harmadsorban az eltelt másfél évtizedben az iskoláskorúak száma a kistérségek többségében eddig csökkent vagy stagnált, azonban az aprófalvas térségekben új tendenciák figyelhetőek meg. A többi kistérséghez képest a sásdi, sellyei térségekben szolidabb a közoktatáskorú népesség számának fogyása, itt több gyermek születik. Előrejelezhető, hogy ezek a kistérségek minimálisan ezzel az intézményhálózattal és további kisiskolákkal tudják csak ellátni térségi feladataikat. A helyi alapellátás megszervezésén túlmenően új feladat a hátrányok halmozódásának megelőzése. A depressziós térségekben a népesség inklúziója érdekében komplexebb térségfejlesztés keretében indokolt speciális kép-

zési formák és szociálpedagógiai programok elterjesztése a felnőtt népesség körében is. Vajon elegendő-e a sok igyekezet és tehervállalás ahhoz, hogy verseny pályán maradjanak ezek a fiatalok?

A térségi közoktatás hatékonysága

A tanügyigazgatásban egyre nagyobb hangsúlyt kap az intézmények teljesítményének mérése, hiszen az oktatáspolitikai horizontális prioritásainak érvényesítése során fontos a térség oktatási potenciáljának ismerete. A hazai és uniós programok, illetve források eljuttatásában felértékelődött az innovációra kész, valamint a hátrányos helyzetű, de hatékony intézmények támogatása. A helyi települések testületei tanácstalanul állnak az iskolák összevonása-megszüntetése, vagy a társulásaik kialakítása során az előtt a kérdés előtt, hogy melyik intézménybe irányítsák a fiatalokat. Az oktatási piac újrafelosztása közepette nem elhanyagolható kérdés, hogy melyik az eredményesebb iskola.

Az oktatási rendszer hatékonyságában megnyilvánuló különbségeket és a tanulók romló teljesítményét a hetvenes évektől kezdve számos kutatás számszerűsítette (*Ferge–Gazsó–Háber–Pataki–Tánczos–Várhelyi*, 1971; *Gazsó*, 1976; *Kozma*, 1987; *Andor–Liskó*, 1999; *Csapó*, 1998; *Reisz*, 2002). *A növekedő gondokat jelzi, hogy minden iskolatípusban és minden településtípusban a mért időszakok között romlott a tanulók iskolai teljesítménye.* Külön problémát jelent, hogy a nehézkesen alkalmazkodó térségi iskolaszervezet nem képes a csökkenő teljesítményeket korrigálni (*Vári*, 1999; *Reisz*, 2004). Keveset tudunk azonban azokról a települési és mikrotársadalmi összetevőkről, amelyek a tanulók továbbjutási esélyeit befolyásolják.

Mire képes a megye közoktatási hálózata? Új tesztek, kérdőívek mérőeszközeinek kifejlesztésével vizsgálatot végeztünk a térségi közoktatási rendszer leggyengébb pontjain, az iskolafenntartók, az iskolák, valamint a gyermekek családjai körében. Reprezentatív megyei településsoros közoktatási kataszter kiépítésével egységes adatbázisba rögzítettük az iskolák és a tanuló vonatkozó szocioökológiai változókat, illetve a baranyai alapfokú oktatási intézményekben végzett tanulói teljesítménymérés adatait (*Reisz*, 2002). A szocioökológiai tényezők és az iskolai teljesítmény összevetésekor vizsgálatunk kimutatta, hogy *a településtípus önmagában nem meghatározó tényező az iskolai teljesítmény alakulásába*, mert a szociokulturális tényezők, valamint a pedagógiai hozzáadott érték nagyobb hatással vannak a tanulók iskolai előmenetelére. További vizsgálatunkban a települések térségi státuszának és előnyeinek/hátrányainak meghatározására, valamint azoknak az iskolai teljesítményre gyakorolt hatásának mérésére tettünk kísérletet. Módszerünk lényege, hogy nem csupán egy területi jellemzőt, hanem a települési környezet szocioökológiai összetevőjének számos jelzőszámát bevontuk vizsgálatunkba. Korrelációs elemzéssel kiszűrtük azokat a

változókat, amelyek a településjellemzők között szoros kapcsolatot mutattak. Ezt követően matematikai eszközökkel a településfejlettségi indexet úgy állítottuk elő, hogy minden egyes változó esetében a településtípus átlagánál alacsonyabb értékekkel a hátrányos, míg a magasabb értékekkel az előnyös települési helyzetet regisztráltuk. Az így nyert bináris kódok összegzésével jutottunk el a megye minden egyes településének *térségi fejlettségi státuszát jelző indexhez*. A tanulási teljesítményt jelző mindkét változóval – az év végi tanulmányi átlaggal és a teszteredménnyel – illetve a *település fejlettségi index alkalmazásával megvizsgáltuk, hogy miként befolyásolja a település fejlettsége az iskola eredményességét*. A teszt teljesítmény és a településfejlettségi index hasonlóan magas korrelációs értéket: 0,595, és 0,000 szignifikanciát mutat, mint az érdemjegyek és a település fejlettségi index korrelációs értéke: 0,546 és szignifikanciája: 0,001. Mindkét tanulmányi teljesítménymutató esetében azt találtuk, hogy az iskolai tudás nagysága jellegzetesen eltér az előnyös és hátrányos státuszú településeken. *A településtípustól független tendenciaként, hogy az előnyös státuszú településeken élő tanulók magasabb, míg a hátrányos helyzetű településeken élők főként alacsony iskolai teljesítményt produkáltak*.

Kutatásunk másik módszertani kísérlete azon magas korrelációs együttthatóval rendelkező indexek kifejlesztésére irányult, amellyel beazonosíthatóak a települési fejlettségbeli különbségek jellemzői. Az eljárás során faktoranalízis alkalmazásával a szociális, a kulturális, az intézményi, és a települési szocio-ökológiai változócsoportokat különítettünk el, amelyek az intézményhasználók életkörülményeiről tanúskodnak. Az egyes indexeket azonos módszertani eljárással állítottuk elő oly módon, hogy dichotóm változókká alakítottuk át a faktoranalízis révén leválogatott fő komponensek (szociális, kulturális, intézményi és települési mutatók) primér változóit. A változóknak egyes településtípusokra vonatkozó átlagoktól való eltéréséből transzformáltuk a településfejlettséget jelző négy index bináris értékeit. Így minden egyes településen az átlagnál alacsonyabbakkal a hátrányos, míg az átlagosnál magasabb értékekkel az előnyös helyzetet regisztráltuk. Az indexek pontos tartalmi összetétele:

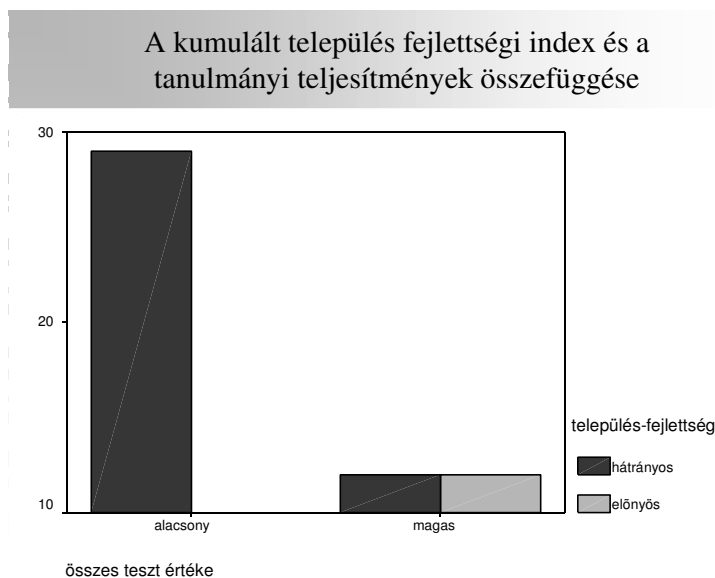
- *A kulturális index*: a közoktatási intézményben tanuló iskoláskorú népesség családja körében képződött kulturális tőke nagyságát tükrözi. Méri a családtagok iskolázottságának és speciális képzettségének szintjét, valamint a családban előforduló művelődési, kommunikációs infrastrukturális eszközök mennyiségét, és a művelődési, olvasási aktivitását, illetve az idegen nyelvi tudását. Az index 11 primer változóból tevődik össze.
- *A szociális index*: a közoktatási intézményben tanulók családja háztartásában felhalmozódott és aktivizálható szociális javak összessége. A család integritását (elvált szülők), a jövedelmi helyzetét, a lakásviszonyát, a megélhetési potenciálját, a szociális rászorultságát jelző index 10 primer változóból képződött.

- Az *intézményi index*: az alapfokú oktatási feladatot ellátó intézmények infrastruktúrájának és működtetésének finanszírozási és eszközfeltételeit, a pedagógusok humánerőforrás ellátottságát mutató index, amely 14 elsődleges változót tartalmaz.
- A *települési index*: adott település népességének demográfiai aktivitását, a közellátási és közoktatási intézményi alapellátását biztosító erőforrásait, a lakosság munkaerőpiaci pozícióját és képzettségi potenciálját, illetve az SZJA-ból a településre visszaforgatott hányadát tartalmazó mutatót 19 primér változóból alakítottuk ki.

Az indexek egymás közötti magas korrelációja felvetette annak a lehetőségét is, hogy összesítésükkel elkészíthetjük a *település fejlettségét jelző kumulált mutatót, amely méri az egyes települések előnyös vagy hátrányos fejlettségi szintjét, illetve jelzi a települések megyén belüli fejlettségi pozíciójukat*. A kumulált mutató, valamint a négy bináris index alkalmazásával a szocioökológiai jellemzők magas vagy alacsony szintjének mérésén túl azt is mérhetjük, hogy milyen szintű az egyes települések intézményi, kulturális, szociális potenciálja. A települések térségi státuszát jelző indikátorok alkalmasak a településcsoportok, a kistérségek, a régiók, valamint meghatározott területi egységek előnyös illetve hátrányos pozíciójának meghatározására is.

Megállapítható, hogy az előnyös helyzetű településeken az iskola működési feltételei kedvezőbb intézményes háttérrel biztosítanak a magasabb teljesítmények eléréséhez, mert az iskola a meglévő eszközeivel nagyobb eséllyel képes kompenzálni a tanulók kedvezőtlen szociokulturális háttérét. A szerényebb anyagi, szociális, kulturális ráfordítású településeken az iskolák rosszabb oktatási eredménye a tanulók alacsonyabb tanulmányi teljesítményében és korlátozottabb iskolai, munkaerőpiaci továbbhaladásában nyilvánul meg. A szolid üzemeltetési feltételekkel rendelkező hátrányos helyzetű települések a szűkös forrásaikat

1. ábra

Korrelációs érték: 0,580, szignifikancia: 0,001

Forrás: Iskolai tudásmérés 1999. számított adatai, PTE TKI Kutatócsoportja.

nem képesek magas iskolai teljesítményekké konvertálni. Így a rossz munkaerő-piaci pozícióval rendelkező szülők egyben alacsony iskolázottságúak, szerény kulturális és szociális körülményeket biztosítanak családjuknak, anyagi áldozatvállalási képességük alacsony, többségükben hátrányos helyzetű településen, forráshiányos önkormányzatok által fenntartott, jellegzetesen rossz adottságú iskolákban taníttatják gyermekeiket. *A család, az iskola és az intézményfenntartó település anyagi, kulturális és szociális tőkebefektetései összeadódnak.* A tőkefajta akkumulálódásának mértéke az iskola hatékonyságában a tanulók tesztekkel mérhető tudásszintjében kimutatható. Az iskolai kudarcok faktorait nem kerestük, de a kutatás során megtaláltuk azokat az itt ismertetett szocioökológiai tényezőket, amelyek a területi, társadalmi mobilitás sikertelenségét magyarázzák. A szempontok figyelembevételét ajánljuk a tanügyigazgatás korszerűsítése, a térségi közoktatás-fejlesztése, valamint a területi forráselosztás során.

Az elmúlt évtizedek területi szocioökológiai változásai, valamint a napjainkban elindult közpolitikai tendenciák tovább differenciálják az egyes térségek intézményi alapellátási különbségeit. *A kedvezőtlen iskolai teljesítmények tovább konzerválják a területi egyenlőtlenségeket. A társadalmi, gazdasági és területi hátrányok kiegyenlítésének útja a regionális erőforrásokra alapozó, területi közoktatási intézményhálózat fejlesztésén át vezet.*

Irodalom

- Andor, M. – Liskó, I. 1999: *Iskolaválasztás és társadalmi mobilitás*. Iskolakultúra, Pécs–Budapest, pp. 174–216.
- Barakonyiné Winiczai, K.: Baranya aprófalvas településhálózatának múltja és jelene. *Baranyai Krónikairás* 7. Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- Beluszky, P. 2003: *Magyarország településföldrajza. Területi és település Kutatások kötet 13*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Bernics, F. 1989: *Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében (1945–1985)*. Pécs.
- Csapó, B. 1998: *Az iskolai tudás*. OSIRIS Kiadó, Budapest.
- Ferge, Zs. – Gázsó, F. – Háber, J. – Pataki, F. – Tánczos, G. – Várhelyi, Gy. által a MTA Szociológiai Kutató Intézete és az Országos Pedagógiai Intézet, 1971. évben végzett kutatása
- Gázsó, F. 1976: *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*. Kossuth Kiadó.
- Hajdú, Z. 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Halász, G. – Lannert, J. 2003: *Jelentés a magyar közoktatásról, 2003*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Jelenkutató Intézet 2001. év januári népességi előrebecslése alapján a baranyai iskoláskorú népesség számának alakulása 1990–2020. években
- Kozma, T. 1987: *Iskola és település*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes, J. 1982: Az iskolakörzetesítés hatása az aprófalvak népesség-fejlődésére. *Területi Statisztika* 1–2., pp. 104–110.
- Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok, 6.3., Baranya megye. KSH, Budapest 2003.
- Neuwirth, G. 2002: *A középiskolai munka néhány mutatója 2001*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Reisz, T. 2000: Az iskolai teljesítmények szociokulturális megközelítése. *Iskolakultúra* 11., pp. 50–62.
- Reisz, T. 2002: A tanulók tanulmányi eredményeinek területi összefüggései. *Új Pedagógiai Szemle* 4., pp. 475–491.
- Reisz, T. 2004: A Baranya megyei közoktatáspolitikai történetéről. *Iskolakultúra* 6–7.
- Reisz, T. 2005: Változások Baranya megye középiskoláiban. *Iskolakultúra* 12.
- Vági, G. 1971: *Magunk uraim – Település, tanács, önkormányzat*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vári, P. (szerk.) 1999: *Monitor'97. A tanulók tudásának változása*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
- Területi Statisztikai Évkönyv, Néhány fontosabb népszámlálási adat 2001*. KSH, Budapest.

SPATIAL PROCESSES OF BASIC PUBLIC EDUCATION SERVICES

Teréz Reisz

Public education is an important component in the improvement of local human resources. On the one hand, general education determines the economic, social and mobility prospects of the population by passing on knowledge; on the other hand it provides the basic institutional conditions with the help of the education system, which aid the teaching of the region's juvenile and adult population and improve their circumstances of life. The institutional network and the spatial dispersion of the population are good indicators of where and how well the population can fulfil its basic needs and they also model the effects of local macro- and departmental policies.

The objective of the research was to investigate and analyse the structure of public education and the historical, social, administrative changes in education policy which affect the local institutional network in Baranya County integrated in national and local processes from 1988 until the present. The research shows the current main characteristics of the institutional network of local public education. It also shows the factors in educational policy and the sociological-ecological factors which have affected the changes and effectiveness of the institutional network that serves the basic needs of the population. From the results of the research and international comparative analysis we have created a model of future administration which may lead to a more balanced and more effective function of the local public educational system.

The structural trends of educational institutes: the number of institutes in the county has been decreasing since 1945. Before the 1950's, in 14.4% of the settlements there was no school. In the '60's 15.5%, in the '70's 16.1%, in the '80's 5.2% and in the '90's 7.1% of the schools were closed. The effect of this is that, whilst the number of educational institutes (day-care centres, schools, secondary schools) was 550 in 1988, by 2002 it had decreased to 322. The closure of 237 institutes produced a decrease of 43.1% of the institutional network.

The order of magnitude of the people in the region who use the institutions of public education cyclically alters every 4-5 years. In the past few years the number of births has reached the demographic nadir, and *it can be easily forecast that, in the near future, there will be a small number of pupils not only in kindergartens, but in the whole horizontal and vertical system of public education.* It can be expected that the number of students will decrease to one-third of their current number (35-40 thousand) within the next 15 years. In rural regions, the population decline will be slower (approximately 15 thousand).

The network of day-care centres has been incomplete for the past few decades and remains so today. In most of the settlements (56%) *there was, earlier, no kindergarten; nor is there now*, and since 1988 the day-care centres have been closed in 14 settlements (4.7%). In one third of the settlements (32.9%) in Baranya County, the day-care centres are still operating and their number slightly increased until the change of regime, but in

the past 15 years only 19 local authorities have formed day-care centres or day-nurseries.

None of the settlements in Baranya with a population below 200 have day-care centres, and there is a significant lack of such centres in the villages with fewer than 500 inhabitants, although the number of users of these institutes has increased by 20%. Only one third of the settlements have a solid institutional background. The most distressed regions are the surroundings of Sellye and Sásd, where the rate of settlements without day-care centres exceeds 70%. Of the independently sponsored kindergartens, most have been closed in the small villages of the Ormánság, which is the most underdeveloped region in historic terms. No new institutes have been established in Ormánság for 15 years. The structural changes in the county's day-care centre and day-nursery network is likely to accelerate, and the closure of 10-15 urban day-care centres is expected in favour of a more rational solution

According to the indicators of elementary care in 1988, 84 settlements had a school with 8 grades; in 2002 this number was 87. In 19 settlements there were schools with 4 grades. The more stabilised institutional basis of the county consists of 103 schools, which means that only one-third of the 301 settlements have permanently functioning elementary educational institutes. *The phenomenon of settlements without a school (55.3%) is a long-standing peculiarity of the county.* The absence of schools is the most common in settlements with fewer than 500 inhabitants. Four such under-privileged regions have emerged. There are no institutions in 66.7% of the settlements surrounding Sásd, in 61.2% in the region of Pécs, and in 60% of the settlements near Sellye and Siklós. In the region of Sásd, Sellye and Pécsvárad, schools with eight and four grades have been closed without providing the settlements with even limited educational facilities. *According to cautious forecasts, in the next 2-3 years 10-12 schools will be closed or reduced in size Pécs and in the other towns. In the rural regions the closure rate of schools will increase, and 55-70 schools are expected to be closed.*

At the beginning of the last decade, there were 43 secondary schools in the county; currently, *Baranya has 81 functioning secondary schools.* The decrease in the number of institutes has affected vocational training, which is currently in a state of transition. The network of urban secondary schools has expanded, but the increase of the number of secondary schools in the rural regions has stagnated. Three significant processes have affected the transformation of the local educational primary care system in the past 15 years. The spatial shrinkage of the institutional network has led to the concentration of the basic care-network. This shift has brought about a professional integration which has led to the fusion of many vocational spheres (school, play-school, sports and culture). As with public utilities, the expansion of a local deficiency can be seen in the provision of day-care centres, schools and secondary schools. This means that, whilst in some types of settlements in the county, the primary care is satisfactory and we encounter an oversupply of public utilities, over some broad areas of the county – surrounding the towns and in rural regions – young people lack the care of educational institutes.

The *concentration of settlements and primary care institutes* which can be monitored today cannot be considered an organic process. The causes of this concentration are not only demographic changes, but also educational policy, which is controlled by central authorities, and the delayed planning and amendment of regional educational

policies. As a consequence of this concentration, settlements in the county which lack primary care, and regions without a proper institutional network, have become permanently so. Educational primary care has been particularly significantly reduced in four regions of the county in the past few years and some closures and contractions are continuing today. The public educational services have been limited in the regions of Selye, Sásd, Szigetvár and Siklós. More and more schools are being closed in settlements with a population of more than 1000 people. In the 1980's schools were only closed in settlements with a population of, or fewer than, 500. By the change of regime this number had grown to 1,000; currently there are settlements with more than 1,500 inhabitants which have no school of their own.

The establishment of Parents' Support Associations is a significant accompaniment to this institutional down-sizing process. The number of these Associations has increased since 1989 and by 2003, in fact, 63 Support Association Centres were in operation with 156 members - mostly with their Association Members from small settlements. These Centres mainly organise the running of schools, but they are also involved, albeit at a lower rate, in looking after day-care centres.

TÓTH ZOLTÁN

Született: 1964

Iskolák:

Budapesti Közgazdaságtudományi
Egyetem, közgazdász

1991 Sorbonne I., rövid ciklusú
doktori képzés

2003 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaság-tudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahelyek:

1988– BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi
Főiskola Kar, főiskolai docens, 2004– igazgatóhelyettes

2006– Budapesti Gazdasági Főiskola Turizmus-Vendéglátás Intézet,
intézetvezető

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

2003– Magyar Regionális Tudományi Társaság
BGF Föltségetési Bizottság
KVIF Kari Dékáni Tanács

Tíz legfontosabb publikáció

- Tóth, Z. 1998: *Bevezetés a területfejlesztés és a turizmus kapcsolatrendszerébe*. Főiskolai jegyzet. KVIF, Budapest.
- Csizmadia, L. – Bucsí, L. – Fekete, M. – Hegedűs, E. – Kozma, B. – Tóth, Z. 1999: *Nógrád megyei turisztikai termékek körének meghatározása, hasznosítási programjuk kidolgozása*. KVIF, Budapest.
- Csizmadia, L. – Nagy, É. – Zsuga, K. – Menyhárt, Á. – Pekli, J. – Martos, Gy. – Talabos, I. – Kozma, B. – Tóth, Z. 2001: *A Tisza-tó idegenforgalmi régió középtávú fejlesztési programja alapján kidolgozott projektek*. Magyar Turizmus Rt., Budapest.
- Menyhárt, Á. – Tóth, Z. 2002: *A gödöllői volt Községháza épületére vonatkozó megvalósíthatósági tanulmány*. I., III. rész. Budapest.
- Csizmadia, L. – Talabos, I. – Szalók, Cs. – Kozma, B. – Petykó, Cs. – Cservák, Gy. – Tóth, Z. 2002: *Budapest Főváros XIII. kerület turisztikai koncepciója és fejlesztési programja*. Budapest.
- Tóth, Z. 2002: Transznacionális európai régiók, európai közlekedési hálózatok és a turizmus lehetséges szerepe a területi fejlődésben. *Turizmus Bulletin* 4.
- Tóth, Z. 2002: Az Európai Unió NUTS2 régióinak jellemzése. *Falu Város Régió* 4., pp. 28–32.
- Tóth, Z. 2002: Az európai térbeli folyamatokat befolyásoló tényezők elemzéséből a turisztikai területfejlesztés számára levonható következtetések. *Híd Kelet és Nyugat között* konferencia. Budapesti Gazdasági Főiskola.
- Tóth, Z. 2003: *Az európai regionális folyamatokat befolyásoló tényezők*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest/Pécs.

22. AZ EURÓPAI REGIONÁLIS FOLYAMATOKAT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Tóth Zoltán

Előzmény

Dr. Buday-Sántha Attila professzor úr és a PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola 2006-os évkönyvének szerkesztői 2006. augusztus elején felkérést küldtek részemre, mint egykori doktori iskolai hallgatónak, hogy egy 20 oldalas tanulmányban foglaljam össze kutatásaim eredményeit, beleértve a disszertáció megvédése óta elért eredményeket, vagyis: szóljon arról a tanulmány, miként látom most a PhD értekezésemben vizsgált problémát.

Doktori értekezésem a PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolájában 2003. júniusában védtem meg, az alábbi témában: „Az európai regionális folyamatokat befolyásoló tényezők”. Témavezetőm Dr. Horváth Gyula, az MTA RKK főigazgatója volt.

Az említett felkérésnek eleget téve, az alábbiakban összefoglalom kutatásaim főbb megállapításait, alapvetően doktori téziseimre támaszkodva.

A témaválasztás indokolása, a dolgozat célkitűzései és felépítése

A dolgozat tárgya az európai regionális folyamatok, e folyamatok hátterének, *oksági összefüggéseinek* vizsgálata volt, különös figyelemmel az európai kontinens regionális folyamatai súlyos diszparitásaira, mind gazdasági, mind foglalkoztatási – társadalmi – demográfiai téren.

Súlyos és aggodalomra okot adó Európa helyzete, mert a dolgozatban is vizsgált folyamatok térben igen-igen koncentráltan, szofisztikus élet- (és *nem* lét-) rendszert létrehozva mennek végbe, a környezet állapotában maradandó és vissza nem fordítható, romboló folyamatokat eredményezve. A dolgozat egyben kísérlet a látélet oksági összefüggéseinek megrajzolásához. A munka során 4 – 5 év saját kutatási eredményeire is építve, többek között egy Európa-profil felvázolása segítségével, *népesség-gazdaságtani* összefüggéseket, szemelvényeket ismertetve, közgazdasági hátteret, demográfiai, agrárgazdasági folyamatokat és állapotot felvázolva, szintetikus földrajzi keretbe ágyazva próbáltam meg a *kontinens területi folyamataira ható tényezőket* láttatni. A témakezelés szintetikus és deduktív. A dolgozat három nagy fejezetből épül fel.

Az *első fejezet* elemző bemutatás az Európai Unió régióinak társadalmi-gazdasági helyzetéről, hangsúlyozott figyelemmel e régiók közötti különbségekre, továbbá arra a tényre, hogy Európa nyugati részének országai és régiói rövid (és közép-) távon nehezen megoldható problémákkal szembesülnek, elegendő talán csak a versenyképesség kérdéseire és ezzel összefüggésben az Unió feltárt komparatív előnyeire és főként hátrányaira utalni. Ez utóbbiról az uniós jelentések általában sokatmondóan hallgatnak. A fejezetben áttekintést kapunk még a csatlakozásra váró közép- és kelet-európai országokról is; továbbá röviden szót ejtünk az európai közlekedés és a regionális fejlődés kapcsolatáról, valamint az uniós területfejlesztési stratégiák által lehatárolt transznacionális makrorégiókról, nem függetlenül a bevezetőben érintett földrajzi gondolatkörtől.

A dolgozat *második nagy fejezete* vizsgálatának tárgyában és elemzési módszerében meglehetősen sokrétű. A fejezet gondolati alapját a népesség-gazdaságtani megközelítés adja, Malthus és Keynes e tekintetben korántsem elhanyagolható (és nem elhallgatható) gondolatait megidézve, alkalmazva is egyben ezeket az európai helyzetre. Széleskörű adatbázison nyugvó, matematikai-statisztikai módszertanában és vizsgálati célkitűzésében átlátható, összefüggéseiben igen beszédes – korántsem öncélú – elemzéseket is talál az olvasó e fejezetben egy lehetséges Európa-profil, egy NUTS2-régiók szintjén végzett beható vizsgálat és az európai agrárkérdés problematikáját tárgyaló faktoranalízisek segítségével. E vizsgálatok megállapításait gazdasági (népesség-, és agrárgazdasági), pénzügyi, demográfiai, migrációs vonatkozások egészítik ki. Ez a fejezet kutatási megállapításaival a ma Európájára vonatkozóan voltaképpen az európai „fejlődés” fenntarthatóságát teszi elemzése tárgyává. A mondanivaló szorosan összefügg az előző fejezetben tárgyalt gondolatkörrrel.

A dolgozat *harmadik, egyben záró fejezete* megpróbál szintézist vonni a megelőző terjedelmes fejezetekben közölt és megvizsgált európai tényhelyzet és az elvégzett, széleskörű adatbázist mozgató elemzések alapján, kiemelve a szerző által hangsúlyosnak vélt témaköröket.

A kutatás módszertana

A kutatás során a dolgozat címében megjelölt kérdéskörre adandó válasz több, egymást kiegészítő módszer alkalmazását tette szükségessé. Az alkalmazott *módszerek* köre viszonylag sokrétű. A teljesség igénye nélkül az alábbi módszerek kerültek felhasználásra a jellegét tekintve *alapvetően elemző, feltáró, összefüggésekre rávilágítani szándékozó* dolgozatban:

- *Szakirodalmi áttekintés*, esetenként a forráskritikát sem nélkülözően. Ez utóbbi megjegyzés főképpen az uniós dokumentumok azon részét illeti, ahol azok Közép-Európával kapcsolatos témakezelése a kívánatoshoz képest kevésbé mondható árnyaltak. A dolgozat alapkonceptiója és végső

logikája kialakításához nagy segítségemre volt a felhasznált irodalomjegyzékben is közölt európai földrajzi, történeti földrajzi témakört megvilágító, a mai érdeklődő olvasó számos kérdésére választ adó – vagy őt választáshoz segítő – szakirodalom a két világháború közötti magyar tudományos élet igen kiváló képviselőitől. Hasonló megállapítás érvényes R. T. Malthus (1998) és J. M. Keynes (1998) témával összefüggő népességgazdaságtani írásaira, tanulmányaira.

A szakirodalmi áttekintésben további nagy segítséget nyújtott a MTA RKK és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának kutatói és professzorai által publikált szakkönyvek, tanulmányok sora.

- A kutatás során egyszerűbb és magasabb szintű *statisztikai-elemzési módszerek* alkalmazására is sor került, meglehetősen széles körű adatbázisra építve. A magasabb szintű alkalmazott módszerek közül az alábbiakat említeném: többváltozós elemzés (faktoranalízis SPSS program segítségével), logisztikus trendillesztés, számos korrelációs elemzés. Mindezek nem öncélú alkalmazását, illetve a segítségükkel levonható következtetéseket megpróbáltam szintetikus gondolati egységbe ágyazni, mindenkor a dolgozat vizsgálatának tárgyát tartva szem előtt.

Kutatási eredmények

A dolgozatban tárgyalt kérdéskörrel összefüggésben, továbbra is nagy kérdés marad – ma, *2006-ban* is –, hogy Európa jelenlegi, nem kevés feszültségtől terhes helyzetéből miként fog tudni kilábalni, hiszen a kontinens szerző által vázolt és megvizsgált problémái *nem* elsősorban szándék- és akarathüvelyek, mint inkább objektív gazdasági – környezeti – földrajzi kényszerek által *determináltak*.

A kontinens sorsa iránt aggódóknak *szembesülniük kell azzal a kíméletlen ténnyel, hogy földrészünk nagyon szegény lett, s nyugati része már régóta lehetőségein felül él – nem a kamatot, hanem a meglévő vagyont élve fel. Az Európában kialakult rendszer rendkívül érzékeny, egyben bonyolult is, ahol az érzékenység Achilles-sarka éppen a létfenntartás rendelkezésre álló, illetve gazdaságosan beszerezhető erőforrásainak erősen korlátozott voltában rejlik.*

Európa *népesedési folyamatainak* dolgozatban tárgyalt behatóbb vizsgálata fenti megállapítás érvényét csak jobban aláhúzza.

Távolról sem elegendő az európai folyamatokat pusztán a GDP alakulásának egyoldalú szemüvegén keresztül nézni – az európai *létfeltételek* vizsgálatára lenne szükség, e kifejezés mindennemű háttér-vonatkozásával egyetemben.

A dolgozatban vázolt elemzés végeztével sajnos nem állhatunk fel azzal a jóleső érzéssel, hogy Európa sorsa, ezen belül ellátásának biztonsága ma egyértelműen jó és biztos kezekben van, s a közeli jövőben várhatóan felmerülő gondok, feszültségek, gyanakvások légkörében könnyen, komolyabb vita nélkül, a

lényegi kérdésekben tanúsított teljes nézetazonosság, az országok közötti partnerség elve s a közös program alapján történő egyetlen irányítás elfogadásának parancsoló szükségessége mellett lesz biztosítható az európai kontinens további virágzó fejlődése.

Európa – szűkebben Nyugat- és Közép-Európa – regionális folyamatainak elemzésével, az ezekre ható tényezők felvázolásával foglalkozó értekezést „illő lenne” szintetikus földrajzi keretbe ágyazottan kezdeni, bemutatva egyben az európai kontinens természeti, gazdasági, történeti és politikai földrajzát, a földrajzi tényezők szerepét az élet majd minden területén. Túlmenően azon, hogy a földrajzi, regionális földrajzi „bemutatás” önmagában könyvtári irodalmat tesz ki, már csak tudománytörténeti vonatkozásainál fogva is – hiszen (a teljesség igénye nélkül sorolva) tudománytörténeti „előzmény” Püthagorasz, Parmenidész, Platon, Arisztotelész, Eratoszthenész, Hekataiosz, Hérodotosz, Sztrabón, Maszúdi, Varenius munkássága éppúgy, mint A. Humboldt, C. Ritter, F. Ratzel, Vidal de la Blache, A. Hettner, vagy éppen a XX. szd. első felének híres magyar geográfusai: Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Prinz Gyula (1991). Ez utóbbiak munkásságát éppúgy áthatotta a széles körű és alapos szakmai ismeret, a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer, mint a földrajztudomány eredményeinek folyamatos nyomon követése, a külföldi (német, francia, angol) szakmai publikációk ismerete és hazai megismertetésének szándéka; – tudásuk és szemléletük máig hatóan tanulságos.

Korántsem csak az említett magyar szerzők munkásságában lelhető fel a gondalom az európai kontinens (mezőgazdasági) önellátó képességével kapcsolatban – német földrajztudósok országuk problémáival szembesülve szintúgy felhívták erre a figyelmet; Malthus és Keynes e vonatkozású munkásságáról pedig található hivatkozás az értekezésben. Ugyanakkor kétségtelen az is, hogy – bár eltérő alapon állva – N. J. G. Pounds (1997) „Európa történeti földrajzá”-val foglalkozó műve is hangsúlyos kérdésként kezeli történeti koronkénti horizontális vizsgálatait alkalmával Európa mezőgazdaságának és ellátásának problematikáját, a népesség számának alakulásával, a kontinensen belüli és kívüli kereskedelmi kapcsolatokkal összefüggésben, minden esetben felhívva az olvasó figyelmét arra a konfliktust hordozó körülményre, amit a városi vagy vidéki népesség gazdaságosan előállítható és/vagy beszerezhető élelmiszerral való ellátottsága ill. annak hiánya jelenthet.

Az értekezés kutatási eredményeit – az ismertetett gondolatsort alátámasztó vizsgálatok elvégzésén és az eredmények bemutatásán túlmenően – részben a szerző számára elérhető szakirodalom megállapításainak egyfajta logikát követő bemutatása, rendszerezése, részben az európai térbeli folyamatokat befolyásoló tényezők eddigiektől némileg eltérő szemüvegen keresztül való bemutatása adja. Mindennek során különös figyelmet fordítva arra az Európára, amelyhez

való csatlakozásról oly sok szó esik ma Magyarországon, és általában Közép-Európa országaiban.

A *dolgozat bőséges adalékot szolgáltat* annak láttatásához, hogy a szűken értelmezett Európa – voltaképpen Nyugat-Európa, de nevezhetjük közkeletű néven Európai Uniónak is, tudva és nem elfelejtve a kettő közti különbséget, – milyen gazdasági, demográfiai, szintetikus földrajzi folyamatokkal jellemezhető.

Az értekezés eddigiektől némileg eltérő hangsúlyú, egyes jelenségeket új megvilágításba helyező *helyzetelemzése*, valamint lényegi, elemzésekkel alátámasztott megállapításai alapján előzetesen kiemelendők a következő – szakmai körökben részben ismert – gondolatok az új tudományos eredményeket alátámasztandó, a magyar regionális és uniós (és 2003-ban még: csatlakozási) politika számára sem minden tanulság nélkül:

- Az Európai Unió mai helyzetét jelentős mértékű fejlettségi diszparitás jellemzi, mind a tagállamok, mind a régiók szintjén; a diszparitás nemcsak országok közötti, hanem országokon belül is létezik.
- A fejlettségi diszparitás mellett nem kevésbé hangsúlyos tényként kell közölni az uniós országok és régiók közötti területi és népességi, ebből következőleg népsűrűségi diszparitást is.
- A formálisan gazdag régiókban lelhetők fel az Unió előtt álló legsúlyosabb problémák: a munkanélküliség, a szegénység terjedése, a gazdasági szerkezetváltás, mindennemű környezetpusztítás.
- A nagyrészt egymás között bonyolódó kereskedelem ténye mellett, az Unió jellemzően a közepes technológiai színvonalat hordozó termékek esetében rendelkezik komparatív előnnyel, kevésbé az alacsony és csúcstechnológiát képviselő iparágakban. Emellett kifejezetten súlyos és a külkereskedelmi adatokban megnyilvánuló *komparatív hátránnyal* bír egyes alapvető ellátási ágazatokban (mezőgazdaság, energiahordozó- és alapanyag-ellátás). E tény rávilágít a kontinens kiszolgáltatottságára.
- Az Unió jövőbeli versenyképessége komoly aggodalmakra ad okot, annak növelése érdekében a szükséges teendők jellemzően munkaerő-piaci oldalról jelentkeznek. Ugyanakkor: az uniós munkanélküliség a gazdaság ciklikusan jelentkező visszaesése idején gyorsan nő, majd az újbóli felülbuzduláskor lassan csökken.
- A gazdaság – egyébként ellentmondásoktól korántsem mentes – növekedése nem képes lépést tartani a munkaképes korosztály lélekszámának növekedésével és a dolgozni kívánó népesség arányának emelkedésével.
- A munkanélküliség növekedése regionálisan jelentős mértékben eltérő képet mutat. A kevésbé fejlett térségeket a jelenség fokozottabban sújtja. Míközben a legfejlettebb 25 régió munkanélkülisége átlagosan 3-4% kö-

zötti, addig a legsúlyosabb helyzetben lévők 20–25%. E tekintetben 10 éves ciklusonként a helyzet nem mutat érdemi változást.

- A magas munkanélküliség – időbeli és regionális vetületében egyaránt – a tartós munkanélküliség megjelenésével jár együtt, szociálisan ellehetetlenítve egyes társadalmi csoportokat. A munkához jutás korlátozott lehetősége mindenekelőtt a nőket és a fiatalokat sújtja hátrányosan, regionális vetületében különösen. A legfejlettebb területeken a munkába álló nők aránya eléri a 60%-ot, míg a legkevésbé fejlettek esetében az érték ennek fele, ami jelentős – meglévő, de kihasználatlan – munkaerő-kapacitásra utal. Ez utóbbi területeken a 25 év alatti fiatalok munkanélkülisége eléri a 47%-ot. A korstruktúra előregedő jellegét alapul véve, a helyzet nem kevésbé aggodalomra okot adó.
- Az EU országai közül a vezető szerep kétségkívül Németországé, ez a megtermelt jövedelemben éppúgy megmutatkozik, mint az uniós költségvetéshez való hozzájárulásban.
- Az uniós országok fajlagos földterület ellátottsága erősen eltérő, e tekintetben a különbség 60 év alatt – a lefelé való nivellálódás 'eredményképpen' – mérséklődött közöttük; ugyanakkor továbbra is megkülönböztethetünk erősen és mérsékeltén túlnépesedett országokat, illetve régiókat.
- Ötszáz év európai népsűrűségi értékeinek logisztikus közelítése alapján $k=137 \text{ fő}/\text{km}^2$ népsűrűségi telítettségi értéket kaptunk eredményként. Egyes uniós országok népsűrűségi értéke – főként egyes régiók népsűrűsége – ettől jelentősen eltérő – felfelé.
- Az Európai Unióban mezőgazdasági túltermelés jellemző, de e túltermelés oka nem az eredendően meglévő és az agráriumban gyökerező komparatív előnyök meglétében keresendő, hanem egy olyan, az adottságoktól elszakadt támogatási rendszerben – *átlagosan 40–45%-os támogatási szint* mellett –, amely támogatási szint hosszabb távon nyilvánvalóan nem finanszírozható.

A kontinens nyugati részének profiljáról képet alkothattunk az elvégzett faktorelemzések segítségével. A meghatározó faktorok a következők voltak:

- gazdasági potenciál – gazdasági teljesítőképesség,
- földterület-ellátottság,
- népesség-reprodukció
- népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet,
- a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
- rendelkezésre álló élettér
- a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképesség,
- a népesség élelmiszerrel való ellátásától függő anyagi gazdagság,
- a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség.

Felhasználva a dolgozat mellékletében közölt számítási eredményeket, elvégezve a szükséges összevetést, az alábbi táblát kapjuk eredményként:

1. táblázat

Faktorsúlyok lehetséges értékei

Európa-profil elemzés	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktorsúly</i>
1. gazdasági potenciál – gazdasági teljesítőképesség	15,255
2. földterület-ellátottság	54,973
3. a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség	29,772
4. népesség-reprodukció	0
Kerekített faktorarányok: 3 : 11 : 6 : 0	
NUTS2 régiók elemzése	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktor súlya</i>
1. népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet	44,679
2. a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság	49,228
3. rendelkezésre álló élettér	6,079
Kerekített faktorarányok: 15 : 16 : 2	
EU agrár-faktoranalízis	
<i>Faktorok neve, sorszáma</i>	<i>Faktor súlya</i>
1. a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület eltartóképesség	39,412
2. a népesség élelmiszerral való ellátásától függő anyagi gazdagság	10,485
3. a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség	50,094
Kerekített faktorarányok: 4 : 1 : 5	

Forrás: Saját összeállítás.

Az eredmények azt mutatják, hogy

1. a földterület-ellátottság,
2. a külgazdaságon keresztüli eltartóképesség,
3. a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
4. a népsűrűség által befolyásolt foglalkoztatási szerkezet, valamint
5. a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképesség

alkotják azokat a markáns faktorokat, amelyek a három elemzés *együttes szemlélete* alapján meghatározó súllyal bírnak a mai Európában ill. Nyugat-Európában a kontinens(rész) regionális (és országos szintű) folyamatai mögött vélhetően meghúzódó mélyebb okokat és összefüggéseket keresve.

Összegzés és továbbgondolás

A *diagnózis megrajzolása* attól a pillanattól kezdve – nagyjából 1996 tájékától – , hogy a szerzőben tudatosult Európa jelen helyzete *népességgazdaságtani* megközelítésének szükségessége – már nem volt nagyon nehéz; bár egyáltalán nem mondható, hogy valamely prekoncepció mentén fogalmazódtak volna meg a dolgozatban leírt gondolatok, ill. elemzési összefüggések.

A dolgozatban feltárt európai – nyugat-európai – látélet már önmagában nem konform egy egyoldalú Európa-képpel, hiszen:

- a területi diszparitás hangsúlyozása,
- a magas és tartós munkanélküliség ténye és annak okai,
- a mély és súlyos ellentmondás és érdekellentét az EU-tagországokon belül és azok között,
- a kedvezőnek éppenséggel nem mondható európai népesedési folyamatok, a munkanélküliség és a migráció összefüggése az európai kontinens földrajzi tényezőkből adódó korlátozott eltartó képességével,
- a külgazdaság domináns és kényszerű szerepe az európai népesség eltartásának igyekezetével összefüggésben,
- az európai fejlődés újraértékelésének szükségessége, nem vitatva el a felszínen megjelenő anyagi gazdagság tényét,
- a fejlődés fenntarthatóságának problematikája a területileg koncentrált és erősen globalizálódó európai gazdasági folyamatokkal kapcsolatban,
- a jellemzően közepes technológiai színvonalat hordozó európai gazdaság hosszabb távú versenyképességi kilátásai és ennek veszélyei,
- a feltárt komparatív hátrányok – a mélyben a feltártnál még súlyosabb – problematikája az importfüggőség következtében,
- a közös pénz külgazdaságra gyakorolt ellentmondásos hatásai,
- a – nem is olyan hosszabb távon – finanszírozhatatlan uniós közös agrárpolitika,
- az alacsony földterület-ellátottság ténye, melyet súlyosbít a népsűrűség növekedésével csökkenő földterület-eltartóképesség,
- a munkában nem állók számával fordítottan arányos anyagi gazdagság és ipari foglalkoztatottság,
- a népsűrűség által erőteljesen – s nem feltétlenül a hatékonyság szem előtt tartásával – befolyásolt foglalkoztatási szerkezet

mind-mind olyan tények és tényezők, amelyek *az eddigiektől némileg eltérő megvilágításba helyezik az európai kontinens – amúgy újraértékelésre szoruló – fejlődési kilátásait.*

A közép-európai (EU-tag, vagy azzá váló) országok nem kevés gonddal terhelt gazdasági-társadalmi helyzete a fenti látellellettel vélhetően szembesülő ill. szembesülni kénytelen nyugat-európai döntéshozókat nem állítja könnyű hely-

zet elé, miközben egy-egy csatlakozni kívánó ország is komoly *dilemmákkal* szembesül történeti-földrajzi-gazdasági-társadalmi okokból, ill. rövid távú szorító kényszerek következtében.

E *dilemmák* közül az egyik legnagyobb: a „*hogyan tovább*” kérdése, s az ettől nem elválasztható önértékelés és újraértékelés szükségessége, melyet nagymértékben nehezítenek aktuálpolitikai megfontolások. A dolgozat írója ez utóbbi gondolatkörtől mindvégig tudatosan távol tartotta magát.

Az Európai Unió esetében a népesség növekedésének forrása nem a javuló termékenységi ráta, hanem a kontinensen kívülről származó migráció. Hangsúlyozni szükséges, hogy egy olyan kontinens(rész)ről van szó, mely már *100 évvel ezelőtt is népessége élelmezését Közép- és Kelet-Európa országai mezőgazdasági termésfeleslegének igénybevételével volt képes hosszabb időn keresztül megoldani* (Prinz, 1943), s mely kontinens(rész) már a XX. század elején is a túlnépesedés tüneteit mutatta. A két világháború között legalább 100–150 millió európai népesség élelmezését a kontinens kívülről kellett megoldani. E tekintetben a helyzet a XX. század végére korántsem lett jobb.

Az EU-15 (és az EU-25) országai népességi folyamatait némileg súlyosbítja az a tény, hogy a periférikus területek népessége csökkenő a „centrum” területek felé való vándorlás következtében is, összefüggésben az interregionális migrációval – amint arról a dolgozat vonatkozó fejezetében volt szó. Mindez nem javítja a perifériák erőforrásainak jobb kihasználását, növelve a centrum területekre nehezedő mindennemű terhelést.

A dolgozat részletes képet nyújtott az európai kontinens nyugati része gazdasági és regionális folyamatainak népességgazdasági vetületéről, jelentős mérvű meghatározottságáról. A szerző azonosult azon tudósok (Malthus, Keynes, Prinz Gy.) témában kifejtett álláspontjával, akik munkásságának a jelen európai folyamatok tükrében való értékelése bőséges adalékot szolgáltat ahhoz, hogy a kontinens ellátásbiztonságával szorosan összefüggő *túlnépesedés* ténye Nyugat-Európa országai egészére – egyes országai esetében pedig különösen – kellő súllyal legyen említhető. Természetesen lehet vitatni azt a véleményt, miszerint a mai Európa gazdasági, regionális (stb.) folyamatai jelentős és meghatározó részben népességgazdaságtani oldalról magyarázhatók ill. magyarázandók.

Az ökológiai szemléletben vizsgált *fenntarthatóság* és a biológia törvényei alapján az is könnyen belátható, hogy amennyiben valamely területen a népesség (ill. a populáció) egy bizonyos mértéken túl szaporodik, akkor a rendelkezésre álló fajlagos élettér lecsökken, a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások ára megemelkedik, ebből következőleg az ezekre alapozott *termelés árodali versenyképessége csökken*, a népesség fizikai eltartása egyre nagyobb és több erőfeszítésbe kerül a zsugorodó versenyképességű exporton keresztül (is).

A fentiekben jelzett folyamatokra a dolgozatban hivatkozott szerzők már korábban felhívták a figyelmet. *A tartós munkanélküliség ténye által is gerjesztett*

népességi nyomás érhetően abban az irányban keres majd levezetést, amerre az a legkisebb ellenállásba ütközik, ill. egyáltalán fizikailag lehetséges. Ez a földrajzi tér pedig a jelen állás szerint főként Európa középső és keleti vidékeit jelenti. A folyamat már elkezdődött, bár ma még annak elején vagyunk.

A dolgozat beható képet nyújtott *a közép-európai országcsoport egyáltalán nem homogén* voltáról, az országcsoport kulcsfontosságú jelentőségéről Nyugat-Európa (általában Európa) szempontjából. Nagy kérdés, hogy a közép-európai tér területi differenciái mögött meghúzódó folyamatok és okok közül melyeket lehet adott esetben a meglévő állami kereteken *belül* rendezni, ideértve a „kezelés” jelentős anyagi erőforrás-igényét a nem túl gazdag közép-európai országokban, s melyek azok az okok és az azokból következő folyamatok, amelyek rendezése objektíve nem állhat meg az adott ország határainál.

További nagy kérdés, hogy Nyugat-Európa leértékelődő versenyképességű országai és a jellemzően más tagország(ok) gazdasági teljesítményéből élő országok miként szembesülnek a 80 milliós, kulcsfontosságú pozíciót elfoglaló *Németország* gazdasági hátterének tekinthető Közép-Európa problémáival, s magával azzal a ténnyel, hogy e problémákat *Németország nélkül* egyetlen ország vagy országcsoport sem lesz képes kezelni; a németek pedig csak abban az esetben, amennyiben a térrel kapcsolatos érdekeik – mely érdekek *együttal európai érdekek is* – érvényesülnek. E helyzettel a németek láthatóan tisztában is vannak. Miként az is nagy kérdés, hogy Németország kapcsolata a hatalmas – és közeli – gazdasági erőforrásokkal rendelkező Oroszországgal hogyan alakul: a közös és hosszabb távú érdekeket szem előtt tartva.

A dolgozat írója alapvetően *nem pesszimista képet* kívánt sugallni, sokkalta inkább híve *a tényekkel való kíméletlen szembesülés és az abból adódó reális értékelés szükségességének*. Éppen ez utóbbi *kíméletlen* szembesülést hiányolja a brüsszeli adminisztráció részéről éppen úgy, mint a csatlakozásra váró – ill. kijelölt – országok részéről – legalábbis annak tükrében, ami a szerző számára a publikus információkból leszűrhető.

A dolgozat írója jól tudja, hogy az értekezésben vázolt ill. megvizsgált folyamatok és maga *a láttelel hosszabb idő folyamánként alakultak ki*, ebből adódóan bárminemű – még a leggondosabb szándék által vezérelt – beavatkozás is csak nagyon lassan fejtheti ki hatását. Nem is beszélve azokról a – nemkívánatos – beavatkozásokról, melyeket beható és gondos helyzetértékelés és a folyamatokban való gondolkodás nem előz meg.

A dolgozat végkövetkeztetéséhez tartozik annak láttatása is, hogy a szerző az eddigi hagyományoktól némileg eltérően, megbontja azt az eufórikus hangulatot és Európa-képet, ami Közép-Európa országaiban a Nyugathoz való remélt csatlakozás várakozása közepette általánosan eluralkodni látszik. Megbontja, azzal a tudatos szándékkal, hogy *Európa felszíni folyamatai mögé* engedjen pillantani. Pedig e folyamatok oksági összefüggéseinek felvázolása közben olyan hangsú-

lyos kérdéskör, mint az európai kontinens történeti összefüggésében vizsgált biztonsága és e biztonság a priori követelményei, még csak nem is szerepelt. Nem e dolgozat írójának feladata ez utóbbi gondolatkör kibontása, pusztán hivatkozik a – források között fellelhető – kiváló magyar történész munkásságára, amikor megállapítja, hogy a kulturális értelemben vett Európa vázolt folyamatai igen súlyos következményekkel fenyegetnek az eljövendő nemzedékek élete és életkilátásai szempontjából, amennyiben az azokat kiváltó okok enyhülése belátható időn belül be nem következik. Ebben az összefüggésben az a megállapítás, hogy a biztonság *körülmények folyamánya*, nem pedig erőfeszítéseké, csupán egy, ám lényeges meglátás.

Az okok közül a népességgazdaságtani magyarázatúak esetében *a rövid időtávon belüli enyhülés lehetősége erősen korlátozott*, a mások mellett Keynes által az 1920-as években is megfogalmazott valós veszélyek bekövetkezte pedig részben már *ténykérdés*. A dolgozat írójának véleménye szerint nem felemelő az, amikor 70–80 év európai folyamatainak tükrében a figyelmes szemlélő a korabeli, figyelmeztető és jó szándékú, felelősségteljes vélemények máig ható szomorú – és *megoldatlan, sőt egy más, magasabb szinten súlyosabbá váló* – érvényét kénytelen megállapítani. A Keynes által előre jelzett problémák közül *ténykérdés* ma a tartós és magas munkanélküliség az Európai Unió számos régiójában, a látens munkanélküliségről nem is szólva, de ugyanígy tény a kontinens zsugorodó versenyképessége is a gazdaságosan beszerezhető erőforrások korlátos volta következtében.

Nyugat-Európa számára a keleti bővítés *létkérdés*. Létkérdés, mert e bővítés *esélyt* adhat a kontinens – a felszínen kevésbé, a mélyben annál inkább szembe-tűnő – megtépázott tekintélyének és erejének regenerálódásához, bár kételyeink nemigen lehetnek a tekintetben, hogy e regenerálódási törekvést a *versenyitárs* makrorégiók aligha fogják tétlenül szemlélni.

Az európai kontinens országainak reális önismeretük tudatában mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a világot még nem is oly rég irányító és uráló kontinens *egységes és erős gazdasági térré válva*, a kölcsönös munkamegosztás harmonikus előnyöket biztosító rendszerében erejét mielőbb visszanyerje. E törekvés előfeltétele egy olyan *gazdasági erőkoncentráció* létrejötte – a jelenlegi szétforgácsoltság lehangoló állapota helyett –, amire *Közép-Európa országai nélkül* egyszerűen nincs reális esély. Sőt, e vázolt erőkoncentráció tartós létrejöttéhez a közép-európai országok reintegrálása az európai gazdasági térbe még csak nem is elegendő. Európa gazdasági háttérterülete ugyanis magában foglalja Kis-Ázsiát, a Közel-Kelet egy részét és Észak-Afrika országait is, nagyjából oly mértékben kibővítve a Római Birodalom egykori, kontinentális Európán kívüli területeit mint európai háttérterületet, mint amilyen mértékben a majdani – kibővített – Európai Unió kontinentális része túlterjeszkedik az egykori Római Birodalom Duna-limesnél véget érő területén. Ebben az összefügg-

gésben világosan érthető, hogy az Európai Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) létrehozatala is csak egy *eszköz* az erős európai gazdasági tér megteremtése érdekében, nem pedig cél.

Az értekezés új, illetve újszerű tudományos eredményei

1. A vizsgálat a térbeli folyamatokat befolyásoló tényezőkre támaszkodva *részletesen értékeli Nyugat-Európa helyzetét*, és rámutat a népesség és a termőterület, valamint a nyersanyagkészlet, a technológiai színvonal és a külkereskedelem közötti összefüggés ellentmondásos jellegére.
2. *Faktoranalízissel meghatározta* Nyugat-Európa térbeli fejlődését alapvetően befolyásoló tényezőket (faktorokat).
3. *Faktorsúlyok segítségével meghatározta* Nyugat-Európa regionális fejlődését befolyásoló legfontosabb tényezők jelentőségét (súlyát) és sorrendjét.
4. *Felhívja a figyelmet* arra, hogy Nyugat-Európa önmagáról alkotott képe voltaképpen mennyire rövidlátó és manipulált.
5. *Hangsúlyozottan felhívja* a figyelmet arra, hogy Nyugat-Európa, versenyképességének megőrzése érdekében mennyire rászorul Közép-Európára (sőt, Kelet-Európára is), amely egyszerre mérsékelheti a nyersanyag, élelmiszer és a piac hiányából adódó gondjait, de egyben az alacsonyabb népsűrűsége miatt lehetőséget nyújthat Nyugat-Európa népesség többletének levezetésére is. Ez egyben a közép- és kelet-európai agrártérség felértékelődésével is jár, amely a magyar mezőgazdaság szempontjából is létfontosságú.

A kutatási eredmények gyakorlati hasznosítása

A szerző elemzésének hangsúlyát az európai térbeli folyamatok mögött vélhetőleg meghúzódó oksági összefüggések keresésére és ezzel összefüggésben egy lehetséges diagnózis feltérképezésére helyezte. A kutatás eredményei (2003-ban úgy tűnt) felhasználhatók az alábbi területeken:

- Az európai tanulmányokat oktató felsőfokú intézmények képzési programjaiban.
- Az Európai Unióval folytatott tárgyalások során a magyar tárgyalási pozíció további erősítése érdekében.
- A közép- és kelet-európai agrártérség jövőjét érintő uniós és nemzetállami szintű döntéshozatal, valamint a területfejlesztési ill. szektorális támogatási döntések további megalapozása során, figyelemmel e közép-európai térség potenciális felértékelődésére, mely a magyar mezőgazdaság szempontjából is létfontosságú

Európa történelmének és jelen állapotának nem is különösebben beható tanulmányozása után eljuthatunk arra a következtetésre, hogy kimondjuk: Közép-Európa, ezen belül is Magyarország integrálása – reintegrálása – a hatékony, fenntartható és jövőbe mutató európai munkamegosztásba, az országok és régiók közötti kölcsönös előnyökön és komparatív előnyökön alapuló munkamegosztásba, összefüggésben a jelen európai struktúra sokáig fenn nem tartható finanszírozásával, Nyugat-Európának legalább annyira érdeke, mint a kontinens középső részén fekvő, sorsukban eddig kevésbé szerencsésnek mondható országoknak.

A dolgozat írója mindazon összefüggések felvázolásával, amiről munkája szólni kívánt, néhány adalékot kívánt szolgáltatni az európai területi folyamatok differenciáltabb, az eddigiektől némileg eltérő hangsúlyú vizsgálatához, miközben őszintén szeretné és reméli, hogy az uniós csatlakozás az általa érintett valamennyi fél számára az elérhető legmagasabb életminőséget hozza el boldog jövőként.

Miként látom most – 2006-ban – a PhD-értekezésemben vizsgált problémát?

Kezdjük talán a végén: a doktori értekezésemben megvizsgált – előzőekben vázlatosan ismertetett – témakör, a helyzetelemzés és az abból levonható következtetések szintjén „sajnos” nem avult el, s tartok attól, még nagyon sokáig nem is fog elavulni. Csendben megjegyzem: minél később következik be a kialakult európai tényhellyezettel történő – a közvélemény tisztességes tájékoztatását is magában foglaló – szembesülés, annál nehezebb lesz (ha egyáltalán lehetséges) a szükséges terápia.

2003-ban még úgy gondoltam (csak a feltevés szintjén, s korántsem naivan), hogy dolgozatom mondanivalója hasznosítható esetleg az előbbieken már említett területeken.

Mindezekre – legjobb ismereteim szerint – nem került sor, sőt: úgy tűnik számomra, ahogy a területi folyamatok népességgazdaságtani és dinamikus földrajzi szemléletű meghatározottságának (erről szolt PhD értekezésem) hazai szakmai „elismertségét” ill. az e témakört érintő publikációk nyomasztó hiányát nézem és érzékelem, hogy PhD dolgozatom mondanivalójára nem is biztos, hogy van igény, talán kissé kellemetlen is bizonyos körök számára mindazon kérdések taglalása, melyekre mintegy ötévi kutatómunka alapján kísérletet tettem.

E helyzet azonban nem szabad, hogy eltántorítson bennünket a szakmai igazságok keresésétől, bár éppenséggel túl sok ösztönzést sem jelent. Az elmúlt években megjelent, témámat szűkebben érintő uniós dokumentumokat időről időre nyomon követem, a hazai területfejlesztési gyakorlatról van némi ismere-

tem, s ezek alapján szomorúan állapítom meg fenti megállapításaim érvényességét. Ha pl. a brüsszeli adminisztráció tevékenységére, vagy a kicsinyes és tartalmatlan vitákra gondolok a közösségi GDP 1%-át reprezentáló uniós költségvetésről, akkor (mások mellett), a dolgozatomban egy helyütt idézett Habsburg Ottó szavai jutnak eszembe.¹

Jegyzetek

- 1) Habsburg Ottót, a Páneurópai Unió elnökét jó tíz éve megkérdezték, hogy milyen jövőt jósol Európának. Válasza egyszerű és felemelő volt: "Nagy jövőt" – mondotta az idős politikus. De ugyanő írta le valamivel később azt is, hogy a felelős európai kormányok felelős politikusainak színvonala az elmúlt 20 év során ijesztően zuhant. A dolgozat írója nem vitatja Habsburg Ottó idézett megállapítását; a maga részéről hozzáteszi, hogy a kontinentális elemi érdekeket szem előtt tartó perspektivikus látásmód hiánya – különösen a XX. szd. európai történéseinek tükrében – a század folyamán mindvégig tettenérhető.

Irodalom

- Keynes, J. M. 1998: Population and Unemployment. Simon, J. L. (ed.): *The Economics of population: Classic Writings*. Transaction Publishers, New Brunswick.
- Malthus, R. T. 1998: An essay on the Principle of Population. Simon, J. L. (ed.): *The Economics of population: Classic Writings*. Transaction Publishers, New Brunswick.
- Pounds, N. J. G. 1997: *Európa történeti földrajza*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Prinz, Gy. – Cholnoky, J. – gróf Teleki, P. – Bartucz, L. 1991: *Magyar Föld 3. Kötet*. Babits Magyar–Amerikai Kiadói Rt., Szekszárd.
- Prinz, Gy. 1943: *Hat világrész földrajza*. Renaissance Könyvkiadóvállalat, Budapest.

FACTORS INFLUENCING THE REGIONAL PROCESSES OF EUROPE

Zoltán Tóth

Reasons for Choice of Topic, Objectives, and Structure of Dissertation

The basis of the dissertation is a *causal connections* analysis of European regional, spatial processes. The European continent's regional processes are characterised by serious disparities, as, for example, in the fields of economy, employment, society and demography.

The situation of Europe is serious because of the high spatial concentration of processes analysed by the author, which result in a sophisticated life-structure and in durable and irreversible changes in the environment.

The dissertation was based on personal research activity over the previous 4-5 years, and, with the help of the formulation of a Europe-profile, the author would like to show the main factors influencing European spatial tendencies. The tools are: 1. the working out of a Europe-profile in connection with the economics of population; 2. a review of the literature; 3. an analysis of the economic background; 4. a description of the state of the demographic, agro-economic and synthetic geographical framework.

The theme elaboration is synthetic and deductive, and the main chapters of the dissertation are:

Chapter 1, which is the analytic presentation of the socio-economic situation of EU-regions, with special attention to regional disparities, competitiveness, the revealed comparative advantages and disadvantages of European regions and those problems of the EU which are difficult to deal with in the short- or medium-term. Chapter 1 also gives a brief view on the acceding CEE countries, the relations of regional development and transportation and trans-national macro-regions (not disregarding synthetic geographical factors).

Chapter 2 is a multi-dimensional analysis, using different types of analytical methods. The theoretical basis of this chapter is the approach from the standpoint of the economics of population and a review of the writings of R. T. Malthus and J. M. Keynes. Chapter 2 presents the author's own factor-analysis relating to the Europe-profile, the NUTS 2-regional level and agriculture of Europe and based on a wide range of information sources and databases. Economic, financial, demographic and migrational considerations complete the conclusions. The fundamental topic of Chapter 2 is the analysis of sustainability and the durability of European development.

The final, synthetic *Chapter 3*, attempts to conclude the analysis elaborated in previous chapters.

Research Methodology

Methodology consists of different types of research methods. Taking into consideration that the dissertation has a fundamentally analytical and connection-revealed style, the methods used are:

- A literature review, also including a critical review of certain sources. The most important representatives of Hungarian scientific life before World War II had a determining influence on the basic conception of the dissertation. The same statement applies to the works of Malthus and Keynes describing problems of the economics of population.
- Studies and works published by professors of the University of Pécs and the Centre for Regional Studies of HAS also represented a great support and contribution to the writing of the dissertation.
- An advanced level of statistical analytical methods such as multi-variance analysis (factor-analysis), time series analysis, and correlation analysis were also used.

Research Results

Since European problems analysed in the dissertation are determined by economic, environmental and geographic constraints, and not by voluntary or intentional factors, the most important question which remains to be answered is whether Europe will, or will not, be able to control its present situation which is full of tensions.

We do have to face the fact that our continent has become very poor and that its western part has been living for a long time above its means. The system existing in Europe is both complex and very vulnerable, with the fundamental problem being the scarcity of natural resources for survival, or their limited presence in economically favourable quantities. The demographic processes of Europe represent further highlight the above statement.

The research results of the dissertation are characterised, first, by the presentation of the literature review (which follows a certain logic) and, second, by the alternative standpoint used to demonstrate factors influencing European spatial processes.

As a preface to the assertions of the dissertation, the author would like to list some thoughts which are, probably, instructive for Hungarian regional and European policy.

- The significant disparities at regional and national level within Europe.
- The main problems (for example, unemployment, the spread of poverty, economic restructuring, environmental destruction) which are to be found in regions formerly considered to be the most prosperous.
- The EU has comparative advantages mainly in products at a medium technological level.
- The future competitiveness of the EU might be problematic. In order to increase European competitiveness, corrections need to be made, mainly at employment level.
- The contradictory growth of the EU economy cannot keep pace with the increase in numbers of the active population, and so unemployment – even latent – will not reduce significantly.
- A high unemployment rate accompanies durable unemployment, mainly in specific and seriously affecting specific social groups.
- Land-sufficiency per capita varies greatly in EU countries; whilst, relating to this important factor, a negative equalising tendency can be identified in its historical perspective. Over-populated and less over-populated countries and regions can be distinguished.
- A logarithmic trend analysis of European demographic tendencies over 500 years show a saturation point of a population density of $k=137$ persons/km².
- European agriculture is characterised by overproduction, whilst the sources of this overproduction can be found in the heavily over-subsidised CAP and *not* in previously existing agricultural comparative advantages. It is totally clear that the present level of agricultural subsidies cannot be financed in the future.

With the help of the factor-analysis made by the author, we can formulate the following picture of the profile of the western part of the continent of Europe. The most important factors are:

- Economic potential and economic performance,
- land-sufficiency,
- the reproduction of the population,
- the employment structure influenced by density of population,
- industrial employment and material richness in inverse proportion to the out-of-work population,
- the living-space available,
- the capacity of land decreasing in proportion to the increasing density of population,
- material wealth depending on the food-supply for the population,
- the provision of capacity through foreign trade.

Significant factor-weights can stimulate further interesting statements:

Table 1

Possible values of factor-weights

<i>Europe-profile analysis</i>	
<i>Name of factors</i>	<i>Factor weight</i>
1. Economic potential, economic performance	15,255
2. Land sufficiency	54,973
3. Provision of capacity through foreign trade	29,772
4. Population reproduction	0
<i>Rounded factor-proportion: 3 : 11 : 6 : 0</i>	
<i>NUTS 2 regional level analysis</i>	
<i>Name of factor</i>	<i>Factor weight</i>
1. Employment structure influenced by density of population	44,679
2. Industrial employment and material wealth in inverse proportion to the out-of-work population	49,228
3. Living-space available	6,079
<i>Rounded factor-proportion: 15 : 16 : 2</i>	
<i>EU agricultural factor-analysis</i>	
<i>Name of factors</i>	<i>Factor weight</i>
1. Capacity of land decreasing in proportion to increasing density of population	39,412
2. Material wealth depending on food supply of population	10,485
3. Provision of capacity through foreign trade	50,094
<i>Rounded factor-proportion: 4 : 1 : 5</i>	

Source: Author's elaboration.

The results show that the main factors influencing regional processes of present Europe are:

1. land-sufficiency,
2. provision of capacity through foreign trade
3. industrial employment and material wealth in inverse proportion to the out-of-work population,
4. employment structure influenced by density of population
5. provision of capacity of land decreasing in proportion to increasing density of population.

By way of summary and further consideration of the research results, the following assertions can be made:

A diagnostic description of European regional processes requires a “population economy” approach.

The situation revealed in the dissertation is far from being a one-sided picture of Europe. This statement is based on facts providing a different point of view for approaching European regional phenomena:

- emphasising regional disparities,
- the fact of, and reasons for, high and durable unemployment,
- deep and serious conflicts of interest among EU-countries and inside EU countries themselves,
- the connection of demographic processes (which are far from favourable) unemployment and migration with the limited capacity of the continent being explained by geographical factors,
- the dominant and forced role of foreign trade in connection with the imperative need to support the population,
- the necessity to re-evaluate European development, not questioning the fact of visible material wealth,
- the problem of sustainability in connection with geographically concentrated and highly globalised European economic processes,
- the problem of the long-term competitiveness of the European economy, mainly characterised by medium-level technology,
- the problem of revealed comparative disadvantages in connection with import dependence,
- the conflicting influences of the variation of the common currency’s exchange rate on foreign trade,
- the financially unsupportable CAP,
- the fact of the low level of land sufficiency exacerbated by the capacity to provide land decreasing in proportion to the increasing density of population,
- industrial employment and material wealth in inverse proportion to the out-of-work population and
- an employment structure influenced by population density.

The problematic economic and social situation of CEE countries approaching accession to the EU does not create an easy situation for West European decision-

makers, whilst each country joining the EU has to face serious dilemmas caused by historical, geographical and social reasons and by short-term constraints.

The most important of these dilemmas is “How to continue?”, closely bound up with the need for self-evaluation and self-re-evaluation. The latter are made complicated by current political considerations.

The increase in population of the EU-15 is not the result of improving fertility, but of immigration. In the case of Western Europe we are talking about that part of the continent which was, even 100 years ago, dependent upon the agricultural surplus of Central Europe.

The demographic processes of the EU-15 countries are aggravated by the fact that the population of the peripheral regions is decreasing, whilst that of their central regions is continuously increasing.

In view of the over-population of West European countries and in relation to sustainability, it is conceivable that the prices of the limited resources will increase; in consequence, the price-competitiveness of production using these resources will diminish, and supporting the population will require more effort through less competitive exports.

- Population pressures, reinforced by durable unemployment, will certainly gravitate in the least difficult direction, which is, currently, the central and eastern parts of Europe. This process is already underway.

The heterogeneous group of CEE countries is of key importance for Western Europe. It remains in question how West European countries with their declining economic competitiveness will face the problems of CEE countries regarded as the economic hinterland of Germany. These problems cannot be managed without Germany, and when involving Germany in managing these problems, the relevant German interests will surely have to be taken into consideration. The future of the relations between Germany and Russia (rich in natural resources still remains a question in terms of their mutual, long-term interests.

The realistic – by no means pessimistic – evaluation of European regional processes described by the author tries to delineate the causal connections across the regional surface of the European continent. The author knows that the phenomena analysed in his dissertation can be determined as the consequences of long-term decisions and processes, and, therefore, that positive changes in these connections could also take a long time. However, these positive changes must come about in the interests of the welfare of future generations. In addition, crucial and serious problems have to be managed – e.g. high and durable unemployment and the declining competitiveness of European production.

The enlargement of the European Union is essential for Western Europe for several reasons. Enlargement would give the opportunity to the European continent to regenerate its continental status, and resolving the problems of the EU as analysed in the dissertation could probably be facilitated by this enlargement.

Europe must become – once more in its history – a united and strong area in both spiritual and economic terms, but creating such economic power is impossible without the eastern part of the continent. Moreover, not only this part of Europe should be

reintegrated, but also the Middle East and North Africa as the territorial and economic background to the European continent.

New research results of the dissertation

1. The dissertation gives a detailed analysis of the current West European spatial situation based on factors influencing these regional processes. The author highlights the conflicting relations amongst population, agricultural land, economic resources, the technological level of production and the role of foreign trade.
2. The dissertation determined factors basically influencing West European spatial development by using multi-variance analytic methods – factor analysis. An order of ranking amongst these factors has been given by determining factor-weights.
3. The dissertation underlines how the self-image of Western Europe is manipulated.
4. Research results emphasise the essential importance of Eastern Europe to the western part of the continent for sustainable competitiveness to be guaranteed for the continent in the future. The Accession of Central and Eastern Europe can reduce those continental problems based on the limited capacity of economic resources, the limitations of the supply of food and market potential. However, an opportunity could be given to highly populated areas and to the countries of Western Europe in general by CEE's lower-density population - in order to diminish the spatial concentration of the former's population. In consequence, the agricultural sector in Eastern Europe, including Hungary, in all probability be stronger position.

Practical use of research results

Research results can be used:

- in programmes and curricula of higher professional institutions dealing with European studies,
- in negotiations with the European Union so that the Hungarian position could be strengthened,
- in the EU and country-level decision-making process influencing the future of the CEE agricultural sector, and in regional and sectoral development plans in connection with the potential role of Central European countries.

VERES LAJOS

Született: Szolnok, 1953

Iskolák:

- 1977 Kijevi Polgári Repülőmérnöki
Egyetem, repülőmérnök
1984 Budapesti Műszaki Egyetem
Közlekedésmérnöki Kar, köz-
lekedési gazdasági mérnök
2003 Pécsi Tudományegyetem,
Közgazdaság-tudományi Kar,
Regionális Politika és Gazda-
ságtan Doktori Iskola, Pécs

Munkahelyek:

- 1989–1990 Kereskedelmi és Hitelbank, közgazdasági csoportvezető
1990–1992 Regio-Invest Rt., ügyvezető igazgató
1992–1993 Profit-Invest Holding Rt., üzletági igazgató
1993–1994 Dunaholding Rt., önkormányzati üzletágvezető
1994–2000 City Menedzser Kft., ügyvezető igazgató
2000– Hazai Térségfejlesztő Rt., elnök-vezérigazgató
2005– Területfejlesztési Tudományos Testület, elnök

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

- 2002– Emberi Erőforrás Gazdálkodási Tanácsadók Országos Szövet-
sége, minősített tanácsadó
2002– Regional Studies Association
2005– HÍD Egyesület, Dunaújváros
2006– Hmei Rt. Innovációs Bizottsága

Munkáért kapott elismerések:

- 1988 Munka Érdemrend ezüst fokozata
 2005 HÍD Egyesület Dunaújváros és Térsége Fejlesztéséért kapott elismerő oklevél

Tíz legfontosabb publikáció

- Veres, L. 1995: A kistérségi komplex gazdaságfejlesztés tapasztalatai a Közép-Tiszavidéken. Kovács, T. (szerk.): *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III. falukonferencia*. MTA RKK, Pécs, pp. 413–417.
- Veres, L. 2000: Stratégiatervezési eljárások alkalmazása a vidékfejlesztésben. Kovács, T. (szerk.): *Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia*. MTA RKK, Pécs, pp. 419–426.
- Veres, L. 2000: *Stratégiaalkotás a területfejlesztésben*. Hazai Térségfejlesztő Kft., Budapest.
- Veres, L. 2000: A közlekedési rendszerek fejlettségében megjelenő regionális egyenlőtlenségek Magyarországon. *A közlekedéspolitikai szerepe az ország területi fejlesztésében*. Hazai Térségfejlesztő Kft., Szolnok, pp. 135–144.
- Veres, L. 2001: Regionális versenyképesség és a közlekedési rendszerek. *Repüléstudományi Közlemények* 1., pp. 381–389.
- Veres, L. 2001: A közlekedési infrastruktúra kiépítettsége az Európai régiókban. *Területi Statisztika*. November, pp. 534–549.
- Veres, L. 2001: Közlekedési beruházások hatásmechanizmusainak tervezete. *10 éves a vállalkozó menedzserszak a SZÉF-en. Kihívások az Európai csatlakozás küszöbén különös tekintettel a területfejlesztési, közlekedési és infrastrukturális problémákra*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, pp. 41–45.
- Veres, L. 2002: Közlekedési rendszerek tervezése, jövőbeni követelmények. *Logisztikai Évkönyv 2002*. Magyar Logisztikai Egyesület, Budapest, pp. 231–240.
- Veres, L. 2004: Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában. Magyar Közlekedési Kiadó.
- Veres, L. 2006: *Stratégiaalkotás és programkészítés a területfejlesztésben*. Hazai Térségfejlesztő Zrt., Budapest.

23. KÖZLEKEDÉSI RENDSZEREK A REGIONALIZÁLÓDÓ MAGYARORSZÁGON

Veres Lajos

Magyarországon a regionalizáció térnyerését egyidejűleg több tényező is generálja. Ilyenek: az állam–társadalom viszonylatban a decentralizáció iránti igény; az EU strukturális és regionális politikája; a gazdaság működésének hálózatosodási igénye; és nem utolsó sorban a politika növekvő legitimációs igénye. A regionális szolgáltatások a termelési és lakossági ellátás bizonyos területein már jóval korábban kialakultak és eredményesen működnek.

Gondoljunk csak az élelmiszer, ruházat és tisztálkodási termékek térségi, regionális ellátó rendszereire, vagy pl. az áramszolgáltató, a vízgazdálkodási és gázellátó rendszerek területi alapú megszervezésére. Napjainkban formálódnak a regionális hulladékgazdálkodási rendszerek (beleértve az új szervezeti megoldásokat igénylő inverz logisztikai rendszereket is) kialakítása, megkezdődött a regionális innovációs stratégiák megvalósítása, működnek a Regionális Innovációs Ügynökségek. Az információs társadalom kihívásaira válaszként megkezdődött az e-government és az önkormányzati e-közigazgatás térségi, regionális rendszereinek tervezése és megvalósítása.

Az elkövetkezendő évek talán leglátványosabb változása az egészségügyi szolgáltatásokban lesz érzékelhető. A regionális kórházak rendszere funkcionális egységben kívánja kezelni a speciális ellátást, térségi centrumokban a sürgősségi ellátás helyben történő megoldását, az ambulanciák, a rehabilitációs intézmények és az ápolási osztályok együttesét. A regionális egészségügyi rendszerek fontos eleme lesz a kistérségi járóbeteg szakellátási központok kiépítése és integrálása a kórházi rendszerhez.

Ugyancsak regionális rendszerfejlesztés várható a szakképzésben. A Területileg Integrált Szakképző Központok (TISZK) koncepciója szerint, a jelenlegi NUTS II. regionális beosztást figyelembe véve, régióként 4-5 központ fejlesztése várható, melyek összesen mintegy 300 intézményt ölelnek fel. A szakképző központok fejlesztésének erősen orientálódnia kell a munkaerő vonzáskörzetek által generált keresletre.

A régi és új regionális rendszerek fejlesztése nem csak országosan, hanem a régiókon belül is integrálható, menedzselhető, melyben fontos szerep hárul a nemzetközi tapasztalatokra, azon belül a logisztika és a közlekedéstudomány eredményeinek alkalmazására.

A regionális közlekedési rendszerek szerepe

A közlekedési hálózatok, valamint azok hatékony működtetését biztosító szolgáltató rendszerek összessége a közlekedési rendszerek színvonala a regionális versenyképesség egyik meghatározó összetevője. Számos kutatási eredmény igazolja (Veres 2004; Pálfalvi 2002) a közlekedési rendszerek, beleértve az infrastruktúra fejlesztésének jótékony hatásait az alábbiak figyelembevételével:

- A közlekedési hálózatok fejlesztése közvetlenül hozzájárul az egy főre jutó GDP növeléséhez, a munkanélküliség csökkentéséhez és összességében a régiók népességmegtartó erejének növeléséhez (népsűrűség). Ezen hatások számszerűsíthetők és ezen keresztül tervezhetők.
- A közlekedés fejlesztésének hatásmechanizmusa hálózati szintenként vizsgálható (pl. magisztrálok, főútvonalak, mellékútvonalak, vagy régiók, megyék, kistérségek) szigorúan elkülönítve a célokat és az annak eléréséhez rendelt intézkedéseket.
- A közlekedés hatásai az összes érintett régióban, illetve térségben érvényesülnek. Ennek megfelelően az elérhetőségi vizsgálatokat is ki lehet terjeszteni a hatás által érintett összes térségre.
- A közlekedési infrastruktúra beruházások hosszabb távon fejtik ki multiplikátor hatásukat és ez esetben is feltételezik az érintett régiókban a humán erőforrások, valamint a vállalkozások egyidejű fejlesztését is.
- A közlekedési rendszerek fejlesztésében a hálózatok kiépítésén túl egyre nagyobb szerepet kap annak rendszerszemléletű használata, a logisztika tudományos eredményeinek alkalmazása, a logisztikai központok és annak hatékony együttes hálózatának működtetése.
- A közlekedési hálózati elemek nem egyenlő súllyal járulnak hozzá a régió gazdasági teljesítményének növeléséhez. A számítások eredményei alapján az ún. főfaktor, vagy versenyfaktor a villamosított vasutak, az autópályák és a légitforgalom együttese.

A közlekedési rendszerek nem csak makrogazdasági (nemzeti), vagy mikrogazdasági (üzemi) szinten, hanem a régiók szintjén is vizsgálhatók, tervezhetők és beilleszthetők a regionális fejlesztési stratégiákba.

Regionális vasutak, válságkezelés és/vagy reformok

Magyarországon az elmúlt évtizedekben a vasút részesedése mind az áruszállításban, mind pedig a személyszállításban visszaesett a közutakhoz képest. A vasút a 90-es évek első felében eladósodott, emellett tovább romlott az egyébként is elavult műszaki színvonal.

Az 1994. január 1-jén életbe lépett vasúti törvény a vasutat „pályavasútra” és „vállalkozó-kereskedő vasútra” bontotta, ezzel párhuzamosan a MÁV alaptevékenységéhez szorosan nem kapcsolódó szervezeti egységeket önálló társaságokká alakították. Az 1996–1998 közötti időszakban felgyorsult a regionális vasúthálózat kialakítása, melynek során főbb szempontjaik a következők voltak (Kovács György, 1999):

- egy adott régió (megye) közlekedési ellátottságát fedje le;
- egy központból irányítható legyen;
- biztosított legyen a technológia és a gazdálkodás összhangja.

A regionális vasúti közlekedés fenntartásában érdekelt helyi önkormányzatok létrehozták a Vasutas Települések Szövetségét (VTSZ), amely ma már 201 önkormányzatot képvisel.

1. ábra

A regionális vasutakhoz tartozó vonalak (6-os jelzés)

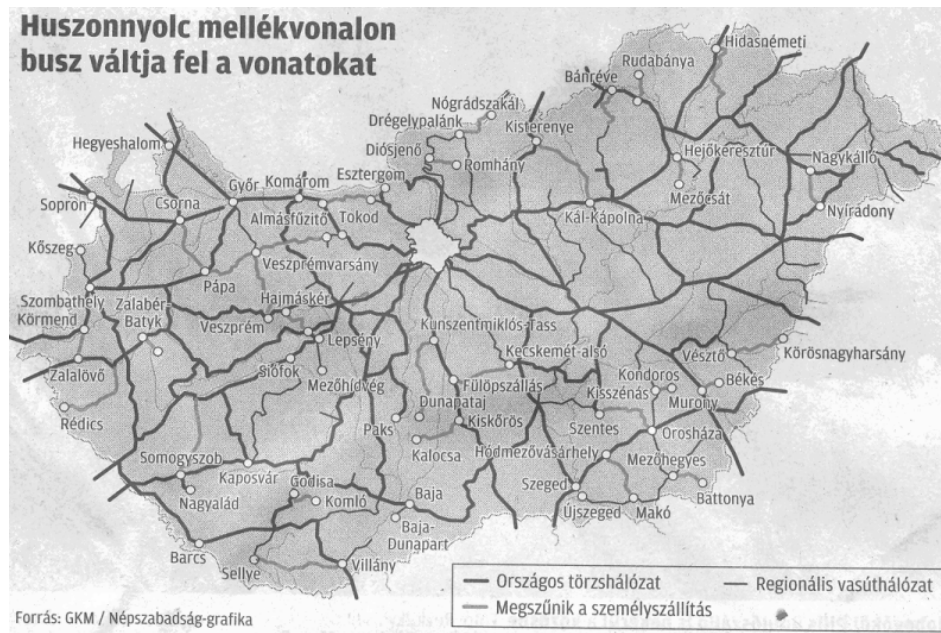
Jelmagyarázat: 1 = kétvágányú villamosított; 2 = egyvágányú villamosított; 3 = kétvágányú; 4 = egyvágányú; 5 = keskeny nyomtávú vonal; 6 = a regionális vasutak vonalai.

A vasutak működése egyelőre továbbra is veszteséges. A Közlekedéstudományi Intézet 2003-ban készült tanulmánya szerint az állami vasút 7500 km-es vonalhálózatából 3000 km-en a bevételek a vonatközlekedés közvetlen költsé-

geit sem fedezik. Megállapítjuk ugyanakkor, hogy 1500 km-en a vonatoknak nincs versenytársuk, 616 km-en viszont a vonatokat érdemes lenne autóbuszokra váltani (személyi közlekedéshez). Az ország költségvetési pozícióját javítani kívánó (EU) konvergencia program részeként a Kormány 2006. júliusában 28 vasúti mellékvonal bezárását határozta el. A bezárásra ítélt 942 km vasútvonal jelentős része megegyezik a regionális vasutak pályaszakaszaival.

2. ábra

A bezárásra ítélt 28 mellékvonal (2006)

Forrás: GKM/Népszabadság.

A mellékvonalbezárásokkal a Kormány szerint 4 év alatt mintegy 40 Mrd Ft-ot lehetne megtakarítani. Másfelől viszont a szállítást átvállaló VOLÁN társaságnál közel ezer db új autóbusz beruházási, valamint létszámnövelési költségek jelentkeznek, nem is beszélve a jelenleg rossz műszaki állapotú közutak felújítási költségeiről. A VTSZ felhívja a figyelmet arra is, hogy az érintett mellékvonalak az ország hátrányos helyzetű térségeit érintik, ahol a turizmus és a határon átnyúló együttműködések feltételeinek kialakítása stratégiai kérdés.

Úgy tűnik tehát, hogy a rövidtávú költségvetési szempontok ütközésbe kerültek a hosszútávú, komplex térségi (regionális) szemlélettel.

A regionális közösségi közlekedés jövője hazánkban a következő fő irányokban képzelhető el:

- Városkörnyéki, városrégió integrált tömegközlekedés-fejlesztési stratégia alapján, melyhez a meghatározóak a környezeti szempontból „tiszta” közlekedési módok.
- A vasúti rendszerek regionális összehangolása a helyi autóbusz-hálózatokkal.
- A helyi önkormányzatok mellett a befektetők és vállalkozók, hazai és határon túli érdekeltek igényeinek, szándékainak integrálása a térségi közlekedési rendszertervezésében, fejlesztésben.
- A telematikai és informatikai rendszerfejlesztési lehetőségek térhódítása a hatékonyság és a biztonság érdekében.

A Duna, mint európai komplex térségfejlesztési program

A Duna az európai áruszállítás és közlekedés egyik legfontosabb útvonala, amely nemcsak víziút, hanem multimodális szállítási útvonal is. Az európai együttműködés tehát nem korlátozódhat a folyó használatára, hanem érinti a Duna mentén fekvő legalább 200 km-es távolságon belül található régiókat, településeket.

A Duna Bizottság, valamint az EU Környezetvédelmi Bizottsága hangsúlyozza, hogy az EU legnagyobb folyója dél-kelet-európai jelentőségét is felértékeli, mivel integrálja az elmaradottabb gazdasági térségeket a fejlettebbekhez, kapcsolatot teremt a Fekete-tengerrel és más olyan jelentős folyókkal, mint a Tisza és a Száva. A belvízi hajózás szerepét azért is kell növelni, hogy a közutakon csökkenjen a környezetterhelés és a forgalom. A Duna tehát a jövőben hajózási, közlekedési, környezetvédelmi, regionális politikai és határtérségi szempontból játszik fontos szerepet.

Kialakulóban a regionális repülőtér-fejlesztés

A nemzetközi tendenciákkal összhangban (sőt azt meghaladó mértékben) az elmúlt 10 évben közel háromszorosára nőtt a magyarországi repülőterek utasforgalma, s ezzel a repülés a legdinamikusabban fejlődő közlekedési móddá vált. Mind az állami szervek, mind a regionális fejlesztési tanácsok a szűkösen rendelkezésre álló forrásaikból hozzájárultak egy-egy kiválasztott repülőtér fejlesztéséhez.

Regionális hatáskörű szállítási feladatok kiszolgálását hivatott ellátni Budapest-Ferihegy mellett a Győr-Pécs; Sármellék; Debrecen repülőterei, továbbá ilyen szerepkörre tör Pécs-Pogány; Szeged; és több már repülőtér is. A repülőterek fejlesztéseinek finanszírozásában és üzemeltetésében nagy szerepet vállalhatnak a külföldi és hazai befektető társaságok. Néhány vidéki repülőtér dina-

mikus forgalombővítése (lásd 1. táblázat) ugyanakkor egyelőre nem csökkenti a Központi Régió meghatározó forgalmi arányát. A regionális repülőterek gazdaságos működtetésének feltétele a 2010-re várható utasforgalom elérése és további növelése.

1. táblázat

Hazai repülőterek utasforgalma régióként

Régiók	Utasforgalom (E fő/év)						Terv ⁽⁴⁾ 2010	Növekedés 2006/1996, %
	1996 ⁽¹⁾	2000	2003	2004	2005	2006 ⁽²⁾		
1. Közép-Magyarország	3100	4500	5000	6456	7625	8540	10 000	275,5
2. Közép-Dunántúl	0	0	0	0	0	0	200 ⁽³⁾	–
3. Nyugat-Dunántúl ⁽⁵⁾	5	10	32	na	40	100	500	2000
4. Dél-Dunántúl	1,6	na	na	na	na	5	20	312,5
5. Észak-Magyarország	0	0	0	0	0	0	?	–
6. Észak-Alföld ⁽⁶⁾	3,3	04,0	12,0	na	35,0	50,0	200,0	1515,1
7. Dél-Alföld ⁽⁷⁾	0,05	na	na	na	1,0	2,0	20,	4000
8. Összesen	3109,950					8697	10 940	279,6

Megjegyzések:

- 1) Forrás: Veres, L. (2004): Közlekedési rendszerek a regionális fejlesztési stratégiában, Magyar Közlekedési Kiadó (PhD-értekezés).
- 2) Várható adat a repülőterek közlelései alapján és a 2006. évi 12%-os forgalomnövekedéssel számolva.
- 3) A Székesfehérvár-Börgönd repülőteret fejlesztő angol befektető társaság tervei szerint az előző közép kategóriájú utasszállító gépek 2008 közepétől szállnak fel.
- 4) Becsült adatok.
- 5) Figyelembe vett repülőterek: Sármellék, Győr-Pécs, Fertőszentmiklós, Zalaegerszeg-Andráshida.
- 6) Debrecen
- 7) A repülőtéri fejlesztések hatására az elkövetkezendő években várhatóan élénkül Szeged és Békéscsaba forgalma.

Forrás: Sajtó szerkesztés a repülőterek közvetlen adatközlései alapján.

Közúti közlekedés meghatározó szerepe a regionális közlekedésben

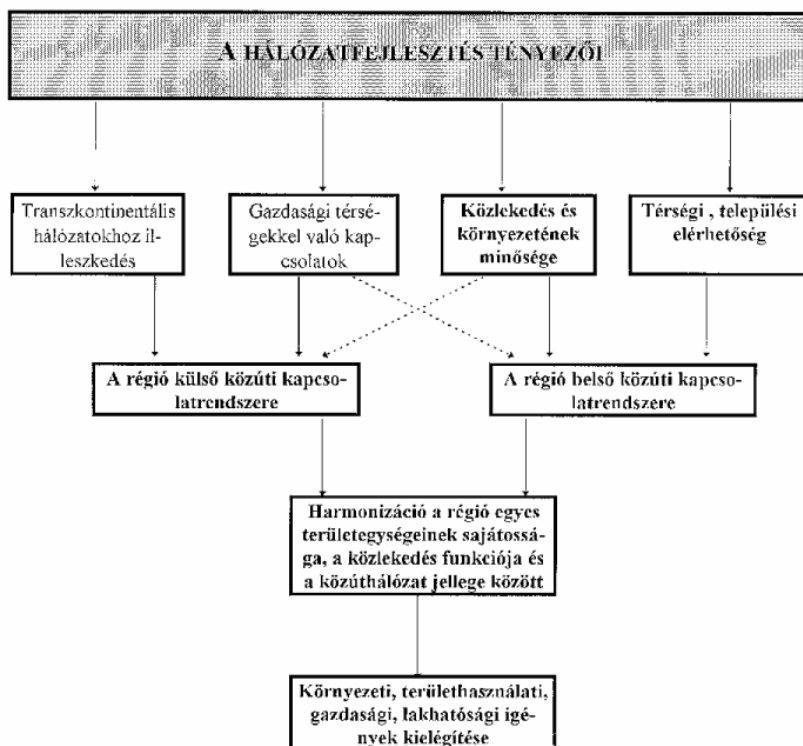
Az országos közúthálózat fejlesztésének helyi szempontokat előtérbe helyező legfontosabb célja az ország egyes gazdasági- és a szomszédos régiók térségeinek összekapcsolása és az így kialakított magas színvonalú belső kapcsolati rendszer európai hálózathoz történő integrálása a transzeurópai folyosók mentén. A régió közúthálózatának, a közúti közlekedés minőségének javítása egy jó közlekedési és környezeti adottságokkal bíró, lakható és hatékony térség kialakítását célozza.

A régió fejlődése szempontjából egyaránt fontos a jó külső és belső kapcsolati rendszer, hiszen e nélkül a régió megfelelő szintű és ütemű fejlődése nehezen biztosítható.

A közúthálózat fejlesztés „cél-hierarchiáját” az alábbi 3. ábra szemlélteti:

3. ábra

A közúthálózat-fejlesztés logikai rendszere

Forrás: Hamarné Szabó, 2001.

A *külső kapcsolatrendszer* az európai hálózatokhoz való illeszkedést, valamint az export- és beszerzési piacok könnyű elérését, a *belső kapcsolatrendszer* a települések és a térségi szereplők jobb együttműködését, valamint a közlekedés és környezete minőségének javítását célozza. Az export- és a beszerzési piacok elérhetőségének a fontossága kiemelt hangsúlyt ad azokkal a gazdasági térségekkel való jó közlekedési kapcsolatok kialakításának, amelyek meghatározóak a régió gazdasága számára. Természetes, hogy e szempontból előtérbe

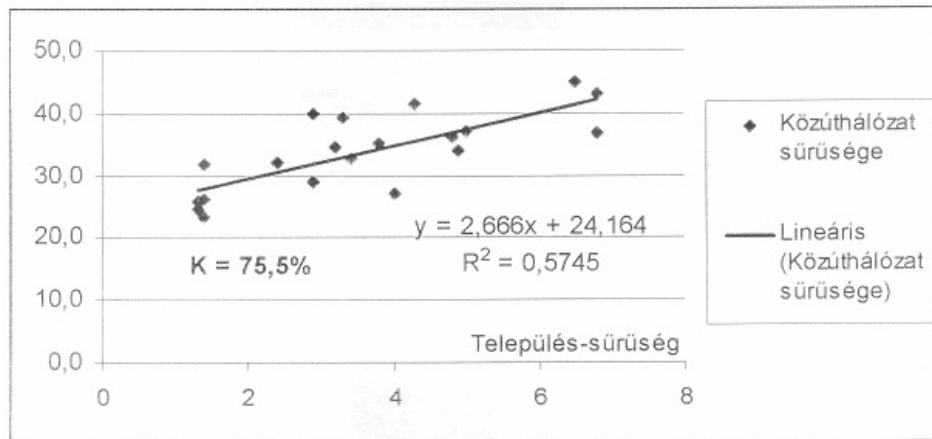
kerülnek az országhoz közeli (szomszédos országokon belüli) partner gazdasági térségek.

A régió belső közúthálózatának fejlesztése egy kiegyensúlyozott, kooperatív, lakható és versenyképes természeti-társadalmi-gazdasági terület egység létrehozására irányul, ahol az indokolt közlekedési kapcsolatok biztosítottak és az indokolt közlekedési teljesítmények magas szinten kielégíthetők, ugyanakkor indokolatlan kapacitások és terhelések nem érik a térséget. A belső közúthálózat fejlesztését nem csupán a meglévő forgalmi teljesítmények lineáris előrebecslése, hanem a területi, gazdasági célokhoz tervezett szükséges és kívánatos forgalmi teljesítmények alakítják.

A közúthálózat sűrűsége különösen a külső és belső perifériáknál szembenően alacsony. Részletes vizsgálati eredményeket mutatnak az alábbi kutatási eredmények (lásd 4. ábra).

4. ábra

A megyék népsűrűsége és közúthálózati sűrűsége közötti kapcsolat (2000)

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 2000. adatok alapján Pálfalvi 2002.

A regressziós egyenlet ($y = 2,666x + 24,164$, ahol x = településsűrűség, azaz a megyénkénti települések száma 100 km^2 -re vetítve) számított értékeit alapul véve - az országos átlaghoz viszonyítva - igen kedvező a közúthálózat sűrűsége Pest megyében, valamint Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében, jelentős a lemaradás viszont Baranya, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, illetve Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

A közutak hálózati sűrűsége nemcsak a perifériák szempontjaiból, hanem a vasúti mellékvonalak megszüntetésével megnövekedett funkciók miatt is stratégiai kérdés.

Összefoglalás, következtetések

Ma az információs társadalom korszakában nem feltétlenül kell a piacok elérésében fizikai helyzetváltoztatásban is gondolkodni, sőt, a közlekedési rendszerek fejlesztésének egyik fő dilemmája az egyre növekvő mobilitási igények, valamint a környezeti szempontból is fenntartható közlekedés között feszülő ellentmondás feloldása.

Mind a távolsági ellátási folyamatokban, mind a közszolgáltatásokban, mind pedig a lakossági fogyasztási igények kielégítésében dinamikusan növekvő szerepet tölt be az elektronikus ügyintézés, az e-kereskedelem, a távmunka és a távoktatás. A technológiák fejlődésével, a tudományos eredmények széleskörű alkalmazásával megteremtődik a piacok telekommunikációs elérhetőségének alapfeltétele.

A regionális stratégiákban tehát ajánlható szétválasztani és kiemelt prioritásként kezelni a *telekommunikációs elérhetőségi feltételek megteremtését* minden olyan területen, ahol ez lehetséges, és ezáltal is minimalizálni a *fizikai helyzetváltoztatási igényeket*.

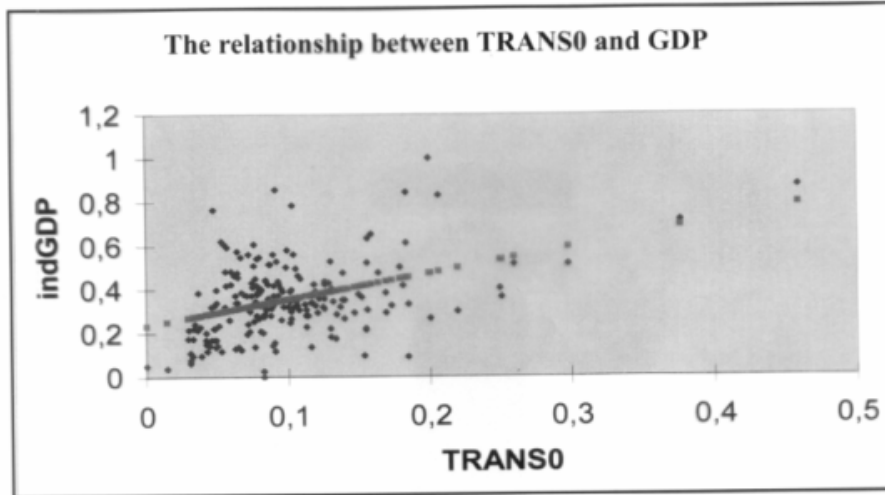
Kutatásaim során kialakított komplex közlekedési infrastruktúra kiépítettségét kifejező TRANS mutató a NUTS 2 régiók esetében alkalmas a térbeni megközelíthetőségi feltételek értékelésére (Veres, 2004):

- a TRANS mutató számítása és értékelése tényadatokon alapul, szemben más időbeli elérhetőségi mutatókkal (például ESS, elérési idő, kombinált mutatók), amelyek egyrészt számított értékeket tartalmaznak, másrészt optimális választásokat tükröznek a közlekedési módok között;
- a TRANS mutató sokoldalú és komplex értékelést tesz lehetővé a régiók közlekedési infrastruktúráira vonatkozóan;
- feltárja a leggyengébb pontokat, a beavatkozásra (fejlesztésre) váró részterületeket;
- önmagában is érzékenységvizsgálatot hordoz, mivel kimutatja a legnagyobb hatást eredményező fejlesztési lehetőségeket;
- a vizsgált térségi sokaságon belül az elért pozíció (relatív megközelítés) meghatározására irányul, ezért közvetlenül hozzájárul a versenyképesség értékeléséhez;
- kimutatja a tervezett közlekedési hálózat fejlesztések regionális fejlettségi pozíciót módosító hatását;
- a TRANS mutató beilleszthető az EU metodika szerinti előzetes (ex-ante), folyamközi (on-going) és utólagos (ex-post) értékelési rendszerekbe.

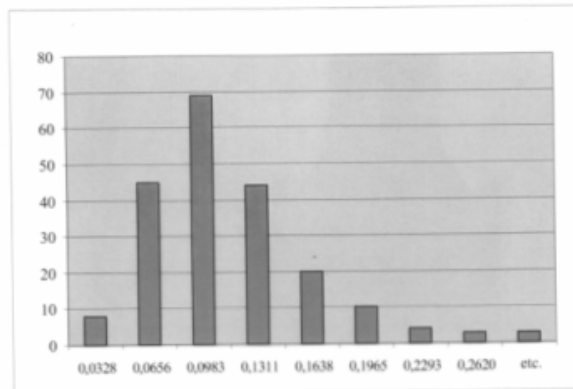
A nagyobb TRANS mutatókkal rendelkező régiók esetében magasabb GDP értékek jelennek meg (5. ábra).

5. ábra

A TRANS mutató megoszlása és összefüggése a regionális GDP-vel az EU-15 NUTS -2 régiókban

Distribution of NUTS2 regions of the EU according to the TRANS0 index

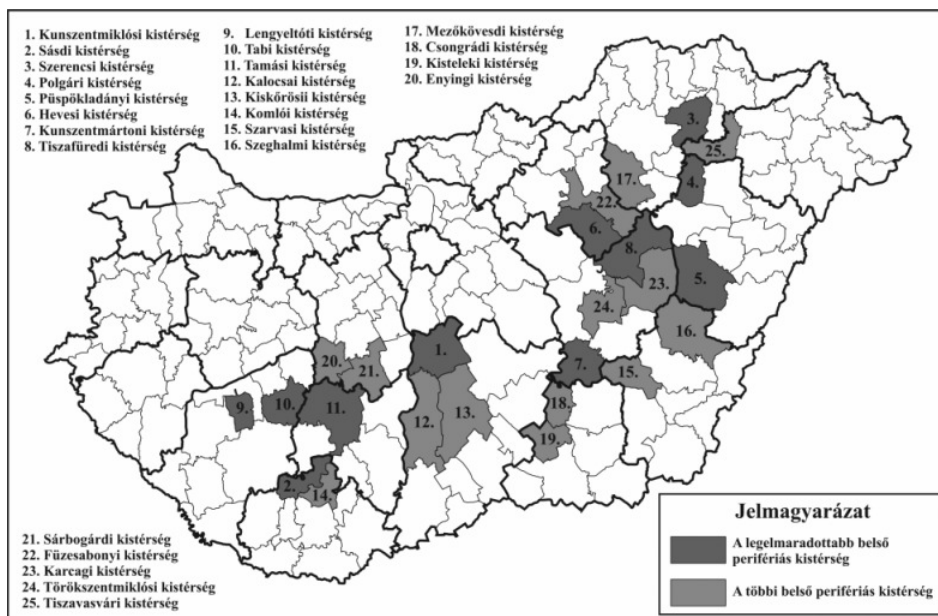
Forrás: Veres, 2004.

Az adott régió szemszögéből vizsgálva a fogyasztási és beruházási javak piaca minden esetben egyedi képet mutat. Az Észak-alföldi régió esetében egészen más piaci relációk és irányok alakultak ki, mint például a Dél-dunántúli régió esetében. Ezért állítható, hogy az országos szintű – az európai illeszkedést – megalapozó stratégiai tervek a régiók számára csak keretjellegek lehetnek.

Minden régió esetében szükség van a belső gazdasági szerkezetből és meglévő piaci kapcsolatrendszerből következő célpiacok behatárolására, s így *egyedi piaci irány és távolság* meghatározására.

6. ábra

A belső perifériák kistérségei és a közlekedési hálózatok fejlesztési terve

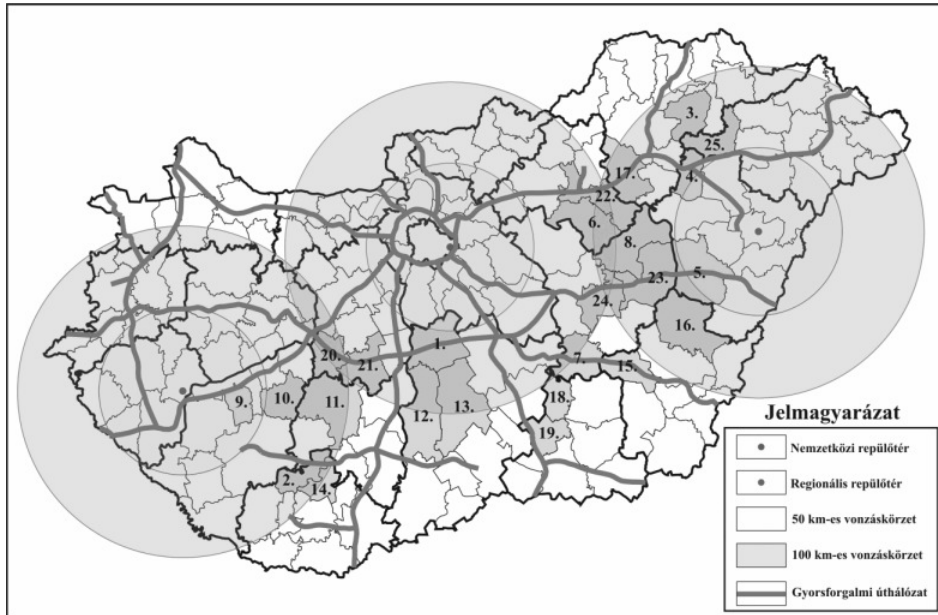
Forrás: Veres, 2004a.

Fentiekre tekintettel optimálisnak tekinthető a közlekedési hálózat, amennyiben képes biztosítani a régió megközelíthetőségét más régiók irányából, valamint lehetővé teszi az adott régió számára fontos *piacok gazdaságos megközelítését*. E kettős feltétel csak úgy teljesülhet, ha a régió közlekedési hálózata integráns része az európai közlekedési hálózatoknak és a kapcsolódások a régió számára optimálisak. E követelménynek a hazai közlekedési hálózatok alapvetően nem felelnek meg. Minden közlekedési mód tekintetében meghatározó jelenleg és középtávon is a centrális-központosító-sugaras szerkezetű hálózat, melyben a nemzetközi kapcsolódási fő célpontként a főváros jelenik meg.

A közlekedési hálózatok fejlesztésével *felértékelődnek a közlekedési csomópontok*, melyek területfejlesztő hatásaként logisztikai központok, ipari-szolgáltató központok, új munkahelyek jönnek létre. A közlekedési infrastruktúra fejlesztésének hozzáadott értéke tehát a közlekedési hálózat csomópontjaiban transzformálódik pénzügyi eredménnyé.

7. ábra

A repülőterek vonzáskörzete 2015-ben

Forrás: Veres, 2004.

A közlekedési rendszerek komplexitásának érvényesítése megköveteli a teljeskörű hálózatok vizsgálatát, illetve működésének elemzését. Ennek érdekében a regionális közlekedési hálózatok részeként szükséges vizsgálni a városok közlekedését is, ami lehetővé teszi:

- a város és város–régió közlekedésének összehangolt vizsgálatát;
- a regionális megközelíthetőség szakszerű vizsgálatát a városhálózatok figyelembe vételével;
- a logisztikai funkciók kiterjesztését;
- a tömegközlekedés szerepének, helyzetének és jövőjének átgondolását.

A hazai és nemzetközi közlekedési rendszerek tapasztalatait értékelve, megállapítható, hogy az elmúlt 10 évben lassú, ugyanakkor a jövőre nézve biztató változások tapasztalhatók.

A regionalizálódó térségekben új rendszerek kialakítása kezdődött meg, melyekben a működés és irányítás a régiókon belül szerveződik. A regionális rendszerek mintegy alapfeltételét is képezik a még mindig erősen központosított állami forráselosztás oldásának a decentralizációnak.

Miközben az új regionális rendszerek sajátos közlekedési keresletet támasztanak, azok hatékony kielégítése regionalizált és integrált közlekedési rendszerek kialakítása és hosszútávú működtetése révén célszerű. Ezzel egyidejűleg fokozatosan oldódik a túlzott ágazati irányítás és előtérbe kerül a közlekedési rendszerek regionális, helyi és térségi kialakításának és működtetésének igénye.

Ezt a folyamatot segíti továbbá hazánkban a 2007–2013 közötti Nemzeti Fejlesztési Program megvalósítása, melyben jelentős helyi állami és EU forrás bevonás és forrás koncentráció révén lehetőség nyílik a közlekedési infrastruktúrák, valamint a kapcsolódó szervezeti és irányítási rendszerek átalakítására, bővítésére.

Jegyzet

- 1) TRANS mutató: tartalmazza az EU NUTS 2 régiók halmazán belül az összes vasút, a villamosított vonalak aránya, összes út, gyorsforgalmi utak aránya, repülőtéri forgalom és a víziutak komplex értékelését.

Irodalom

- Pálfalvi, 2002: *A közúti közlekedés összehasonlító elemzése. KTI Kutatási Jelentés.*
- Hamarné Szabó, M. 2001: A regionális közúthálózat fejlesztés lehetőségei, feladatai. *Közlekedéstudományi Szemle.* július.
- Kovács György, A. 1999: A regionális vasutak helye vasúti közlekedésünkben. *Földrajzi Értesítő* 3–4., pp 303–314.
- Veres, L. 2004: Belső perifériák térszerkezeti vizsgálata. *Logisztikai Évkönyv. 2004.* Magyar Logisztikai egyesület, Budapest, pp. 175–180.

TRANSPORT SYSTEMS IN REGIONALISING HUNGARY

Lajos Veres

The increasing momentum of regionalisation in Hungary is generated by several factors at the same time, such as the need for decentralisation in terms of state and society, the structural and regional policies of the EU, the networking needs of economic processes, and, eventually, the growing need for legitimacy in politics.

In certain spheres of production and population, facilities providing regional services have emerged much earlier and their existence has produced results. We should mention the regional organisation of the provision of food, clothing and cleaning products or, for example, the electricity, water and gas supply. Currently, regional waste management systems are being formed which incorporate inverse logistics systems needing new organisational solutions. The establishment of regional innovation strategies has started and Regional Innovation Agencies are operating.

Answering the challenges of the information society has led to planning and implementing the regional systems of e-government and e-municipalities. In the years to come, the most spectacular difference will be noticed in health care services. The system of regional hospitals aims to handle specific health care in regional centres, using local out-patient care, rehabilitation institutes and healthcare departments as functional units. One important element of regional healthcare systems will be micro-regional out-patient health-care centres and their integration into the hospital system. Regional system development is also expected in the sphere of special education. According to the concept of "Regionally Integrated Education Systems", in relation to the current NUTS II regional structure, the development of 4-5 centres per region is expected, meaning a total of some 300 institutions, and the development of education centres must follow the demand generated by labour force target zones very closely.

In the old and new regional systems, system development can be integrated and managed not only at national but also at regional level, and so we can stress the importance of using international experience, especially those produced by logistics and transport sciences.

The role of regional transport systems

Transport networks and the service-providing system guaranteeing their effective operation are among the key elements of regional competitiveness. Several research results support the positive effects of developing transport systems and infrastructure in relation to:

- The development of transport networks directly contributes to an increase in GDP per capita, to a decrease in unemployment and, generally, to the population density of regions. These impacts are measurable and so enable planning.

- The effect mechanism of transport development can be examined at network levels (e.g. trunk roads, main roads, minor roads - regions, sub-regions, micro-regions), strictly separating the objectives and the means.
- The effects of transport can be featured in each region affected, and so all the regions touched effects can be involved in accessibility trials.
- Transport infrastructure investment generates a multiplier effect in the long term and, even in such cases, they assume the ongoing development of human resources and enterprises.
- Beyond the establishment of networks the system-oriented approach, the application of logistics' scientific results, logistics centres and the effective operation of their networks is gaining importance in terms of the development of transport systems.
- The contribution of transport network elements to the regions' economic performance is not equal. According to research results, the main factors or competition factors are electric railways, highways and air traffic.
- The validation of transport systems' complexities requires the overall examination of networks and their operation. Therefore, as a part of the transport networks, city transport needs to be examined. This makes possible:
 - a comprehensive examination of city and city-region transport,
 - the professional examination of regional accessibility from the point of view of city networks,
 - the flow of logistics functions and
 - consideration of the role, status and future of public transport.

The transport systems can be examined or planned not only at macroeconomic (national) or microeconomic (enterprise) level, but also at regional level and can be integrated into regional development strategies.

Regional railways, crisis management and/or reforms

In recent decades, the part played by railways in the transfer of goods and people has decreased in comparison to road transport. In the first half of the '90s, the railways sank into debt whilst the (already degenerate) technical level deteriorated still further. The Railways Act of January 1, 1994 divided the railways into "passenger" and "freight" sectors, whilst units not connected directly to the main functions of Hungarian National Railways were converted into independent companies. In the period between 1996 and 1998 the establishment of a regional railway network gained momentum for several reasons:

- to cover the transport needs of a given region,
- to be able to manage these from a centre and
- to ensure cohesion between technology and resource management.

In the meantime the operation of railways is still unprofitable. According to a study of the Institute of Transport Science, from 2003, of the 7,500 km network of the national railways, the revenues from 3,000 km cannot cover even the direct costs of trains.

Nevertheless, we can assert that, over 1,500 km there is no competition to trains, although over 616 km trains can be replaced by 'buses (for passenger transport). As part of the EU convergence programme designed to improve the financial state of Hungary, the government decided to close 28 branch-lines. Most of the 942 km of track to be closed under this plan belong to the regional railway network.

According to government plans, by closing these lines 40 billion HUF can be saved over 4 years. On the other hand, there is the increased cost of investing in some one thousand new buses and increasing the staff of the VOLÁN companies, which was intended to take over transportation on these lines, not to mention the costs of repairing roads in very poor condition. The URS draws attention to the fact that the affected branch-lines affect the disadvantaged regions of the country, where the establishment of conditions for tourism and cross-border cooperation is a strategic issue. It seems that short-term budget concerns conflict with a long-term, complex, regional approach.

The future of regional public transport in Hungary can be foreseen in terms of the following main directions:

- Based on city regions, an integrated public transport development strategy, which is mainly defined by environmentally "clean" transport modes.
- Creation of regional cohesion between railway systems and local bus networks.
- The integration of the needs and aspirations of local authorities, investors, enterprises, domestic and cross-boarder stakeholders into the system planning and development of regional transport.
- The emergence of telecommunication and IT facilities for in achieving improved effectiveness and security.

The Danube as a European complex regional development programme

The Danube is one of the main routes for European freight movement and transport: it is not only a waterway but also a multimodal transfer route. European cooperation cannot, therefore, be confined to the utilisation of the river; it also affects the regions and settlements within 200 km of the river along its entire course. The Danube Committee and the EU Environment Committee stress that the largest river in the EU increases the importance of South-Eastern Europe by integrating the disadvantaged economic regions into the more developed ones and creates connections with the Black Sea and other significant rivers such as the Tisza and the Sava. The role of inland shipping needs to be increased in order to reduce the negative environmental impact of road traffic. In the future, therefore, the Danube will play a more significant role in terms of shipping and transport, environmental protection, regional policy and trans-border issues.

Emerging development of regional airports

In line with international trends (or even more significantly) Hungarian airport passenger traffic has tripled over the last 10 years, so making air traffic the most dynamically developing mode of transport. Government organisations and regional development

councils, in spite of scarce resources, have contributed to the development of individual airports.

Table 1

Passenger traffic of domestic airports by region

<i>Regions</i>	<i>Passenger traffic ('000 passengers per year)</i>						<i>Plan</i>	<i>Growth</i>
	<i>1996</i>	<i>2000</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2010</i>	<i>1996–2006</i> <i>%</i>
<i>Central Hungary</i>	3,100	4,500	5,000	6,456	7,625	8,540	10,000	275.5
<i>Central Transdanubia</i>	0	0	0	0	0	0	200	–
<i>Western Transdanubia</i>	5	10	32	n/a	40	100	500	2,000
<i>Southern Transdanubia</i>	1.6	n/a	n/a	n/a	n/a	5	20	312.5
<i>Northern Hungary</i>	0	0	0	0	0	0	?	-
<i>Northern Great Plain</i>	3.3	4.0	12.0	n/a	35.0	50.0	200.0	1,515.1
<i>Southern Great Plain</i>	0.05	n/a	n/a	n/a	1.0	2.0	20.0	4,000
<i>Total</i>	3,109,950					8,697	10,940	279.6

Source: Author's calculations based on data supplied by airports.

In addition to Budapest-Ferihegy, regional air traffic roles are planned for Győr-Pér, Sármellék, Debrecen, Pécs-Pogány, Szeged and several other airports. Foreign and domestic investment companies are taking a significant part in financing and operating airport development, although the dynamic increase of traffic at several provincial airports has not decreased the harmful dominance of traffic within the Central Region. For profitable operation, however, regional airports will need not only to reach, but also to exceed passenger levels expected for 2010.

The significance of road transport in regional transport

From the local standpoint, the main objective of developing the national road network is to connect specific economic regions of the country and neighbouring regions. In addition, the existing, intensive internal connection system has to be integrated into the European network by developing the Trans-European corridors. The improvement of the regional road network system and of the quality of road transport aims at establishing a region defined by good transport and environmental features, appropriate living conditions and effectiveness. From the point of view of regional development, it is equally important to foster good external and internal links, since, in the absence of these, an appropriate level and pace of regional development cannot be ensured.

External links mean conforming to European networks and easy access to export markets and supply sources, whilst internal links aim at improving cooperation between regional stakeholders and the quality of transport and its environment. The importance of accessing export markets and supply sources is highlighted when establishing good

transport connections with those economic regions which are significantly important for the economics of the region in question. It is obvious that partner regions in these terms are mostly the neighbouring regions and countries.

The development of the region's internal road network aims at establishing a balanced, cooperatively liveable and competitive natural-socio-economic territorial unit. Where the necessary transport links are secure and rational, performance achieves a high level, whilst irrational capacities and loads have no effect on the region. The prime necessity is the development of the internal road network, directed not only by the linear prospects of existing traffic performance, but also by the performance necessary for achieving the planned territorial and economic objectives.

The density of the road network – especially in the case of external and internal peripheries – is conspicuously low.

According to the regressive equation the density of road networks in comparison to the national average is favourable in Pest, Komárom-Esztergom and Győr-Moson-Sopron counties, whilst there is a significant lag in Baranya, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar and Jász-Nagykun-Szolnok. The density of road networks is a strategic issue not only from the point of view of peripheries but also due to the increased functions generated by the termination of railway branch-lines.

Summary, conclusions

Today, in the era of the information society, it is not necessary to think in terms of physical change of location when accessing markets. In addition, the main dilemma of developing transport systems is the resolution of conflicts between the growing need for mobility and environmentally sustainable transport. Electronic administration, e-commerce, teleworking and distance learning represent a dynamically increasing role in distance facilitation processes, in public services, and also in meeting the needs of population consumption. Technological development, the wide application of scientific results lays down the base for telecommunication accessibility of markets, and so, in regional strategy, it is advisable to separate telecommunication accessibility conditions in each segment, where possible, minimising the need for physical change of location.

The TRANS index¹ describing the level of a complex transport infrastructure was developed through my research and is appropriate for evaluating the spatial accessibility conditions in case of NUTS 2 regions:

- calculation and evaluation using the TRANS index is based on factual data, and not, as with other accessibility indices (e.g. ESS) on accessibility time, and combined indices. These, on the one hand, contain calculated values and, on the other hand, feature optimal choice between transport modes;
- the TRANS index enables a multi-diverse and complex evaluation of the regional transport infrastructure;
- the index reveals the weakest points and sectors to be moderated and developed;
- it contains a sensibility examination in itself by featuring the development facilities generating the greatest effect;

- in respect of the regional sectors examined, it is aimed at defining the achieved position (the relative approach), thus directly contributing to an evaluation of competitiveness;
- the index features the modification impact on the regional development position of the planned transport network developments;
- the TRANS index can be inserted into the EUs ex-ante, on-going and ex-post evaluation systems.

Examining the markets for consumer and capital goods from the point of view of a given region reveals a unique status in each case. For example, in the Northern Great Plain, market relations and directions have emerged, totally different from those in Southern Transdanubia. We can, therefore, agree that the national strategic plans being prepared for regions to meet European requirements can only be framework plans. In each region, there is a need to define the target markets based on the internal economic structure and on existing market relations, so defining the unique market direction and distance.

Considering these issues, the transport network is deemed to be optimal when it is capable of ensuring the accessibility of the region from other regions direction and provides the region with access to important markets. This dual condition can be fulfilled only if the transport network of the region comprises an integral part of the European transport networks and the links for the region are optimal. Domestic transport networks basically do not meet these requirements, but with each mode of transport, determining the central-centralising-radial structured network currently and in the medium-term, where the main connection target point is the capital.

By developing transport networks, transport nodes are gaining in importance and as the territorial development impact of its logistics centres, industrial and service parks and new job facilities are emerging. Consequently, the added value of developing the transport infrastructure is being transformed into financial results at the transport network nodes.

Note

- 1) The TRANS index contains a complex evaluation of all railways, of the electrified lines, of all roads, of the motorway sector, airport traffic and waterways in the NUTS 2 regions of the EU.

WÁGNER ILDIKÓ

Született: Pécs, 1973

Iskolák:

- 1991 Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola, Pécs
- 1996 JPTE KTK, számvitel specializáció
- 2000 JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, jogi szakokleveles közgazdász
- 2005 Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs.

Munkahely:

Budapest Bank Nyrt. Dél-Dunántúli Vállalati Üzletközpont,
Kockázatkezelési Üzletág, vezető elemző

Tudományos és társadalmi szervezetek tagsága:

Doktoranduszok Országos Szövetsége

Tíz legfontosabb publikáció

- Wágner, I. 2001: A brit pénzügyi központok hierarchiája. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2001*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 97–114.
- Wágner I. 2002: Adalékok a brit regionális pénzügyi központokról. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2002*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 93–106.

- Wágner, I. 2003: Területi bankfiókok teljesítményének elemzése faktoranalízissel. *Statisztikai Szemle* 4., pp. 348–359.
- Wágner, I. 2003: Bankfogalmak a jogi szabályozás alapján. *Gazdaság és Jog*. 10., pp. 14–23.
- Wágner, I. 2004: A jelenlegi magyar bankrendszer területi jellemzői. *Területi Statisztika* 4., pp. 351–360.
- Wágner, I. 2004: Bankok szervezeti felépítésének jellemzői. *Vezetéstudomány* 10., pp. 33–40.
- Wágner, I. 2004: A fiókok helye és szerepe a magyarországi bankok szervezeti felépítésében. *Társadalom és Gazdaság* 2., pp. 219–232.
- Wágner, I. 2004: Magyar regionális bankközpontok felkutatása és azonosítása. *Tér és Társadalom* 2., pp. 107–116.
- Wágner, I. 2004: Adalékok a magyar bank- és pénzügyi központokról. Mezei, C. (szerk.): *Évkönyv 2003*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Pécs, pp. 381–390.
- Wágner, I. 2005: Territorial differences of the performance of Hungarian rural bank system. *Studies in Agricultural Economics* 102., pp. 115–126.

24. A MAGYAR BANKRENDSZER TÉRSZERKEZETI ELEMZÉSE

Wágner Ildikó

Az áttanulmányozott és feldolgozott nemzetközi és hazai szakirodalomból ötletet merítve, a magyar pénzügyi, ezen belül kiemelten bankrendszer vizsgálatakor a mainstream pénzügytantól eltérően PhD dolgozatomban elsősorban térszerkezeti jellemzőkre összpontosítottam, azaz a pénzügyi szektort, ezen belül a bankszektort területi megjelenés és településhálózaton belüli elhelyezkedés szempontok alapján vettem górcső alá. A vizsgált időhorizont a kétszintű bankrendszer létrejöttétől (1987) eltelt 15 év (kerek szám). A másfél évtizedes időtartam alatt ugyanis kialakult a pénzügyi szolgáltatásoknak a modern piacgazdaságra jellemző tulajdonosi, intézményi-szervezeti és termékszerkezete éppúgy, mint területi struktúrája.

A témaválasztás mellett szóló érvek a következők: „... A pénzügyi szektor a gazdasági teljesítmény egyik kulcseleme, mivel a magánmegtakarítások és egyéb fellelhető tőke a pénzügyi szektoron keresztül jut el a befektetésekhez. ... Ennek megfelelően egy piacgazdaság sem működhet jól fejlett és versenyképes pénzügyi szektor megléte nélkül.” A *Fehér Könyv* (1995) hivatkozott idézete is rámutat, a pénzügyi, ezen belül a bankszektor gazdaságban betöltött kulcsszerepére. A pénzügyi rendszeren belül a bankszektort minden gazdaságban stratégiai ágazatnak tekintik a kormányok.

Tekintettel arra, hogy a magyar pénzügyi közvetítő rendszer alapvetően banki típusú, kutatásaim elsősorban a bankszektor térbeli megjelenésére és kiterjedésére, térszerkezeti sajátosságaira irányultak.

A pénzügyi rendszer gazdaságban betöltött kiemelkedő szerepének köszönhetően a tőke mozgások makroökonómiai összefüggéseit és banküzemi folyamatokat korábban kevésbé ismerő geográfusok, a pénzügyi mozgások térbeli dimenzióival korábban alig foglalkozó közgazdászok érdeklődésének homlokterébe került a pénzügyi térnek és mozgásfolyamatainak a vizsgálata. Mindez a regionális tudomány két új irányzatának, a pénzügyföldrajznak, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtanának a kialakulásához vezetett (*Gál, 2000a*).

Ma Magyarországon azonban ezen új tudományágak létezéséről kevesen tudnak, kutatási témáikat és eredményeiket kevesen ismerik. Ebből következően a pénzügyi, ezen belül a bankszektor vizsgálatakor ezen nemzetközi kutatási eredmények nem kerülnek alkalmazásra. Dolgozatommal a hazai pénzügyi,

ezen belül is kiemelten a bankrendszerre vonatkozó, térszerkezeti szempontú elemzések számát szeretném gyarapítani.

A XX. század utolsó harmadára jellemző globalizációs hatótényezők közül dolgozatom témája szempontjából a pénzügyi globalizációnak van kitüntetett szerepe. A pénzügyi globalizáció azonban messze nem egy autonóm, térbeliséget nélkülöző, felülről vezérelt folyamat, hanem egy olyan földrajzilag meghatározott folyamat, amely egy bizonyos földrajzi helyen elhelyezkedő vállalatok, intézmények és hatóságok szervezeti, technológiai, regulatív és vállalati stratégiáinak az együttes terméke (Martin, 1999; idézi: Gál, 2000a). A piacgazdaságokban a gazdasági szereplők közötti kapcsolatok megteremtője és fő közvetítője ugyanis a pénz, illetve az annak áramlását biztosító pénzügyi (közvetítő) szektor, amelynek egyik alapvető jellemzője a térbeli meghatározottság. A pénz megfoghatatlan („láthatatlan”) térbeli mozgása éppen a pénzmozgások keretében szolgáló intézményi, szervezeti háttéren keresztül válik nagyon is megfoghatóvá. Ezen intézményi formák (például bankfiókok, kirendeltségek, szövetkezeti egységek, tőzsdék, lízing társaságok) és funkciók földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen, azaz adott földrajzi helyen (lokalitás) koncentrálnak a világgazdaságban és pénzügyi szférában végbemenő globalizációval egyidejűleg.

A koncentráció másik megjelenési formája, hogy a településhierarchia magasabb fokán álló (nagy)városok a gazdaságban, társadalomban, kultúrában és egyéb területeken betöltött központi szerepük mellett bank- és egyben pénzügyi központként is funkcionálnak. A pénzügyi központokra vonatkozóan gazdag nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre. A hazai viszonyokra vonatkoztatott publikációk, elemzések száma rendkívül kevés. Ezt a hiányosságot igyekszem pótolni dolgozatommal, amelyben kiemelten a magyar bankrendszer koncentráltságát az eddig megjelent elemzésektől eltérően térszerkezeti szempontból mutatom be. Ennek segítségével ugyanis meghatározhatóak a hazai bank-, illetve pénzügyi központok, sőt a közös jellemzők meghatározásával hierarchiába is rendezhetőek.

A pénzügyi központok létének vizsgálatát indokolja, hogy az üzleti-pénzügyi szolgáltatások váltak a fejlődés kulcsterületeivé, mutatói pedig az általános területi fejlettség szintjére jellemző karaktert öltenek.

S végül, de nem utolsósorban volt még egy okom a témaválasztásra: jómagam több éve a bankszférában dolgozom.

A dolgozat célkitűzései

A nemzetközi és hazai szakirodalom vonatkozó elemzéseinek, főbb lényegi elemeinek, megállapításainak rendszerezett áttekintése, majd azok magyar gyakorlatra való alkalmazhatóságának és alkalmazásának felvázolása áll a dolgozat középpontjában.

Kutatásaim során az alábbi feltételezéseim helytállóságát vizsgálom:

- A nemzetközi tendenciákkal összhangban, a magyar bankszektorban is erőteljes koncentráció tapasztalható, ami annak ellenére domináns térformáló erőnek tekinthető, hogy a bankok és a vizsgált egyéb pénzügyi intézmények a centralizált szervezeti struktúrától a decentralizált felé fordulnak el.
- A nemzetközi tendenciákkal összhangban, a magyar bankrendszerben is meghatározhatók Budapesten kívül olyan települések, amelyekben a pénzügyi szolgáltatások nyújtására jogosult különböző pénzügyi intézmények nagyobb számban fordulnak elő, koncentrálnak.
- A bankrendszer hazai területi fejlődésére vonatkozóan elfogadom a területi meghatározottság tételét.
- Nagyon valószínű, hogy a magyar bankrendszer alig több mint másfél évtized alatt lezajlott modernizációja, a korszerű banki és pénzügyi szolgáltatások meghonosodása nem mehetett volna végbe, ha a külföldi tulajdonú bankok nem juthattak volna domináns szerephez a magyar bankrendszerben. Így elmondható, hogy az átalakuló magyar bankrendszer jelentős szerepet játszott a piacgazdaságra való sikeres átmenetben, de egyben hozzájárult a gazdaságban a területi egyenlőtlenségekhez is. Éppen ezért feltételezem, hogy a magyar bankrendszer teljesítményében területi különbségek vannak, ami oka és okozata is lehet a regionális gazdasági különbségeknek.

A dolgozat módszertana és forrásanyagai

Módszertanát tekintve a dolgozat leíró jellegű, mivel alapvetően a szakirodalomban megismert, másutt már sikeresen alkalmazott gyakorlatra támaszkodik. Ugyanakkor feltáró is, hiszen statisztikai adatok és empirikus kutatások, személyes interjúk eredményei is beépültek a dolgozatba.

Az elemzés során a hagyományos statisztikai-elemzési metódusok (például megoszlási, dinamikus viszonyszám, rangsor, ábra, diagram, stb.) mellett a faktoranalízist, mint többváltozós statisztikai-elemzési módszert is használtam.

A nemzetközi szakirodalom forrását elsősorban a regionális tudomány két új irányzata, a pénzügyföldrajz és a pénzügyek regionális gazdaságtana publikációi, monográfiái, valamint a pénztőkék térbeli mozgásával foglalkozó elemzések jelentették.

A pénzügyi térnek és struktúráinak a különböző dimenziók és szempontok szerinti nemzetközi kutatási eredményeit Mazucca (1993), Stryjakiewicz–Potrzebowski (1995), Preiß (1988), Leyshon–Thrift (1997), Martin (1999) és Gál (2000a) munkáiból ismerhettem meg.

A pénzügyi központok léte empirikusan jól dokumentált a nemzetközi szakirodalomban. Globális pénzügyi központokkal, azok kialakulásával, jelenével és

jövőjével számos tanulmány mélyrehatóan foglalkozik. A pénzügyi központok rangsorolhatóságáról, majd rangsorának felállításáról Reed 1981-ben megjelent könyve tekinthető úttörő munkának.

A pénzügyi központok egyik sajátossága, hogy magas szintű pénzügyi szolgáltatásokat koncentrálnak. Ennek egyetlen mutatóval történő mérése nem lehetséges, ezért a gyakorlatban számtalan jellemzőt felhasználva igyekeztek a kutatók (Kerr, 1985; Pred, 1977; Cohen, 1979; Taylor–Thrift, 1981; Higgins, 1986; idézi: Porteous, 1995) mérni azt.

A pénzügyi központok fejlődésével, illetve versenyével foglalkozó hatalmas nemzetközi szakirodalomból kiemelhető Porteous (1995) és Laulajainen (1998) könyve.

A vidéki pénzügyi központok lehetséges szerepével, hatásával részletesebb például Gertler (1984), Dow (1987), McKillop–Hutchinson (1991) foglalkozott. Adott nemzetállamon belül létező pénzügyi központ hierarchiáról gazdag nemzetközi, elsősorban angol nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre (például Leyshon–Thrift–Tomme, 1989; Leyshon, 1995; Leyshon–Thrift, 1995; Leyshon–Thrift, 1997; Tickell, 1992, 1993, 1996)

Dolgozatomban részletesebben kerül bemutatásra a brit pénzügyi központokra vonatkozó kutatások eredménye több okból. Először is, mert Nagy-Britanniában is erősen centralizált – mégpedig fővárosközpontú – a pénzügyi és bankrendszer (amit determinál London nemzetközi pénzügyi szektorban betöltött kiemelkedő szerepe is), akárcsak Magyarországon. Másodsorban, mert az erős és kiemelkedő pénzügyi központ ellenére London mellett kialakult és megerősödött számos regionális pénzügyi központ. Harmadsorban, a brit példa mintául szolgálhat a hazai pénzügyi központok és szerepük feltérképezéséhez a két ország között lévő alapvető különbségek (például ország fejlettsége, népessége, ország világ gazdaságban játszott szerepe) ellenére pontosan a pénzügyi szektor főbb térszerkezeti vonásainak hasonlósága miatt. A brit példa részletesebb bemutatására volt még egy okom: a téma szakirodalmának többsége angol nyelvű, és ezen belül is elsősorban Nagy-Britanniával foglalkozik.

A tárgykörben készített eddigi hazai vizsgálatok elsősorban az MTA Regionális Kutatások Központja kutatóinak nevéhez fűződnek (Illés Iván, Lengyel Imre, Lados Mihály, Gál Zoltán), amelyek eredményeként kéziratok, tanulmányok és konferenciakötetben megjelent művek születtek. (Gál, 2001)

Az 1990-es években Gál Zoltán (1997, 1998b, 2000b) folytatott az 1900-as évek magyarországi városhálózata pénzügyi funkcióinak feltárására irányuló kutatásokat. A kutatás főbb eredményei a dolgozatban részletesebben bemutatásra kerülnek, mivel a témában – a bankrendszer térszerkezeti szempontú elemzése – az első, figyelemre méltó hazai munkának tekinthető. Ugyancsak Gál Zoltán (2000a) nevéhez fűződik a pénzügyföldrajz, illetve a pénzügyek regionális gazdaságtana tudományágak hazai irodalomban történő összegző bemutatása.

A statisztikai adatok forrásai a következők voltak: az OECD országjelentései, az EBRD jelentései, a Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach éves kiadásai, a Magyar Nemzeti Bank, illetve a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete éves és egyéb jelentései, tanulmányai, az MNB szakembereinek MNB Műhelytanulmányok című sorozatában publikált anyagai, térképei, valamint a Magyar Statisztikai Évkönyv, illetve a Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai. A magyar folyóiratok közül külön kiemelem a Figyelőt, amelynek különszámai minden évben egy helyütt, jól összeszedetten közlik egyrészt a TOP 200 Magyarországon működő társaság főbb gazdálkodási adatait és rangsorát, másrészt a Magyarországon működő valamennyi bank főbb gazdálkodási adatait és rangsorát. Ugyancsak nagy segítséget jelentett a TOP 200 vállalat területi elhelyezkedésének feltérképezésekor a Hoppenstedt–Bonnier-féle adatbázis.

A bankrendszer jelenlegi területi tagolásáról (például a bankok regionális területi beosztása, székhelyválasztása) nincs írott publikáció, ezért a szükséges adatok beszerzése céljából számos helyi banki szakemberrel készítettem interjút személyesen. Továbbá jómagam banki dolgozóként több bank területi struktúrájáról, annak változásáról, valamint a decentralizált banki struktúra gyakorlati működéséről naprakész információval és több éves tapasztalattal rendelkezem. Ezen empirikus tudásra is támaszkodtam a kutatás során és a dolgozat megírásakor.

A bankok és egyéb pénzügyi intézmények a versenypiaci körülményekből is adódóan – sokszor bank- és üzleti titokra hivatkozva – nem hozzák nyilvánosságra teljesítményük területi adatait. Ezt meg is tehetik, hiszen ezek közzétételére vonatkozóan nincs semmilyen jogszabályi kötelezettségük (még az MNB és PSZÁF felé sem). Banki szakemberként azonban lehetőségem nyílt területi szintű (elsősorban a Dél-dunántúli régióra vonatkozó) adatok és adatbázisok beszerzésére bankokra, takarékszövetkezetekre vonatkozóan, amelyek a kutatás során feldolgozásra kerültek.

A dolgozat felépítése

A pénzügyi általános ismeretek elsajátításához éppúgy, mint a pénzügyek magas szintű „műveléséhez”, a pénzügyi műveltséghez nélkülözhetetlen és elengedhetetlen tudás a hazai és a nemzetközi szakirodalomból egyaránt hozzáférhető. Mindezen tudáshalmazból dolgozatom I. fejezetében csak a témám szempontjából releváns fogalmakat, valamint a modern pénzügyi rendszer kialakulása időszakára datálható főbb nemzetközi gazdasági és pénzügyi teret formáló folyamatokat emeltem ki. Ugyancsak ebben a fejezetben került összefoglalóan bemutatásra a témát megalapozó, általam relevánsnak ítélt főbb elméleti háttéranyag, illetve néhány ország bankstruktúrájának a sajátossága.

1. táblázat

A magyar bankrendszer főbb térszerkezeti jellemzői, 1987. eleje, 2004

Megnevezés	1987. eleje	2004
Pénzügyi közvetítő rendszer	Banki típusú	Banki típusú, de tőkepiac is kialakult
Bankpiaci szereplők	Kereskedelmi bankok, szakosított pénzügyintézetek, takarékszövetkezetek, egyéb pénzügyi vállalkozások	Bankok, szakosított hitelintézetek, takarékszövetkezetek, lízing társaságok, föld- és jelzálog- hitelintézetek, egyéb pénzügyi vállalkozások
Önállóság	Formailag önálló üzleti bankok	Nemcsak formailag önálló üzleti bankok
Fiókhálózat kialakulása	MNB fiókhálózatára alapozódva jött létre (kormányzati gazdaságpolitika által felülről vezérelt)	Meglévő hálózat + fióknyitások (organikus fejlődés)
Fiókhálózat kiterjedtsége	Kb. 750 fiók * (ebből OTP-fiók 627)	Kb. 1200 fiók* (ebből OTP-fiók 510)
Területi megosztottság a bankfiókok elhelyezkedésében	Kelet–nyugati irányú	Kelet–nyugat irányú megosz- tottság helyett kiegyenlítődés Még mindig erősen centrali- zált és fővárosközpontú, de a decentralizált banki szervezeti felépítések is elterjedtek
Bankrendszer	Erősen centralizált és fővárosközpontú	Centralizálttól elmozdulás decentralizált felé
Bankok szervezeti felépítése	Centralizált	Centralizálttól elmozdulás decentralizált felé
Fővároson kívüli, vidéki alapítású bankok	Hiányoznak	Hiányoznak
Területi koncentráció a bankfiókok száma alapján érvényesül-e	Igen	Igen
Településhierarchián belüli koncentráció a bankfiókok száma alapján érvényesül-e	Igen	Igen
Településhierarchián belül a bankfiókok száma alapján nyertesek	Főváros, megyeszékhely városok	A főváros további látványos kiemelkedése, miközben a megyeszékhelyek közül öt nagyváros (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) meg- erősödik és kiemelkedik A főváros látványos kiemel- kedése
Új típusú egyenlőtlenség	–	A főváros látványos kiemel- kedése
Nemzetközi trendekkel való összhang	Megvan	Megvan

*Takarékszövetkezetek nélkül, egységei száma kb. 1800.

Forrás: A szerző szerkesztése.

A modern magyar bankrendszer kialakulása és főbb szakaszai a II. fejezetben kerülnek áttekintésre. Majd a pénzügyi rendszerben, ezen belül kiemelten a bankrendszerben az elmúlt több mint másfél évtizedben lezajlott változások mérföldköveinek hazai nézőpontú, térszerkezeti szempontú kutatása és kiértékelése következik (1. táblázat).

A II. fejezet egyik fő megállapítása, hogy a kétszintű magyar bankrendszer kiteljesedésének „nyertesei” a településhierarchia magasabb fokán álló városok, azaz a főváros mellett a megyeszékhelyek. Utóbbiak közül is kiemelkedik a főváros dominanciájának mérséklésére „hivatott” öt, ún. *ellenpólus város* (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) szerepe.

A III. fejezetben a megyeszékhelyekre vonatkozóan végzek összehasonlító felmérést az alábbi mennyiségi és minőségi ismérvek alapján a lehetséges bank-, illetve pénzügyi központok azonosítása céljából:

- banki hitelintézetek száma és székhelyválasztása;
- külföldi bankok és egyéb magyarországi képviseltek száma;
- áru/értéktőzsde működik-e a vizsgált városban;
- bankfiókok száma;
- a bankok szervezeti felépítése, különös tekintettel a bankközpontok, illetve adott területen központi funkciót ellátó fiókok elhelyezkedésére és azok fő funkcióinak tartalmára;
- egyéb pénzügyi intézmények (ezen belül különösen: lízingtársaságok, faktoring társaságok, biztosítók) száma, székhelyválasztása és vidéki egységeinek elhelyezkedése;
- a pénzügyi szektorban foglalkoztatottak száma, aránya és változása az elmúlt időszakban;
- a bank-, illetve pénzügyi központok által kiszolgált regionális gazdaságok mérete (például területi GDP-adatok, foglalkoztatottak, működő vállalkozások száma) és főbb jellemzői;
- nagyvállalatok jellemző székhelyválasztásának vizsgálata a *Hoppenstedt–Bonnier-féle* adatbázis, illetve a *TOP 200*-as lista alapján;
- egyéb, általam összegyűjtött adatok, adatbázisok, mint például:
 - a Dél-dunántúli régióra vonatkozóan 63 fiók főbb teljesítményértékelési adata, amely faktoranalízissel feldolgozásra került,
 - adott bank hitelezési kamatmarzsra vonatkozó regionális adatai,
 - a pénzügyi közvetítés mélységének mérése országos és regionális szinten integrált takarékszövetkezetekre vonatkozó területi adatok felhasználásával.

Pénzügyi központok alatt a továbbiakban olyan földrajzilag jól meghatározható helyeket értek, amelyekben magas szintű banki és egyéb pénzügyi piaci intézmények által nyújtott szolgáltatások (például biztosítás, faktoring, lízing,

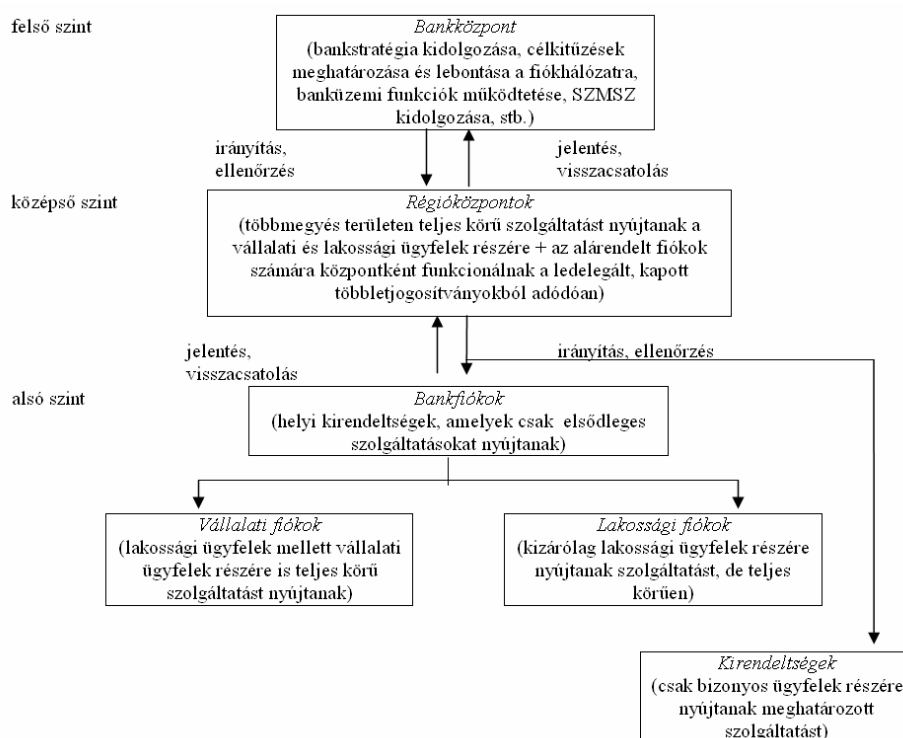
stb.) koncentrálnak. A pénzügyi aktivitást pedig a fentiekben meghatározott jellemzőkön keresztül írrom körül.

Budapest Magyarország fővárosaként a nemzetgazdaság központja, egyben kiemelkedő teljesítménnyel jellemezhető bank- és pénzügyi központja is. Nemzetgazdaságon belüli domináns szerepe számos adattal alátámasztásra került a fejezetben. A teljesség igénye nélkül például valamennyi banki hitelintézet (38) csak a fővárosban van jelen, amelyek székhelye – a SOPRON BANK Rt. kivételével – Budapesten található. Hasonló arányok mondhatók el a biztosítótársaságok esetében is. Egyéb pénzügyi intézmények székhelye (például szakosított hitelintézetek, lakás-takarékpénztárak, földhitel- és jelzálogbankok, külföldi bankok és pénzintézetek magyarországi képviselői, nemzetközi intézmények magyarországi képviselői, stb.) ugyancsak kizárólag a fővárosban fordul elő. Érték- és árutőzsde kizárólag a fővárosban működik. A főváros részesedése a bankfiókok számát illetően az 1987. évi 11%-ról majdnem 40%-ra nőtt az országos kiterjedésű fiókhálózat egyidejű bővülése mellett. A legtöbb új bankfiókot az 1987–2001. közötti időszakban Budapesten nyitották. Budapesten valamennyi bankfióktípus megtalálható (1. ábra).

Így Budapesten a kizárólag lakossági ügyfeleket kiszolgáló fiókok mellett léteznek a lakossági és vállalati ügyfeleket egyaránt kiszolgáló fiókok éppúgy, mint a csak bizonyos típusú feladatok ellátására nyitott kirendeltségek (például TESCO-, Pláza-kirendeltségek, stb.). A többi várostól eltérően azonban kizárólag a fővárosban fordul elő a bankok székhelyeként funkcionáló fiók (ún. *bankközpont*), illetve jellemző a fővárosi piac megosztása területi központi fiókok (általában kettő) kijelölésével. A székhely-bankközpont funkcióból adódóan a bankok stratégiai döntéshozatalához szükséges személyi és tárgyi feltételek kizárólagosan a fővárosra korlátozódnak. Ilyen értelemben Budapest egyértelműen stratégiai földrajzi helynek tekinthető a pénzügyi szektorban. A fiókhálózatra elsődlegesen a végrehajtás hárul. Néhány bank szervezeti struktúráját áttanulmányozva, megállapítható, hogy több részleg (például Treasury, Bankbiztonság, Information Technology, Humánerőforrás-menedzsment, Projektfinanszírozás, stb.) is csak budapesti központtal „székel”. Ugyancsak budapesti székhellyel hozzák létre a bankok olyan ügyfélszolgálati központjaikat, mint a TELEBANK, CALL-CENTER, INTERNETBANK, bár kétségtelen, hogy ezen elektronikus csatornák földrajzi helytől függetlenül elérhetővé teszik a pénzügyi szolgáltatások meghatározott körét használóik számára. A pénzügyi szektor 2-3%-kal részesedik az összes foglalkoztatottból. Ez az arány az EU tagországai-ban is hasonló nagyságú, 2–4% közötti. A főváros részesedése a vizsgált időszakban tartósan 30% körüli, ami meghaladja az összes foglalkoztatott esetén számított 18%-os arányt. Mindez még inkább aláhúzza a pénzügyi szektor főváros-központúságát.

1. ábra

Lehetséges fiókhierarchia

Forrás: a szerző szerkesztése.

A III. fejezetben többféle adat és mutató segítségével feltérképeztem és azonosítottam a Budapesten kívüli, vidéki regionális bank-, illetve pénzügyi központokat. A legnagyobb gyakorisággal az öt vidéki nagyvárosban koncentrálódnak olyan központi funkciók, amelyek a többi város közül mintegy kiemelik ezen – magyarországi léptékekben gondolkodva – nagyvárosokat. Összességében tehát a hazai regionális bank- és egyben pénzügyi központok Debrecenben, Győrben, Miskolcon, Pécsen és Szegeden találhatóak (2. táblázat).

Ezek a városok a kétszintű bankrendszer 1987. évi kialakításakor már előnyvel indultak, hiszen a korábbi, szocialista érában tudatos területfejlesztési politika eredményeként Budapest ún. *ellenpólus* városaiként emelték ki őket a településszerkezeten belül. Kezdeti előnyüket megtartva pozíciójukat megerősítették, s az időközbeni decentralizációval regionális igazgatóságok központjává, régióközponttá nőttek ki magukat, illetve régiós szervezeti felépítés hiánya esetén a hálózaton belül többlet hatáskörök révén kiemelt fiókok központjává

váltak. Az öt vidéki nagyváros megerősödése mellett azonban a középvárosok közül Székesfehérvár, Kecskemét, Zalaegerszeg, Salgótarján és Szombathely is megjelent 1-1 banknál régióközpontként, azaz a központi funkcióért zajló verseny tovább folytatódik a városok között. A lehetséges központi funkcióért a városok versenyben állnak egymással, hiszen küzdenek a befektetőkért, az új piaci intézmények és szervezetek megjelenéséért, a különféle új igazgatási, döntési funkciók megtelepedéséért. Adott településen megjelenő bankok más pénzügyi szolgáltatók megjelenését is vonzották. Hasonlóan a bankokhoz, közülük több is többletjogosítványokkal ruházta fel ezen településeken található egységeit. Így ezen városok nemcsak megerősítették vidéki bankközponti szerepüket, hanem egyre inkább regionális pénzügyi központként funkcionálnak megszerzett többletjogosítványaiknak és döntési kompetenciájuknak köszönhetően.

2. táblázat

Regionális bank-, illetve pénzügyi központok összehasonlítása, 2001, 2002

Megnevezés	Jelenlévő bankok száma (db)	Takarék-szövetkezeti székhelyek száma (db)	Jelenlévő nem banki pénzügyi közvetítők száma (db)	Bankfiók száma (db)	Pénzügyi foglalkoztatottak száma (fő)	Regionális bankközponti szerep gyakorisága
	2002	2002	2002	2001	2002	
Debrecen	13	0	22	25	1 632	4
Győr	13	1	36	27	2 073	5
Miskolc	13	0	40	24	2 108	5
Pécs	13	0	35	23	1 610	5
Szeged	13	3	37	25	1 573	4
Magyarország	28	189	–	1168	52 748	–

Megjegyzés: A pénzügyi foglalkoztatottak száma megyére vonatkozó adat. Regionális bankközponti szerepkör alatt értendő: régiós szervezeti felépítéssel rendelkező bankok közül hánynak van területi központja adott településen.

Forrás: Magyar Pénzügyi és Tőzsdei Almanach, valamint a Területi Statisztikai Évkönyv éves kiadásai alapján a szerző szerkesztése.

A pénzügyi központok kivétel nélkül az adott régió belül kedvezőbb gazdasági paraméterekkel (GDP-ből való részesedés, 1 főre jutó GDP, TOP 200 székhelyeinek száma, közép- és nagyvállalatok székhelyeinek száma, működő vállalkozások száma, lakosság nagysága, munkanélküliség, stb.) jellemezhető megyék megyeszékhely városai közül kerülnek ki, azaz a településhierarchia magasabb fokán álló településsel esnek egybe.

A régióközpontokban nem banki pénzügyi közvetítők (például lízingtársaságok, faktoring társaságok, egyéb pénzügyi vállalkozások, stb.) székhelye is előfordul már.

A regionális igazgatóságok térbeli kiterjedése és az általuk ellenőrzött terület nagysága csak többé-kevésbé felel meg a hatályos statisztikai-tervezési régió

beosztásnak. Központjaik nagyjából egybeesnek a – hivatalosan ugyan nem deklarált – közigazgatási régióközpontokkal (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged).

A Budapesten kívül létező, magasabb pénzügyi szolgáltatások nyújtására és nagyobb térség kiszolgálására képes regionális bank- és egyben pénzügyi központokon belül nehéz sorrendet felállítani, mivel a hazai „mezőny” elég kiegyenlített, lényegi különbségek nincsenek közöttük, amint az a 2. táblázatban összefoglalt adatok alapján is jól látható.

Az EU-csatlakozással Győr kivételével a többi regionális bank-, illetve pénzügyi központ szerepének felértékelődése várható, ami kedvező földrajzi – határmenti és tágan értelmezve „EU-határnak” is számító – elhelyezkedésükből adódik. A bankok jelenleg is jó eredményeket tudnak felmutatni a kedvezőtlen gazdasági mutatókkal jellemezhető régiók közül különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A jó eredmények elérésében szerepe van az ún. második gazdaság mellett a Magyarországra bejövő határon kívüli pénzösszegeknek is. A jó teljesítmény azonban csak a tehetősebb polgárok által preferált, megfelelő színvonalú szolgáltatások széles körű nyújtására képes nagyobb városokhoz (például Miskolc, Nyíregyháza) „köthető”, úgymond szigetszerű. A csatlakozással a jelenlegi regionális bank-, illetve pénzügyi központok közül Debrecen, Miskolc, Pécs és Szeged egyben EU város is lesz déli, keleti és északkeleti szomszédaink számára, ami feltételezhetően szerepük erősödésével, központi funkciójuk megszilárdulásával járhat együtt. Győr pénzügyi központi szerepe megerősödésének kicsi az esélye részben a Nyugat-Európához, részben a fővároshoz való közelség miatt.

Az előző bekezdésben leírtak egyben azt is jelentik, hogy Pécs, Szeged, Debrecen és Miskolc, mint regionális pénzügyi központ – megfelelő döntési hatáskörök meglétét feltételezve adott pénzügyi intézményeknél – áttételesen (például ezen régiókban működő magyar társaságok határon túli társaságokkal bonyolított üzleteinek magyarországi finanszírozásán keresztül) jelentősebb szerepet vállalhat a határon túli, de elsősorban határmenti térségek korszerű pénzügyi infrastruktúrájának meghonosításában, s ezáltal olyan határon túli városok szerepének megerősítésében, mint Temesvár, Arad és Nagyvárad. Ezek a városok Gál Zoltán kutatási eredményei alapján már az 1910-es években pénzügyi központként is funkcionáltak, azaz a pénzügyi központok megjelenésében a történeti meghatározottságnak is jelentős szerepe van.

Összességében a III. fejezetben részletesen bemutatottak alapján sikerült bizonyítani hipotéziseim helytállóságát.

A dolgozat utolsó, IV. fejezetében összefoglalóan bemutatásra kerülnek a magyar regionális bank- és egyben pénzügyi központok kialakulásának okai. A vidéki pénzügyi központok kialakulása és megléte több okból is fontos egy-egy térség számára.

Egyrészt a bankfiókok, egyéb pénzügyi intézmények elhelyezkedése nemcsak a gazdaság egészének fejlődésében játszik fontos szerepet, hanem a helyi és regionális gazdaságok fejlődésében is, továbbá az innovációkban és a termelő és szolgáltató szektor szereplőinek megjelenésében is. A bankhálózat elemei a szolgáltatásszervezési rendszer kínálati pontjaiként kapcsolódnak be a területi szervezésbe, éppen ezért a bank- és pénzközpontok jelenléte és száma a regionális gazdasági fejlettség fontos mutatója.

Másrészt a vidéki pénzügyi tevékenység a helyi gazdaságra multiplikatív módon, közvetlenül és közvetetten is hatást gyakorol. Közvetlenül a pénzügyi szolgáltató társaságok fellendítik az egyéb szolgáltatások iránti keresletet, ösztönzik a helyi irodaépítést és növelik a helyi vásárlóerőt. Bizonyos funkciók, üzletági központok koncentrációja képzettebb munkaerőt igényel. Ennek megszerzése magas munkabérekkel lehetséges, így a pénzügyi szférában a többi ágazathoz képest általában magasabbak a bérek. A magasabb bér új kiegészítő szolgáltatások iránti keresletet, illetve indirekt módon a helyi vásárlóerő növekedését vonja maga után. A közvetett hatás úgy jelentkezik, hogy a pénzügyi, illetve fejlett üzleti szolgáltatást nyújtó társaságok ösztönzőleg hatnak más szolgáltatások iránti keresletre is. Például a bankok egyre inkább bérelt fiókokban végzik tevékenységüket, ami az irodaházak iránti keresletre is ösztönzőleg hat. A bankok jelenléte segíthet abban, hogy egy adott régióba vonzza a külföldi tőkét.

Harmadrészt a fejlett gazdaságokban – s különösen a városokban – a fejlődés motorjává a szolgáltató szektor vált. Ez a társadalom és gazdaság telephelyválasztásának kötöttségeit oldja, hiszen a terciér szektor „majdnem mindenhol” települhet. Ilyen változások közepette olyan tényezők szerepe értékelődik fel, mint a „magasan képzett munkaerő” igénye, színvonalas lakókörnyezet, a „tudásbázis” igénybevételének lehetőségei, a városok pozíciói a különböző hálózatokban, a városok vezetésének képzettsége vagy akár a szellemi időtöltés, a szórakozás helyi lehetőségei, a városmarketing eredményessége.

Negyedrészről hozzájárulnak az információs aszimmetria csökkenéséhez azáltal, hogy a vidéki központok a helyi, regionális gazdasági szereplőkhöz közelebb helyezkednek el. Így a központok a vállalati finanszírozásról hozott döntéseiknél megfelelő információkkal és helyismerettel rendelkeznek, ami csökkenti a finanszírozás kockázatát. A bank-, illetve pénzügyi központ üzleti érdekeinek előtérbe kerülésével azonban a közvetlenebb kapcsolat növeli a „rossz” hitelek kihelyezésének kockázatát. Éppen ezért előtérbe került a fejlett kockázatkezelési eszközök használata, kockázatkezelési szakemberek alkalmazása. Mindez magasan képzett szakembergárda kialakulásához vezet, akiknek speciális tudása más tevékenységeknél is felhasználható, hatásuk tehát tovagyűrűző.

Ötödrészről a vidéki pénzügyi központok megjelenése egyben a helyi pénzügyi szektorba vetett bizalmat is jelképezi a gazdasági szereplők számára.

Hatodrész a gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége szoros és közvetlen kapcsolatban áll egymással. Az információs aszimmetria és tranzakciós költségek csökkentéséhez a pénzügyi közvetítő rendszer alapvetően a megtakarítások mobilizálásán, a kockázatok diverzifikálásán, a megtakarítások új projektek felé való csatornázásán, illetve a megfinanszírozott projektek megfigyelésén keresztül tud hozzájárulni. Így a közvetítők léte növeli a gazdaság hatékonyságát, elősegíti a gazdasági növekedést.

S végezetül szükséges megemlíteni, hogy a nagymértékben centralizált pénzügyi és tőkepiacok megléte jelentősen akadályozhatja, lassíthatja a regionális fejlődést. Például előfordulhat, hogy a bankközpont a periférikus régióknak csak tartalékai arányában nyújt hitelt, ugyanakkor a forráselszívó hatás (*back-wash effect*) következtében többletforráshoz juthat a központ, így a fiókhálózatokon keresztül tovább erősödik pozíciója. Mindez a perifériák pénzügyi diszkriminációját erősíti, a régiók gazdasági fejlődésének lelassulását, és végső soron a régiók területi polarizációját eredményezi. Vagy a fővárosközpontú bankok országosan ugyanazokat a szolgáltatásokat, kondíciókat kínálják, helyi piacutatót és propagandát nem folytatnak, ugyanakkor a régiók gazdasági teljesítőképessége, adottsága és fejlettségi szintje közötti differenciák az egyes régiókra szabott pénzügyi szolgáltatásoknak megfelelő kondíciókat igényelnének. Vagy a fiókok centralizált szervezeti-működési struktúrája miatt a vidéki fiókok helyi döntési hatásköre szűk, információjuk esetenként korlátozott. A fiókok gyenge döntéshozói autonómiája a lokális szintű hitelnyújtást korlátozza.

A dolgozat új eredményei

A dolgozat új eredményeinek tekintem a következőket:

A gazdaságban kiemelt szereppel rendelkező pénzügyi szféra és a szűkebb elemzés tárgyát képező bankszektor túljutott a piacgazdaságra való átmenetet szükségképpen kísérő sokksorozaton. A mainstream pénzügytől eltérően az átmenet időszakára vonatkozóan az átalakuló működési környezethez történő alkalmazkodás térbeli aspektusait vizsgáltam a pénzügyi szolgáltatások nyújtására jogosult intézményekre, különösen a bankokra koncentrálnak. A dolgozat multidiszciplináris jellegű, hozzájárult az átmenet folyamatainak szélesebb körű megértéséhez, s reményeim szerint gyarapítja a hazai területi kutatásokat.

A dolgozatban részletesen vizsgált mennyiségi és minőségi ismérvek alapján megismerhetővé váltak a jelenlegi magyar bankrendszer térszerkezeti sajátosságai, és ezen keresztül jeleztem a térszerkezeti változások várható irányát is.

A hazai viszonyokra vonatkoztatva igazoltam a pénzügyi, ezen belül bankrendszer településhierarchia mentén történő és adott földrajzi helyre történő koncentrációját. Így igazoltam azon kutatási hipotézisemet, amely szerint a koncentráció a magyar bankszektorban is domináns térszervező erőnek tekinthető.

A bankok és egyéb pénzügyi intézmények belső szervezeteinek decentralizációja ugyanis a települések, térségek közötti egyenlőtlenséget a településhierarchia alacsonyabb szintjén történő koncentrálódással újratermeli.

Az interjúk során összegyűjtött információk és adatbázisok felhasználásával, saját számításokkal alátámasztottan azonosítottam a lehetséges magyar bank-, illetve pénzügyi központokat, ezzel egyidejűleg azokat hierarchiába rendeztem és meghatároztam a központtípusok közös jellemzőit. Továbbá ezen adatbázisokra támaszkodva a területi egyenlőtlenségek feltárásához új szempontokat és módszereket mutattam be, és ezen keresztül igazoltam a bankok teljesítményében meglévő területi különbségeket, amely oka és okozati is a regionális gazdasági egyenlőtlenségeknek.

Megfogalmaztam a vidéki bank- és egyben pénzügyi központok kialakulásának lehetséges okait és megjelenéseinek előnyeit.

A regionális bank- egyben pénzügyi központok helyi gazdaságban betöltött jelentőségének méréséhez a bemutatott területi adatokon, illetve adatbázisokon keresztül új, az egyenlőtlenségek mérésére szolgáló indikátorokat vettem fel.

Magyarország példáján keresztül igazoltam, hogy a helyi és regionális alapítású bankok hiányával jellemezhető, kétszintű, univerzálisnak tekinthető, centralizált és fővárosközpontú bankrendszeren belül is lehetséges a bankok és egyéb pénzügyi intézmények szervezeti decentralizációját végrehajtani úgy, hogy a nemzeti bank- és egyben pénzügyi központ (Budapest) szerepét nem kérdőjelezi meg, de a hálózat hatékonyabb működtetéséhez hozzájárulhat. A nemzeti bank- és pénzügyi központ (Budapest) mellett azonosított regionális központok Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged.

S ez különösen fontos egy olyan időszakban, amikor a terciér (és kvaterner) szférán belül elsősorban az üzleti-pénzügyi szolgáltatások váltak a fejlődés kulcsterületeivé, mutatói pedig az általános területi fejlettség szintjére jellemző karaktert öltenek. A terciér szférához tartozó intézmények koncentrálódása, differenciálódása a piacgazdaság igényelte munkamegosztás terméke, mint a regionális fejlesztés egyik fő intervenció pontja akcelerátor szerepet játszik a területi növekedést élénkítő gazdasági folyamatokban. A fejlett üzleti-pénzügyi szolgáltatások – mint a terciér szektor fontos elemeinek – megléte az egyes térségek, régiók gazdasági fejlődésének, versenyképességének olyan meghatározó elemévé lépett elő, amely hosszabb távon jelentős mértékben befolyásolja a területi differenciák kialakulását.

Irodalom

- Gál Z. 2000: A regionalizmus kihívásai: a magyarországi bankrendszer fejlődése és területi struktúrája. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 374–396.
- Laulajainen, R. 1998: *Financial Geography*. Series of Gothenburg University. Departments of Geography. Göteborg, School of Economics and Commercial Law.
- Leyshon, A. – Thrift, N. – Tommey, C. 1989: The rise of the British provincial financial centre. *Progress in Planning*. 31. pp. 151–229.
- Porteous, D. J. 1996: *The geography of finance (Spatial Dimensions of Intermediary Behaviour)*. Brookesfield, Avebury.

THE SPATIAL STRUCTURE ANALYSIS OF THE
HUNGARIAN BANKING SYSTEM*Ildikó Wágner*

As referred to in the 'White book', no market economy can function without the existence of a well-developed and competitive financial sector. Following the change of regime, there were changes of great consequence not only in the Hungarian economy, society and politics, but the financial sector also went through eventful times. Parallel with the development of the market economy, a radical transformation as well as a significant institutional, regulatory and professional development of the Hungarian banking and financial system has taken place. As a result, the ownership, institutional and product structure characteristics of a modern market economy have evolved as well as the spatial structure. In my PhD thesis, I showed the concentration of the Hungarian banking and financial sector from a spatial structure point of view, rather differently from previous analyses.

Spatial structure features of the current Hungarian banking system

Bearing in mind that the Hungarian financial intermediary system is basically a banking-type one and that any change in the medium-term (3-5 years) is deemed unlikely by experts, my research and investigations focus firstly on the spatial features and extent, as well as on the spatial structural characteristics of the banking sector. Within this framework, I examined the spatial features and expansion of bank branches in the settlement hierarchy and the larger territorial units of the country. The present spatial structure of the banking sector can be characterised as follows:

The branch network has expanded greatly since 1987 – a total of 1,168 branches (including 510 OTP) as opposed to 753 branches (627 OTP in 1987).

OTP (the National Savings Bank) alone has a significant share (44%) of the branch network of the banking sector, not counting building societies.

With regard to the number of branches, a trend towards equalization can be observed between the western and eastern halves of the country, as opposed to the significant differences existing in 1987. Ignoring Pest County and the capital, 30% of the branch network of the banking system are now located in the eastern part of the country and 30% in the western part, with slightly more branches in Transdanubia. This is due to the fact that the change of regime made the economic situation of Transdanubia, and in particular that of its central and western regions, more favourable.

However, apart from this equalisation process, a further disparity has intensified in Budapest, where the dominance of the capital compared to the provinces has developed. There the branch network has increased dramatically (17,5-fold!) in the period under scrutiny, and consequently, the proportion of the branch network in Budapest and Pest County has multiplied by three or four. By 2001 it had already exceeded 30% and was even approaching 40%. This also implies that the banking sector, long centred on Budapest anyway, has become even more concentrated, with Budapest totally dominant in the settlement hierarchy in respect of bank branch locations also.

Towns ranking high in the settlement hierarchy (Budapest, the five major provincial towns and the county towns) can be regarded as 'winners' in terms of the number of branches.

The Hungarian banking system is still characterised by the lack of banks founded locally and regionally, since all banks have their headquarters in Budapest.

The branch network has developed organically since the mid-'90s, which resulted, on the one hand, in a shift from the formerly highly centralised banking system towards a decentralised model, and, on the other hand, in the fact that the role of the larger towns in the settlement hierarchy (and, in particular, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs and Szeged) has also grown.

Data & indicators examined

I used the following figures and indicators to define the possible Hungarian bank and financial centres:

- the number of banks; the number of foreign banks and other agencies; the number of bank branches;
- the number of bank headquarters;
- whether there is a commercial or stock exchange in the given town;
- the organisational structure of the banks, with particular regard to the location of banking centres and branches with central functions in the given region, and to their main functions;
- the number of other financial institutions (e.g. leasing, factoring and insurance companies etc.);
- the choice of headquarters and provincial units location of other financial institutions (e.g. leasing, factoring and insurance companies etc.);
- the number and ratio of financial sector employees and their recent changes

Complex research is justified by the fact that the types of financial centre cannot be defined by one single index or feature since there are significant differences in the capacities of different types of financial centre. Based on the quality and quantity criteria examined in detail in my PhD thesis and on the various databases, the concentration of the bank and financial sector in line with the settlement hierarchy can also be shown in Hungary.

The hierarchy of Hungarian bank and financial centres

Within the banking and financial centres identified, groups can be formed based on further common features, with help of which a two-level bank and financial centre hierarchy can be formulated in Hungary:

Main banking & financial centre

International research shows that, even the more significant Western European national economies have one single pre-eminent bank and financial centre. Budapest, the capital of Hungary, is the centre of the national economy and, at the same time, the banking and financial centre of the country, characterised by its outstanding performance. Its dominant role in the national economy can be proved in various ways. Amongst other things, Budapest is the only place where all types of financial institution can be found, including banks, specialised credit institutions, building societies, mortgage banks, leasing and insurance companies, foreign entities, the commercial exchange etc. Financial institutions are most likely to choose Budapest for their headquarters. Various types of clearing house can also be found only in the capital. The network units of banks can only join the giro system which undertakes inter-bank clearing through their centres in Budapest. The density of bank branches and their numbers far exceed the national average. In the centres, special services are also provided (e.g. Treasury, Call-Centre, etc.) which are not established in lower-ranking, subordinate organisation units. Financial sector employment is characterised by a degree of concentration far outstripping the national average, as well as the figures usual in other branches of the economy. The market is much bigger here than in other regions of the country owing to the higher number of inhabitants and enterprises. Also, a capital market can only be found here and so this is the preferred headquarters location of big companies. Even if the actual production is located in other corners of the country; decisions are made here; highly qualified specialists are available here in great numbers, etc. The pre-eminent role of Budapest in the national financial system can also be attributed to the fact that it is the source of important, so-called critical information. This means that financial institution strategies are always outlined and elaborated in the Budapest centre; the centre always handles data collected from the network concerning the given bank or other financial actor; only the centre is entitled to supply information to supervising bodies; joining the giro system and appearing on the stock exchange can only happen through the centre etc. In all, the whole of the information flow is possible only in or via the centre). The so-called critical links of various institutions and organisations to international financial

centres are also maintained from here. The number of employees in the financial sector 26,000 in the capital, which means that its share of the total number of employees in the financial sector exceeds 30%.

Regional banking & financial centres

Owing to the expansion of the branch network through organic development since the mid '90s and to the decentralisation within banks - carried out simultaneously with economic stabilisation - some units of those first established which were located in county towns and in county boroughs, have become centres of regional directorates. The connection between the central branch of a directorate and the branches scattered across the territory belonging to the directorate and covering several counties is also characterised by a clear hierarchy from the organisational and management point of view. As a result, despite the lack of banks established in provincial centres, some big towns (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs and Szeged) have strengthened their positions through the branches opened there, and, moreover, they attracted other organisations in the financial sphere (insurance companies, building societies, leasing companies and financial consultants). Hence their regional banking-centre roles have expanded and deepened: they are becoming regional financial centres. This occasioned the reorganisation of the organisational and management structure of banks and insurance companies, the shaping of regional directorates and regions following the regionalisation process replacing county centres - at least with those banks and financial organisations with larger branch networks.

These centres have additional responsibilities compared to other units (e.g. regional reporting obligations towards the centre as well as data collection, processing and evaluation, etc.). At the same time, the definition of additional tasks also signifies additional competences, and so, depending on the degree of decentralisation, regional centres enjoy a certain level of independence; they are entitled to make decisions and fulfil management, organisational and supervisory duties over their subordinate units. Regional banking and financial centres have an infrastructure established through the wide range of financial services offered, including highly qualified experts. Owing to their knowledge of local circumstances, centres at this level are able to create so-called original information (e.g. working out and evaluating data collected from network units, elaborating suggestions for the centre etc.). Their general infrastructure is further strengthened due to the high-level financial infrastructure in regional centres. The number of employees in financial services is higher than in other settlements, and they are less dependent on other towns in respect of expertise. Even new financial institutions may be founded in such towns, large companies with international connections sometimes settling here. Regional banking and financial centres are always in more highly ranked settlements; they play central roles in several spheres of life (e.g. in the economy, in society and employment, in the cultural life, in education and public administration). The regional banking and financial centres in Hungary are, according to my research: Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs and Szeged (in alphabetical order only). The number of employees in counties with regional centres is considerably smaller than in the main national centre and varies between 1,100 and 2,000. This represents some 2 to 3% for each, giving a total of approximately 17%.

Advantages of emerging provincial banking & financial centres

The importance of the establishment and presence of provincial financial centres in a region derives from several reasons.

Firstly, the location of bank branches and other financial institutions plays an important role in the development of the entire economy, in the development of the local and regional economy and also in innovation and the emergence of the producing and service-providing sectors. The elements of the banking network are integrated into the regional organisation as points of supply of the service organisation system, and so the presence and number of bank and financial centres is an important feature of local economic development. Consequently, in order to measure the importance of regional banking and financial centres in the local economy, the establishment of a regional information system is necessary, possibly in the form of legal provisions, so that no firm within the banking and financial sector could avoid its obligation to provide data on the basis of banking or commercial confidentiality. The expertise and staff required for this task is available at the Hungarian National Bank. However, paradoxically, information needed to follow and analyse regional processes is currently available hardly anywhere, as opposed to the situation in the single-tier banking structure before 1987.

Secondly, provincial financial activity has a multiplier effect on the local economy, both directly and indirectly. Financial service providers directly boost the demand for other services, and they further local office construction and enhance local purchasing power. The concentration of certain functions and business units requires a highly qualified labour force. This labour force can only be obtained by offering high salaries and so salaries in the financial sector are generally higher than in others. Higher salaries generate a demand for new supplementary services, and so local purchasing power is indirectly increased. The indirect effect means that financial firms and sophisticated business service providers also stimulate the demand for other services. For example, banks increasingly tend to operate in rented offices. This, in turn, boosts the demand for office buildings also. The presence of banks can also be useful in attracting foreign capital into a certain region etc.

Thirdly, the service sector has become the major driving force for development in the developed economies - especially in towns. This moderates the constraints related to the choice of headquarters in the economy as well as in society, since the tertiary sector can settle almost anywhere. Amid such changes, the value of factors such as the demand for qualified labour, quality housing, access to knowledge, the place of towns in various networks, the quality of town management or even local intellectual hobbies and entertainment facilities, the effectiveness of city marketing etc. have all increased.

Fourthly, provincial financial centres help to moderate information asymmetry since they are located in the vicinity of local and regional actors in the economy. Hence, centres have information and knowledge of local circumstances needed when deciding on financing enterprises - decreasing the risks of financing. Nonetheless, by stressing the business interests of banking and financial centres, the indirect connection increases the risk of bad debts. Therefore, the use of sophisticated risk-management techniques and the employment of risk-management experts have become crucial. This results in the emergence of highly-qualified and highly-paid staff and this, in turn, boosts local purchasing power and the whole local, regional economy - a clear multiplier effect.

Fifthly, the emergence of provincial financial centres represents, at the same time, confidence in the local financial sector among the actors in the economy.

Sixthly, economic growth and the scale of financial mediation are closely and indirectly correlated. The financial intermediary system contributes to the moderation of information asymmetry and to the reduction of transaction costs - in the first place by mobilising savings, diversifying risks, channelling savings towards new projects and supervising projects financed. Hence the presence of mediators enhances the efficiency of the economy and promotes economic growth.

Finally, it must be mentioned that the existence of highly centralised financial and capital markets can significantly hinder and slow down regional development for several reasons: banking centres may only give credits to peripheral regions in proportion to their reserves and at the same time acquire additional resources through the “backwash” effect, so further strengthening their leading position with the help of the branch network. This contributes to discrimination in the financial market against peripheries, slows down regional economic development and finally results in polarisation of the regions. Alternatively, banks with their centres in Budapest offer the very same services and conditions throughout the country without using local market research or communication, although regional differences in economic performance, potential and development levels demands conditions adequate for tailor-made financial services for the individual regions.

Summary

In a market economy, the creator and main intermediary of connections between the actors in the economy is money, or the financial (intermediary) sector ensuring the financial movements, the basic feature of which is spatial determination. The intangible (invisible) spatial movement of money becomes tangible precisely through the institutional, organisational background serving as a framework for financial movements. The density of these institutional forms (e.g. bank branches and building societies) and functions is higher in economic and financial space than in other, more specialised financial market functions and institutions providing them (e.g. stock exchanges, pension funds, insurance companies, leasing companies, factoring companies and venture capital providers) not only in the developed countries, but also in Hungary, the concentration of the latter being even greater in space. Hence decentralisation, deregulation, the new technologies and globalisation all contribute to the concentration of business and financial services and expertise in the centres already in existence. In consequence, towns at a higher level in the settlement hierarchy, apart from their other central roles in the economy, are also functioning as banking and financial centres.

In my PhD thesis I showed that the existence of financial centres can be documented, based not only on international but also on Hungarian research. The national banking centre and the national financial centre in Hungary is Budapest, whilst the regional banking and financial centres are Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs and Szeged. It can be also verified through the example of Hungary that it is possible to decentralise certain financial services regionally, even within a centralised and capital-focused banking and financial structure, characterised by a lack of locally and regionally founded

banks, without questioning the role of the national banking and financial centre (Budapest) - and also that this can contribute to a more efficient operation of the network. This is particularly important in a period when business and financial services are becoming key development fields in the tertiary (and quaternary) sector, with their indices characteristic of the regional development level in general. The concentration and differentiation of tertiary sector institutions is a result of the division of labour required by the market economy, and, as one of the main intervention points of regional development, it plays an increasing role in the economic processes triggering regional growth. The existence of highly developed business and financial services as important elements of the tertiary sector has become a determining element in the economic development and competitiveness of the individual areas and regions, and this, in the long term, might significantly influence the emergence of regional differences.